

294555838

101 Københavns kommune

MAG

HB
His

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

UDGIVNE AF
KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
VED
SVEND AAKJÆR OG SIGURD JENSEN
STADSARKIVAR STADSARKIVAR

FJERDE RÆKKE · IV. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1954—57

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER
HOVEDBIBLIOTEKET

09.905

3li 89

4. nrk bd. 4

lx. 3

MEDLEMSSKRIFT FOR
SELSKABET FOR KØBENHAVNS HISTORIE

Selskabets medlemmer modtager gratis „Historiske Meddelelser om København“ og har desuden adgang til 3 à 4 årlige møder med københavnhistoriske foredrag. Indmeldelse kan ske til stadsarkivet, Rådhuset, V.

INDHOLD

	Side
Forstander <i>O. K. Abrahamsen</i> : „Gammel Kloster“ i stormfulde tider	53
Kirkegårdsinspektør <i>Orla Bjørn</i> : Bispebjerg Kirkegård 1903-1953	23
Kirkegårdsinspektør <i>Axel Christensen</i> : Oplysninger om H. C. Andersens grav	395
Arkitekt <i>Charles Christensen</i> : Gamle bygninger på Slotsholmen	193
Akademisk arkitekt <i>P. Bredal Christensen</i> : Opmåling og rekonstruktion af drikkevandsbrønd fra Krystalgade (Skindenstræde) og Fiolstræde	561
<i>H. (†) og L. Ehrencron-Müller</i> : Overpræsident W. J. A. v. Moltkes Optegnelser 1819-27	433
Lektor, dr. phil. <i>Hans H. Fussing</i> (†): Estnisk kirkeinventar i København 1644?	188
Arkitekt <i>Henri C. G. Garrigues</i> : Apropos Joachim udi Pustervig	184
Filmhistorikeren <i>Arnold Hending</i> : Det københavnske Hollywood	641
Museumsinspektør <i>Henning Henningsen</i> : Kirkeskibe i København	547
Professor, dr. jur. <i>Stig Luul</i> : Den københavnske stadsret af 13. marts 1254	1
Stadsarkivar, dr. phil. <i>Sigurd Jensen</i> : Nogle oplysninger om det københavnske borgerskabs formuesforhold og formueplaceringer ved midten af det 19. århundrede	596
Oversergent <i>Victor Krohn</i> (†) ved overofficiant <i>Christian Mullik</i> : Livgardens vagtparade under kong Frederik VII	191
Fhv. kontrolør <i>Sejer Kühle</i> : Steen Steensen Blichers studenterår	577
Statskonsulent <i>F. C. Kålund-Jørgensen</i> : Den første besættelse af skoledirektørembedet i København belyst ved aktstykker	497
Dr. phil. <i>Johannes Lehmann</i> : Minder fra Almindelig Hospital	79
<i>Peter Linde</i> : H. C. Andersens logi i Holmensgade	397

	Side
Museumsinspektør <i>Steffen Linvald</i> : „Giertrud Birgitte Bodenhoff's Mysterium“	389
— Københavns Bymuseum 1952-54, Erhvervelser og iagttagelser	401
Vicekontorchef, cand. jur. <i>Otto Mackeprang</i> : Absalon på Højbro Plads. Mindeblade med sidespring	109
Viceskoleinspektør <i>Vald. Møller</i> : En gammel Brønshøj-Skolemester fortæller	571
Cand. mag. <i>Sigurd Nielsen</i> : Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug	225
Arkivar <i>Børge Schmidt</i> : Den norske arbejderpioner Marcus Thrane's besøg i Danmark i 1882-83	65
Overgartner <i>Jens Østergaard</i> : Napoleonspilen i Københavns Sommer Tivoli og andre napoleonspile	365
Register	713
Rettelser	782

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
Bispebjerg Kirkegård, Østre Kapel	23
— kort 1903-15	24
— indgangsportalen med kapellet	25
— udvidelser 1916, 1925 og 1947-48	27
— vandkumme	28
— poppelallé	29
— fællesurnegraven med monument	30
— parti af urnehaven	31
— folkehuset	33
— kontorbygningen	34
— statue af Mathilius Schack Elo	35
— allé af pyramideavnbøg	36
— britiske soldatergrave	39
— soldater- og frihedskæmpergrave	40
— Poul Søndergaards monument	41
— danske politifolks grave	42
Bispebjerg Kirkegårds Krematorium	44
— den store kapelsal	45
— indgangen med urnevæg	45
— den lille kapelsal	46
— ovnrummet	47
— den nye urnehal 1951	48
— udleveringsrummet	49
— modtagelsesrummet	50
— den nye urnehal 1953	51
— urnehal med vandbassin	52
Marcus Thrane	67
Almindelig Hospitals Kirke	79
Borgmester Adolph Jacobi	80
Almindelig Hospital	81
Borgmester Carl Lehmann	83
Professor L. I. Brandes	85
Vilhelm Anton Scheibelein	88

	Side
Ferdinand Petersen (Tyroler-Ferdinand)	90
„Professor“ Hans Andersen Bang	91
Hans Frederik Ohm	93
Villiam Rasmussen	95
Juliane Marie Hansen (Jomfru Tidsfordriv)	101
Kammerråd H. P. Madsen	105
Inspektør Valdemar Kruse	107
Almindelig Hospitals gamle sølvsegl	108
Udsnit af rådhushallens mindefrise	109
Højbro Plads set fra Slotspladsen omkr. 1900	111
Blomstertorvet på Højbro Plads	113
Martin Nyrops tegning fra 1899 til fodstykket på Absalon- statuen	117
Midterparti af Rådhusets facade mod Rådhuspladsen	119
Fra arbejdet i rådhushallen på Absalon-statuen	121
Afstøbning af Absalons gravsten i Sorø	123
Udstillingen 1872 i Industriforeningen. Hovedhallens trappe- parti med Absalon-statuen	125
Prins Valdemars og prinsesse Maries bryllupsindtog 1885	127
Råd- og Domhusets forhal 1879	131
Absalon-statue i magasin på Kunstmuseet	133
— på Christiansborg	137
Billedhuggeren Vilhelm Bissen	139
Anton Fernkorns statue i Wien af ærkehertug Carl	141
Frederiksborg-hingst står model til Absalon-statue	143
Absalon-statuen på Højbro Plads	145
Christiansborg Ridebane og det andet Christiansborg	147
Kongens Nytorv med rytterstatuen af Christian V	151
Martin Nyrops arbejdstegning 1901 til fodstykket på Absalon- statuen	153
Højbro Plads set fra Christiansborg Slots ruin	155
Absalon-statuen på Højbro Plads	157
Forårrensning 1954 på Absalon-statuen	161
Skovserkonerne og Absalon-statuen	163
Fra afsløringen 1902 af Absalon-statuen på Højbro Plads	167
Politikens tegninger ved Absalon-statuens afsløring på Højbro Plads	168
Udsnit af Blækspruttens omslagstegning 1902	169
Højbro Plads med Absalon-statuen set fra Slotsholmen	171
Omslaget til 1888-udstillingens generalkatalog	177
Ridderkvader fra Satrup i Angel	179
Udstillingsplakat af Thor Bøgelund 1937	182

	Side
Konsul J. A. H. Garrigues	184
Udsnit af Wolfgang Heimbachs maleri 1666 af arvehyldningen	193
Arvehyldningen. Maleri af ukendt kunstner	195
Boldhuset. Tegning før 1687 på Gotfred Hoffmanns kort over København	197
Slotsholmsgade. Udsnit fra Pontoppidans Atlas	199
Kancellibygningen, plan af 2. etage	201
Børspladsen med kancellibygningen omkring 1718. Udsnit af Marselis stik	205
Slotsholmsgade nr. 8, plan af stueetagen	207
Kort over Slotsholms-kvarteret 1729	209
Geddes luftperspektiv af Slotsholmen, udsnit. Stadsarkivet.....	211
Opmåling af posthuset i Slotsholmsgade nr. 8	213
Rekonstruktion af det oprindelige ekspeditionsrum i posthuset Slotsholmsgade nr. 8	215
Slotsholmsgade nr. 10 og 12. Tegning af Rach og Eegberg	217
— nr. 10, oprindelig plan af 1. sal	219
Strand Kvarters fane	221
Salix babylonica. Tegning	367
Ring- eller krølbladet pil. Tegning	371
Salix blanda. Tegning	373
Carl Peters buste af Georg Carstensen, 1868	377
Salix „Bonaparta“. Tegning	381
A. Bundgaards statue af Georg Carstensen 1903	383
Salix purpurea. Tegning	385
Giertrud Birgitte Rosted	391
Planskitse af førstesalen Holmsgade 8 med H. C. Andersens kammer	398
Rekonstruktion af inventaret i H. C. Andersens kammer	399
Interiør fra en høkerbutik ca. 1865	407
Løngangstræde ca. 1840	409
Amagertorv 1910	413
Udsigt fra Fortunstræde mod Christiansborg ca. 1850-60	415
Christian IV. Gipsmodel af Vilhelm Bissen 1896	417
Villaen Gammel Kongevej nr. 91	423
Møstings Gård	425
Vinterdag ved Tagensvej	429
Model af sporvogn, udført af ingeniøroberst L. A. Petersen ca. 1860	431
Kammerherre, stiftamtmand W. J. A. v. Moltke	435
Mindestøtte ved Ribe for W. J. A. v. Moltke	449
Kirkeskib i Bethel	547

	Side
Kirkeskib i Citadelskirken	549
Marineforeningen ophænger sit kirkeskib i Hans Egedes Kirke	551
Kirkeskib i Lindevangs Kirke	555
Kirkeskib i Nazareth Kirke	557
Model af en drikkevandsbrønd, Fiolstræde nr. 3	563
Model af en drikkevandsbrønd, Fiolstræde nr. 3	564
Spigre fundet i tømmerfundament til brønd i Fiolstræde nr. 3	565
Skitseret udsnit af Geddes kort over København 1757 med an- givelse af drikkevandsbrønd på grunden matr. nr. 159 Klæ- debo Kvt.	567
Et vue over Nordisk Film	641
Filmsskuespilleren Valdemar Psilander	653
Emilie Sannom, Asta Nielsen og Poul Reumert i „Afgunden“	655
Olaf Fønss i „Atlantis“	655
Ebba Thomsen og Alf Blütecher i „Den frelsende film“	661
Alex Christian iscenesætter Erna Schøyen og Kaj Lind	661
Aage Fønss, Kate Riise og Egill Rostrup i „Vor fælles ven“	673
Karina Bell og Gösta Ekman i „Klovnene“	673
Carl Alstrup, Petrine Sonne og Bodil Ipsen i „Det gyldne smil“	679
Poul Reumert og Marguerite Viby i „Frøken Kirkemus“	679
Ib Schønberg og Poul Reumert i „Familien Swedenhielm“	683

DEN KØBENHAVNSKE STADSRET AF 13. MARTS 1254

FOREDRAG HOLDT I
SELSKABET FOR KØBENHAVNS HISTORIE
DEN 26. MARTS 1954

Af STIG IUUL

Den 13. marts 1254 — i disse dage for 700 år siden fik København sin første stadsret¹ og kom derved til en vis grad til at indtage en særstilling mellem Danmarks købstæder i datiden. Hvor stor København var på den tid, kan man vanskeligt danne sig noget skøn over. Der skulle gå flere århundreder, før den som rigets hovedstad overgik alle de øvrige byer i indbyggertal, og nogen stor by var den næppe i midten af det 13. århundrede. Med sine fire kirker: St. Clemens, Vor Frue, St. Peders og — i hvert fald lidt senere — St. Nicolai måtte København stå langt tilbage for Roskilde med domkirken og tolv andre kirker og for Ribe, der foruden domkirken havde syv sognekirker. Ikke desto mindre fik disse to efter datidens forhold meget betydelige byer først 14 og 15 år senere en selvstændig byret.

Hvor mange byer i Danmark der i midten af det 13. århundrede overhovedet var i besiddelse af en sådan byret, kan ikke siges med fuldstændig sikkerhed. Kun forsåvidt angår Tønder, består der ingen tvivl, idet man her i 1243 erhvervede hertug Abels samtykke til at overtage den i Lybæk gældende ret. I dette tilfælde var der

dog ikke tale om at tilvejebringe en original byret for Tønder, men alene om en reception af en fuldt udformet byret — tilmed hidrørende fra udlandet — og den overførtes til Tønder uden småligt hensyn til, om dens enkelte regler var praktisk anvendelige i Tønder. Bortset fra Tønder synes der imidlertid kun at være to byer, der eventuelt kan gøre København rangen stridig som den første by, der fik meddelt en selvstændig byret, nemlig Slesvig og Lund. Fra begge disse byer er bevaret private nedskrivninger af den i dem gældende ret, som fremtræder med et ret arkaisk præg. Om disse tekster er ældre eller yngre end 1254, lader sig ikke sige med fuldstændig sikkerhed, selv om sandsynligheden vel nok taler for, at de ligger nærmere ved det 13. århundredes begyndelse end dets slutning.

Der kan intet påfaldende være i, at Lund — ærkesædet og landstingsbyen — og Slesvig, som fra ældgammel tid havde været en af de vigtigste byer inden for den danske konges magtområde, og som var udfaldsporten til det sydlige udland, på et meget tidligt tidspunkt har fået selvstændige byretter. Den omstændighed, at begge disse byretter er privatarbejder, viser imidlertid, at de indeholder retsregler, som i forvejen var gældende, og byretterne kan således kun betragtes som en fiksering af den bestående retstilstand. Derimod er det ejendommeligt, at København på så tidligt et tidspunkt kan opvise en selvstændig stadsret, som ikke indskrænker sig til at fastslå den i forvejen gældende ret, og som indholdsmæssigt adskiller sig ret væsentligt fra de forskellige byretter, der i løbet af middelalderen blev tilvejebragt rundt om i de danske købstæder. For at finde forklaringen herpå må man kaste et blik på de almindelige indenrigspolitiske forhold i Danmark på den tid.

Årene efter 1241, da Valdemar II døde, og kronen, som det blev sagt, faldt af de danskes hoved,² var som

bekendt præget af kiv og strid. Tre — måske fire — konger: Erik Plovpenning, Abel, Christoffer I og Erik Klipping døde en voldsom død, og kirke og kongemagt, som i Valdemarstiden havde arbejdet hånd i hånd og på mange områder omdannet den nedarvede rets- og samfundsordning i overensstemmelse med de kirkelige synspunkter, stødte nu sammen i en uforsonlig kamp. 1245 sammenkaldte ærkebiskoppen i Lund *Uffe Trugotsen* rigets bisper og andre fremstående gejstlige til et møde i Odense, på hvilket der blev vedtaget en beslutning om, at enhver, som for ond vindings skyld eller af andre grunde dristede sig til at skille kirker ved deres ret eller gjorde sig skyldig i krænkelse af deres privilegier eller røvede kirkens gods og ejendom, ligesom enhver, som påbød eller anstiftede til noget sådant, skulle rammes af kirkens ban, d.v.s. udstødes af kirkesamfundet. Anledningen til denne pludselige aktion fra kirkens side, som formelt vel var holdt i største almindelighed, er ikke vanskelig at finde. Det var Erik Plovpenning's gentagne overgreb, hans tilegnelse af kirketienderne og hans øvrige optræden over for kirken, som var den direkte genstand for bestemmelserne i Odense-beslutningen af 1245.

Hvis *Uffe Trugotsen* havde troet, at denne beslutning ville have advaret kongen imod at gå videre ad den vej, han allerede havde betrådt, skulle begivenhederne de følgende år vise noget andet. Odense-beslutningen blev kun anledningen til en betydelig mere aggressiv politik fra kongens side end den, han hidtil havde givet udtryk for. Roskildebispen *Niels Stigsen*, der tillige var kongens kansler, men som i kraft af sin høje gejstlige stilling havde været til stede på mødet i Odense, blev af kongen beskyldt for at lægge råd op imod denne. Nægtes kan det jo heller ikke, at *Niels Stigsen* befandt sig i en overordentlig vanskelig dobbeltstilling, når han både skulle

være loyal over for den konge, hvis vigtigste administrative bistand han var, og samtidig optrådte til værn for kirkens rettigheder og derunder deltog i tilvejebringelsen af sådanne beslutninger, som kirkens højeste myndigheder fandt fornødne under de foreliggende omstændigheder. Når kongen gik videre i sine anklager og yderligere påstod, at Niels Stigsen havde sammensvoret sig med andre om at dræbe ham, var der sikkert ikke noget hold i disse beskyldninger, men de afgav et bekvemt påskud for kongen til at bemægtige sig biskoppens godser, også det, som ikke tilhørte ham privat, men bispestolen i Roskilde, herunder i første linie København, der var en af bispestolens vigtigste besiddelser. Niels Stigsen selv måtte gå i landflygtighed og opnåede aldrig at gense Danmark, idet han i 1249 afgik ved døden i det berømte Cistercienserkloster i Clairvaux, hvor også ærkebiskop Eskil i sin tid havde endt sine dage.

Da Valdemar I i sin tid overlod Absalon *Havn*, var det ikke noget tilfælde, at det netop var denne by, gaven omfattede, og ikke en af de mange andre, som tilhørte kongen. Havns beliggenhed som endepunktet af den sjællandske hovedvej og dens egenskab af færgested til Skåne medførte, at byen var et af de vigtigste strategiske punkter i hele riget. Så længe Havn var i hænderne på Absalon, kongens loyale hjælper og våbenbroder, var alt såre godt; men det er et spørgsmål, om Valdemar I nogen sinde havde tænkt sig muligheden af, at Havn for bestandig skulle være knyttet til bispestolen i Roskilde. Det virker næsten mistænkeligt, at der i slutningen af det 12. århundrede — vel at mærke efter Valdemar I's død — udvirkes ikke mindre end fire pavebullaer,³ som enten bekræfter bispestolens ret til Havn eller ligefrem forbyder bispestolen at afhænde Havn — hvilket på forhånd ikke skulle synes særlig fristende for Roskildebispens — i betragtning af, at et enkelt dokument, ud-

stedt af Valdemar I, hvori han overdrog Havn til Absalon — „jure perpetuo possidendum“ — eller til Absalon og hans efterfølgere som biskop i Roskilde, ville have været langt mere effektivt. Under alle omstændigheder er det klart, at en konge ikke kunne tolerere, at København var i hænderne på en biskop, på hvis loyalitet han ikke fuldtud kunne stole. Betragter man Københavns historie i de ca. 175 år, som ligger efter Valdemar II's død, kan man også se, at styrkeforholdet mellem kongen og kirken til enhver tid nøje afspejler sig i, hvem der havde København i sin magt.

Der var imidlertid en anden gejstlig person, som også i særlig grad blev genstand for Erik Plovpenning's vrede efter mødet i Odense 1245. Det var den højeste gejstlige i domkapitlet i Lund, domprovsten *Jacob Erlandsen*. Vel havde han ikke deltaget i kirkemødet i Odense, idet han på dette tidspunkt repræsenterede den danske konge på det store kirkemøde, som pave Innocens IV havde indkaldt i Lyon; men her havde han i den grad erhvervet pavens bevågenhed, at denne gjorde ham til sin personlige kapellan med det resultat, at Jacob Erlandsen i en årrække kom til at opholde sig i pavens umiddelbare nærhed og undlod at vende tilbage til Danmark. Det kan ikke undre, at kong Erik i de forskellige skrivelser, han i disse år modtog fra paven, mente at kunne spore Jacob Erlandsens informationer om forholdene i Danmark, og hans umiddelbare reaktion heroverfor var at behandle Jacob Erlandsens gods på ganske samme måde som Niels Stigsens. Svaret herpå udeblev ikke, idet der kort tid efter kom en pavelig ordre til ærkebiskop Uffe Trugotsen om at pålægge alle rigets kirker en skat af en sådan størrelse, at dens samlede provenu udgjorde det tab, som Jacob Erlandsen led i indtægter ved kongens beslaglæggelse af hans gods.⁴

Det næste skridt, paven foretog, indeholdt en direkte

udfordring til kongen. Niels Stigsen døde som omtalt i 1249, og kongen gjorde derefter sin indflydelse gældende for at få valgt en vis magister Asgot til hans eftermand. Det lykkedes også at få nogle medlemmer af kapitlet i Roskilde til at støtte dennes kandidatur, men et kanonisk valg skulle ske med absolut majoritet, og da ikke tilstrækkelig mange kanniker ville have Asgot til biskop, kom der ikke til at foreligge noget gyldigt valg. Resultatet blev, at paven greb ind — for første gang i den danske kirkes historie — og udnævnte Jacob Erlandsen til biskop i Roskilde. At Erik Plovpenning ikke følte sig opfordret til at udlevere København til Jacob Erlandsen, er der vel i og for sig intet at sige til, og en pavelig legat blev herefter sendt til Danmark, udstyret med myndighed til at pålægge interdikt på alle steder, hvor kongen og hans hjælpere havde hjemme, således at kun dåb og meddelelse af den sidste olie måtte finde sted, medmindre kongen faldt til føje og udleverede København og hvad andet gods han besad af Roskildebispens, samt betalte erstatning for den tilføjede skade.⁵ Kongen selv fik en personlig skrivelse fra paven, hvori han blev formanet til at vågne op og tænke på sit regnskab på dommedag.⁶ Kort tid efter døde Erik Plovpenning imidlertid og efterfulgtes af Abel, og denne syntes i hvert fald i begyndelsen af sin regeringstid at bestræbe sig for at opnå et bedre forhold til kirken, end hans broder havde haft. Jacob Erlandsen fik sin by tilbage tillige med sit øvrige gods. Om han fik nogen erstatning for sit tab i den forløbne tid, er et andet spørgsmål; men Abel døde som bekendt allerede i 1252.

Jacob Erlandsen var nu ikke alene biskop i Roskilde, men også — juridisk og faktisk — herre i København. To aktstykker, der hidrører fra tiden umiddelbart herefter, er ganske interessante ved det lys, de kaster over hans karakter. Det ene omtaler en klage til paven fra

Jacob Erlandsen over den nuntius, som var blevet sendt til Danmark for at tale kong Erik Plovpenning til fornuft.⁷ Denne nuntius må efter Jacob Erlandsens karakteristik af ham have været en temmelig entreprenant person, idet han på egen hånd havde pålagt kirker og klostre, gejstlige og verdslige i Roskilde stift skatter og afgifter, ligesom han på den anden side havde befriet personer, som var lyst i ban for at have tilføjet Jacob Erlandsen økonomisk skade, fra banlysningen, uden at de havde erstattet Jacob Erlandsen den lidte skade. Det andet aktstykke angår også en klage fra Jacob Erlandsen, i dette tilfælde dog over den skade, som var tilføjet København af sørøvere fra Lybæk i den tid, kongen havde byen i sin besiddelse.⁸ Begge disse aktstykker er vidnesbyrd om, at Jacob Erlandsen ikke kun var de store princippers mand, men også en type, som ikke afskrev noget økonomisk tab, så længe der var nogen mulighed for at få det dækket.

Abel døde den 29. juni 1252 og efterfulgtes af Christoffer I. Samme år døde ærkebiskoppen Uffe Trugotsen den 15. december, og da kongen blev kronet juledag 1252 i Lunds domkirke, måtte det derfor tilfalde en af de andre bisper at forrette kroningen. Om Christoffers indstilling over for kirken i den første del af hans regeringstid ved man ikke meget; men han syntes i hvert fald temmelig rundhåndet med privilegier til kirkelige institutioner, og få dage efter sin kroning udstedte han et privilegium til kannikerne i Lund.⁹ Formodentlig har han benyttet dagene mellem kroningsfesten og udfærdigelsen af privilegiet, som fandt sted under hans ophold i Lund, til at informere medlemmer af kapitlet om, hvilke kandidater han kunne tænke sig som egnede til at komme i betragtning ved valget af den nye ærkebiskop. Hvem disse kandidater var, ved man ikke; men den, som kapitlet enstemmigt valgte, var i hvert fald

ikke foreslået af kongen. Det var den tidligere domprovst, som i de sidste to år havde været biskop i Roskilde: Jacob Erlandsen. Muligvis har kongen forsøgt på at få valget omstødt under henvisning til, at menigheden ikke havde deltaget i ærkebispervalget — dette synspunkt blev i hvert fald gjort gældende over for paven af menigheden i Lund by og stift,¹⁰ og det er nærliggende at antage, at det var kongen, som stod bag ved dette desperate forsøg på at genoplive en forlængst hensovet regel om foretagelsen af bispevalg. Kongen lod det imidlertid ikke blive herved. Han fratog domkirken alle de den meddelte privilegier og løste alle dens mænd fra troskabseden til de kirkelige myndigheder.¹¹ I mellemtiden havde paven stadfæstet kapitlets valg af Jacob Erlandsen den 13. august 1253, og forholdet mellem kongen og kirken var nu spændt til bristepunktet, ved at kirken til overhoved havde fået en mand, som kongen ikke blot ikke havde ønsket, men hvem han klart havde modarbejdet. Det er dette kritiske tidsrum, i hvilket udstedelsen af Københavns stadsret falder.

Der gik nemlig næsten syv måneder efter den pave-lige stadfæstelse af valget, forinden Jacob Erlandsen palmesøndag 1254 holdt sit indtog i Lund. Hvad grunden hertil var, ved man ikke; men i hvert fald kan en medvirkende årsag have været, at Jacob Erlandsen ønskede at afslutte nogle af de forretninger, han havde påbegyndt som biskop i Roskilde, herunder f. eks. erstatningssagerne imod Lybæk, og det ligger i denne forbindelse nær at tænke sig, at han navnlig har ønsket at se forhandlingerne om tilvejebringelsen af en stadsret for København ført til afslutning. I hvert fald gik der ikke mere end tre uger efter stadsrettens udstedelse, forinden Jacob Erlandsen definitivt forlod sit hidtidige stift. Hvis det kan antages, at Jacob Erlandsen har tillagt udstedelsen af stadsretten for København så stor betydning, at han ikke

har turdet overlade den til sin efterfølger, men har udsat sin overtagelse af den højeste stilling inden for den danske kirke, indtil forholdet til borgerskabet i København var endeligt fikseret, kommer de enkelte bestemmelser i den kortfattede stadsret til at åbne ganske andre perspektiver, end hvis man læser dem løsrevne fra den almindelige politiske baggrund.

Desværre er vort kendskab til detaljerne i de bevægede politiske begivenheder i disse år meget ringe. Vi ville gerne vide, hvor borgerne i København havde deres sympatier og antipatier i den kamp mellem konge og kirke, i hvilken deres by til enhver tid var en af de betydningsfuldste trofæer. Var det med sorg eller glæde, at borgerne i København så kongens mænd rykke ind i bispens borg ovre på Holmen for senere at se dem vige pladsen for bispens svende? I hvert fald kan der ikke have været nogen tvivl om deres følelser over for Lybækkerne, og Jacob Erlandsen må have erhvervet sig en vis popularitet hos befolkningen ved omgående at præsentere erstatningskravene i Lybæk og ikke at lade dem falde til trods for Lybæks manglende vilje til at opfylde kravene. Men om Jacob Erlandsen i øvrigt var særlig afholdt i København, er et åbent spørgsmål. Ganske vist er han i nyere tid blevet karakteriseret som en af de store skikkelser i den danske kulturs historie;¹² men gennem kilderne får man dog også indtryk af, at han var en temmelig rethaverisk person, der ikke gerne gav afkald på økonomiske fordele af nogen art, til hvilke han anså sig berettiget, og det var egenskaber, som borgerne i København i det daglige havde mulighed for at se udtryk for. Når pave Innocens IV havde kastet sin kærlighed på ham på grund af hans retskaffenhed,¹³ er dette også en anbefaling, som må vurderes efter, fra hvem den hidrører. Det var den pave, om hvem man sagde, at stjernerne ville falde ned fra himmelen, og

floderne forvandles til blod, forinden han ville opgive noget, han havde sat sig for,¹⁴ og hans kamp mod kejser Frederik II blev ført med alle til rådighed stående midler. Der er adskilligt i Jacob Erlandsens senere liv, som tyder på, at årene i Innocens IV's nærhed på afgørende måde havde sat deres præg på hans karakter.

Læser man stadsretten af 1254 med opmærksomhed, mærker man under den glatte kancellistil dønningerne af visse meningsforskelle mellem borgerne og Roskildebispem. Desværre har vi ikke ad anden vej efterretning om, hvori de har bestået; men deres omrids kan dog anes gennem de enkelte bestemmelser. For det første siges det, at stadsretten er tilvejebragt for at fjerne al anledning til tvist om de retssætninger, som hidtil har været og fremtidig skal iagttages mellem Roskildebispem på den ene side og borgerskabet i København på den anden side, og stadsretten forsegles ikke blot med Jacob Erlandsens, men også med byens segl. Der er altså ikke tale om, at man her står over for en af biskoppen på egen hånd oktroyeret forfatning, der kunne tages som udtryk for, at der tilkom biskoppen en betydelig magt i forhold til borgerne i København. Når kongerne udstedte privilegier eller stadsretter, optrådte de som egentlige lovgivere, men den københavnske byret af 1254 fremtræder som en overenskomst, måske et forlig, i hvert fald en kontrakt, som fastslår visse rettigheder og forpligtelser for hver af parterne, og som forudsætter visse retsopgivelser fra den ene, og måske også fra den anden side.

Det er heller ikke uinteressant, at indbyggerne i København betegnes som borgere (*cives*), ikke som bymændene (*villani*) eller beboerne (*inhabitantes*) i København. Herved hæves København op i de virkelig store byers kreds — i den forstand man overhovedet kan tale om store byer i Danmark i middelalderen. Hidtil havde

det alene været stiftsbyerne, hvis beboere betegnedes som *cives*. På Sjælland havde derfor kun indbyggerne i Roskilde været *cives*, og Københavnerne sidestilledes nu af selve Roskildebispens med borgerne i Roskilde. Dette var under alle omstændigheder udtryk for en vis *courtoisie* fra bispens side, som Københavnerne næppe har været ufølsomme overfor.

Det understreges i stadsretten, at den er blevet til med borgernes enstemmige råd og samtykke. Dette indeholder sandsynligvis en stærk overdrivelse, idet der i hvert fald kun kan have været tale om, at et forholdsvis snævert udvalg af borgerskabet har deltaget i de forhandlinger, som gik forud for byrettens udstedelse; men fremhævelsen af enstemmigheden har til formål at sikre byrettens skæbne i al fremtid. Der skulle ikke være nogen mulighed for, at senere slægter kunne anfægte dens bestemmelser under henvisning til, at der forelå en kontrakt, som alene forpligtede dem, der havde indgået den.

Indledningen til stadsretten siger, som ovenfor omtalt, at formålet med udstedelsen har været at fjerne anledning til stridigheder om rettens indhold og at klargøre, hvad der måtte være tvivlsomt og dunkelt. Læser man andre af dens bestemmelser, får man imidlertid det indtryk, at det i mindre grad er den abstrakte fare for, at der i fremtiden skal opstå stridigheder om rettens nærmere indhold, end yderst konkrete stridsspørgsmål, der har været den direkte anledning til byrettens udstedelse. Når bispens således omtaler nogle uheldige sædvaner, der uretmæssigt har vundet hævd, og i kraft af hvilke han har oppebåret visse indtægter, som han nu har anset det for rigtigst at ophæve,¹⁵ er det dog næppe Jacob Erlandsens retsindighed, som har været eneafgørende. Der er formodentlig blevet fremsat meget indtrængende krav fra borgernes side om at blive fri for disse afgifter, forinden Jacob Erlandsen har opgivet dem. Frit oversat

betyder den latinske eufemisme: *quædam pravæ consuetudines quas usu iniquo inoleuisse comperimus*, at Jacob Erlandsen eller hans forgængere på bispestolen har ladet fogderne og ombudsmændene opkræve en række afgifter, for hvilke der ikke fandtes nogensomhelst hjemmel.

Noget tvivlsommere er det, hvad der ligger bag ved bestemmelsen om, at ingen borger skal være pligtig at udlåne varer eller andre ting til nogen i eller uden for staden.¹⁶ Der har formodentlig herved navnlig været tænkt på rekvisitioner og andre tvangslån, som blev foretaget af biskoppen eller dennes folk. Men der ligger også i bestemmelsen et tilsagn om, at der heller ikke skal kunne fremsættes sådanne krav af nogen uden for byen, og det ligger da nær at tænke på, at det er eventuelle krav fra kongens side, som borgerne skal være beskyttet imod. Bestemmelsen er i så fald ligesom andre regler i stadsretten udtryk for bestræbelser fra Jacob Erlandsens side i retning af helt at frigøre København fra kongens myndighedsområde.

Sammenligner man stadsretten af 1254 med de andre gamle danske stadsretter, er der overhovedet væsentlig forskel på indholdet. For de andre byretter er det karakteristisk, at de i stor udstrækning giver regler om behandlingen af de enkelte forbrydelser samt om ordningen af familieformueretten og arveretten. Det var de områder, på hvilke landskabslovenes regler måtte føles mest ufyldstgørende i et bysamfund. Her levede man på en ganske anden måde ind på livet af hinanden, end man gjorde på landet, og kriminaliteten fik et andet præg derved. Byerhvervene frembød også muligheder for forbrydelsesarter, som stod i forbindelse med omsætningen, f. eks. anvendelse af falsk mål og vægt, salg af forfalskede varer o. s. v., som ikke spillede nogen større rolle på landet som følge af den der herskende naturaløkonomi. Uagtsomhed med lys og ild måtte også få en

helt anden karakter i byen end på landet. I en landsby kunne en sådan uagtsomhed være risikabel nok, i byerne udsatte den hele købstaden for at gå op i luer. Inden for familieformueretten og arveretten gjorde man i landskabslovene en skarp sondring mellem fast ejendom og løsøre. I byerne måtte en sådan sondring forekomme irrationel som følge af, at løsøreværdierne her ofte var lige så store som eller måske endnu større end de faste ejendommens værdi. Ingen af disse problemer behandles imidlertid i stadsretten af 1254. Hvad der i denne først og fremmest springer i øjnene, er, at det er en samling regler, som gælder i en fæstningsby. Det kan i denne sammenhæng være illustrerende at omtale, at Erik Klipping i 1266 nægtede at møde den pavelige legat Guido i Ribe under henvisning til, at denne by ikke var omgivet af nogen mur.¹⁷ Straks i begyndelsen af stadsretten af 1254 fastslås, at byens indtægter af retshåndhævelsen skal anvendes til voldgravene, plankeværksbefæstningen og broerne.¹⁸ Hvis voldene eller plankerne led skade på grund af nogens handlinger eller undladelser, skulle vedkommende påbegynde reparationsarbejdet inden tre dage, og var det krigstid, skulle udbedringen finde sted samme dag.¹⁹ Desuden kunne det pålægges enhver ved bestemmelse, truffet af fællesskabet, at gøre arbejde på vejene eller udføre arbejde af anden art, således at undladelse heraf medførte straf.²⁰ Endnu videregående var den bestemmelse, som pålagde borgerne at stille huse, tømmer, sten, jern, kalk eller andet til rådighed, når det ønskedes af borgerne, uden at der i sådanne tilfælde blev tale om erstatning for de afgivne værdier, men tværtimod om anvendelse af straf over for dem, som ikke efterkom påbudet.²¹ I disse tilfælde siges vel ikke udtrykkeligt, at der er tale om militære foranstaltninger, men det har dog sikkert været de mest praktiske tilfælde. Derimod findes der en helt moderne ekspropriations-

bestemmelse omhandlende det tilfælde, at der ved anlæg af voldgrave eller veje påføres en grundejer skade. Et sådant indgreb krævede, at det fandt sted til almindelig nytte, og der skulle betales fuldstændig erstatning.²² Kort sagt der opstilles de samme betingelser for foretagelsen af et ekspropriationsindgreb som i moderne ret og mange hundrede år, før den almindelige lovgivning kom til at indeholde sådanne regler.

Biskoppen har sikkert ikke tidligere afholdt sig fra at pålægge befolkningen arbejdsforpligtelser over for ham selv. Af sådanne pligter omtaler byretten kun een, nemlig pligten til at fæрге bispen til Skåne, når hans embedsforretninger medførte, at han måtte rejse derover. Det skulle enten ske i hans egen båd eller i en båd med 12 mands besætning, som byen stillede til hans rådighed.²³ Af den måde, hvorpå denne i og for sig ikke særlig byrdefulde pligt omtales, er man sikkert berettiget til at slutte, at der ikke kunne blive tale om andre arbejdsforpligtelser over for bispen — men vel over for byen —. På den anden side er jeg ikke sikker på, at oversættelsen af stadsretten i Gamle Danske Breve har ret i at opfatte stadsrettens sidste bestemmelse som en udtrykkelig ophævelse af tidligere arbejdsforpligtelser.²⁴ Når der i stadsretten tales om „*daxværk quod pro debito exigebatur*“, betyder dette næppe dagsværk i almindelighed, som pålægges som pligt, men formodentlig kun sådant dagsværk, som man havde pålagt folk, der stod i restance med offentlige afgifter. Det var kort sagt en slags afsoning af skatterne gennem tvangsarbejde, som her blev ophævet.

Af særlig værdi for borgerne var den bestemmelse, som fastslog, at ingen skulle være pligtig at deltage i noget ledingstog undtagen til forsvar for bispens gods i tilfælde af angreb på dette, og det skulle da altid ske så nær ved København, at man kunne komme tilbage til

byen samme dag.²⁵ Dette værdifulde privilegium for borgerne kunne biskoppen give dem uden større ulempe for sig selv. At bisper førte angrebskrige, hørte trods alt til sjældenhederne. Bestemmelsen vendte utvetydigt sin brod imod kongen, der herved blev forhindret i at udbyde leding i København, og bispen stillede sig her klart imellem befolkningen og kongen på ganske tilsvarende måde, som da han nogle få år senere fritog sine mænd i ærkestiftet for at give møde i leding, idet han begrundede denne fritagelse med, at de ikke ville kunne betragtes som kirkens mænd, hvis ikke kirken havde fri adgang til at disponere over dem efter forgodtbefindende.²⁶

Som tidligere omtalt finder man i stadsretten kun nogle få regler om de enkelte forbrydelser. Derimod findes en almindelig regel, som medfører, at der indtrådte en generel strafforhøjelse for alle større forbrydelser i København. Hvis en forbrydelse efter landskabslovene medførte straf af en 40 marks bøde, betød dette, at den forurettede fik 40 mark og kongen ligeledes 40 mark. I København fik biskoppen de 40 mark, som ellers ville være tilfaldet kongen; men ved siden heraf skulle der erlægges yderligere en bøde af 40 mark, som deltes mellem byen og bispen. Om de 40 mark til den forurettede hører man ikke, men denne bøde har vel været anset for så selvfølgelig, at den slet ikke behøvede at omtales. På tilsvarende måde stillede det sig m. h. t. 3 marks bøderne.²⁷

Blandt de få særlige forbrydelser, som omtales i byretten, findes ligesom i andre byer ulovlig handel. I løbet af middelalderen gjorde der sig jo i alle byer bestræbelser gældende for at forbeholde byens borgere detailhandelen. En tilsvarende regel findes i stadsretten af 1254, når det forbydes gæster at opstille en skammel på torvet og sælge til skade for borgerne.²⁸ For så vidt angik gæsternes adgang til at købe på torvet, gjaldt der et absolut

forbud imod køb af korn og flæsk,²⁹ drejede det sig om huder, skind, lærred og klæde, måtte de ikke købe mere, end de kunne føre med sig under armen.³⁰ Bag disse bestemmelser synes ikke så meget at ligge et hensyn til at beskytte de næringsdrivende som ønsket om, at gæsterne ikke ved at foretage proviantering til deres skibe på torvet skulle presse priserne i vejret til skade for de almindelige torvekøbere fra byen. Om nogen blomstrende handelsomsætning på torvet i København kan man egentlig ikke sige, at byrettens regler bærer vidne. Hensynet til at opretholde byens egen forsyning med vigtige varer til en rimelig pris gik i hvert fald forud for bestræbelser for at støtte de lokale handlende.

Stadsretten fremhæver udtrykkeligt, at borgerne for deres og deres efterkommere under ed har forpligtet sig til ikke at overdrage nogen grund til nogen fyrste, ridder eller herremand uden bispens samtykke, eller før biskoppen har fået jorden tilbudt til almindelig vurderingspris.³¹ Selv når salg af jord sker af nød — den kanoniske ret anerkendte jo den maxime, at sulten ikke kender til nogen lov — skulle jorden først have været tilbudt bispem på de nævnte vilkår; men i et sådant tilfælde kunne salg altså finde sted uden bispens samtykke. Undladelse af at tilbyde biskoppen jorden medførte imidlertid under alle omstændigheder, at salget skulle være ugyldigt og regnes for ugjort, ganske uden hensyn til, på hvilken måde det måtte være sikret. Denne bestemmelse er interessant, idet den indeholder et klart brud på landskabslovenes regler, og dette har biskoppen været ganske klar over. Derfor har han for at undgå, at nogen i fremtiden skulle gøre gældende, at bestemmelsen var lovstridig, taget alle indbyggerne i ed, og således forpligtet dem til i påkommende tilfælde at undlade at påberåbe sig landskabslovenes regel.

Den nævnte bestemmelse vendte sig imod, hvad man

med et moderne udtryk ville kalde „Femte kolonne-virk-somhed“ i byen, og en lignende tankegang ligger bag ved en anden bestemmelse, som forbyder, at nogen, der ikke er fra København, optræder som væрге for en forældreløs eller mindreårig eller en enke uden at have erhvervet biskoppens samtykke dertil.³² Rent umiddelbart er det måske vanskeligt at se, hvilken skade der skulle opstå ved, at en af disse værgeløse personer — *personae miserabiles*, som den kanoniske ret kaldte dem — blev taget under en udenbys slægtnings værn i tilfælde af, at der ikke fandtes nogen nærmere dertil i København. Det er imidlertid næppe den slags tilfælde, bestemmelsen har for øje. Det er det værgemål for enker og faderløse, som Jyske Lov pålægger kongen, og for øvrigt i henhold til den kanoniske ret skulle varetages af de verdslige myndigheder, der ifølge Jacob Erlandsens ønske ikke skulle have nogen opgave inden for Københavns planker, i hvert fald ikke uden hans forudgående samtykke i hvert enkelt tilfælde.

Med sine 17 artikler giver byretten ikke oplysning om mange af de problemer, som vi kunne ønske opklaret m. h. t. forholdene i København i midten af det 13. århundrede. Vi ville gerne gennem byrettens regler lære lidt om, hvorledes borgernes liv formede sig i det daglige, på tilsvarende måde, som vi er i stand til at danne os et indtryk af livet i flere af de andre byer, der har tilvejebragt en selvstændig byret. Allerede 20 år senere møder vi et byråd i København. Eksisterede dette ikke i 1254, og i benægtende fald, fandtes der da ikke andre organer for borgerne, hvorigennem de kunne udøve et vist selvstyre? Vi hører dog i byretten om byens segl, som haves i forvaring af to kanniker og nogle andre svorne borgere,³³ og byretten selv siges at være blevet til med borgernes enstemmige råd og samtykke. Dette synes næsten med

nødvendighed at forudsætte en vis form for organisation. En række opgaver skal ifølge byretten løses af borgerne i samarbejde, og fællesskabet forudsættes at træffe beslutninger. Om andre opgaver er det foreskrevet, at borgerne og biskoppens ombudsmand skal bistå hinanden, f. eks. inddrivelsen af bøder.³⁴ Derimod synes det tvangsmiddel, som byretten omtaler, bestående i udpantning, at kunne anvendes af borgerne på egen hånd uden biskoppens ombudsmands medvirkning.³⁵ Det samme gælder anvendelse af arrest på person over for modvillige debitorer.³⁶ Der må altså have eksisteret visse bysvende eller lignende, som har udøvet denne eksekutivmyndighed i henhold til ordre fra borgernes fællesskab, hvori dette fællesskab end måtte have bestået. På den anden side er det ifølge byretten bispens ombudsmand, som skal holde tyven i forvaring, indtil hans sag kommer for på tinget, og herfor oppebærer han en ikke ubetydelig afgift af hver borger i byen, nemlig to penninge om året som *tyvestud*.³⁷ Noget stort mandskab har sikkert ikke stået til bispens rådighed til opretholdelse af ro og orden i København. Byretten fastslår nemlig som en almindelig borgerpligt at komme den til hjælp, der er genstand for overfald. Undladelse af at yde en sådan bistand straffedes med ejendomsforbrydelse og betragtedes med andre ord som en overordentlig alvorlig forbrydelse.³⁸ Baggrunden herfor kan kun være, at de organer, som på bispens vegne skulle opretholde ro og orden i København, var så svage, at de i stor udstrækning måtte støtte sig til borgernes egen bistand i retshåndhævelsens tjeneste.

At byretten ikke med et ord omtaler eksistensen af et byting eller anden domstol eller overhovedet, hvorledes den dømmende magt udøvedes, er måske ikke så mærkeligt, som det ved første øjekast kunne synes. Køben-

havns borgere i datiden har i hvert fald ikke været i tvivl om, hvilke regler der gjaldt i så henseende, og vi går næppe for vidt, når vi antager, at det principielt har været biskoppens ombudsmand, der har udøvet domsmagten i København. I hvert fald tales der i 1275 om det tilfælde, at en borger stævnes for nogen sag for ombudsmanden.³⁹ Kun hvor det drejede sig om legemsfornærmelser og enkelte andre forbrydelser, tillægges der udtrykkelig borgerne en vis medvirkning ved sagens afgørelse. Et kollegium bestående af seks personer, nemlig tre borgere og tre af bispens folk, skal træffe afgørelse om straffens størrelse, og i tilfælde af stemmelighed skal biskoppen tiltræde som opmand.⁴⁰ Her foreligger en ordning, som minder en del om landskabslovenes nævningeinstitution; men bestemmelsen frembyder særlig interesse på et par punkter. For det første fordi dette kollegium øjensynlig var berettiget til at foretage en ret fri strafudmåling, medens landskabslovene — og for den sags skyld de fleste straffelove helt op til den nyere tid her i landet — var præget af et tarifieringssystem, der ikke åbnede nogen plads for skønnet. For det andet fordi stadsrettens bestemmelse udtrykkelig foreskriver, at det omtalte kollegium skal foretage en omhyggelig undersøgelse af sagen, forinden afgørelsen træffes. På dette punkt er der en iøjnefaldende forskel mellem landskabslovene og stadsretten, idet landskabslovene ikke interesserede sig synderligt for, hvorledes nævningene kom til deres overbevisning. Hvad der ligger bag ved byrettens regel, er ganske klart. Det er den kanoniske rets procesmåde, som har været forbillede for reglen.

Med udstedelsen af stadsretten af 1254 måtte Jacob Erlandsen mene, at han havde ordnet forholdene i København så godt, det stod i hans magt. Han havde fået borgerne til enstemmigt at acceptere den ordning, som

havde fundet udtryk i stadsretten, og som måske også rent umiddelbart betragtet i højere grad var i deres end i hans interesse. Ved byrettens forskellige bestemmelser, der udelukkede kongen fra at gøre sin magt gældende i København, var borgerne blevet fritaget for adskillige pligter, som kunne være byrdefulde nok. Gamle stridsspørgsmål mellem dem og bispemagten var øjensynlig blevet afgjort med indrømmelser, som var blevet skriftlig fikseret, og byretten bærer herigennem præg af et frihedsbrev, et „Magna Charta“. Om forpligtelser over for bispemagten taler byretten næsten ikke. Det er borgerskabet som sådant, der i de fleste tilfælde står som den berettigede over for den enkelte borger, og bispemagten er kun indirekte interesseret i, at pligterne efterkommes. Det har øjensynlig været Jacob Erlandsen meget mere magtpåliggende at tilvejebringe et interessefællesskab mellem København og Roskildebispemagten end at søge udarbejdet et skriftligt grundlag for bispemagten over København, og dette interessefællesskab fandt først og fremmest udtryk i, at biskoppen i stadsretten trådte ind mellem indbyggerne i København og kongen og i realiteten ophævede hans myndighed i byen. Korrelatet hertil var tilvejebringelsen af forsvarlige fæstningsværker omkring byen og fremhævelsen i byretten af nødvendigheden af, at fæstningsværkerne til enhver tid holdtes ordentligt ved lige, med dermed følgende pålæg af arbejdspligt, rekvisitioner af byggematerialer og ekspropriationer af fast ejendom. Kunne det lykkes Roskildebispemagten at få gjort København til en virkelig stærkt befæstet by med et borgerskab, der i sin egen interesse var loyalt over for ham, havde den danske kirke sikret sig et militært meget betydningsfuldt støttepunkt i de kommende år, som Jacob Erlandsen forudså ville medføre en tilspidsning af kampen mellem kirken og kongemagten. Men de drømme, han måtte

have næret i så henseende, blev ikke til virkelighed, idet kirken kort efter mistede København for et tidsrum af ca. 20 år. Hvorledes det gik stadsretten i disse år, ved vi ikke; men en af biskop Peder Bangs første handlinger i 1275, da han påny havde opnået herredømmet i København, var at stadfæste stadsretten af 1254.

NOTER

- 1) Originalen i rigsarkivet. Teksten senest udgivet i *Diplomatarium Danicum* 2. rk. 1. bd. (i det følgende citeret som D. D.), Kbhvn. 1938, nr. 138, samt i *Danmarks gamle Købstadslovgivning* 3. bd., Kbhvn. 1955. Dansk oversættelse i *Danmarks Riges Breve*, 2. rk. 1. bd., Kbhvn. 1938, nr. 138.
- 2) *Annales Danici*, ed. Ellen Jørgensen, Kbhvn. 1920, s. 111.
- 3) Kbh.s Dipl. I nr. 1, 2, 3 og 5.
- 4) Dipl. Svcc. I nr. 342.
- 5) D. D. 1250 nr. 6 og 8.
- 6) l. c. nr. 9.
- 7) l. c. 1251 nr. 33.
- 8) l. c. 1251 nr. 34.
- 9) l. c. 1252 nr. 87.
- 10) l. c. 1253 nr. 117.
- 11) jfr. l. c. 1253 nr. 119.
- 12) W. Norvin i *Scandia* V, 1932, s. 294.
- 13) Se note 4.
- 14) citeret efter Lauritz Weibull: *Skånes kyrka från älsta tid till Jacob Erlandsens död 1274*, Kbhvn. 1946, s. 201.
- 15) art. 17.
- 16) art. 11.
- 17) D. D. 2. rk. 2. bd. 1266 nr. 39.
- 18) art. 1.
- 19) art. 9.
- 20) art. 10.
- 21) art. 15.
- 22) ibd.
- 23) art. 2.
- 24) art. 17.

25) art. 6.

26) Acta processus litium, ed. Alfred Krarup og William Norvin,
Kbhvn. 1932, s. 39.

27) art. 1.

28) art. 4.

29) art. 5.

30) art. 4.

31) art. 13.

32) art. 14.

33) art. 12.

34) art. 1.

35) art. 9.

36) art. 11.

37) art. 3.

38) art. 7.

39) D. D. 2. rk. 2. bd. 1275, nr. 252.

40) art. 7.

Østre Kapel 1953.

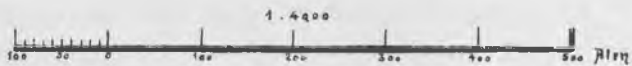
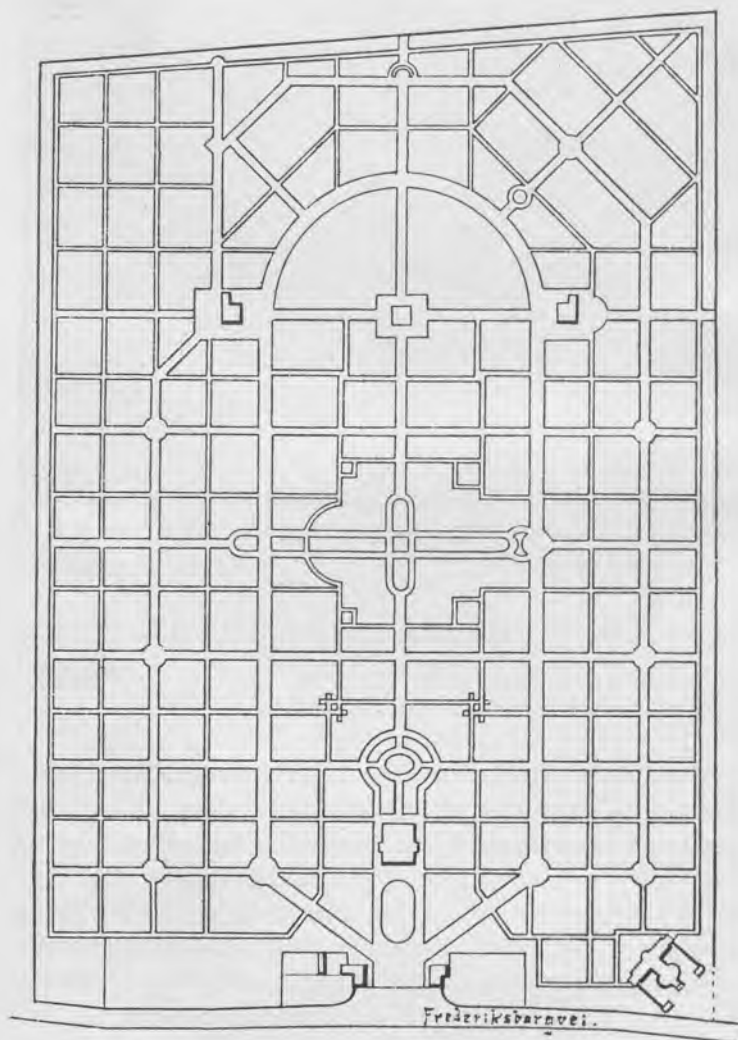
BISPEBJERG KIRKEGÅRD

1903—1953

Af ORLA BJØRN.

Da Vestre Kirkegård blev taget i brug i året 1870, mente man ved at indtage dette store kirkegårdsareal at have dækket byens behov for kirkegårdsjord til langt ud i fremtiden. Men byen voksede hurtigt. Det blev nødvendigt at tænke på en udvidelse, og Københavns Borgerrepræsentation bestemte den 29. oktober 1894 at udvide kirkegårdsarealet ved køb af 56 tdr. land på Utterslev Mark beliggende ved Frederiksborgvej for kr. 130.000.

Planerne til kirkegårdsanlægget blev udarbejdet af professor Hans J. Holm og af havearkitekt Edv. Glæsel. Kloakering, drænings- og jordarbejderne blev udført efter tegning af professor Alfred Lütken.

Kort over Bispebjerg Kirkegård 1903—15. 1:4000.

Indgangsportalen til Bispebjerg Kirkegård med kapellet i baggrunden 1953.

Indgangsportalen og bygningerne på begge sider af denne blev opført efter tegning af arkitekt Andreas Clemmensen. I bygningen til højre blev indrettet kirkegårdskontor og bolig for inspektøren, og i bygningen til

venstre indrettedes der bolig for portneren, folkestuer, toilet m. v.

Et stykke inde på kirkegården midt for indgangsportalen blev der efter tegning af arkitekt Andreas Clemmensen bygget en kapelbygning. Da det var meningen, den kun skulle være midlertidig, blev den opført af træ. Bygningen rummede to mindre og en stor kapelsal, ligrum samt de fornødne rum for præsterne og betjeningen.

Det var meningen, at den blivende kapelbygning skulle opføres på den bagved liggende græsplæne, som er kantet med elmetræer, der tænktes som indramning af bygningen, men den gamle kapelbygning ligger der endnu og gør god fyldest, idet den ifølge Borgerrepræsentationens beslutning af 27. marts 1930 blev ombygget og moderniseret efter tegning af arkitekt Tyge Hvass.

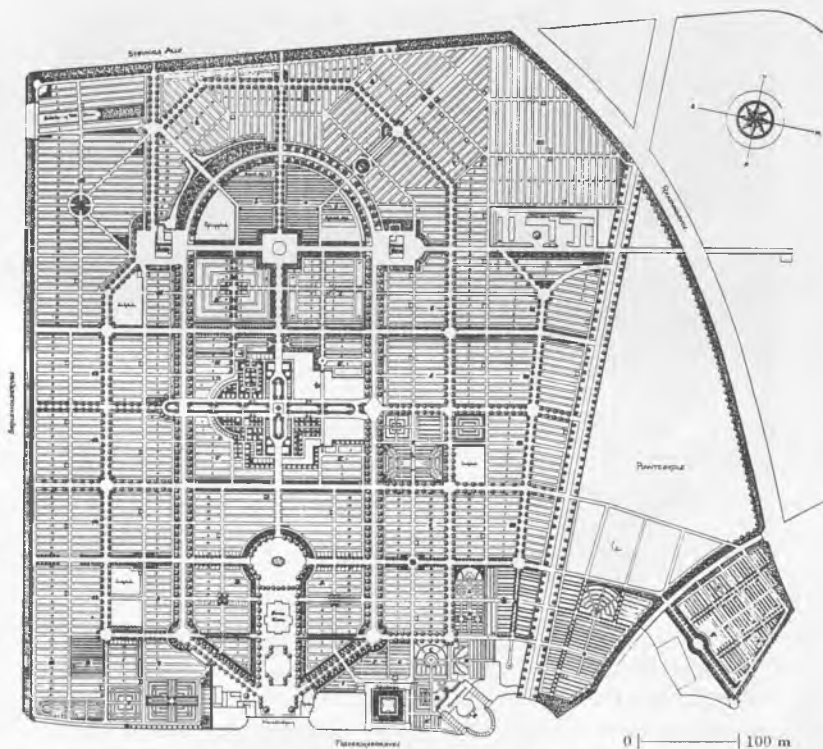
Der er nu en mindre kapelsal med 36 siddepladser og en stor kapelsal med plads til 350 personer, ligesom der er indrettet modtagelsesrum og pynterum for kister. I stedet for det gamle harmonium blev der bygget et stort orgel af orgelbygger Th. Frobenius & Co.

Den 29. juni 1944 blev der givet en bevilling stor kr. 3.600 til udsmykning af den store kapelsal, udsmykningen blev en stor krans i billedskærerarbejde, forestillende forår, sommer, efterår og vinter, den er anbragt på endevæggen over præstens plads og er udført af billedhuggeren Olaf Stæhr-Nielsen efter tegning af arkitekt Tyge Hvass.

Den 27. november 1903 blev kirkegården taget i brug, efter at de fornødne vej- og beplantningsarbejder var udført, men det var kun den første trediedel af arealet, der var færdigt — i 1910 blev det nødvendigt at inddrage resten af jorden, Nordre Kapel blev bygget, og i 1913 blev Søndre Kapel opført. I 1931 ombyggedes og moderniseredes dette kapel af arkitekt Tyge Hvass, ligrummet

blev udvidet til den dobbelte størrelse, og der blev indrettet pynterum, et modtagelsesrum og toiletter.

Det gik imidlertid stærkt med at belægge kirkegården, og i 1915 var ca. halvdelen af det i 1910 indtagne areal

Kort, der viser kirkegårdens udvidelser 1916, 1925 og 1947—48.

1:1000.

belagt. Derfor blev der i 1915 købt 18 tdr. land for kr. 108.000 af gården Mariehøjs jorder. Disse var beliggende mellem kirkegården og Utterslev Mose, kun adskilt fra kirkegården ved den offentlige kirkesti, der førte fra Bispebjerg til Brønshøj Kirke. Denne sti blev nedlagt i 1925 ved en senere udvidelse af kirkegården.

For at udnytte jorden, indtil den bliver indtaget til begravelser, blev der indrettet en planteskole, hvis opgave det er at levere de mest almindelige planteskoleartikler til de fem kirkegårde, der er underlagt Københavns Begravelsesvæsen. Omsætningen for planteskolen var i 1918—19 kr. 30.000, i 1952—53 kr. 171.000. En pumpe-

Vandkumme.

station blev opført ved mosen, således at det er muligt ved rørledninger at vande hele planteskolens areal med vand fra mosen.

Med den stærke udvidelse af kirkegården var personalet også blevet forøget. De gamle folkelokaler var derfor blevet for små og ikke tidssvarende, og der blev da på det nykøbte areal opført et nyt folkehus efter tegning af arkitekt Holger Jacobsen; her blev indrettet lokaler for arbejderne, gartnerne og de kvindelige arbejdere, samt en bolig for bestyreren af planteskolen. I de gamle folkelokaler blev der indrettet tømrer- og malerværksted.

Da stillepladsen for hele personalet nu lå ved det nye folkehus, var det upraktisk at have staldbygningen og vognporte ved de gamle bygninger, det blev derfor over-

draget arkitekt Tyge Hvass i 1933 her at opføre en ny staldbygning med garage og vognporte.

Da kirkegården i 1925 var helt belagt, var der brug for ny jord både til begravelser og til urnehave. Til ud-

Poppelalleen gennem kirkegården fra Rådadvvej til Grundtvigskirken 1953.

videlse af urnehaverne havde man hidtil klaret sig med at benytte de arealer, der var ledige fra de hjemfaldne linie- og frijordsgrave. Da urnehallen samtidig blev opført på arealer, hvori der havde været begravet, og man derved indskrænkede det ledige begravelsesareal, var en udvidelse meget påkrævet. Der blev anlagt en vej fra Rådadvvej til pladsen foran Grundtvigskirken, og arealet mellem denne vej og kirkegården blev taget i brug; samtidig nedlagdes den tidligere omtalte kirkesti.

Indgangspartiet til denne del af kirkegården er et jerngitter med granitpiller efter tegning af arkitekt Holger Jacobsen. Kloakeringen og dræningen blev udført af kirkegårdens personale, men planerne og tilsynet med

En birkelund som fællesurnegrav med monument af arkitekt Holger Jacobsen 1953.

arbejdet blev udført af stadsingeniøren. I den øverste del af arealet ved krematoriet blev der ifølge Kommunalbestyrelsens beslutning af 20. maj 1926 anlagt en fællesgrav til nedgravning af asker. Der er ialt med udgangen af 1952 nedgravet 6.729 asker.

På fællesgraven blev der opstillet et monument tegnet af arkitekt Holger Jacobsen.

Samtidig blev bygningerne, der hørte til Mariehøj,

samt de resterende jordarealer købt. I bygningerne blev der indrettet boliger for tre familier af kirkegårdens personale, og jordarealet blev tillagt planteskolen.

Efter forslag fra stadsingeniøren blev der anlagt en vejforbindelse mellem Brønshøj og Bispebjerg. Denne

Et parti af urnehaven 1953.

vej blev lagt midt igennem planteskolens jorder, den nuværende Rådvadvej, men arealet, kirkegården måtte afgive til denne vej, blev mageskiftet, således at kirkegården i stedet for fik de lavt liggende mosearealer med ret til at opfylde disse med kirkegårdens affald og overskudsjord, efter aftale med stadsgartneren til samme højde som Rådvadvej. Det er herved blevet muligt at anvende arealet til børne- eller urnebegravelser. Denne opfyldning har været af stor værdi for kirkegården, idet affaldet ellers skulle køres bort.

Men urnehaverne kræver stadig mere plads, og der bliver stadig taget arealer fra planteskolen til anlæg af

disse. I året 1936 blev Mariehøj solgt til nedrivning, og i året 1947—48 blev det sidste jordareal, der lå op til kirkegården, købt. Dette areal er ganske vist skilt fra kirkegården ved en gang- og cyklesti, der fører fra pladsen ved krematoriet til Rådovadvej og dermed til de grønne arealer om Utterslev Mose. Her blev anlagt en urnehave med en god forbindelsesvej til kirkegårdens øvrige arealer. Allerede i 1953 må der tænkes på mere urnehavejord, og et areal af planteskolen er ved at blive anlagt.

Denne stærke stigning i jordforbruget til urnehaver begrundes med, at der

i 1913—14	blev nedsat	219	askeurner
i 1920	„ „	467	„
i 1940	„ „	1.422	„
i 1952—53	„ „	2.791	„

På kirkegården findes der ialt 15.700 urnegravsteder.

I 1935 blev der købt et areal beliggende vest for kirkegården ved Støvnæs Allé og Utterslevvej, Lyshøj, for kr. 77.000. Det var meningen at anvende dette til børnebegravelser, men det blev imidlertid i 1945 overtaget af Magistratens 5. afdeling, og der blev opført barakker for husvilde familier.

Som følge af den stærke benyttelse af Bispebjerg Kirkegård var personalet i de forløbne år udvidet betydeligt, og de folkelokaler, der blev indrettet i 1916, var alt for små, ligesom der manglede magasiner og oplagsrum. Der blev derfor i 1945 truffet bestemmelse om en udvidelse. Efter tegninger af arkitekt Tyge Hvass blev der opført en ny messebygning, hvor der midt i bygningen blev indrettet et marketenderi, hvorfra der er servering til de tre spiselokaler, et for arbejdsmændene, et for gartnerne og et for de kvindelige arbejdere. På første sal er der

omklædningsrum, vaske- og baderum med varmt og koldt vand samt toiletter.

I kælderetagen er der fyrrum for centralvarmeanlægget og en stor kælder, hvori der kan indblæses varm og kold luft til tørring af personalets våde tøj.

Folkhuset 1953.

I den gamle bygning blev der indrettet kontor for arbejdslederne, tegnestue, et tømrerværksted samt magasiner for værktøj. I det gamle tømrerværksted ved kirkegårdens indgang er der indrettet et venteværelse for publikum.

I denne store udvikling, som kirkegården havde i disse år, måtte kirkegårdens kontor følge med, hvilket skete ved to store udvidelser. Personalet var i begyndelsen to mand og er nu i 1953 fjorten personer.

Arbejdet på kontoret gennemgik også meget store for-

andringer, idet protokolsystemet blev afløst af „acme-systemet“, der blev påbegyndt i 1932, og som dækker både begravelsesprotokollerne og regnskabskort samt arbejdskort for arbejdet med gravstedernes beplantning og renholdelse m. m.

Arbejdet med gravstedernes pasning havde også sin

Kontorbygningen.

store andel i de store udvidelser, der har fundet sted gennem årene. Bruttoindtægten ved gravstedernes pasning var i årene:

1920	1930	1940	1952
kr. 22.000	kr. 124.800	kr. 296.100	kr. 937.000

På kirkegården findes ialt, urnehaven medregnet, 55.000 gravsteder, deraf passer kirkegården de 24.400 gravsteder.

I urnehaven er der opstillet en statue, udført af billedhuggeren Mathilius Schack Elo, den forestiller „den lutrede sjæl, der bliver frigjort“. Den er skænket af Dansk ligbrændingsforening til Københavns borgerrepræsentations 100 års jubilæum i 1940 og blev opstillet 29. november 1941.

Statue, „Den lutrede sjæl, der bliver frigjort“, af Mathilius Schack
Elo 1953.

DE TYSKE SOLDATERGRAVE

Men besættelsestiden gik ikke spørøst hen over Bispebjerg Kirkegård. I 1940, da værnemagten begyndte at få dødsfald imellem sine tropper, blev der anmodet om et areal på Bispebjerg Kirkegård, hvor disse kunne be-

graves samlet. Den tyske major, der var ude for at se på jorden, mente ikke, det var nødvendigt med så stort et areal, da krigen jo snart holdt op. Pladsen, der blev anvist, var på afdeling 8, og der var plads til ca. 80 gravsteder, men som tiden gik, blev dette areal optaget, og

Allé af pyramideavnbøg. To sådanne alleer fører op til de to mindste af kirkegårdens kapeller.

der måtte anvises et nyt stykke jord, det blev en dobbelt række på afdeling 10.

Begravelsen af de tyske soldater foregik fra kirkegårdens østre kapel under udfoldelse af fuld militær hønør; men som tiden gik, blev der flere og flere dødsfald mellem de tyske soldater, og i 1944 ønskede værnemagten, at samtlige begravede soldater blev samlet i een fællesgrav på Vestre Kirkegård. I begyndelsen af marts måned 1944 modtog kirkegården et brev fra værnemagten, hvori den forlangte, at 244 kister med tyske soldater skulle opgraves og ligene eventuelt omlægges i nye kister og sendes til Vestre Kirkegård.

Brevet var sålydende:

Wehrmachtortskommandantur

Gross-Kopenhagen

Qu M Tgb. nr. 3051/44

Kopenhagen, den 6/3 1944.

An die

Friedhofsverwaltung des Bispebjerg Kirkegaard.

Unter Bezugnahme auf die zwischen dem Stabsoffizier für Wehrmacht-Verlustwesen Nr. 15 beim Wehrmachtbefehlshaber Dänemark, Herrn Oberleutnant Wolff und dem dortigen Friedhofsinspektor geführten Verhandlung, wird Ihnen der Auftrag erteilt, 4 Umbetter und 10 Arbeiter einzustellen, die am 16/3 1944 mit dem Freilegen der Gräber beginnen. Die Arbeit muss bis zum 31/3 1944 beendet sein. Ferner beschaffen Sie die für den Transport der Särge notwendigen 2 Lastkraftwagen mit Verdeck.

Alle weiteren noch notwendigen Besprechungen werden von Oberleutnant Wolff am 14/3 1944 in Kopenhagen geführt.

sign. *Mauff*

Oberstleutnant u. Kommandant.

Arbejdet skulle udføres af kirkegårdens personale, ligesom kirkegården skulle sørge for transporten, og arbejdet skulle udføres efter mørkets frembrud. Kirkegårdens gravarbejdere påtog sig at udføre dette arbejde, der blev indlagt elektrisk lys på de afdelinger, hvor der skulle arbejdes, det blev påbegyndt midt i marts og fuldendt til den tid, værnemagten forlangte: 1. april. Under arbejdet var der bevæbnede tyske soldater til stede under ledelse af en vagtkommandør, der overvågede arbejdet.

Tilbage på Bispebjerg Kirkegård er der nu kun de

grave, hvori er begravet de tyske soldater, som blev henrettet af værnemagten, fordi de enten ikke ville være med mere, eller havde begået anden militær forbrydelse; disse grave blev lagt for sig selv på afdeling 9 og 10. Begravelsen foregik uden gejstlig medvirken og ganske tidligt om morgenen.

DE BRITISKE SOLDATERGRAVE

En del af de allierede flyvere, som blev skudt ned over Sjælland, blev begravet på kirkegården. Det var ikke tilfældigt, at de fik deres gravsted her, det var nemlig et krav fra værnemagten, at de britiske soldater skulle begraves mellem de tyske soldatergrave, men ved forhandling fik man tilladelse til at begrave dem i den ene ende af dobbeltrækken, således at man fik en samlet grav. De blev alle begravet med militær honnør fra værnemagtens side, en tysk præst talte og foretog jordpåkastelsen, der var 6 tyske soldater til at bære kisten samt en deling på 8—10 mand til at skyde æressalut over graven. Den schweiziske konsul i København var til stede ved samtlige begravelser, idet han repræsenterede England under krigen. Alle gravene blev af værnemagten forsynet med et trækors som dem, der stod på de tyske soldatergrave, men inskriptionen var som regel „ukendt flyver“, senere har The War Graves Commission ved at undersøge gravene, navnlig ved tandaftryk, kunnet identificere de fleste af de begravede.

De tyske trækors blev efter krigen ombyttet med de for de britiske soldatergrave fastsatte „headstones“, som anvendes på alle britiske soldatergrave over hele verden.

Som mindesmærke for de begravede britiske soldater blev der af krigsgravkommissionen rejst et „The cross of Sacrifice“. Som baggrund for dette monument blev der udført en meget kraftig beplantning af blomstrende

træer og buske på det areal, hvorfra de tyske soldater var flyttet.

Den 5. maj 1950, på femårsdagen for Danmarks befrielse, blev denne gravplads besøgt af ca. 80 af de pårørende, inviteret af den danske stat. I forbindelse med

De britiske soldatergrave 1950.

besøget afholdtes en højtidelighed i overværelse af de højeste diplomatiske, gejstlige, militære og civile myndigheder.

DE DANSKE SOLDATERGRAVE

De 12 danske officerer og menige af hær og flåde, der faldt ved fægtningerne rundt om i landet den 29. august 1943, blev begravet den 2. september 1943 efter ordre fra den tyske værnemagt i et areal, der ligger i kirkegårdens sydvestlige hjørne. Der blev forlangt, at det

skulle ligge så tæt ved de tyske soldatergrave som muligt, der blev så indtaget et stykke af læbæltet ved muren mod Utterslevvej. Kisterne havde været opbevaret på det danske Militærhospital på Tagensvej og blev om morgenen ført til kirkegården. De blev alle stillet ovenpå

De danske soldaters og frihedskæmperes grave 1953.

gravene, kisterne var dækket med Dannebrog, og der var et væld af blomster. Ved begravelsen foretog den danske præst Erling Stenberg jordpåkastelsen, et tysk militærorkester spillede, og en deling tyske soldater skød æressalut over hver enkelt kiste, efterhånden som de blev sænket i graven. Til stede ved begravelsen var, foruden en del pårørende, Københavns overborgmester, samt en del danske officerer uden sidevåben. Den danske general anmodede den tyske bykommandant om tilfaldelse til at tale ved graven, men det blev ham nægtet,

den danske præst måtte heller ikke tale ved graven, kun udføre begravelsesritualet.

Efter den 5. maj 1945 blev her yderligere begravet 38 danske frihedskæmpere, som faldt i dagene om den tyske hærs kapitulation.

Povl Søndergaards monument
ved de danske politifolks, soldaters og
modstandsfolks grave.

DET DANSKE POLITIS GRAVE

Efter den 6. februar 1945 blev 43 urner med asker af de danske politifolk, der var døde i de tyske koncentrationslejre, ved hjælp af Det Danske Røde Kors ført fra Tyskland til Danmark. Urnerne blev efter ordre fra den tyske værnemagt anbragt i en afdeling af urnehallen,

denne afdeling måtte ikke være tilgængelig for publikum, ligesom heller ingen af de pårørende til disse politifolk måtte få adgang.

Som begravelsesplads for alle disse politifolk blev der indrettet et gravsted beliggende mellem de engelske soldatergrave og den afdeling, hvor de danske soldater og

De danske politifolks grave med Povl Søndergaards monument 1953.

frihedskæmpere ligger begravet. Askerne af disse politifolk blev omlagt i urner af bronze.

Den 19. september blev alle urnerne overført til Grundtvigskirken, hvor der fandt en højtidelighed sted; derefter blev de med en procession af politifolk båret over på kirkegården og gravsat.

Efter tegning og forslag af stadsarkitekten blev gravstedet indrettet således, at det danner et smukt og harmonisk hele med soldatergravene, ligesom alle navne-

nene, der er lagt på både politi- og soldatergravene, er ensartede og med ensartet inskription. Materialet til disse sten er Gotlands-sten.

På gravstedet for soldater og politifolk er der rejst et meget smukt granitmonument, udført af billedhuggeren Povl Søndergaard. Monumentet forestiller en uniformeret søn, der tager afsked med sine forældre. Som baggrund for monumentet er der en kraftig beplantning af både løvfældende og stedsegrønne træer.

Under besættelsen blev en del danske frihedskæmpere henrettet af de tyske besættelsesmyndigheder og af dem begravet i Ryvangen. Efter kapitulationen blev disse grave åbnet, og de henrettede førtes til Bispebjerg Kirkegårds nordre kapel. Kapellet blev udsmykket med flag og blomstrende planter, og her henstod kisterne, til de førtes til gravlunden i Ryvangen.

Da urnehallen og urnegravene som følge af den stærke stigning, der har været i krematoriets drift, har en væsentlig andel i de store udvidelser på Bispebjerg Kirkegård, og administrationen af krematoriet ved dets overtagelse i 1913 blev lagt sammen med kirkegårdens, vil det være på sin plads at omtale krematoriets udvikling.

Krematoriet.

KREMATORIET PÅ BISPEBJERG KIRKEGÅRD 1913—1953

Ifølge Kommunalbestyrelsens beslutning af 29. maj 1905 blev der overladt Foreningen for Ligbrænding et areal af Bispebjerg Kirkegård, beliggende på toppen af Bispebjerg Bakke, stort 7.700 alen², for et beløb af 2 kr. pr. alen² til opførelse af et krematorium.

Bygningen blev opført efter tegning af arkitekt Holger Jacobsen og indeholdt en kapelsal, et ligrum og et ovnrør med plads til en ovn samt under kapelsalen en urnehal med plads til ca. 1600 urner.

Den 5. februar 1912 meddelte Kommunalbestyrelsen Københavns Begravelsesvæsen tilladelse til at overtage det af Foreningen for Ligbrænding opførte krematorium for første prioritetsgæld kr. 25.000 og en obligation stor

Krematoriets store kapelsal 1951.

Indgangen ved Grundtvigskirken med urnevæg.

kr. 14.620 samt til at overtage foreningens forpligtelser til at foretage et vist antal ligbrændinger.

Benyttelsen af krematoriet var i så stærk stigning, at en udvidelse var nødvendig. Der blev så i 1915—16 i forbindelse med de bestående bygninger opført et ligrum,

Krematoriets lille kapelsal.

et ovnrøm med plads til to ovne samt en bolig til bestyreren af krematoriet. Pladsen foran krematoriet blev hegnet med en mur mod Frederiksborgvej, i denne mur samt i den senere opførte mur ved urnehallen blev der indrettet urnepladser, disse er dækket med navneplader. Der er ialt i muren plads til 4170 urner. Ombygningen blev foretaget efter tegning af arkitekt Holger Jacobsen.

Gennem årene viste det sig, at pladsen i krematoriets bygninger var alt for indskrænket; der blev så ifølge Borgerrepræsentationens beslutning af 26. maj 1932

givet en bevilling på kr. 220.000 til en ombygning og udvidelse. Bestyrerholigen blev nedlagt, ombygget og indrettet til en lille kapelsal. Til den store kapelsal blev der bygget en trappe som udgang fra salen, således at

Ovnrummet i krematoriet.

følget, der forlader salen, ikke skal benytte samme trappe, som følget, der skal ind i salen til næste bisættelse. I den store kapelsal blev der bygget et stort orgel af orgelbygger J. Starup & Søn. Der blev bygget to ligrum og indrettet pynterum til begge kapelsalene. I ovnrumbet blev der plads til tre ovne, de gamle ovne var koksfyrede, de nye ovne er gasfyrede af system „Ingeniør Marcus-

sen“. Der blev indrettet et modtagelsesrum for kister samt et udleveringsrum for urner.

Men tiden gik, og benyttelsen af krematoriet var i stadig stigning, ligrummene blev for små, og der blev der-

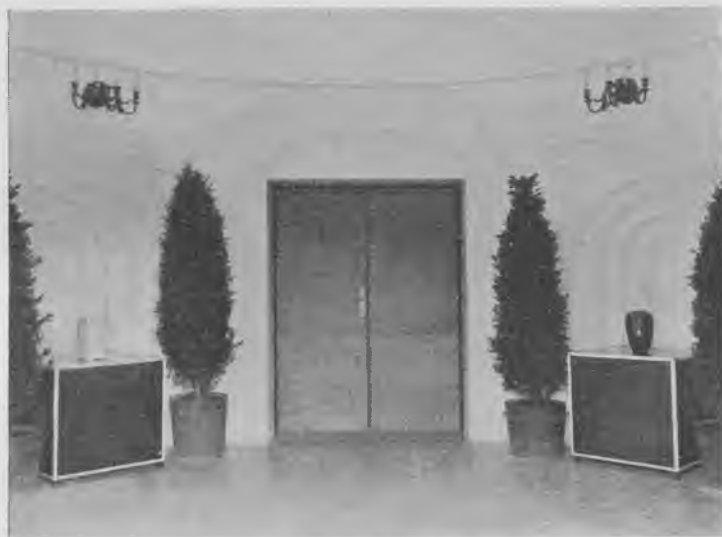
Interiør fra den nye urnehal 1951.

for den 25. september 1947 givet en bevilling stor kr. 205.000 til udvidelse. De daværende ligrum blev udgravet, således at der blev fire ligrum; de to i kælderetagen og de to i gulvhøjde med de omliggende rum. Herved blev der to kølige rum i kælderetagen, som det var praktisk at have på de varme sommerdage. Samtidig blev alle

fire ligrum delt med spanske vægge, således at hver enkelt kiste står i et rum for sig.

Som forbindelse mellem de to etager er der en elevator, der drives ved trykvand som de øvrige elevatorer, der forbinder pynterummene med kapelsalene.

Som begrundelse for denne store udvidelse af krema-

Udleveringsrum.

toriet må henvises til den stærke stigning i benyttelsen af dette:

i 1915	fandt der	249	ligbrændinger	sted
i 1930	„ „	1.344	„	„
i 1945	„ „	3.346	„	„
i 1952	„ „	3.611	„	„

Den stærke stigning i krematoriets drift måtte selvfølgelig også påvirke de rum, hvor askeurnerne blev opbevaret. Den gamle urnehal blev for lille, og der blev så i 1919—20 efter tegning af arkitekt Holger Jacobsen byg-

get en ny urnehal, der blev udvidet i flere tempi, efterhånden som forbruget af pladser voksede, og den er nu en 3-længet bygning med vinduer til den i midten anlagte gård, hvori findes et vandbassin. De to indgange til urnehallen er forbundet med en række espalierede linde-

Modtagelsesrum.

træer, der danner baggrund for siddepladser med udsigt over gården med de forskellige blomsterbede.

Urnehallen, der er lys og venlig, er delt i afsnit, hvor urnerne hensættes; foran hver urne er anbragt en skål eller jardiniere med årstidens blomster, disse skåle passes af kirkegårdens gartnere, og blomsterne fornyes stadig.

Denne udsmykning af urnepladserne, der vistnok som første sted er anvendt her i forbindelse med udsmykningen af selve urnehallen, der også holdes med årstidens blomster, gør, at denne måde for opbevaring af urnerne

giver et venligt og tiltalende indtryk. I denne urnehal er der plads til 5.600 urner.

Når urnerne udleveres fra krematoriet, sker det fra

Interiør fra den nye urnehal 1953.

dertil indrettede rum. Fra det ene rum udleveres de urner, der skal nedsættes på andre kirkegårde. De urner, der bliver i urnehallen eller urnehaverne på Bispebjerg Kirkegård, udleveres fra et andet rum, der for midler af Københavns Kommunes Fond til kunstneriske

Den nye urnehal med vandbassin.

Formåls Fremme i 1953 er blevet udsmykket med et stort vindue i glasmosaik, udført af Karl Larsen. Fra dette rum er der direkte udgang til kirkegårdens urnehaver.

Bispebjerg Kirkegårds ledere var i perioden 1903—17 inspektør Jens Koch, 1917—49 inspektør Orla Bjørn og siden 1949 inspektør Erik Manniche.

„GAMMEL KLOSTER“ I STORMFULDE TIDER

Af O. K. ABRAHAMSEN.

I

BELEJRINGEN 1658—59

Stiftelsen „Gammel Kloster“ (oprindelig „Helligaands Hospital“), hvis historie strækker sig over mere end halvsvyvende århundrede, har i dette lange tidsrum naturligvis været ude for lidt af hvert, idet den har måttet dele kår med staden København, såvel i den tid, da byen var underlagt Roskilde-bisperne, som senere, da den blev rigets hovedstad. Oprettet ved år 1296 af biskop Jens Krag var stiftelsen i mere end 300 år beliggende omtrent, hvor nu Helligåndskirken ligger; Christian IV flyttede den 1607 til en kro ved Strandvejen, ved hvilken lejlighed den erhvervede navnet „Vartov“ (formentlig plattysk: giv agt! e. l.), som blev stiftelsens betegnelse i 327 år, uagtet den kun i godt et par decennier havde til huse i kroen.

I 1630 toges nye bygninger i brug, som Christian IV for stiftelsens egne midler havde ladet opføre ved den østre ende af Sortedamssøen som et led i stadens nye fæstningsanlæg udenfor byen — en placering, der inden længe skulde vise sig skæbnesvanger for stiftelsen og dens beboere.

I sit skrift „Dierum“ (1670) beskriver Vartov-præsten Anders Matthiesen Hjørring den nye hospitalsbygning som „et kongeligt hospital, hvorudi alting var forordnet

herlig og skikkelig, som det burde, for fattige folk“. Der var efter kong Christian IVs „egen afridsning“ opført en 4-fløjet, grundmuret bygning med hugne stenpiller under kælderhvelvingerne og en „ladegård“, ligeledes i 4 fløje, med stald, hestemølle, tørvehus m. m. Imellem de to bygninger gik den alfare vej mellem København og Nordsjælland. Anders Hjørring beretter om alle de „fyrstelige personer og potentaters gesandter“, der kom for at se dette hospital „formedelst dets herlige bygnings anselighed“.

Ti år efter Christian IVs død var der ikke sten på sten af dette berømmelige værk, der altså ikke oplevede 3 decennier.

I begyndelsen af august 1658 nærmede Karl Gustavs hær sig København efter landstigningen i Korsør. Byens porte blev lukkede, og forstæderne, der allerede om vinteren ved Karl Gustavs *første* angreb skulde have været afbrændt for ikke at tjene til nytte for svenskerne, blev nu beordret ødelagt, dog med enkelte undtagelser, bl. a. Vartov Hospital.

Natten mellem d. 11. og 12. august indfandt en svensk troppeafdeling sig ved hospitalet, og om morgenen henvendte nogle overordnede sig til Anders Hjørring for at skaffe sig oplysninger til brug ved angrebet på staden, hvad han dog var utilbøjelig til at indlade sig på.

Den svenske besætning — over 100 mand —, som generalmajor grev Oxenstierna personlig havde beordret op på Vartovs lofter, måtte hurtigt fortrække på grund af skydningen fra byens volde. Et par feltkanoner blev dog anbragt i hospitalet. Fra dansk side blev der d. 18. august lagt en pram, tækket med skifersten og udrustet med kanoner, i stranden ved Vartov; blandt svenskerne fik den på grund af sit udseende navnet „den stumpede hund“. „Men“, skriver Anders Hjørring, „han bed omkring sig som en bidsk hund, at mangel cavaller for-

vandt aldrig hans tandbid“. Denne pram søgte svenskerne forgæves at gøre ukampdygtig ved skydning med 10 kanoner, der var anbragt på Vartovs vold.

For Anders Hjørring og hans hjord må forholdene have været særdeles urolige og lidet betryggende med de svenske tropper indenfor murene og de danske kanonkugler som en trusel udefra. Han anfører adskillige eksempler på den mere eller mindre virkningsfulde beskydning fra byens volde. En kanonkugle af 24 pundes vægt faldt i en syg kvindes seng; den ramte muren ved siden af hende, men gjorde ingen skade. „Kvinden lever endnu“, skriver Anders Hjørring et par år efter. En granat slog ned i hospitalets køkken, hvor den lå og snurrede så længe, at de tilstedeværende 12—14 personer slap uskadede bort; kogersken slog en spand vand på den og løb ud, hvorefter granaten sprang og raserede køkkenet, men intet menneske kom til skade. I det hele taget synes hospitalets beboere at være sluppet mærkværdig godt fra de farefulde situationer, der opstod. Kun en bryggerkarl blev dræbt, og alene som følge af egen letsindighed.

Midt i august måned forsøgte svenskerne i Vartov sig med en krigslist: de sendte en sergent, der udgav sig for overløber, ind i byen for at udsprede det rygte, at den svenske besætning var draget bort; ydermere kom en borger, der havde dristet sig til at køre ud af Østerport for at hente nogle ejendele, tilbage med den oplysning, at Vartov kun havde en ganske ringe besætning. Dette var rigtigt nok, men samme aften blev mere end 3000 mand hemmeligt anbragt i Vartov foruden noget rytteri i nærheden. Ulrik Christian Gyldenløve foretog en afhøring af den pågældende borger og bestemte sig straks til at gøre udfald med 500 mand. Præsten ved „Den runde kirke“ fik ordre til at møde tidlig om morgenen ved udfaldsporten for at råde de udkommanderede til mandelighed og bede Gud om hjælp og lyse Herrens velsig-

nelse over dem. Kong Frederik overværede højtideligheden; da præsten var „noget vidtløftig“, bad majestæten ham gøre formaningen kort og gå til bønnen og velsignelsen. Idet troppestyrken under kongens og Gyldenløves personlige ledelse rykkede ud ad porten, blev man opmærksom på en raket eller lignende tegn, der gik til vejrs og vakte mistanke om forrædderi. Straks blev de udkommanderede kaldt tilbage og fordelt til deres poster.

At svenskernes tab ikke var ubetydelige, fremgår af, at de allerede i oktober fandt sig foranledigede til at beslaglægge de ligkister, som henstod i Vartov, „til at begrave deres officerer udi, som da blev skudt, hvilket de ikke tilforn havde gjort. Men de gemene gjorde de ikke den ære“.

Anders Hjørring er langt fra tilfreds med den pleje, svenskerne bød deres sårede. I begyndelsen af oktober blev en mængde syge og sårede svenskere fra Vesterport indlagt i mandsstuen i Vartov, hvor et par af dem blev dræbt af en kugle fra byen. De danske i Vartov undrede sig „i højeste måder“ over, at nogen menig mand vilde tjene svenskerne: var der håb om, at en såret kunde helbredes, kom han under kur andetsteds, men i modsat fald lod de ham ligge uden ringeste pasning og pleje.

I løbet af oktober skaffede svenskerne sig belejringsmateriel ved at nedbryde Vartovs ladegård. Kort efter forlod de hospitalet, der blev besat af et vagthold danske ryttere og fodfolk, som dog hurtigt blev forjaget af en svensk styrke. Da denne begyndte at hugge dørene ned, begav præsten, skriveren, bryggeren m. fl. sig ind til ravelinen ved Østerport. Her tilbragte de Mortens nat og havde lejlighed til at træffe generaløjtnant Hans Schack, der — da han erfarede, hvor liden den svenske trop var — straks beordrede ryttervagten ud til Vartov igen.

Denne jævnlige skiften „herskab“ og den gradvise ødelæggelse af hospitalets bygninger blev omsider beboerne

for meget. Den 13. november 1658 forlod de med sorg i hjertet deres „kongelige hospital“, vandrede gennem Østerport ind i staden og lejede hus i Pilestræde. Tilstanden har været kummerlig: deres levnedsmidler havde svenskerne taget, og deres indtægter af renter, jordskyld m. m. var forud forbrugt, så de havde intet at opholde livet ved. „Da tog præsten sig deres sag an“, fortæller Anders Hjørring, idet han omtaler sig selv i 3. person, „alligevel de havde en forstander, og tryglede føde til de fattige i deres nød hos godtfolk, og ved samme trygleri blev de opholdne, indtil de fik noget af deres egne midler. Og havde præsten en bog, hvor udi hver skrev, hvad de gav, så at han til forstanderen leverede både bog og penge og tog hans kvittering“. — Der blev sørget for den strengt nødvendige forplejning med brød, øl, en slevfuld søbemad daglig, enten kål, ærter, vælling eller vandgrød. „Thi mælk var dem for dyr“.

Med forståelig bitterhed beretter Hjørring, hvorledes de danske begyndte at nedbryde bjælkeværket i Vartov til palisader for Kastellet. Det skønne hospital, hvis lige „ikke var at finde i mange lande“, og som havde kostet „de fattige“ over 30,000 daler, blev således ødelagt, at der næppe fandtes sten på sten. Hjørring undrer sig over, at medens fjenden delvis havde skånet hospitalet, skulde det nu ruineres af vore egne.

Vartovs beboere delte nu altså skæbne med hovedstadens øvrige befolkning og var mere eller mindre direkte vidner til den hektiske travlhed, hvormed borgerne med kongen i spidsen beredte sig på at modtage det stormløb, som måtte ventes.

Sundhedstilstanden i byen sætter Anders Hjørring i stor forundring. Efter en udførlig skildring af den smalkost, både rige og fattige måtte nøjes med, slutter han således: „De, som nu i denne tid måtte tage, hvad de kunde få, som de tilforn ikke vilde set eller lugtet, har

alligevel været ved bedre helbred end tilforn, der de havde godt at bide og brænde og kunde gå i valg med, hvad de vilde æde og drikke. O Gud, o Gud, dig bør al ære, amen!“

Selv om Anders Hjørring og hans lille menighed ikke havde anledning til fra deres midlertidige opholdssted i Pilestræde på nært hold at følge stormnattens begivenheder, har det naturligvis været nogle yderst urolige timer også for dem, inden dagen oprandt med sejr og befrielse efter mange måneders tryk. Belejringen var jo ganske vist langt fra forbi, men borgerne kunde dog nu trække vejret og endogså begive sig udenfor volde og porte.

„Da gik vi ud om morgenen, ikke af nogen overmod eller insult, men alleneste med forundring at se, hvad Gud havde gjort, såsom vi det ikke vidste, hvad os om natten var sket, førend vi så dette om dagen med vore øjne ...“. — Der følger nu en skildring af de rædsler, dagslyset åbenbarede: dræbte og sårede svenskere, afskudte hoveder og lemmer liggende i sneen og på isen. „O fromme læser ... havde du set den jammer på dem, som dog vare mennesker af eens religion med os, du skulde ret aldrig have glemt det alle de dage du levede. Jeg vil aldrig tro, nogen så et ynkeligere syn i nogen storm end udi denne for København“.

Af krigens afslutning og den højtidelighed, hvorved kongen og „feltherren“ bragte borgerskabet deres tak „for tro hjælp“, har Anders Hjørring givet en smuk skildring (se Villads Christensen: *Belejringen 1658—59 og Københavns Privilegier*. — *Hist. Medd.* 1, II, 44—45).

II

DEN TYSKE BESÆTTELSE 1940—45

Medens Vartov Hospital under svenskekrigen havde en vis militær betydning i kraft af sin beliggenhed, kan no-

get tilsvarende heldigvis ikke siges om Gammel Kloster under den anden verdenskrig. De vanskeligheder og ulemper, den tyske besættelse medførte for stiftelsens beboere og ledelse, var fælles for hele byen. Her skal kun omtales enkelte træk, som til en vis grad var særegne for denne institution.

Bestemmelserne om forholdsregler under „flyvervarsel“ bevirkede, at der måtte tilvejebringes et betydeligt antal husvagter; da beboerne (ca. 425 kvinder og mænd) praktisk talt alle på grund af alder og svaghed ikke blot var ude af stand til at påtage sig vagtmæssige pligter, men for manges vedkommende tilmed måtte hjælpes, og da stiftelsen kun rådede over 4 mandlige funktionærer med bolig i huset, blev samtlige husassistenter (ca. 25) udrustede og instruerede som husvagter. Når sirenerne lød om natten, varede det kun få minutter, før man hørte træsko og andet hårdt fodtøj klapre gennem gårdene, ledsaget af pigestemmernes råb: „luftalarm“, medens ringeapparaterne til lejlighederne sattes i funktion ved tryk på de ved samtlige 33 trappeopgange anbragte kontakter. I de første år af besættelsen var respekten for sprænggranaterne stor nok til at bringe næsten alle beboerne i tøjet; og tilflugtsrummene fyldtes hurtigt. Senere slappedes iveren lidt efter lidt, og til sidst mødte kun enkelte trofaste for at tage plads på de lidet mangelige bænke. I plejeafdelingen med dens mere end 100 meget gamle og hjælpeløse beboere havde myndighederne godkendt en ordning, hvorved de 90 m lange korridorer i stue og på første sal fungerede som tilflugtsrum. Sygeplejersker og plejemedhjælpere flyttede sofaer og stole ud på gangen og hjalp de gamle til sæde langs med væggene.

„Generalstrejken“ i 1944 greb naturligvis stærkt ind i stiftelsens forhold. At skulle give afkald på vand, gas, elektrisk lys, telefon og radio, foruden at post og tele-

graf, sporvogne og automobiler ophører at fungere, kan ikke undgå at bringe forstyrrelse i et hus, hvis gamle beboere i stort omfang er afskåret fra ved egen hjælp at afbøde de nævnte mangler. — Den værste ulempe var vandets udeblivelse. Forstanderen henstillede til beboerne at undlade benyttelse af WC og i stedet anvende spande og bækkener, der kunde tømmes i en kloakbrønd, som holdtes åben i samme anledning. På denne måde undgik man alt for uhygiejniske tilstande i lejlighederne. — For plejeafdelingens vedkommende var dette sat i system ved et direkte forbud mod anvendelse af WC.

En del beboere af selvstændige lejligheder havde sørget for en lille beholdning af vand, dog højst til et par dage. En enkelt havde fyldt en zinkballie og låset den inde i sit pulterkammer, hvilket gav anledning til et regulært indbrud med bortfjernelse af den i øjeblikket uerstattelige vare. Den bestjålne henvendte sig til forstanderen, der således kom i det sjældne tilfælde at modtage anmeldelse om tyveri af *vand*.

Søndag formiddag var der stærk tilstrømning til springvandet i stiftelsens gård, hvor man lagde sig på maven over kummens rand og øste vand op i kander og fade. Da man nærmede sig bunden, sprang to ældre herrer, iført gummistøvler, ned i kummen og uddelte de sidste, sortladne dråber.

Personalets forhold var mønsterværdigt. At sygeplejerskerne blev på deres post, er en selvfølge; men heller ingen andre forlod arbejdet. Forstanderen samlede lørdag formiddag plejeafdelingens ca. 40 funktionærer og redegjorde for situationen. Alle var enige om at arbejde som sædvanlig og ikke i fritiden at forlade stiftelsen. Det samme gjaldt det øvrige personale. Tre gifte mandlige funktionærer, som ikke havde bolig i stiftelsen, mødte til rette tid uden hensyn til, at de måtte passere strækninger, hvor færdsel var forbundet med livsfare. Et

tilsvarende forhold udviste rengøringskoner og kvindelige natvagter, der heller ikke boede i stiftelsen.

Forsyningen med madvarer var et alvorligt problem. Da rugbrød ikke kunde fås, blev to mandlige funktionærer sendt afsted på cykler til Hørsholm, hvorfra de hjembragte 14 rugbrød, der fordeltes på bedste måde. Mælkeforsyningen (fra „Enigheden“) svigtede komplet trods henvendelse. Køkkenet havde iøvrigt sørget for en god forsyning af madvarer. For at få disse til at strække længst muligt (ingen vidste jo, hvor længe tilstanden vilde vare) gav forstanderen ordre til, at der om lørdagen kun måtte serveres een ret til middag (byggrynsgrød). Søndag gaves kogt flæsk og suppe med grøntsager. — Der var bestilt en mængde rug- og hvedemel, men leverandøren kunde ikke få varerne bragt ud.

Forsyningen med damp til køkkenet foregik tilfredsstillende trods vandets udeblivelse, idet man havde sørget for, at alle boilere og kedler var vel fyldte, og returvandet benyttedes påny.

Umiddelbart før generalstrejkens indtræden var to beboere afgået ved døden. Det viste sig forbundet med stor vanskelighed at få ligene fjernet, da ingen ligkistesnedker vilde påtage sig levering og borttransport. Den ene af de afdøde var i ligbrændingsforening, og det lykkedes denne at bringe liget bort. Den anden afdøde blev af stiftelsens funktionærer lagt på en sygebåre og bragt til Taksigelseskirkens kapel, som velvilligt blev stillet til rådighed.

Søndag aften indfandt kontorchefen i magistratens 1. afdeling sig hos forstanderen for at tilsige denne til et møde på rådhuset næste formiddag. Kontorchefen var nødsaget til at bringe denne besked personlig, da alle offentlige meddelelsesmidler jo var afbrudt, og man ikke besad nogen rådhusfunktionær, der kunde påtage sig denne budtjeneste.

Ved mødet den følgende dag mellem rådmanden i magistratens 1. afdeling og dennes institutionschefer af lagde forstanderen beretning om situationen i Gammel Kloster. Han henvendte sig derefter til chefen for folkekøkkenerne, der var rede til udlevering af madvarer, og til brandchefen, der stillede en stor lastbil og to „CB“ere til rådighed. Således udstyret begav forstanderen sig til Suhmsgade, hvorfra han — beriget med 4 mægtige svine-kroppe, en stor sæk salt og franskbrød i hundredevis — kørte til Møllegade for at modtage nogle hundrede dåser konserver af alle slags samt en kasse tømælk. — Folkekøkkenerne havde gerne udleveret endnu mere for at unddrage tyskerne det, men vognen, der var indrettet som „prærievogn“, var fuldt lastet. Siddende på en hård og umagelig svinekrop kørte forstanderen med sit rige bytte gennem byen, i hvis gader de livligt knaldende skud forlenede turen med en spænding, der slappedes behageligt, da transporten svingede ind gennem Gammel Klosters port og gård under forståelig opmærksomhed fra beboernes side.

I slutningen af februar 1945, da tyskernes adfærd — på grund af den sig nærmende katastrofe — blev mere hektisk for hver dag, der gik, og da sprængning af huse, hvor våben var fundet, og henrettelse af patrioter foregik daglig, bistod direktøren for magistratens 1. afdeling og forstanderen for Gammel Kloster en dansk officer, der i høj grad befandt sig i „farezonen“, ved at skjule to kufferter af en mistænkelig tyngde i et tomt pulterkammer i stiftelsen. Da forstanderen ikke personlig kendte officeren, blev der aftalt et „kendingsord“ til brug ved eventuel udlevering af kufferterne.

Dagen efter henvendte en civilklædt „hr. Petersen“ sig til forstanderen for at afhente „sine“ kufferter; han afgav kendingsordet og tilføjede, at det var svært at være „under jorden“. Hans adfærd forekom så mystisk, at for-

standeren telefonerede til direktøren, der straks sagde: „Jeg kommer med det samme“, hvorpå „hr. Petersen“ trak et lille metalskilt op af lommen: „Deutsche Sicherheitspolizei“ — med bemærkningen: „De forstår?“ — Jo tak, forstanderen forstod. Da direktøren få minutter efter trådte ind i forkontoret, pegede diverse pistolmundinger ham imøde fra nogle gestapomænd, der i al stilhed havde taget ophold der. Efter en omstændelig krops- og husundersøgelse, hvorunder kufferterne med indhold (et maskingevær med ammunition) kom til syne, blev direktøren og forstanderen anbragt i hver sin bil og under bevogtning af 8 gestapomænd ført ind i Shellhuset. Ingen af dem ventede at komme levende derfra, og opholdet var ikke hyggeligt: siddende med næsen mod væggen — på rad og række med nogle andre malefikanter, bl. a. en med håndjern på, mens en stor schæferhund travede frem og tilbage bag stolene — tilbragte de to embedsmænd eftermiddagen og aftenen under strengt kontrolleret tavshed, der kun afbrødes, hver gang man blev afhentet til forhør. Skønt det vistnok ikke lykkedes at overbevise gestapo om, at kufferternes indhold havde virket overraskende på „gerningsmændene“, blev disse sent på aftenen løsladt — for forstanderens vedkommende med følgende bemærkning: „Sie können Ihrem Alter verdanken, dass Sie frei sind.“ Da løsladelsen skete, havde forhørslederen liggende foran sig på bordet et af den tyske kommandant udstedt „schein“, der gav ret for direktøren til at færdes frit under luftalarm. Han var nemlig beordret til ved større katastrofer straks at indfinde sig på Vestre Kirkegård for at træffe fornødne ekstraordinære foranstaltninger. Forhørslederen var øjensynlig desorienteret, og det var måske dette, der fik udslag i den beslutning, der på begge de frigivne virkede, som var der sket et under. — Ad hvilken vej tyskerne havde fundet frem til Gammel Kloster og ken-

dingsordet, ville blive for vidtløftigt at forklare, kun så meget kan siges: den officer, som var kufferternes retmæssige ejer, var på gaden blevet skudt ned og hårdt såret af en tidligere skolekammerat, — men dette er en helt anden historie, som Kipling siger.

Da Hitlers raceteorier foldede sig ud her i landet, fandt to gamle jødinder — uden formaliteter af nogen art — ly i plejeafdelingens gode senge; den ene af damerne blev der til sin død.

I en periode, da stiftelsens nabo, Klostervængets Skole, var beslaglagt af tyskerne som lazaret, fik et par hjemløse klasser af større børn husassistenternes spisestue i Gammel Kloster overladt; skoleborde m. m. blev opstillet, og undervisningen foregik uden mindste gnidning. I frikvartererne opholdt børnene sig i springvandsgården og var et opmuntrende skue for de gamle mennesker, der kun var vant til at se hverandres mere eller mindre skrøbelige skikkelser færdes mellem buske og bænke. — Der var noget tiltalende ved tanken om, at alderdommen rakte ungdommen en hjælpende hånd og fik smil og glade øjne til gengæld.

Der skete således et og andet på den gamle hæderkro-nede institution også under vore sidste krigsbegivenheder. En af de højeste i vort samfund udtalte for kort tid siden, da samtalen faldt på forholdene under besættelsen, at ude på „Gammel Kloster“ havde de gamle damer allesammen våben liggende under sengene. Dette må siges at være en betydelig overdrivelse.

DEN NORSKE ARBEJDERPIONER
MARCUS THRANE'S
BESØG I DANMARK I 1882—83

Af BØRGE SCHMIDT

Der er mange lighedspunkter mellem den skæbne, der blev den danske arbejderpioner, Louis Pio, til del, og så den, der en snes år tidligere var overgået den norske arbejderbevægelses første pioner, Marcus Thrane. Begge var de kommet fra et ikke udpræget arbejdermiljø, begge bedre agitatorer end organisatorer, begge efter kort virke i deres hjemland idømt hårde fængselsstraffe for deres virksomhed indenfor arbejderbevægelsen, efter udstået straf udvandrer begge til Amerika, hvor de som oftest frister en kummerlig tilværelse, bl. a. ved forsøg på alskens bladvirksomhed. Flere gange krydsedes den danske og den norske pioners veje, således bliver Louis Pio i 1878 afskediget som redaktør af bladet „Den nye Tid“ i Chicago, efter sigende fordi han samtidig skrev artikler til metodisternes organ „Den nye Talsmand“. Hans efterfølger som redaktør ved „Den nye Tid“ blev Marcus Thrane.

Et interessant og værdifuldt bidrag til belysning af Marcus Thranes personlighed har man nu fået i forskelligt materiale om ham, som nu er hjemført til Norge. I dette materiale finder man også en dagbog, der meget

interessant fortæller om enkeltheder om Thranes rejse til Europa i 1882—83 og herunder også om et længere ophold i Danmark. Forholdet var det, at Thrane i Amerika havde lært en dansker, John R. Hanson, at kende. Hos ham boede Thrane under opholdet i København. Det var Thranes eneste søn, David Herman, der havde ført sin fader sammen med John. R. Hanson. David Herman var blevet i Norge, da Marcus Thrane med sine fire døtre, efter at hans kone var død, i 1863 rejser til Amerika. Ved hjælp fra familiens side begyndte han at studere til læge. En periode var hans studier afbrudt, da han som frivillig deltog i den dansk-tyske krig på dansk side. I 1865 rejste han imidlertid også til Amerika uden en øre i lommen. Ved et tilfælde træffer han i New York Hanson, der var gravør, og som lavede navneskilte i metal. Det blev da den unge Thranes opgave at lave jernbogstaver, der kunne præges på messingpladerne, et arbejde, han opnåede stor øvelse i, kunstfærdig som han var. Sammen med Hanson rejste han til Chicago, hvor disse skilte var noget nyt, og Hanson fik der oparbejdet en blomstrende virksomhed. Thrane var ikke interesseret i at blive rig, men fortsætter sine studier til læge ved Rush Medical College, hvor han iøvrigt, endnu inden han har fået sin eksamen, gifter sig med en datter af den kendte Kristiania-arkitekt Carl F. Struck. I 1877 vender John R. Hanson tilbage fra Amerika og begynder en forretning i Østergade 18 (forretningen føres i dag videre af hans sønner). Øjensynlig har Hanson efter hjemkomsten stadig brevvekslet med Marcus Thrane, for ved ankomsten til København den 16. december 1882 opsøger han straks denne, og ved hjælp af dagbogen og en notesbog, der er en nøgle til visse af dagbogens forkortelser, får man et interessant billede, både af hans færden i København og af datidens forhold. Også efter sin til-

bagekomst til Amerika bevarede Marcus Thrane kontakten med John R. Hanson. På Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv har man således et manuskript til en længere artikel, „Religionsfriheden i Amerika“, som Thrane sendte til „Nationaltidende“s redaktion med ønsket om, at den blev returneret til Hanson, hvis man ikke kunne finde anvendelse for den.

DAGBOGEN

Dagbogen, der nu opbevares på Universitetsbiblioteket i Oslo (Ms. 4to. 1781), begynder den 22. november 1882, og afsnittene om opholdet i Danmark har følgende ordlyd:

1882.

November 22. reist fra Chicago.

November 25. fra New York med „Island“ af Thingvalla Linien.

December 14. til Christiania.

December 16. til Kjøbenhavn hos John R. Hanson, 18. Østergade & Farimaggade No. 63.¹

December 19. i Kgl. Theater, 1.½ Akt af Jægerbruden. 2. Napoli eller Fiskeren og hans Brud, Balet i 3 Akter af Bournonville.

December 20. i Folketheatret: 1. „En Lænke“, Skuespil i 5 Akter af E. Scribe. 2. En forfulgt Uskyldighed, Farce i 1 Akt.

December 27. i Folketheatret: „Hvedebrød og Rugbrød“, Folkekomedie i 5 Akter (oversat fra „Ehrliche Arbeit“).

December 28. i Kgl. Theater: „Et Eventyr paa Fodreisen“ af Hostrup. (Komiker Poulson).

December 30. Panorama af Constantinopel og Diorama af Slaget paa Kjøbenhavns Rhed.

1883.

Januar 1. i Kgl. Theater: „Hvor man kjeder sig“, Lystspil i 3 Akter af Edv. Pailleron, oversat af William Bloch.

Januar 3. i Casino: „En ødsel Fader“ af Dumas fils.

Januar 5. I Dyrehaven med Frøken Hansen per R. R. (Eremitagen, Fortune, Bakken, Kirsten Pihl).

Lotteri: Kjøbhvns Classe = for Markitta:² $\frac{1}{2}$ Lod No 22,226 A (25 Kr. 60), for mig selv: $\frac{1}{4}$ Lod No. 60,100 A. (13 Kr. 10).

Januar 10. Reist fra Kjøbhvn til Esbjerg i Jylland. Derfra per Damp til Harwich.

Den 12. januar 1883 kommer Thrane så til London, hvor han bl. a. har kontakt med den engelske politiker Charles Bradlaugh, som i 1880 var blevet valgt til medlem af parlamentet, men underhuset nægtede at godkende hans valg, da han som fritænker ikke ville aflægge den forskriftsmæssige ed. Et vist motiv for Thranes rejse finder man måske også i notaterne vedrørende annoncerne i „Matr. Record“ og „Matr. News“, der var særlige organer for folk, der ønskede at indgå et ægteskab med en velhavende modpart.

I midten af februar går rejsen til Paris, hvor Thrane især besøger teatre og koncerter, men allerede efter 8 dages forløb går rejsen videre til Tyskland, hvor Thrane i Dresden opsøger en familie Schimpfsky, slægtninge til hans ældste datter Markittas mand. Opholdet i Tyskland varer en god måneds tid, og så går rejsen igen til Danmark, og herom fortæller dagbogen følgende:

1883.

Marts 27. Tirsdag fra Hamburg. Billet til Kjøbhvn. Mk 13.50 — afrejste Kl. 9 kom til Kiel Kl. 12 $\frac{1}{2}$, gik med Dampskib af Kl. 12, betalte Mk. 6.80 som „Nachzahl-

- ung“ for at være paa Cahytsplads. Idag morges drømte jeg at jeg læste i et Blad, at David var død. Ankomsten til Korsør træffer jeg paa Banegaarden John Hanson der kom fra Odense. Kl. 11 Aften kom jeg til Kjøbenhavn. Hos John Hanson, Farimagsgade 63. Social Demokraten, Rømersgade 22. St. Nørregade 5.
- Marts 29. Br. t. Markitta med Trækningsliste visende Gevindst af 50 Kroner. „Social Demokrat“ sendt til Dr. Paoli.³ — Besøgt Social Demokratens Redactører: Vinblad, Knudsen og Fleuron⁴ — i Folketheatret (Med Frk. Hanson). 1. Arbejderliv, 1 Act. 2. Herskab og Tjenerskab, Lystspil i 3 Acter. — Götheborg-Dampskib. Onsd. 4. Apr. og Torsdag. C. Friis: Amaliegade 31. Stuen. P. B. le Fevre, (arb. hos Hanson) har Antikvar Boghandel, Wesselgade 16 l. s.
- Marts 30. Besøgt Hørdum, Forretningsfører for „Soc. Dem.“ 22 Rømergade. Besøgt Skræder Holm, Rigsdagskandidat. 95 Gothersgade.⁵
- Marts 31. i Union-Bibliotheket⁶ laant John Cassels: „America i vor Tid“, (hele Slavetidens Hist.) — i Dagmar-Theater: 1. Let Cavalleri, Operette i 1 Act. Musik af Suppé. — 2. Den blaa Bog. Farce i 1 Act. — 3. En Nat paa St. Croix, Operette i 1 Act. Musik af forskjellige Componister. — traf der Mr. Schou fra Chicago.
- April 1. i Kongl. Theater: „En Folkefiende“. Otto Hansen⁷ fra Horsens kom hid idag til John Hanson.
- April 2. i Casino (med Otto Hansen og Fru Jensen) „Kejserens Kurer“, Sensationsstykke i 5 Acter med Tableauer, Balet, Processioner etc. — Østergade 61, Cigarbutik, faaes Billetter til Rosenborg Slot, men maa bestilles Dagen forud aabent.
- April 3. i Charlottenborg Maleri Samling: udmærkede Genre-Malerier. — i Dagmar-Theater (med Otto Hansen og Fru Jensen). 1. „Vildsvinet fra Ardennerne“,

Farce i 1 Act. 2. „Mordet i Pigallegade“, Farce i 3 Acter. 3. „En Nat paa St. Croix“, Operette i 1 Act. Musik af forskjellige Componister. — efter Theatret gik vi til Lumbyes Concert i National.

April 4. i Folketheatret (med Alle) „Ringeren ved St. Paulskirken“, Folkekomedie i 4 Acter og 1 Forspil af M. T. Bonchardy. — Kjøbt: et Par Halvstøvler 12 Kr. — Kjøbt en Skjorte 1,75. — i de første Dage af April holdtes i Kbhvn. tysk Socialist Congress.⁸

April 5. Lotterier: 1. Industri-Lot. for Diaconisse Stiftelsen hos Peder Skrams Gade 5. 2. Central Collection. Skindergade 39. 3. Vaabenbrødre-Lot. — i Diaconisse Lotteriet kjøbt No 43075 for 1 Krone. Trækning foregaar 21. April. Celluloid. No 11 Store Kjøbmagergade.

April 7. i Christiansborgs Malerisamling. — i Kgl. Theater med Frøken Hanson. 1. Abracadabra, 3 Acter. 2. Den Forvandlede Brudgom. 1 Act. 3. Abekatten. 1. Act. J. Rath, forh. dansk Consul, sender gratis ill. Beskriv. over Manitoba og Nord-Vesten. Nyhavn 13. Kbhvn. 1. — Celluloid: No 11. Store Kjøbmagergade.

April 10. i Thalia & C. — Folkene hos John Hanson hedde: Sannes (norsk); Tange (gammel); Le Fevre (har Antik. Boghandel); Nilsen.

April 11. Kl. 3 Efterm. med Dampskibet „Limfjorden“ (paa 2den Plads 22 Kr. 35 Øre) reist fra Kjøbenhavn. Smukt og mildt Veir underveis.

Den 12. april ankommer Thrane så påny til Christiana, men opholdet i Norge, der kommer til at vare nøjagtig tre måneder, bliver ingen succesfyldt tid for ham. Det var hans tanke at holde en række foredrag om Amerika i forskellige byer, men meget ofte må han aflyse disse foredrag, bl. a. af den grund, at man nægtede at leje lokaler ud til ham. Selv i Christianssand, hvor der endnu eksisterede en arbejderforening, som Thrane

havde stiftet i 1849, rådede man ham fra at tale. Mange steder boede Thrane under opholdet hos familiemedlemmer eller gamle venner. Den ven, der måske fik mest betydning for ham, var den svenskfødte assuranceagent C. Söderberg, der ikke mindst økonomisk hjalp Thrane, og som også skaffede ham en returbillet til Amerika til reduceret pris under den forudsætning, at Thrane skulle skrive rejsebrevne til forskellige aviser.

Fra Christianssand drog Thrane for tredje gang til København, og herom fortæller dagbogen:

1883.

Juli 12. til Frederikshavn, Danmark. — tog ind i Gjestgiveriet „Skandinavien“. en Snaps koster her bare 5 Øre imod 10 Øre i Norge. En halv Bayer 15 Øre imod 20 Øre. — Byen har Ca. 3 000 Indb. Medens Varmen i Norge var halv tropisk er den nu ikke stærkere end at jeg kan bruge Vårfrak. — Medens man i Norge over alt venter et udmærket Aar, ventes her et daarligt Aar paa Grund af Tørke.

Juli 13. i Gjestgiveriet havde jeg Seng, Kaffe med Kage, Middag, Morgenkaffe med Kage, en Snaps og to halve Baier og alt dette kostede bare 1 Krone. — for en Snaps her betales mestendels blot 5 Øre. Reist Kl. 10³/₄ til Kl. 2¹/₄.

Juli 13. Til Aalborg. (2 Kr. 90 Øre) — taget ind hos Jensens logi 26, Slotsgade.

Juli 14. fra Aalborg med Damp Prior, paa Dæksplads (Kr. 5,35) hvor der var en Mængde Passagerere, velklædte, Kl. 7 Aften.

Juli 15. til Kjøbenhavn. Søndag Morgen Kl. 7, gik lige til Hansons (63 Nørre Farimagsgade). Hanson var en Tur i Sverige. Frøken Hanson modtog mig paa det Hjerteligste.

Juli 16. P. C. t. C. Söderberg, Xnia og P. C. t. Julius

Krause, Zittau, Sachsen. Pengebeholdning Kr. 9 + Kr. 40 h. Camil.

Juli 18. i Morskabs Theatret med Hanson Søster og Rasmussen (med Kone og Datter), som er en Broder af „Bisnesmanden“ i Chicago. Stykkene „Mignon“ i 3 Act'er og „Strandby-Folkefiende“ i 1 Act.

læst: „de danske Kongeborgers Mysterier“. 1. Bd.

læser: Reynolds: „Londonnerhoffets Mysterier“. 3 B.

Juli 20. i Tivoli med Hanson: 2 Concerter, Pantomime, Fyrværkeri, Carosel etc.

Juli 22. i Dyrehaven og Charlottenlund med Hanson.

Juli 23. P. C. t. Dr. Sundberg, Seatle, Washington Terr.

U. S. of America — P. C. t. Nils Joh. Qvarme, No. 27, Korsgade, 4de Etage, Christiania.

Juli 24. i Landbo-Høiskolens Have. Søbad. Besøgt Vindblad paa Soc. Dem. Kontor i Tornebuskstræde No 3. — i „National“: „den svenske Kvartet“.

Juli 25. Ny Fiske-Methode.

Ønsker Compagnon med de nødvendige Midler til at patentere en Opfindelse bestaaende i en ny, let og billig Fiske-Methode. Billet mærket „403“ modtager dette Blads Contoir i Løbet af 2 Uger. — (No 33?), indrykket i Berlingsken 1 Gang for Kr. 1.19.

Juli 25. Br. t. Chr. Christoffersen, Chrsund.

Hanson-familien:

1. Carl i Aarup.
 2. Ferdinand, Rudkjøbing.
 3. Jens, Odense.
 4. Otto, Horsens.
 5. Elise Honoré, Fredritz.
 6. Caroline Hansen, Odense.
 7. Hedvig, Kjhvn.
 8. Johannes, Kjhvn.
- 1½! Christian, Chicago.

- Juli 26. i Panorama: „Paris's Beleiring“. — bekjendt med Hr. Jørgensen fra Ft. Howard, Wis. — om Aftenen (med Hanson, Black & Jørgensen) i „National“, „Valkyrien“, Badevei og Farvergade 23, m. fl.
- Juli 28. P. C. t. Isidor Kjeldberg, Lindkjøping.
- August 1. hos Fr. Bajer, Korsgade 56⁹ — fik rep. Bøger og Blade. — P. C. fra Kjellberg & Portræt.
- August 2. Paa Kirkegaarden seet Birgitte Rosteds Gravmonument. For 100 Aar siden levende begravet, opgravet af 2 Røvere, opvaagnet, dræbt. Morderen, 10 Aar senere, dømt til døde, bekjendte hint Mord.
- August 3. Br. t. Isidor Kjellberg (m. mit Portræt).
- August 7. i Verdens Gang læst et Digt af Christoffer Christoffersen, hvori: „Naar vrede Gjenfærds hule Brag“ o. s. v.
- August 7. Br. t. Chr. Christoffersen, Chr.sund.
- August 9. Br. til Camilla Roosen, Xnia.
- August 10. i Vesterbros Theater: En Herre i Pigedragt syngende som Pige, en Troldmand, en Nigger etc.
- August 14. til Casino: Tante Petersen.
- August 18. Lørdag Kl. 7 Morgen med Frøken Hanson fra Kjøbenhavn per R.R. til Korsøer. Kr. 3.53 for hver. Derfra per Dampbaad til Svendborg. Kr. 3 for hver. Derfra per Dampbaad (1 Kr. for hver) til Rudkjøping. Gjæst hos Farver Ferdinand Hansen.¹⁰
- August 19. Søndag Kjøretur 2 Mile til Tranekjær, passerende Landsbyerne Cimmelbølle, Tullebølle og Frelsvig. — inde hos Fæstemand Rasmus Hansen hvor vi trakteredes med Øl.
- August 22. til Aften hos smed Svenson, hvis Datter Marie er hos Hansens. — i Hus hos Hansens er Marie Svensen og Jensine.
- August 23. Br. t. John R. Hanson, Kjhvn. Tur til Lindelse, en Miil syd for Rudkjøping (med Hansen).

- August 26. med Hansen, Fru Hansen & Frøken Hansen pr. Damp til Svendborg og Hansen og jeg derfra til Odense, om Aftenen i Parken i Fruens Bøge, Concert etc. Gjæst hos Exam. jur. J. G. Hansen med Søsteren Caroline.¹¹
- August 27. til Rudkjøping. Caroline reiste med. Brev fra Mrs. Elisabeth Johnson (Vittus), hvis Adresse er Wrights Grove. Lake Vin. Chicago. Ill. (care Lorentsens).
- August 29. P. C. t. Markitta (send intet nu).
- August 30. Kjøretur til Spodsbjerg.
- September 2. Kjøretur til Brandsbye og Hjortholm sammen med Svensens Familie.
- September 3. Breve fra Hirsch & Camilla fra Blue Earth City Minn., af 9 Juli og 3 Aug. (intet om Patentet).
- September 3. til Aftens hos Svensens.
- September 4. Morgen Kl. 6¼ reist fra Rudkjøping med Dampskib „Spodsbjerg“, over Korsøer.
- September 4. Min Vægt er 155 Pund.
- September 4. til Kjøbenhavn (Kr. 10) hvor vi ankom Kl. 5 Efterm.
- September 4. Brev fra Qvarme.
- September 6. Brev fra Sundberg af 4de Aug. 83, fra Seattle, Wash. Terr. America, han hilser fra Sølfest Pedersen, som er i Seatle. (If you see P. Enger of Oppegaards Anex Aker, ask him, if he is coming back here.)
- September 7. Br. t. Dr. Sundberg, Seattle, Wash. Terr. U. S. of America. (skriv ikke nu før De atter faar Brev fra mig.)
- September 8. John Hanson reist til Odense i Anledning af Broderen Jens's Fødselsdag.
- September 9. Sønd. i Tivoli (Blomsterfest) med Frk. Hanson.

September 10. John Hanson tilbage fra Odense sammen med Broderen Ferdinand fra Langeland.

September 12. Reist fra Kjøbenhavn med Dampskib „Dronning Lovisa“. (Kr. 22.35), værende blot 24 Timer underveis, nemlig fra Kl. 12 Onsdag til Kl. 12 Thorsdag Middag.

Den sidste del af dagbogen omhandler opholdet i Norge inden afrejsen til Amerika. Tiden gik ifølge dagbogens notater med teaterbesøg, med badning og læsning. Den 26. september læste Thrane således Bjørnsons „En Handske“. På overfarten til Amerika skrev han et modstykke hertil — skuespillet fik navnet „Mange Handsker“.¹²

Notater om brugen af de små midler, han havde til rådighed, er der mange af. Den sidste dag, han opholder sig i sit fædreland, flotter han sig:

$\frac{1}{2}$ Flaske Shiedam Genever	Kr. 1.25
Dampkjøkken ¹³ 1 Portion	„ 0,35
Vogn til Bryggen	„ 0.40

er udgifterne ved Thranes afskedsmåltid i Norge.

Notaterne i dagbogen er jo ofte meget korte og kan virke helt uforståelige. Men heldigvis er der foruden dagbogen også overleveret Universitetsbiblioteket en notesbog, der på mange måder ved mere fyldige oplysninger er en nøgle til dagbogens korte anførelser. For alle, der interesserer sig for pioneren i den norske arbejderbevægelse, er dette nye fund af ikke ringe betydning, men også i Danmark er dagbogens afsnit om danske forhold af interesse.

Det bør måske for en fuldstændigheds skyld tilføjes, at Thrane tilbragte sine sidste leveår hos sin søn, der var læge i Eau Claire i Wisconsin. Det var en egn med mange nordmænd, og sønnen havde en betydelig praksis blandt

disse. Thrane havde nu opgivet alt offentligt virke, og han levede alene for sine børnebørn, hvis sproglærer og gode kammerat han blev. Hans fornødenheder var små, han ønskede ikke, at der på hans værelse skulle være den mindste smule udstyr, der kunne minde om luksus. Den 30. april 1890 døde han, og begravelsen blev efter hans ønske meget enkel og stilfærdig. Der blev ved båren læst et digt på norsk, og sønnesønnen Victor spillede en violin-solo. Sine sidste år fik han således lov til at leve fri for økonomiske bekymringer og i harmoniske omgivelser med den efterhånden store familie, hvoraf en endog nåede at blive dansk statsborger. Det var barnet Lucille, der efter den første verdenskrig flyttede fra Berlin til Brande, hvor hun ernærede sig ved musikundervisning. Efter den anden verdenskrig flyttede også en anden søster i en alder af 76 år til Danmark, hun havde været gift i Østprøjsen. Næsten alle Thranes børnebørn var som bedstefaderen selv musikalsk begavede, og i dag lever hans navn videre i amerikanske musik kredse — oldebarnet, der nu er 20 år, er en begavet violinist og hedder Marcus Thrane.

NOTER

Dagbogens retskrivning er nøje bibeholdt. Det er således Thrane, der den 19/12 staver ballet Balet og senere Wiinblad som Vinblad (29/3) og Vindblad (24/7). Wiinblads døbenavn er iøvrigt Windblad.

¹⁾ Farimagsgade No. 63 er det nuværende Nr. Farimagsgade 69.

²⁾ Markitta er Thranes ældste datter.

³⁾ Er antagelig den meget anerkendte norskfødte læge Dr. G. C. Paoli, der var bosat i Chicago.

⁴⁾ Wiinblad var Social-Demokratens redaktør fra 1881, til hvilken post man hentede ham direkte fra sætterkassen. 1911 nedlagde han sit hverv som redaktør for helt at hellige sig politisk arbejde. P. Knudsen var forretningsfører for Socialdemokratisk Forbund, men samtidig af Wiinblad knyttet som fast medarbejder til bladet.

Fleuron o: Fleron var i udlandet blevet påvirket af de soc. ideer, i en periode i opposition til partiets ledelse og tilsluttet de såkaldte Heroldister. Var i 1883 påny medarbejder ved bladet. Udvandrede omkring 1885.

5) Hørdum var oprindelig skomager, men blev i 1877 ekspedient og kort tid efter forretningsfører ved Social-Demokraten. Det var ham, der i 1877 foranledigede, at Wiinblad blev valgt til redaktør. Skrædder Holm var ved valget i 1881 opstillet mod højremanden Goos i 5. kreds, og blev sammen med Hørdum i 1884 den første socialdemokrat, der blev medlem af folketinget. Var meget aktiv såvel i den faglige som den politiske bevægelse, var således medstifter af Dansk Skrædderforbund 1875 og Socialdemokratisk Forbund 1878.

6) Der har ikke været noget bibliotek i København af dette navn. Antagelig mener Thrane med „Union“ forening, og det har så sikkert været Arbejdernes Læseselskabs bibliotek, han har besøgt. Dette havde i 1883 lokaler i kælderens i Rømersgade 20. Bøgerne havde man modtaget fra det opløste Socialdemokratisk Samfund.

7) Af notatet 25/7 fremgår det, at Otto Hansen er en slægtning af John Hanson.

8) Kongressen blev afholdt i Rømersgade 22 i dagene 29. marts —2. april, uden at hverken det danske eller det tyske politi anede noget derom, førend Social-Demokraten efter kongressens afslutning fortalte om denne.

9) Fr. Bajer er den kendte freds- og kvindesagsforkæmper. Han boede i 1883 i Korsgade nr. 56, 2.

10) Denne er også i henhold til notatet af 25/7 en slægtning til John Hanson.

11) Også disse er slægtninge til John Hanson.

12) Bjørnson havde i sit skuespil krævet renhed før ægteskabet af såvel manden som kvinden. De repliker, Thrane lægger en af personerne i sit stykke, pastor Dam, i munden, er utvivlsomt et svar herpå. Stykket blev aldrig opført og opbevares nu som manuskript på Universitetsbiblioteket i Oslo.

13) En billig spiserrestaurant i Oslo.

Almindelig Hospitals Kirke.

MINDER FRA
ALMINDELIG HOSPITAL
FOREDRAG HOLDT I
SELSKABET FOR KØBENHAVNS HISTORIE
DEN 9. OKTOBER 1953

AF JOHANNES LEHMANN

Det sted, hvor min vugge stod for desværre nu 58 år siden, eksisterer i det ydre så godt som uforandret den dag i dag. Men i det indre i dets eget liv har det så ganske skiftet karakter. Det er Almindelig Hospital i Nørre Allé, jeg taler om, det store og vel af alle kendte sociale kompleks, der nu bærer det smukke og karakteristiske navn: De gamles By. Det var i min tid derude at betragte som hovedstadens fattiggård. Her kom jeg til verden, ganske vist i fuldmægtigboligen til venstre for hovedporten mod alleen, og her indenfor de røde mure levede jeg fra 1896 til 1911 — fra 1905 i den store,

pompøse inspektørbolig med de urimelig mange værelser, med den store have og med drivhuset med saftige blå druer og ferskner som et Sydens frodige supplement til alle de mange danske pære- og æbletræer. Men da skete der på en måde en familær katastrofe, da borg-

Borgmester Adolph Jacobi.

mester H. A. Jacobi ønskede at trække sig tilbage. Socialdemokratiets store, gamle fører Peter Knudsen, der havde været borgerrepræsentant fra 1897 til 1902 og nu var rådmand i magistratens 3. afdeling — altså i forsørgelsesvæsenet — gjorde nu i 1909 krav på at blive borgmester. Der var dem, som var betænkelige, også inden for høvdingens egne rækker, gubben var gammel, der var slidt kraftigt på ham, og alle kunne se, der var ikke nogen lang vej tilbage. Men viljen var der, og nu ville også han have sin fortjente løn. Ved en lejlighed for-

ærede han min fader en smuk gengivelse af det maleri, N. V. Dorph havde gjort af ham stående på en talerstol på fælleden. De mangfoldige røde faner er baggrunden — forgrunden nærmest domineres af hans mægtige hånd. På min faders eksemplar af billedet skrev han kort og fyndigt: „Læg mærke til næven, Lehmann“.

Almindelig Hospital.

Denne næve, der hos den gamle handskemagersvend var så stor som et handskemagerskilt, slog han nu i parti-bordet i 1909 og blev borgmester. Den senede arbejderhånd fejede al den megen modstand mod den unge Th. Stauning til side, da Peter Knudsen tvang igennem, at den lidet kendte cigarsorterer blev hans efterfølger som partiets formand og forretningsfører; men kort efter ramtes Peter Knudsen af skæbnen, som lammede denne kæmpe, og den 28. oktober 1910 døde han. Som det var sikik dengang, blev han tegnet på dødslejet. Han lå i en ganske enkel jernseng. Det blivende indtryk af dette

billede, som var i „Social-Demokraten“, er den eengang så stærke og talende hånd.

Dette dødsfald slap alle onde og gode kommunalpolitiske ånder løs. Socialdemokratiet gjorde krav på altid at ville have førsteretten til forsørgelsesvæsenets borgmesterstol. De ønskede forretningsfører og landstingsmand Chr. Christiansen, men ham stod de konservative såre køligt til, og på grund af visse interne forviklinger gik også de radikale imod ham, og alle venskaber brødes. Det blev til et vældigt vejr, og de radikale i borgerrepræsentationen dannede for første gang valgforbund med de konservative, den socialdemokratiske formand, rigmanden og veksellereren A. F. Lamm, gik af — i virkeligheden i en gold protest mod et flertals ret til at følge simple demokratiske linier — og overretssagfører Carl Becker kom i stedet, og min fader blev valgt. Det er første gang i vor bys historie, at en kommunal embedsmand er hentet op til en borgmesterstol. — En tid endnu rasede den socialdemokratiske presse, men så løjede dens ofte noget smålige ærgrelse af. Sådan husker jeg, at „Social-Demokraten“ påstod, at min fader havde fyldt en citytaske med grus til sin nye have og taget den med den dag, vi flyttede. Det var det rene vrøvl — vi fik slet ikke nogen have. Alt endte dog fredeligt. — Men flytte skulle vi, og efter femten lykkelige barneår blev jeg drevet ud af paradiset.

Hvordan så der ud i denne fattigstad i hovedstaden? Lad os tage det fra en ende af. Fra Sankt Hans Torv med den røde Sankt Johannes Kirke. Det var så helt anderledes i de dage end nu. Her var holdeplads for mange, mange hestedrosker. Kuskene sad inde i en beværtning og halvsov, til der sendtes bud efter dem. Til venstre så man et syn, der i dag ville få alle til at stejle. Her lå og ligger et stort kompleks, hvor der i så godt som alle vinduerne stod: „Til leje“. Onde tunger

påstod, at ingen ville bo der, fordi det spøjte. Endelig flyttede den lille og langskæggede matematiker, professor Niels Nielsen, ind. Men kort efter forsvandt han og blev fundet dybt forkommen i en skov. Fra da af troede

Borgmester Carl Lehmann.

torvets eneste høje hat, museumsdirektør Karl Madsen, at der var noget om, hvad der fortæltes, og han morede sig ved at understrege som den satyr, han var, altid med en vits på læben og et drengeagtigt skælmsk blik, at der nok var noget om det hele.

Fra torvet var og er alleen en seværdighed. Om som-

meren næsten lukket mod himlen af dejlige store træ-kroner, og når man kom halvvejs ned mod Tagensvej og fælledeerne, lå hovedbygningen der til Almindelig Hospital.

Porten røbede den gæstfrihed, der var indenfor. Her var højt til loftet og bredt til væggene, til venstre trappen op til kontorerne, til højre opgang til en helt Knut Hamsun'sk butik, hvor der for meget små penge solgtes snus, skrå, tobak, agurker, puddersukker og nu og da også lidt kaffe. Frem og tilbage i porten gik min barndoms uforlignelige ven, den smukke portner Peter Petersen. Hans lige så smukke kone forestod den lille butik. Et stateligt par, der betalte dyrest af alle for at være funktionærer derinde. På få år døde deres fire døtre af tuberkulose, den sot, som var skyggen over det ellers så sollyse liv. — — Foran porten gik den altid så smukke poppelallé, og til højre og venstre lå de farverige anlæg på åbne pladser, og så kom de seks store bygninger — for enden kirken, ved den ene side køkkenet, der engang var Europas største, ved den anden side vaskeriet, og sygeafdelingerne, der var indrettet af ingen ringere end overlæge L. I. Brandes — og bag det hele kålmarkerne, staldene, gartnerier og — — 2. afdeling for mænd og kvinder, lukkede bygninger for dem, der var meget fjernt fra at høre til de bedste i vort lille samfund på ca. 1600 mennesker. Og som et bælte om det hele snoede alle funktionærernes haver sig — velholdte og samlingssteder, som gjorde deres til, at vi alle følte os som nærmest værende een stor familie. Trods det var helt andre tider dengang, vil jeg frejdigt påstå, at der kun var meget lidt med standsforskel. Det var man ganske simpelt hævet over, måske fordi det lunefulde og omskiftelige i livet var det, hver eneste daglig havde for øje. Almindeligt Hospital var på en måde hovedstadens lager af skæbner.

Skønt var der på alle årets tider, men selvfølgelig mest ved forår, sommer og efterår. For de mange gartnere var folk, der kunne deres fag. Sjældne vækster var der overalt ude i terrænet, og på gangene stod der året rundt blomst ved blomst. Det gør der endnu. Men ellers er alt

Professor L. I. Brandes.

helt forandret. Ægtefolk havde i min tid ret til eget værelse, andre lå på stuer fra 16 til 6. Derfor intet under, at „Indian summer“ var en ganske udbredt sygdom, og vor kloge hospitalspræst R. P. Rasmussen måtte mange gange gå for alteret og vi' folk, der forlængst havde passeret det, man dengang med nogen ret kaldte støvets år. Kommunens bryllupsgave var som sagt et eneværelse, og så forhøjedes de ugentlige lommepege en smule, de

fik et tillæg vel værd at agte på i dage, da stuekonerne tog 2 øre for en stor kop kaffe, og da „Folkets Avis“ og „Aftenbladet“ ligeledes kostede 2 øre — og blev slugt som den livlæsning, det var. Al den bloddryppende politireportage kildrede de gamle læsere, der ofte selv havde været gennem så megen dramatik. — På hver afdeling var der en stor dagligstue med gode og magelige møbler. Radio og andet lignende eksisterede jo ikke dengang. Så meget livligere gik passieren. For dem i afd. F. — det var her, de tunghøre og næsten døve hørte til — var der ingen hemmeligheder. Hvad de havde at fortælle hverandre, kunne høres ud over det hele terræn.

Hvem kom på Almindelig Hospital, før det ved de store sociale reformer blev til De gamles By? Det gjorde de hæderlige gamle medborgere, man var som regel over 65 år, der ikke kunne klare sig i kampen for tilværelsen. En del var dog yngre, og nogle havde alt andet end hvide generaliablade, men kom derud, fordi man mente at kunne passe på dem bag de røde mure og høje plankeværker. Andre igen kom der, fordi de var småtossedede og dannede kernen i den lille armé af originaler, som dengang satte sit præg på København — folk, der nu helt er gået over i byhistorien og vel aldrig kommer mere igen. Endelig var der nogle hundrede stykker, der led af sygdomme, man var indstillet på at behandle her. Nogle år før jeg blev født, var L. I. Brandes overlæge — og her fra Almindelig Hospital startede denne vort lands måske største filantrop sin kampagne for at hæve sygeplejerskerne som stand. Efter ham kom Nicolai Holm, der bl. a. vil huskes nu, fordi han skrev „Livet i Alderdom“. Betegnende nok for tiden var de begge uddannede som dermatologer og gjorde begge en betydelig videnskabelig indsats. De er gået over i vor bys historie som fremragende foregangsmænd.

På Almindelig Hospital var der i min barndom folk

af alle slags — men et særlig stærkt islæt dannedes af veteranerne fra vore to sidste krige. På nationale festdage derinde klumpede de sig sammen i hundredvis, gamle mænd med den dobbelte krigsmedalje med Frederik d. 7. og Christian d. 9. i profil, mange med den lille Sankelmark-medalje — og efterhånden som årene gik, fik de næsten alle sølvkorset. De lidt ældre vil kunne huske disse særprægede typer, der ved vintertid bar decorationerne uden på frakken. Nu er de alle borte forlængst, men enhver kan forestille sig, hvad de betød for drenges fantasi, når de begyndte at fortælle. For mange af dem var det, som om det netop var ham, og måske en sidekammerat, der i et afgørende øjeblik havde frelst fædrelandet. Beskedenhed var ikke altid deres dyd, mange står for mig i dag som meget nær i slægt med Falstaff hos Shakespeare og baron Münchhausen. — Og for at blive ved de militære var der to helt diametrale modsætninger, den ene kaptajn Søren Peter Jensen Bech, veteran fra 64, ven med Christian d. 9., af ry en modig og dygtig officer, der kom i tugthuset for et afskyeligt rov-mord. Ved kongelig nåde kom han ud efter mange år i Horsens og havnede så på en fællesstue på Almindelig Hospital. Hvor jeg husker ham, netop fordi han var så helt anderledes end alle de andre. Rank som et lys, spændstig i gangen, med en falks blik, der gjorde den fornemt krummede næse endnu mere aristokratisk, og med en havelock, der klædte ham vel, fordi den sad, som den skulle. Det gøs i os børn fra Almindeligheden, når vi løb på denne ensomme, der aldrig vekslede et ord med nogen. Hvor han var sine udgangsdage, vidste ingen. Midt i det hele levede han skjult. Men da han døde, averteredes han som kaptajn og ridder, til det sidste og ud over graven ville han være den fine mand, selv om han levede på en løgn, han i hvert fald ikke troede på. Og først da han i 1909 havde forladt Almindelig Hospital,

der for ham var et fangebur, i sin sorte kiste, røbede min fader, at gamle kong Christian årlig havde givet sin ulykkelige ven 200 kr. — Hans diamentrale modsætning

Vilhelm Anton Scheibelein.

i alt var Vilhelm Anton Scheibelein, der var født i 1839 i et fattigt hjem i Adelgade, hvor der var tolv børn. Han elskede, „endnu før jeg kunne gå“, som han sagde, alt, hvad der havde med militæret at skaffe. Han blev rekrut i Rendsborg, var med ved Sankelmark i 1864 og findes på Niels Simonsens berømte maleri af slaget. Han blev

såret, taget til fange og sendt til fæstningen Spandau ved Berlin. Medens han var her, løb kæresten fra ham og giftede sig med en anden. Det var mere, end den lange Scheibelein kunne tage. Han meldte sig som frivillig vestindisk soldat, drak for megen rom og blev spiltosset. Han var nærmest sløv, men godmodig som et barn, og kærligheden til alt, hvad der smagte af militær, havde den 74 tommer høje mand bevaret. Altid gik han med en militærkasket på snur og havde en række mere eller mindre ægte medaljer uden på frakken. Når han mødte nogle af de højere embedsmænd i hospitalet, stod han ret og råbte: „Kom blot i nød — jeg redder Deres liv, som jeg har reddet kongens“. Og så svingede han stokken som en sabel og så martialske ud. Vi drenge elskede ham, fordi vi kom med ham ud i Kastellet, hvor vi syntes, ingen var så fin som han. Det var hans stolthed at hedde Vilhelm, som den tyske kejser, og altid at være med i det gamle Højres grundlovstog. Det var om dette, Frederik Jensen sang i en revy:

„Når Bahnson ej går foran og Scheibelein bag,
så er der s'gutte noget ved en grundlovsdag“.

Da han døde omkring 1910 mere end mæt af dage, var der tilløb til hans begravelse, og aviserne bragte lange nekrologer over denne type, som slet ikke eksisterer mere.

Så havde vi en del gæste-originaler, folk, som kom til indlæggelse for kortere tid, som regel når den ulyksalige spiritus havde taget for stærkt på dem. Lad mig blot nævne Fløjtekarl (Karl Kattentid), Tyroler-Ferdinand — hvis borgerlige navn var Ferdinand Petersen — og „professor“ Hans Andersen Bang, der døde i 1913 som vor bys sidste egentlige original, der omkring 1890 havde vakt almindelig opsigt ved at ride i gaderne forklædt som general Boulanger. Også han var godmodig

— og dertil ædelmodig. Da han havde tjent nogle penge i en mindre cirkus, blev han fri af fattigvæsenet og stillede sig til valg imod professor Carl Goos og borgerrepræsentant Peder Holm, der var socialdemokraternes

Ferdinand Petersen (Tyroler-Ferdinand).

første folketingsmand. Kun lidt af en tale holdt han og slyngede ud over mængden de trøstens ord: „Al fattigdom afskaffer jeg, når jeg danner min regering“. Men ak, han kom slet ikke i betragtning. Det viste sig nemlig, at hans eneste stiller ikke havde nogen valgret.

Men en i vor litteratur vistnok udødeliggjort original boede i en menneskealder inden for porten. Det var snedkeren og bygherren Hans Hansen, mere kendt under

navnet „Hellig-Hansen“. Det var ham, der i 80'ernes begyndelse byggede National-komplekset og Dagmar-teatret og brækkede halsen økonomisk og var et totalt vrang

„Professor“ Hans Andersen Bang.

senere hen. Som en underlig altid vigende skygge gik han derude og forsøgte at missionere blandt de gamle, som gad høre på ham. Til den onde selv tog sig af ham og satte ham i sprit, så eftertrykkeligt, som dette kan gøres. Men derom senere. Kun så meget her, at det billede, Herman Bang har givet af ham i „Stuk“, er rigtigt.

Det var hans stolthed i faldet, at have været model for den geniale digter. — Frederik d. 7.s søn var en hel fornøjelsesråd, og kedede de mange funktionærer på kontoret sig, sendte de en portør efter ham. Blev han modtaget „standsmæssigt“ med et: „Goddag, Deres kongelige højhed“, var der ingen ende på, hvad han kunne fortælle om sin „fader“ Frederik d. 7. og hele hoffet. Ligheden mellem den sidste Oldenburger og hans såkaldte søn var aldeles slående. Men det var også alt, hvad de havde med hinanden at gøre. Men hvilken fantasi og hvilket minespil, når han kastede sig ind i en politisk rolle! Man skal have set ham, når han pegede hen på hospitalets elskelige inspektør, kancelliråd Valdemar Kruse, der altid gik med ridderbånd i knaphullet, og så slog min fader på skulderen med de gode trøstens ord: „Når jeg kommer til, skal De også få et kors, stol på det“. Og så skred han majestætisk af sted solende sig i sin egen overlegne godhed. Også han en skikkelig mand, der ikke gjorde en kat fortræd — — når han var ædru vel at mærke. — — Til højre for porten lå celleafdelingen, der havde visse faste beboere året rundt. Til dem hørte Hans Frederik Ohm, en mærkelig mand. Han var som regel fredsommeligheden i egen person, men nu og da blev han helt spiltosset og blev rasende. Det var, som professor Nicolai Holm sagde, når vandet i hans enorme hoved gik over bredderne. Sagen var nemlig den, at Ohm var et sandt pragtekseplar af dem, der kun har vand bag pandeskallen. På en måde var han dyb idiot, men der var en ejendommelighed ved ham. Når man spurgte om, hvad nummer en eller anden salme havde i salmebogen, svarede han hurtigt med sin dybe stemme: „312 i ny stil, 236 i gammel“. For mit vedkommende er disse numre grebet lige ud af luften, men Ohm tog aldrig fejl. Det var det eneste, han kunne, men denne lærdom sad fast. — Ved siden af Ohm i en anden celle, hvis dør dog

som regel stod åben, så gæsten kunne gå ud og ind i den tilstødende have med de dejlige kirsebær, logerede en mand, jeg kun har kendt under navnet „Niels Ban-

Hans Frederik Ohm.

dit“. Han havde et ualmindelig råt og stygt ansigt — og manglede begge ben. Dem havde han mistet som ganske ung ved en ulykke. Det var, som om han altid rugede på et eller andet ondt, og når vi kom over i cellerne — hvad vi ofte gjorde, fordi plejemor både i kvinde- og mandsafdelingen altid proppede os med kager og æbler — så var „Niels Bandit“ den vistnok eneste, vi ikke gik

ind til. Men han havde på en måde vor respekt. Nu og da fik han lov til at færdes uden for den lille, tilgitrede verden, der var blevet hans. Vraltende på sine to meget tykke træben og med et par forsvarlige egesper søgte han at fjerne sig så langt som muligt fra hovedbygningen, hvor portner og portører havde vagtsomme øjne. Han stred sig om bag kirken, trodsede den bløde jord i den brede kålmark og kom ind i en lund, der kaldtes „Kærlighedsstien“. Her var der et par hjælpere parat. De fik ham op på kanten af det godt 6 alen høje plankeværk, og her spændte han træbenene af, lod sig dumpe ned, spændte dem på igen og vrikkede ud i Nørrebros sidegader. Alene denne flugt vakte beundring langt ud over drengenes kreds — og pigebørnenes med. — Anden afdeling er nævnt. Den var lukket, levede sit eget liv, og det følte af alle som en skam at være der. Men beboerne der var ganske asociale individer, hørte til hovedstadens bundfald og bærme. De havde det slet ikke for morsomt, men det skal i denne forbindelse siges, at der skulle briste megen tålmodighed, førend man blev sat herind. En karakteristisk gennemsnitstype var Madam Beckmann, der aldrig var hyggelig og uforglemmelig modbydelig, når hun fire gange om året var ganske og aldeles døddrukken. Hun var en original af en støbning, som er utænkelig i dag — heldigvis — ikke mindst for vedkommende selv.

Og lad mig så dvæle lidt ved et af de mærkeligste mennesker, der overhovedet har levet på denne jord. Her tænker jeg på Villiam Rasmussen. Hovedet var normalt indvendigt og udvendigt, men alt andet så galt, som det kan være. Han var født med kronisk engelsk syge, alt i ham var kun brusk, man kunne bøje og vride hans arme og ben, fingre og fødder så meget, man ville. Det generede ham ikke det mindste. Han kunne ikke flytte sig en halv centimeter. Var han inde, sad han i en lille

seng, var han ude i det frie, var det i en lille særlig konstrueret barnevogn, som han styrede ved hjælp af en tynd stok, der blevet bundet til en art rorpind. — Når der var besøgstid, holdt han af at blive placeret nede

F.M.R.A.

Villiam Rasmussen. Bibliothek for Læger, 1903.

ved porten, og her nød han i fulde drag den opmærksomhed, han vakte, når folk så hans mere end ejendommelige fremtoning. Vendte nogen sig om et par gange og var betuttet, klukkede det i Villiam, der havde en meget udviklet humoristisk sans, samtidig med at han var dygtig ondskabsfuld. Det er ingen overdrivelse at sige, at hans tunge var frygtet — også uden for den kreds, han var henvist til at leve i. Mange gange kom også læger fra udlandet for at se ham, og det sagdes, og jeg har

fået det bekræftet ved at tale med læger, der har haft med ham at gøre under deres tjeneste derude, at han var gået med til at lade sig begrave, om man vil, i sprit, når han var død. Det var da meningen, han skulle fremvises for de studerende på instituttet i Bredgade. Det skete også, og præparatet er blevet beskrevet så sent som i 1920 i „Hospitalstidende“. — Hovedet var som sagt normalt og mere end det. Villiam var begavet med en lyrisk åre, han skrev en mængde sange til vore fester, og da J. C. Christensen som forsvarsminister udskrev en konkurrence, da hæren skulle have en ny sangbog, gav Villiam sit bidrag. Han sejrede, fik 300 kr. udbetalt af ministeriet, sangen trykt i bogen og en hæderlig omtale i alle landets blade. Hans udpræget litterære interesser vurderedes blandt andet af etatsrådinde Julie Hegel, og Villiam havde blot at give besked om de bøger, han ønskede fra Gyldendal. Så fik han dem. Og hun betalte en mand til at læse højt for ham, selv kunne han ikke holde bøgerne eller vende bladene i dem. — — Nu og da ønskede Villiam at se, hvordan byen så ud uden for porten, og en af de gamle trillede så af med ham. Det gik ikke altid lige godt, mere end een gang hændte det, at føren forsvandt ned i en skummel beværtning og drak så meget, at han ganske og aldeles glemte Villiam, der som oftest sad i beværtningens baggård. Her sad han så og råbte om hjælp, til en eller anden kom til — og fik politiet til at tage sig af ham. Med dettes assistance kom han så hjem igen. Og som det vittige og selvironiske menneske, han var, kunne han med stor komik fortælle om alt, hvad han havde iagttaget — uden selv at være i stand til at deltage.

Hvorledes var livet derinde? Noget ganske for sig. Almindelig Hospital var en by i byen med sine egne love. Allerede tidligt om morgenen var mange af de gamle på benene og kunne ses ude på terrænet. Det var jo ældre

folk, der ikke skulle have alt for megen søvn. Kl. 6 strømmede vågekonerne mod porten, så var deres tjeneste forbi, og det hændte, at de blev standsede ... til visitation. Det nytter ikke at skjule det, men de var ikke alle engle, og ofte var det forbavsende, hvor de havde forandret sig blot på en nat. Ved nærmere eftersyn viste det sig, at de havde viklet duge og håndklæder om sig, som om de ville være lig de ægyptiske mumier. — Kl. 12 var der liv overalt, da var der fodringstid, og der herskede en febrilsk travlhed i det enorme køkken med de mange, mange kokke i deres fine, hvide dragter. De store suppekedler, hvor der med lethed kunne stå et par velvoksne mænd oprejst indeni, hældte ved hjælp af dampspil det varme indhold over i et utal af store spande, så blev kød og grønsager, fisk eller anden virkelig god mad lagt i fint pudsede kasseroller — og madvognenes lange tog tog sin begyndelse fra afdeling til afdeling. På denne tid var alle anlæg og haver som blæste, nu spistes der. Senere fordøjedes der — så en lille lur — derpå aftensmaden — og så gik de fleste til ro.

Til 1910 var der kun udgangstilladelse torsdag og søndag. De lidt ældre vil kunne huske, hvorledes „lemmerne“ — som de gamle kaldtes lige til 1910, da min fader fik dette grimme ord, som pinte mange af de gamle, ændret til „indlagt“ — satte deres præg på den indre by. Fra meget gammel tid var det skik, at mange firmaer havde en liste på dem, som hver torsdag kom for at få en toøre. Man så dem i deres fineste puds gå ud og ind i ejendommene på Østergade, Købmagergade og i Frederiksborggade, kvinderne let kendelige på deres sorte sjaler, mændene på deres ejendommelige fjedersko eller træsko, og med medaljerne fra krigene. Om søndagen gik de ud, men sjældent længere end over på fællederne. Her lejrede de sig så — og nød friheden.

Vel at mærke, de, som havde den. For der var dem, der kun satte deres ben ude i alleen fire gange om året. Det er sagt før — Almindeligt Hospital var et samfund for sig og havde sine egne leveregler. Enhver af de indlagte havde en bog med sit navn og nummer underskrevet af hospitalets inspektør. Den skulle fremvises i porten, for at man kunne få lov til at gå ud ad den. Og torsdag og søndag måtte alle tage en pægl brændevin med hjem. Men ikke sjældent havde både mænd og kvinder forsynet sig så rigeligt, inden de kom til porten, at brændevinsflasken blev taget fra dem og lagt ned i portnerens bænk. Det lyder i dag som en fabel ... men mange, mange varme sommerdage har jeg hentet nogle flasker her, for at vi kunne fylde dem i vore fluefangere. Var rusen for høj, tog Peter Portner bogen, og så måtte den arme synder møde til dommedag på inspektørens kontor. Det var om fredagen. For enden af det store bord sad inspektøren i den strenge dommers skikkelse, ved siden protokolføreren og vidnerne. Hele sceneriet mindede om en retssal. Og så faldt dommene, der lød på fra 1 til 12 ugers indeholdelse. Og der var mange, der altid stod til det sidste, blandt dem „Hellig-Hansen“. Når han havde udgang, var han fin i tøjet, den høje hat nystrøget, skoene til at spejle sig i — og på brystet ridderkorset i et fint, hvidt bånd. Men ak, hurtigt gik forgyldningen af ham, og han kom med matematisk sikkerhed hjem med et par betjente i en droske. Så kom han i porten op på den røde bære og førtes som i en triumf over på sin stue — bevidstløs af drik ... Og fik så 12 uger til at fordampe i. — Anderledes var det f. eks. med „Niels Bandit“. Når han arriverede, var det også i en droske med to betjente inde i vognen og en ved siden af kusken på bukken. De var alle medtagne, for der havde været kamp, vildt slagsmål. De ældre, erfarne portører var forsigtige,

når de i porten skulle spænde „Niels Bandit“ til båren med de brede læderremme. For mere end een gang var det hændet, at han havde smækket benene i vejret, disse tykke træben, og givet de omkringstående en ordentlig bule. — Vel bundet blev han så under hyl og skrål ført over i celleafdelingen, og her tog man for en sikkerheds skyld benene af ham. —

Af celler var der en snes til kvinder og en snes til mænd — og de var altid belagte torsdag og søndag. Da min fader blev borgmester, indførte han straks den reform, at der blev udgang hver dag, når de gamle havde spist deres middagsmad, og de fik lov til at komme hjem med lidt brændevin i en flaske. En såre klog reform, der var en frugt af mange års erfaring. Nogle år efter omdannedes cellerne til systuer, og dommedagene forsvandt også ... Alkoholister var det som regel, der havde siddet bag tremmerne og de tykke døre, fordi man fandt dem farlige mellem andre. Dog var der engang en meget mærkelig undtagelse — og det var Villiam, dette enestående, ubevægelige menneske. — På den stue, hvor han boede, lå der en meget gammel mand i sengen ved siden af. Han snorkede og havde åben mund. Den skarnagtige Villiam trillede små papirkugler i sine bruskfingre og knipsede dem over i munden på den gamle, der fór op og harkede og spyttede — til usigelig glæde for den ondsksfulde Villiam. Men en dag gik det for vidt, og plejemor klagede til professor Nicolai Holm — og han beordrede Villiam overført i 14 dage i cellerne. Og så sad han da der bag gitter, lås og slå og morede sig dejligt over det pudserlige i livet ...

Kun nogle få skridt fra celleafdelingerne lå lighuset. Også det var godt belagt altid — i perioder døde der så mange, at der gik to ligvogne om dagen til Bispebjerg Kirkegård, en med fire kister og en med to — sorte,

enkle kister, som vi selv snedkererede og delvis fyldte med høvlspåner, og som jeg har malet i massevis af med kønrøg. Forinden havde pastor R. P. Rasmussen holdt en fælles begravelse inde i lighusets store sal. Han sagde selv, at han var den præst her i landet, som havde begravet flest, og da han passerede den 20.000., mente han at kunne fortjene et ridderkors, som han også fik, men noget senere til hans ubeskrivelige ærgrelse. Lidt ældre læger vil huske dette lighus, hvor de gik til manuduktion i anatomi. Materialet var stort, så stort, at der i min tid var to såkaldte ligkarle. Mærkeligt nok tog de sig begge af dage ved, med en mærkeseddel om stortåen, at lægge sig ind på hylderne, hvor ellers ligene lå, og skære pulsåren over ...

Men der var meget andet end død, der var liv, et mærkeligt rigt menighedsliv om og i vor kirke. Det var ikke, fordi R. P. Rasmussen var nogen særlig veltalende mand, men han havde en dyb forståelse af sin ejendommelige tilhørerskare, som han fængslede ved en ofte egen humor. Da han i 1914 holdt en mindegudstjeneste om krigen 1864, var der mange af de gamle veteraner i kirken. R. P. Rasmussen erindrede om Christian d. 9.s besøg i Dybbøl-skanserne.

„Det var godt gjort“, sagde han, og mange af de gamle svarede: „Det er hørt“. „Det var også modigt gjort“, fortsatte Rasmussen, og som i kor lød det: „Det er svart“, og sådan blev det ved en tid endnu, indtil R. P. Rasmussen bredt slog ud med hånden og sagde: „Og nu lader vi så kongen forlade skanserne“. Så blev der ro. Den gamle præst var helt igennem en mand af selvstændige meninger. Da han begravede den såkaldte „Jomfru Tidsfordriv“, pegede han på de mange kranse — også fra kongehuset — og sagde klogt og godt: „Hvor meget bedre, om man havde vist hende lidt godhed, medens hun endnu levede“.

For mig er kirken derude uløseligt forbundet med fangst af sommerfugle. Den lå jo lige op ad kålmarkerne, og når vi drenge krøb op i tårnet og ind på gangen om kuplen, kunne vi fange hele kurve af dejlige sommer-

Juliane Marie Hansen (Jomfru Tidsfordriv).

fugle. Og det var en sport for os at få lov til at være bælgetrædere hos organisten og ordentlig blæse luft ind i piberne. Og med hvilken alvor ringede vi ikke solen ned. Når jeg den dag i dag hører andre kirkeklokker, kan jeg gribe mig selv i at sige: „For det havde du i hvert fald talent i din barndom“.

Ved siden af kirken oven over køkkenet lå teatret, der i ordets egentlige forstand spillede en stor rolle. Skuespillere er flinke og hjælpsomme folk, og når et eller andet teater havde haft en folkelig succes, kom de ud og gav forestillinger hos os. Hvilket parket og hvilket parterre! Her kom kvinderne i deres stiveste puds og mændene med blankpudsede træsko, og glæden over forestillingen var altid meget stor. Som der blev klappet, lige meget om det var Dagmar-teatret eller Casino eller Nørrebros Teater, der gav gæstespil. Bagefter var der så et almindeligt sold på teatersalen, en fest for skuespillere og funktionærer, der varede til de små timer. Den, der imponerede os drenge mest, var vel Martinius Nielsen, den, der morede os mest, Frederik Jensen, som år efter år kom med sine viser, som han ofte lavede lidt om på med aktuelle henblik på det særlige publikum. — Af nulevende kunstnere, som var meget populære derude, husker jeg Charles Wilken, Sigrid Neiiendam og Robert Neiiendam.

Og medens jeg er ved festerne, lad mig da ikke glemme julen. Ovre i kirken var rejst to store graner, og alle funktionærernes børn hjalp sygeplejerskerne med at sætte lysene på. Det var festlige dage. Så kom selve juleaften, og jeg fulgte min fader, når han begyndte sin julevandring, fra stue til stue og gav de gamle en blank 25 øre hver og et varmt håndtryk. Så sang alle en af julens gamle salmer. Denne gaveuddeling varede henved 3 timer, og da kunne endelig også funktionærerne holde deres jul.

Almindelig Hospital var en verden for sig med en ganske egen tone, der gav en smuk melodi. Der var et kammeratskab mellem så godt som alle indbyrdes — fra inspektøren, overlægen, kandidaterne, opsynsmændene, portørerne og til selv dem ovre i celleafdelingerne. Vi

var som een stor familie. Blev en hundrede år, var der fælles glæde, fik en et ben sat af, hvad der hændte ikke så sjældent, var der fælles sorg. — Personalet i det store kontor var alle varmhjertede og gemytlige folk. Da min fader var fuldmægtig, var kancelliråd Valdemar Kruse inspektør. Kun sjældent benyttede han sit private kontor, men sad inde i det store sammen med alle de andre. Til mine allertidligste erindringer hører, at jeg af min moder blev båret ned og i min nattrøje sat på Kruses skrivebord, for at han kunne lege lidt med mig, inden jeg skulle op i seng. Hvert år var han på udenlandsrejse, og aldrig kom han tilbage, uden han havde en gave med til alle os funktionærbørn, og vi var mange. Som Kruse var de allesammen gode og fine, og den gamle kancelliråd var som en skriftefader, en rådgiver af den gammel-dags forsigtige type. Da en plejemor engang havde vundet et ret stort beløb i lotteriet, spurgte han hende, hvad hun nu ville med alle de mange rare penge. — „Det aner jeg ikke“, svarede hun. „Men tænk dog på Deres begravelse — sæt hen til den“. — „Aldrig i evighed“, lød det djærve svar, „det ordner sig af sig selv. Har inspektøren måske nogensinde set døde folk ligge oven på jorden?“ — Et lille eksempel på den frie tone, der herskede mellem alle derude. — Og dog var der naturligvis grænser. Professor Nicolai Holm, der var blevet L. I. Brandes' efterfølger som overlæge, gik for at være en fortræffelig hudspecialist, men han kunne ikke kurere sig selv. Hans store næse var meget slem at se på, besat med rubiner ganske som hos den gamle mand, hvis billede af Domenico Ghirlandajo findes i Louvre. En tid havde han den tro, at tidlig morgenluft ville hjælpe ham. Han stod op ved 3—4 tiden og gik så ud i byen. Nu ville tilfældet, at der en nat var karneval hos „Prins Wilhelm“, og nogle læger kørte derfra ud på Langelinie i en droske.

Her mødte de Nicolai Holm — og daværende ældste kandidat på Almindelig Hospital, den senere så kendte læge Johan Kuhn, bøjede sig ud ad vognvinduet og råbte: „Tag næsen af, Nicolai, masken er falden“. Holm så, hvem det var, og næste dag tilbagekaldte han sin indstilling om, at Johan Kuhn skulle være reservelæge.

En type, som var uforglemmelig for alle, der havde kendt ham, var „Gamle Madsen“ på kontoret, broder til den ansete dyremaler Andreas Peter Madsen, museumsdirektør Carl Madsens fader. Som alle i slægten var han overgemytlig, fuld af anekdoter og med et muntert blik bag brillerne. Når han var til referat, hændte det, han fór op af stolen med et: „Død og pine, klokken er 3, nu er det tid, at „general Boulanger“ kommer ridende i alleen“, og så stillede Madsen sig ved vinduet, og når rytteren så kom, lo Madsen dag efter dag, så hans trinde mave vippede. Han var mere end elsket af alle børn, for han lavede vores dukketeater — tegnede alle figurerne og skrev selv stykkerne til os. Han malede også kulisserne til det rigtige teater over køkkenet. — Nytårsaften 1907 gik min fader over til hans bolig i Helgesensgade — skruede den gamle dørplade af og satte en ny på, hvor der stod: „H. P. Madsen — kammerråd“. — På denne måde fik han at vide, at min fader havde skaffet den gamle hædersmand denne titel. — Da han sagde tak, var det dog med den lidt triste kommentar: „Nu må jeg sige „Illustreret Tidende“ af, for nu skal jeg betale rangskat“. — Men det lille træk med min fader og dørpladen fortæller mere end mange ord om, hvordan forholdene da var mellem over- og underordnede — de smukkeste og de bedste. Humør og velvilje over hele linien.

Når jeg mindes gamle Madsen, ser jeg ham for mig, når denne kunstnersjæl var i sit es. Det var, når de virkelig store af datidens malere havde taget ateliererne i

bygning A i besiddelse. Det er en århundredgammel tradition fra Almindelig Hospital i Amaliegade, at kunstnerne kunne få lov til at male de storartede modeller, som fandtes blandt de gamle.

Lad mig fra min barndom blot nævne Tuxen, Zahrtmann, P. S. Krøyer, Erik og Frants Henningsen, Oluf

Kammerråd H. P. Madsen.

Hartmann — og endelig Hans Henningsen, som under et ophold derude på et par år lagde en dæmper på sin overordentlige livsglæde og de bedste farver på pensel og lærred. Alle fandt de modeller der, som ikke var at få andre steder. De hænger nu rundt om på vore museer.

Mindernes rigdom er meget stor, for mit indre blik ser jeg både den ene og anden gamle original. Men der var også nogle af de helt unge årgange. Samme år, som jeg blev født, fik vor faderlige ven, overopsynsmand L. P. Nielsen, en søn. Vi var naturligvis kammerater, og

han imponerede os alle ved endnu kun en dreng at kunne mane ånder frem. Han gik fortrinsvis rundt på sygestuerne til de meget gamle koner, og hvordan det var eller ikke, fik han dem overbevist om, at der ved siden af sengen sad en for andre usynlig ånd. Når han gik, forærede min barndomskammerat ofte de gamle koner en blomst. — Men en dag sagde Peter Portner til det unge geni: „Hør du, Ejner, når du kan mane ånder frem, så kan du vel også nok skaffe blomster ad samme vej, så du ikke behøver at nappe mine nede i haven“. Der lå den omelet.

Denne originale dreng var Ejner Nielsen, som senere vandt stort ry som medium, og som den dag i dag er en stor spiritist, der formår det utroligste under sine seancer. Af alle os mange funktionærbørn derude fra er han til dato den eneste, der har vundet det store ry ...

Vor lille vandring over det store terræn i barndommens tabte land er sluttet, vi står atter uden for den store port og går gennem alleen mod Tagensvej. Hvor helt anderledes så der ikke ud dengang for dog kun så forholdsvis få år siden! Fælledeerne lå der som en enorm slette. For at komme derind skulle man gennem bommen, der vogtedes af en herlig gammel mand, der hed Bertelsen. Til venstre, der hvor Universitetsbiblioteket nu er, var „Holger Danskes Brilller“. Her sejlede vi med vore små både, her løb vi på skøjter. Forår og efterår var vi med, når køer og heste kom herud for at græsse. Vi red på hestene og trak køerne i halen, og vi lo med mange andre, når Borgervæbningen om eftermiddagen holdt øvelser, og de satte og tykke mænd pustede og stønnede i løb henover grønsværen. Der var ikke eet hus — nu er der hele Rigshospitalet og Universitetsbyen, intet er til at kende igen. Der var ikke eet træ af alt det, som senere blev Fælledparken ... På de små høje lejrede

de gamle sig, når de havde udgangstilladelse, her følte de sig som frie folk, her spiste de og drak mangen en dram, til det ofte gik så stærkt til, at politiet måtte gribe ind.

Da min fader i 1905 blev inspektør, kom hans forgænger, kancelliråd Kruse, på afskedens dag og forærede

Inspektør Valdemar Kruse.

ham en fin, gammel flaske rom, som Kruses søn i Vestindien havde sendt sin fader. År efter år blev halsen dypet i lak og gips. Proppen blev ikke trukket op, flasken skulle gemmes til en ganske særlig anledning. Den oplevede min fader ikke. — Da han døde i 1933, trak jeg dunken op. Der var ikke een dråbe tilbage, alt var fordampet og forduftet. Men der var mindelser i aromaen af, hvad der havde været. Sådan også med mit barndomshjem Almindelig Hospital.

Hele det indre er blevet anderledes fra min tid, men

går jeg derude, føler jeg en sødmefuld duft, der forsikrer mig om, at voksede jeg op blandt gamle og fattige folk, der havde levet på livets skyggeside og ofte haft onde dage med sorg og savn, så var dog mit barndomshjem et jordisk paradys.

Almindelig Hospitals gamle sølvsegl.
Assistance et prévoyance sociale en
Danemark, 1910.

Udsnit af rådhus hallens mindefrise.

ABSALON PÅ HØJBRO PLADS MINDEBLADE MED SIDESPRING

Af OTTO MACKEP RANG

Hæder krænse skal hans minde,
han som værget svang,
da i skjoldet første sinde
Danmarks løver sprang.

Ernst von der Recke.

Når anbringelsen af en skulptur på offentligt sted i det lange løb skal vurderes, bliver det afgørende, om kunstværket har tilført stedet en værdi eller om et særlig smukt sammenspil mellem sted og værk er kommet til veje. Langt fra alle de i København opstillede skulpturelle arbejder tilfredsstiller disse fordringer.

Nu kan det være vanskeligt umiddelbart efter opstillingen af et sådant værk at nå til den rette erkendelse. Den tanke har derfor været fremsat, at hvis en skulptur har stået en vis tid, f. eks. 50 år, og der er enighed om, at den ikke er nogen prydel eller nødvendighed mere, med andre ord, at den ikke „falder til“ på stedet, skulle den fjernes og sættes på museum eller i magasin, for så vidt

der ikke kunne findes et andet og bedre anbringelsessted for den.¹

Absalon-statuen på Højbro Plads har for nylig lagt de 50 år bag sig.² Tidspunktet skulle således være inde til at overveje betimeligheden af dens anbringelse på dette sted. Kritik har det ikke skortet på. Alligevel nærer næppe nogen nu for alvor ønske om at få den fjernet. Tværtimod synes der at være almindelig tilfredshed med statuen her og dens ståsted. Og det er ikke så sært. Ser man på et fotografi af Højbro Plads fra Christiansborgsiden, inden statuen kom til, tager pladsen sig ikke rigtigt ud. Den er — set med nutidens øjne — lovlig smal til at virke som torv (noget de to kørebaner langs husrækkerne også har andel i) og for kort til at virke som gade. Statuen giver pladsen karakter og falder godt i tråd med omgivelserne.

For ret at forstå den form, Højbro Plads har fået, må man kende pladsens tilblivelseshistorie. Pladsen her er et typisk ildebrandstorv. Dette opstod efter den store ildebrand, der i dagene 5.—7. juni 1795 hærgede byen fra Holmens Kanal vestpå helt over til Vestervold og Nørrevold. Hvor Højbro Plads nu findes, lå indtil da en kompakt huskarré, flankeret mod vest af Højbrostræde og mod øst af Store Færgestræde, hvilke gader begge førte ned til stranden.

Det var stadskonduktør, professor J. H. Rawert, som foreslog, at huskarreen mellem de to gader skulle sløjfes, så at der på dette sted kunne anlægges en åben plads, ikke alene til pryde for byen, men også til beskyttelse mod ildsvåde. Forslaget „ansås i førstningen som et flygtigt og ikke nøje nok over tænkt indfald“, skriver Rawert selv. Ganske vist var det kostbare grunde, der måtte ofres, men — tilføjer han — „i det øjeblik, jeg tænkte på den forandring, havde jeg alene stadens og ikke enkelte af beboernes interesse for øjnene. — Mit forslag

vandt derfor også højere og allerhøjest bifald“. Klækkelige erstatninger måtte ydes, og magistraten skulle derfor „søge at disponere de mod pladsen stødende grundejere, hvilke så meget vandt ved denne forandring, til at understøtte udførelsen af forslaget med et frivilligt

Højbro Plads set fra Slotspladsen.
Fotografi omkr. 1900. Nordisk Pressefoto.

bidrag“. Det var dog ikke store summer, der kom ind ad denne vej. Indsamlingen blandt grundejerne gav kun 2.700 rdlr., medens der krævedes et beløb på omtrent 56.000 rdlr.³

Pengene, der blev givet ud, var vel anvendt. Ingen københavner af i dag ville være den nye plads foruden. For Strøgets trafikanter bringer pladsen en kærkommen af-

veksling. Den åbner for videre perspektiver og fører et forfriskende saltvandspust ind i den smalle hovedgade. Malerisk er skuet med blomsterkonernes udstillinger, garneret i pladsens længderetning af de to rækker lindetræer. Selv det komisk-hæslige Storkepringvand, der kuriøst nok skylder Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse sin tilblivelse, formår ikke at ødelægge glæden herved. Øjet søger videre, og tanken får hvile ved Absalon-statuen og Christiansborg, som danner baggrunden for dette bybillede.⁴ Noget af den stemning, som sceneriet her fremkalder, gribes af Emil Bønnelycke i digtet „Amagertorv“,⁵ der begynder sådan: „Du florentinske plet i byens hjerte. / Amagertorv! Min Absalon! Min Højbro Plads!“ og senere har linierne:

Hil, Absalon, og hil dig, du madamme,
som troner i en hektisk blomsterramme —,
du gør Veronas roser rent til skamme.

Lindetræerne på Højbro Plads har for resten deres egen lille historie. Oprindeligt stod de på Nørre Voldgade, men de måtte fjernes herfra i 1913, da den underjordiske bybane blev anlagt. I det forslag, der fremkom fra direktøren for Københavns Vej- og Kloakanlæg om flytningen til Højbro Plads, siges der, at træerne på det nye sted „formentlig foruden at virke forskønnende tillige [vil] yde en kærkommen skygge for torvets handlende, og den ringe plads, disse træer optager, kan sikkert afses uden gene“. Bystyret slog til efter moden overvejelse. Nogen helt billig fornøjelse var denne flytning nu heller ikke. Spøgen kostede 1100 kr.,⁶ og det var mange penge dengang.

Vi vender tilbage til statuen her. Et københavnsk midt-dagsblad bragte allerede i januar måned 1952 denne statue en hyldest-artikel i anledning af 50 års jubilæet.⁷ Bladet var dog i dette tilfælde lidt vel tidlig på tærerne.

Thi afsløringen fandt først sted den 30. november 1902 og ikke — som bladet skrev — den 31. januar. Fejltagelsen er dog undskyldelig. Traps Danmark bd. I opgiver såvel i 3. udgaven fra 1906 som i 4. udgaven fra 1929 denne forkerte dato. Og senere er så ansete værker som Kraks tidstavler (1923 og 1930) og København før og

Blomstertorvet på Højbro Plads.
Holger Damgaard fot.

nu, bd. II (1949) trådt i samme spor.⁸ Hvordan man er kommet til datoen den 31. januar, lader sig ikke nu opspore. Oprindeligt skyldes det vel slet og ret en fejllæsning eller fejlskrivning.

Her skal indskydes, at endnu en forkert dato for monumentets afsløring figurerer i litteraturen. I det af Axel Breidahl og Axel Kjerulf i 1938 udgivne værk: *Københavnsliv gennem et halvt århundrede (1883—1912)* findes datoen angivet til at være den 20. november 1902.⁹ Med de omtalte eksempler in mente må sikkert enhver

indrømme, at det ikke altid er let at give en korrekt fremstilling på basis af foreliggende litteratur.

Mangt og meget skete, inden statuen fandt sit stæde på Højbro Plads. Udad til startedes sagen den 20. april 1900. Bankdirektør, etatsråd Axel Heide sendte den dag kommunalbestyrelsen en sålydende skrivelse:¹⁰

„Da det i mange år har været mit levende ønske at rejse byens grundlægger og vel Danmarkshistoriens ypperste skikkelse, biskop Absalon, et værdigt mindesmærke, har jeg formået billedhuggeren, professor V. Bissen til at modellere en rytterstatue af Absalon, forestillende helten som yngre i kamp mod rigets fjender.

Skønt Absalon i lige grad var statsmand, gejstlig og kriger, har jeg, som skitsen viser, valgt en fremstilling som kriger, fordi hans betydning som værn for riget derved formentlig bedst fremstilles.

Staden København ønsker jeg at skænke statuen, der vil blive af størrelse som Frederik V's på Amalienborg Plads, ca. 9 alen høj, og støbt i bronze agtes opstillet på et ca. 10 alen højt fundament, til hvilket arkitekten M. Nyrop har givet hoslagle tegning.

Jeg afholder enhver udgift ved statuens opstilling, derunder fornødent fundament og brolægning, omkostninger ved offentlig afsløring, hvis denne er nødvendig, samt kapital til vedligeholdelse m. v., således at gaven ikke medfører nogensomhelst udgift for kommunen, der også har ret til at opstille den andre steder på byens grund end den af fornævnte to kunstnere og mig foreslåede på Højbro Plads, jfr. planen.

Det er mit håb, at statuen kan afleveres til kommunen senest den 21. marts 1901 på 700 års dagen efter Absalons død“.

Skrivelsen ledsagedes af et brev af 8. juni 1899 fra Martin Nyrop til professor Bissen, hvori det om fodstykket oplyses, at materialerne, som tænkes brugt til dette,

er „flammet bornholmsk granit og mursten af størrelse som munkesten. Foroven på den fremspringende hængeplades forside er tænkt en indskrift. Opstillingen er uden indhegning. Forsiden vender mod Slotsholmen, mod solsiden og kommer altså i god belysning“. Nyrops brev, hvormed fulgte det foran omtalte udkast til fodstykket, ender med disse selvudslettende linier: „Jeg håber, De kan se bort fra ufrivillige fortegninger ved Deres rytter“.

Der indhentedes en erklæring fra stadsarkitekten og stadsingeniøren, som i forening udtalte sig anerkendende om den betydelige gave, ligesom de fandt den angivne placering af monumentet på Højbro Plads i alle måder god. Stadsarkitekten (det var den kundskabsrige, men på det tidspunkt ret alderstegne arkitekt Ludvig Fenger) mente dog at burde tage reservation med hensyn til fodstykkets murstensbeklædning, som i ingen henseende kunne anbefales. Han henstillede, om kommunalbestyrelsen ikke ved forhandling med giveren og kunstnerne kunne få den afløst af granit.

Med den samlede magistrats tilslutning indstillede borgmester C. K. Øllgaard herefter den 23. maj 1900 til borgerrepræsentationen, at kommunalbestyrelsen med tak skulle modtage den tilbudte gave og give samtykke til, at statuen opstilledes på det foreslåede sted. Hvad angår stadsarkitektens betænkeligheder med hensyn til murstenene i fodstykket, foreslog magistraten, at den udtalte tvivl skulle henstilles til arkitekt Nyrops overvejelse og afgørelse ved udarbejdelsen af de endelige tegninger.

Under debatten i borgerrepræsentationen den 28. maj 1900 kom de vægtigste bidrag fra cand. jur. Gustav Philipsen (den senere rådmand) og apoteker Alfred Benzon. Som indleder gjorde Philipsen gældende, at det er en stor og smuk gave, som her skænkes staden København, og at det er sjældent, at en privatmand viser en så stor

og uegennyttig interesse for en kunstnerisk opgaves løsning, som hr. Heide her har vist. Man kunne rejse det spørgsmål, om der er særlig trang til en statue af biskop Absalon, da København allerede ejer et kunstværk, som forestiller ham, og da kommunen selv rejser ham en statue ved portalen til det nye Rådhus. Men ingen kan bestride, at han har en betydning for staden, til hvilken han står i et lignende forhold som Jeanne d'Arc til Frankrig, og man kan være meget tilfreds med, at der i nærheden af det sted, hvor den nu så store by har haft sit udgangspunkt, rejses et betydeligt kunstværk til minde om ham.

Endvidere fremhævedes det, at det også fortjener påskønnelse, at giveren med sjælden selvopofrelse vil lade kommunalbestyrelsen have fuldstændig hals- og håndsrret med hensyn til pladsen, opstillingen, fodstykket o. s. v. Den således viste tillid synes ikke at burde misbruges.

Om fodstykket bemærkedes: Ganske vist er fodstykket ejendommeligt, idet såvel kernen som det ydre væsentligt består af murværk af gamle munkesten. Tanken om dette fodstykke er ikke blot original, men tiltalende og passende for den tidsalder, Absalon tilhørte. Og Alfred Benzon føjede hertil: Hvis man overhovedet ikke må fravige det fra fædrene nedarvede, kommer man aldrig videre. Medens alle statuer hidtil har været opstillet på et granit- eller marmorfundament, vil arkitekt Nyrop her forsøge at opnå en farvevirkning. Ideen skyldes naturligvis først og fremmest skønhedshensyn, men den støttes yderligere ved det omtalte hensyn til Absalons tid. Om end den af stadsarkitekten udtalte tvivl således ikke virker overbevisende, findes det rigtigst, at dette spørgsmål, som af magistraten foreslået, henstilles til kunstnerens afgørelse.

Medens borgerrepræsentationen med glæde ville slutte

Martin Nyrops tegning fra 1899.
Efter akvarel. Bymuseet.

sig til magistratens indstilling om med tak at modtage gaven, blev der fra forskellige sider givet udtryk for nogen betænkelighed med hensyn til statuens anbringelse på Højbro Plads. Pladsen var så optaget og monumentet

for stort i forhold til de omkringliggende lave huse, sagdes der. Fra den trufne afgørelse undtoges derfor placeringsspørgsmålet, som henvistes til nærmere overvejelse i et af forsamlingen nedsat udvalg på fem medlemmer.¹¹

Takket pænt for gaven blev Axel Heide ved skrivelse af 20. juni 1900 fra Københavns Overpræsidium.¹² Men det af ham nærede ønske om at få statuen opstillet senest den 21. marts 1901 på 700 års dagen for Absalons død kunne ikke opfyldes. Dertil trak sagens videre behandling i borgerrepræsentationen for længe ud. Først den 20. juni 1901, tre måneder efter nævnte mindededag, kunne det meddeles ham, at der var enighed om, at monumentet blev placeret på Højbro Plads.

Noget hændte der dog den 21. marts 1901. Da afsløredes på Københavns nye Rådhus den ligeledes af Vilhelm Bissen modellerede Absalon-statue, den stovte bispekikkelse, der i drevet og forgyldt kobber lyser midt på hovedfacaden. Det er til denne statue, Karl Grabau i et digt om Rådhuspladsen¹³ retter ordene:

Her troner, stum og værdig,
o, fader Absalon —
din drøm var store drømme
om Nordens Helicon.

De vigtigste data for Rådhuset, Martin Nyrops udtryksfulde bygværk, som efter en forudgående konkurrence blev antaget til opførelse i sommeren 1892, skal her lige opfriskes. Første spadestik blev gjort den 10. december 1892, grundstenen blev nedlagt den 28. juli 1894, og fire år efter, den 9. juli 1898, var der rejsegilde. Den højtidelige indvielse fandt sted den 12. september 1905. Allerede den 12. januar 1903 havde borgerrepræsentationen imidlertid taget bygningen i besiddelse. Det skete ved en storstilet fest i rådhushallen.¹⁴ Underligt at tænke sig, at alle disse begivenheder ikke ligger

Midterparti af Rådhusets facade mod Rådhuspladsen.
Fotografi 1954. Politikens Billedcentral.

længere tilbage. Indtil kommunalbestyrelsen rykkede ind på det nye Rådhus, afholdtes møderne på C. F. Hansens Råd- og Domhus, nu Domhuset, på Nytorv.¹⁵

Oprindelig regnede man med, at der til anskaffelsen af skulpturer til det nye Rådhus ville medgå ca. 48.000 kr. Men i sommeren 1896 besluttedes det, i det væsentlige på grundlag af en den 19. juni dateret redegørelse fra Martin Nyrop, at bevilge indtil 66.000 kr. til skulpturarbejder, herunder Vilhelm Bissens Absalon-statue på facaden mod Rådhuspladsen,¹⁶ om hvilket arbejde Nyrop udtalte følgende:

„At billedet af ærkebiskop Absalon som stadens grundlægger er selvskrevet til at indtage en hovedplads på Rådhuset, har været min tanke lige fra først af. At dette billede ikke skal eller kan være noget portræt, er indlysende, men det vil i den tænkte form i højt relief, som næsten fritstående skikkelse i prægtigt ornat med sværd og krumstav, omgiven af en ramme i dreven kobber og på mønstret baggrund af samme metal, med våbenmærker og indskrifter, alt stærkt forgyldt og beskyttet af et sirligt lille tag eller en kobberklædt baldakin, vistnok kunne gøre et indtryk, der — på sin måde — svarer til vor forestilling om Absalon: et på grund af fjernheden usikkert, men stort og strålende billede“.

En dyb ærefrygt for Absalon toner gennem dette indlæg. Ikke for intet har Nyrop som dreng vandret i skyggen af klosterkirken i Sorø. Efter de givne forskrifter udførte Bissen sin Absalon-model, der godkendtes i efteråret 1896. Arbejdet med den havde da stået på i to år.¹⁷ Støbes i bronze skulle den ikke, men drives i kobber, idet man også rent håndværksmæssig ville gøre ganske særlig stads af byens grundlægger. Billedhugger Viggo Hansen gav sig i lag med at drive de enkelte kobberplader. Men det kneb for ham at få arbejdet fra hånden. Først tre år senere, efter at han var blevet afstivet ved gentagne til lægsbevillinger, blev figuren færdig og samlet inde i rådhushallen.

Under verdensudstillingen i Paris 1900 gik figuren til

Fra arbejdet i rådhusallen.
Fotografi. Bymuseet.

denne by, hvor Absalon selv for omtrent syv et halvt hundrede år siden havde færdedes som ung videbegærlig klerk. Da den vendte hjem fra udstillingen, blev den forgyldt og stillet op på sin plads over hovedindgangen til Rådhuset. Om morgenen den 21. marts 1901 blev

dækket fjernet, så at skikkelsen pludselig trådte frem fra rådhusmuren i hele sin guldglans. I dagens anledning kimedes der med rådhusklokkerne i tiden mellem kl. 12 og 12,30.¹⁸

Som grundlag for Bissens model tjener fremstillingen på den ligsten, som den sidste katolske abbed i Sorø, Henrik Christiernsøn Tornekran, 1536 har ladet lægge over Absalons grav i højkoret umiddelbart foran alteret i Sorø Kirke. Mester for denne ligsten, den skønneste i sin art i Danmark, er den københavnske bygmester og stenhugger Martin Bussert.¹⁹ — I dansk digtning er sagt vægtige ting om Absalon. Grundtvig blev meget tidligt betaget af Absalons mægtige skikkelse. Allerede i 1810 skriver han i digtet „Sorø Kirke“²⁰ med oprigtig varme:

Så hvile sig da under denne sten
 nu Absalons de trætte helgenben;
 det er da ham, hvis billed her man præged,
 det er da dig, hvis dåd mig så bevæged!
 Så står jeg nu da for den ædlings grav,
 som tidlig mig den følelse indgav,
 at det er stolt at være født i Norden!

En afstøbning af hin ligsten, udført af billedhuggeren Mathilius Schack Elo, findes på Københavns Bymuseum, hvor den er anbragt på væggen, lige til højre når man kommer ind fra trappen. Det er en af de få ikke-københavnske ting, museet har. Men Absalon indtager jo også en særstilling. Modellen til Bissens bispestatue på Rådhusfacaden er opstillet i museets modelkammer.

Slavisk har Bissen dog ikke fulgt fremstillingen på nævnte ligsten. Bissens Absalon-figur er højere, rankere, har mere stivelse i ryggen, og de lodrette linier gennem skikkelsen er med fuld bevidsthed kraftigere fremhævet. Det håndsbrede bånd, det, der kaldes palliet og var tegn på den ærkebiskoppelige værdighed, er draget ikke blot ud over messehagelen, men videre ned over dalmatika

Afstøbning af gravstenen i Sorø.
Fotografi. Bymuseet.

(overkjolen) og den underliggende alba (messesærken). Bissen har herved villet fremhæve skikkelsens alvor og stregthed. I virkeligheden nåede palliet nok ikke ud over messehagelen, der var betegnet med fire, ikke som her med syv kors. Mønsteret i messehagelen, fugle, hjerter og kors, er taget fra et pudevår af silke i Sankt Knuds helgenskrin i Odense.²¹ Med mitra (bispehue) på hovedet, sværdet i den ene hånd og krumstaven i den anden, står Absalon i fuldt skrud, ikke som et levende væsen, men — i overensstemmelse med bygmesterens tanke — som et fjernt og strålende billede, højt hævet over dagliglivets tummel.

På båndet omkring figuren inden for rammen læses: „Ærkebiskop Absalon MCXXVIII — MCCI. Sjællands biskop, denne stads grundlægger“. Forneden ved hans fødder ser man Lunds ærkebispesædes og Roskilde bispestols våbener, og på plinten står bogstaverne S.D.G., forkortelse af Soli Deo Gloria (Gud alene æren).

Som fremhævet i borgerrepræsentationens møde den 28. maj 1900 havde byen på det tidspunkt i forvejen et kunstværk, der forestiller Absalon. Det var den store statue af bispen, som Vilhelm Bissen havde lavet i gips til Den nordiske Industri- og Kunstudstilling i København 1872.²² Og hvem kender ikke fra senere tiders spiritusprøver Bissens gipsbisp? I hvert fald af navn.

Absalon fremtræder her ikke alene som kirkens mand, men også som landets trofaste forsvarer. I sin venstre hånd holder han en bispestav og i sin højre, sænkede hånd et kraftigt sværd. Inspiration til denne fremstilling kan Bissen have hentet hos Johan Ludvig Heiberg i digtet om Absalon: „Hr. Bugislav er så mægtig en mand“,²³ hvor det i førsteverset hedder:

Til Danmarks frelse blev Absalon fød.
 Ham Gud har skænket en bispestav,
 og dannerkongen et sværd ham gav.

Udstillingen 1872. Hovedhallens trappeparti med Absalon-statuen.
Fotografi. Bymuseet.

Prægtigt må statuen have taget sig ud på udstillingen i Industriforeningens da nyopførte bygning ved Vesterbrogade. I en „Illustreret vejleder i udstillingstiden“ fortælles således, at da grundstenen til denne „efter vore

forhold storartede bygning“ lagdes i 1870, var der kun få, som troede på, „at der i det dybe hul ved stadsgraven skulle kunne skabes en bygning, der må siges at være en virkelig pryd for byens mest befærdede passage. Indtrykket, når man træder ind ad hovedportalen, er overvældende, navnlig er synet af den store glassal såvelsom trappepartiet med Absalons mægtige statue storartet“.²⁴

Men statuen kunne ikke blive stående i industriudstillingsbygningen. I et brev til Københavns Magistrat, dateret den 7. oktober 1875, forespurgte Vilhelm Bissen derpå, om kommunalbestyrelsen ville modtage denne statue som gave, idet han tilføjede, at der muligvis kunne findes plads for den i Råd- og Domhusets forhal.²⁵ Magistraten var for sit vedkommende tilbøjelig til med megen taknemmelighed at modtage den tilbudte gave. Og med bemærkning herom forelagdes sagen for borgerrepræsentationen, hvor den kom til behandling i mødet den 25. oktober 1875.

Arkitekten, professor Ferdinand Meldahl, der var et virksomt medlem i forsamlingen og havde et stort ord at skulle have sagt i kunstneriske anliggender, udtalte ved den lejlighed, at han fandt det lige så enestående som smukt, at en kunstner ville forære et sådant arbejde til kommunen. Forholdene var vel imidlertid nu således, at det var på denne nye måde, at vore kunstnere måtte stille sig til det offentlige. Ham gjorde det ondt at skulle modtage sligt offer af en kunstner. Det ville i alt fald forekomme ham smukkere, om man ville lade statuen støbe og derpå opstille. Men at bevilge midlerne hertil ville vel blive betragtet som et alt for stort offer.

Tanken om at bekoste en afstøbning fængede ikke. Det havde Meldahl åbenbart heller ikke ventet. Resultatet blev, at forsamlingen enstemmigt erklærede sig enig med magistraten i gavens modtagelse med dyb taknemmelighed.²⁶ Og statuen blev så, som af giveren foreslået,

opstillet i Råd- og Domhusets forhal. Arbejdet med denne opstilling betroedes billedhuggeren C. C. Olsen. Det var tilendebragt den 4. maj 1876, idet magistraten da fra ham modtog en opgørelse over udgifterne derved.

Også som friluftsskulptur har gipsstatuen gjort sig gældende. Og det med stor virkning, om end kun for en

Bryllupsindtoget 1885.

Efter træsnit i Illustreret Tidende 1885—86.

dag. Det var hin søndag den 20. december 1885, da prins Valdemar og prinsesse Marie holdt deres bryllupsindtog gennem København i guldkaret med forridere, staldmestre og husarer med røde dolmaner og dragne klinger. Vielsen fandt sted i Paris den 22. oktober. Ved ankomsten til Danmarks hovedstad, hvor de nygifte skulle tage varigt ophold, modtoges de på banegården af kommunalbestyrelsen in pleno og andre notabiliteter. På byens vegne rettede den konstituerede overpræsident, geheime-etatsråd J. F. Schlegel, her de første velkomstord til dem.

Alle sejl var sat til for at gøre modtagelsen festlig. Fra banegården gik turen via Strøget til parrets nye hjem, Det gule Palæ i Amaliegade. På hele ruten var husenes facader smykket med vajende flag. Store arrangementer var truffet af bystyret, en række foreninger og stadens indvånere.²⁷ Særlig tiltrak arrangementet på Nytorv sig opmærksomhed. Med megen møje og besvær var Bissens djærve Absalon-statue hentet ud fra Råd- og Domhusets forhal og stillet op på torvet her lige over for Caritas-springvandet på Gammeltorv. På den til lejligheden anskaffede høje sokkel, som statuen stod på, prangede byens våben. Og bagved var i en halvcirkel anbragt en række grantræer. Dette med grantræerne forekommer lidt pudsigt. Men udsmykningen som helhed gjorde lykke på højeste sted.

Overpræsidenten kunne i borgerrepræsentationens møde den 28. december 1885 berette, at han havde været i audiens hos Christian IX. Ved denne audiens behagede det kongen i de nådigste udtryk at udtale sin og dronningens påskønnelse af den måde, hvorpå staden havde modtaget det prinselige par ved ankomsten hertil. Det var med den største glæde og anerkendelse, at majestæterne havde bemærket såvel de foranstaltninger, der var truffet for at give byen et smukt, festligt præg, som også den stemning, der i det hele taget havde lagt sig for dagen, den loyalitet og hengivenhed for kongehuset, der havde givet sig til kende fra alle de manges side, der enten deltog i festlighederne eller overværede dem på de forskellige steder i byen. Efter givet pålæg skulle overpræsidenten derfor bringe kommunalbestyrelsen og gennem den hele staden majestæternes varmeste tak. Sådan fremstillede overpræsidenten sagen og tilføjede, at han den følgende dag var tilsagt til audiens hos prins Valdemar og prinsesse Marie for at få *deres* tak for den særdeles smukke modtagelse.²⁸

Efter den ophøjede tilværelse som friluftsskulptur indtog gipsstatuen atter sin tilbagetrukne plads i Råd- og Domhuset. Da bystyret rykkede ind i Nyrops nye Rådhus, gik Råd- og Domhuset på Nytorv, som hidtil havde tilhørt staten og kommunen i fællesskab, over til helt at blive statens ejendom, nu under navn af Domhuset. Ved statens overtagelse af den kommunen tilhørende part i bygningen fulgte statuen med. Den udgjorde så at sige en fast bestanddel. Og til bygningens anvendelse for retsplejen og de øvrige statslige funktioner, som foldede sig ud her, svarede Absalon-skikkelsen godt. Myndig og værdig stod den der og var med til at skabe respekt om gerningen i dette hus.

Man troede, at statuen her var urørlig. Men man skulle blive nødt til at skifte opfattelse. I 1936 fik kgl. bygningsinspektør, arkitekt, professor Kaj Gottlob tilsyn med Domhuset. Og det kom til at sætte spor. Statuen var ham en torn i øjet. Efter hans mening burde den absolut fjernes fra Domhuset. I et brev af 16. marts 1937 anmodede han byretspræsident Svenning Rytter om at give samtykke til, at dette sker, og at Absalon deponeres på Kunstmuseet.

Med brevet til byretspræsidenten fulgte en udtalelse af Kunstmuseets daværende direktør, Leo Swane, som på det varmeste støtter planen om at flytte statuen. Det forekommer ham indlysende, at den i høj grad skæmmer C. F. Hansens arkitektur. Denne statue er ganske ude af dimension med det rum, den skulle smykke. Desuden giver den en forkert sideretning inde i rummet, hvis tværakse den betoner, mens det er længdeaksen inde i bygningen, der skal betones i forhallen. Og Leo Swane fortsætter: „C. F. Hansen beregnede jo virkningerne fint, og vi ved, hvor lidt pris han satte på skulpturel udsmykning. Vil man da give hans bygning en sådan, må man

sandelig gå ind i hans stil og ikke som her handle direkte imod den“.

Noget tyder på, at byretspræsidenten ikke var slet så begejstret for ideen som Leo Swane. Efter at have tygget på sagen i nogle dage sendte han den videre til Justitsministeriet. Selv ønskede han ikke at træffe afgørelsen. I følgeskrivelsen anføres bl. a., at han mener at måtte „henlede ministeriets opmærksomhed på, at kunstneriske hensyn alene ikke kan være afgørende for fjernelsen af Absalon-statuen, da denne i den almindelige bevidsthed efter i over 60 år at have stået i Domhusets forhal er blevet en del af bygningen og dens tilstedeværelse dér i det tidligere Råd- og Domhus ikke trænger til nogen historisk begrundelse“.

Fra Justitsministeriet gik sagen til Undervisningsministeriet, der returnerede den under vedlæggelse af en fra Kunstmuseets direktør indhentet ny udtalelse. Heri vedstår direktøren fuldt ud det af ham tidligere fremførte. Åbenbart med relation til byretspræsidentens indlæg bemærker han endvidere, at der, for så vidt den kunstneriske side af sagen anses for afgørende, ikke for ham er nogen tvivl om, at „statuens dimensioner og placering skader rummet, og der vil vistnok være enighed om, at Domhuset er et så betydeligt værk af C. F. Hansen, at hensynet til, at dets arkitektoniske skønhed kan træde frem uberørt, må være afgørende“. Han tilføjer, at når det „foreslås, at „Absalon“ skulle deponeres på Kunstmuseet, så ville der fra Kunstmuseets side ikke være noget i vejen for, at en sådan deponering kunne finde sted, dog således at statuen naturligvis ikke kan udstilles i museet, men kun opbevares i magasin“.

Derefter hørtes Københavns Magistrat. Det blev Magistratens 1. Afdeling, som fik sagen til behandling. En erklæring fra Københavns Bymuseum indhentedes. Lederen af museet på den tid, museumsinspektør, magister

Chr. Axel Jensen, var ikke blid mod Absalon-statuen. Den er ubetydelig som kunstværk og alt for stor i forhold til den plads, hvorpå den er anbragt, skriver han. Og han fortsætter: „Absalon-statuen „Gipsbispnen“ nyder en vis folkelig, let komisk popularitet, men hvorvidt

Råd- og Domhusets forhal 1879.

Efter tegning af Chr. V. Nielsen. Illustreret Tidende 1878—79.

dette er noget at tage hensyn til, skal jeg ganske henstille. De kunstneriske udtalelser om dens forhold til C. F. Hansens arkitektur er fuldt berettigede“. Til slut oplyser han, at Bymuseet ikke kan modtage skulpturen til opbevaring. I hel stand ville den ikke kunne komme ind i lokalerne på rådhusloftet. Under henvisning til denne erklæring og med bemærkning, at der fra magistratens side intet vides at erindre imod, at statuen deponeeres som af professor Gottlob foreslået, tilbagesendes sagen til Justitsministeriet.

Forståeligt er det, at dette ministerium ikke på basis af det således tilvejebragte materiale følte sig foranlediget til at gå ind for statuens bibeholdelse. Ved skrivelse af 21. oktober 1937 meddeltes det da også hyretspræsidenten og professor Gottlob, at ministeriet tillader, at skulpturen fjernes fra Domhusets forhal og overføres til deponering i Kunstmuseet.²⁹

En dag i april 1938 blev så Absalon-statuen skilt og transporteret til Kunstmuseet, hvor statuens forskellige dele nu ligger opmagasineret i et af kælderrummene. Nedtagningen og transporten foretoges på kyndig vis af stukkatør Ferdinandsen. Og herfor måtte der betales 200 kr.³⁰ „Et sus af sparsommelighed knirker gennem de gamle fløjdøre på vort ærværdige Domhus med sand på gulvet og Absalon i forhallen“. Sådan indleder og slutter landsretssagfører, dr. jur. Aksel H. Pedersen en artikel med overskriften „In fidem copiae“ i månedsbladet „Juristen“ for december 1932,³¹ altså nogle år før Absalon blev taget ned. Nævnte artikel handler om kopier. Man kan ikke frigøre sig for den tanke, at det ville have været rart, om sparsommelighedssuset også havde knirket, da den originale ting, Absalon-statuen, kom på tale.

Udover at statuen er modelleret af Vilhelm Bissen til industri- og kunstudstillingen 1872 og derefter af ham skænket til Råd- og Domhuset, hvor den siden har haft sin plads, nævnes der i de mange indlæg intet om statuens forhistorie. Ikke et ord om, at statuen havde tjent som en slags vartegn for hin store udstilling, der afholdtes for at vise resultaterne af den nye industrielle ånd, der mere end noget andet skulle medvirke til, at København efter voldenes fald udviklede sig til en virkelig stor by.³² Heller ikke et ord om, at det var kommunen, der havde modtaget denne statue som gave og det med dyb taknemmelighed. End mindre noget om, at statuen også havde hævdet sig stolt som friluftsskulptur.

Når lige undtages de betænkeligheder, som byretspræsidenten giver udtryk for i sin skrivelse til Justitsministeriet, bærer indlæggene præg af stor ensidighed, affattet, som de er, udelukkende under hensyntagen til det kunstneriske og arkitektoniske. Rent formelt kan der

Gipsbispens endeligt. I magasin på Kunstmuseet.
Fotografi 1952. Bymuseet.

ikke bebrejdes Justitsministeriet noget. I den mellem dette ministerium og kommunen under 13. november 1912 og 30. januar 1913 afsluttede overenskomst, der har dannet grundlag for lov nr. 94 af 11. april 1916 § 1 om Domhusets overgang til helt at blive statens ejendom, fastslås det, at ombygning og vedligeholdelse af bygningen til brug for retterne er kommunen uvedkommende.³³ Og kommunen blev oven i købet spurgt, inden statuen fjernedes. Noget andet er, at Magistratens 1. Afdeling, der på kommunens vegne behandlede flytnings-spørgs-

målet, tilsyneladende opfattede sagen som et rent museumsanliggende.

Kunsthistorikeren Francis Beckett har i *Illustreret Tidende* for den 11. maj 1913 udtalt nogle varmt følte mindeord over Vilhelm Bissen, der måneden forinden, den 20., var afgået ved døden. Han siger bl. a., at i en reklamesyg tid var ordet reklame ganske ukendt for Bissen. Skulpturen er jo heller ikke skabt for nuet, men bestemt til at trodse evigheden. Men kunstneren var dog mere end rimeligt ligegyldig for sine værkers skæbne, efter at de havde forladt hans værksted. Flere eksempler herpå nævnes af Francis Beckett, som ender vedkommende afsnit med disse ord: „Og han har vist aldrig mælet noget om, at Københavns Kommune passende kunne støbe den gipsmodel af Absalon, som han har skænket kommunen for over en menneskealder siden“.³⁴

Alligevel er det et stort spørgsmål, om det ikke ville have gjort Bissen ondt at erfare, hvad der blev gipsfigurens endelige skæbne. Påstanden om, at C. F. Hansen satte meget lidt pris på skulpturel udsmykning, stemmer formentlig ikke helt overens med virkeligheden.³⁵ Men lad dette være. Nu er figuren fjernet fra Domhusets forhal, og rummet fremtræder, som det er skabt af C. F. Hansen, oh, så fornemt — men stift og let kedeligt. Nej, Absalon skulle have haft lov til at blive stående. Og det ikke bare af historiske grunde. Det er en læg mands opfattelse, men den deles af overordentlig mange.

Mærkeligt nok omtaler ikke en eneste af talsmændene for statuens fjernelse, at en lignende Absalon-figur er blevet stillet op andetsteds i København. Det havde da ellers været et godt argument at føre i marken, når man ville den på Domhuset til livs. Den anden figur er endnu en gipsbisp af Vilhelm Bissen, og den står i den indre forhal i Christiansborgs folketingsfløj, i selskab med

Tyre Danebod og Gorm den Gamle (Ed. F. Ring 1882 og 1884) og Valdemar den Store (Th. Stein 1887).³⁶

Disse statuer erhvervedes i sin tid af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.³⁷ Sagen om Absalonstatuen kan føres tilbage til juli 1888, hvor museets bestyrelse drøftede et forslag om at bede Vilhelm Bissen om at udføre en statue af Absalon i størrelse med de statuer af Valdemar'erne, som nogle år i forvejen var bestilt hos Th. Stein. Forslagsstilleren var professor Meldahl, der da var bestyrelsens formand. Endnu en gang fik Meldahl således lejlighed til at lægge sin sympati for Vilhelm Bissen som Absalon-fremstiller for dagen. Forinden mødet havde han forhandlet direkte med Bissen og fra ham fået det svar „angående en reproduktion af Absalon“, at figuren vil koste 2.500 kr., det samme som professor Stein har erholdt for sine figurer i samme størrelse, men at han ikke straks kan gå i gang med udførelsen, da han er beskæftiget med andre påbegyndte arbejder.

Om betimeligheden af det stillede forslag var der ret skarp divergens. Flere af bestyrelsens medlemmer nærede stor betænkelighed ved til et historisk museum at anskaffe slige fantasiskikkelser, hvad professor Meldahl og museets stifter, brygger J. C. Jacobsen, tidligere havde været ivrige for. Specielt professor Edvard Holm opponerede kraftigt mod det. Man enedes imidlertid om at tiltræde forslaget „i betragtning af, at gruppen af statuer fra Valdemar'ernes tid derved kunne blive fuldstændig“. Men Edvard Holm fik samtidig vedtaget, at hermed skulle „anskaffelsen af portrætstatuer, for hvilke ingen virkelige portrætter ligger til grund, gælde for afsluttet“.³⁸

Og den 25. september 1888 modtog Vilhelm Bissen så den officielle bestilling på statuen. Bestyrelsen udbeder sig underretning om, når arbejdet kan påbegyndes, idet

man udtaler, at det overlades ham „frit at bearbejde forbilledet på Rådhuset“. Bissen svarer to dage efter, at han vil tage fat på arbejdet i foråret 1889, og at han forhåbentlig vil få det tilendebragt i løbet af sommeren. Den 26. juni sender han professor Meldahl et brev, hvori bestyrelsen inviteres til at se den nye Absalon, der nu er så vidt færdig, at den vist kunne støbes i gips om otte dage. „Der er ikke gjort store forandringer ved figuren, jeg har kun holdt den noget slankere og søgt at gøre hans dragt noget korrektere“, skriver han. Ganske vist kan bestyrelsen se den, når den blev opstillet i gips på museet, men hvis der var noget at kritisere, var det jo rart, hvis det blev gjort, medens det kunne rettes. Brevet er påtegnet af bestyrelsens medlemmer.

Efter Meldahls forslag skulle Absalon-statuen stilles op i Jægerbacketårnet i stueetagen, og den fik da også plads i dette tårnværelse 1891. Og her stod den lige til 1913, da den — i anledning af en omordning af hele museet — blev fjernet sammen med de øvrige statuer,³⁹ der var alt for store til de mindre rum i stueetagen, hvor de var opstillede. De blev så senere skænket til Christiansborg, hvor fire af dem, som allerede bemærket, er placeret i folketingsfløjens indre forhal.

Forslaget til opstillingen på Christiansborg må antages at være udgået fra slotsarkitekten Thorvald Jørgensen. Museumsbestyrelsens daværende formand, greve Frands Brockenhøus-Schack, der på hoffets vegne havde med udsmykningen af Christiansborg at gøre, førte ofte forhandlinger med slotsarkitekten, og det er da rimeligt at tænke sig, at det nævnte emne herunder er blevet diskuteret. Efter opmagasineringen i 1913 havde statuerne jo ikke den samme værdi for museet som hidtil.

Nok er det, at museet i november 1925 fra Rigsdagens Bureau modtog anmodning om at afstå nogle af statuerne. Forsøgsvis blev derpå Tyre Danebod og Gorm den

Statuen på Christiansborg.
Fotografi 1952. Bymuseet.

Gamle tillige med Saxo Grammaticus og Snorre Sturlason (begge modelleret af Otto Evens) stillet op i den indre forhal. I marts 1926 bad bureauet om også at få over-

ladt Valdemar den Store og Absalon. Medens Tyre Danebod og Gorm den Gamle blev stående, flyttedes de to siddende figurer Saxo Grammaticus og Snorre Sturlason ud i den ydre forhal, og deres hidtidige pladser indtoges nu af Valdemar den Store og Absalon.⁴⁰

Ganske den samme figur som den, der paraderede på Domhuset, er gipsbispen på Christiansborg ikke. Førstnævnte statue, der stod på et rundt parti og målte 3,8 m i højden, er mærket 26. september 1871, medens der på den anden, som hviler på et firkantet parti og har en højde af 2,5 m, står indhugget årstallet 1889. Underligt ville det også være, om ikke kunstneren efter de mange års forløb havde fået lyst til at foretage afvigelser. Om end de to statuer er ens i anslaget, er de hver for sig behandlet som en selvstændig opgave med forskellig udformning af detaljerne. Bissens brev af 26. juni 1889 tilkendegiver dette. Yderligere fremgår det af nogle „Udskrevne regnskaber“ fra Bissens hånd.⁴¹

De ældste regnskabsposter vedrørende den sidst tilkomne statue er dateret den 12. april 1889. Heriblandt figurerer udgiften til anskaffelse af „en stok (bispestav)“. Og bispestaven kom virkelig til at se anderledes ud. Senere havde Bissen en del udgifter til model. Absalons hoved fik mere rejsning, og kappen om skulderen samledes på en ny måde, for at nævne noget af det mest iøjnefaldende. Nogen tvivl om, at det er lykkedes Bissen at gøre Absalons dragt stort mere korrekt denne gang, får man ved at erfare, at der den 20. maj 1889 er betalt et beløb til drikkepenge på Det kongelige Teater. Bissen har åbenbart søgt sin viden om biskoppeligt udstyr suppleret på teatret. Og for teatergarderobe gælder jo sædvanligvis, at hensynet til at skabe en vis illusion går forud for den historiske dokumentation. Men når det betænkes, at Saly med så stort et held har kunnet ud-

Vilhelm Bissen.

Fotografi 1897. Tilhører fabrikejer, dr. scient. Bøje Bensen.

styre Frederik V på Amalienborg Plads med romersk imperatordragt,⁴² synes det småligt at gå i rette med Bissen for de veje, han har gået, for at få Absalon standsmæssigt klædt på.

Noget tilfælde var det ikke, at konferensråd Heide valgte Vilhelm Bissen til at give udtryk for de tanker, han havde gjort sig, om at se Absalon forevigt som krigeren, der til hest tager kampen op mod rigets fjender. Vilhelm Bissen var efter faderen H. W. Bissens død i 1868 en af de betydeligste billedhuggere her hjemme. Han overtog faderens værksted og store virksomhed. Og han fortsatte i faderens stil, der var påvirket af 1840'ernes kraftige nationale liv. Omkring 1880 skete der imidlertid et gennembrud hos ham, hvorved han under indtryk af den samtidige franske kunst tog skridtet over i den nye tid, naturalismen. Ikke alene besad han en udviklet sans for lineskønhed og for komposition, men også en sund dømmekraft.⁴³ Og at han var fortrolig med Absalon, derom vidnede hans forskellige statuer af bispen.

Lige fra sin allertidligste tid kastede Vilhelm Bissen sig med forkærlighed over fremstillingen af dyr. Det ældste af hans bevarede værker er en hest, udformet af ham som halvvoksen dreng, og hans seneste skitser er et par polospillere til hest, som han havde set i Damaskus.⁴⁴ Som ophavsmand til rytterstatuen af Frederik VII på Christiansborg nævnes ganske vist H. W. Bissen. Men Vilhelm Bissen gjorde arbejdet færdigt. Således modelerede han på egen hånd hesten efter faderens skitse.⁴⁵ Et af Vilhelm Bissens betydeligste værker er Ynglingen til hest, opstillet 1903 på Vestre Boulevard ved Langebro, hvorfra den i august 1952 blev fortrængt af rampen til den nye Langebro. Denne gruppe var forud offentligheden bekendt fra Den nordiske Industri-, Landbrugs-

Anton Fernkorns statue af ærkehertug Carl.
Efter fotografi. Justus Schmidt: Wien (1950).

og Kunstudstilling på voldterrænet i København 1888, der, hvor senere Rådhuset blev rejst.⁴⁶

Vilhelm Bissen er sikkert gået til arbejdet med Absa-

lon-rytterstatuen med stor glæde. Af hans „Udskrevne regnskaber“ fremgår det, at arbejdet påbegyndtes i marts 1899. Som nærmeste forbillede tjener den østrigske billedhugger Anton Fernkorns statue af ærkehertug Carl, der sejrrikt bekæmpede Napoleon ved Aspern 1809. Her ser man feltherren på stejlende hest vende sig halvt bagud mod sine mænd, idet han løfter fanen som et tegn på, at nu begynder stormen. Til det voldsomme motiv af de i luften kæmpende hesteforben svarer hovedets bratte profilstilling og den halvt sammenrullede løftede fanes silhouet, hver til sin side.⁴⁷ Det er dog kun hesten, Bissen har efterlignet. Den østrigske statue er et ypperligt værk. Og det er et mindesmærke så godt som fra tiden selv. Bissen derimod har været henvist til at skabe et rent fantasiprodukt. Det mærkes unægteligt.

Historisk korrekt kan man ikke vente, at dette Absalon-monument skal være. Dertil er vor viden om enkeltheder på Absalons tid for usikker. Fra jordbundsfund ved vi dog, at man i middelalderen på vore breddegrader benyttede en lille hesterace, omtrent på størrelse med nutidens islandske heste, hvis højde varierer mellem 125 og 140 cm. De danske heste var blot lettere bygget, med mindre kraftige knogler, og de var mere smalpandede.⁴⁸ Såfremt Bissen har været klar herover, har han i hvert fald ikke kunnet bruge denne oplysning. Thi Absalon var stor og mægtig af skikkelse, det ved vi fra hans grav i Sorø Kirke, og en sådan skikkelse anbragt på en hest af nævnte art kunne måske nok blive et kuriøst genrebillede, men aldrig et monumentalt værk.

Det voldte i øvrigt kunstneren en del besvær at finde en hest, som han skønnede værdig til at rides af Absalon, og som kunne bruges til formålet. Da hesten skulle stejle, blev det af tekniske grunde anset for en fordel at kunne benytte halen som støtte, og det var ikke nogen let sag at opdrive et dyr, der tog sig ud og samtidig havde

Frederiksborg-hingsten står model, tøjlet af Anton Lørup.
Fotografi 1901. Tilhører fabrikejer, dr. scient. Bøje Benzon.

en så udviklet hale. Den hest, der kom til at tjene som model, var en hingst fra Frederiksborg-egnen.⁴⁹ Kunstneren købte den for 600 kr., og den blev opstaldet hos Lørup for en betaling af 70 kr. om måneden.⁵⁰

På en væddeløbsbane ville denne hest gøre en dårlig

figur. Det er en stor og svær bondehingst, med kort og kraftigt hoved, stærk hals og marvfulde, lodne ben, et klogt, modigt og robust dyr. Man har en tydelig fornemmelse af, at kunstneren er kommet til at holde af det. Smukkest er hovedet, med flyvende pandelok, kastet let til venstre, øjnene sky og levende. Mindst heldig virker de noget stive linier i venstre forben. Når resultatet i det store og hele er blevet så vellykket, tjener det kunstneren til den største ære.

Rimeligt er det først at have gjort hesten til genstand for omtale. Det er i overvejende grad den, der fanger opmærksomheden. Absalon selv synes noget for ubetydelig i forhold til hesten, ikke alene i størrelsen, men også i kunstnerisk kraft. Det er, ligesom man ikke får rigtig fat på mandsskikkelsen, der træder i skyggen for hesten, gemmes af den. Fuldkommen overbevist om, at man her har en virkelig stormand for sig, bliver man ikke. Snarere får man fornemmelsen af at stå over for en væbner, særdeles kæk, bevares, taget ud af en af Ingemanns romaner. Den meget lille tomahawklignende stridsøkse virker nu heller ikke særlig respektindgydende.

Og en ridekyndig kunne nok finde et og andet at indvende. Absalon sidder ikke som en rytter på sin stejle hingst, men han sidder rolig som på en piedestal. Hvis det var en øvet rytter, ville han — når hesten stejler således — give den tøjlen, og ikke stramme tøjlen. Men Absalon strækker benene let frem og bøjer overkroppen let tilbage. Det må i så henseende indrømmes, at Bissen kunstnerisk set har ret. En Absalon, der bøjede overkroppen frem, lagde de krumme ben tilbage og holdt sig fast til dyret med schenklerner, ville næppe være forenelig med forestillingen om en krigsmand af format. Nu holder hest og rytter for beskuerens øje hinanden i ligevægt. Det turde være vigtigere end tilvejebringelsen

Nærbillede af hest og rytter. Til højre: Sankt Nikolaj Kirkes
tårns spir, indviet 1907.

Fotografi 1948. København før og nu II (1949).

af en situation, der tilfredsstillere reglerne for den højere
rideskole.⁵¹

Som tidligere bemærket enedes man inden for kom-

munalbestyrelsen hurtigt og samdrægtigt om med tak at modtage Axel Heides generøse tilbud om at skænke byen nævnte statue af Absalon. Kun var der nogen tvivl om, hvorvidt Højbro Plads nu var det bedst egnede sted for dens anbringelse. Det udvalg, der blev nedsat for at klare spørgsmålet, behandlede sagen meget grundigt. Og tiden gik. Først den 20. maj 1901, altså et helt år efter, at opgaven var blevet udvalget betroet, forelå dettes betænkning, som blev behandlet i borgerrepræsentationens møde den 3. juni.

I udvalget var der enighed om, at denne statue af byens grundlægger, som det er ønsket af giveren og de medvirkende kunstnere, bør rejses på en plads, der knytter den til Slotsholmen, hvor Absalon byggede den første borg. Nogle medlemmer af udvalget har i så henseende ment, at pladsen burde vælges på selve Slotsholmen, og der kunne da næppe blive tale om andre steder end Ridebanens midtpunkt, hvor springvandet er anbragt, hvilket sted også af disse udvalgsmedlemmer findes vel egnet dertil, idet de mener, at det punkt under enhver ordning af Slotsholmterrænet vil være centralt og vel beliggende. Fra udvalgsflertallets side har man dog — med al anerkendelse af det i og for sig berettigede i tanken om en anbringelse på Slotsholmen — fundet, at dette sted for tiden er alt for afsides til anbringelsen af en statue, der bør rejses, hvor befolkningen færdes, medens den fuldstændige uklarhed med hensyn til en fremtidig ordning af Slotsholmen gør det umuligt nu at skønne over pladsens fremtidige karakter.

Men når der ikke på selve Slotsholmen kan findes nogen plads, hvorom man kan enes, er der næppe nogen, som vil findes mere fyldestgørende end den af giveren foreslåede ved den sydlige grænse af Højbro Plads. Den er jo i umiddelbar nærhed af Slotsholmen med frit syn over denne, og placeringen er med god beregning valgt

således, at statuen fra flere sider vil kunne ses i lang afstand og sikkert vil komme til at tage sig fortræffeligt ud. Det indgreb i den af torvehandelen undertiden stærkt benyttede plads, som statuen vil gøre, er forholdsvis så ringe, at der vistnok kan ses bort herfra, og en mulig

Christiansborg Ridebane inden slottet brændte 1884. Bag kuppelen over Slotskirken, til venstre i billedet, ses murkransen på Sankt Nikolaj Kirkes tårn, før spiret kom til.

Fotografi omkring 1870. Bymuseet.

Efter branden stod af selve slottet kun de røgsværtede mure tilbage. Bortset herfra henlå Ridebanen stort set uforandret, da tanken var om at rejse Absalon-statuen på dette sted.

flytning af sporvejslinierne fra Slotsholmen til denne side vil ikke være hindret ved statuens anbringelse.

Bygningsomgivelserne kunne vel være gunstigere, men det tør dog antages, at efter pladsens bredde (143 fod fra husrække til husrække) og husenes højde (61 à 66 fod til tagrygningen) vil statuen, som vil nå en højde af henved 40 fod, vel kunne præsentere sig uden enten at

blive knust af for høje omgivelser eller at rage uheldigt op over for disse, i særdeleshed under hensyn til den til alle sider fri plads, som åbner sig foran den. Og belysningen vil, når statuen rejses med forsiden mod syd, blive så gunstig som muligt.

En ikke uvæsentlig mangel finder udvalget dog ved denne placering, nemlig den, at den fremsprængende kriger vender sig mod slottet, medens det ville have været naturligere, at han fra slottet sprængte frem mod en fremrykkende fjende. Denne mangel nødes man dog vistnok til at se bort fra, da både belysningsforholdene, som billedhuggeren lægger den allerstørste vægt på, og færdselslinien på stedet gør det næsten uundgåeligt, at statuen rettes mod syd. Hvad særlig det sidste punkt angår, fremhæves det, at fra den unægtelig langt stærkere færdsel ved den nordre ende af Højbro Plads er statuen så langt fjernet, at den ikke kommer i nogen virkelig relation dertil selv på den tid af dagen, hvor det mellemliggende torv er tomt. På den anden side er der også en anselig færdsel ad Ved Stranden—Gammel Strand såvel som ad Højbro og Slotspladsen, mod hvilken statuen er vendt.

Udvalget er således kommet til det resultat, at man næppe vil kunne samle sig om nogen anden plads end den foreslåede, og at denne vil kunne godkendes. Med hensyn til det påtænkte fodstykke tilføjes det, at man ligesom magistraten finder, at den af stadsarkitekten udtalte tvivl om dettes heldighed kan overlades til kunstneren, arkitekt Nyrops overvejelse og afgørelse, idet udvalget — af hvis medlemmer flere føler sig meget tiltalt af det foreliggende udkast — ikke tør anse sig som kompetent til at afgøre spørgsmålet.

Udvalgets formand, nationalbankdirektør Rasmus Strøm, forelagde den refererede betænkning i mødet den 3. juni 1901 og udtalte, at det er en behagelighed, at

man, såfremt betænkningen kan tiltrædes af forsamlingen, vil nå at ramme et af giveren og de medvirkende kunstnere udtalt ønske. Og så fremkom han med en meget interessant udtalelse angående den påtænkte indskrift på fodstykket:

Underhånden var udvalget blevet gjort bekendt med ordlyden af denne indskrift. Den var affattet af den afdøde historiker, rigsarkivar A. D. Jørgensen, med anbringelse på en af mindetavlerne i det nye Rådhus for øje, hvilket ikke er sket, da man har fundet, at den er for lang dertil. Den lød således: „Han samlede konge og folk til enig dåd til fædrelandets frelse“. I udvalget havde denne indskrift ikke fundet udelt tilslutning. Tværtimod havde udvalget som helhed ment, at den ikke ramte, hvad der her skulle fremhæves, nemlig at Absalon er byens grundlægger. Efter at være underrettet om den modstand, indskriften havde mødt i udvalget, var den frafaldet af Axel Heide, som helt overlader det til kommunalbestyrelsen at tage bestemmelse på dette punkt. Udvalgets formand fandt det for sit vedkommende tvivlsomt, om der behøves nogen indskrift. I så fald ville formentlig navnet Absalon være tilstrækkeligt.

Helt glat gik sagen ikke igennem. Til bemærkningerne om fodstykket og indskriften på dette knyttedes der ganske vist ingen modbemærkninger. Men forslaget om at godkende Højbro Plads som anbringelsessted for statuen kaldte borgerrepræsentant, overretssagfører O. Johansen frem på talerstolen. I et langt indlæg erklærede han sig som en arg modstander af dette forslag. Lidt af det meget, han sagde, skal gengives her:

Hvorfor skal Absalon, der var en udmærket samfundsborger, stilles op til hinder for færdselen på et stærkt befærdet strøg, og hvorfor vil man lade ham, som dog var et ganske godt hoved, stå mellem kålhoveder på den ene side og torsk på den anden? Måske har man ment,

at det ville skabe en vis symmetri, at man samtidig med, at der anbringes en underjordisk anstalt i den ene ende af pladsen, anbringer noget så overjordisk som en afdød biskop i den anden. Men det motiv kan ikke være tilstrækkeligt. Kun under den forudsætning, at der ikke kunne være tale om noget andet sted i byen, vil han finde det rimeligt at vælge den foreslåede plads. Det ville være naturligt, om det mest centrale punkt i byen blev benyttet til en statue for byens grundlægger. Den ærværdige fortidslevning på Kongens Nytorv, som han gerne ville vise respekt, er, efter hvad alle kunstnere er enige om, i sin nuværende skikkelse ikke til pryd. Til glæde for dem, der måtte mene, at der nødvendigvis skal være en hest på det sted, ville der jo komme en sådan, når Absalons statue opstilledes dér, og det ville på en vis måde være symbolsk, eftersom det er statens plads, der er tale om.

Og videre: Men der kunne være tale om andre steder, f. eks. Aborreparken på dennes højeste sted. På det sted kunne en statue med den største og bedste virkning anbringes. Hvorfor skal man altid have statuer anbragt i den indre by? Man har ikke tid til her at se på dem, dertil har man alt for travlt, og de står i vejen. I forstæderne ville de ganske anderledes gøre virkning både i æstetisk og i andre henseender. Når han nu går imod udvalget og stiller et andet forslag, kunne han ikke vente tilslutning, og han ville derfor indskrænke sig til ikke at stemme for udvalgets forslag.

Mange ord på dette indlæg blev der ikke ofret fra de øvrige borgerrepræsentanters side. Med 19 stemmer mod 2 vedtoges det herefter at tiltræde udvalgets betænkning,⁵² og den 26. juni 1901 kunne det altså meddeles etatsråd Heide, at banen var klar for monumentets opstilling på Højbro Plads.

Det er morsomt at høre, at „Hesten“, l'Amoureux's

rytterstatue af Christian V på Kongens Nytorv, har været så lidet estimeret, som overretssagfører Johansen så kraftigt lader skinne igennem. Nu ville ingen undvære dette karakteristiske minde om baroktidens tunge, svulmende kunst. Ja, statuen her er efterhånden ligefrem

Kongens Nytorv med l'Amoureux's rytterstatue af Christian V.
Fotografi 1913. Bymuseet.

blevet populær. Når det i lange tider var god tone at betragte den som noget rædselsfuldt, beroede det vel nok for en stor del på, at figuren, der var støbt i bly, i årenes løb var sunket sammen. Navnlige var det gået ud over hestens ben og ryg. Men under besættelsen blev statuen — af billedhuggeren Einer Utzon-Frank og hans elever — ført tilbage til sin oprindelige skikkelse og blyfiguren erstattet af en af bronze. Selv om det kuriøse ved statuen springer stærkt i øjnene, vil der dog ikke kunne frakendes den en god del monumentalitet.⁵³

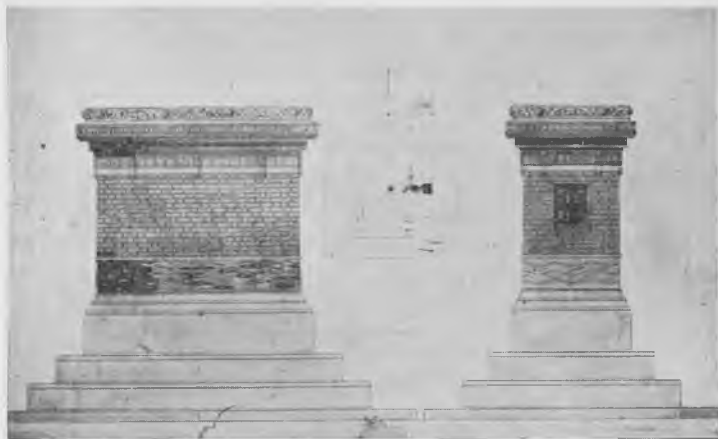
Klogt var det, at kommunalbestyrelsen ikke lod sig påvirke af de indvendinger, stadsarkitekt Fenger havde rejst mod Martin Nyrops udkast til Absalon-statuens fodstykke, men stillede kunstneren frit med hensyn til spørgsmålet om, hvorvidt der skulle indgå mursten i dette fodstykke eller ej. Tingen var så nøje gennemtænkt fra Nyrops side, og den endelige tegning, der udarbejdedes af ham i efteråret 1901, havde da også murstene med. I det hele taget er det interessant at se, hvor fast en form fodstykket havde lige fra den første dag. Kun få ændringer var det, som kom frem ved kunstnerens videre syslen med opgaven. Men gevinster var de. Specielt udformningen af partiet lige under den fremspringende granitplade foroven blev meget bedre.

Tre granittrin løfter og bærer den stærke og karakterfulde sokkel. Dens nederste parti er af granit, det ældgamle danske bygge-emne. I granitkvadrene er udhugget et reliefbillede med bølgelinier og svømmende sild, en hentydning til stadens ældste rigdomskilde: sildefiskeriet. Over det solide granitfundament kommer så murstens-afsnittet. På forsiden er indfældet et relief af brændt ler. Det er Roskilde bispestols våben: et rosenkors over to himmelnøgler. Murværket krones af en granitgesims, hvori med kraftige majuskler er indhugget årstallene for Absalons fødsel og død samt en længere tekst. Og øverst er der en granitfrise med romansk båndornamentik.⁵⁴

Til trods for nationalbankdirektør Strøms opposition kom der altså en større indskrift om Absalon på fodstykket. Havde Nyrop en gang for alvor sat sig en ting i hovedet, var det ikke let at få ham fra den. I et brev af 9. oktober 1901 til Axel Heide bemærker Nyrop, at han, efter at A. D. Jørgensens „smukke og gode indskrift“ var forkastet, har forsøgt at finde en anden, blandt andet fordi han „så nødtigt ville gå glip af den

dekorative virkning, som en række bogstaver gør, hugne i sten“. Så følger med hans egne ord: „Jeg læste, hvad A. D. Jørgensen og Saxo skriver om ham og ligeledes i abbed Vilhelms levned — og skrev derpå omstående, som jeg først har forelagt etatsråd Strøm som formand i det udvalg, som behandler sagen“.

Det „omstående“ er den indskrift, som figurerer på

Martin Nyrops arbejdstegning fra 1901.
Kunstakademiet.

det fremspringende parti af den store granitplade, der afslutter fodstykket foroven. Der står på forsiden: „1128 · Absalon · 1201“. Og på de andre sider: „Han var modig, snild og fremsynet — en ynder af lærdom — med ren vilje Danmarks trofaste søn“. Dog er ordet „ynder“ trådt i stedet for „elsker“, en forbedring, som sikkert skyldes Nyrop selv.

Nyrop fortsætter: „Denne indskrift har Strøm og det øvrige udvalg tiltrådt. Der taltes noget mod „den rene vilje“, men dette er *netop* noget, som A. D. Jørgensen stærkt fremhæver, ligesom den gamle ærkebiskop Eskil kalder ham „Fædrelandets trofaste søn“. Jeg ville nu øn-

ske, at De måtte kunne finde Dem i at tiltræde mit forslag. Selvfølgelig skulle jeg først have talt med Dem, *inden* jeg gik til Strøm, men da jeg egentlig var halvt belavet på, at han og udvalget ville kassere det eller dog rette på det, så mente jeg dengang, at det ville være rimeligt foreløbig at skåne Dem“.

Men Heide ville have alt på det rene. Han skrev derfor til borgmester Øllgaard og forespurgte, om myndighederne kunne billige den angivne inskription. Først hvis dette var tilfældet, ville han meddele Nyrop det fornødne. Sagen kom for den samlede magistrat, der bemyndigede borgmesteren til at forhandle med udvalgets formand og derefter træffe afgørelse. Resultatet blev, at byens vise mænd denne gang gav sig.⁵⁵ Således kom Nyrop også til at indlægge sig fortjeneste som forfatter her. Det er sjældent, at en kunstner så evnefuldt formår at udtrykke sig med andet end sin egen kunsts midler.

Martin Nyrops fodstykke er et fornemt kunstværk, i sig selv et monument. Det er ikke langt fra, at det alene som et arkitektonisk bygværk kunne have gjort det ud for et værdigt mindesmærke for Absalon. I sammenligning med fodstykket, som Anton Fernkorns rytterstatue af ærkehertug Carl i Wien hviler på, og som uvilkårligt leder tanken hen på en overdimensioneret sarkofag, virker det Nyrop'ske arbejde helt igennem sundt og ægte. Og så er det nøje tilpasset stedet, hvor det er rejst. Underligt nok synes dette moment slet ikke at have været fremme under sagens behandling i borgerrepræsentationen. Umuligt er det at forestille sig Absalon-statuen med et sådan udformet fodstykke stillet op f. eks. midt på Christiansborg Ridebane eller på „Hesten“s plads på Kongens Nytorv, således som der jo var talsmænd for.

Rent bortset fra virkningen i bybilledet er stedet på Højbro Plads godt valgt. Ved udgravningerne til fundamentet viste det sig, at der netop på dette sted — langt under pladsens nuværende niveau — var en lille højning

i det oprindelige terræn. Kystlinien her skød sig i sin tid et stykke ud i stranden. Og her gik vejen, som Absalon anlagde for at køre teglsten til sin borg.⁵⁶ Højst

Vue over Højbro Plads fra Christiansborg Slots ruin.
Fotografi omkring 1906. Politikens Billedarkiv.

sandsynligt har han just her mangan gang holdt sin hest an, når han kom ridende og ville tage den lave holm, han havde udvalgt til byggeplads for borgen Havn, i øjesyn.

Ganske vist havde Axel Heide tænkt sig, at statuen skulle forestille Absalon „i kamp mod rigets fjender“, altså egentlig en udadvendt situation. Og den samme tanke gjorde man sig i det kommunale udvalg, der havde med statuens opstilling at gøre. Men som statuen præsenterer sig for os, ligger det lige så nær i den at se en afbildning af Absalon „for indadgående“.

Ved flere lejligheder er det foran understreget, at man ønskede at hædre Absalon som „byens grundlægger“. Som den virkelige motivering for, at A. D. Jørgensens tekst, der først var tænkt indhugget i fodstykkets øverste granitparti, ikke kunne tages for gode varer, anføres, at denne fortjeneste ved Absalon ikke fremgik af teksten. Nå, i den tekst, som Nyrop senere fik godkendt, står der nu heller ikke noget herom. Og strengt taget er det med rette. Thi vel er Absalon det første og største navn i byens historie, men spirene til den by, som udviklede sig til at blive landets hovedstad, forelå som bekendt allerede, dengang Absalon trådte til.⁵⁷

Helt korrekt er det, at den dekorative frise i rådshus-hallen under søjlegangen, hvor byens mærkeår er optegnet med terrakotta bogstaver mellem grønne krans bundne om byvåbenet, indledes med ordene: „Biskop Absalon opfører borgen ved Købmanne-Havn ved år 1167“.⁵⁸ Samtidig lagde han en fæstningsvold uden om byen. Absalon må aftvinge En den dybeste respekt som byplanlægger. At hans voldlinie blev lagt med stort ud-syn, ses bedst deraf, at den hele middelalderen igennem og lidt til kunne holde som en naturlig afgrænsning af byen. Det blev først i 1600-tallet, under Christian IV, at den følte som en spændetrøje, der måtte sprænges for at sikre byens grokraft fremover.⁵⁹

Men i forbindelse med rytterstatuen på Højbro Plads er det naturligvis især borgen, der påkalder vor opmærksomhed. Det tredje Christiansborg, som vi nu kender, og hvortil grundstenen nedlagdes 1907, er opført på samme

„Foran går høvdingens stejle ride —“.
Fotografi 1954 af von Haven.

sted, hvor Absalon for snart 800 år siden opførte sin borg, og hvor senere Københavns Slot og senere endnu det første og det andet Christiansborg blev opført. Un-

der slottet kan man den dag i dag — som en stor seværdighed — få lejlighed til at se de gamle og velbevarede ruiner af Absalons borg.⁶⁰ Her blandt disse ruiner føler man mere end noget andet sted i landet historiens vingesus. Om samhörigheden mellem det nye Christiansborg og den omtalte statue skrev Kai Hoffmann, dengang tårnet blev rejst, et digt,⁶¹ hvorfra et par maneders plukkes ud:

Ny, af vor tid, af dens jern og granit,
 ny — og dog Absalons rede.
 Foran går høvdingens stejle ride —
 hør gennem natten: „Mit mål være dit!
 Strid, som vi segnede strede!“

Følg ham — stå fast som hin kriger og præst,
 I, der skal styre og dømme —
 I, som er riget i nød og i fest,
 grib af det svundne den evige rest,
 løft i vor borg vore drømme.

Under besættelsen skulle Københavns Kommunalbestyrelse få lejlighed til at mindes Absalons kamp mod landets fjender. Det var i 1942, da en ny gade i Husum skulle navngives. Herude er mange af gaderne opkaldt efter sjællandske landsbyer, og man vedtog nu at kalde den nye gade for Boeslundevej til minde om, at Absalon med sine huskarle ved landsbyen Boeslunde palmelørdag den 12. april 1158 slog venderne, der kort i forvejen var gået i land på den nærliggende kyst.⁶² Der var noget tilfredsstillende i at få den situation stillet for øje, en af de mange små ting, der medvirkede til at give vore forhåbninger næring.

I brevet af 23. maj 1900, hvorved monumentet skænktes til kommunen, tilbød Axel Heide ikke alene at tage samtlige omkostninger ved dettes opstilling og ved

en eventuel offentlig afsløring på sig, men tillige at betaste den fremtidige vedligeholdelse m. v., således at gaven ikke skulle medføre nogensomhelst udgift for kommunen. Mere omfattende kunne generøsiteten ikke være.

Til vedligeholdelsen tilbød Heide derefter i et brev af 26. juli 1902 til Københavns Magistrat at indbetale 3000 kr. i 4 % Husejerkreditkasse-obligationer med tilhørende rentekuponer fra 11. juni s. å. Og dette tilbud modtoges ligeledes med tak af kommunalbestyrelsen. Til den årlige vedligeholdelse har renterne af kapitalen slået rigeligt til. Først i 1941 blev der tale om egentlige reparationsarbejder. Det viste sig da, at bronzeplintens plader havde åbnet sig og løsnet sig fra jernbefæstelsen, hvorved der opstod fare for sokkelens ødelæggelse ved indtrængen af vand. Udgifterne ved det nødvendige reparationsarbejde beløb sig til ca. 1100 kr. Også hertil havde kapitalen kastet de tilstrækkelige renter af sig.⁶³ Når kommunen nu og da står over for vanskeligheder ved at klare de økonomiske forhold, er det i hvert fald ikke statuen her, som giver anledning til det.

I starten havde Axel Heide ikke tænkt sig, at afsløringen skulle gå stille af, idet hans gavebrev af 23. maj 1900 jo også indeholdt tilbud om at afholde „omkostninger ved offentlig afsløring, hvis denne er nødvendig“. Men forskellige uforudsete hændelser førte til, at det gik anderledes.

Stenhuggerarbejdet ved sokkelen leveredes af Carl Scheller efter materialets forarbejdning i Halmstad Stenhugger-Aktiebolag. Og her må officielt søges grunden til den sene aflevering og formen, hvorunder den skete. Heide skriver nemlig i det ovenfor omtalte brev af 26. juli 1902 til magistraten: „Desværre trækker afleveringen af statuen stadig i langdrag på grund af strejken i

de svenske stenbrud“. Og den 11. oktober 1902: „Da det på grund af stenhuggerstrejken næppe vil lykkes at få Absalon-statuen færdig før om 6 uger, muligvis 8 uger, og vinteren således er kommen, tillader jeg mig at foreslå, at afsløringen finder sted uden nogen højtidelighed, så snart metalstøber Rasmussen og murmester Lichts bo er færdige og brolægningen er reguleret“.

Til afsløringen, som den oprindeligt var planlagt, havde Ernst von der Recke, vel sagtens på opfordring af Axel Heide, skrevet to sange, den ene bestemt til afsyngeelse på melodien: „Danmark dejligst vang og vænge“ (P. E. Rasmussen), den anden på melodien: „Vift stolt på Kodans bølge“ (Rudolph Bay). Verslinierne, der er sat som motto for nærværende skrift, er hentet fra den første af disse sange. Nogle linier fra sang nr. 2, henvendt til Absalon, tages med her:

Med hjelmen klædt til striden,
 med ringsærk om dit bryst,
 løft atter gennem tiden
 med klang af malm din røst!

Sangene findes trykt i Ernst von der Reckes „Digte. Syvende samling“ fra 1911.⁶⁴ Bagest i digtsamlingen skriver digteren, at de pågældende sange forblev ubenyttede, da en højtidelig afsløring af statuen „i sidste øjeblik“ måtte opgives på grund af indtrufne vanskeligheder. Efter det foran oplyste er dette lidt af en licentia poetica. Man vidste det jo i god tid i forvejen. Noget andet er, at stenhuggerstrejken i Sverige og den kolde tid på året ikke skal have hele skylden. Herom senere.

Lidt om mål og vægt vil nu være på sin plads. Ved den nordlige ende af Højbro Plads blev „den underjordiske“ indviet den 16. januar 1902. Spøgefuldt er den af overretssagfører O. Johansen i borgerrepræsentatio-

nen betegnet som en symmetrisk pendant til vor Absalon-statue, der nogle få måneder efter afsløredes i den modsatte ende af pladsen. „Den underjordiske“ må dog

Forårsrengøring 1954.
Von Haven fot.

snarere siges at være en modsætning til Absalon-statuen, idet denne rager ca. 12 m op over jorden og således i høj grad har karakteren af noget „overjordisk“. Les extrêmes se touchent. Dog ikke alene i mål, men også i vægt er statuen noget ud over det sædvanlige. Bronze-

støberfirmaet Lauritz Rasmussen, der foretog støbnin-
gen af statuen, oplyser, at den vejer 6.350 kg, hvortil
kommer en stålkærne af vægt 750 kg i hvert af hestens
bagben, altså yderligere 1500 kg.⁶⁵

Fodstykkets murværk var taget i entreprise af mur-
mester Chr. Licht. Murstenene er lavet med nogle gamle
munkesten i Ringsted Kirke som forbillede og udført
af Benløse Teglværk ved Ringsted.⁶⁶ Murmester Chr.
Licht afgik ved døden den 28. september 1902.⁶⁷ Sønnen,
murmester O. Licht, trådte så til. Ved faderens død var
han på valsen som mursvend i Tyskland. Han rejste
straks hjem og gled med det samme ind som medinde-
haver i firmaet. Og i den egenskab var han med ved af-
sløringen den 30. november 1902.⁶⁸

Naboskabet med Amagerkonerne på Højbro Plads og
dem fra Skovshoved på Gammel Strand, hvilke sidste har
indlagt sig berømmelse ved deres frimodige tale, besyn-
ges af Erik Stokkebye i et septemberdigt om Gammel-
københavn.⁶⁹ Her står:

Om byens ånd,
bisp Absalon,
er slynget høstens blomsterbånd.
Se Amarmor med guleror
har bredt et broget urteflor.

Og fiskerviv
med digert liv
håndterer drevent klud og kniv
og langer ud en saftig ed,
som bronzebispen stejler ved.

En anden digter ytrer om livet på Gammel Strand:
„Dér fortælles tit på tomandshånd en artig skrøne“.⁷⁰
Det kommer man til at tænke på ved at læse Ekstrabla-
det for den 31. januar 1952, hvor der bringes et inter-
view med en skovserkone, der kan huske, at hun på

Skovserkonerne og Absalon.

Fotografi 1954. Politikens Billedarkiv.

selve afsløringsdagen fra sin plads på Gammel Strand, hvor hun sad og solgte torsk, som hun gør det den dag i dag, ung og glad smilede op til Absalon, og at der var

„ordentlig fest“ den dag. Hukommelsen må nu have spillet den brave skovserkone et puds, for at sige det på en pæn måde.

Afsløringsdagen den 30. november 1902 faldt nemlig på en søndag, hvor al handel med fisk i henhold til helldagsloven af 7. april 1876 var forbudt efter kl. 9 formiddag. Og fest var der ikke nogetsomhelst af. I Politiken for denne dag kunne man i en lille notits med overskriften „En indiskretion“ læse: „Sløret for Absalonstatuen skal efter bestemmelsen falde i formiddag kl. 9½“. Mere skete der ikke. Det hele varede kun en halv snes minutter. Alle aviserne, der i de følgende dage refererede begivenheden, var enige om, at statuens afsløring var gået ualmindelig stille af, så stille, at det næsten syntes påfaldende.

Om den officielle grund hertil er berettet foran. Et af bladene, Social-Demokraten for den 2. december 1902, gav dog en helt anden forklaring, så at sige en afsløring efter afsløringen. Her er den: Axel Heide havde for lang tid siden anmodet professor Georg Brandes om at tale ved afsløringen. Gejstligheden og andre højere vedkommende forargedes imidlertid svarligen ved tanken om Brandes som festtaler ved denne lejlighed. Heide forsøgte forgæves at mægle ved også at bede biskop Skat Rørdam om at tale over sin forgænger. Biskoppen sagde nej. Og Heide var da for klog en mand til at ville drive sin krig igennem, hvorfor højtideligheden blev opgivet. Stiller man de to forkaringer sammen, og det lader sig udmærket gøre, kommer man sikkert gådens løsning ret nær.⁷¹

Blandt de „andre højere vedkommende“, som tog forargelse over, at Georg Brandes skulle have talt, var ingen ringere end kronprinsesse Louise. Andreas Vinding fortæller således i sin anekdotefyldte selvbiografi „Sorgløse tider“, at kronprinsessen ligefrem havde truet med at

ville tage sine penge ud af Privatbanken, hvis Brandes kom på talerstolen.⁷² Situationen må ikke have været morsom for bankdirektøren Axel Heide.

Som et plaster på såret må det have virket, da han et par dage efter afsløringen modtog udnævnelsen til konferensråd. Man læser herom i Ministerialtidende for 1902, afd. A, s. 914: „Under 2. december er direktør i Privatbanken i København, etatsråd Axel Heide, R. af D., allernådigst udnævnt til konferensråd“. Hans gavmildhed er i rigt mål kommet det danske samfund til gode. Foruden Absalon-statuen, har han til det offentlige skænknet statuen af den unge Oehlenschläger (Julius Schultz), afsløret 1897 ved Allégade, fra hvilket sted den en septemberdag 1952 blev fjernet for nogle måneder senere at blive stillet op i Søndermarken for enden af Norske Allé over for Frederiksberg Slot. Gaver fra ham er endvidere statuerne af Vilhelm Marstrand (W. Runeberg) og H. V. Bissen (Vilhelm Bissen), ved indgangen til Kunstmuseet, begge afsløret 1901, og monumentet over A. D. Jørgensen og Edv. Lembcke „Modersmålet“ (N. Hansen-Jacobsen) i Skibelund Krat, afsløret 1903.⁷³ Så storslåede udslag af et godt patriotisk sindelag fortjener påskønnelse.

Fik samtiden ikke Georg Brandes' festtale at høre, så har efterverdenen den glæde at kunne læse den. Trykt blev den nemlig og det allerede i Tilskuerens decemberhefte 1902, hvor ligeledes Ernst von der Reckes to ubenyttede festsange tryktes for første gang.⁷⁴ Det er en fortræffelig tale til Absalons ære. Som en fanfare virker indledningen:

„Højt til hest i ungdommelig kækhed og kraft sprænger han afsted. Højt løfter han sit hoved over menneskesværmen i den store by, han har grundlagt. I sin hånd vugger han den lille økse, han altid bar i krig, og hvormed han i fredstid som ægte idrætsmand fældede træer

og kløvede brænde for at øve sine kræfter“. Som det var rimeligt ved denne lejlighed, hylder Brandes så Absalon som krigeren. Men som Brandes fremhæver, havde Absalon også andre egenskaber. Han lod Saxo Grammaticus samle og nedskrive Danmarks historie, og han var en sand statsmand og kulturforkæmper i den tid, hvori han levede. Herom siger Brandes:

„Nordens civilisation var så langt tilbage, at der dyrkedes afgudsbilleder på Rygen. Våbenkunsten var endnu så uudviklet, at en stor del af kampmåden bestod i stenkast. Man overvældede skibe som ryttere med sten. Da det gjaldt om at forsvare den borg, Absalon havde opført ved Købmandshavn, måtte han selv under Stevns Klint lade sit skib med kastesten. Og de første bannerstager, der rejstes om borgen, var dem, der stedse påny bar sørøveres afhuggede hoveder til advarsel og skræk.

Men i hin barbariske tid, da man altid brændte og skændte i fjendeland, myrdede sovende og plyndrede alle vegne, var Absalon under borgerkrig og mytteri mangfoldige gange menneskelighedens talsmand. Han hindrer kongen i at tage blodig hævn over falstringerne, der var gåede i ledtog med de fjendtlige vendere; han erklærer senere, at kampen mod Skånes oprørske bønder bør føres med knipler, ikke med skarpe våben. Så hård han stundom som sin tids barn kan synes os, han har hjerte. I hine dage, hvor grusomhed kaldtes strenghed, var han mild. Og så god politiker han end er, han er samvittighedsfuld i valget af midler. Skønt lige så øvet i krigslist som i krigskunst har han altid tanke for ikke på Danmarks vegne at skuffe nogen med falske løfter. Hans holdning vinder ham da også i stedse højere grad sjællændernes tillid og yndest. Modstanden mod hans planer hører op. De skibe, han har brug for, bliver udru-stede uden modstand. Man lyder ham gerne.

Vi nulevende har Absalon at takke for to ting. På

Fra afsløringen 1902. Midt i billedet (bag herren med stokken på ryggen) ses statuens giver, bankdirektør Axel Heide.

Efter fotografi i *Københavnsliv 1883—1912* (1938).

hans tilskyndelse rejste sig det største åndsværk i vor middelalder, Saxo, og på hans bud rejstes den borg, som blev kærnen i den hovedstad, som i den nyere tid atter

blev kærnen i Danmarks rige. Som han bevarede vore minder, lagde han spiren til vor fremtid“. Og Brandes slutter sin tale sådan: „Andensteds står han i bispeskrud. Her har han sin plads som høvding højt til hest over den store by, han har grundlagt, og hvis skytsånd han er“.

Men statuens afsløring gav også anledning til mere muntre udgydelser. I Politiken for den 30. november 1902, altså selve afsløringsdagen, havde Anton Melbye forfattet en versificeret „Hilsen til Absalon“, at afsynge på melodien: „Vi elsker vort land“ (P. E. Lange-Müller). Denne hilsen, der var fuld af hentydninger til aktuelle tildragelser i datidens København, og som med kåd respektløshed var gennemillustreret af Rasmus Christiansen, fortjener at gengives in extenso. Men det forbyrder pladshensynet. Et af versene skal dog med:

Ja, vi elsker dig højt,
vi er ikke fornøj't
med at ha' dig i gips og
foryldt og bronzeret,
Kriger! — statsmand! — og
præst!
Vi må ha' dig til hest
med din stav og i messesærk
godt emballeret.
Vel står du forkert — det
generer os meget,
at halen er, hvor vi sku' haft
kontrafejet.

::: Men nu la'r vi dig stå,
mens vi tænker som så:
Det er sagtens for sent nu
at prøve på at få dig
drejet! :::

Statuens afsløring var godt stof for årets Blæksprutte. På omslaget har tegneren Axel Thiess givet et farvestrålende billede af hesten med Vilhelm Bissens tre Absalon-figurer overskrævs på ryggen, gipsbispen i midten,

Udsnit af Blækspruttens omslagstegning 1902.

medens fodstykket næsten skjules af torvets blomsterpragt, imellem hvilken hvidkysede sælgerkoner stikker hovederne op. Og en neuruppiner følger inde i heftet.⁷⁵ Den er fæl. Hør blot: „Absalon, Skjalm Hvides broder/pynter pænt blandt hvideroer“. Så ses der endda bort fra, at rimsmeden her lader Absalons bedstefader optræde

i broderskikkelse. Kom herefter ikke og sig, at de dengang helt igennem havde det morsommere, end vi har det nu!

Arbejdet med at bringe monumentet i stand til afsløringen kunne i øvrigt let have ført til en katastrofe. Murmester O. Licht fortæller, at der til ophejsningen af granitpladen, der kroner murværket i det høje fodstykke, og som statuen hviler på, var anskaffet to splinterne taljer. Da granitpladen var kommet op over murværket og endnu manglede nogle få centimeter i at nå sit hvilested, sprang den ene af taljerne, hvilket medførte, at granitpladen foretog de sidste centimeter af den besværlige rejse i hastig glideflugt. Herved skete der ingen ulykke. Denne plade såvelsom den øvrige del af fodstykket er gjort af godt kram og håndværksarbejdet første classes. Men der skal ingen større fantasi til for at forestille sig, hvad der kunne være hændt, såfremt taljen var sprunget på et tidligere tidspunkt. Specielt mens granitpladen, som vejer lige ved 12 tons, endnu var frit svævende over jorden. En nedstyrtning ville da sikkert have krævet menneskeliv. Det viste sig ved en nærmere undersøgelse af taljen, at en støbe-revne, hvori konstateredes gammel rustdannelse, var skyld i kalamitetten.

I forbindelse med afsløringen skal endnu en enkelthed omtales, om end denne ligger på et ganske andet plan. Som allerede bemærket fandt afsløringen sted uden udfoldelse af nogen art festivitas. Fra forskellige sider ønskedes begivenheden dog fejret ved nedlæggelse af kransene. Til „nedlæggelse“ blev det imidlertid ikke, i hvert fald ikke i første omgang. For at sokkelen, der ikke er helt udmuret, men indeholder et større hulrum, kan holdes tør indvendig, er der i murværket indsat nogle metalrør af en fuges tykkelse. I disse metalrør stak man da nogle pinde ind og hængte kransene på dem. Det så

Højbro Plads med Absalon-statuen set fra Slotsholmen.
Efter farvefotografi af K. Kostich. Københavns-plakat, udsendt af
Turistforeningen for Danmark 1950.

skrækkeligt ud. Og etatsråd Heide, optændt af hellig harme, beordrede da også øjeblikkelig denne udstaffering bragt til ophør.⁷⁶

Når der tales om Absalon på Højbro Plads, er det umu-

ligt ikke at bringe emnet: „Mågerne“ på bane. Der er måger over alt i byen.⁷⁷ Man mærker, at København ligger ved vandet. Mågen blev byens fugl, da spurven blev udsultet af nutidens biler, der ikke som hestene formår at sprede nærende måltider om sig, højst nogle klatter benzin, som vel kan spille i regnbuens farver, men ikke stille en spurvemave tilfreds. Tager mågerne end på lange togter, er det dog særligt i søernes nærhed, ved havnen og omkring de gamle kanaler, at de føler sig hjemme. Med forkærlighed søger de hvilepladser i højden. Absalon blev straks budt velkommen i mågernes kreds. De kappedes om at slå sig ned på hans bronzehjelm. Og der er stadig rift om hvilepladsen her. I så høj en grad, at mågerne næsten synes at udgøre en del af statuen, dens hjelmtegn.

For at vende tilbage til indledningen er det glædeligt at kunne fastslå, at Absalon-monumentet på dette sted straks blev accepteret som en stor gevinst for byen. Og at årene intet har ændret i denne opfattelse. Ikke blot mågerne har fornøjelse af monumentet, men for københavnernes er det blevet et kært træk i byens ansigt. Også turisterne kan lide dette monument. Få steder i byen bruges fotografiapparaterne så flittigt som her.⁷⁸ Den yndest, som monumentet nyder godt af, må sikkert forklares ved, at det med historisk baggrund bringer bud om dansk natur og kunst, således som udtrykt af Valdemar Rørdam i „Sangen om Danmark“:⁷⁹

Årtusinder, fra flinten
med de bølgehugne dolke
og bronzealderens lur
til Absalon på plinten
bag torvets blomstermur,
har dansken vidst at tolke
gennem kunsten sin natur.

NOTER OG HENVISNINGER

1) Johan Pedersen: Skulptur i by. Byplan. Vore byer og deres planlægning. Tidsskrift for byplanlægning, egns- og landsplanlægning. 3. årgang (1951), s. 1—5.

2) Otto Mackeprang: Bispen på Højbro. Kronik i Politiken for den 28/11 1952. — Nationaltidende 30/11 1952.

3) J. H. Rawert: Udførlig beretning om den plan, der blev lagt og udført i anledning af den store ildebrand i København 1795 (1800), s. 26, 129—30. — Harald Langberg: Fra torv til torv (1943), s. 34—37. — København fra bispetid til borgertid. Udgivet af Stadsingeniørens Direktorat (1947), s. 186—87. — Otto Mackeprang: De gamle gadenavne. Historiske Meddelelser om København (i det følgende forkortet til H. M. K.) 4. III (1951), s. 50—52.

4) Carl Henrik Clemmensen: Mit København (1939), s. 54—55. — Børge Rudbeck: Min by (1943), s. 41—42. — O. C. Nielsen: Storke-springvandet på Amagertorv (1935), s. 7—14.

5) Emil Bønnelycke: Amagertorv. Buer og stål (1919), s. 46.

6) Sagen Mag.s 4. Afd. nr. 279/1913, overført til nr. 415/1915. — Københavns Borgerrepræsentanters forhandlinger (forkortet til B. F.) 1912/13, s. 2224—27 og 2844—46.

7) Ekstrabladet for den 31/1 1952. — Soranerbladet. Månedsskrift for Soransk Samfund. 37. årgang (1952), s. 18.

8) J. P. Trap: Kongeriget Danmark, 3. udgave. Udgivet af H. Weitemeyer. I (1906), s. 424, og 4. udgave. Udgivet af Gunnar Knudsen. I (1929), s. 708. — Kraks tidstavler. Optegnelser af Københavns historie. Udgivet af Kraks Legat 1923, s. 67, og 1930, s. 99. Retfærdigvis må oplyses, at sidste-udgaven af tidstavlerne: „København fra Absalon til i dag“ (1953) på s. 135 giver den rigtige dato for afsløringen. — København før og nu. Redigeret af Svend Aakjær, Mogens Lebech og Otto Norn under medvirken af Chr. Axel Jensen. II (1949), s. 119.

9) Københavnerliv gennem et halvt århundrede. 1883—1912. Udgivet af Axel Breidahl og Axel Kierulf (1938), s. 415.

10) Sagen Mag.s 4. Afd. nr. 503/1900, overført til sagen Mag. IV nr. 145.

11) B. F. 1900/01, s. 347—56.

12) Overpræsidiets sag K. nr. 33/1900.

13) Karl Grabau: Rådhuspladsen. Dage og nætter (1919), s. 30—31.

¹⁴⁾ B. F. 1892/93, s. 280—339 og 346—65. — Otto Mackeprang: Omkring Rådhuspladsen (1950), s. 79—83.

¹⁵⁾ Borgerrepræsentationens sidste møde under de gamle omgivelser fandt sted den 22/12 1902, se B. F. 1892/93, s. 1645—48. — Axel Holm: Da Rådhuset var ungt —. Kronik i Politiken for den 22/12 1952.

¹⁶⁾ B. F. 1896/97, s. 516—21 og 562—70.

¹⁷⁾ Vilhelm Bissens „Udskrevne regnskaber“. Ny Carlsberg Glyptoteks arkiv. Første regnskabspost vedrørende „Skitse til Absalon til det nye Rådhus“ er dateret 27/9 1894. — Ved skrivelse af 27/2 1895 til arkitekt Nyrop meddeler Bissen, at han har modelleret en skitse til Absalon, og opgiver prisen for figuren fuldt færdig i bronze eller marmor. „Udførelsen i marmor“, skriver han, „vil ganske vist blive en del større end i bronze, men da jeg mener, den vil tage sig bedst ud i dette stof, vil jeg gøre den for samme pris“. Breve til og fra Vilhelm Bissen og hustru. II K-Z. Det kongelige Bibliotek.

¹⁸⁾ B. F. 1900/01, s. 2015—16. — Francis Beckett: Københavns Rådhus. Udgivet med støtte af Københavns Kommunalbestyrelse (1908), s. 70. — Statuens gæsteoptræden på udstillingen i Paris omtales i Blæksprutten for 1900. I en neuruppiner på s. 45 hedder det: „Pariserne fandt Absalon fix, / men Michelsen, han fik Grand prix“. Den Michelsen, der således blev hædret, var ordensjuvelerer Carl Michelsen, se Georg Nygaard: Carl Michelsen. Dansk biografisk leksikon XV (1938), s. 583.

¹⁹⁾ Mouritz Mackeprang: Klosterkirken. Inventar og gravminder. Sorø. Klosteret, skolen, akademiet gennem tiderne. Udgivet af Soransk Samfund. I, 1. halvdel (1923), s. 254—55 og 260—61. — Chr. Axel Jensen og Otto Norn: Martin (Morten) Bussert (Bussart). Weilbachs kunstnerleksikon I (1947), s. 171.

²⁰⁾ Hans Olrik: Absalon. II (1909), s. 228—32. — N. F. S. Grundtvig: Poetiske skrifter. Udgivet af Svend Grundtvig. I (1880), s. 277—88.

²¹⁾ Francis Beckett: Rådhusbogen (1908), s. 154—55.

²²⁾ Katalog over Den nordiske Industri- og Kunstudstilling i København 1872, s. XXIII. — Jubilæumsnummer af Tidsskrift for industri. Udgivet i anledning af Industriforeningen i Københavns 100 års jubilæum (1938), s. 52. — Steffen Linvald: Rådhuspladsen i fortid og nutid (1950), s. 50—56. — Her har vi „Bissens gipsbisp“. Ophavsmand til dette udtryk, som i nyere tid har været benyttet som hjælpemiddel ved afsløring af spirituspåvirkede bilister, er

pianofabrikant Conrad Møller. I udstillingsåret skrev han under mærket „-nkt“ en vise: „Af et brev fra en jyde til en jyde“, hvis tredjevers lyder sådan: „Og ikke langt fra ham står en sølvbroderet mand, / (hvor Bissens gipsbisp står så stolt og knejser), / men sikken et kostume, jeg forsikre dig kan, / han ligner mer en kvæker end en schweizer“, jfr. Carl C. Christensen, Louis Bobé og Fr. Weilbach: Frederiksberg. Vejen går, min tro, over Vesterbro (1937), s. 7. Spiritusprøve-ordet stammer altså fra 1872 og er således 82 år gammelt. „Ham“ i versets første linie var ifølge vers 2 en mand, der sad i porten og skrev op, „hvor mange folk, der kommer“. Visen blev — på melodien: „Men Clara, hvorfor rødmer du“ (J. L. Heiberg) — sunget ved en fest, industriudstillerne holdt på Skydebanen den 4/7 1872. Oplyst af Conrad Møllers sønnesøn, pianofabrikant Bjørn Møller. Den er optrykt i visesamlingen „Fut“, nr. 4. Ældre og nyere gade- og skæmteviser, samlede og udgivne af Peter Sommer (1880), s. 45.

²³⁾ J. L. Heiberg: Absalon. Samlede skrifter. Poetiske skrifter. IX (1862), s. 12—13.

²⁴⁾ Illustreret vejleder i udstillingstiden (1872), s. 2. — Også i Illustreret Tidende. Skildringer af nutidens begivenheder og personligheder. Udgivet af Forlagsbureauet. 13. årgang (1871/72), s. 350, fremhæves den storartede virkning af Absalon-statuen i industriudstillings-bygningen.

²⁵⁾ Sagen Mag.s 2. Afd. nr. 1344/1875.

²⁶⁾ B. F. 1875/76, s. 376—77. — Meldahls ubændige virkekrang gjorde sig gang på gang gældende i tilfælde, hvor talen drejede sig om at støtte samtidens kunstnere. Betegnende for ham er nogle linier i et brev, han den 16/4 1890 sendte til landshøvding Axel Bergström i Örebro: „Kunstnere ere et folkefærd, der ikke tænke på den kommende dag. Det er ligesom imod en kunstnernatur. Men de ere mennesker, der destoværre alt for tit opleve en sørgelig kommende dag; og tænkende mennesker bør derfor hjælpe disse komme altid logiske hjerner at ordne deres forhold“. Helga Stemann: F. Meldahl og hans venner. VI (1932), s. 73—74, jfr. V (1931), s. 82.

²⁷⁾ B. F. 1885/86, s. 1070. — Illustreret Tidende. 27. årgang (1885—86), s. 160—62. — Carl C. Christensen og Axel Henriques: Strøget fra Kongens Nytorv til Rådhuspladsen (1931), s. 101—02 og 204—10. — Københavnerliv. Udgivet af Axel Breidahl og Axel Kjerulf (1938), s. 66—67.

²⁸⁾ B. F. 1885/86, s. 1122—24.

²⁹⁾ Justitsministeriets sag: 2. kontor 1937 nr. 20²³.

30) Skrivelse af 7/4 1938 fra professor Gottlob til stukkatør Ferdinandsen. Kopi i Landsarkivet. Ved denne skrivelse approberes et tilbud på flytningen fra Domhusets forhal til Kunstmuseet. Ifølge oplysning af kunstgipsen Poul Ferdinandsen blev regningen på de 200 kr. udstedt den 25. s. m.

31) Juristen. Udgivet af Juristforbundet. 14. årgang (1932), s. 97—99.

32) Sven Henningsen: Den moderne storby. København fra bo-plads til storby. Under redaktion af Harald Jørgensen. II (1948), s. 524 f.f. — Den omtalte Absalon-statue, vartegnet for 1872-udstillingen, kom også til at spille en rolle under afholdelsen af Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Omslaget til udstillingens generalkatalog og de forskellige sektionkataloger havde således en afbildning af statuen, der — højt til vejrs, indrammet af rigt ornamentet bjælkeværk — skuer ud over udstillingsterrænet med Kalvebod Strand i baggrunden. Bispemodellen skulle overvåge, at arbejdet blev gjort i hans ånd.

33) B. F. 1912/13, s. 2203—14. — Ejendommen er matrikuleret som nr. 1 Vester Kvarter. Erklæring om opløsning af samejet blev lyst den 20. april 1928. Tinglysningskontoret.

34) Francis Beckett: Billedhuggeren Vilhelm Bissen. Illustreret Tidende. 54. årgang (1912/13,) s. 393—95. — Slet vedligeholdt var statuen og dens sokkel. Otto Rung, der som ung jurist en årrække havde sit virke i Kriminalretten på Domhuset, giver i bogen „Fra min klunketid“ (1946), s. 180—81, en livfuld beskrivelse af, hvor galt det var fat. Hør blot: „Men inde i den isgrå vældige vestibule stod i læ af galleriet den mægtige bisp Absalon i gips, en støvet kolos med gule render efter duerne, der gratis logerede oppe i den magistrale frontespice. Bispemodellen stod på vagt, som engang foran Havns allerældste Akselborg, dog i dag blot med et kridtet træsværd i sin hånd. Og ligesom på Roms Sankt Peter var hans fremrakte storetå slidt op til roden, så halmstrå stak frem af gipsen. På soklen under ham havde Domhusets stamgæster en hel kiosk for indbyrdes korrespondance. Her havde „Stille Frederik“ sendt sin sidste hilsen til kammeraten „Svedfod“: „Venter 8 måneder, hils vennerne i Lersøen“, og „Peter Stive“ havde med sin blyantstump varslet „Thilda Hareskår“ om blot at holde ud, så det blev frisag for dem begge to!“

35) Haavard Rostrup: Billedhuggeren H. W. Bissen 1798—1868. I (1945), s. 180—82.

³⁶⁾ Eigil Olsen: Rammen om Rigsdagens arbejde. Den danske Rigsdag 1849—1949. IV (1949), s. 281.

³⁷⁾ En stor del af de efterfølgende oplysninger er taget fra en redegørelse, som nu afdøde museumsdirektør Otto Andrup den 11/6 1952 har stillet til disposition for forfatteren af nærværende af-

Omslaget til 1888-udstillingens generalkatalog.

handling. Om visse enkeltheder har forfatteren indhentet information hos Rigsdagens Bureau.

³⁸⁾ Otto Andrup: Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Beretning om dets virksomhed 1878—1928. Udgivet af museets bestyrelse (1928), s. 24 og 38—39.

³⁹⁾ Skrivelse af 25/4 1926 fra arkitekt, museumsinspektør V. Holck til bureauchef Carl Friederichsen. Rigsdagens Bureaus arkiv.

40) Udtrykket „deres hidtidige pladser“ er måske nok lidt nonchalant. Sagen er den, at Saxo Grammaticus og Snorre Sturlason under prøveopstillingen var placeret bag Tyre Danebod og Gorm den Gamle ved Folketings-trappen. Ved nyordningen anbragtes Valdemar den Store og Absalon derimod ved Landstings-trappen vis-à-vis Tyre Danebod og Gorm den Gamle. — Kristeligt Dagblad 17/12 1925, Berlingske Aftenavis 30/1 og 4/2 1926 og Politiken 17/4 1926. — Danmarks Rigsdag, Christiansborg. Udgivet af Foreningen af Rigsdags-Tjenestemænd (u. å.), s. 3—5.

41) Vilhelm Bissens „Udskrevne regnskaber“. Ny Carlsberg Glyptoteks arkiv.

42) Hjalmar Friis: Rytterstatuens historie i Europa fra oldtiden indtil Thorvaldsen (1932), s. 387—403.

43) Sigurd Schultz: Vilhelm Bissen. Dansk biografisk leksikon. III (1934), s. 156—60. Weilbachs Kunstnerleksikon. I (1947), s. 110—11.

44) Francis Beckett: Billedhuggeren Vilhelm Bissen. Illustreret Tidende. 54. årgang (1912—13), s. 395.

45) Haavard Rostrup: H. W. Bissen. I (1945), s. 409—12, og II (s. å.), s. 137.

46) Ellinor Wesche: Friluftskunsten i København (1932), s. 14. — Monumenter, mindesmærker og statuer i København, Frederiksberg og Gentofte. Udgivet af Kraks Legat (1944), s. 28. — Illustreret katalog over kunstafdelingen ved Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. Autoriseret udgave ved F. Hendriksen (1888), s. 46. Billedafsnittet s. 41. — B. F. 1900/01, s. 352. — Ynglingen til hest blev efter fjernelsen fra Vestre Boulevard (12/8 1952) deponeret på Stadsingeniørens Direktorats oplagsplads ved Vermlandsgade. Magistratens 4. Afdeling foreslog i en skrivelse af 14/1 1954 til „Det af borgerrepræsentationen nedsatte udvalg vedrørende omlægning m. v. af Vestre Boulevard“, at nævnte figur blev anbragt i det lille anlæg, som ved boulevardens omlægning tænktes etableret på Ny Vestergade-areallet mellem Vester Voldgade og boulevarden foran Glyptoteket. Figuren skulle så stå helt ude ved Vester Voldgade med front mod denne gade. Men ideen slog ikke an. Udvalget med den noget uhåndterlige titel (offentlige myndigheder har en forkærlighed for betegnelser af den art) udtalte i en til borgerrepræsentationen afgivet betænkning af 12/2 1954, at figuren næppe vil kunne anbringes på det omtalte trekantede areal af Ny Vestergade, såfremt de endelige planer med hensyn til arealets udformning måtte resul-

tere i, at arealet blev anvendt til parkering, hvad udvalget var stemt for, se B. F. 1953/54, s. 2657—81, tillæg s. 1329. Udvalget fik bemyndigelse til at forhandle med magistraten om spørgsmålet. Og i en ny betænkning af 28/6 1954 indstilledes det herefter, at arealet med bevarelse af de fleste træer og med skærmbeplantning mod de tilstødende gader overgår til at blive parkeringsplads, og at

Ridderkvadren fra Satrup i Angel.
Fotografi. Nationalmuseet.

Ynglingen til hest ikke opstilles her, men på Rødkilde Plads i Utterslev. Denne betænkning tiltrådtes i borgerrepræsentationens møde den 1/7 1954, se B. F. 1954/55, s. 656—63, tillæg s. 85.

47) Vilhelm Wanscher: Byens monumenter. Kronik i Politiken for den 2/8 1925. — Justus Schmidt: Wien (Wien 1950), s. 141.

48) Magnus Degerbøl: Dyreknogler fra vikingeborgen Trelleborg. Nordiske fortidsminder. Udgivet af Det nordiske Oldskriftselskab. IV (1948), s. 241—48. — Om størrelsesforholdet mellem mand og hest på den tid får man et tydeligt indtryk af det i lavt relief huggede rytterbillede på Satrup Kirke i Angel: En ridder fra ca. 1200, der med fældet lanse og flagrende våbenkjortel farer frem

på sin vælige gang, mens han holder spidsskjoldet til værn foran sig, jfr. M. Mackeprang: *Jydske granitportaler* (1948), s. 313—14. Hesten her synes ikke at være stort større end en gedebuk. Et af Sven Havsteen Mikkelsen udført træsnit efter nævnte relief er gengivet i Martin A. Hansens „Orm og tyr“ (1952), s. 315.

⁴⁹⁾ Francis Beckett: Vilhelm Bissens rytterstatue af Absalon. *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* (1903), s. 181.

⁵⁰⁾ Vilhelm Bissens „Udskrevne regnskaber“. Ny Carlsberg Glyptoteks arkiv. Købesummen for hingsten blev erlagt den 18/10 1899. — Lørups ridehus (Københavns Tattersall) lå på hjørnet af Upsalagade og Stockholmsgade. Det blev nedrevet i 1931, se København før og nu. IV (1948), s. 326.

⁵¹⁾ Arkitekten. Meddelelser fra Akademisk Arkitektforening. V (1902/03), s. 114—15. — Francis Beckett: Vilhelm Bissens rytterstatue af Absalon (1903), s. 180—83.

⁵²⁾ B. F. 1901/02, s. 331—38.

⁵³⁾ Hjalmar Friis: *Rytterstatuens historie* (1933), s. 375—83. — Soya: *Min barndoms gade og min ungdoms torv*. Danmark. Landet mellem hav og bælt. I. Kongens København. Redigeret af Cai M. Woel. (Odense 1948), s. 51—52.

⁵⁴⁾ Peter Linde: *Langs kanalen fra Kongens Nytorv til Langebro* (1945), s. 79—80. — Knud Millech: *Den „nationale“ arkitekturperiode. København 1888—1945*. Under redaktion af Poul Nørlund, Erick Struckmann og Einar Thomsen (1948), s. 15—16. — R. Broby-Johansen: *Gennem det gamle København* (1948), s. 72—73.

⁵⁵⁾ *Sagen Mag.s 4. Afd. nr. 675/1901, overført til sagen Mag. IV nr. 145.*

⁵⁶⁾ H. N. Rosenkjær: *Fra det underjordiske København* (1906), s. 7, 18—22, 54 og 75—76. — H. U. Ramsing: *Bidrag til det gamle Københavns topografi*. H.M.K. 1. I (1907/08), s. 444—47. — Peter Linde: *Langs kanalen* (1945), s. 80.

⁵⁷⁾ Villads Christensen: *Københavns vækst og udvidelse*. H.M.K. 1. I (1907/08), s. 1—6. — Axel Linvald: *Københavns historie*. Københavns kommunalkalender 1932. Udgivet af Københavns statistiske Kontor (1932), s. 1—2. — H. U. Ramsing: *Københavns historie og topografi i middelalderen*. I (1940), s. 77—90.

⁵⁸⁾ Frisens tekstlige indhold og formelle redaktion er blevet til i samarbejde mellem et kommunalt udvalg på den ene side og daværende fuldmægtig Peter Købke (senere Bymuseets første leder) og rigsarkivar A. D. Jørgensen på den anden side. Francis Beckett: *Rådhusbogen* (1908), s. 164. — Et udsnit af frisen med

de i teksten citerede ord er gengivet som indledningsvignet til nærværende afhandling.

⁵⁹⁾ København fra bispetid til borgertid. Udgivet af Stadsingeniørens Direktorat (1947), s. 20—23, 59 f.f.

⁶⁰⁾ Chr. Axel Jensen: Christiansborg, middelalderens bispeborg og kongeslot. Ord och bild. Utgiven av Karl Wåhlin. 34. årgang (Stockholm 1925), s. 65—74. — K. V. de Fine Licht: Fra Absalons borg til det tredje Christiansborg. Udgivet af Boligministeriet og Statens Bygningsdirektorat ved Christiansborg Slotsforvaltning (1951), s. 1—6.

⁶¹⁾ Kai Hoffmann: Christiansborg. Hav og rum (1913), s. 76—78.

⁶²⁾ Traps Danmark. 4. udgave, III (1921), s. 189. — B.F. 1942/43, s. 433—45. — Berlingske Aftenavis 19/6 1948.

⁶³⁾ Sagen Mag.s 4. Afd. nr. 810/1902, overført til sagen Mag. IV nr. 145. — B.F. 1902/03, s. 772. — O. C. Nielsen: Ærkebiskop Absalon. Rytterstatuen på Højbro Plads (1934), s. 23—24.

⁶⁴⁾ Ernst von der Recke: Digte. Syvende samling (1911), s. 23—26.

⁶⁵⁾ C. A. Clemmensen: Lauritz Rasmussen, kgl. hof-bronze støber 1854 — 2. november — 1929 (1929), s. 45 og 61—62. — Københavnerliv. Udgivet af Axel Breidahl og Axel Kjerulf (1938), s. 415.

⁶⁶⁾ Arkitekten V (1902/03), s. 148.

⁶⁷⁾ C. Nyrop: Københavns Murer- og Stenhuggerlav (1907), s. 328.

⁶⁸⁾ Soranerbladet. 37. årgang (1952), s. 31—33.

⁶⁹⁾ Erik Stokkebye: September. Sangen om København (1933), s. 28—29.

⁷⁰⁾ Emil Bønnelycke: Gammel Strand. Ild og ungdom. 2. udgave (1919), s. 48.

⁷¹⁾ På Det kongelige Bibliotek opbevares der fem breve, som Axel Heide har sendt til Georg Brandes inden for tidsrummet 7/11 — 26/11 1902. I et af disse breve, dateret 18/11, oplyses det, at kommunalbestyrelsen aldeles ikke ønsker at blande sig i afsløringssspørgsmålet. Men herudover indeholder brevene intet af særlig interesse i denne sammenhæng. De er alle kortfattede og meget reserverede i tonen. Kun følgende bemærkning i brevet af 18/11: „jeg ville så gerne volde Dem en lille glæde“, fremsat i forbindelse med udtalelsen af et ønske om at få lejlighed til at aflægge Brandes et besøg, vidner lidt om, hvad der har bevæget sig i Heides sind.

⁷²⁾ Andreas Vinding: Sorgløse tider (1942), s. 67.

⁷³⁾ Monumenter, mindesmærker og statuer i København, Frede-

riksberg og Gentoftø. Udgivet af Kraks Legat (1944), s. 3 og 24—25. — Traps Danmark. 4. udgave. VIII (1928), s. 597—99. — H. Stein: Axel Heide: Dansk biografisk leksikon. IX (1936), s. 594—95. — Oehlenschläger-staturen blev fjernet fra sin plads ved Allégade den 9/9 1952. Opførelsen af det nye Frederiksberg Rådhus bevirkede, at den ikke kunne blive stående her. Efter et hvil hos entre-

Absalon og byens tårne.

Efter Thor Bøgelunds plakat til udstillingen i Paris 1937.

prenørfirmaet Scheller, Hougaard & Petersen, Nordre Fasanvej 218, blev statuen den 20/1 1953 flyttet ud til Søndermarken. Oplyst af underdirektør P. K. Petersen, Frederiksberg Kommunes tekniske Forvaltning. — Politiken 7/9 1952, Berlingske Aftenavis 10/9 1952 og 13/1 1953, Politiken 21/1 1953.

74) Tilskueren. Udgivet af Valdemar Vedel. 1902, s. 951—58. I en fodnote på s. 951 bemærkes følgende: „Da en højtidelig afsløring af Absalons rytterstatue har måttet opgives på grund af den fremrykkede årstid, meddeles her de til denne lejlighed skrevne sange og den påtænkte festtale“.

75) Blæksprutten. Tekst: Axel Henriques og Anton Melbye. Billeder: Alfred Schmidt og Axel Thiess. 1902, s. 49.

⁷⁶⁾ Soranerbladet. 37. årgang (1952), s. 33. — Også beretningen om „kransenedlæggelsen“ stammer fra murmester O. Licht.

⁷⁷⁾ Otto Rung: København. Danmark. Under redaktion af H. V. Clausen (1935), s. 26—27.

⁷⁸⁾ Som bevis på rytterstatuens popularitet tjener, at et af amerikaneren K. Kostich optaget farvefotografi af Højbro Plads med denne statue som dominerende midtpunkt har dannet grundlag for den af Turistforeningen for Danmark i 1950 udsendte turistplakat, trykt i et antal af 10.075 med engelsk, fransk, hollandsk, spansk, svensk og norsk tekst, se foreningens Årsberetning 1950, s. 23—26, og Årsberetning 1951, s. 27—31. Det omhandlede fotografi er gengivet foran på s. 171. — Uden interesse i denne forbindelse er det heller ikke, at Thor Bøgelunds for Andreasen & Lachmann tegnede store plakat til den internationale udstilling for kunst og teknik i Paris 1937 som motiv har rytterstatuen her med byens mange tårne som dekorativ baggrund, se Les Arts Decoratifs et Industriels modernes Danois, udgivet af Forening for Kunsthåndværk i samarbejde med Den permanente Udstilling af Dansk Kunstindustri og Kunsthåndværk (1937), s. 48.

⁷⁹⁾ Valdemar Rørdam: Sangen om Danmark (1923), vers 20.

Endnu et vers om Absalon-statuen på Højbro Plads synes at burde tages med. Det er af Alex Garff og står i digtet: Gammel Strand. København. Billeder fra en storby (1946), s. 9:

Rask af sted til Højbro Plads.
Blomsterbodens pragtpalads
pynter byen som til fest.
Absalon står højt til hest,
stejler over det han ser:
Denne by blev meget mer,
end han drømte og gav navn.
Her kom alle vel i Havn.

Der kastes herved et stænk af poesi over „Noter og henvisninger“. Og det kan nok være tiltrængt.

J. A. H. Garrigues.
Gravure af Bouchardy, Paris.

APROPOS JOACHIM UDI PUSTERVIG

Af HENRI C. G. GARRIGUES

Nys berettedes der her om tvende, mig såre bekendte, og af mig lige højt vurderede mænd, hvoraf den ene, den unge, senere så berømte J. L. Phister udkæmpede en hård dyst med J. A. H. Garrigues.

Den tidskolorit fra „de gode gamle dage“, som forfatteren med så stor friskhed præsenterer for os, har jeg, ikke mindst af familiehistoriske årsager, fulgt med interesse. Da Garrigues' navn nu engang er trukket frem, vil jeg her i korthed give en noget mere oplysende skildring af denne mand, der også engang arbejdede for vor

bys trivsel. Forinden fristes jeg dog til at fremkomme med enkelte bemærkninger til forfatterens afhandling.

I forbindelse med den omtalte huslejes størrelse og eventuelle berettigelse vil jeg anføre, at man sikkert havde opnået en bedre vurdering ved anvendelse af husets købesum som udgangspunkt. Huset købtes af Garrigues i 1832 for 18.000 rbd., og ved en forrentning, ansat til 7—10 %, ville der da udkræves en lejesum på ca. 1200—1800 rbd. I betragtning af, at det nævnte lejemål omfattede husets fornemste etage, d. s. k. beletage, må det vel anses for ikke at være usædvanligt at skulle svare 400 rbd. i leje.

Det beror på en fejltagelse, når forfatteren lader Phister udnævne Garrigues til konsul også i Helsingør i 1840, idet udnævnelsen først fandt sted tre år senere. Iøvrigt flyttede Garrigues ikke fra Helsingør, men fra Göteborg til København, hvor han etablerede sig i 1817.

Formålet med det så hyppigt anvendte udtryk — „Kristus-ridderen“ — må vel være det at give en særdeles rammende karakteristik af Garrigues. At han var glad for at have modtaget den ansete portugisiske Kristusorden, er uden tvivl, og at han af denne årsag skulle være en dårligere købmand, er højst usandsynligt. Men det er ret indlysende, at han i kraft af sin stilling som konsul for Portugal, og for hans dermed ofte forbundne diplomatiske tjenester som Chargé d'affaires, modtog denne anerkendelse. Indtil 1914 var den portugisiske konsul i København, endskønt kun Consul honoraire, stadig landets diplomatiske repræsentant.

Jean Antoine Henri Garrigues, født den 18. juli 1782 i Halle, var udgået af en anset, gammel fransk-reformert slægt fra Languedoc, hvis medlemmer var præget af deres stærke kamp for religiøs frihed og social retfærdighed. Selv var han højt kultiveret og kundskabsrig, talte og korresponderede med stor dygtighed seks sprog. Han

havde en stærkt udpræget æresfølelse, også når det drejede sig om andres ære. Hans hjem blev gæstet af diplomater, videnskabsmænd og kunstnere og dannede rammen for hans otte børns opdragelse, som han fulgte med kærlighed og interesse. I særlig grad blev musikken dyrket af familiens medlemmer. Det kan nævnes, at hans datter Eugenia Malvina, gift Schnorr v. Carolsfeld, senere kgl. bayersk kammersangerinde, blev personligt instrueret af Richard Wagner i titelrollen i „Tristan og Isolde“ til førsteopførelsen, den 10. juni 1865 i hofteatret i München.

Først og fremmest var Garrigues dog købmanden, og i den meget alvorlige handelssituation, hvori Danmark dengang befandt sig, gjorde han en betydningsfuld indsats. Han forsøgte at genoplive handelen med de baltiske lande med København som handelshovedstad for Østersøen, og fik en række danske og udenlandske storkøbmænd interesseret i dannelsen af en kapitalstærk kreditanstalt. Dette selskab blev grundlagt 1825 under navnet „Det Østersøiske Handelskompagni“ med en kapital på 800.000 rbd. Selskabet tildeltes et af regeringen udstedt privilegium på 20 år, der foruden indrømmelse af den sædvanlige handelsberettigelse ydede garanti for, at udenlandsk ejendom, som blev det betroet, ikke kunne konfiskeres i tilfælde af krig. Kompagniet skulle ikke blot befatte sig med egentlige handelsforretninger, men frem for alt virke som et stort lager- og kreditinstitut, d. v. s. oplagre varer fra inden- og udenlandske firmaer samt yde lombardkredit på disse varer. Desuden skulle kompagniet under andre former fungere som en art privatbank.

De første direktører blev William Frederik Duntzfelt og Antoine Garrigues, den sidste som administrerende.

Dette handelskompagni eksisterede til 1830, hvor det afløstes af den langt mindre kapitalstærke privatbank

„Centralkassen“. Først langt senere opstod større danske kreditanstalter, der virkningsfuldt kunne modgå den udenlandske, navnlig den hamborgske konkurrence, og som beviste rigtigheden af Garrigues' velgennemtænkte og vidtrækkende planer.

At jeg nu fisker dette navn op fra glemselens brønd, inden det når bunden, kan vel ingen fortænke mig i, men denne glemte mand, — min oldefar —, med alle sine fejl og dyder, var ligesom endeløse rækker af andre dygtige mænd og kvinder en god borger i vor gamle stad København.

ESTNISK KIRKEINVENTAR I KØBENHAVN 1644?

Af HANS H. FUSSING

Til lademager ved Tøjhuset *Anders Rasmussens* hus i Lille St. Clemensstræde kom d. 7. september 1644 et større selskab. Det var underfogeden *Anders Nielsen*, byens kæmner *Jens Thomsen* og byskriveren *Søren Christensen*, der som vidner yderligere medbragte to slagtere og en brygger, og de skulle åbne en sort, beslagen kiste, der beroede i lademagerens varetægt, vistnok som pant. Da kisten blev åbnet, fandt man først en del på svensk skrevne breve, hvorav det fremgik, at kisten tilhørte forrige stykjuncker, d. v. s. sekondlieutenant i artilleriet, *Laurids Mogensen*, der tidligere havde stået ved major Carl Ruths kompagni, men som nu befandt sig i Hameln i Braunschweig, og det kunne endvidere av brevene ses, at ejerens fader havde været hr. *Mogens*, kirkeherre i „Narffuen“, d. v. s. Narva.

Kisten indeholdt udover brevene dels en del genstande av ædelmetal, dels en række tekstiler, overvejende klæder. Ædelmetallet, der blev vurderet av guldsmeden *Jacob Sweisser*, bestod av et forgyldt glas, en ringe, forgyldt sølvske, en almindelig sølvske, et lille sølvspænde med kæde ved og noget andet „småt sølv“, en guldkæde av kronguld, en sølvørenring med en „krøtersten“, en ring med en grøn ostindisk sten, en glat guldring, en lille ring med en blå sten, et lod små perler og to trekantede,

ringe perlesmykker med blå flus. Det hele vurderedes til 77 dl. 1½ mark, hvorav de 47 dl. 1 mk. var for guld-kæden.

Nogle av textilerne var så kostbare, at de blev båret hen til to skræddere for at blive vurderet, medens resten blot blev taxeret av de tilstedeværende. Det, skrædderne måtte tage sig av, var også av temmelig opsigtvækkende karakter, når det fandtes hos en stykjunker: en messe-hagel av gyldenstykke, — 10 dl. — et gyldenstykkets forhæng omkring et alter — 8 dl. — og et dække til et alter — 4 dl. Hvordan vurderingsmændene har kunnet fastslå, at de to sidstnævnte stykker hørte til et alter, er ikke godt at vide, men det kan jo være fremgået av brevene, eller de kan have været prydet med kristelige symboler. Desuden vurderede skrædderne en grå spansk klædes klædning med guldsnore til 10 dl.

Det øvrige kisteindhold var nogle usyede stykker tøj og en gammel og slidt, men oprindelig i al fald delvis ret kostbar garderobe, hvorimellem et tørklæde baldyret med guld og silke, en baldyret linned nathue, 20 alen silkesnore og 26 alen silkeremme, men der fandtes også jævne ting som lærredsstrømper, lagen, pudevår og håndklæder. Et par av tingene ser nu lidt ejendommelige ud i en officers eje, nemlig et barnelagen og et par gule kvindesilkestrømper. Kisten og hele dens indhold blev i alt vurderet til 147 sldl. 4 sk. Anders Rasmussen fremlagde nu Laurids Mogensens eget bevis for, at han skyldte sin tidligere vært 20 sldl. for „kost og fortæring“ i den tid, han havde boet i hans hus indtil d. 26. april 1643, men borgmester og råd havde kun villet anerkende det halve av kravet. Derimod anerkendtes underfogedens krav på en femtedel av alt godset — c. 30 dl. —, som han „upspørgt og udkundschaft hauffver“. Efter at disse to krav var dækket, blev der 108 dl. tilbage, som blev delt ligeligt mellem kongen og byen.

Grunden til, at godset blev inddraget, finder man bag på det ark, der rummer registreringen, idet der står, at det er en registrering på det svenske til pris dømte gods. Skønt der ikke findes noget kongebrev derom, må kronen have beslaglagt svenske borgeres gods efter Torstenssonkrigens udbrud, og det må have været borgmestre og råd, der i rådstueretten avgjorde, om gods virkelig tilhørte fjendtlige borgere. Der står udtrykkelig, at underfogeden mødte i stedet for byfogeden Claus Ravn, og man forstår hans iver, når han skulle have en rundelig del av det svenske gods, han havde opsporet, så man har formentlig udsat denne belønning for at få fat i så megen svensk ejendom som muligt.

Hvordan stykjunkerens er kommet i besiddelse av kirkeinventaret, er vanskeligt at avgøre. Måske er det fra hans faders kirke i Narva, men det havde han jo i al fald ingen ret til, måske er det plyndringsgods, som han kan have fået fat i, hvis han har deltaget i Trediveårskrigen, men hans lave charge gør det sandsynligt, at han har været en ung mand, der ikke har kunnet nå at være med i krigen, så sandsynligheden taler for, at der virkelig er tale om noget estnisk kirkeinventar, der er endt i København.¹

1) Københavns byfogedregnskab 1645—46. Bilag 6. Rigsarkivet.

LIVGARDENS VAGTPARADE UNDER KONG FREDERIK DEN VII

Af VICTOR KROHN (†)
ved CHRISTIAN MULLIK

Da kong Frederik VIII efter kong Christian den IX's død var blevet konge, hed det i bladene, at det var første gang, at gardens vagtparade havde marcheret gennem byen — (under Chr. d. IX samledes den i ridehuset i Frederiksgade og trak direkte derfra paa Amalienborg) — men det er ikke rigtigt.

Undertegnede, der er født d. 2/12 1859, og som boede ved Nørrevold nær ved Nørregade, har flere gange ved min faders haand fulgt med livgardens vagtparade, der — ligesom nu — svingede til højre ud ad Eksercerpladsens port, fulgte Voldgaden hen til Nørregade og marcherede derefter ad denne, Nytorv, Gammeltorv, Raadhusstræde og over Marmorbroen, hvorefter den svingede ad den venstre Ridebanegade op til Slottet. Jeg husker saa tydeligt det tyrkiske klokkespil med halvmaanen foroven og med tvende hestehaler i livgardens farver — hvid og blaa — og hvorledes den ved at blive stødt op i luften lod sine mange klokker ringe.

Saa foretoges afløsningen, under hvilken der — ligesom nu — blev musiceret, medens Kong Fr. d. VII med sit følge stod paa den lange kolonnade, der indtil slotsbranden 1884 forenede slottets to fløje, og hørte paa musikken iført sin løvehjelm. Jeg husker tydeligt, at

min fader løftede mig op og sagde: „Det er din konge, ham skal du hilse paa, naar Du møder ham“. Jeg kan vel have været 3-5 aar gammel. Desværre mistede jeg d. 4/1 1864 min kære fader, som havde været præst i Slesvig, og hvis testimonium academicum vidner om, at mit tab var stort. Det var ham, der ifølge Carl Thrane: „Weyses Minde“ natten før sin artium var det eneste vidne ved Weyses død.

Udsnit af Wolffgang Heimbachs maleri 1666 på Rosenborg.

GAMLE BYGNINGER PÅ SLOTSHOLMEN

AF CHARLES CHRISTENSEN

Med denne omfattende titel må man dog ikke vente, at der her vil blive omtalt alle de historiske slotte og palæer, der har været eller endnu findes på den sagnrige slotsø; det er gamle bygninger i Slotsholmsgade, der her skal gennemgås, og om muligt skal dunkle forhold ved disse huse oplyses.

Fløjmanden er den nuværende såkaldte „røde Bygning“ — Kancelliet, der har nr. 2—4. Den sidste i rækken af de gamle palæer er nr. 12, den såkaldte Schackske gård, der ligesom de mellemliggende huse nu alle bliver benyttet af forskellige ministerier, som i årenes

løb er flyttet hertil, særlig efter de store brande ved slotte og i byen. „Den røde hane“ har heldigvis i de senere år holdt sig borte fra Slotsholmsgade. I de gamle skønne palæer, særlig nr. 8, den såkaldte Stormske gård, hvor Anna Sophie Reventlow havde bolig i nogle år, og forhuset til nr. 10, som en tid gik under navnet „Lerches hotel“, samt i kancellibygningen er et væld af smukke interiører og mange enkeltheder, der giver de fyldigste billeder af kunsten i Danmark fra tiden mellem Frederik IV's og Frederik VI's regeringsår. De mange velbevarede stuer og sale f. eks. i nr. 10 er oplysende og skaffer os et ret pålideligt indtryk af rumkunsten på Christian VI's Christiansborg, der — som en national ulykke — gik op i luer i 1794. Billedværker om de dejlige rum i Slotsholmsgade kunne man ønske var kendt i vide kredse,¹ selv om Eigtveds Amalienborg med Christian VII's palæ — opført for grev Moltke — og Eremitagen med sine uforstyrrede Thurah-rum er smukke prøver på en længst forsvunden overdådighed, som vanskeligt kan overgås, da det fornødne samarbejde mellem kunstnerne og håndværkerne, f. eks. billedskærere, ikke kan etableres. Og kun at kopiere det gamle fører ikke til noget godt.

En mindre orientering af byhistorisk art om kvartets tilblivelse og udvikling er antagelig her på sin plads. Kan man forestille sig dets skiftende faser — lig et fjernsyn — til et helhedsbillede uddraget af gamle kort, billeder og oplysninger om begivenheder, får man meget glæde heraf, fordi vi befinder os i en sagnrig del af det gamle København.

Det var vel enevælden og dens bygninger, der gav kvarteret dets historie. Enevældens tilknytning til denne del af slotsøen er ikke så mærkelig, da Frederik III her satte punktum for sin indenlandske politik med enevæl-

dens proklamation og anbragte sin trone et stykke fra børs gavlen på hin historiske dag 18. oktober 1660.² Nu suser her biler og cykler i rundkørslen om de grønne træer. Trafikken er enevælden i vor tid.

Da Absalon i det fjerne år 1158 red fra Sorø til „Havn“

Arvehyldingen på Slotspladsen set fra Holmens Bro.
Maleri på Rosenborg af ukendt kunstner.

for at se holmene mellem de sivkransede sunde, var den del af Slotsholmsgade, som nu er helt bebygget, endnu underlagt Øresunds bølger, og opfyldningen gik langsomt, som det kan ses på kort ved ca. 1600. Ved den tid begynder de første kort og stik at blive troværdige. Den første bebyggelse på arealet øst for slottet har antagelig været af bindingsværk og ligget på det nuværende rigsarkivs plads,³ og der har i nærheden været det slagtehus

af bindingsværk, som er vist på stikket i *Theatrum urbium*. Men med den unge Christian IV kom der fart i regulering af dette bykvarter. Og de store bygninger, Tøjhuset og Proviantgården, ser dagens lys. Det sidste af disse store huse til flådens udstyr er ligesom en støtte for de opfyldte grundstykker ved nuværende Slotsholmsgade, der i lange tider havde en kanal — på hollandsk manér — ned gennem gaden. Børsen var godt placeret med vand på begge sider. Den mærkelige forpost i syd, som nu kaldes Christian IV's bryghus, har forfatteren søgt at gennemgå her i tidsskriftet.⁴

Skal vi se nærmere på gamle huse, må man gå dem igennem fra kælder til loft — og ikke som flere behjærte skribenter ud fra ydre og enkelte iagttagelser i husenes indre og herfra prøve at forklare arkitekturen og sætte bygningerne ind i et familieskab, som senere må forlades, når husene er gennemgået, måske med hammer og spade; ved kirker og herregårde er dette meget lønnende — men målene på gamle kort kan også være af betydning og forbavsende nøjagtige, når man tænker på, at man i ældre tid kun målte op med jernkæder.⁵ At finde de forudsætninger, under hvilke et måske senere forandret bygningsanlæg oprindeligt var påtænkt, er ofte meget gådefuldt.⁶ I nærværende redegørelse vil forfatteren, efter en meget omfattende gennemgang af bygningerne nr. 2—12 i Slotsholmsgade, prøve at fremsætte nogle ikke tidligere omtalte ting og forhold i eller ved husene; naturligvis må jo en del medtages, der tidligere har været genstand for beskrivelse. Forfatteren har for Indenrigsministeriet udarbejdet synsprotokollen over disse bygninger på historisk grundlag. Afdøde slotsforvalter Axel E. Petersen gennemlæste beretningerne inden trykningen og tilføjede enkeltheder og oplysninger om iagttagelser ved bygningerne under forandringer.

Fløjmanden, nr. 2—4 i Slotsholmsgade — kancellibyg-

ningen, har som sagt haft en forgænger — efter den slagterihygning, der først stod her. Her tænkes på det navnkundige Boldhus, som rentemester Henrik Müller lod opføre i 1648—49. Det må have indeholdt sådan noget som en overdækket „tennisbane“ i øverste etage, og underetagen skal have udgjort et stort hvælvet rum, hvor

Boldhuset. Tegning på Gottfred Hoffmanns kort over København før 1687 på Københavns Bymuseum.

godtfolk kunne få tørsten stillet i „adskillige slags drik“. Men den øvre sal til boldspillet var den, der gav huset ry. Det skal have været den prægtigste sal i Europa til dette formål.⁷

Fra slottet skal der have været en løngang over til Boldhuset — den var antagelig af træ; gangen er dog ikke vist på maleriet af arvehyldingen i 1660,⁸ men Boldhuset er fremstillet foran gavlen af Proviantgården, og til højre for denne er et bindingsværkshus antagelig fra Christian III's tid, hvor den senere arkivbygning fra Frederik III's senere år kom til at ligge. På samme maleri ses også tydeligt de bygninger i Slotsholmsgade, der fra

Boldhuset dannede forgængerne for den nuværende husrække.⁹ Boldhuset selv må have været en mærkelig fremtoning, og på et andet billede, sidst i 1600-tallet, tegnet på et kort af G. Hoffmann († 1687), kan man også se, at der går buer frem i ydersiderne; buerne stammer antagelig fra de mange hvælvinger, man havde i stueetagen. Overetagen har måske været af bindingsværk, de angivne former gør det sandsynligt. Den øvre gavl er så afgjort vist, som om den var bygget op af tømmer med kryds i fagene. En mærkelig gavlkam går op over taget. Man kan formode, at der indvendig over den sal, man spillede bold i, har været en bukonstruktion op i taget. Pudsede konstruktioner op i taget havde man flere steder — og har endnu i Holmens Kirke. Det fortælles, at de svenske fanger, man tog i 1658—59, hensad i de hvælvede rum under Boldhuset, men da var vinfadene vel tomme. A. D. Jørgensen formodede, at den nuværende underste hvælvede etage i kancellibygningen stammede fra Boldhusets underetage. Tanken er jo nærliggende — på så dårlig en byggegrund — men den modsiges af det forhold, at den nuværende „røde Bygning“ ikke ligger helt på samme sted som Boldhuset. Dette sprang noget frem foran Provianthusets gavl, som det ses både på planer og maleriet fra 1666, medens Kancelliet blev rykket tilbage i flugt med gavlen.¹⁰

Kort tid efter, at det 100 alen¹¹ lange Kancelli var opført, ombyggede Frederik IV Provianthusets ene ende — det stykke, der lå nærmest slottet — og rejste hermed en tilbygning op til proviantrummet, det stolte Geheimearkiv, der har tre brandsikre overhvælvede etager og rummer de danske kongers privatbreve, som naturligvis ikke er tilgængelige uden særlig tilladelse.

Den fine forbindelsesbygning fra Christian VI's nye slot, der afløste en ældre gang, gik over mod Geheimearkivet og var meget høj — en stor etage højere end

nu — og ragede fælt op over arkiv og Kancelli,¹² som om man måske også havde tænkt at forhøje disse.

Da nu denne forbindelsesfløj er bragt på bane, kan det anbefales, at læserne tog den nærmere i øjesyn —

Slotsholmsgade. Udsnit fra Pontoppidans Atlas.

det er den eneste rest af det herlige gamle barokslots hovedbygning, der er tilbage — bortset fra ridebaneanlæg og marmorbro, hvor rokokoforment har overtaget. Nu er forbindelsesbygningen blevet en etage lavere, end de gamle stik viser, men alle sandstensenkeltheder, gesims-er, vinduer har ganske særlige former, som ikke genfindes andre steder, og giver ligesom en svag afglans af det sandstensslot, der gik op i luer 26. februar 1794. Selv gamle grønne, bulede rudeglas er bevaret ved gan-

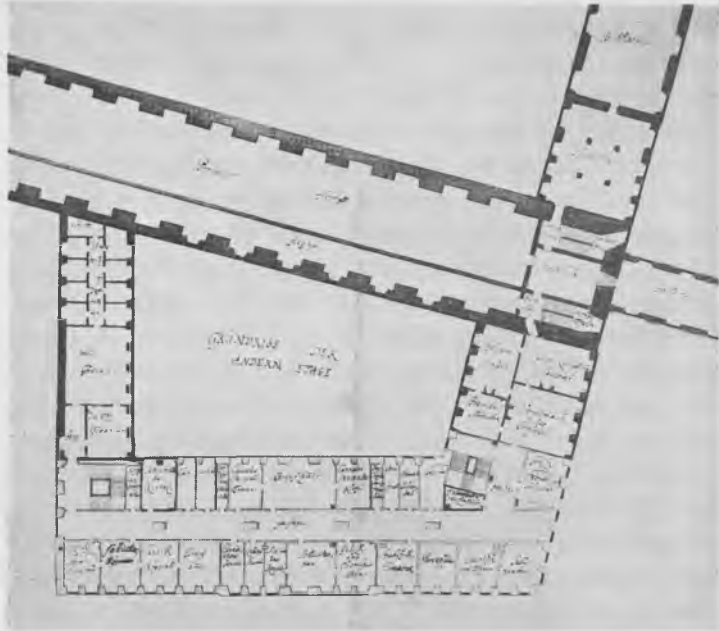
gen. Også branden i 1884 skånedes den gamle wienerbarokke perle.

Nr. 2—4.

Om kancellibygningsens opførelse og de skiftende bygmestre herved er der skrevet en del af de forfattere, der fortrinsvis har arbejdet med det 18. århundredes bygningskunst. Der er bevaret en del forslag og tegninger til bygningen. Overbygningsdirektør v. Platen, der senere flyttede til Sønderborg, havde sandsynligvis påbegyndt arbejdet, og generalbygmester C. Ernst fuldførte Kancelliet.

På billedet fra 1660—66 ser man øst for Boldhuset et stort anseligt gavlhus, der også var et værk af den foretagsomme rentemester Müller. Her har en tid været et sted, godtfolk kunde logere, og der var bolig for boldmesteren. Henrik Müller beholdt grunden til 1664, da den blev overdraget til kronen, der udstykkede den. I 1715 blev den købt tilbage af Frederik IV, og sammen med Boldhusets grund indgik den i arealet, hvor det nye Kancelli skulle opføres. Planerne til dette er gengivet i Centraladministrationens historie. Tanken om, at man i den nuværende kælder har anvendt piller og loft fra det oprindelige Boldhus, kan måske gå langt tilbage, fordi man i de første tegninger til kælderetagen i Kancelliet havde tænkt sig tre rækker piller under forhuset; nogle af disse var måske fra Boldhuset, men der kom kun to rækker. Det gamle bageri fra Christian IV's tid, der lå op til Proviantgården, måtte nedrives;¹³ nogle af dets fundamenter kan endnu være til stede i gården ved Kancelliet; her burde udgraves og bageriets mærkværdigheder udforskes. Det er tit gentaget, at den store buede fronton på Den røde Bygning er for tung, og allerede Thurah slår dette fast i sin beskrivelse; navnlig knuser den overetagens små vinduer. Thurah var ikke begejstret

for Ernst, men v. Platen berømede han i sine bøger. Få steder er barokkens vinduesstørrelse så klart gennemført som her ved denne bygning, med en normal størrelse i stueetagens vindue, en meget anelig vindueshøjde i hovedetagen og en ret lav overetage, hvis funk-

Kancellibygningen, plan af 2. etage. Rigsarkivet.

Man ser gangen gennem Proviandhuset, hvor Frederik IV gik fra slottet til Anna Sophies palæ i Slotsholmsgade.

tion som kontorrum just ikke fremgår af højderne; men her sad vel de utallige skrivere, der i gåsepennenes tid måtte prente og kopiere fra årle morgen, til sol gik ned.

Da man påtænkte opførelse af Den røde Bygning, var det heller ikke meningen, at den skulle have haft den store buede fronton, men en stilfærdig lavere gavltrekant havde man tænkt sig burde rejses over hovedgesimsen.

Dette kan ses på et stik af Chr. Marselis fra 1718. Bygningens oprindelige vinduer havde ikke de store klare hvide glasruder, man nu ser, delt med enkelte brede vandrette træsprosser. Der var i Frederik IV's tid antagelig kun blyindfattede vinduer til rådighed med ret mørkt, grønligt glas; men det var naturligvis ikke de helt små rudeformede glas, som f. eks. kendes fra kirkevinduer. Fra Christian IV's tid har man bevaret nogle trærammer med blysprosser, de findes på Frederiksborg Slots vestre sidebygning i nordgavlen. Her er glasstørrelsen ca. 17×12 cm.¹⁴ I Tidsskrift for Kunstindustri, 1892, giver Bernhard Olsen s. 129 mange oplysninger om glas og bly i vinduer. Her opgives dog ikke noget bestemt år for træsprossernes almindelige fremkomst i Danmark. Romanske kirker har haft træsprosser.

Det kan formodes, at vi her i landet fik de så populære træsprosser på ny først som krydssprosser på Thurahs og Eigtveds tid eller måske kort tid forinden. I nr. 10's gamle krydssprosser er der mange gamle grønligede rudeglas. Krydssprosserne holdt sig vel små 100 år, så kom ved begyndelsen af 1800-tallet de enkelte vandrette sprossers tid, da glasfremstillingen blev bedre, og der kom mindre farveblandinger i glasmassen, og rudestørrelsen kunne forøges.

Antagelig er kancellibygnings nuværende rammer fra denne periode. Endnu Harsdorff benytter krydssprosser i rammerne, der kan ses på nr. 6's facade.

Planen i kancellibygningen er den samme, vi endnu bruger i kontorbygninger, når der skal spares på byggeudgifterne. Der er en stor midtergang gennem forhuset med indgange til rummene ved yder- og inderfacade. Skillerrummene er, som ved mange gamle bygninger, af bindingsværk, og i årenes løb tørrer træet ud, og væggene revner nederdrægtigt. Opvarmningen og belysnin-

gen var i gamle dage et stort problem. Bilæggerovne med indfyring fra gangen var praktisk, for det gav ikke støv og uro i kontorerne. Belysningen foregik endnu til ca. 1899 som på Arilds tid med lys i stager — det var antagelig det mindst brandfarlige, mente man, og der er i kontorerne endnu bevaret mange lystemer, som holdes i ære, en del af dem er til to lys. En mand af de højere rangklasser måtte have op til 5 lys på sit kontor. Det var et malerisk syn at se et stort kontorrum med alle de mange levende lys.¹⁵ Der var dog ved århundredskiftet gasblus på gangene.¹⁶

På de oprindelige planer af etagerne er der vist nogle mærkelige firkanter midt i gangene; man tænker først, at her skulle være en form for ovenlys; men de gådefulde firkanter er ikke på planerne af 1. sal og overetagen vist over hinanden. Stueetagen er overhængende ligesom kælderens. Der findes i en del af kontorerne gamle smukke møbler og malerier; de fleste af disse billeder er antagelig udlånt fra Kunstmuseet. Der står også hist og her en del store, svære, man mente brandfri, jernskrin. Efter formerne at dømme ser de ud til at være fra statsbankerottens tid, da man tændte piberne med 5-dalersedler. Desværre er geheimerådets store mødesal ikke bevaret.

Medens vi tænker på gamle ting, er der oppe på loftet en morsom samling tidligere brugsgenstande, som kan kaldes ragelse eller antikviteter, om man vil, og når de først har hvilet sig tilstrækkeligt længe, kan de vel få den sidste smukke betegnelse — museumsgenstande. For at omtale noget bestemt, kan vi se på de mange gamle brandspande af læder¹⁷ og de morsomme hornlygter, hvor de gamle hornruder er indsat i lygter af jernplader, der er flere steder påmalet navnet på de institutioner, de har tilhørt.

Nr. 6.

Nabogrunden nr. 6 er ud mod gaden kun af mindre størrelse; des større er afstanden over mod Proviantgården. Oprindeligt havde Christian IV's geniale bygmester Hans van Steenwinckel på en eller anden måde fået dispositionsret over grundstykkerne mellem Børsen og Proviantgården, og måske opførte han småboder her.¹⁸ Det er jo tænkeligt, at hans store arbejdssteder her i kvarteret, såsom Børsen og korudvidelser ved Nicolaj Kirke m. m., krævede store arealer, hvor sandstenene blev tilhugget, og de færdige sandstensarbejder kunne stilles op på prøve. Arealerne lå på den gamle vedhaves plads, bekvemt for afskibningen af stenmaterialer, der vel fortrinsvis kom fra Gotland. Grundstykkeernes ældste ejerforhold har H. U. Ramsing prøvet at redegøre for, men arealerne var i ældre tid delt ud i så mange småparceller, og man hører om så mange køb og salg af det samme matr. nr., at de enkelte ejerforhold forekommer mig noget uklare.¹⁹ Grundstykket nr. 6 var på Frederik IV's tid, til det af Harsdorff fik sit nuværende forhus, fortrinsvis benyttet som staldgård for de store naboer, der omgav grunden.²⁰ Men kravet om flere kontorrum blev — som i vor tid — større og større, og Harsdorff fik da den opgave i 1780 at opføre et forhus i to etager og kælder til kontorer og forbindelsesgang mellem nr. 2, 4 og 8; men i 1850 måtte der skaffes mere plads, og der kom en etage over 1. sal; det var antagelig kgl. bygningsinspektør Friis, som stod for udvidelsen.

Planen i Harsdorffs bygning blev ret flot, kun med kontorer til gaden og en forbindelsesgang til gårdsiden. Med denne gang satte man „Den røde Bygning“ i forbindelse med nr. 8 i Slotsholmsgade, og senere de andre kontorpalæer. Harsdorffs vindueshøjde fulgte højderne fra nr. 8.²¹

På den bageste del af grunden til nr. 6 har der inden

1730 været en lille prydelig eller perspektivhave, i forbindelse med det store haveanlæg øst for nr. 6, der med en akse vinkelret på den bageste del af nr. 8's sidehus havde strakt sig helt ned mod søen. Et så omfattende stykke havekunst må man antage var Frederik IV's værk; det var

Børspladsen med kancellibygningen omkring 1718.
Udsnit af Marselis stik på Københavns Bymuseum.

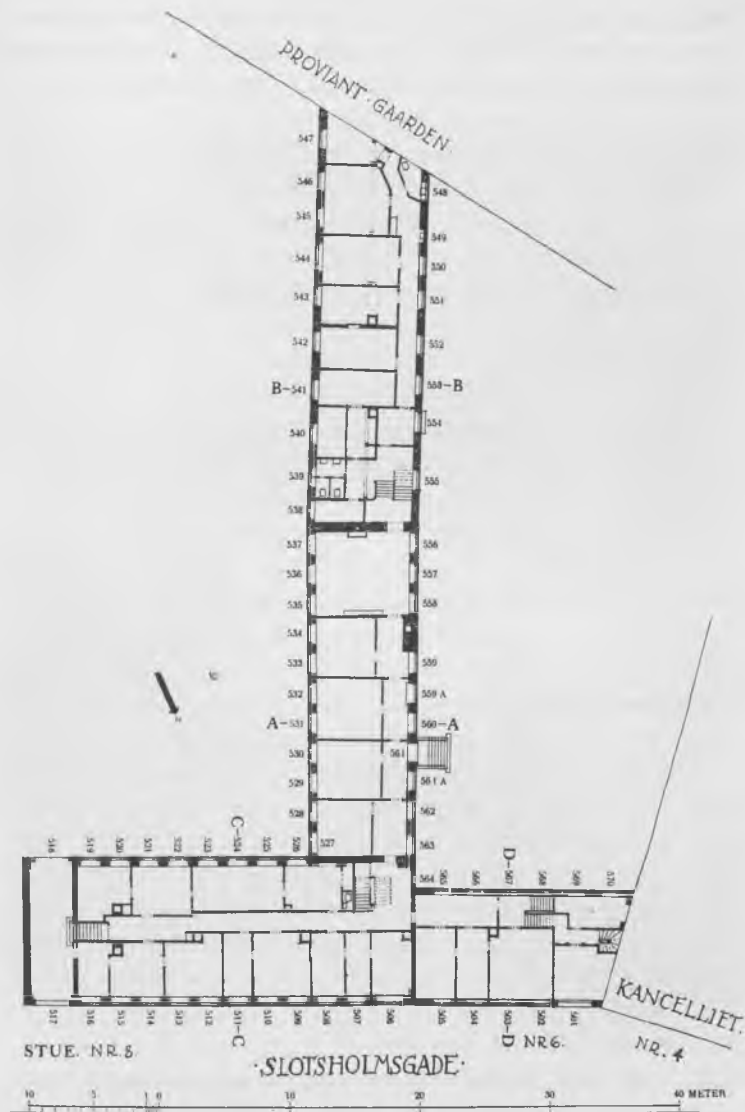
de store haveanlægs tid. Frederiksberg, Frederiksborg og Fredensborg er jo Frederik IV's store anlæg og udelige mesterværker, men haveanlæggene i Slotsholmsgade var ikke ringe. Vi har heldigvis bevaret en plan af den palæhave, som havde disponeret over stykker af nr. 6, 8 og 10 i Slotsholmsgade.²² Planen er meget omhyggelig målt op — og hovedmålene ser i forhold til moderne kort ud til at være udmærkede. Derfor må man også tro, at de facadelængder ved nr. 8 og nr. 10, der er angivet på kortet, er rigtige, og de passer ikke med de nuværende

bygninger på nr. 8 eller nr. 10. Det er mest sandsynligt, at der på nr. 8 må have ligget et meget stort forhus, og det havde en ca. 17 m længere facade mod gaden end den nuværende ejendom. Kortet er dateret til 1729, altså inden det store palæ med ca. 100 alen facade blev bygget på nr. 10 i 1741.²³

Nr. 8.

Palæet på nr. 8 går daglig under betegnelsen Storms gård. Navnet stammer fra den islandske købmand Storm, der ejede grundstykket i slutningen af 1600-tallet.²⁴ Om noget af bygningen stammer fra denne tid, er ikke helt klart, men dog sandsynligt. Sidefløjens nordvestre del har i alle tilfælde mange minder fra Frederik IV's tid, så her er man på den sikre side med hensyn til en datering. Det ser ud til, at den senere ejer af palæet, Anna Sophie, grevinde af Reventlow, ikke var den første af Frederik IV's favoriter, der var installeret i gården. H. U. Ramsing oplyser, at grevinde Charlotte Helene von Schindel boede her i 1709—14.

Efter disse år blev Anna Sophie, der havde fået titel af fyrstinde af Slesvig, i 1719 ejer af bygningen, men efter kongens død i 1730 fik Anna Sophie vanskelige år og flyttede herfra. Der var en forbindelsesgang mellem palæet og slottet, så Frederik IV var i stand til at gå upåagtet over til palæet i Slotsholmsgade. Gangen fra slottet over til Geheimearkivet m. m. blev forlænget gennem Proviantgårdens øverste etage, den er vist på den øvre etageplan af kancellibygningen. Man må desuden have haft en bygning — antagelig af bindingsværk — efter kortet fra 1729 — mellem Provianthuset og den gedigne murede sidefløj til den Stormske gård. Denne forbindelsesbygning havde efter de gamle kort at dømme en mindre trekantet udvidelse helt henne ved Proviantgården, antagelig for at bringe en døråbning, hvis overbue endnu

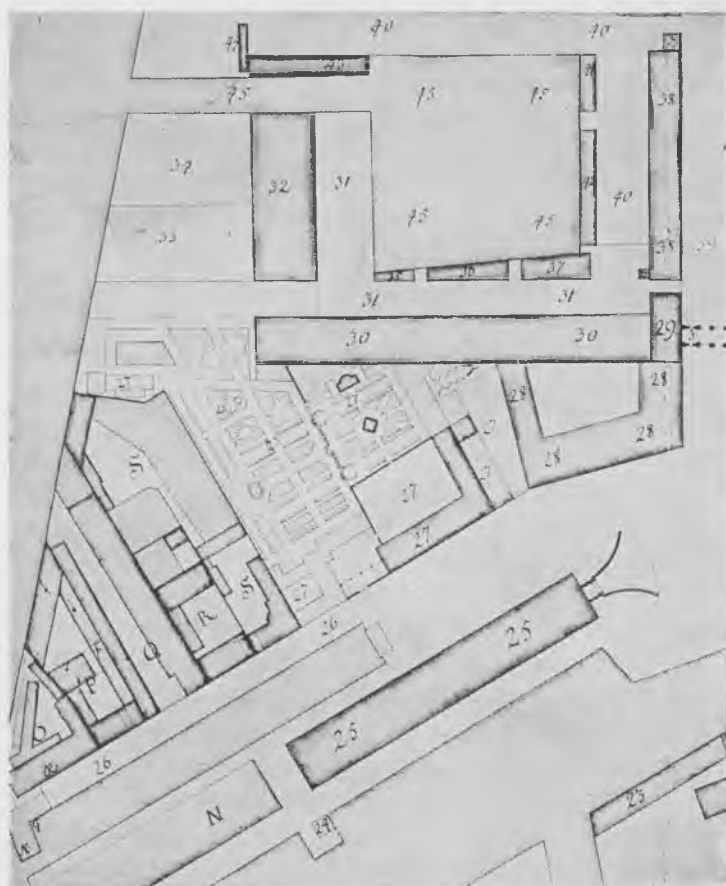
Slotsholmsgade nr. 8, tidligere Anna Sophie Reventlows palæ, plan af stueetagen. Slotsforvaltningen.

ses i Proviantgårdens 1. sals mur — under tag med forbindelsesfløjen. Det ser i grunden ud til, at denne forbindelse har været bibeholdt en tid efter 1730.²⁵

Det er ikke alene på kortet fra 1729, at forhuset er længere end nu; på stikket fra 1718 af Marselis, der viser slottet, „Den røde Bygning“ og den Stormske gård, er denne fremstillet af betydelig størrelse, med en meget stor muret kvist over gesimsen. Desuden sidder der en indgangsdør til stueetagen under kvistens midtlinie. Om der også — som nu — har været en port i facadens østre del, kan ikke ses, da Børsen skjuler denne ende af den Stormske gård. Der er ved de nuværende ydermure anvendt den gamle byggemåde med vekslende røde og gule mursten — et valg af mursten, som også Christian IV benyttede. Det ser også ud til, at der på gårdfløjens ydermur ved sidefløjen mod øst har været en større 3-fags muret kvist af — som andre steder — røde og gule sten, der er indgået i de forhøjede mure, da der kom en etage oven på; forhøjelsen er udelukkende opført af gule mursten, også vinduerne er forskellige. I de to oprindelige etager var i de gamle vindueskarme meget fine udhamrede vinduesbeslag — det havde man senere ikke råd til.

Det er fortrinsvis i den ret smalle sidebygningens ældste del (ved forhuset), at de gamle interiører er bevaret. Den gamle spisesal i den murede del af sidefløjen lå længst over mod Provianthuset, op til den gådefulde forbindelsesbygning af bindingsværk, der antagelig i stuen havde en havesal, da havens vest-øst-gående akse var orienteret i forhold til den nu forsvundne bygningens midte, som i alle tilfælde må have haft en stor dobbelt dør i denne midterakse. At det før omtalte store rum var spisesal, kan man se i kælderetagen nedenunder, da der i kælderrummets loft endnu er en ca. 1,1 m cirkelrund udveksling i hjælkelaget (håndværkerudtrykket herfor). Her fra kældrens køkkenrum — der nu helt er moder-

niseret til lagerrum — er det gådefulde eremitagebord eller postillon udgået, der fikst og færdigt med spise- og drikkevarer kunne hejses op til de gæster i spisesalen,

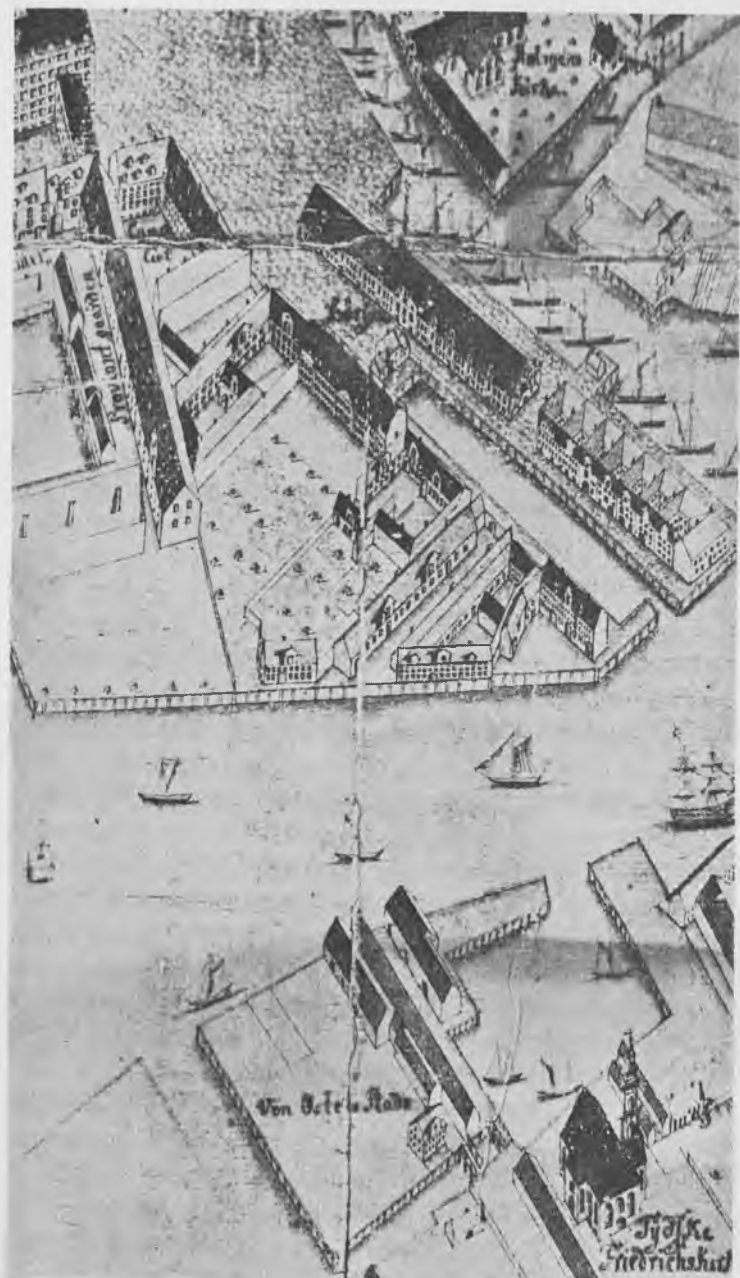

Kort over Slotsholms-kvarteret 1729, udsnit. Nationalmuseet.

der ønskede at være uforstyrret af selv den mest tro tjener eller tjenerinde. Det menes, at eremitageborde var i brug på Christian V's tid. Et eksemplar af disse bevægelige spiseborde kom måske fra Italien.²⁶ At tænke

sig en konstruktion, der ikke brasede sammen og ikke fyldte for meget i salen, er ikke så ligetil. Der må vel f. eks. have været en meget lang lodret bjælke som en styresøjle måske med drejegevind under bordpladen, der kunne være meget tung. Bjælken forsvandt måske i jorden, når bordet blev firet ned i kælderen. Til at trække bordet op og ned kan man også tænke sig, at der har været kontravægte med tove eller tandhjul, der gik imod tænder på træsøjlen. Stærke mænd måtte så med håndsving dreje bordet op og ned, bistået af kontravægtene.²⁷ I denne sal, der nu bærer det prosaiske navn nr. 535—37 og 556—58 (tallene kommer fra vinduerne, så man altid kan finde rummet bag de nummererede vinduer), er flere smukke stukdekorationer på loftet; her er barnefigurer og genier med blomster og guirlander. Intet loftsmaleri er bevaret i midterfeltet, dersom der har været noget, da det hedder sig, at eremitbordet kunne gå op på 1. sal. Der skal også være en cirkelrund udveksling i bjælkelaget mellem stuen og 1. sal.²⁸ Har spisebordet været i stand til at nå to etager op fra kælderen, må der i den smukke sal i stuen have været nogle styremaskiner op gennem rummet; det må have set uheldigt ud, og det faste træstykke under bordet til styringen og tovene må have haft en usandsynlig længde; man tvivler herpå. Salen i øverste oprindelige etage — nr. 935—37 — har ligeledes mange dekorationer fra Frederik IV's tid. Loftsmaleriet er bevaret; her ses en kvindeskikkelse med blomster, der er malet af Krock, og her er gamle malede vægtapeter i meget mørke farver. Dekorationernes ornamentik er i barokformen. På Harsdorffs plan fra 1780 er vist et stykke af nr. 8's stueplan, der er forskellig fra den nuværende stueplan.

På 1. sal er bevaret endnu et gemak — nu kontor 933—34 — hvor man har det store cirkelrunde loftsmaleri med en Venus, hvis åsyn ligner malerier af Anna

Geddes Luftperspektiv, ndsnit. Stadsarkivet.

Sophie, grevinde af Reventlow. Her i disse rum har grevinden levet og født nogle af sine og kongens børn, som ikke nåede at overleve deres forældre. Da grevinden blev viet til kongen, flyttede hun naturligvis op på slottet; men efter 1730 satte nye magthavere deres vilje igennem og forviste Anna Sophie til Klausholm.²⁹

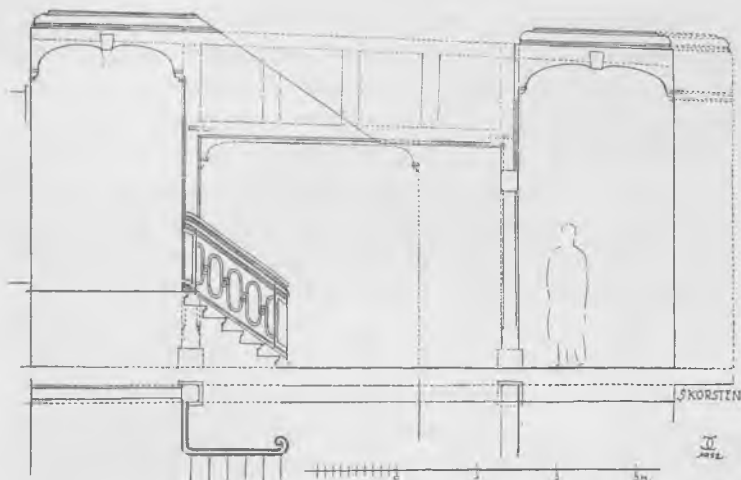
De nye brugere af palæet blev Landetatens Generalkommissariat og postvæsenet, der her disponerede over arealer og lokaler til 1780. Der kom naturligvis en del forandringer og tilføjelser i årene efter 1730, da forudsætningerne for kontorer og luksusrum jo er noget forskellige.

I haven bag palæet opførte man forskellige småbygninger, der ses på Geddes kort fra 1757 og den store perspektivplan.³⁰

Inden vi forlader Anna Sophies lykkelige — eller ulykkelige — år i palæet, bør vi se alvorligt på det haveanlæg, som omgav palæet ved 1729. I haven var to vinkelrette akser, den ene fra midten af forhuset og over mod Provianthuset. Her i denne akse var, inden man nåede helt over til Proviantgården, en havepavillon med en apsislignende bagvæg. Midt i haven var anlagt et vandbassin, som lå således, at det passede med den anden akse i haven, der udgik fra det gådefulde havehus af bindingsværk. Denne anlægsretning stiledede over mod søen og havde optaget og behersket et haveparti bag nr. 10, som havde været bolig for Sophie Amalie Moth, grevinden af Samsø, og hendes og Christian V's søn Ulrik Christian Gyldenløve, der begge døde i 1719. Det fælles haveanlæg er antagelig først udført efter dette år. I skellet mellem haverne til nr. 8 og 10 var to symmetriske havepavilloner. Arealerne, som havde tilhørt grevinden af Samsø, var ret store og samlet sammen ved småkøb af spredte grundstykker. På planen fra 1729 ses, at haverne gik helt ned til søen, og der er vist et lille havehus med udsigt til søen, som også kendes fra et billede

ude fra vandet.³¹ Det har på det tidspunkt haft 2 etager, og der er 3 fag vinduer pr. etage ud mod søen.

Efter planen fra 1729 var der også en lille kulissehavn på nr. 6's grundstykke vest for Anna Sophies hus. Det lille areal var i 1729 udformet med klippede hække, der dannede ramme om en lille statue inderst i havestykket.

Rester af det oprindelige posthus i nr. 8, søjlerum, efter forfatterens opmåling.

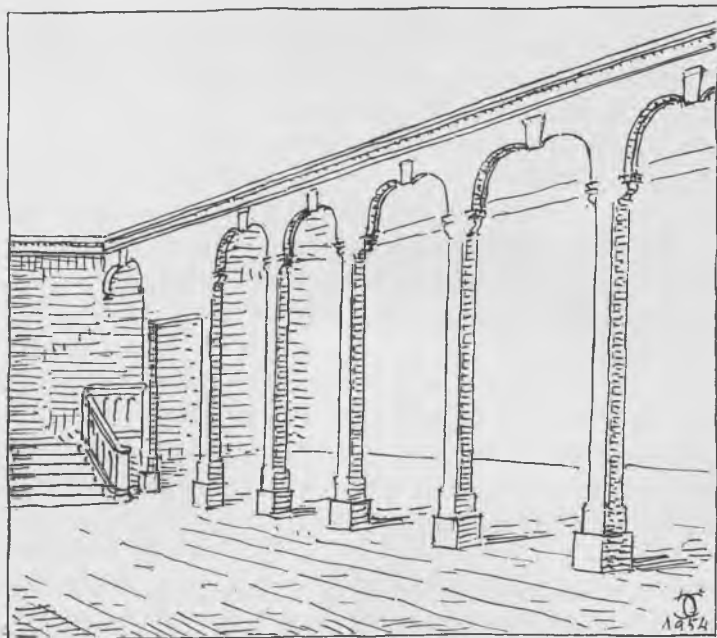
Planen fra 1729 viser en fælles indkørselsplads for nr. 8 og 10, inden de store byggearbejder i 1741 blev iværksat ved nr. 10, der slugte et stort stykke af nr. 8 med posthus og andre etaters kontorer, og porten kom til i nr. 8.

Da denne beskæring af Den kgl. Posts lokaler og måske andre brugere af palæet i nr. 8 stod for døren, blev der tilsagt dem plads på anden måde — man tænkte sig at ombygge det tidligere bindingsværks havehus op til Provianthuset,³² og posthuset fik antagelig også opført en stor nu forsvundet bygning i den tidligere have. Huset er i planen vist hos Gedde på kortet fra 1757. Efter teksten til dette kort havde foruden Generalpostamtet

også Landetatens generalkommissariat lokaler på nr. 8. Grundstykket lå i Strand Kvarter, og på kvarterets gule fane, der også ses hos Gedde, er vist en pelikan, som hugger sig i brystet til fordel for tre skrigende unger. På fanen står „For Fred og Frelse“. Det sagde man altså ligeledes for ca. 200 år siden.

Det grundmurede hus, der blev opført som erstatning for bindingsværksfløjen, står i hovedsagen endnu med en forhøjelse fra 1804.³³ Det var selveste hr. Laurids Thurah, der i 1740 fik den opgave overdraget, efter forhandlinger med Postamtet, at lade den nye fløj opføre. Og nu kom der, som det kan fremgå af undersøgelser i bygningen — antagelig en stor sal over 4 m høj i stueetagen; salen er nu opdelt i kontorer og gange. Op mod sidebygningens sydgavl blev lagt en bred trappe, der endnu går op gennem hele huset. Trappen er udformet af en 1. klasses bygmester og har hele baroktidens overdådighed i træværkets dimensioner og udformning, hvor maskinerne ikke bestemte træets profiler og udskæringer. Denne gæve trappe har støttet sig til en gennemgående dragerkonstruktion, der har gået ned på langs ad bygningen med svære træ søjler til støtte for dragerne, der bar bjælkerne ovenover.³⁴ Af denne dragerkonstruktions mange fag står endnu enkelte, der viser de dekorative bræddeudsmykninger, som man havde medgivet dragerne for at mildne på de tørre linier. Der er af brædder dannet nogle mærkelige dobbeltbuer under dragerne med en slutstensplade — naturligvis af træ — hvor buerne mødes midt under dragerne. Det er ikke det eneste sted, Thurah har benyttet disse ret subjektive former i sine bygninger; disse ustatiske buer er ligesom tynget ned af slutstenspladernes fingerede tyngde, det giver en levende, spændt virkning, som barokkunsten jo tilstræbte — kan det holde, eller falder det ned? kunne man gysende spørge. Man har en tegning i Rigsarkivet

af et thekøkken på Hirschholm,³⁵ der slutter skabsnicherne også med disse noget tunge bueformer; her er vist barokornamenter på slutpladerne. Ved det gamle posthus er der under buerne op mod søjlerne anbragt små udsavede konsolknægte — disse udsmykninger var

Rekonstruktion af det oprindelige postekspeditionsrum,
efter forfatterens opmåling.

ikke anvendt på Hirschholm. Der findes et buefag ved trappen, og ca. 4 m derfra står endnu et fag, der støder op til en tidligere skorsten.³⁶ Længst mod syd henne ved Proviantgården har tidligere været rester af den gamle trækonstruktion.³⁷ Den store sal må have haft gulv af Ølands kalkstensplader; ved trappen er disse uopslidelige stenplader endnu i behold. Søjlerne har små affasninger; så holdt hjørnerne bedre for slag og stød, og de svære

piller har sokkelsten af tilhugne sandsten. Enkelte piller har givet sig, da bundforholdene vel ikke er solide, her ved er dragerne kommet til at hænge ind mod midten af bygningen, der jo i 1804 blev forhøjet med en etage; belastningerne blev vel herved for store. I den påsatte etage kom de rene klassiske former ved alt træværk. Thurah's bygning har meget svære vindueskarme med særlige profilled udvendig på overkarmen — også anvendt på Dronninglund — noget, der ikke blev råd til i de senere så trange tider.³⁸ Vil man drømme om bygningens oprindelige form, kan man tænke sig, at der har været småkviste af mur eller træ over gesimsen. Der er eksempler nok herpå ved andre Thurah-bygninger. Der er ligeledes fint udførte vinduesbeslag, som burde gentages, når rammerne bliver formet.

Nr. 10.

Af den bygning, som grevinde Moth beboede, er der ikke noget som helst tilbage. Det var efter planen fra 1729 en uregelmæssig bindingsværksbygning, måske ret lav, med to kvistopbygninger ud mod gaden, som den ses på billedet af arvehyldingen 1660.

Om det store palæ fra 1741—42, der nu står som forhus på nr. 10 og blev opført til hertug Carl af Württemberg-Oels, kan der siges mange ting.³⁹ Oprindeligt var her kun to etager over kælderen. Øverst havde bygningen manzardtag, men senere i 1806 er her ud mod gaden rejst en muret etage, som gør en god virkning. Facaden er restaureret i de senere år, og sandstenen om vinduerne er nu fornyet. Heldigvis findes endnu mange gamle ruder af det uklare grønlig glas. Bygningens vindueskarme har en særlig enkelthed: en lille firkant, der er indfældet i vinduessprossernes skæringspunkt.

Man har plan-tegninger med de oprindelige rumstørrelser, og navnlig 1. sals plan er betydningsfuld, da palæets pragtrum har ligget her og er nu desværre i hovedsagen forandret, da man naturligvis ikke havde anven-

delse for så store rum til de senere kontorer, da staten købte det i 1805; men det gamle udstyrs rester er bevarret flere steder. Der er mange oprindelige dekorfomer i stuk og træ i palæet, og man kan her aflæse tidens overgang fra de symmetriske barokornamenter til

Slotsholmsgade nr. 10 og 12.

Tegning af Rach og Eegberg. Nationalmuseet.

de overvejende usymmetriske rokoko-dekorationer, som begyndte i småformerne, til de ved midten af 1700-tallet med Eigtved helt løb med den smag, der var i de toneangivende kredse. Vi fik antagelig rokokostilen ind fra dens to centre i Europa, fra Frankrig med Le Clerc, der arbejder på Christiansborg, og fra Dresden, Sachsen, med Eigtved. Thurah vendte sig i de senere år fra de symmetriske barokornamenter til den nye usymmetri i rokokostilen. Dengang skulle man helt tilbage til gotikken, ca. 200 år, for at træffe så afgørende frie dekorfomer, som rokokoen tillod; men den klassiske alvor brød snart staven over rokokoen's lette leg med

inspirationens frimodighed; inden Thurah døde i 1759, havde klassicismen forkættet hans idealer.

Den bygmester, der stod for opførelsen af nr. 10, i 1741—42, var konduktør fra Christiansborg J. A. Soherr. Stenhuggerarbejdet blev leveret af Jacob Fortling, og ingen mindre end hofsnedkermester Dietrich Schäffer stod for det ejendommelige træarbejde, som palæet heldigvis har bevaret en del af.⁴⁰ I dansk bygningshistorie savner man en nøjere redegørelse for de forskellige storbygmestres særlige former ved f. eks. døre, paneler og vinduer; der er meget stor forskel på disse enkeltformer fra årene mellem Frederik IV og Frederik VI. At sammenstille de mange variationer på snedkerformer fra forskellige tider er et meget stort arbejde; men det kan støtte kunsthistorien på flere måder.

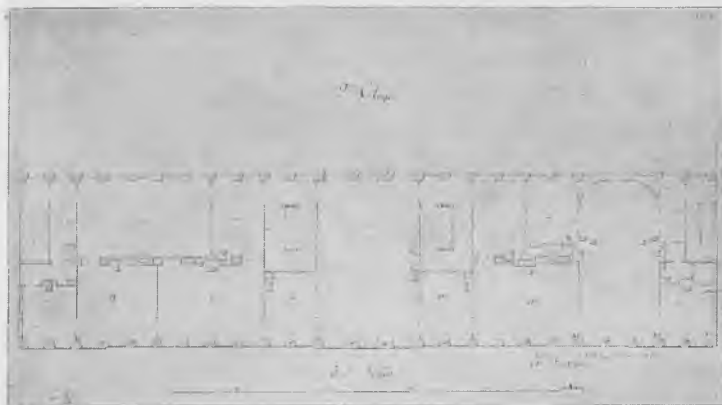
I den før angivne tidsperiode sker der store forandringer, og udenlandske kunstnere træder frem og viser os enkeltformer — foruden helhedsvirkninger — der kan være så ægte franske, at man føler sig hensat til selve Frankrig. Her kan omtales Jardins skønne interiører, som tiden desværre har faret ublidt frem imod; men endnu er f. eks. på Bernstorff en del bevaret fra Jardins mesterhånd;⁴¹ også interiørerne i „Gule Palæ“ er meget smukke. En afdød akademiprofessor Hans J. Holm havde for ca. 50 år siden det slagord, at en arkitekt altid kunne kendes på sine profiler; men det passer ikke mere, for nu er profiler bandlyste.

Til palæet i nr. 10 hørte der store haveanlæg, og man traf i 1926 rester fra kantsten om et vandbassin. En opmåling heraf findes i Nationalmuseet.

Nr. 12.

Det sidste af de gamle palæer i Slotsholmsgade, nuværende nr. 12, har ud mod gaden kun bevaret en sandstens portal fra sin fordums herlighed. Dette grundstykke, gl. matr. nr. 94, tilhørte i 1661 den berømte feltherre greve Hans Schack og var i denne families eje til 1690

og skiftede ofte ejere i den følgende tid.⁴² Man har en helt god fremstilling af bygningens ydre hos Rach og Eegberg fra 1748.⁴³ Der er vist en i alle måder tiltalende bygning med mange udsmykninger, der bragte Christian IV's idealer i crindring. Over gesimsen var på midten en stor renæssancegavl,⁴⁴ og der er vist indfatninger om vinduerne, hvor trekantgavl i række veksler med runde

Slotsholmsgade nr. 10, oprindelig plan af 1. sal. Nationalmuseet.

gavlgesimser over lysåbningerne. Inde til gården må der have været et ottekantet trappetårn, antagelig ved forhusets og sidebygningens sammenskæring; dette trappetårn var en forældet form i 1660. Over trappebygningen sås en lille kuppel. Det kan tænkes, at man i jorden er i stand til at finde rester af trappetårnet, der ved en af husets mange ombygninger er ofret for mere komfortable trappeanlæg.

Man kan på forhuset ind mod gården endnu se en lodret fuge et stykke fra sidebygningen, der antagelig viser det gamle trappehus' plads.

Den morsomme barokportal med våbenskjoldene på facaden til Slotsholmsgade har påmalet årstal 1666. Portalens åbning slutter foroven med en kurvehanks bue,

og der er diamantkvadere af sandsten i buen og portalens lodrette lynninger. Over portalgesimsen er en brudt trekantgavl og Hans Schacks og hustrus våben. Portalen sad naturligvis oprindelig ved facadens østre ende, og grundstykket har ikke gået længere end til østgavlen ved portrummet.⁴⁵ Da Christiansgade i 1866 blev ført igennem, øgede man grundstykket med en ca. 10 m, og huset fik et nygotisk antræk med en jernaltan, der har årstallet 1866 i rækværket. Der må dog tidligere have været ombygninger, for navnlig gårdsiden viser en større forandring i begyndelsen af 1800-tallet. Først i 1927 købte staten ejendommen. Desværre blev en af byens smukkeste bindingsværksgårde, den Grønbeckske gård, ofret for gadens gennemskæring. Sidehuset til nr. 12 har flere mærkelige forhold, og alt tyder på, at der står ligesom to bygninger inden i hinanden. En rest af et smallere ældre og et bredere yngre hus, hvori der er afsat buede nicher for at bevare vinduesstederne og karme i den smalle ældre fløj. To af disse vinduer er dog flyttet ud, men eet sidder tilbage i en dyb niche.

Den indre kældermur i sidebygningen har en række mindre nicher med flade overbuer og gamle åbninger, som gør et ret ærverdigt indtryk. Det er på denne mur, at der ifølge afd. slotsforvalter A. E. Petersens opgivelse har været påmalede kvadere.⁴⁶ Muren har måske haft en forbindelse over til Proviantgården, der i 1616 havde fået en ydre påmaling, „anstrøget udi Tavl“, efter først at være „dønniket“ af Simon Simonsen.

Over sidefløjens kælderrum er flere steder gamle meget svære bjælker, der antagelig har ligget her i mange år, måske fra opførelsen.

Til de gamle forhuse i Slotsholmsgade er der flere steder — f. eks. i nr. 10 — opført meget store bygninger på baggrundene; men en gennemgang af disse og deres værdier må være forbeholdt fremtidens forskning, og en kritik af de arkitekturformer, der her er fremstillet, bør

vi også overlade til eftertiden. Man kan dog se forskel på nr. 10's sidefløje, den syd-østre er fra en meget fattig tid — efter 1864, da der skulle spares i alle ender og kanter. I de nuværende haveanlæg er der opstillet nogle ældre sandstensdekorationer, der er nedtaget fra slotte og palæer.

Strand Kvarters fane.

NOTER

¹⁾ En del gengivelser af de smukke rum findes i Før og Nu, supplementbind II, Den danske Centraladministration. Udgivet i Anledning af den danske Kancellibygnings 200 Aars Dag, 1921, og Danske Slotte og Herregaarde, Ny samling I. m. fl.

²⁾ Gengivet på to malerier på Rosenborg; det største er af den døvstumme maler Heimbach og er fra 1666. De er gengivet i E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter. II bind, s. 261.

³⁾ Se H. U. Ramsing i Hist. M. om K. 1, III, s. 55.

4) Hist. Medd. 3, II, s. 11 f.

5) Som ses af Christian IV's ordre til sin bygmester at møde med sin jernkæde til opmålingsarbejde.

6) For at omtale et par eksempler fra 18. århundredes bygninger, kan vi tage Eremitagens ofte berømmede hjørnesøjler i øverste etage. De har det praktiske formål at skjule nogle småvinduer i hjørnerne til hemmeligheder, hvis tilstedeværelse forfatteren af bogen om Thurah ikke kendte. Og på et noget senere bygningsværk, kolonnaden ved Amalienborg, tyder de brede vægstykker op til palæerne ikke på, at man med dem kun vil skabe en skønhedsvirkning; men de er sandsynligvis kommet her for at klare de meget store trapper i palæet, der måtte til for at komme op på den gang, der ligger over søjlerne. Gangen var kolonnadens forudsætning.

7) J. L. Wolf: Encomion, s. 152.

8) Først malet i 1666.

9) H. U. Ramsing oplyser i Københavns Ejendomme 1377—1728, II, 69, at flere af disse huse brændte i 1682, og da tilhørte de Charlotte Amalie.

10) Et stykke af Provianthusets gamle gavl med skrårskifter fra taglinien og afhuggede sandstensgesimser ses endnu på stedet syd for kancellibygningen op til forbindelsesfløjen til slottet.

11) Tallet er opgivet i Pontoppidans Atlas. De 100 alen i diameter var der også på Christian IV's ufuldendte rundkirke.

12) Se stik i Pontoppidan: Den danske Atlas, II, 150. Her er også et prospekt af husrækken i Slotsholmsgade, som ser noget løjerlig ud, men det gamle Københavns beboere var vel ofte usikre i bedømmelsen.

13) Bageriet er vist på van Wijcks stik fra 1611, og småhuse med halvtags gavlen ved Provianthuset ses på billedet fra 1666 af ene-vældens proklamation.

14) Opmåling i værket om Frederiksborg, ved V. Holck, b. I. Tegningen gengivet i teksten.

15) Meddelt mig af afdøde statsgældssekretær Holmdal, der begyndte i Den røde Bygning i 1899.

16) Gassen kom vel frem i ca. 1860, og min oldefader, der var gartner i Sydsjælland, skrev til familien i hovedstaden, om de kunne sende ham nogle „flasker gas“; han mente, det var noget ligesom stenolie til lamperne.

17) I min barndom kaldte man endnu store støvler for „brandspande“. Nu høres den betegnelse ikke mere, måske fordi der er så få støvler, nu er det skoens tid.

18) Tidligere lå, som vist på stikket fra 1611, den kongelige vedhave her — et smukt ord for brændseloplag.

19) H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme, II, 66—71.

20) Se Geddes kort, 1757.

21) Tegningen til facaden gengivet i Fr. Weilbach: Architekten C. F. Harsdorff, 185. Der er på facaden anvendt en særlig form for fugebehandling med de såkaldte brændte fuger.

22) Kortet er gengivet i Haandtegnede Kort over København, 1660—1757, blad 31.

23) På kortet er de grundmurede huse vist med mørk farve, og af bindingsværk er vel de lysere angivne huse.

24) På malerierne af Frederik III's arvehylding er der på en del af nr. 8's grund ved siden af logihuset vist en betydelig bygning med to store kvistopbygninger til gaden.

25) Dels har Geddes kort fra tiden 1757 vist et skråhjørne, og dels viser bygningen selv forhold, der tyder derpå — man ser en nyere udmuring i sidebygningen til nr. 8 op til denne døråbning i Proviantgården på 1. sal.

26) Om eremitageborde se: Bernhard Olsen i Tidsskrift for Kunstindustri 1891, s. 156, F. J. Meier: Frederiksberg Slot, s. 58, og Bering Liisberg: Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have, her er disse borde udførligt omtalt s. 172—74, 257 ff.

27) På Frederiksborg's audienshus var i Christian V's tid en elevatortol, som var i stand til at løfte en person op til 1. sal.

28) Opgivet af afd. slotsforvalter A. E. Petersen.

29) At forholdet mellem Frederik IV og hans søn, den senere Christian VI ikke var godt, har man et morsomt — hidtil ret upåagtet bevis for, og det er et spøgefuldt loftsmaleri på Fredensborg, der forestiller det klassiske motiv solgudens søn, der overtaler sin fader til at lade ham køre solvognen for en dag, hvilket ender med ynglingens ulykke. At det antagelig skal være en fin hentydning til kronprins Christian (Christian VI) om at holde sig fra regeringshandling m. m., er ret sandsynligt.

30) På perspektivtegningen af Gedde i Stadsarkivet, det såkaldte eleverede kort (gengivet i Politikens Magasin 10. maj 1952), passer sidebygningen ikke helt til angivelserne på planen i Geddes kvarterkort. Men det er vel også en umulig opgave at gengive bygningerne i hele byen i de rette forhold på den lille luftperspektiv, så planen er vel den rigtigste.

31) Før og Nu, supplementsbind II, s. 3. Huset ses også på Geddes perspektivtegning af København, Stadsarkivet; her er bygningen dog vist ret stor.

32) Der var efter 1730 anvendt store beløb på bygningens istandsættelse.

33) Der er fæle revner flere steder og sætninger i underetagen, så vægten med den øvre etage blev vel for stor.

34) Det er 9" træ, der er benyttet til søjler og dragere. Her har ikke været hestestald, som det siges, men postrum.

35) Fr. Weilbach: Arkitekten Lauritz Thura, s. 96. Man kan også finde paralleller ved formen på kaminoverliggeren fra Thurahs andre bygninger.

36) Mellem disse oprindelige bukonstruktioner er et lavt 4 m bredt fag, underst ved trappen. I denne åbning er senere indsat buer af tynde brædder; de er altså ikke fra Thurahs tid.

37) Iagttaget af forfatteren i 1939.

38) Måske stammer den smukke forside til et vægskab på 1. sal i østmuren fra denne tid, eller det kom til i den korte tid, det ældre Kunstakademi havde lokaler i huset.

39) Om palæet se „Den danske Centraladministration“, s. 89—104, Fr. Weilbach: Arkitekten, XXVI, s. 217, C. Elling: Palæer og Patricierhuse fra Rokotiden, s. 10, Danske Slotte og Herregaarde, Ny samling I, s. 22—27.

40) Der har antagelig også været dekorationer med forskellige træsorter i gulvene, som man kan se et oprindeligt eksempel på ved et gulv på Fredensborg slot, 1. sal. Her er benyttet forskellige træsorter. Dette er gentaget ved Frederiksborg.

41) Der savnes et billed- og opmålingsværk om Jardin's kunst.

42) På Geddes kort fra 1757 nævnes etatsråd Frederich Wewer som ejer.

43) Elling og Hermansen: Holbergtidens København, s. 38.

44) På billedet fra 1666 er vist en meget stor gavl ud mod gaden på det sted, man må antage, at Schacks „hotel“ har ligget. Fremstillingen fra 1660—66 passer dog ikke helt med maleriet af Rach og Eegberg fra 1748.

45) Kan ses på tegningen fra ca. 1850 af „Fattig Holm“ i Før og Nu, I bind, nr. 2. På det tidspunkt var den store gavl mod gaden nedtaget, og der var ikke mere indfatninger om vinduerne. Gavlen, der i 1797 omtales som „gotisk“, var endnu til stede i dette år, og karmene havde „engelske rammer“, det var måske skydevinduer?

46) Også på Voergård har der, som påvist af forfatteren i 1937, været påmalet kvadere på murværket ved gesimsen; bemalingen gav sig ud for imiteret sandsten.

SELSKABET FOR TRYKKEFRIHEDENS RETTE BRUG

Af SIGURD NIELSEN.

Presselovgivningen¹ 1770—1830.

Trykkefriheden er en frugt af oplysningstiden. Under Tenevælden herskede censur her i landet, d. v. s. intet kunne offentliggøres uden statsmagtens godkendelse. Struensee, den oplyste tenevældes repræsentant i Danmark, brød ganske med den hittidige politik. Den 14. september 1770 blev med et slag al censur ophævet, og resultatet var, at et væld af skrifter myldrede frem. Det gik hurtigt op for regeringen, at friheden nødvendigvis måtte have sin begrænsning, og 7. oktober 1771 kom bestemmelser om straf for misbrug af pressefriheden, hvorved pressefriheden kombineredes med forfatteransvarlighed. Pressens frihed fik dog ikke lang levetid i første omgang, men kvaltes af reaktionen i 1772. Således forbød et reskript af 20. oktober 1773 bladene at give meddelelser, som angik staten eller regeringen, almindelige foranstaltninger eller andre stridsskrifter. Regeringsskiftet i 1784 betød friere forhold for forfatterne, uden at lovgivningen egentlig ændredes; regeringen holdt bare lige så stille op med at gribe ind overfor dristige forfattere. Den franske revolutions udbrud betød imidlertid en gradvis ændring af statsmagtens hold-

ning. I 1790 indskærpedes reskriptet af 7. oktober 1771, hvilket mange beklagede som bidragende til, at hæderlige borgere afholdt sig fra at deltage i den offentlige meningsudveksling. Det 18. århundredes tro på, at borgernes deltagelse i diskussioner af statens forhold var gavnlige, sad dog regeringens mænd så dybt i blodet, at der måtte overvejelser til, før regeringen begrænsede den diskussion, den selv havde fremelsket. Men en kreds af borgerlige forfattere var under den store revolutions påvirkning gået over til at drøfte det hensigtsmæssige i en ændring af selve forfatningen og regeringsstyret. Den 27. september 1799 udsendtes da en forordning, der indskrænkede trykkefriheden kraftigt og blev grundlaget for statsmagtens politik i trykkefrihedsspørgsmål indtil enevældens ophør. Den tilsigtede først og fremmest at standse diskussionen om regeringssystemet. § 1 bestemte, at den, der tilskynder til forandring af regeringsformen eller til opstand mod kongen, skal have sit liv forbrudt. § 2 fastsatte landsforvisning som straf for den, der laster eller forhåner landets forfatning eller kongens regering. Og endelig takseredes i § 3 at laste den monarkiske regeringsform i almindelighed til 3—10 års fængsel. For at sikre overholdelsen af disse bestemmelser fastsattes, at alle aviser og periodiske blade under 24 ark skulle tilstilles politimesteren, før udgivelsen fandt sted. Domfældelse for overtrædelse af loven medførte livsvarig censur. Mange udtryk i loven var uklare, men kort tid efter udgav den unge jurist Anders Sandøe Ørsted en fortolkning af loven, der forsøgte at forklare forordningen på den for pressefriheden gunstigste måde. Dette værk fik stor betydning i 1830'erne, da oppositionen gang på gang påberåbte sig denne fortolkning som en autoritet. Den store forordning var dog ikke det sidste ord i denne sag. Under de vanskelige udenrigspolitiske forhold i de kommende år fulgte

nye indskrænkninger. De vigtigste reskripter var: Plakat af 18. oktober 1805 om forbud mod udspreddning af rygter. Pl. af 2. oktober 1810, der bestemte, at kun aviser med særligt privilegium måtte udgive politiske efterretninger (udenrigspolitiske nyheder). Et sådant privilegium var dog en tvivlsom fordel, idet de privilegerede blade var underkastet censur. I København opnåede kun „Dagen“ og „Berlingske Tidende“ dette privilegium, hvorimod næsten alle provinsblade fik det. Endelig fik polititilsynet ved Pl. af 13. maj 1814 karakter af censur, idet bladene fra nu af først måtte publiceres, når politimesteren havde godkendt indholdet. Flere skærpelser af loven af 1799 fulgte, således ændredes ved forordning af 30. marts 1827 straffen for overtrædelse af § 2 fra landsforvisning til livsvarigt fængsel på Christiansø. Disse bestemmelser i forbindelse med den trange tid standsede den diskussion af samfundsspørgsmål, der i så rigt mål havde fundet sted i slutningen af det 18. århundrede. Om traditionerne fra den franske revolution levede videre i begyndelsen af det 19. århundrede, er vel vanskeligt at afgøre, men i hvert fald trådte oppositionen ikke frem for offentligheden.

Diskussionen i 1834 om pressens stilling.

Først efter 1830 kom det til konflikter mellem regering og presse. Kritikken kom navnlig til orde i „Københavnsposten“ og „Fædrelandet“, men de mere moderate tidsskrifter, „Dansk Ugeskrift“ og „Maanedsskrift for Litteratur“, tog også engang imellem del i debatten. På dette tidspunkt begyndte kritikken af trykkefrihedslovgivningen, men forholdene var temmelig komplicerede, og meningerne var delte.

I 1834 udspandt der sig en livlig diskussion, der afslørede store meningsforskelle indenfor liberale kredse.

Det begyndte med, at „Københavnsposten“ kritiserede presselovgivningen.² Tage Algreen-Ussing svarede i en artikelserie i „Dagen“.³ Han benægtede, at der undtagen for politiske blades vedkommende eksisterede censur i Danmark. Politiet kan ikke ændre noget i et skrift, men kan kun holde det tilbage og indsende samme til Cancelliet, der afgør, om der skal rejses tiltale imod forfatteren, og i så tilfælde har domstolene afgørelsen. Algreen-Ussing fandt i det hele taget pressens forhold tilfredsstillende. Forfattere kan skrive om alt, hvad de tror, kan forbedre landets love, anordninger eller offentlige indretninger. I de få domfældelser ser Algreen-Ussing et bevis for pressens gunstige stilling. Han er naturligvis ikke uvidende om, at mange redaktører foretager rettelser i manuskripterne efter politimesterens henstillinger, men det beror jo på en overenskomst mellem politimester og bladudgiver og har ingen lovhjemmel. Han sparker iøvrigt kraftigt ud efter „dagdrivere“, der kritiserer regeringen, skønt de ingen forstand har på politik. Modparten blev ikke Algreen-Ussing svar skyldig. Den unge prokurator Balthazar Christensen svarede i en pjece „Den frie Presse contra Tage Algreen-Ussing“. Balthazar Christensen begynder med at fastslå, at der må være uindskrænket ytringsfrihed, da både fornuft og religion kræver åndens frihed, og den er ikke til stede, før man frit kan publicere, hvad man vil. Alle prævenende presselove er fordærlige, men kun de reprimerende (de, der tillader at trykke under strafansvar) er retfærdige. Balthazar Christensen betragter perioden 1770—99 som en gylden tid for pressen, men forordningen af 1799 betød den periodiske presses forfald. Med hensyn til de aktuelle forhold lægger forfatteren vægt på den gængse praksis, der medfører rettelser fra politimesterens side og dermed reelt set censur, da de fleste forfattere ikke tør risikere at tage en proces, der

Som
Balthazar-
Chr. mener
vilkårene
er

medfører fare ikke alene for domfældelse, men også for økonomiske tab. Der følger senere en beklagelse over den beskyttelse, som statens embedsmænd nyder. En forfatter, som angriber en embedsmand, vil praktisk talt altid blive dømt, idet regeringen nægter at lade ham få adgang til det nødvendige bevismateriale. Endelig mener Balthazar Christensen, at redaktørens ansvar for alt, hvad der står i bladet, har den uheldige følge, at forfattere må lempe sig efter redaktørens individuelle anskuelser. De to nævnte debattører repræsenterer yderstandpunkterne, Balthazar Christensens anskuelser minder om det 18. århundredes radikale opposition. Balthazar Christensen fik støtte af C. N. David, der rettede et meget vægtigt angreb mod Algreen-Ussings bedømmelse af forholdene.⁴ David hæfter sig især ved, at vi både har præventive og repressive forholdsregler. Ved forordningen af 1799 blev der fastslået straf for overtrædelser af presseloven, men fra 1814 forhindredes strafbare artikler i at udkomme, nu kan man blive straffet for udtalelser, der aldrig er blevet publiceret, derfor er det ikke så underligt, at forfattere går på akkord med myndighederne. Endvidere fremhæver David lovenes uklarhed, der giver et vidt spillerum for fortolkninger. Hvor er f. eks. grænsen mellem frimodighed og utilbørlighed, eller mellem varme og usømmelighed. Det er sandt, hvad Algreen-Ussing har fremhævet, at trykkefriheden er større de facto end de jure, men netop derfor får politiembedsmændens afgørelse stor vægt. Man frygter domstolens afgørelse. Dauids konklusion er, at lovgivningen bærer skylden for pressens ringe virksomhed. Også tilhængere af mellemstandpunkter trådte frem i rampelyset. En repræsentant for disse er Joachim Frederik Schouw, som deltager med et indlæg i „Dansk Ugeskrift“.⁵ Schouw giver Algreen-Ussing ret i, at den endelige afgørelse ligger hos domstolene, hvilket er vær-

difuldt, thi det tvinger myndighederne til at være mere forsigtige med at lægge beslag på et skrift. Derfor bør enhver forfatter være parat til at lade sin sag afgøre ved domstolene. Schouws synspunkt er, at indskrænkningerne vel er hæmmende for dansk presse, men hovedårsagen til, at en grundig drøftelse af vore offentlige anliggender savnes, at bladene som regel kun giver en overfladisk bedømmelse og ellers giver sig af med æreskænderier, er dog, at embedsstanden er den eneste dannede klasse her i landet. Da embedsmandens forhold til hans overordnede lægger hindringer i vejen for den fri ytring, får vi først en fri presse, når en oplyst klasse udvikles uden for embedsstanden, dernæst offentligheden bliver større, og indskrænkningerne i pressefriheden hæves.

Trykkefrihedspetitionen.

I slutningen af 1834 og begyndelsen af 1835 indtraf begivenheder, der skulle give spørgsmålet om pressens stilling forøget aktualitet. Det begyndte med, at der blev rejst tiltale mod David i anledning af to artikler i „Fædrelandet“ for 29. og 30. november 1834. Sagen vakte stærk opsigt, og der var stor sympati for David, ikke alene hos de liberale, men også hos adskillige konservative.⁶ Ikke desto mindre ønskede man dog i regeringskredse at foretage yderligere forholdsregler for at standse skrivefrækheden. Den 16. december 1834 blev der i stænderkomiteen fremlagt forslag fra kongen om indførelse af en lignende censur i kongeriget som den, der gjaldt i Holsten i henhold til forbundsdagens beslutninger⁷ (Karlsbadbeslutningerne af 1819 og Wiener-slutakterne af 1820). Rygter om, hvad der var i gære, begyndte at spredes, og i januar 1835 henvendte Schouw sig til H. N. Clausen.⁸ Sammen med højesteretsadvokat Høegh-Guldberg, professor Høyen, kommandør Lütken,

grosserer Meinert, kommandørkapt. H. D. B. Seidelin, prof. Sibbern og grosserer Suhr besluttede de at samle underskrifter på en petition om bevarelse af den gældende presselovgivning og forskånelse for yderligere indskrænkninger. Petitionen, der var affattet af H. N. Clausen, blev ikke lagt offentligt frem til underskrivelse, men blev sendt til ansete borgere i København, som man kunne vente havde forstand på sagen, til trods herfor opnåede den dog 586 underskrifter i løbet af få dage. Enkelte fik dog kolde fødder og sprang fra,⁹ så der kun blev indleveret 573 underskrifter.

Hvis man grupperer efter erhverv, skulle resultatet blive følgende:¹⁰

Civile embedsmænd	126 = 21,9 %
Militære embedsmænd	79 = 14 %
Gejstlige embedsmænd	12 = 2,1 %
Lærere	56 = 9,8 %
Liberale erhverv	87 = 15,2 %
Grosserere og købmænd	127 = 22 %
Håndværkere og detailhd.	81 = 14,2 %
Andre	5 = 0,8 %

Det er bemærkelsesværdigt, at der er så mange embedsmænd blandt underskriverne, omtrent halvdelen (47,8 %) tilhører embedsstanden. Om de enkelte grupper kan oplyses: af de 126 civile embedsmænd er de 82 kollegieembedsmænd, 10 assessorer og 6 højesteretsadvokater. Flertallet inden for den talrige militære repræsentation tilhører søofficersgruppen (47). Af den 4. gruppes 56 medlemmer er de 27 universitetsprofessorer. Inden for de liberale erhverv dominerer kandidater og studenter (52). Inden for borgerstanden er 67 opført som grosserere og mæglere, 60 som købmænd, men at trække grænsen mellem købmænd og småhandlende er næppe let, alene af den grund må denne statistik tages

med et vist forbehold. Men skulle skellet være draget nogenlunde rigtigt, må man vel egentlig forbavses over, at over 14 % tilhører gruppen håndværkere og små-handlende, ikke mindst når man tager i betragtning, at man fra ledelsens side først og fremmest tog sigte på at få ansete borgere med. I visse konservative kredse vakte de mindre næringsdrivendes deltagelse da også misfornøjelse.¹¹ Selv om man ikke offentlig meddelte noget om denne adressekampagne, var der dog indirekte givet et vink igennem Clausens artikel: „Betragtninger over Trykkefrihed og Censur“.¹² Og denne protest mod nye indgreb i pressens frihed har muligvis bidraget til den store tilslutning. Petitionen, der var holdt i en meget underdanig tone, mindede om den store betydning, trykkefriheden havde haft for Danmarks udvikling, og bønfaaldt om, at kongen ville bevare den til gavn for landet.¹³

Trykkefrihedsselskabets stiftelse.

Da regeringen den 26. februar i „Kollegialtidende“ offentliggjorde sit berømte svar, der hævdede, at regeringen bedst selv kunne bedømme pressens tarv, opstod der uro i København, og i de første martsdage fandt en del optøjer sted i hovedstaden.¹⁴ Da den kreds, der havde taget initiativet til adressen, mærkede, at stemningen var gunstig, besluttede man ved dannelsen af en forening at fortsætte bestræbelserne for at opretholde den gældende trykkefrihedslovgivning. Hvor ideen egentlig er undfanget, vides ikke. En moderne forsker nævner grosserer L. N. Hvidt som planens ophavsmand.¹⁵ I hvert fald udsendtes den 6. marts 1835 en indbydelse¹⁶ fra de 10 mænd, der havde startet adressen, til deltagelse i dannelsen af et selskab for trykkefrihedens rette brug. Og den 14. marts stiftedes selskabet, der startede med 480 medlemmer. Meningerne var dog stærkt delte med hen-

syn til selskabets formål. Divergerende meninger kommer tydeligt til udtryk i to artikler i „Dansk Ugeskrift“ før stiftelsen. Den første artikel var skrevet af professor Sibbern, og titlen „Angaaende det i Forslag bragte Selskab til Værn mod Misbrug af Trykkefriheden“¹⁷ viser, hvad Sibbern lagde vægt på. Forfatteren mener, at enhver, der indtræder i selskabet, er forpligtet til at overholde dets bestemmelser angående en sømmelig skrivemåde. Der bliver tale om et gensidigt tilsyn. Medlems-tallet bør ikke blive for stort, da derved opgaven vil vanskeliggøres. Efterhånden vil medlemmer af selskabet indsende deres artikler til bedømmelse. Muligvis kan man også værne imod misbrug ved at stifte et fond til støtte for borgere, der er blevet usømmeligt angrebet.

Den anden artikel „Nogle Bemærkninger over det foreslaaede Trykkefrihedsselskab“¹⁸ er skrevet af Schouw, der har en noget anden opfattelse. Han omtaler den mulighed at sætte kontingentet så lavt, at alle borgerklasser kunne komme med, og selskabet kunne udgive populære skrifter. Det ville efter Schouws formening kunne blive frugtbringende, hvis man i selskabet i lighed med fremgangsmåden i „Dansk Ugeskrift“ og „Maanedsskrift for Litteratur“ underkaster hinandens arbejde en prøvelse, men Schouw ønsker dog ikke at gå så vidt som til at revse ytringer i pressen eller forpligte sig til ikke at holde slette blade, da det let får karakter af en forfølgelse. Der var uoverensstemmelse mellem stifterne om selskabets formål, og der forestod da også en del drøftelser, før selskabets love blev endeligt udformede. I det første udkast til love¹⁹ var vægten tydeligt lagt på bekæmpelse af misbrug, en fremgangsmåde, Sibbern og H. C. Ørsted var ivrige tilhængere af. F. eks. var der en bestemmelse om, at medlemmerne forpligtede sig til ikke at holde slette blade, men mange har dog delt Schouws betænkeligheder ved denne paragraf, thi den gled ud ved

den endelige afgørelse på generalforsamlingen, som blev holdt den 28. april 1835.²⁰ Her stod den afgørende dyst mellem konservative og liberale. Diskussionen kom navnlig til at dreje sig om udformningen af § 1. Det hed i denne: „Selskabets Formaal er ved de Midler, der staar i dets Magt, at fremme Trykkefrihedens rette Brug, modarbejde dens Misbrug og saaledes virke til Folkeoplysning“.²¹ Fra mange sider gav man udtryk for betænkeligheder. De liberale frygtede for, at skriftkomiteen (selskabets bestyrelse) skulle udvikle sig til et censurkollegium. Stifterne nægtede at ændre § 1, idet de hævdede, at alle, der gik ind i foreningen, på forhånd accepterede selskabets grundlov. En holdning, David skarpt havde kritiseret i et brev til Schouw²², hvori han nægtede den provisoriske bestyrelses (en bestyrelse på 24 medlemmer indsat på stiftelsesmødet den 14. marts) ret til at fastsætte grundlove for selskabet. Generalforsamlingen måtte have afgørelsen med hensyn til at give og fortolke love. Efter at et af bestyrelsesmedlemmerne havde for sikret, at selskabet ville virke i decideret liberal retning, gled formålsparagraffen igennem. Den af Schouw omtalte mulighed for at virke for folkeoplysning vandt til slutning, idet § 2 kom til at lyde således: „Ved Belønninger søger Selskabet at fremkalde gode og nyttige Skrifter, skikkede til i alle Borgerklasser at forædle Sindet, forbedre Smagen og udbrede Kundskaber, fornemmeligen om Kommunalvæsen, Handel og andre Næringsveje, samt hvad der overhovedet griber ind i Borgerlivet. Saadanne Prisskrifter saavel som andre Bøger, tjenlige til samme Øjemed, foranstalter Selskabet udgivne og udbredte i Folket“. Oplysningsarbejde og bekæmpelse af underlødige litteratur optog datiden meget, f. eks. havde Algreen-Ussing beskæftiget sig meget med spørgsmålet i en artikel i „Dansk Ugeskrift“.²³ På mødet fremhævede en taler da også, at folkeoplysningen var en vigtig opgave

for selskabet, i København skal de lavere klassers læselyst ledes, på landet skal bondens læselyst vækkes.

Selskabets organisation.

På generalforsamlingen bestemtes, at der kunne oprettes filialselskaber i provinsen, men spørgsmålet om disse filialers kompetence affødte en større diskussion. Flertallet med bestyrelsen i spidsen var modstandere af at give filialerne nogen selvstændig stilling, thi det ville være farligt for „samfundet“'s enhed. Filialerne fik ikke lov til at udgive blade og skrifter, ja opnåede ikke engang ret til at ekskludere medlemmer.²⁴ Generalforsamlingens beslutninger angående filialerne var således en skarp afvisning af enhver selvstændig stilling for disse og var måske rettet imod de højtflyvende planer, en række gejstlige og lærere i Ribe og omegn nærede. Den 27. marts udsendte biskop Tage Müller, stiftsprovst Frost, rektor Thorup, adjunkt Adler, pastor Thurah, adjunkt P. T. Hansen, toldinspektør Bøgh og pastor A. Leth indbydelse til dannelse af et filialselskab for Ribe og omegn.²⁵ Efter at have nævnt det program, som moderselskabet var ved at udforme, erklærede stifterne, at m. h. t. udbredelsen af oplysning blandt almuen vil filialselskabet skaffe sig en egen af hovedselskabet uafhængig virksomhed, da moderselskabet især vil angribe skadelige skrifter, men ude i provinsen er oplysningsarbejdet mere tiltrængt. Ribe filial vil udgive et lokalt ugeblad, der beskæftiger sig med egnens forhold, kommunale forhold, agerbrugets og fiskeriets opkomst og forbedring, historiske og biografiske skildringer, statistiske notitser, geografiske skitser, naturhistoriske bemærkninger og afhandlinger af astronomisk og metereologisk indhold. Disse planer blev dog aldrig ført ud i livet, man opnåede end ikke nogensinde at få dannet et filialselskab i Ribe, men det er jo alligevel et meget

interessant vidnesbyrd om, at man i provinsen ønskede at iværksætte et oplysningsarbejde, uafhængig af København. Men man ønskede som nævnt ingen selvstændig optræden fra filialernes side, faren herfor skulle dog heller ikke vise sig overvældende stor; når man ønskede filialer oprettet, var det af administrative grunde. Det var bekvemt at have organisationer i provinsen til at fordele skrifter, opkræve kontingenter o. lign.²⁶

Magten lå hos moderselskabet i København, og dette fik følgende organisation: Generalforsamlingen, der blev indkaldt to gange om året (i april og oktober), havde den lovgivende magt og valgte endvidere den udøvende myndighed. På generalforsamlingen i april valgtes for det kommende år et repræsentantskab på 36 medlemmer, der ud af sin egen midte udpegede en såkaldt skriftkomité, der havde den daglige ledelse, d. v. s. udgivelsen af skrifter og redaktionen af „Dansk Folkeblad“ (selskabets organ, som skulle udkomme en gang ugentlig). Skriftkomiteen bestod af 9 medlemmer med formand og viceformand i spidsen. Forklaringen på, at man valgte et helt kollegium til at lede Folkebladet i stedet for at udpege en ansvarlig redaktør, er jo nok, at man forsøgte at skabe balance mellem de to grupper i selskabet. Senere, da man overdrog redaktionen til F. C. Olsen, var der da også stor betænkelighed ved at lade ledelsen glide ud af skriftkomiteens hænder.²⁷ Nu fik man den ordening, som tidligere var blevet indført af „Maanedsskrift for Litteratur“, hvor den efter Schouws mening fungerede udmærket. I dette organ gik det nu ikke så godt, her blev brydningerne mellem konservative og liberale så stærke, at bladet måtte gå ind i 1838. De samme brydninger skulle man komme til at opleve i Trykkefrihedsselskabets bestyrelse. På generalforsamlingen i april 1835 valgtes den første bestyrelse, og denne udpegede følgende 9 til skriftkomiteen: Schouw (for-

mand), H. N. Clausen, P. C. Stenersen Gad, J. C. Drewsen, L. N. Hvidt, Høyen, Sibbern, H. C. Ørsted og Høegh-Guldberg. De liberale var således klart de stærkeste, af de 9 var kun 2 konservative (Sibbern og Ørsted), medens resten tilhørte de liberales moderate fløj, måske dog med undtagelse af Hvidt, der muligvis kan betragtes som den liberale venstrefløjs eneste repræsentant i skriftkomiteen. Mellem de konservative og liberale var der forholdsvis få stridigheder, kampen kom til at stå imellem disse to grupper på den ene side og den liberale venstrefløj på den anden side. Allerede i november 1835 fratrådte Schouw på grund af manglende tid fra den krævende formandspost og efterfulgtes af H. N. Clausen, der dog frasagde sig hvervet efter et halvt års forløb, muligvis som følge af den kritik, der rettedes imod selskabet især i „Københavnsposten“. Hans efterfølger blev svogeren, pastor Stenersen Gad, der sad på formandsposten i to år og skulle blive en af de moderates førende kræfter i selskabet. På repræsentantmødet den 4. maj 1836 fik skriftkomiteen i øvrigt følgende sammensætning: Gad (formand), højesteretsprokurator Delbanco (viceformand), H. N. Clausen, H. C. Ørsted, Johannes Hage, Schouw, pastor Waage, Molbech og overretsassessor P. V. Jacobsen. Stillingen var således nogenlunde uforandret med 3 konservative (Molbech, Ørsted og P. V. Jacobsen), 1 venstreliberal (Hage) og 5 moderate.

Selskabets politiske virksomhed indtil 4. november 1836.

I begyndelsen var der tilsyneladende såre fredelige tilstande i selskabet, og denne idyl blev først brudt på generalforsamlingen i november 1836. Her skal foreløbig gives en kort skildring af selskabets aktivitet indtil denne dato. Som tidligere nævnt kan man opdele medlemmerne i tre grupper: konservative, moderate og liberale.

Den første gruppe, hvis mest fremstående repræsentanter i selskabet var Sibbern, Ørsted og Molbech, lagde vægten på beskyttelse af den bestående trykkefrihed ved at bekæmpe misbrug af pressefriheden og belære journalisterne om at anvende en anstændig tone i pressen.²⁸ Derimod var de konservative ikke særligt interesseret i nogen udvidelse af trykkefriheden, men betragtede den gældende som tilstrækkelig.²⁹ For dem blev oplysningen da ret naturligt foreningens vigtigste opgave. Mellempartiet ledet af Schouw, Clausen og Gad var i de første år den mest indflydelsesrige gruppe i selskabet. Disse ønskede vel ikke alene at bevare den gældende presselovgivning, men ville arbejde for lempelser, så en tilfredsstillende trykkefrihed efterhånden opnåedes. Schouw og Co. var knap så overbevist om gavnligheden af direkte bekæmpelse af pressens misbrug, men fulgte dog af og til de konservative, hvilket vel ikke mindst skyldtes uvilje mod den skarpe tone, der prægede „Københavnsposten“. Dets program er udtrykt i Schouws artikel,³⁰ hvor han som nævnt gjorde sig til talsmand for en politisk opdragelse af middelstanden, større offentlighed og ophævelse af indskrænkninger i pressens frihed. Men endvidere var „juste-milieu“ partiets optræden bestemt af to hensyn, for det første at undgå en splittelse i selskabet, for det andet bestræbte man sig på at undgå handlinger, der kunne give anledning til regeringens indgriben. Venstrefløjen ønskede derimod, at selskabet skulle være slet og ret en politisk forening, der ikke alene bestræbte sig for at få indført fuldstændig pressefrihed, men også ønskede, at selskabet i det hele taget skulle deltage i de politiske drøftelser. For denne gruppe blev generalforsamlingsdebatterne midlet til at vække interesse for samfundets anliggender i større kredse af befolkningen, først naturligvis i København, senere i provinsen med filialernes assistance. Ven-

strefløjen nærede tilsyneladende ingen frygt for regeringens repressalier, lod sig i hvert faldt ikke forskrække af denne mulighed. I de første år blev denne gruppe ledet af Orla Lehmann og David. Den sidste delte ganske vist ikke partiets politiske synspunkter, men var i høj grad stemt for, at selskabet skulle deltage i politik, og han nærede en stærk uvilje mod flertallets forsigtige og nølende holdning.

Selskabets organ „Dansk Folkeblad“.

Folkebladet startede den 29. maj 1835, og de konservatives opfattelse kom straks til udtryk i bladets første artikel „Bemærkninger over det indbyrdes Forhold mellem Trykkefrihedslovgivningen og den almindelige Mening“, skrevet af H. C. Ørsted. Bladets virken for trykkefriheden indskrænkede sig i den følgende tid til at give prøver på misbrug af pressens frihed. Hages artikler om nepotisme i „Fædrelandet“ gav anledning til Schouws bebrejdelse „Om skjulte Angreb paa anden Mands Ære“.³¹

I anledning af „Københavnsposten“s angreb på bankrepræsentanterne advares imod at anvende personlige angreb i den politiske debat.³² Eller man advarede mod læsning af uanstændige bøger, f. eks. „Advarsel mod Læsning af Paul de Kocks Roman „Hanrejen“. Om denne morsomme affære følger nærmere redegørelse senere. Sidstnævnte fremgangsmåde havde en ivrig tilhænger i F. C. Olsen, der i en artikel „Hvad betyder det at være Medlem af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“³³ fremhævede udbredelsen af nyttig læsning og bekæmpelse af dårlig litteratur som en vigtig opgave for medlemmerne. Indlæg i tidens debat fremkom sjældent i bladet, et af de få eksempler er H. N. Clausens artikel „Om den Kunst at takke“,³⁴ der anførte Roskilde Stænderforsamlings takadresse som et eksempel på, hvor-

ledes man ikke skulle takke. Dette indlæg vakte Molbechs vrede og førte til en privat pennefejde mellem de to mænd.³⁵ M. h. t. at virke for trykkefriheden var selskabet meget tilbageholdende i begyndelsen. Men da regeringen i 1836 forelagde i stænderforsamlingerne udkast til en plakat, der fastsatte straf for tilsidesættelse af pligtskyldig opmærksomhed med hensyn til de lovbestemte grænser for trykkefriheden, og altså betød en skærpelse af forordningen af 1799,³⁶ måtte foreningen nødvendigvis oplade sin røst. H. N. Clausen skrev en artikel,³⁷ hvori han spagfærdigt protesterede imod nye indskrænkninger i trykkefriheden, som han kaldte „det virksomste Middel til Oplysnings, Kulturs og Moralitets Udbredelse“. På den anden side mener Clausen dog, at lovudkastet er fremkaldt ved misbrug af pressen, hvis man får fjernet misbrugene, vil regeringens forslag også bortfalde. Det samme mellemstandpunkt repræsenterer Schouw i sin artikel „Om Grænserne for Indholdet af de uprivilegerede Blade“,³⁸ skrevet i anledning af regeringens forbud af 16. april 1836 mod at meddele politiske nyheder med dertil knyttede ræsonnementer. Schouw påviser, hvor vanskeligt det er at trække grænserne for forordningen af 1810, og fremhæver, at Hages artikel „Rusland og Orienten“ ikke var af anden karakter end så mange andre, der ikke var blevet forbudt.

*„Dansk Fokeblad“s oplysningsvirksomhed
fra stiftelsen til november 1836.*

Selskabets frygt for at deltage i politik fik det til at kaste sig så meget desto ivrigere over et andet gebet, folkeoplysningen. At dette arbejde var en opgave for foreningen, var alle medlemmer enige om, derimod kunne der jo være divergerende meninger om, hvilke samfundslag dette oplysningsarbejde skulle tage sigte på. Schouws stilling er f. eks. ikke helt klar, i den ene artikel³⁹ taler

han om oplysningen af middelstanden, men i en anden om muligheden af at sætte kontingentet så lavt, at alle borgerklasser kan træde ind i foreningen.⁴⁰ Og det var det sidste, der skete. Kontingentet blev sat til 2 rdl. om året, og for dette beløb modtog medlemmerne såvel „Dansk Folkeblad“ som de af foreningen udsendte skrifter. I den meddelelse om udgivelse af Folkebladet, som foreningen den 16. maj 1835 udsender,⁴¹ hedder det, at stoffet skal behandles på folkelig måde, „det maa kunne tiltale tænksomme Læsere paa forskelligt Trin af Kundskab og Dannelse, kunne læses af nogle til Belæring, af andre til Oplivelse“. Da Johannes Hage den 25. september 1835 rykker skriftkomiteen til undsætning⁴² i anledning af „Københavnsposten“s angreb, henviser han dels til de mænds stilling, hvem redaktionen er overdraget, dels til, at det politiske liv endnu er svagt udviklet, og at der endelig er andre blade, som behandler politiske anliggender, og opkaster et spørgsmål, hvem „Dansk Folkeblad“ henvender sig til: „For hvilket Publikum, for den mindre dannede Del, svare vi, da vi formener, at Komiteen hverken har haft Bondestanden eller den mest dannede Del af Middelstanden for Øje“. For bonden ville velskrevne provinsaviser være meget gavnlige, de kunne skrive korte populære politiske artikler og dertil knytte den nærmeste egns begivenheder. Og konklusionen bliver „det bliver da den mindre dannede Del af Borgerstanden, man nærmest kan tænke paa ved Valget af Emnerne“. I samme nummer hilser skriftkomiteen i en vedføjede erklæring dette forsvar med glæde og fastslår, at Folkebladet ikke er noget politisk blad, men skal tjene til at oplyse folket om genstande, der må være vigtige for alle. Selv om man muligvis ved dannelsen mest har tænkt på at henvende sig til den mindre dannede del af borgerskabet, viser selskabets virksomhed dog, at dette program ikke blev fulgt, men at man også

billigt

gik i gang med at vække bondens læselyst, hvilket som tidligere nævnt en taler gjorde sig til talsmand for på den første generalforsamling.

Den 12. juni 1835 var der i bladet indrykket en opfordring til skribenter, som har indsigt i samfundets eller enkelte klassers tarv, om at indsende bidrag til „Dansk Folkeblad“. Det betones, at formålet med bladet er at sprede kundskab og oplysning, og indholdet skal behandles på folkelig måde. Da de indsendte bidrag i mange tilfælde omhandlede forhold, som efter skriftkomiteens mening ikke egnede sig til offentliggørelse i bladet, indrykkedes en liste over passende emner i bladet. Listen havde følgende udseende:

1. I hvilke Arter af Misbrug har Pressen gjort sig skyldig i det forløbne Aar?
2. Hvorledes kunne Forældre bidrage til, at Konfirmandundervisningen bliver frugtbar for deres Børn?
3. Om Betydningen af Rang og dens Indflydelse i det borgerlige Liv.
4. Hvad maa man ønske iagttaget af dem, som bidrager til at forskønne vore Købstæder og deres Omgivelser?
5. Hvilke Misgreb har man at undgaa ved at øve Godgørenhed?
6. Om falsk Undseelse.
7. Ved hvilke Fejl forse de fattige sig sædvanligt mod de rige?
8. Kan der gøres noget for at overholde Søndagens Hellighed?
9. Hvilke Forandringer maa man ønske indførte med Hensyn til den offentlige Ed og dens Aflæggelse, saaledes at den rigtige Følelse for Edens Hellighed udbredes og styrkes i Folket?

Folkebladet skulle således beskæftige sig med jævne let forståelige emner og bringe stof for småborgere og bønder. Mange af artiklerne er skrevet i novelleform, men alle tager sigte på belæring eller oplysning i en eller anden retning. Af forskellige emner, der behandles i bladet, kan nævnes følgende: Algreen-Ussing behandler ukyndigheden i landets lovgivning.⁴³ Det er nødvendigt at kende den del af lovgivningen, der angår ens egen stilling og næringsvej, men endvidere bør enhver have en almindelig oversigt over hele landets lovgivning. Et bidrag hertil giver Algreen-Ussing senere i artikelserien „Smaating af Lov og Ret, nyttige for enhver Mand“,⁴⁴ hvori han behandler emner som skilsmisse, testamentering, betaling for fund af hittegods, uægte børns stilling o. s. v. Samme forfatter giver borgere belæring i nationaløkonomi i artiklen „Snedkere og Marchandisere“,⁴⁵ hvori han angriber lavsånden og forklarer næringsfrihedens gavnlighed. Undervisningen i nationaløkonomi fortsætter i de kommende numre. Fortællingen „Den rige og den fattige“⁴⁶ skildrer det heldige i godernes ulige fordeling, og eventyret „Arbejdsløn“⁴⁷ forklarer, hvor tåbeligt det er at gribe ind i arbejdslønnen ad lovgivningens vej. Tidens brændende sociale spørgsmål behandles også i „Scener ved og efter en Fattigkommissions Møde“.⁴⁸ Den store nød blandt de fattige skildres, og spørgsmålet stilles, hvorledes fattigforsørgelsen bedst gives, så den virker efter sin hensigt. Forfatteren kommer til det resultat, at understøttelsen må begrænses, indtil man ved de rigtige midler, religiøs og moralsk oplysning, har forebygget trangen ved at give lyst til arbejde og selvstændighed.

Religiøs og moralsk oplysning var bladets mål. Tidens optimistiske tro på den stadige udvikling mod højere former delte bladets redaktion i fuldt mål, og troen på oplysningens velsignelser var grundfæstet. Alle foræl-

dede skikke og traditioner skulle bortryddes, og her blev det naturligt nok landbefolkningen, man tog i skole. Bønderne blev opfordret til at søge læge i stedet for at anvende gamle husråd eller søge kvaksalveren. Dette emne behandles f. eks. i artiklen „En Episode af Lægekunstens Historie i Jylland“⁴⁹ formet som en morsom fortælling. Artiklen var skrevet af pastor Rohmann, der leverede nogle af de bedste bidrag i Folkebladet. Præsterne er i det hele taget selskabets gode støtter i oplysningsarbejdet. Den altovervejende del af de indsendte artikler i „Dansk Folkeblad“ stammer fra gejstlige, og også en betydelig del af de udgivne skrifter havde gejstlige fædre.

Men vi vender tilbage til bladets indhold. Bekæmpelse af overtro præger bladet, og historiske skildringer gives af fortidens fejlgreb. Et led i denne kamp var de utallige advarsler imod tallotteriet. Mange lærerige og afskrækkende beretninger fremføres om den sørgelige skæbne, der bliver den lidenskabelige spillers lod. Også børneopdragelse giver bladet sig af med, dels til befolkningen i al almindelighed om at opdrage børn i dyd og gudsfrygt, men dog henvender man sig også her med forkærlighed til landbefolkningen, f. eks. i artiklen „Børneopdragelsen paa Landet“,⁵⁰ hvori bønderne belæres om det forkastelige i at give børn brændevin, nødvendigheden af at sende børnene rettidigt i skole, gavnligheden ved at sørge for renlighed, og ikke mindst nødvendigheden af at oplære børn til nyttige beskæftigelser. Bøndernes liv skal reformeres, både hvad angår arbejde og fest. En af bøndernes gode venner O. D. Lütken skriver „Om den danske Landalmues Forlystelser og Gavnligheden af, at nogle af dem hævedes og forbedredes“.⁵¹ Pastoren beretter om bøndernes fester, der i og for sig var meget uskyldige, men dog var drikkeriet uheldigt, f. eks. ved fester som „Ride Sommer i By“ og „Ride Fastelavn“.

Fester burde kombineres med præmiepløjning, og for at få adgang til deltagelse burde fremvises et forfærdiget agerdyrkningsredskab. Ligeledes burde bryllupsfesterne begrænses noget. Andre forkastelige tilbøjeligheder var kortspil, markedsture, platte komedier og slette sange. På de to sidste områder kunne smagen forædles ved kontrol fra øvrighedens side med komedieopførelser og ved udgivelse af gode sange. Flid og arbejdsomhed var dyder, der skulle fremelskes i landbefolkningen. De lange vinteraftener kan anvendes til husflid.⁵² Også bondens lyst til at holde fast ved gamle beskæftigelser, selv om de er ulovlige, angribes. Indskærpelse af flid kommer frem i utallige artikler, som i „Sæt Næring efter Tæring“,⁵³ der især henvender sig til byernes håndværkere, som opfordres til at udvide produktionen. Eller „Fattige Richards Almanak“,⁵⁴ der fastslår, at dovenskab skader mere end de hårde skatter.

Løvrigt vrimler det i bladet med påmindelser om at vise gudsfrygt, dyd, flid og sparsommelighed. Alle rationalismens smukke principper træder lyslevende frem i bladets spalter og viser klart, at selv om romantikken kom til Danmark en menneskealder tidligere, hersker rationalismen dog stadig blandt akademikerne, ikke mindst blandt præsterne. Dette afsnit kan passende afsluttes med referatet af en artikel „Det gamle og det nye“,⁵⁵ der efter min mening giver et meget godt billede af tidens præstetype og dens livsanskuelse. Pastor J. R. Damkjer angriber tilbøjeligheden til at følge skik og sædvane. Denne fejl er karakteristisk for bønderne, der følger fædres skik i stedet for at lære de nye agerdyrkningsmetoder, og for håndværkerne, der arbejder på den gamle måde og ikke efter tidens fordringer. Dette har skadelige følger både i materielle og åndelige ting, thi det er i grunden også ligegyldighed mod Gud ikke at virke for fremskridt og oplysning.

Oppositionen mod selskabets linie.

Hos de liberale opstod stærk bitterhed og skuffelse over den linie, skriftkomiteen fulgte. Da repræsentantskabsprotokollen kun omfatter årene 1837—44, kan man ikke få noget at vide om diskussionerne i selskabet, da „Dansk Folkeblad“ søgte at tilsløre modsætningsforholdet i selskabet, men man ser dog, at H. N. Clausen på generalforsamlingen i april 1836 måtte rykke frem med et forsvar for selskabets virksomhed.⁵⁶ Formanden hævdede, at selskabets formål var at modvirke misbrug af pressen og fremme udbredelsen af god og nyttig læsning. Hvis man gik videre, ville det foranledige „collisioner“ og således hindre selskabets fremvækst. Men oppositionen kom til udtryk i „Københavnsposten“, der i denne periode kan betragtes som organ for selskabets venstrefløj. Bladet angreb dels selskabets bekæmpelse af pressemisbrug, hvorved skriftkomiteen fik karakter af et censurkollegium. Da Schouw angreb Hages artikel om nepotisme, sætter „Københavnsposten“ i sit svar ind mod skriftkomiteens vedføjede erklæring.⁵⁷ En sådan fremgangsmåde er kun et forsøg på at imponere og „nære den fordærlige Autoritetstro, der er en af vore Hovedfejl“. Dels angribes bladets stof, der ingen aktualitet har. Den 10. september 1835 bebrejder „Københavnsposten“⁵⁸ foreningen, at den i sit blad beskæftiger sig med skotske hekseprocesser og otaheitiske parlamentstaler på et tidspunkt, da det politiske liv nylig er vakt i Danmark. Bladet har ikke svaret til forventningerne, og skriftkomiteen er blevet en autoritet, der skræmmer hæderlige forfattere. I anledning af Hages forsvar for skriftkomiteen skriver „Københavnsposten“,⁵⁹ at „Dansk Folkeblad“ er beregnet for den mindre daannede middelstand. Bladet burde derfor drive sin oplysningsvirksomhed på anden måde, især beskæftige sig med politiske emner.

Lehmans forslag.

Trykkefrihedsselskabets generalforsamling den 4. november 1836 blev skelsættende i foreningens historie, idet Lehmann på denne forelagde to forslag,⁶⁰ det ene om udvidelse af foreningens virksomhed til også at gælde Slesvig; det andet gik ud på, at generalforsamlingen skulle bemyndige repræsentantskabet til at tilstille enten kongen eller stænderforsamlingerne en petition, hvori man anmodede om, at domstolene alene skulle have myndighed i pressesager. Det første skal jeg komme tilbage til under behandlingen af selskabets forhold til Slesvig. På generalforsamlingen gav det ikke anledning til uoverensstemmelser, men blev enstemmigt vedtaget. Det andet skridt stod på dette tidspunkt som en langt alvorligere sag. Flertallet undgik at tage stilling til spørgsmålet ved at udtale, at petitionen i hvert fald burde indleveres til stænderne, og da disse ikke var inde i øjeblikket, var der ingen grund til at tage stilling på nuværende tidspunkt. Lehmann trak forslaget tilbage,⁶¹ og uvejret syntes ovre for denne gang. Men allerede på næste repræsentantskabsmøde den 21. november optog Høegh-Guldberg forslaget, idet han ønskede, at generalforsamlingen i april skulle give den af Lehmann foreslåede bemyndigelse.⁶²

Der blev nedsat en komité, bestående af H. N. Clausen, overretsprokurator M. Delbanco og højesteretsadvokat Blechingberg, til at afgive betænkning over forslaget. Den 17. februar offentliggjordes komiteens betænkning i „Dansk Folkeblad“. Forslaget afvistes, idet man hævdede, at det var stridende mod selskabets love at indvirke direkte på presselovgivningen. Komiteen udviklede videre, at generalforsamlingen ikke var kompetent til at forandre selskabets formål, da § 1 var en grundlov. Dermed var de modsætninger, der allerede var til stede ved drøftelsen af selskabets love på den første generalfor-

frugt for
at blive
politisk

samling, og som kun blev nedkæmpet ved forsikringer om selskabets liberale karakter, brudt frem for alvor. Dysten begyndte den 13. februar 1837 med Lehmann som hovedtaler for den liberale fløj, Clausen og Schouw som de moderates anførere.⁶³ Lehmann talte om de store modsætninger, der havde været indenfor foreningen lige fra den første dag. Fra den ene side betragtede man selskabet som en institution, der skulle komme regeringen til hjælp ved siden af love, politi og domstole, mens han med mange andre betragtede den som en fortsættelse af petitionen, som en permanent petition. Schouw hævdede heroverfor, at hvis man betragtede selskabet som en fortsættelse af petitionen, blev foreningen til et foretagende, der kontrollerede regeringens handlinger, og en sådan mistillid kunne let blive skadelig for samfundet. Schouw frygtede øjensynligt for, at selskabet skulle føre en kurs, der ville bevirke regeringens indgriben. Nu rykkede David de liberale til undsætning. Den 17. april forelagde han i repræsentantskabet forslag om en lovændring, hvorved det blev fastslået, at det tilkom generalforsamlingen at give, ændre og fortolke lovene.⁶⁴ David fremhævede, at det måtte tilkomme generalforsamlingen at afgøre, hvad der lå inden for selskabets formål. Han anklagede endvidere repræsentanterne for, at deres indvendinger kun var påskud, den virkelige årsag var den afsky, som selskabet nærede for alt, hvad der lugtede af politik. Hans forslag blev efter diskussion vedtaget.⁶⁵

De moderates modtræk.

De liberale var nu sejren nær, og de moderate spejdede efter en udvej. Allerede tidligere havde de konservative øjensynligt frygtet udviklingen i selskabet. I foråret 1837 havde Molbech skrevet en pjece „Om Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug og dets Virksom-

hed". Molbech beklagede bittert, at man i selskabet stredes om kompetencespørgsmål og petitionsret. Han erklærer „enhver Tendens, der maatte attraa at gøre Selskabet blot til et Redskab for politiske Meningers Kamp og Udvikling, for et Dødsprincip“ for selskabet. Kamp mod misbrug og folkeoplysning er selskabets opgaver. Trykkefrihed besidder landet i tilstrækkelig grad. Således er essensen af den pjece, Molbech senere udgav, men den kan naturligvis have undergået ændringer i mellemtiden. Gad overdrog bedømmelsen til Bang, Clausen og Schouw.⁶⁶ Bang mente, at selskabet burde udgive pjecen, selv om den ikke dækkede komiteens synspunkter. H. N. Clausen var mere kritisk, dels fandt han, at skriftet vendte sig for voldsomt mod de liberale blade, dels beklagede han, at forholdene fremstilledes, som om lovgivningen var tilfredsstillende. Til slut vendte Clausen sig imod at indskrænke den trykkefrihed, landet besad, ved at optræde som censurmyndighed i stedet for at forsvare friheden. Schouw sluttede sig til Clausens udtalelser og uddybede nærmere spørgsmålet om foreningens forsvar for trykkefriheden, måske ville selskabets ord have tilstrækkelig vægt til at forhindre yderligere indskrænkninger, muligvis burde der indgives en petition som i 1835. Resultatet blev, at skriftkomiteen afviste pjecen, hvorefter Molbech selv lod den udgive.

Årsagen til de moderates modstand var således ikke, at de havde en anden opfattelse end de liberale af trykkefrihedsspørgsmålet. Forklaringen må da blive følgende: De moderate var villige til at indlevere en petition, hvis den som i 1835 blev indleveret af en flok ansete borgere, men en petition indleveret af en forening, hvis medlemmer for størstedelen var ukendte, var uden vægt, og et sådant skridt ville betyde, at foreningen blev inddraget i politik, hvilket kunne medføre fare for dens eksistens. Endelig ville den af Lehmann og David

foreslåede fremgangsmåde betyde, at magten kom til at ligge hos generalforsamlingen, hvilket var en vederstyggelighed for disse mænd. Den afgørende indflydelse måtte ligge hos de ansete og oplyste mænd, derfor bekæmpede Schouw og meningsfæller da også voldsomt, at generalforsamlingen skulle kunne ændre § 1, d. v. s. ændre de retningslinier, som selskabets stiftere, velgørere og bedste mænd havde afstukket. Den 6. juni 1837 indkaldte Schouw da de 24 stiftere til et møde til drøftelse af et udkast, som nogle stiftere ønskede at forelægge de øvrige.⁶⁷ Resultatet af denne drøftelse blev, at 16 stiftere (J. F. Schouw, H. N. Clausen, Stenersen Gad, C. W. Haagen, G. Hetsch, N. Høyen, J. Deichmann, W. F. Duntzfeldt, M. Delbanco, J. C. Drewsen, P. V. Jacobsen, F. V. Mansa, J. Th. Suhr, S. M. Trier og H. C. Ørsted) den 10. juni 1837 udsendte en erklæring,⁶⁸ hvori det hed, at hvis selskabet ikke fulgte den hidtilgældende kurs og sikrede denne ved at erklære § 1 for en grundlov, der angav selskabets formål, ville de 16 trække sig ud af selskabet.

Allerede tidligere var rygter om dette skridt sivet ud, og den 7. og 8. juni skrev Algreen-Ussing i „Københavnsposten“,⁶⁹ at generalforsamlingen aldrig nogen sinde havde erklæret § 1 uforanderlig og henviste til § 5, „at det alene tilkommer Selskabet at give og forandre Love, bestemme Genstandene for dets Virksomhed“. Algreen-Ussing ønskede dog ikke foretaget noget skridt, der kunne fremkalde en spaltning i selskabet.

Gads forslag om en forfatningsændring.

Den 12. juni begyndte forhandlingerne om en bilægelse af striden. Gad meddelte, at stifternes erklæring ikke skulle anses som en trusel.⁷⁰ De var villige til at forhandle om en anden løsning. Formanden skitserede derpå det forslag, han selv var ved at udarbejde. Gad udtalte, at selskabets store medlemstal gør det umuligt

endog for flertallet af indenbys medlemmer at deltage i generalforsamlingen. Det medfører, at en minoritet kan gennemføre ændringer, som flertallet ikke billiger. Dette var så meget mere farligt, som mange ser på personen og ikke på realiteten. Endvidere måtte man tage hensyn til de udenbys medlemmer, der overhovedet ingen del havde i den lovgivende magt. Derved havde Gad givet en smuk begrundelse for sit forslag, der gik ud på at indføre en repræsentativ forfatning i lighed med, hvad der var tilfældet i konstitutionelle stater. Gad bemærkede, at det var bedst for selskabet, at den lovgivende magt lægges i hænderne på en korporation, hvor intelligensen har sit sæde, og hvor en beslutning først tages efter moden overvejelse. De menige medlemmer ville bevare deres indflydelse, da de skulle vælge repræsentanterne.

David kritiserede formandens forslag,⁷¹ idet han mente, at ethvert forslag burde gå gennem flere instanser, også en repræsentation kunne tage overlede beslutninger. Han henviste til, at i U.S.A. har præsidenten vetoet i folkets interesse. Intet sted kunne intriger lettere vinde indpas end i et lille samfund. Endelig ville samfundsånden bedre oplives, hvis man lod forslagene behandle af flere instanser. Efter nogen diskussion vedtoges at nedsætte en komité til at behandle formandens forslag sammen med eventuelle indsendte forslag. David ønskede filialerne rådspurgt, men formanden og flertallet med ham ville ikke henvende sig til filialerne, før komitébetænkningen forelå. Komiteen skulle bestå af 5 medlemmer, og til denne valgtes: Høegh-Guldberg, Salicath, Delbanco, H. N. Clausen og Schouw. Schouw og Lehmann stod lige i første omgang, men ved omvalg sejrede Schouw. De moderate besatte således alle pladserne i udvalget.

Høegh-Guldberg og Salicath forsøgte derefter at bilægge den opståede strid ved at tilvejebringe et kom-

promis.⁷² De foreslog, at repræsentanterne skulle forsikre, at der ikke blev påtænkt nogen ændring for § 1. For denne erklæring stemte alle repræsentanter med undtagelse af Engelstoft, Molbech og Sibbern. Denne erklæring beroligede dog ikke stifterne. Schouw fremhævede den 23. juni i en skrivelse til stifterne,⁷³ at dette forslag ingen garanti gav imod fremtidige ændringer, men han foreslår at afvente behandlingen af Gads forslag, hvilket vandt tilslutning.

Forfatningsdiskussionen i bladene.

Samtidig udspandt der sig en polemik i „Københavnsposten“ mellem Schouw og bladet. I sit indlæg den 23. juni⁷⁴ fastholdt Schouw, at stifterne havde ret til at forlange selskabets oprindelige plan bevaret. Han sammenlignede foreningen med et interessentskab, her var blot tale om sammenskud af åndelige kræfter, og de, der anvendte tid og kræfter i selskabets tjeneste, ville ikke risikere, at det blev anvendt i andet øjemed end det tilsigtede. I „Betragtninger“⁷⁵ indrømmer „Københavnsposten“, at en del taler for at indføre en repræsentativ forfatning, derved ville de dygtigste blive valgt, men på den anden side ville filialernes indflydelse kun blive tilsyneladende, da kun københavnere kunne vælges, og provinsboernes kendskab til disse ikke var stor. Men den vægtigste indvending er, at generalforsamlingen er et vigtigt dannelsesmiddel. Interessen vil svækkes, når den er borte.

Som denne diskussion antyder, var modsætningen mellem de to grupper ikke uovervindelig. De liberale benægtede ikke den repræsentative forfatnings fortrinlighed, men interessen kunne lettest vedligeholdes og forøges gennem generalforsamlingsdebatterne. Og endelig var det også blandt de københavnske medlemmer, de liberale havde deres tilhængere, mens de moderate og

konservative kunne regne med stærkest tilslutning i provinsen. Den ringe tilbøjelighed, selskabets ledelse ved mange lejligheder nærrede m. h. t. at rådspørge filialerne, viser klart, det ikke var af hensyn til filialerne, den nye forfatning skulle gennemføres.

Formanden for Randers filial, overlærer Ingerslev, anede åbenbart, at de moderates forslag kun ville give filialerne ringe indflydelse, thi han foreslog at give filialerne rådgivende myndighed i alle vigtige anliggender.⁷⁶

En af stifternes ivrigste modstandere var David, der vel næppe kan siges at høre til den liberale gruppe, men nærmest må siges at være „løsgænger“. I „Fædrelandet“ fremsætter han den 8. juli en række interessante principielle betragtninger.⁷⁷ David starter med at forsvare vetoret og tokammersystem, også af en anden grund bør generalforsamlingen bevares, man skal ikke ringeagte de menige medlemmers mening. Sammenblanding af den udøvende og den lovgivende myndighed vil være at synde mod den repræsentative forfatnings hovedprincip. David frygter for, at partiinteresser vil blive dominerende, og enkelte personer kan komme til at beherske valgene. Interessen vil svækkes i København uden at vinde i styrke i provinsen. Davids forslag er da, at filialerne får rådgivende myndighed, generalforsamlingen bevarer den lovgivende myndighed, mens repræsentantforsamlingen får suspensivt veto. David er således en tro discipel af Montesquieus lære om adskillelsen af de 3 magtfaktorer.

Komiteens betænkning.

Gad havde ikke udformet forslaget om en forfatningsændring nærmere, men kun formuleret den i to hovedpunkter.

1. Den lovgivende myndighed overdrages til en repræsentativ forsamling.
2. Valg af denne forsamling foregår ved skriftlig afstemning.

Det blev komiteens opgave at udforme forfatningen i enkeltheder. Resultatet af udvalgets arbejde forelå den 25. august 1837. De vigtigste punkter i forslaget var følgende:

1. Generalforsamlingens lovgivende myndighed overføres til en repræsentativ forsamling.
2. Repræsentantforsamlingen skal bestå af 100 medlemmer, der skal vælges dels af moderselskabet, dels af de filialer, der har tilstrækkelig mange medlemmer til at vælge en repræsentant. De øvrige filialer og uorganiserede medlemmer henregnes til den københavnske afdeling.
3. Filialerne vælger repræsentanter i forhold til deres medlemstal.
4. Repræsentantforsamlingen træder sammen to gange om året.
5. Repræsentantforsamlingens møder er offentlige, endvidere offentliggøres forhandlingerne i „Dansk Folkeblad“.
6. Repræsentantforsamlingen vælger en bestyrelse på 20 medlemmer, der besidder den administrative myndighed. Denne bestyrelse udpeger af sin midte en skriftkomité på 9 medlemmer til at forestå den daglige ledelse.

I sin betænkning fremhæver komiteen lighedsprincippet som årsagen til, at dette forslag er fremkommet. Denne forklaring kan dog ikke tages for gode varer, da København også efter forfatningsændringen ville besidde den afgørende indflydelse i selskabet. Komiteen afslører da også selv den virkelige sammenhæng, idet den udtaler, at selskabet under den nuværende organisation „let kan være udsat for, at en mindre velovervejet eller endog overilet Beslutning kan blive taget“. (Betænkningen er trykt i „Dansk Folkeblad“ 22. og 29. september 1837).

Diskussionen fortsættes i repræsentantforsamlingen.

Den 4. september genoptages forhandlingerne i repræsentantforsamlingen. David, Lehmann og pastor Visby angreb forslaget,⁷⁸ mens Høegh-Guldberg forsvarede det.⁷⁹ David udtalte sig på linie med sine synspunkter i artiklen. Lehmann gik stærkt imod at fratage den københavnske generalforsamling den lovgivende magt, thi skulle selskabet betragtes som en politisk forening, da var det nødvendigt, at medlemmerne ofte kom sammen, men skal selskabet betragtes som „godtkøbsboghandling“, da er en dygtig boghandler tilstrækkelig til at bestyre det. Lehmann understregede, at afgørelsen måtte ligge hos hovedselskabet i København, men filialerne skulle have lejlighed til at afgive betænkninger, og det var, hvad de begærede. Han henviste til et andragende fra Fredericia om at give filialerne rådgivende myndighed og til Ingerslevs artikel i „Københavnsposten“. Visby erklærede, at generalforsamlingen var nødvendig, „hvis man skulde vedligeholde og nære en vis Aand“. En repræsentantforsamling, der kun holdt møde to gange om året, ville ingen interesse kunne vække. Guldberg gentog de af hans gruppe tidligere fremsatte synspunkter og hævdede endvidere, „at i en Forsamling af visse navngivne Mænd vilde Partihensyn langt mindre finde Sted end i en stor af unavngivne“. Lehmann imødegik dette synspunkt,⁸⁰ at det kom an på at få en forstandig bestyrelse, såvel i staten som i nærværende selskab kom det mere an på at udvikle en social ånd end på forstandigheden. M. h. t. filialerne udtalte Lehmann, at de med tiden kunne få betydning for „den aandelige Udvikling i Provinserne, hvor der hidtil savnedes Støttepunkter“, men deres indflydelse på ledelsen kunne ikke strækkes længere end til at afgive betænkninger.

I det næste møde rykkede Gad ud med en energisk forsvarstale for den nye ordning.⁸¹ Han fremhævede, at der opstod mange spørgsmål, som massen ikke kunne danne sig nogen mening om, men som selv folk, der var vant til at sysle med åndelige ting, kunne være i tvivl om, f. eks. kompetencespørgsmålet, grundlovens uforanderlighed, selskabets petitionsret. Grosserer M. L. Nathanson rejste spørgsmålet,⁸² om generalforsamlingen ville afstå den ret, som den havde fået. Han bemærkede meget træffende, „man var ikke gaaet ind i Selskabet for at faa Bøger gratis, men man var gaaet derind i Følelsen af, at en Ret længe havde været tilsidesat ved ej at deltage i en offentlig Forsamling“.

David kæmpede stadig for bevarelsen af generalforsamlingen og indførelse af tokammersystem, men inden for liberale kredse blev man stemt for at give efter. Således erklærede Hage,⁸³ at man var nødt til at gå ind på komiteens forslag for at undgå et skisma. Han indrømmede, at politiske anskuelser kunne sætte sit præg på „Dansk Folkeblad“ og skrifterne, men det vigtigste var dog, at oplysningsarbejdet fortsattes. Til sidst drejede diskussionen sig om, hvorvidt man skulle tage beslutning straks eller først indhente filialernes betænkninger. Salicath mente, at repræsentationen måtte træffe sin afgørelse og derefter forelægge den for filialerne. David krævede, at filialerne skulle stå frit. Man skulle ikke lægge dem svaret i munden. Davids synspunkt sejrede, og filialerne fik en frist på 8 uger til at indsende betænkning i.

Filialernes betænkninger.

Der indløb svar fra 18 filialer.⁸⁴ Af disse gik 13 (Aalborg, Fredericia, Frederiksborg, Hjørring, Holbæk, Køge, Kolding, Maribo, Nakskov, Nykøbing F., Odense, Roskilde og Slagelse) ind for at overdrage selskabets lovgi-

vende magt til en repræsentantforsamling. 4 af denne gruppe stiller dog ændringsforslag (Frederiksborg, Hjørring, Maribo og Nykøbing F.). De 5 resterende forkastede forslaget (Faaborg, Hobro, Korsør, Randers og Ærøskøbing). Den sidstnævnte gruppe med undtagelse af Korsør gik ind for at bevare generalforsamlingen, men dog således, at filialselskaberne blev rådspurgt i alle vigtige anliggender, og vel at mærke havde stemmeret og ikke alene rådgivende myndighed. Randers foreslog således at give repræsentanter og filialer i forening suspensivt veto over for generalforsamlingen, således at et forslag blev forkastet, hvis majoriteten af repræsentanterne og $\frac{2}{3}$ af filialerne gik imod det. Ærøskøbing foreslog at udvide det bestående repræsentantskab på 36 medlemmer ved at vælge ud af filialernes egen midte nogle repræsentanter, der skulle deltage i afgørelsen af alle vigtigere spørgsmål og navnlig filialerne vedrørende. Korsør gik derimod ind for dispacheur Wesselys forslag. (Wessely havde foreslået, at filialerne skulle have ret til at afholde generalforsamlinger til drøftelse af fremkomne forslag).

De 4 filialer, som havde stillet ændringsforslag, gav nok tilslutning til afskaffelsen af generalforsamlingen og indførelsen af en repræsentativ forfatning, men krævede større indflydelse for provinsen. Frederiksborg erklærede, man havde håbet, at den ny organisation skulle sætte filialselskabernes medlemmer på lige fod med moderselskabets „ved at forøge hines Indflydelse og ikke alene ved at formindske disses“. Man foreslog da at give medlemmerne vetoret. Et forslag skulle gå til afstemning mellem medlemmerne, når en filial eller 50 medlemmer krævede det. Hjørring ønskede en mere klar adskillelse af den lovgivende og udøvende myndighed. Bestyrelsen skulle ikke have stemmeret i repræsentantforsamlingen. Maribo krævede større ligestilling for fili-

aler og moderselskab. Dette kunne gennemføres ved, at filialselskaberne fik ret til at afholde generalforsamlinger, når der blev foreslået nye love eller forandringer i de bestående. Og Nykøbings forslag var praktisk talt af samme art som Maribos, blot betones her, at filialernes stemmer skulle tælles med ved den endelige afstemning i København. Også med hensyn til valgmåden sporedes en del utilfredshed. I punkt 2 fastsatte forslaget,⁸⁵ at alle medlemmer, der ikke var i noget filialselskab, samt alle filialer, der ikke havde tilstrækkeligt mange medlemmer til at vælge en repræsentant (der skulle vælges en repræsentant for hver 50 medlemmer), skulle henregnes til moderselskabets medlemmer. Det er let at se, hvad resultatet ville blive. En del af foreningens medlemmer blev lukket ude fra valget, til gengæld fik København langt flere repræsentanter, end det kunne tilkomme i forhold til sit medlemstal. Filialerne krævede da også ændringer. Aalborg, Hobro og Ærøskøbing krævede, at hver filial skulle have ret til at vælge mindst en repræsentant. Hobro foreslog endvidere, at de medlemmer, der ikke hørte til noget filialselskab, selv måtte vælge, om de ville stemme under en filial eller under moderselskabet. Randers gik et skridt videre ved at foreslå, at disse medlemmer enten skulle stemme gennem nærmeste filial eller helt afholde sig fra at stemme. Filialerne stillede også større krav m. h. t. forhandlingernes offentlighed, end komiteen havde villet indrømme i sit forslag. Hjørring og Randers foreslog, „at ethvert Medlem af Selskabet bør paa de offentlige Repræsentantforsamlinger have Tilladelse til at ytre sig og foranledige samt deltage i Diskussionerne“. Aalborg var af samme mening, dog med den tilføjelse, „at vedkommende Medlem først skal være tillagt Ordet af Formanden“. Odense filial nøjedes med at foreslå, at forfattere af forslag, der er under diskussion, skal have tilladelse til at tale i repræsentantforsamlingen. Randers ønskede, at

man skulle drage medlemmerne uden for repræsentantskabet med i komiteernes arbejde, og foreslog til den ende, „at ved Valg af Komiteer til at overveje et Anliggende skal Halvparten og ved ulige Antal Minoriteten af Komiteen vælges blandt Medlemmer, som ej ere Repræsentanter“. Fredericia stillede endelig et temmelig usædvanligt forslag, idet det foreslog valget af en skriftkomité for Nordjylland „med lige Bemyndigelse til at bestemme Bidrag til Optagelse i „Folkebladet“, som der tilkommer den i København valgte Komité“.

Den københavnske generalforsamling.

I repræsentantmødet den 11. december⁸⁶ blev ekstrakt af betænkningerne fremlagt, og sagen skulle endelig afgøres. Lehmann og David stred for bevarelse af den københavnske generalforsamling, mens Salicath mente, at generalforsamlingen var overflødig. Herimod erklærede David, at generalforsamlingen kunne udøve en betydelig moralsk indflydelse, og derved opnåede man sikkerhed for, at repræsentanternes beslutninger var udtryk for den egentlige selskabsvilje. Lehmann gjorde opmærksom på, at generalforsamlingen kunne afgive betænkninger over forslag eller selv tage initiativet til at forelægge forslag. Salicath replicerede, at det eneste, generalforsamlingen kunne, var at samle stemmer til et forslag, og det havde ingen betydning, da repræsentanterne skulle stemme efter deres overbevisning. Fra moderat side lagde man tydeligt nok stærk vægt på at neutralisere den københavnske generalforsamling, og den 18. december fandt H. C. Ørsted på en løsning,⁸⁷ idet han foreslog at dele den københavnske afdeling i flere mindre afdelinger. Dette protesterede de liberale imod, mens Schouw og Gad straks gav tilslutning til forslaget, og Delbanco åbenhjertigt indrømmede de moderates mistillid til den københavnske afdeling, idet han erklærede, „den vilde komme til at danne ikke blot en Funktion af Selskabet,

men en Fraktion, hvorved Grunden ville lægges til hele Selskabets Opløsning“. ⁸⁸ De moderate sejrede. Med 13 stemmer mod 11 vedtoges Ørsteds forslag.

Repræsentantforsamlingens myndighed begrænses.

Også på andre punkter led de liberale nederlag. Lehmann forlangte, at filialernes betænkninger altid skulle indhentes, mens de moderate kun ville give disse adgang til at ytre sig. Ørsted erklærede, at alle medlemmerne skulle have lejlighed til at ytre sig om en proposition, men de skulle ikke opfordres dertil. Komiteens indstilling blev vedtaget. ⁸⁹ Endelig gjorde Lehmann et forsøg på at hindre magtens koncentration hos bestyrelsen, idet han foreslog, at de vigtigste administrative sager blev lagt ind under repræsentantforsamlingen, mens de løbende forretninger kom under bestyrelsen. ⁹⁰ F. eks. kunne man overdrage udsættelsen af prisopgaver og salget af skrifter til repræsentantforsamlingen. Schouw protesterede skarpt og fremhævede, at man ønskede at adskille den lovgivende og udøvende myndighed fra hinanden. Repræsentantskabet vedtog ikke at tage stilling til spørgsmålet. Det var i det hele taget ikke de moderates mening, at repræsentantskabet skulle fungere mere end højst nødvendigt. Til sidst diskuteredes nemlig, hvor ofte forsamlingen skulle sammenkaldes. De liberale foreslog 4 gange om året. Salicath mente, at skulle der holdes 4 møder om året, kunne foreningen let tildrage sig så megen opmærksomhed, at der kunne blive fare for dens eksistens. ⁹¹ Ved afstemningen vedtoges, at forsamlingen kun skulle indkaldes 2 gange om året. Schouws parti havde sejret.

Generalforsamlingens holdning.

Under forhandlingerne i bestyrelsen var der kun foretaget få ændringer i forslaget. Den vigtigste var, at en

trediedel af repræsentanterne skulle afgå hvert år. Den endelige afgørelse tilkom imidlertid generalforsamlingen, her viste det sig, at de liberale stod stærkt, således at en del ændringer måtte indføres, før den endelige vedtagelse fandt sted. Forsamlingens venstrefløj ledet af Balthazar Christensen tog afstand fra enhver ændring af den gældende forfatning, men flertallet af den liberale gruppe med Lehmann i spidsen sluttede sig modstræbende til forslaget. Lehmann erkendte, at forslaget var fremkommet, fordi man var blevet bange for den ænd, der i et begejstringens øjeblik var blevet fremkaldt. Alligevel ville han slutte sig til forslaget, fordi indførelsen af en repræsentativ forfatning var en historisk udvikling såvel i selskabets som i enhver stats liv. Den sociale ånd skulle dog bevares, til den ende skulle den københavnske generalforsamling blive stående. Hovedslaget kom da endnu en gang til at stå om den københavnske afdeling. De moderate protesterede, idet de fremhævede faren for en konflikt mellem repræsentantskabet og den københavnske afdelings generalforsamling. Forholdet mellem disse to parter ville blive som mellem et over- og et underhus, erklærede Gad. Men de liberale sejrede, og afdelingen i København beholdt sin generalforsamling. Denne vedtagelse førte flere ændringer med sig, og denne gang tog de moderate initiativet. Gads gruppe anså det for sandsynligt, at den københavnske afdeling ville indtage en holdning, der kunne tvinge de moderate kræfter til at træde ud af afdelingen. Dette medførte, at de mistede deres stemmeret. Følgen kunne blive, at provinsen fik den dominerende indflydelse, indrømmede Gad åbenlyst. De moderate ønskede, at de københavnske medlemmer skulle have stemmeret, selv om de ikke var medlemmer af den lokale afdeling. Fra liberal side ville man dog ikke indrømme København denne særstilling, og til slut vedtog man da, at alle medlemmer

skulle have ret til at stemme igennem en afdeling. Dette medførte en ny ændring, idet alle filialer følgelig måtte have ret til at vælge mindst een repræsentant. Endvidere vedtog forsamlingen på Davids forslag, at den ny forfatning kun skulle gælde for et tidsrum af 6 år.

Den endelige forfatning (i uddrag):

1. Den lovgivende myndighed overdrages for 6 år til en repræsentantforsamling.
2. Den københavnske afdeling udgør stadig en særegen afdeling af selskabet.
3. Repræsentanterne vælges af afdelingerne, men medlemmer, som ikke står i nogen afdeling, kan stemme igennem en af disse.
4. Selskabet vælger en repræsentant for hver 50 stemmeberettigede medlemmer. Enhver afdeling har ret til at vælge mindst een repræsentant.
5. En trediedel af repræsentanterne afgår årligt.
6. Der afholdes 2 repræsentantforsamlinger om året.
7. Repræsentantskabets møder er offentlige, således at ethvert medlem er berettiget både til at overvære dem og til at deltage i diskussionen.
8. Repræsentantskabet vælger ud af sin midte både en bestyrelse på 20 medlemmer og en skriftkomité på 9 medlemmer.

(„Dansk Folkeblad“ den 16. febr. 1838).

Generalforsamlingen vedtog til slut at lade forfatningen gå til afstemning blandt de københavnske medlemmer, og resultatet blev, at forslaget blev vedtaget med 836 stemmer mod 145.

Selskabets arbejde i Slesvig.

På generalforsamlingen den 4. november 1836 stillede Orla Lehmann forslag om at udvide selskabets virksom-

hed til den dansktalende del af Slesvigs befolkning. Lehmann ville ikke prædike nogen danskhedens propaganda og vendte sig imod enhver tanke om at fordanske Holsten. Han skildrede den tilbagetrængning, der efterhånden var sket af det danske sprog, men så en redning i tidens folkelige ånd, som også havde fremkaldt et vågenende folkelig i Slesvig. Hvilke ændringer der skulle ske i offentlige forhold for at skaffe den danske nationalitet og det danske sprog sin ret, måtte overlades til Slesvigerne selv, men hvad de danske kunne gøre, var at udanne og forædle det danske sprog i Slesvig for således at styrke dets modstand imod det fremmedes indtrængen. Her kunne også Trykkefrihedsselskabet medvirke. Dette forslag vakte ingen modstand, og man vedtog enstemmigt: „Selskabet bemyndiger Bestyrelsen til at gøre de Opofrelser, som efter nærmere Overvejelse maatte anses hensigtsmæssige for at udvide Selskabets Virksomhed til den dansktalende Del af Hertugdømmet Slesvigs danske Befolkning“.⁹² Flere ting i Lehmanns tale kunne tyde på, at han ønskede ført en aggressiv sprogekamp, der skulle omfatte hele Slesvig. Navnlig udtalelsen om, at han ikke ønskede Holsten fordansket, kunne lyde ildevarslende for tysktalende Slesvigerne. Den af Gad stillede resolution, der blev vedtaget, var så tilpas vag i formen, at man ikke kunne afgøre, om Lehmanns formentlige politik ville blive fulgt af selskabet. Det skulle i øvrigt vise sig at være vanskeligt at komme i forbindelse med Slesvigerne. Den danske bevægelse i Nordslesvig var en folkelig bevægelse, der var opstået som en opposition imod embedsstanden. Den holdt fast ved absolutismen og betragtede såvel den danske som den slesvig-holstenske liberalisme med mistro.⁹³ Selskabet kom derfor i forbindelse med kredse, for hvem liberalismen var vigtigere end sprogsagen. Selskabets agent i Haderslev, faktor C. Sørensen, repræsenterede denne retning. Han

ønskede, at de liberale i kongeriget og hertugdømmerne skulle træde i forbindelse med hinanden, men er iøvrigt skuffet over selskabet, der beskæftiger sig alt for lidt med politiske spørgsmål, hvilket efter hans mening skyldes den omstændighed, at foreningen tæller for mange embedsmænd.⁹⁴ Den danske bevægelses førstekræfter holdt sig derimod tilbage, navnlig nærede Flor stærk mistillid til foreningen. I et brev til P. C. Koch meddelte Flor,⁹⁵ at Gad har tilbudt pekuniær støtte, og Lehmann er villig til at levere bidrag til „Dannevirke“, men Flor ønskede ikke at modtage hjælp fra kongeriget. Og Koch for sit vedkommende melder sig først ind i selskabet i foråret 1838.⁹⁶ Til gengæld sad Kochs bitre fjender i selskabet.

Pastor Randbøll skrev meget bittert, at Koch og Nissen fordærvede sagen, da de i 1838 til Flors petition om dansk rets- og embedssprog, hvilket Randbøll var tilhænger af, tilføjede kravet om kirke- og skolesprog.⁹⁷ Og C. Sørensen betragtede den absolutistiske Koch som en forræder imod liberalismens sag.⁹⁸ Selskabet måtte da optræde med stor forsigtighed og berolige selskabets slesvigske medlemmer ved flere lejligheder. Således skriver Gad til pastor Bonnichsen og beklager, at der i Lehmanns tale findes udtryk, der kan være stødende for Slesvig-Holstenerne, men erklærer, at selskabets bestyrelse ikke vil gøre udbredelsen af dansk sprog i Slesvig til en partisag.⁹⁹ Det er dog spørgsmålet, hvor oprigtig denne erklæring er, thi den 28. november 1837 tilsender bestyrelsen Tørningelehn filial et stort antal af J. C. Riises „Bibliothek for Ungdommen“, og det henstilles, at man uddeler skriftet fortrinsvis i de egne, hvor det danske sprog er trængt mest tilbage, og ikke så meget „nord efter og op imod Kongeaaen“.¹⁰⁰ Tørningelehns uddeling af skrifterne behagede imidlertid ikke Paulsen og Flor, og de trådte i forbindelse med selskabet for at

sikre en bedre fordeling af skrifterne. Den 15. december skriver skriftkomiteen til Tørninglehn og meddeler, at Paulsen har krævet 35 eksemplarer af Riises bog til Flensborg og Als. Gad anmoder filialselskabet om at efterkomme Paulsens ønske.¹⁰¹ Dette nægter Tørninglehn under henvisning til, at en uddeling er foretaget, og for at holde forbindelsen med de to professorer intakt sender skriftkomiteen nogle eksemplarer af Paulsens bog til Als og Sundeved og meddeler Flor, at de vil blive uddelt efter hans anvisning.¹⁰² Den 16. marts 1838 sendes en forsyning på 200 ekspl. af samme bog, som ligeledes skal uddeles efter Flors bestemmelser.¹⁰³ Dette foretagende vakte til gengæld Randbølls vrede, i et brev til Lehmann den 21. april 1838 kalder han uddelingen af Paulsens bog for et misgreb.¹⁰⁴ I øvrigt gjorde selskabet sig store anstrengelser for at få hvervet flere medlemmer i Slesvig. Målet var oprettelse af filialselskaber, hvilket lykkedes i Tørninglehn og på Ærø, men skriftkomiteen ønskede flere oprettet. Den 16. juni 1837 opfordres pastor Bonnichsen, Dybbøl, til at danne en afdeling for Sundeved.¹⁰⁵ Den 18. august bearbejdes provst Koch med den samme henstilling.¹⁰⁶ I januar 1838 forsøger man at overtale pastor Claudius i Sønderborg til at stifte et filialselskab for Als og Sundeved,¹⁰⁷ og den 16. marts samme år gør skriftkomiteen Flor opmærksom på, at det ville gavne den slesvigske sag, hvis Slesvig selv fik repræsentanter i København. Flor bør danne en filial i Haderslev.¹⁰⁸ Men selskabet ville dog ikke ofre ubegrænsede midler på den slesvigske sag. Da cand. jur. J. A. Hasselberg søger om en årlig pengeunderstøttelse til indkøb af bøger til Slesvig, får han afslag; selskabets kræfter tillader det ikke.¹⁰⁹ Ved slutningen af denne periode var tilslutningen i Slesvig dog nået op på et ikke ubetydeligt antal, og man nærrede en ikke ubegrundet optimisme m. h. t. fremtiden.

bogforsyning

„*Dansk Folkeblad*“
i perioden november 1836 til april 1838.

Bladet prægedes i denne periode af forfatningskampen i selskabet, ofte blev dets spalter fyldt med referater af repræsentanternes drøftelser, hvilket ikke vakte begejstring hos alle læsere. Til gengæld var der grumme lidt politisk stof, og skriftkomiteen undgik helt at støde myndighederne. Da Johannes Hage kom under censur, fik skriftkomiteen, som Hage på dette tidspunkt var medlem af, ham til at trække sig tilbage, for at bladet ikke skulle komme under censur. „Københavnsposten“ angreb bitert skriftkomiteen, fordi den havde undgået censuren i stedet for at stille sig solidarisk med Hage.¹¹⁰ Oppositionen besluttede da at vælge Hage ind i skriftkomiteen igen. Ved valget den 4. september 1837 fik Hage 13 stemmer og Hvidt 6 stemmer.¹¹¹ Gad protesterede imod genvalg af Hage og erklærede, at skriftkomiteen ville trække sig tilbage, hvis bladet kom under censur. David benægtede dog at have givet tilslutning til en sådan opfattelse. Han ville derimod ikke skrive i bladet i så tilfælde. Lehmann og løjtnant Hoffmeyer krævede, at man skulle give Hage et bevis på tillid ved at genvælge ham. Men skriftkomiteens trusel havde dog gjort sin virkning, ved anden afstemning blev Hvidt valgt med 14 stemmer, medens Hage atter fik 13. Derefter opstod en lille strid, om valget skulle omtales i Folkebladet eller ej. Lehmann krævede valget refereret, medens Gad protesterede, og til sidst overlod man afgørelsen til skriftkomiteen. Denne episode illustrerer ganske godt ledelsens forsigtighed og oppositionens utålmodighed efter at få lejlighed til en lille demonstration over for magthaverne. I sine referater fra repræsentantskabets møder undgik „Dansk Folkeblad“ naturligvis, hvad der kunne støde regeringen, men også modsætningerne inden for selskabet søgte

man at tilsløre, og oppositionen fik ikke adgang til at skrive indlæg i Folkebladet. Således afvistes en artikel af cand. jur. J. S. Jacob „Om Moderselskabets Forhold til Filialerne“.¹¹² Og da formanden for Ærø filial, provst Christensen, indsendte en artikel om samme emne, svarede skriftkomiteen, at man ikke ønskede polemiske artikler i anledning af forhandlingerne i selskabets bestyrelse.¹¹³

„*Dansk Folkeblad*“s oplysningsarbejde.

Bladet blev redigeret efter de samme retningslinier, som blev afstukket ved starten. F. eks. beskæftiger bladet sig med sociale spørgsmål, dels fra et økonomisk-samfundsmæssigt og dels fra et moralsk-kristeligt synspunkt.^{emner} Pastor Visby opfordrer arbejdsgivere til at tage straffede folk i deres tjeneste for at lede dem bort fra forbryderbanen.¹¹⁴ Amtsforvalter L. C. Brinck-Seidelin, provst Jacobsen i Brovst og skolelæreren sammesteds diskuterer årsagen til den stadige stigning i antallet af fattiglemmer.¹¹⁵ Ligeledes fortsætter bekæmpelse af overtro, tallotteri, o. s. v., men da de allerede skildrede synspunkter går igen, er der ingen grund til at udbyde disse emner yderligere. Derimod skal nye emner og nye former skildres her. Bladet begynder nu at give levnedbeskrivelser af mænd, der fra små kår har svunget sig op og grundlagt foretagender, til lykke og held for samfundet. Initiativet kom fra pastor Marckmann, der foreslog at udgive „en Samling Levnedbeskrivelser af sådanne Mænd, der uden Hjælpe midler ved Opfindsomhed og Flid har fremkaldt vigtige og industrielle Anstalter“. Skriftkomiteen svarede, at man vil nøjes med at udgive sådanne igennem „Dansk Folkeblad“, og H. C. Ørsted vil give de fornødne anvisninger.¹¹⁶ Allerede den 23. december 1836 kom den første artikel af denne art om „Potte-

mageren Wedgwood“, en beretning om en pottemager-søn, der grundlagde en stor lervareindustri. For at læsere ikke skal tage fejl af meningen med denne artikel, udtrykkes i en fodnote håbet om, at fajanceproduktionen herhjemme må mindske brugen af engelsk stentøj. Skildringer i denne genre er „Geheimstatsminister Christian Reventlows Fortjenester af Sandflugtens Dæmpning“,¹¹⁷ „Christopher Oberkampff“¹¹⁸ (en tekstilfabrikant) og „Rothschildernes Opkomst“.¹¹⁹ Et par af de emner, skriftkomiteen havde ønsket behandlet, blev nu gjort til genstand for drøftelse. Det ene var „Hvorledes kunne Forældre bidrage til at gøre Konfirmandundervisningen frugtbar for deres Børn?“,¹²⁰ det andet „Hvad skal man bestille om Søndagen“¹²¹ var skrevet af pastor Luplau, som her smukt giver udtryk for den tolerance, som det 19. århundredes kristelige rationalisme holdt i hævd. Artiklen advarer naturligvis mod drikkeri, kortspil og unødvendigt arbejde. Men det kan tillades at køre korn om søndagen i ustadigt vejr, og en lille dans søndag eftermiddag i al ærbarhed skader ikke, men læsning i gode skrifter er naturligvis bedre. Men mange artikler beskæftiger sig nu med forholdet mellem tro og videnskab, hvilket kun kan betyde, at redaktionen også vil give stof for de mere dannede. H. C. Ørsted redegør for, at de moderne naturforskeres resultater ikke strider imod bibelen, men det er endog kristendommens mening, at vi skal erhverve os så store kundskaber som muligt om Guds værk.¹²² På samme plan ligger pastor Giessings opgør med de gammeldags kristne, der fordømmer alle, der har en anden opfattelse, som kættere, og er misfornøjede med deres sjælesørger, fordi han bestræber sig på at vedligeholde harmoni mellem den kristelige tro og den videnskabelige erkendelse.¹²³ Kulturhistoriske og historiske artikler begynder at optræde i bladet, Dorphs skildring af de jydskt tateres¹²⁴ og Rohmanns beretning

„Om Levemaaden især Yppigheden og Overdaadigheden i Danmark i det 16. og 17. Aarhundrede“¹²⁵ er vel nærmest beregnet på at læses af begge kategorier, men F. C. Olsens og Hetschs skildring „Om Udgravninger af Gurre Slots Ruiner“¹²⁶ og professor D. F. Eschrichts artikel „Om Hovedskallerne og Benradene i vore gamle Gravhøje“¹²⁷ er ganske givet beregnet for den dannede middelstand. Dette gælder i ikke mindre grad Davids artikelserie „Om Civilisationens Indflydelse paa Menneskets fysiske Tilstand“, som er et opgør med den romantiske dyrkelse af naturen og den primitive kultur, der startede med Rousseau.¹²⁸

Kritikken mod „Folkebladet“.

I mange kredse var skuffelsen stor. I „Københavnsposten“ kom af og til skarpe angreb på bladets indhold, således indeholdt dette blad den 28. juni 1837 en bidende kritik af „Dansk Folkeblad Nr. 10“ indsendt af formanden for et filiialselskab. Fra filiialselskaberne indløb der med mellemrum klager til skriftkomiteen. Fredericia klagede i juni 1837 over foreningens virksomhed,¹²⁹ og den 16. oktober samme år oplæstes en lignende klage fra Hobro.¹³⁰ Kort tid efter kritiserede Korsør, at bladet fyldtes med referater fra repræsentanternes forhandlinger, og krævede disse optaget i tillægsblade, ellers ville foreningen miste mange medlemmer.¹³¹ Ikke mindst i slesvigske kredse var der utilfredshed. Provst Christensen, formanden for Ærø filial, skriver til Lehmann, at bladet i det første halvår af tredje årgang (efteråret 1837) har været mat.¹³² Faktor Sørensen er betydelig skarpere i sin kritik, og er navnlig utilfreds med, at bladet intel bringer om „Kommunalvæsen og Sager, der griber ind i det borgerlige Liv“, men interesseløse artikler som Schouws „Fluen og Kandebæreren“.¹³³ Lorenz Krüger beskylder endog Folkebladet for at smigre kon-

gen og regeringen. Han erklærer, at man får indtrykket af, at selskabet består af aristokrater og konservative mænd.¹³⁴ Men det skarpeste angreb indsendte Fredericia dog i sin betænkning over den nye forfatning. Filialselskabet erklærede, at bladet ikke blev redigeret i overensstemmelse med § 2, og „Dansk Folkeblad“ var i det hele taget af så ringe kvalitet, at det kunne give anledning til udmeldelser. Misfornøjelsen var meget udbredt både i København og provinsen, fra alle sider føres klager over tomhed og aldeles mangel på interesse.¹³⁵ Det var i den anledning, Fredericia foreslog valgt en skriftkomité for Nørrejylland.

Lehmanns fremstød.

Selskabet havde reddet sig igennem forfatningskampens storme uden splittelse, men modsætningerne bestod stadig, og de liberale havde ikke opgivet håbet om at få foreningen draget ind i aktiv politik. Kort efter den nye organisations vedtagelse, mens valgene til „Repræsentanternes Hus“ endnu stod på, foretog Lehmann et fremstød. Forhistorien var denne. Den 9. marts 1838 rykkede skriftkomiteen frem til et stilfærdigt angreb på regeringens optræden i den såkaldte „Rømelingaffære“, der havde medført beslaglæggelse af „Københavnsposten“ i henhold til en hemmelig kongelig resolution, der forbød at omtale sagen.¹³⁶ Skriftkomiteen gav i sin artikel udtryk for bekymring over, at man beslaglagde blade i henhold til resolutioner, der aldrig havde været offentliggjorte.¹³⁷ Det har næppe været med særlig begejstring, skriftkomiteen foretog dette skridt, men da Algreen-Using indsendte en artikel om emnet, besluttede skriftkomiteen at afvise denne artikel, der åbenbart var for skarp i tonen, og selv skrive et mere moderat indlæg.¹³⁸ I denne situation fandt Lehmann, at en kraftigere demonstration burde foretages. Han skrev til alle forenin-

gens filialer og opfordrede disse til at indsende en takadresse til skriftkomiteen i anledning af dens optræden. Denne skrivelse fik imidlertid ingen god modtagelse i provinsen. Frederiksborg afviste meget skarpt at have noget med sagen at gøre.¹³⁹ Hobro indtog samme standpunkt og tillagde i øvrigt ikke denne specielle lovovertrædelse fra myndighedernes side nogen betydning.¹⁴⁰ Randers undskyldte sig i en lang forklaring med manglende kendskab til sagen. Den ringe tilslutning til generalforsamlingen gjorde det også til et spillægteri at udstede en erklæring, men hvis København tog nogen beslutning, ville filialens bestyrelse forsøge at få Randers til at følge efter.¹⁴¹ Også pastor Randbøll indtog en negativ holdning.¹⁴² Derimod lovede Fredericia¹⁴³ og Nykøbing F.¹⁴⁴ at forelægge sagen på generalforsamlingen, men kun i sidstnævnte filial vandt adressen tilslutning, thi Fredericia findes ikke blandt de 8 filialer, som imødekom Lehmanns anmodning. De 8 filialer var Hjørring, Køge, Korsør, Maribo, Nakskov, Nykøbing F., Rudkøbing og Stege.¹⁴⁵ Den 23. april kom sagen til behandling i repræsentantforsamlingen.¹⁴⁶ Skriftkomiteen ønskede ingen tak, erklærede pastor Gad, da det måtte være skriftkomiteen magtpåliggende at stå selvstændig og handle efter sin overbevisning. Han tilføjede „man maatte dog betænke, at enhver god Borger staar i et Pietetsforhold til sin Regering, og at Drillerier bør være fjernede fra dette Forhold“. Lehmann indrømmede, at takken ikke var årsagen i sig selv, men da artiklen på højere steder var lagt gode mænd til last, ville sagen vinde i styrke ved dette skridt. Formanden pegede på, at Lehmann havde fremkaldt adressen, og Schouw fastslog, at artiklen stod for skriftkomiteens regning og ikke var udtryk for selskabets anskuelse. Således løb det hele ud i sandet. Lehmanns hensigt har jo tydelig nok været både at demonstrere mod regeringen og presse skriftkomiteen frem

til større aktivitet i fremtiden under henvisning til medlemmernes begejstrede tilslutning. Filialernes kølige holdning var en slem streg i regningen, og skriftkomiteen havde let ved at afvise den ubehagelige adresse. Som i Hagesagen kom diskussionen til slut til at dreje sig om, hvorvidt sagen skulle refereres i Folkebladet. På Bangs forslag afsluttedes et kompromis (referatet skulle være så kort som muligt). Derimod nægtede Gad at offentliggøre afdelingernes takadresser. Den 3. maj 1838 takker skriftkomiteen de pågældende afdelinger for tilslutning til artiklen, men man ønsker ikke, at takken kommer offentlig frem, fordi en længere drøftelse af denne sag ikke er i trykkefrihedens eller selskabets interesse.¹⁴⁷ Skriftkomiteen viste ved denne lejlighed som både før og senere sin frygt for, at foreningen skulle pådrage sig regeringens opmærksomhed.

Valget i foråret 1838.

Den 5. februar 1838 var drøftelserne afsluttet, og repræsentantskabet skulle nu for fremtiden vælges af den københavnske afdeling og filialselskaberne, 1 repræsentant for hver 50 medlemmer.¹⁴⁸ Dette repræsentantskab valgte ud af sin egen midte en bestyrelse på 20 medlemmer og 9 mand til en skriftkomité. De liberale havde dog opnået den indrømmelse, at ordningen kun skulle gælde i 6 år. Første gang skulle vælges 67 repræsentanter, heraf udpegede København 36, og provinsen besatte 31 pladser. Af filialselskaberne valgte Aalborg 4, Frederiksborg 3, Randers 3, Nakskov 2, Odense 2, Nykøbing F. 2, medens 15 filialer fik hver et mandat.¹⁴⁹ I repræsentantmødet den 31. maj 1838 konstitueredes bestyrelse og skriftkomité. Medlemmer af bestyrelsen blev: Gad, Delbanco, vinhandler H. P. Hansen, Høegh-Guldberg, David, postsekretær Bojesen, Hvidt, Engelstoft, Lehmann, bager, cand. jur. Sager, professor J. E. Larsen, dr. Kra-

rup, prokurator C. W. Haagen, Balthazar Christensen, Wessely, grosserer Nathanson og institutbestyrer Borgen. Og til skriftkomiteen valgtes: Overlærer F. C. Olsen, H. N. Clausen, David, Engelstoft, professor J. E. Larsen, Hvidt, Velschow, J. C. Drewsen og Lehmann.¹⁵⁰ Det er bemærkelsesværdigt, at skønt der vælges så få konservative bestyrelsesmedlemmer, udpegedes dog to konservative (Engelstoft og Velschow) til skriftkomiteen. Det samme antal får de liberale (Hvidt og Lehmann), skønt de dog har langt større tilslutning, mens de moderate opnår majoriteten. Men havde de moderate overvægten i skriftkomiteen, sikrede de liberale sig til gengæld et støttepunkt i den københavnske afdeling, hvis bestyrelse var meget venstreorienteret med Balthazar Christensen som formand. Da diskussionen om afdelingens forhold fandt sted, havde konservative og moderate fået fastslået, at medlemmer af selskabet bosiddende i København ikke var forpligtet til at stå i den københavnske afdeling.¹⁵¹ Nu meddelte Balthazar Christensen hovedbestyrelsen, at man betragtede alle, der ikke udtrykkeligt erklærede det modsatte, for at være medlemmer af afdelingen, selv om de blev optaget af hovedbestyrelsen. Årsagen til denne bestemmelse var, som David udtrykte det, frygten for at mange ville udtræde på grund af afdelingens præsumptive revolutionerende tendens.¹⁵² Denne fortolkning vakte betænkelighed hos repræsentanterne, men man enedes dog om at meddele bestemmelsen i Folkebladet. Et andet lovforklaringsspørgsmål kom til at foreligge i samme møde.¹⁵³ Forlagsboghandler Jacob Deichmann (Gyldendal) havde nægtet at indtræde i den københavnske afdelings bestyrelse, og denne erklærede da, at han også måtte udtræde af repræsentantskabet. Balthazar Christensen og Lehmann forsvarede denne bestemmelse, medens Gad og David protesterede imod en sådan fortolkning. Balthazar

Christensen ville lade sagen afgøre af afdelingens generalforsamling, hvilket de moderate naturligvis ikke ville høre tale om. På F. C. Olsens forslag vedtog man endelig at lade repræsentanterne afgøre spørgsmålet.

Trykkefrihedspetitionen i 1838.

Dagen efter, den 21. august, stod dog alvorligere ting på dagsordenen. De liberale ville nu slå et slag for pressen, der havde fået endnu trangere kår end tidligere, da Kancelliet den 1. november 1837 skærpede presselovgivningen ved bestemmelsen om straf for tilsidesættelse af pligtskyldig opmærksomhed. I denne situation kunne foreningen ikke godt undgå at tage til genmæle, og Lehmann forelagde nævnte dato forslag om indgivelse af en petition, der anmodede om:

1. Ophævelse af pl. af 13. maj 1814.
2. Ophævelse af pl. af 2. oktober 1810.
3. Ophævelse af pl. af 18. oktober 1805.
4. Bortfald af § 1 i forordningen af 1. november 1837 (om straf for tilsidesættelse af pligtskyldig opmærksomhed).
5. Bortfald af § 20 i forordningen af 27. september 1799 (censur for domfældte forfattere).
6. Ophævelse af forbudet mod de to norske blade, „Morgenbladet“ og „Den Constitutionelle“.
7. At kun domstolene afgør, hvad der må offentliggøres gennem pressen.¹⁵⁴

Lehmann anmodede om nedsættelse af et udvalg, hvilket forsamlingen gav tilslutning til. Der valgtes 5 medlemmer: H. N. Clausen, Høegh-Guldberg, J. E. Larsen, Gad og David. Da Gad afslog valget, indtrådte F. C. Olsen. På ny havde de moderate besat alle pladserne i et vigtigt udvalg. Komiteens betænkning,¹⁵⁵ som blev forelagt bestyrelsen den 8. oktober 1838,¹⁵⁶ erklærede sig

enig med Lehmann, men strøg dog punkterne 4 og 6. Derimod tilføjedes reskriptet af 26. september 1835 om forbud mod offentliggørelse af stænderforhandlingerne ud over, hvad der blev trykt i Stændertidende. Komiteen mente, at det ville fornærme Frederik VI at anmode om ophævelse af bestemmelser, der var udstedt for nylig, medens man altid kunne begrunde kritikken mod ældre bestemmelser ved at pege på den udvikling, der var sket siden deres udstedelse.

Forslaget var blevet forelagt filialerne, og der indløb svar fra 12 af 25 filialer. 8 (Køge, Korsør, Hobro, Rønne, Maribo, Ærøskøbing, Roskilde og Randers) gav tilslutning, mens 4 (Kolding, Frederiksborg, Nykøbing F. og Fredericia) gik imod. Kun eet problem stod tilbage. Skulle petitionen indgives af repræsentanterne som privatpersoner eller i selskabets navn? Hvidt havde rejst spørgsmålet ved forslagets forelæggelse, og Lehmann erklærede under tilslutning fra Balthazar Christensen og Wessely, at petitionen var en selskabssag.¹⁵⁷ Komiteen var dog af en anden mening. H. N. Clausen udtalte, „at Petitionen ej skulde indgives i Repræsentantskabets Navn, men Repræsentanterne paatog sig denne Sag ifølge deres Overbevisning og Stilling i Selskabet“. De liberale bøjedede af for ikke at hindre petitionens indgivelse, men Lehmann erklærede dog, at denne fremgangsmåde ikke skulle binde selskabet for fremtiden. Denne dialektiske metode vandt dog ikke alles tilslutning. Auditor Holm opponerede kraftigt imod, at repræsentanterne skulle vedtage petitionen i denne egenskab, men dog indgive den i deres eget navn.¹⁵⁸ Bestyrelsen vedtog komitebetænkningen med 11 stemmer mod 5. På repræsentantforsamlingen den 12. oktober fortsattes diskussionen.¹⁵⁹ Foruden filialernes svar oplæstes skrivelser fra Sibbern, justitsråd Blechingberg og advokat Schäffer, der gik ud på, at selskabet som sådant ikke havde ret til at indgive

petitioner. De liberale hævdede bestemt selskabets ret til at foretage dette skridt, men ønskede ikke at stille sagen på spidsen, og petitionen blev indgivet af repræsentanterne som privatpersoner. Af 67 underskrev de 39. Af den resterende halvdel var 7 fraværende som stænderdeputerede, 2 var bortrejst, og 3 erklærede ikke at kunne skrive under som følge af embedsstilling (sandsynligvis militære embedsmænd). Trods alt var der stadig en tydelig konservativ minoritet blandt repræsentanterne.

Striden mellem Balthazar Christensen og Gad.

I det følgende halvår forløb alt såre fredeligt, men ved valgene i foråret 1839 blussede modsætningen atter op.

I repræsentantskabet dominerede København naturligvis fortsat. Af 69 repræsentanter valgte København 38, Aalborg 3, Frederiksborg 3, Randers 3, Odense 2, Nakskov 2, Nykøbing F. 2, Roskilde 2, og 14 filialer valgte hver en repræsentant. Til bestyrelsen valgtes: F. C. Olsen, Delbanco, Wessely, dr. med. Ballin, grosserer Duntzfeldt, Hvidt, Sager, grosserer H. P. Hansen, kaptajn Baggesen, Engelstoft, Haagen, bogholder Herforth, P. V. Jacobsen, Meinert, regimentskirurg Djørup, lektor Wilkens, rådmand Driefer, pastor Wolff, kommitteret Lund og brygger Bjerre.¹⁶⁰ Et helt nyt kuld rykkede ind i bestyrelsen. Af de 20 medlemmer var kun 6 gengangere. Det viste sig straks, at det liberale element i selskabet var blevet styrket, thi til formandsposten opstilledes Balthazar Christensen sammen med Sager og Gad.¹⁶¹ Da ingen opnåede absolut majoritet i første omgang, trak Gad sig tilbage, og Sager ville gøre det samme, men Balthazar Christensen opfordrede Sager som sin politiske modstander til at lade sig genopstille, da Balthazar Christensen ønskede denne valgkamp afgjort. Da blev de moderate forskrækkede. Pastor Gad lod sig skynd-

somst genopstille og blev valgt. Dagen efter angreb „Københavnsposten“ kraftigt Gad, hvis optræden erklæredes ulovlig, da han ikke kunne lade sig opstille, når han først havde trukket sig tilbage. Men, tilføjede bladet hånligt, Gad ville redde „justemilieu folkene“ fra at tage parti, hvilket Balthazar Christensen ellers havde tvunget dem til.¹⁶² Den 9. maj svarede Gad i en artikel, der ikke gav modstanderen noget efter i bitterhed.¹⁶³ Han betegnede Balthazar Christensen som en af „Det unge Danmark“ og erklærer det for en ulykke, hvis disse folk fik magten i selskabet og fremkaldte splid og partistridigheder. Hvis denne gruppe skulle glide ud, ville ingen større skade være sket, skriver pastoren spydigt.

Striden mellem Lehmann og Gad.

Valget i foråret 1839 gav anledning til flere bataljer. Den 30. marts 1839 var der i Adresseavisen indrykket en meddelelse om et prøvevalg i den københavnske afdeling. Følgende 13 personer var blevet opstillet: 1. fabrikant Fibiger, 2. buntmager Fritsche, 3. magister Hammerich, 4. grosserer H. P. Hansen, 5. student Nis Hanssen, 6. dr. med. Levy, 7. jernstøber Lunde, 8. kancellisekretær Mangor, 9. assessor pharm. Møller, 10. grosserer Owen, 11. kobberstikker Schøller, 12. dr. med. Sommer, 13. kommandør Chr. Wulff. Da Gad blev klar over, at Lehmann havde indrykket annoncen, afkrævede han denne en forklaring.¹⁶⁴ Lehmann afslog at give nogen redegørelse til formanden. Den 10. juni fremlagde Gad i bestyrelsen en klage over Lehmanns optræden, idet han oplyste, at der dels intet prøvevalg var afholdt, dels var 3 af de 13 kandidater slet ikke medlemmer af selskabet (nemlig Levy, Mangor og Hammerich).¹⁶⁵ Wessely indrømmede, at der intet prøvevalg havde fundet sted, men benægtede formandens ret til at gribe ind i den københavnske afdelings anliggender. Stemningen var ikke

Gad gunstig. Herforth erklærede f. eks., at formanden havde anvendt samme fremgangsmåde på sidste generalforsamling, hvor han havde omtalt, hvem det var ønskeligt at få valgt ind i skriftkomiteen. Man besluttede ikke at lade sagen komme frem i Folkebladet, men uoverensstemmelsen blev ikke dysset ned alligevel, thi den 14. juni skrev Lehmann om sagen i „Københavnsposten“. Lehmann påstod dels, at formanden ikke havde ret til at gribe ind i den københavnske afdelings forhold, dels at Gad havde optrådt på denne måde, fordi han troede, at Lehmann stod bag „Københavnsposten“s angreb på hans person.

Denne affære giver et meget godt indblik i foreningens forhold. Det mest slående er vel den dominerende rolle, man får indtrykket af, enkelte fremstående personer spiller. Også de rent personlige modsætninger belyses af disse stridigheder. Men vigtigt i denne forbindelse er vel, at Gads forsøg på at indskrænke den københavnske afdelings selvstændighed og give den en stilling på linie med provinsens filialer ganske mislykkedes. De liberales indflydelse var stigende.

Politidirektørens advarsel.

I skriftkomiteen herskede de mådeholdne dog stadig. Her sad Gad (formand), H. N. Clausen (viceformand), Engelstoft, F. C. Olsen, Molbech, Hvidt, P. V. Jacobsen, Wessely og Delbanco. Fordelingen bliver således: 4 moderate, 3 konservative og 2 liberale. „Det unge Danmark“ skulle så vidt muligt holdes ude af selskabets vigtigste myndighed. Alligevel kom den så besindige ledelse i strid med regeringen. Den 5. og 6. april 1839 havde „Dansk Folkeblad“ indeholdt en gennemgang af den officielle finansberetning, hvilket resulterede i en alvorlig advarsel fra politidirektør Bræstrup.¹⁶⁶ Politidirektøren betegnede beretningen som en ensidig og skæv fremstilling af

finansernes tilstand, og en gentagelse kunne bringe selskabet alvorlige ubehageligheder. Skrivelsen var sendt skriftkomiteen den 22. maj, og Gad lod skrivelsen gå videre til den forrige skriftkomite, som 2. juni over for regeringen protesterede mod denne bebrejdelse.¹⁶⁷ Skriftkomiteen havde selv taget afgørelsen i sin hånd, og på bestyrelsesmødet den 10. juni viste den kun ringe tilbøjelighed til at give oplysninger om sagen.¹⁶⁸ En række medlemmer krævede dog meddelelse om såvel politidirektørens skrivelse som svarskrivelsen, og begge blev oplæst. Men nu krævede oppositionen reskriptet offentliggjort i „Dansk Folkeblad“. Clausen protesterede og sagde, at hvis man meddelte reskriptet, ville kongens uvilje vækkes, og skriftkomiteens henvendelse blive uden virkning. Det vedtoges dog med 14 stemmer mod 8 at indrykke reskriptet i Folkebladet, men Clausen, Engelstoft og Hvidt begærede meddelt, at de havde modsat sig offentliggørelsen. Skriftkomiteens forsigtige holdning fremkaldte atter „Københavnsposten“s uvilje.¹⁶⁹ Bladet bebrejdede Gad og den forrige skriftkomité, at de intet ville lade komme til offentlighedens kundskab. Ved denne lejlighed skulle det for første gang vise sig, hvorledes ledelsen af en organisation med 5000 medlemmer ville te sig over for statsmagten, og så ordner den fhv. skriftkomité affæren i al stilhed „tavs bukkende for Reskriptet“.

Petitionen til Christian VIII.

Efteråret 1839 var begivenhedsløst. Kun eet spørgsmål var indleveret til repræsentantforsamlingen den 11. november, og det forsøgte skriftkomiteen endda at få trukket tilbage, da man i så tilfælde kunne undgå at indkalde til ekstraordinær repræsentantforsamling, hvis den ordinære ikke blev fuldtallig.¹⁷⁰ Det siger vist også tilstrækkeligt om den skyggetilværelse, repræsentanterne førte. Deres eneste hverv var i realiteten at vælge besty-

relsen. Så døde Frederik VI, og inden for foreningen nærede man som alle andre steder håb om bedre tider for pressen. Den 6. december sammenkaldte Gad bestyrelsen og foreslog indgivelse af en adresse i anledning af tronskiftet.¹⁷¹ Bortset fra Delbanco, der erklærede, at man ikke burde indgive en adresse, da man blot risikerede at blive hånet af pressen, „der gjorde sig al Umage for at deprimere Selskabet“, sluttede alle sig til forslaget. Men spørgsmålet om, hvilken forsamling der skulle tage bestemmelsen, fik enigheden til at høre op. Formanden erklærede, at han havde fremsat forslaget under den forudsætning, at bestyrelsen skulle tage afgørelsen. Blev det ikke tilfældet, ville han trække forslaget tilbage. Sager, Engelstoft, Haagen og Meinert sluttede op bag formanden. Derimod var assessor P. J. Eberlin, H. P. Hansen og navnlig Wilkens stemt for, at repræsentantskabet måtte tage afgørelsen. Det blev med 12 stemmer mod 6 vedtaget, at bestyrelsen anså sig for kompetent til at indgive adressen. Men Delbanco fik ret. Journalisterne generede atter selskabet. „Københavnsposten“ svang svøben over det stakkels selskab.¹⁷² Bladet erklærede spottende, at selskabet har udvist passivitet i sin femårige levetid. For folkeoplysning har det udrettet lidt, men intet for trykkefriheden, blot „skreget op en gang imellem om Misbrug af Pressen“. Det var de liberales hårde dom over selskabets virksomhed i Frederik VI's tid. Det skulle nu vise sig, om indsatsen blev mere tilfredsstillende i den næste periode.

Samarbejdet med Flor og Koch mislykkes.

Som tidligere omtalt var der i foråret 1838 sket en tilnærmelse mellem den slesvigske bevægelses ledere og Trykkefrihedsselskabet i København. Flor nærede vel stadig mistro til selskabet, men havde brug for støtte i form af boggaver. Da P. C. Koch så startede det dansk-

sprogede blad „Dannevirke“, håbede man på, at selskabet ville støtte dette blad. Under et ophold i København bearbejdede Flor formanden, F. C. Olsen, for at få selskabet til at abonnere på et antal eksemplarer.¹⁷³ Dette var foreningen dog ikke særlig begejstret for. F. C. Olsen gav senere udtryk for utilfredshed med „Dannevirke“ i et brev til Koch, især kritiserede han, at det beskæftigede sig for meget med politik.¹⁷⁴ Denne uvilje skyldes måske påvirkning fra C. Sørensens side. Faktor Sørensen havde selv ønsket oprettet et dansksproget blad, men for ham kom liberalismen i første række, og tilknytning til Danmark kunne der først være tale om den dag, kongeriget fik en fri forfatning.¹⁷⁵ Han afskyede absolutisten Koch og angreb ham kraftigt i breve til København.¹⁷⁶ Lehmann, for hvem det nationale begyndte at blive vigtigere end liberalismen, forsvarede Koch og bebrejdede Sørensen hans handlemåde.¹⁷⁷ Trods meningsforskelle forelagde F. C. Olsen dog loyalt forslag den 18. juni om, 1. at understøtte „Dannevirke“, 2. bevilling af en sum penge til uddeling af historiske værker.¹⁷⁸ Bestyrelsen bevilgede 100 rdl. til punkt 2, men ville først se bladet, før det tog stilling til det første spørgsmål. Den 21. august rejste F. C. Olsen sagen på ny og foreslog enten 1. at abonnere på et antal eksemplarer eller 2. overlade til repræsentanterne at skaffe abonnenter.¹⁷⁹ Tilbøjeligheden til at yde støtte var meget ringe, således udtalte Borgen og David, at selskabet ikke burde foretage sig noget, der kunne give beskyldninger for dansk propaganda vægt. Punkt 2 blev vedtaget.

Olsens kort.

Årsagen til, at mange i selskabet blev betænkelige ved at yde støtte til Flors parti, var sikkert den famøse kort-affære. I maj 1838 udsendtes et fysisk-geografisk kort over Danmark, Holsten og Lauenborg, tegnet af kaptajn

O. N. Olsen med tekst af Schouw. På dette kort var Slesvig henregnet under kongeriget under betegnelsen „Sønderjylland“. I hertugdømmerne opfattedes dette som en politisk demonstration, der angav selskabets ønske om at se Slesvig inkorporeret i kongeriget. Selskabet benægtede, at der lå nogen politisk hensigt bag denne betegnelse, som var rent geografisk.¹⁸⁰ Hvilken fortolkning der er den rigtige, er næppe let at afgøre, men at foreningen overhovedet kunne begå en sådan dumhed, tyder uægtelig på ringe kendskab til forholdene i Slesvig.

Både blandt de liberale og i den slesvigske bondebevægelse vakte kortet stærk uvilje. Nis Lorenzen meldte sig således i protest ud af selskabet.¹⁸¹ Sønderjyderne måtte heroliges, og den 11. august skriver skriftkomiteen til pastor Bonnichsen og forsikrer, at selskabet kun har til hensigt at virke for det danske sprogs fremme. Det ved modstanderne også, men tilhængerne af germaniseringen frygter for, at dennes standsning vil betyde en fare for forbindelsen mellem Slesvig og Holsten. Videre fremme i brevet udtales, at man overlader til slesvigerne selv at dømme om denne forbindelse, men man ser med bekymring på udviklingen i Slesvig og forbeholder sig ret til at tale med i denne sag. Til slut understreges, at den afgørende sprogkamp nærmer sig.¹⁸² I denne erklæring skinner ønsket om Slesvigs adskillelse fra Holsten tydelig igennem. Derimod vover skriftkomiteen ikke at udtale sig om Slesvigs fremtidige stilling til kongeriget.

Koch og Flor blev endnu mere kølige overfor selskabet. Koch tog afstand fra alle anneksionsplaner ved at give „Dannevirke“ undertitlen „Ugeblad for Hertugdømmet Slesvig“, og Flor advarer imod at optage artikler fra Lehmann og andre københavnere, der kun vil skrive i „Dannevirke“, hvad de ikke kan få igennem i København.¹⁸³

Bruddet.

I begyndelsen af november 1838 indløb selskabets bog-gave på 100 rdl. Men den blev en uhyre skuffelse. Flor havde regnet med bøger til morskabslæsning, men selskabet sendte

55	eksemplarer af „Peder Paars“
44	— - J. Nissens Danmarkshistorie
17	— - Knud Aagaards Beskrivelse over Tørninglehn
17	— - Schouws Natur-Skildringer
22	— - „Aladdin“
22	— - „Erik og Abel“
10	— - Drewsens „Underholdning for Menigmand“. ¹⁸⁴

Flor beklagede sig til Koch over bøgerne. Han havde bedt om „lutter historiske Sager“, og så sendte skriftkomiteen ganske andre ting.¹⁸⁵ Støtten til „Dannevirke“ blev også ringere end ventet. Gennem repræsentanterne hvervedes 50 abonnenter til bladet, men selskabet ville ikke direkte understøtte det. Det var nu ikke den gode formands skyld, thi F. C. Olsen havde den 29. oktober opfordret til at abonnere på bladet og havde samtidig foreslået, at selskabet skulle for 1 år abonnere på 20 eksemplarer til uddeling i det sydlige Slesvig. Men forslaget afvistes.¹⁸⁶ Under disse omstændigheder havde Flor og Koch ikke nogen fordel af samarbejdet. Koch udkastede en plan om oprettelse af et bibliotek i Slesvig.¹⁸⁷ Selskabet skulle overlade administrationen til Flor og Paulsen og ikke foretage sig noget på egen hånd. Flor gav sin tilslutning, men ønskede ikke selskabet indblandet. Koch og Flor skulle i stilhed oprette et lånebibliotek og indlemme Trykkefrihedsselskabets bøger i dets samling.¹⁸⁸

Det blev dog slesvigere i København, der gennemførte ideen. På repræsentantforsamlingen den 29. april foreslog cand. jur. Hasselberg under henvisning til, at selskabet savnede den fornødne lokalkundskab til at kunne virke for det danske sprog i Slesvig, 1. at der skulle oprettes en særlig komité til at lede de slesvigske anliggender, 2. at der skulle anvises denne komité en årlig sum til det slesvigske formåls fremme.¹⁸⁹

Der kom intet ud af dette, men på dette tidspunkt havde Nis Hanssen også taget initiativet til oprettelse af en forening i København med dette formål for øje. 16 slesvigere startede den 11. april „Foreningen til dansk Lærnings Fremme i Slesvig“, der i løbet af kort tid oprettede mange biblioteker i Slesvig.¹⁹⁰

Trykkefrihedsselskabet støttede denne forening med bøger fra tid til anden, men fortsatte også med at uddele bøger i Slesvig på egen hånd. Arbejdet mødte dog voksende modstand i bestyrelsen. Da F. C. Olsen den 25. februar 1839 foreslog, at selskabet skulle anmode professor Paulsen om at skrive en juridisk håndbog for Slesvig på dansk, mod at selskabet forpligtede sig til at aftage 100 eksemplarer til fordeling, protesterede både Sager og Delbanco mod planen.¹⁹¹

Uviljen mod at lægge sig ud med de liberale i hertugdømmerne beherskede mange i selskabet. Dette kom atter frem, da Riises tilbud om at overlade selskabet en del eksemplarer af II del af „Bibliothek for Ungdommen“ kom til behandling. Den nedsatte komité (F. C. Olsen, Clausen og Molbech) anbefalede forslaget, men Driever og vinhandler H. P. Hansen var imod slige gaver, der vel fremmede læselysten, men tillige forøgede oppositionen.¹⁹² På Nis Hanssens anbefaling gik forslaget dog igennem. Ved indgangen til 40'erne er selskabets virksomhed i Slesvig således ved at ebbe ud. Dette kan man

også aflæse på medlemstallet, der går meget stærkt tilbage.

Ændring i redaktionen.

I denne periode begynder bladet at ændre en smule karakter. Af og til dukker politisk stof op i bladet. I maj 1839 skete der en ændring i bladets ledelse, der blev overdraget F. C. Olsen som ansvarlig redaktør. Anledningen til dette skridt var et forslag af H. N. Clausen om nedsættelse af en komité til at drøfte en mere hensigtsmæssig besættelse af formandsposten.¹⁹³ Komiteen, hvortil valgtes H. N. Clausen, Gad og Høegh-Guldberg, foreslog at afskaffe skriftkomiteen og i stedet vælge et formandsskab på tre medlemmer og overdrage redaktionen af Folkebladet til en ansvarlig redaktør. Dette forsøg på en yderligere koncentration af magten i selskabet vakte stærk modstand hos de liberale. Lehmann erklærede, at man hellere måtte afskaffe bestyrelsen end skriftkomiteen. Bestyrelsens møder var alligevel tidsspillende og unyttige. Balthazar Christensen fandt skriftkomiteens afskaffelse meget betænkelig og protesterede endnu mere imod at gøre en redaktør ansvarlig for bladets indhold. Efter hans mening nedlagde man derved selskabets velfærd i en enkelt mands hånd. På H. N. Clausens anbefaling vedtog man dog at ansætte en redaktør, som kunne afskediges med 3 måneders varsel.¹⁹⁴

Politisk stof.

Den stigende politiske interesse bevirkede optagelse af politisk stof i bladet om end i ringe grad. Lehmann skrev „Om en Forening af de danske Stænders tvende Afdelinger“ med de sædvanlige argumenter.¹⁹⁵ H. N. Clausen beskæftigede sig med embedsmændenes stilling over for regeringen og forsvarer embedsmandens ret til at be-

skæftige sig med politik på lige fod med andre borgere.¹⁹⁶ Artiklen var vendt imod et tysk blad, der havde beskæftiget sig med forholdene i Danmark, men H. N. Clausen kan jo også have haft Frederik VI's „næse“ til embedsmændene i tankerne. Af andre artikler kan nævnes F. C. Olsens om „Jødernes Valgbarhed“¹⁹⁷ og H. N. Clausens om de slesvigske forhold. Den vigtigste af disse var „Hvad er der af den slesvigske Stænderforsamling udrettet for det danske Sprog i Slesvig?“¹⁹⁸ Artiklen var skrevet i anledning af forslaget om indførelse af tysk i de danske skoler i Slesvig. Clausen tager i øvrigt til orde mod dette forslag, der vil bevirke en fortyskning af den danske befolkning, da det vil medføre, at kun tyske lærere kan ansættes i skolerne. Tværtimod burde der oprettes et dansk skolelærerseminarium i Nordslesvig. I disse år viste bladet i det hele taget mere interesse for det nationale spørgsmål end for liberalismens ideer. Kun en enkelt gang giver bladet udtryk for liberale tanker. Det sker i anledning af tronskiftet, da bladet bringer en artikel om den norske grundlov. I indledningen udtrykkes forventning „om Opadstigen til højere Trin i Landets Udvikling“ under Christian den VIII's regering.¹⁹⁹

Bekæmpelse af uanstændig litteratur.

I F. C. Olsens formandsperiode forsøges enkelte gange at realisere det gammelkendte program om bekæmpelse af pressens misbrug, hvilket naturligvis giver anledning til sammenstød med „Københavnsposten“. Det mest bemærkelsesværdige forsøg er angrebet på „Hanrejen“. Bag dette angreb ligger et temmelig opsigtsvækkende forsøg på at skabe en slags privat censurmyndighed. Forhistorien var denne: Den 24. juni 1838 skrev formanden til bogtrykker Fabritius de Tengnagel og opfordrede ham til at undlade at udgive bogen.²⁰⁰ Dagen efter underrettes Langhoff, formand for boghandlerforeningen i Køben-

havn, om begivenheden.²⁰¹ F. C. Olsen beklager sig over de mange forfattere med ringe talent, der hutler sig igennem ved at oversætte usædelige skrifter. Skriftkomiteen foreslår, at boghandlerne i København forpligter sig til indbyrdes ikke at udgive, sælge eller trykke nogen umoralsk eller for sæderne skadelig bog i dansk oversættelse. Tvivlstilfælde skal afgøres ved drøftelser i den foreslåede organisation. Langhoff opfordres til at gå i spidsen, af agtelse for det sømmelige vil andre følge efter. Da hverken bogtrykkeren eller boghandleren reagerer, truede formanden med at skandalisere bogtrykkeren. Han ville komme til at „staa som en Mand, der uagtet Advarsel udbreder en slet Bog til Nationens Fordærvelse“.²⁰² Da denne advarsel heller ikke frugtede, skred man til artiklen i Folkebladet.²⁰³

Oplysning for almue og middelstand.

„Dansk Folkeblad“ fortsætter sin oplysningsvirksomhed efter de afstukne baner, dog fortsætter udviklingen af tendensen til at indskrænke stoffet for almuen og udvide stoffet for middelstanden, som tog sin begyndelse i foregående periode. Almuelæsningen består af de samme emner som tidligere. Bekæmpelsen af den fordævelige overtro, som herskede i tidligere tider, men endnu ikke helt er udryddet, fortsætter.

Især angribes troen på helbredelse ved overnaturlig kraft.²⁰⁴ Nogle artikler i fiktionsprosaens form indskærper lovydighed, angriber vane, slendrian og vedhængen ved det gamle, priser oplysning og fremskridt.²⁰⁵ Levnedsskildringer bliver en meget yndet form for belæring af almuen. Nis Hanssen er her en flittig bidrager med skildringer af foregangsmænd inden for den slesvigske bondestand.²⁰⁶ Andre bidrag er „Et Blad af Staden Glasgows Historie“²⁰⁷ og „Gottlob Malthusius“.²⁰⁸ Disse artikler var naturligvis beregnet for almuen, men en enkelt

af disse små biografier havde dog nærmest karakter af en lærd afhandling, nemlig H. M. Velschows artikel „Niels Ebbesen“.²⁰⁹ Bladet var ofte blevet angrebet for ikke at tage hensyn til selskabets love § 2. Foreningen begynder dog omend i beskedent omfang at indfri løftet om behandling af kommunale forhold, handel og næringsvæsen o. s. v. Folkebladet behandler navnlig midt- og vestjyske forhold og giver anvisning på, hvorledes disse tilbagestående egne skal ophjælpes. Der opfordres til udvikling af husfliden på landet.²¹⁰ Senere følger forslag om oprettelse af en organisation til eksport af uldvarer til U.S.A.²¹¹ Præsten i Ansager, W. Ramsing, giver anvisning på beplantninger i Vestjylland til afhjælpning af den herskende mangel på træ.²¹² Ved siden af dette stof, som direkte henvendte sig til almuen, indeholdt bladet mange debatter om, hvorledes oplysningsarbejdet egentlig skulle gribes an. For disse mænd, der betragtede oplysningen som en vidundermedicin, der helbredte for alle samfundsonder, blev undervisning, skoleforhold og børneopdragelse centrale emner. Arbejderklassen kunne kun hæves op, og tiggeri, fattigdom og kriminalitet afskaffes først, hvis man indpoder tidens kristelige, moralske og sociologiske lærdomme i børnene. Mange varme anbefalinger for asyler og andre velgørende organisationer til redning af underklassens børn udstedes da også i bladet. I „Asyler og Asylskoler“ anbefales et nyoprettet asyl i St. Kongensgade, mens fattigvæsenets skoler angribes som tjenende til at opfostre nye fattiglemmer.²¹³ Pastor J. R. Damkjer anbefaler anbringelse af slette forældres små børn i asyler, skolepligtige børn skal bispises af kommunen, og fattiglemmerne placeres i frivillige arbejdshuse, hvor de kan lære flid og arbejdsomhed til gavn for dem selv og samfundet. Undervisningen i skolen drøftes, og her var det ikke alene folkeskoleundervisningen, der fangede interessen, men også byer-

nes nye borger- og realskoler trængte frem.²¹⁴ Et nyt tegn på, at bladet også ville henvende sig til den højere borgerstand.

Forholdet mellem præst og lærer.

Problemet var imidlertid ikke alene, hvilke samfundslag oplysningen skulle tage sigte på, og hvorledes den burde gribes an, men også hvilke kredse der burde lede dette arbejde. For bladet var der dog ingen tvivl om, at ledelsen tilkom akademikerne, og på landet ville det naturligvis sige det samme som præsten. Ganske vist beskæftigede bladet sig undertiden med skolelærernes virksomhed og gav undertiden repræsentanter for denne stand adgang til bladets spalter. Således skrev skolelærer Larsen i Brovst om lærernes økonomiske kår,²¹⁵ men ellers kom præsterne mest til orde i bladet. Og disse gav undertiden kraftigt udtryk for deres foragt for disse bondedrenge, der var blevet seminarister. Et godt billede af akademikernes syn på lærerne giver artiklen om landsbyskolelærerne.²¹⁶ Forfatteren udtrykker mistillid til skolelærernes evne til at virke blandt bønderne. Skolelæreren synker ofte ned på samme niveau som almuen, dels fordi han er fattig, dels fordi han selv er af bondestand, og de 3 år i seminariet er ikke i stand til at forandre hans tænke måde og give ham den højere dannelse, som præsten f. eks. har. Det var ønskeligt, at lærernes kår blev forbedret, så at man tiltrak mere egnede folk til posterne. Skolelæreren må stå højt over bonden i kundskaber for virkelig at kunne oplyse ham, derfor er det ikke ønskeligt, at folk af bondestand bliver landsbylærere. Så mange var ordene. Den, der skulle lede, var præsten. Han skulle både være foregangsmand i landbruget og menighedens sjælesørger. Pastor Dankjer fremhæver da også, at præsten ved at befordre fremskridt i landbruget vil knytte præst og menighed tættere

sammen.²¹⁷ Derfor var det da også bittert, at en lægmandsbevægelse netop nu truede med at splitte den danske statskirke. Kravet om sognebåndsløsning angribes skarpt, og i en populær artikel forklares bønderne, hvor skadelig en sådan ordning vil være. Præsten vil miste sin autoritet, og kiv og splid ville opstå i menigheden.²¹⁸ Herudover forekommer der som tidligere en del historiske og kulturhistoriske artikler, f. eks. skriver C. T. Engelstoft om de kirkelige højtider, artikler, der skildrer, hvorledes gammel overtro har måttet vige for oplysningen.²¹⁹ Hovedindtrykket bliver, at man forsøger at henvende sig til både almue og middelstand.

Petitionen af 1840.

Som før omtalt havde foreningen ved tronskiftet indgivet en adresse om lempelser i presselovgivningen. Den københavnske afdeling lod sig dog ikke nøje med det, men på bestyrelsesmødet den 16. marts 1840 forelagde Balthazar Christensen på afdelingens vegne forslag om til stænderforsamlingerne at indsende en petition, der anmodede om ophævelse af alle de presselove, der var udstedt siden 1799. Med undtagelse af assessor Eberlin var hele bestyrelsen stemt for at indgive en petition, men de fleste fandt forslaget for vidtgående. Med 11 stemmer mod 3 vedtoges ikke at anbefale den københavnske afdelings forslag i sin helhed, derimod erklærede bestyrelsen sig med 8 stemmer mod 6 for en gentagelse af petitionen af 1838. På et punkt gik bestyrelsen videre, idet den med 9 stemmer mod 5 anbefalede at indgive petitionen i selskabets navn.²²⁰ Afgørelsen tilkom imidlertid repræsentantforsamlingen, som skulle træde sammen den 6. maj. Forinden forelagde man filialerne spørgsmålet, og her var interessen ikke stor, thi af 23 svarede kun 9. Deres stilling var følgende: 4 (Randers, Nakskov, Maribo

og Hjørring) gik ind for den københavnske afdelings forslag, 2 (Køge og Roskilde) ønskede petitionen af 1838 gentaget, og 3 (Fredericia, Frederiksborg og Slagelse) var helt afvisende.

På repræsentantforsamlingen forelagde Balthazar Christensen den københavnske afdelings forslag og gav ved denne lejlighed en oversigt over presselovene. Talen var et meget skarpt opgør med regeringens politik, og navnlig vendte Balthazar Christensen sig imod den specielle censur (§ 20 i forordningen af 27. september 1799) og plakat af 1. november 1837. Han opfordrede til slut selskabet til at kaste alle formaliteter over bord og indgive petitionen i selskabets navn.²²¹ Talen blev refereret dagen efter i „Fædrelandet“, hvilket resulterede i beslaglæggelse af det pågældende nummer og rejsning af tiltale mod Balthazar Christensen. Derimod vovede „Dansk Folkeblad“ naturligvis ikke at bringe talen. På mødet var meningerne delte. F. C. Olsen og Barfod støttede forslaget. Olsen hånedede Frederiksborg, der overhovedet intel ønskede foretaget, mens Barfod advarede imod at være forsigtig og kun kræve det mindst mulige. Man burde stræbe hen imod uindskrænket trykkefrihed, som var den eneste presselovgivning, der passede sig for landets udviklingstrin. De moderate var betænkelige ved at gå så vidt. David, som var gledet over i den moderate fløj, mente, at mange var imod en øjeblikkelig ophævelse af alle bestemmelser, men ønskede en gradvis udvikling af trykkefriheden. Clausen vendte sig især imod at indgive petitionen i selskabets navn. Da selskabets medlemmer ingen mening havde udtrykt om den, burde repræsentanterne indgive den i deres eget navn.²²² Ved afstemningen vedtog man først de punkter, som petitionen af 1838 omfattede. Derefter lod man de øvrige punkter gå enkeltvis til afstemning. Repræsentanterne vedtog ind-

givelse i selskabets navn (41 stemmer mod 14) og tilføjelse af pl. af 10. juni 1818 (35 stemmer mod 14), pl. af 30. marts 1827 (46 stemmer mod 1) og pl. af 1. november 1837 (47 stemmer mod 0), derimod blev § 20 i forordningen af 27. september 1799 ikke tilføjet, da stemmerne stod lige (25 mod 25).²²³

De liberale vinder frem.

Selskabets lovgivende forsamling bestod på dette tidspunkt af 65 medlemmer, af hvilke 36 var valgt i København og 29 i provinsen. Hvis man betragter den sidst omtalte afstemning, kommer man til det ikke overraskende resultat, at de konservative og moderate havde deres tilhængere i provinsen. Af de 14, der stemte imod indgivelse i selskabets navn, var 10 valgt i provinsen og 4 i København. Imod tilføjelse af pl. af 1818 var der ligeledes 14 stemmer, her var forholdet 5 valgt i København og 9 valgt i provinsen. Hvad § 20's modstandere angår, var af 25 12 valgt i København og 13 i provinsen.²²⁴ Det var dog ikke tilstrækkeligt til at fastholde „regeringspartiet“s stærke position. Det er mest iøjnefaldende i skriftkomiteen. Her sad i 1840: David (formand), H. N. Clausen (viceformand), Hvidt, Lehmann, Bojesen, F. C. Olsen, Molbech, Monrad og Ballin.

Mens de konservative kun har een repræsentant, er de liberale kommet op på siden af de moderate. Hos den mådeholdne fløj vakte den udvikling bekymring og uvilje. Selskabet var nu ved at antage karakter af en politisk forening, hvad de hele tiden havde bekæmpet. Schouw trak sig tilbage fra foreningen i protest mod petitionen i 1840 og nægtede både i 1840 og 1842 at modtage valg som repræsentant.²²⁵ Og H. N. Clausen tog i Roskilde Stænder afstand fra Balthazar Christensens tale 6. maj 1840. Efter Castenschiolds voldsomme angreb

på foreningen i Roskilde Stænder og især på denne tale udtalte Clausen, at de pågældende ytringer forekom i en mundtlig diskussion i foreningen og ikke var blevet refereret i Folkebladet. „Indsigelse vilde uden Tvivl ej heller være udebleven i „Dansk Folkeblad“, hvis ej Aktion var bleven anlagt, saa snart Talen var bleven meddelt i et andet Blad“ tilføjede han.²²⁶ Dette gav anledning til et sammenstød i bestyrelsesmødet den 28. september 1840. Balthazar Christensen havde indsendt et brev, hvori han krævede, at bestyrelsen skulle tage afstand fra H. N. Clausens udtalelser. Monrad, støttet af Giødwad, Bjerring og Fiedler, gik straks ind for, at bestyrelsen skulle afgive en sådan erklæring. De moderate var i en pinlig situation, thi gå ind for Clausens erklæring kunne de vanskeligt, da der intet var foretaget i bestyrelsen i sin tid i anledning af talen. På den anden side var det, som Gad udtalte, betænkeligt at desavouere H. N. Clausen. F. C. Olsen reddede kun delvis situationen ved at foreslå, at bestyrelsen skulle udsende en erklæring om, at der intet var foregået i anledning af Balthazar Christensens tale. Denne udtalelse blev vedtaget med 10 stemmer imod 5, hvilket vel må siges at være en sejr for den liberale fløj.²²⁷

Portosagen.

Kritikken mod regeringen begyndte at blive mere åbenlys. I mødet den 19. maj 1840 var der stillet forslag om ansøgning om moderation i porto. Forholdet var det, at der krævedes en særlig bevilling til at sende aviser med brevposten, medens upriviligerede blade måtte sendes med pakkeposten, hvilket medførte, at bladene kom frem til provinsbyerne med store forsinkelser.²²⁸ Til at overveje forslaget nedsattes en komité bestående af postsekretær Bojesen, Driefer og F. C. Olsen. Den 2. oktober drøftedes komiteens betænkning.²²⁹ Der var almindelig

enighed blandt bestyrelsens medlemmer om, at man ikke skulle indsende ansøgning, og for så vidt var man i overensstemmelse med udvalgets betænkning, men i denne frarådes ansøgningen, da man frygtede for, at det ville give anledning til skarpere kontrol med bladet fra regeringens side. Det var denne dristige formulering, der vakte betænkelighed. Gad foreslog, at man i betænkningerne betonede „Selskabets særlige Indretning“, som skabte vanskeligheder, hvis foreningen ikke fik særlige lettelser m. h. t. forsendelser. Flere af de moderate sluttede sig til denne formulering, men Monrad erklærede, at man skulle holde sig til den grundtanke, at selskabet ikke kunne søge om moderation, fordi „der er knyttet hertil saa prekære Betingelser“. Til sidst gik komiteens betænkning sejrrigt igennem.²³⁰

Petitionen af 1842.

Men i øvrigt var stemningen i foreningen meget mat, og politisk aktivitet udviste selskabet indtil foråret 1843 ikke ud over indsendelse af en ny petition til stænderforsamlingerne. I marts 1843 indsendte Nykøbing F. forslag om en gentagelse af petitionen af 1840.²³¹ Man udbad sig filialernes betænkninger, men nu var interessen for selskabets virksomhed i stadig aftagen, og kun 4 af 17 filialer svarede. København, Randers og Roskilde sluttede sig til Nykøbings forslag, mens Slagelse gik imod. Efter en temmelig mat diskussion vedtog repræsentanterne den 29. april, at skriftkomiteen skulle udarbejde petitionen.²³² Så mat var stemningen, og så begivenhedsløs foreningens tilværelse, at formanden, lic. theol. C. L. Müller 11. oktober 1842 foreslog helt at stryge repræsentantforsamlingen dette efterår, da der ingen forslag var indkommet. Bestyrelsen mente dog ikke, at lovene kunne sættes ud af kraft, og repræsentanterne kunne

Mathed

måske benytte lejligheden til at drøfte selskabets anliggender.²³³

Diskussion om „Dansk Folkeblad“.

Også interessen for medlemsbladet var dalende. Den 9. februar 1841 fik bestyrelsen meddelelse om, at F. C. Olsen ville fratræde som redaktør fra 1. april 1841. David foreslog, at da man kun havde ringe håb om at finde en ny redaktør, skulle selskabet standse udgivelsen af „Dansk Folkeblad“ og i stedet udgive periodiske skrifter eller småskrifter. Han bad om, at bestyrelsen ville give skriftkomiteen bemyndigelse til at foretage en sådan ændring. Formanden udtalte videre, at det ville være gavnligt med en sådan forandring, da „Dansk Folkeblad“ kun spillede en underordnet rolle. Dette skyldtes efter Davids mening, at det var vanskeligt at skrive for så mange og så forskellige medlemmer. Dr. med. Sommer protesterede imod at lade bladet gå ind. „Dansk Folkeblad“ var et bindemiddel mellem medlemmerne, og bladet havde megen værdi især for de mindre dannede. Giødwad holdt på, at skriftkomiteen måtte påtage sig redaktionen, hvis man ingen redaktør fandt. Men ellers vakte forslaget kun ringe modstand. Lehmann foreslog at nøjes med at udsende bladet efter afholdte repræsentantforsamlinger eller andre lejligheder. Da ville bladet få stof nok og vinde mere interesse. Medvirkende til Lehmanns holdning var også frygten for, at skriftkomiteen igen skulle overtage redaktionen. Det havde den hverken ret eller pligt til, erklærede han. Måske har samme frygt hersket hos Monrad. Han erklærede, at skulle man vælge mellem periodiske skrifter og småskrifter, burde det første foretrækkes. Den gavnlige virkning, „Dansk Folkeblad“ havde haft, ville således ikke ophøre.²³⁴ Bladet kom dog til at fortsætte uændret, idet Allen overtog redaktionen. og „Dansk Folkeblad“ fortsatte i sin hidtidige skikkelse.

Redaktionsskiftet.

Den 1. oktober 1841 trådte F. C. Olsen tilbage og efterfulgtes af Allen, der beklædte posten til maj 1843. Det betød ikke, at bladet ændredes overvældende meget, men redaktionsskiftet gav anledning til et par interessante artikler af henholdsvis den afgående og den tiltrædende redaktør. Den 24. september skrev F. C. Olsen sin afskedsartikel.²³⁵ Han udtalte, at han havde fulgt skriftkomiteens linie og bestandig vedligeholdt forbindelsen mellem bladet og en kreds af dygtige mænd. Polemik var blevet holdt ude fra bladet, og i tilfælde af forskellige meninger er sagen forud debatteret med forfatterne, og artiklerne har ved behandling fået den hensigtsmæssigste skikkelse. Man ønskede, at bladet skulle være overvejende politisk, men de, for hvilke det skrives, har savnet de fornødne kundskaber, og skribenterne har ofte savnet tilstrækkelige kvalifikationer. Påtale af misbrug er blevet indskrænket, da misbrugene har fundet tilhold i blade, „som anses for at staa Regeringen nær eller søge at tækkes den“.

Her har F. C. Olsen givet en meget vægtig forklaring af den kurs, som bladet fulgte. Det parti, som havde magten i selskabet, og som havde overvejende indflydelse på bladets redaktion også efter F. C. Olsens ansættelse, ønskede altså med andre ord at opvække den politiske interesse i befolkningen, men mente, at et alment populært oplysningsarbejde måtte gå forud, før forudsætningerne var til stede. Allen giver klart udtryk for i sin første artikel den 8. oktober 1841,²³⁶ at han vil fortsætte den samme oplysningsvirksomhed blandt folket. I hans artikel hedder det bl. a., at aviser skal henlede opmærksomheden på uegennyttige og ædle handlinger, der styrker den almene følelse for det ædle og det gode, fremhæve fortjenester og borgerlige dyder, der har virket i stilhed uden at bemærkes af verden. Ved siden af

rationalismens oplysningsprogram har Allen dog en anden streng på sin bue. Det er opvækkelsen af nationalfølelsen. „Den nationale Bevidsthed og folkelige Følelser har i de offentlige Blade en af sine bedste Befordrere, idet de af Fortidens Historie fremdrager Træk og Begivenheder, der tjene til at styrke og forædle den“.

Politisk stof.

Som det af det foregående var at vente, optager det politiske stof kun en ringe plads i bladets spalter. I de første numre af årgang 1840 giver Bangs artikel „Om Finansberetningen for Aaret 1840 i Almindelighed“²³⁷ anledning til en diskussion. Bang havde foreslået, at udvalgte repræsentanter skulle kontrollere anvendelsen af skatteydernes penge. Algreen-Ussing svarer med at kræve forelæggelse af et toårigt budget for hver stænderforsamling.²³⁸ Tutein deltager i diskussionen med et forslag om en finanskomité, sammensat af 4 medlemmer, 1 fra hver stænderforsamling.²³⁹ David imødegår forslaget. Han frygter for, at en sådan komité vil sætte stænderforsamlingerne ud af spillet.²⁴⁰ Senere skriver F. C. Olsen et lille forsvar for skattebevillingsretten, der betyder sikkerhed for skatteydernes penge.²⁴¹ De konstitutionelle tanker får et par gange senere udtryk i artikler om kongelovens ændring,²⁴² og kollegiernes ansvarlighed.²⁴³ I anledning af Studentersamfundets opløsning rejses kravet om foreningsfrihed.²⁴⁴ Alle disse artikler fremkommer i 1840, da den politiske interesse nåede højdepunktet, men derefter beskæftiger bladet sig ikke mere med forfatningsspørgsmål. Derimod giver bladet undertiden sin interesse for de slesvigske forhold til kende. Således rejses i en artikel krav om en forening af skole- og kirkevæsen, en lærestol i slesvig-holstensk lovkyndighed ved Københavns universitet og oprettelse af danske lærde skoler.²⁴⁵ I anledning af forslaget om stænder-

komiteen skriver bladet, at forslagets gennemførelse ville betyde gennem Holstens tilknytning til det tyske forbund, at Danmark kom under tysk påvirkning.²⁴⁶ Stænderforsamlingernes forhandlinger beskæftiger bladet sig sjældent med. En enkelt undtagelse er husmandssagen. Et par indlæg giver udtryk for skuffelse over stænderforsamlingernes kølige holdning i denne sag.²⁴⁷ Drewsen angriber disse artikler. Hans indstilling er, at husmandens arbejde er en vare, der må rette sig efter forholdet mellem tilbud og efterspørgsel.²⁴⁸

Redaktionens politiske indstilling.

F. C. Olsen havde forklaret, at årsagen til bladets upolitiske karakter var, at bladets læsere manglede forudsætningerne for at kunne drages ind i politik. At det ikke var mangel på politisk interesse, der bestemte redaktionens holdning, får man bevis for ved enkelte lejligheder. Den 5. maj 1840 skriver bladet, at de liberale blade ikke udelukkende var skyld i folkestemningen. Deres indflydelse beror på, at de imødekommer en stemning i folket.²⁴⁹ Den 5. marts 1841 spotter „Dansk Folkeblad“ endog de mennesker, der altid går midelvejen. „Nu omstunder tro de moderate, at 2 og 2 er 4, og Lovlighed er bedre end Vilkaarlighed, fordi alle sige det. Fremstød et Parti med den Antagelse, at 2 og 2 er 6, ville de antage, at 2 og 2 er 5“.²⁵⁰ Den 7. januar 1842 klages der over, at mange dannede mænd, der i trediverne havde deltaget i politik, nu var tavse og ikke greb ind i de offentlige anliggender.²⁵¹ Den 25. februar samme år anker bladet over den ringe drøftelse, der finder sted før stænderforsamlingernes sammentræden. Alle anliggender bør i forvejen drøftes af folket, og denne drøftelse bør finde sted igennem pressen.²⁵² Også større pressefrihed går bladet ind for ved enkelte lejligheder. I en oversigt over forhandlingerne i stænderne skriver bladet, at regeringen

„har villet gøre sig det mere og mere muligt efter frit Valg at gribe ind og straffe og tilbageholde endog det blot ubehagelige. En saadan Udvikling fører fra Trykkefriheden, og Lovene kunne paa denne Vej føre ud af Lovene og ind i Vilkaarligheden“.²⁵³ Og i en artikel om „Trykkefrihedens Tilstand i England i tidligere Tider“ udtrykkes håbet om, „at ogsaa de Baand og Indskrænkninger, der nu hvile paa den danske Presse, omsider vil vige for Tidens Magt“.²⁵⁴

Kommunale forhold.

Borgernes politiske opdragelse skulle ske igennem deltagelse i bestyrelsen af de kommunale forhold. Den 18. marts 1842 foreslår bladet, at sogneforstanderskabernes forhandlinger skulle offentliggøres i „en egen Tidende“, hvis hovedopgave var at give meddelelse om de kommunale drøftelser, men som tillige måtte meddele nogen underholdning for at forøge abonnenternes antal. Blandt de opgaver, sogneforstanderskaberne bør tage op, nævnes husmandsdøtrenes uddannelse.²⁵⁵ Den 8. juli samme år beskæftiger bladet sig på ny med bøndernes politiske uddannelse. Artiklen foreslår oprettelse af aften-skoler, hvor undervisningens indhold nærmest skulle være beregnet på eleven „som dansk Borger, Jordbruger og Kristen“. Og at der virkelig lægges vægt på at vække den politiske interesse, ses heraf, at bladet foreslår anvendelse af „Stændertidender og andre Tidender, der giver Underretning om Indlandets og Udlandets Begivenheder og Forhold“.²⁵⁶

Som en side af denne virksomhed kan man vel betragte ophjælpsningen af de tilbagestående egne landbrug, handel og næringsliv. Som tidligere er det specielt vestjyske forhold, „Dansk Folkeblad“ beskæftiger sig med. En mængde forslag bringes til den ende. Anlæg af gode havne og veje til at lette afsætningen af landbrugspro-

dukter og dermed også fremme købstædernes opkomst foreslås,²⁵⁷ endvidere udtørring af moser og afvanding af engarealer, for byerne anlæg af garnisoner og lærde skoler.²⁵⁸

De oplysende artiklers karakter.

De indtil trivialitet omtalte emner såsom bekæmpelse af overtro og tallotteri, vejledning i social- og børnefor-sorg, reformering af skolelærernes forhold o. s. v. be-handles også hele denne periode igennem. Også biogra-fiske skildringer af både berømte og mindre påagtede personer fortsatte. Dog kan man her fastslå en ændring i valget af personer; mens der tidligere fortrinsvis skil-dredes personer, som havde gjort en indsats indenfor erhvervslivet, vælges nu oftere personer, hvis virke faldt på humanistiske områder. Men ved siden af dette popu-lære stof bringer Folkebladet i stadig stigende grad ar-tikler om latinskole- og kirkeforhold. Adskillige gange rejses krav om en bedre uddannelse af borgerskabets børn. Borgerstanden bør bibringes en vis åndsdannelse. Et forslag går ud på, at borgerne får del i den lærde undervisning, ved at realskole og latinskole først skilles, når børnene når fjortenårsalderen.²⁵⁹ Denne uddannelse er dog ikke nødvendig for hele borgerskabet. En indsen-der ønsker en adskillelse gennemført, så den højere bor-gerstands børn går i den lærde skoles lavere klasser, mens den lavere borgerstands kan nøjes med at gå i bor-gereskolen.²⁶⁰ I et enkelt tilfælde beskæftiger „Dansk Folkeblad“ sig endog med universitetets forhold.²⁶¹ Ikke mindre er bladet dog optaget af de kirkelige forhold. Mynsters forslag til en reform af kirkeritualet går for-eningen helt og fuldt ind for. Pastor Damkjer mener, at gudstjenesten herhjemme er forældet. Kristendommen ændres vel ikke, men den slægt, som nu lever, opfatter den renere og klarere end den slægt, der gik forud.²⁶²

H. N. Clausens udtalelser ligger nogenlunde på linie hermed, dog ønsker han større liturgisk frihed, end der er tilstået i udkastet. En vis enhed i statskirken er nødvendig, og Clausen vender sig spottende imod Grundtvig og hans folk, der tidligere var ortodokse, men nu er blevet sværmeriske frihedsapostle.²⁶³ Tolerance kombineret med statskirkens enhed var de kristne rationalisters program. Men det var naturligvis en diskussion, som lå langt over almuens fatteevne, det var vel endog kun akademikere, der kunne have større udbytte af de sidstnævnte artikler.

Den nationale vækkelse.

Med Allen kommer som antydnet i referatet af hans første artikel en ny tendens frem i bladet. Det er fremelskning af nationalfølelse (eller nationalisme).

Denne tendens kommer først frem i adskillige artikler, der kræver styrkelse af forsvaret ved indførelse af almindelig værnepligt. Det er dog en „demokratisk“ hærordning, bladet er tilhænger af. Garnisonstjeneste skal kun udøves af polititropper, og eksercitsen skal indskrænkes til det mindst mulige.²⁶⁴ Danmarks muligheder for at kunne forsvare sig betegnes som gode trods ringe folketal og geografisk beliggenhed.²⁶⁵ Ved indførelse af folkevæbning kan landet få et stærkt defensivt forsvarssystem. Dels på denne måde, dels igennem historiske artikler søgte Allen at nå sit mål. Nordboernes bedrifter i oldtiden hyldes,²⁶⁶ og beretninger om tapre hærførere bringes.²⁶⁷ Især er borgernes indsats under svenskekrigene et yndet emne.²⁶⁸ Også om vore laurbær i nyere tid berettes, således skriver major Blom om „Felttoget i Holsten 1813“.²⁶⁹ Den danske hærs bedrifter må efter forfatterens mening „regnes til vore Dages glædeligere Minder, og derfor nok kan fortjene at genopfriskes i den nuværende Slægts Erindring“. Dog bringes også mange kul-

turhistoriske artikler med skildringer af fortidens skikke og traditioner.

Artikler af denne art havde bladet også bragt i de foregående år, men da med det formål at vise fremskridt fra fortidens barbari eller tilskynde til udryddelse af forældede forestillinger. Nu fremstilledes fortidens skikke med sympati, og ønsket om bevarelse af disse traditioner skinnede tværtimod undertiden igennem.²⁷⁰ Undertiden kan man træffe en blanding af rationalistiske og romantiske forestillinger, f. eks. i artiklen „Levninger af Midlaldrens Folkeliv paa Bornholm“.²⁷¹ Forfatteren ønsker disse traditioner bevaret, især da de, „naar Præster og andre formaaende Folk i Sognene ville bidrage lidt dertil, lettelig kunne udvikles til smukke og gavnlige Folkeforlystelser“. Således løber gamle og nye strømninger side om side i bladet i denne periode.

De liberale erobrer magten.

Selskabet havde hidtil fulgt en fast linie, og magten havde indtil nu været i hænderne på de moderate, men dog havde forskydningen til venstre længe været tydelig, og i foråret 1843 vinder de liberale den afgørende sejr. Hother Hage meddelte bestyrelsen, at han på repræsentantforsamlingen vil foreslå nedsættelse af en komité til overvejelse af pressens nærværende tilstand.²⁷² Modstanderne søgte at standse forslaget ved at henvise til, at det ikke var indleveret 6 uger i forvejen, som lovene fastsatte. Afgørelsen henvistes til repræsentantforsamlingen, men offentliggørelse i „Dansk Folkeblad“ forkastedes af flertallet. De liberale var besluttet på at ændre tilstanden, således skriver Monrad 10. april 1843, at Hage har besluttet at erobre Trykkefrihedsselskabet.²⁷³ Den næste offensiv blev så foretaget af repræsentantforsamlingen den 26. maj, hvor Hage fremlagde sit forslag om nedsættelse af en komité „for at tage Pressens nær-

værende Tilstand under Overvejelse og foreslaa de Midler, hvorved Selskabet maatte kunne virke for den".²⁷⁴ I forelæggelsestalen udtalte Hage, at øvrighedens fremgangs-måde overfor pressen var blevet skærpet. Han henviste til det stigende antal domfældelser og beslaglæggelser, der var indtruffet i den senere tid, skønt tronskiftet ellers havde indvarslet bedre tider for pressen. Han angreb især domstolenes fortolkninger af forordningen af 1837 og tendensen til at skyde stråmanden til side og dømme den egentlige redaktør. Han henledte endvidere opmærksomheden på, at i Slesvig herskede der meget streng censur, skønt den egentlig ikke var begrundet i nogen lov. Monrad ønskede opgaven mere klart formuleret og udtalte, at det var domstolenes opfattelse af lovene, der konstituerede pressens retsforfatning, derfor måtte man i en komité undersøge dommene for at få en klar opfattelse af pressens forhold. Clausen var betænkelig ved at indsætte en komité til at udarbejde en slig rapport. Han mente, at dette arbejde gik langt „uden for den Kreds af Virksomhed, Selskabet hidtil havde overdraget nogen Komité“. Clausen foreslog i stedet udsættelse af en prisopgave om nævnte emne. Filialernes hensygnen forskød imidlertid fortsat styrkeforholdet i Københavns og dermed i de liberales favør. Af de 42 repræsentanter, der var valgt i foråret 1843, var 29 udpeget i København.²⁷⁵ Hages forslag sejrede da også med 17 stemmer mod 12 stemmer.

„Gjengangeren“.

Selskabet ville imidlertid ikke nøjes med at protestere imod de eksisterende forhold, men søgte at råde bod på de generende indgreb. Den 1. maj 1843 havde Monrad overtaget redaktionen af „Dansk Folkeblad“, hvilket resulterede i en kursændring, der gjorde Folkebladet til et politisk organ. Resultatet blev adskillige beslaglæggel-

ser, og Monrad foreslog da bestyrelsen den 31. oktober 1843 at udgive de undertrykte artikler i et særskilt skrift. Forslaget blev enstemmigt vedtaget, men da udgivelsen blev overladt i Monrads hænder, opstod der en kurre på tråden. F. C. Olsen hævdede, at udgivelsen måtte påhvile skriftkomiteen, og da afgørelsen blev fastholdt, meldte F. C. Olsen sig i protest ud af både skriftkomité og bestyrelse.²⁷⁶ De undertrykte artikler blev 1844 udgivet i bogen „Gjengangeren“, som tillige omfattede et uddrag af Toquevilles bog om demokratiet i Amerika.

Forfatningsændringen.

Imidlertid var den seksårige periode ved at udløbe, og foreningen måtte atter drøfte forfatningsspørgsmålet. 15. januar 1844 nedsatte bestyrelsen en komité bestående af H. N. Clausen, C. L. Müller og cand. jur. Jens Emil Damkjer.²⁷⁷ 6. marts forelå komiteens betænkning, som bestod af to vota.²⁷⁸ Majoriteten (Müller og Clausen) ønskede den eksisterende valgordning bevaret, idet de hævdede, at et selskab, hvis virksomhed væsentligst var litterær, ikke kunne bestyres gennem generalforsamlingen. Selskabet kunne kun virke tilfredsstillende ved at overdrage magten til mænd udvalgt af dets midte. De to indrømmede dog, at selskabet undertiden måtte strække sig videre end til litterær virksomhed, nemlig hvis „der til de ved Lovgivningen anordnede Vilkaar føjes Forholdsregler, hvis hæmmende Virkning paa Kundskabs Udbredelse om de statsborgerlige Forhold er indlysende“. Men det betones, at det er undtagelsen fra reglen. Damkjer gik ind for tilbagevenden til generalforsamlingen. Han pegede på, at selskabet siden 1838 havde været i stadig tilbagegang, hvilket han gav selskabets organisation skylden for, idet generalforsamlingen var bedre egnet til at vække interesse for selskabets virksomhed.

Under diskussionen²⁷⁹ i bestyrelsen fremhævede tilhængerne af den gældende forfatning, at i sager, der havde politisk karakter, kunne den besluttende myndighed ikke overlades til en generalforsamling. En sådan frygt nærrede de liberale ikke. Mest yderliggående blandt disse var Ploug, der foreslog, at selskabet ved fremtidig indgivelse af petitioner ikke skulle lade sig nøje med, at repræsentanterne indleverede dem, men skulle give alle, også ikke-medlemmer, adgang til at underskrive. Derved ville petitionerne få mere vægt. Men i øvrigt betragtede Ploug selskabet som dødt.

De moderates indvending mod at lade den afgørende indflydelse glide over til en generalforsamling var den, at hvis bestyrelsen kom i opposition til generalforsamlingens majoritet, da ville den fratræde, og det betød måske, at de mænd, man helst så i spidsen, fratrådte. Ved afstemningen vandt de liberale en kneben sejr, med 9 stemmer mod 8 vedtog bestyrelsen at anbefale Dankjers forslag.

Frygten for, at de dannede og oplyste mænd kunne blive trængt ud i repræsentantforsamlingen ved en tilhævevenden til den gamle forfatning, beherskede de moderate. Dette viste sig atter, da bestyrelsen drøftede en nyordning af den administrative myndighed.²⁸⁰ Der var stillet forslag om en sammensmeltning af skriftkomité og bestyrelse. De moderates opfattelse var, at denne ordning kunne være hensigtsmæssig, hvis repræsentantforsamlingen bevarede, men såfremt generalforsamlingen genindførtes, kunne man risikere at få valgt mænd, der ikke var i besiddelse af de fornødne kvalifikationer. Denne ændring vedtoges med 9 stemmer mod 5, men den endelige afgørelse tilkom naturligvis repræsentantforsamlingen, og den 1. april stod den sidste dyst på denne. Hage og Ploug var de liberales hovedtalere, mens H. N. Clausen som så ofte før repræsenterede „højre“.

Under diskussionen kom man ind på årsagen til, at selskabet sygnede hen. Ploug udtalte sig meget skarpt og erklærede, at stiftelsen af selskabet var et misgreb, idet man for at beskytte trykkefriheden havde vendt ryggen mod modstanderne og lanserne imod dem, man skulle beskytte. Foreningen udøvede en slags censur over pressen, og da dette ikke kunne gennemføres, blev foreningen et folkeoplysningsselskab. Hage var af samme mening, men var mere optimistisk m. h. t. fremtiden. Han troede, at man ved at oprette den københavnske generalforsamling kunne vække interesse for selskabets anliggender. H. N. Clausen lagde som i sine tidligere udtalelser vægt på foreningens litterære virksomhed.²⁶¹ På mødet forelå kun betænkninger fra 6 filialer. De 3 (Roskilde, Holbæk og Slagelse) ønskede bevarelse af den gældende organisation. Den anden halvdel (Møn, Nykøbing F. og Randers) var stemt for tilbagevenden til forholdene før 1838. Provinsen var således ikke interesseret i at bevare sin stemmeret, hvilket var et alvorligt minus for de moderate. Hother Hages forslag blev da også vedtaget med stor majoritet.

Nye angreb på presselovgivningen.

Forfatningsændringen medfører en betydelig ændring i bestyrelsens sammensætning. I 1843 bestod skriftkomiteen af: C. L. Müller, H. N. Clausen, F. C. Olsen, Hammerich, J. E. Larsen, Allen, Ballin, Engelstoft og Marckmann. 1844 var de moderate forsvundet, og sammensætningen var: Lehmann, H. Hage, Balt. Christensen, Drewsen, J. E. Damkjer, Monrad, Meinert, Wessely og Ballin. 1844 og 45 prægedes da også af livlig aktivitet med skarpe angreb på presselovgivningen. 5. juli 1844 offentliggjordes komitébetænkningen om pressens tilstand. Den vovede dog ikke at tage nogen stilling til,

om domstolenes fortolkninger af lovene var forsvarlige eller ej. Komiteen kom da til det resultat, at man måtte fortsætte ad den hidtidige linie ved at virke for ændring af presselovgivningen. Hovedangrebet rettedes mod kancelliskr. af 9. juni 1836, hvorefter upriviligerede blade hverken måtte bringe politiske nyheder eller bemærkninger over disse. Overtrædelse medførte beslaglæggelse, men ikke sagsanlæg. Efter komiteens mening bidrog denne mere end nogen anden til, at pressen faktisk kom under censur.²⁸² Foreningen fulgte den anviste fremgangsmåde ved med mellemrum at indkalde ekstraordinære generalforsamlinger, hvorpå man vedtog klager og petitioner. Den 12. juli 1844 vedtoges på forslag af Lehmann at indsende til stænderne en klage over Danske Kancellis „ulovmedholdelige“ fremfærd ved uden lov og dom at undertrykke censurfri blade.²⁸³ Diskussionen blussede endnu kraftigere op, da Ørsted den 18. juli 1844 i Viborg Stænderforsamling forelagde forslag til en ny trykkefrihedslov. Dette forslag imødekom oppositionens krav om ophævelse af polititilsynet, men til gengæld indeholdt det nye forbud bl. a. mod propaganda for en forfatningsændring.²⁸⁴ Dermed var det naturligvis uantageligt for de liberale. I Trykkefrihedsselskabet rettedes kritikken nu direkte mod regeringens medlemmer. Den 16. oktober 1844 udtalte Monrad, at det egentlig var nytteløst at indsende petitioner, så længe der i kongens råd sad mænd, der hellere så trykkefriheden indskrænket end udvidet. Han foreslog, at man til den foreslåede petition skulle tilføje, at man ikke ventede noget gunstigt resultat, så længe de nuværende ministre beklædte deres poster.²⁸⁵ Tilføjelsen blev antaget med alle stemmer imod 3. Bestyrelsen rejste endvidere spørgsmålet om domstolenes upartiskhed, idet man pegede på det uheldige i, at justitiarius i Hof- og Stadsretten udpegede de 4 dommere, efter at den første var udpeget ved lodtræk-

ning. En anmodning om ændring af dette forhold føjedes til petitionen.

Denne kritik af regeringen gav anledning til en skrivelse fra politidirektør Bræstrup, der truede med selskabets opløsning, hvis det oftere holdt sammenkomster til at deliberere om lovgivnings- og regeringsanliggender.²⁸⁶ Selskabet svarede med at sende en klage til Roskilde Stænderforsamling over denne trusel mod foreningsfriheden. Foreningen betragtede det som umuligt at danne en forening, der ikke kom til at berøre lovgivningsanliggender.²⁸⁷ Endelig var foreningen blevet en politisk forening, som de liberale havde ønsket det. På generalforsamlingen den 23. maj 1845 udtalte Lehmann i en oversigt over selskabets virksomhed i de første 10 år nogle principielle betragtninger. Han udtalte, at selskabet var en politisk forening, og det havde den været lige fra den første dag, selv om man til tider havde forsøgt at skjule det. Han skildrede ændringen i selskabets holdning til trykkefriheden. I den første tid tænkte man kun på at afværge yderligere indskrænkninger, nu stræbte foreningen efter at opnå en reform af presselovgivningen.²⁸⁸

Selskabet ikke så langt for at blive forbudt længer. Måske fordi de vidste de alligevel snart ikke drage sig om?

Selskabets hensygnen.

For Trykkefrihedsselskabets sidste leveår svigter kildematerialet i høj grad, men alt tyder på, at selskabets rolle var udspillet, da Lehmann gav sin oversigt. Da Lehmann året efter aflagde beretning, sagde han da også, at der „ingen Lejlighed har frembudt sig for Selskabet til nogen slags politisk Virksomhed. Selskabet har heri delt Landets almindelige Lod, den nemlig, at Frugteløsheden af alle Anstrengelser har maattet slappe og nedtrykke Deltagelsen for almindelige Anliggender“.²⁸⁹ Lehmann giver således den svigtende politiske interesse blandt folket skylden, hvilket dog kun til en vis grad kan

gælde som undskyldning for selskabets passivitet. Da samme formand i maj 1847 aflægger beretning,²⁹⁰ giver han mangelen på pengemidler skylden for, at selskabets virksomhed er lammet. I dette møde beskæftiger Lehmann sig ellers med, hvorledes selskabets aktivitet burde forøges. Han omtaler mangelen på politisk litteratur og udtaler, at der burde efter hvert stændermøde udsendes en kort oversigt over de vigtigste forhandlinger. Endvidere burde selskabet deltage i diskussionen af de vigtigste foreliggende spørgsmål, f. eks. værnepligtssag og trykkefrihedssag. Men at selskabet ikke ville komme til at spille nogen rolle mere i det politiske liv, var de liberale ledere da også klare over. Monrad advarede Hage mod at overtage redaktionen af „Dansk Folkeblad“ efter sig i december 1846²⁹¹ og betegnede selskabet som døende.²⁹² Allerede i 1846 havde bestyrelsen da også overvejet at lade bladet gå ind, men da Hage overtog redaktionen trods Monrads advarsler, vegeterede „Dansk Folkeblad“ og foreningen indtil enevældens fald. Da besluttede man at lade bladet gå ind, mens foreningen skulle bestå indtil videre, for at medlemskontingentet kunne dække foreningens gæld. Denne beslutning toges på generalforsamlingen den 10. maj 1848, men dog ikke uden diskussion, som viste, at der stadig fandtes tilhængere af oplysningen som foreningens første formål. Fuldmægtig Adolphe de Coninck og gørtlermester Dahlhoff var modstandere af at lade bladet gå ind, og den førstnævnte fandt årsagen til den store nedgang i medlemstallet i opgivelsen af „Dansk Folkekalender“. Og Marckmann hævdede, at grunden til selskabets forlis var, at det blev et politisk selskab, der ophørte med udgivelsen af populære skrifter. Der var stadig en mission for selskabet ved udgivelse af små pjecer. De liberale førere med Wessely i spidsen henviste til, at den fortvivlede økonomiske situation havde tvunget selskabet

til at indskrænke oplysningsarbejdet, og nu tvang den foreningen til at indstille udgivelsen af „Dansk Folkeblad“. Denne henvisning til den bitre nødvendighed gjorde sin virkning, og forslaget blev vedtaget med afgørende majoritet.²⁹³

„Dansk Folkeblad“ ændrer kurs.

Regeringsskiftet inden for selskabet i 1843 fik sit mest markante udtryk i den fuldstændige ændring af bladets linie. Den 1. maj 1843 tiltrådte Monrad som redaktør af „Dansk Folkeblad“. Monrad fastslår straks i sin programartikel den 5. maj, at bladet vil få en anden karakter, end det havde under forgængerne.²⁹⁴ Dette kom til at slå til. Nu glider alt stof af underholdende eller almen oplysende karakter ud, og bladet beskæftiger sig udelukkende med politik. Der indføres en fast oversigt over pressesager kaldet „Presse- og Talesagernes Krønike“. I lange artikler gennemgås debatterne i stænderforsamlingerne. Der skrives artikler om forholdene i andre europæiske lande med tydelig tendens til at opstille de konstitutionelle stater som foregangslande, mens absolutistiske staters forhold opstilles som skræmmebilleder. En række beslaglæggelser blev følgen, men selskabets bestyrelse stillede sig hver gang bag ved redaktøren og krævede spørgsmålet om de pågældende artiklers lovlighed afgjort ved domstolene.²⁹⁵

„Dansk Folkeblad“s og foreningens Slesvigpolitik.

Dermed være dog ikke sagt, at Folkebladet altid repræsenterede selskabets mening, det var ikke tilfældet f. eks. i opfattelsen af forholdet til hertugdømmerne. „Dansk Folkeblad“ gjorde sig til talsmand for, at navnlig Slesvig, men også Holsten, knyttedes nærmere til kongeriget.²⁹⁶ I en anmeldelse af Dirckinck-Holmfelds

skrift „Hertugdømmet Slesvigs selvstændige Udvikling“ gik Monrad imod tredelingsprincippet og krævede, at den øverste administration skulle være fælles, mens selvstændigheden skulle gennemføres i „provinssfæren“.²⁹⁷ Monrad understreger, at Holsten, som man med så store ofre har erhvervet, må bevares som en del af kongeriget. Bestyrelsen var imidlertid af en anden mening. Skriftet blev nemlig diskuteret i bestyrelsen, idet Dirckinck-Holmfeld tilbød at omarbejde bogen, hvis foreningen ville udgive den. Fra den ene side fremholdt man, at det „var en Mangel ved Skriftet, at det ikke tilstrækkeligt udhævede Nødvendigheden af, at Holsten blev behandlet afsondret fra de øvrige den danske Krone undergivne Lande, navnlig afsondret fra Slesvig“. Fra den anden side fremhævedes det netop som et fortrin ved skriftet, at det lod dette spørgsmål stå åbent. Det første synspunkt vandt dog sejr, og med 13 stemmer mod 7 vedtoges at antage skriftet, hvis det opstillede princip angående adskillelsen mellem Slesvig og Holsten yderligere blev udviklet m. h. t. de administrative forhold.²⁹⁸

„Dansk Folkeblad“s taktik.

I „Dansk Folkeblad“s stillingtagen til de politiske begivenheder er der to karakteristiske træk. På den ene side værnes med omhu over stænderforsamlingernes anseelse og rettigheder, på den anden side rettes med stigende styrke kritik mod regeringen. Da bondecirkulæret af 8. nov. 1845 udstedes, protesterer „Dansk Folkeblad“ mod en sådan forordning, der ikke har været forelagt i stænderne, for hvilke alle love angående borgernes personlige rettigheder skulle forelægges.²⁹⁹ Ligeledes angribes regeringen for at have udstedt en forordning om negerslaveriets ophævelse uden først at rådspørge stænderne.³⁰⁰ I sin kritik af regeringen skelnede bladet natur-

ligvis altid mellem kongen og hans embedsmænd. I artiklen „Sachsiske Tilstande“ hedder det, at i konstitutionelle stater er kongens magt større end i absolutistiske, idet magten i de sidstnævnte ligger hos embedsmændene, medens den ansvarlighed, ministrene er underkastet i de førstnævnte lande, giver kongen en friere stilling.³⁰¹ Ud fra dette synspunkt, at magten og ansvaret i virkeligheden ligger hos embedsmændene, føres så krigen imod regeringen. I anledning af Ørsteds udtalelse i Viborg 1844 („Ganske uventet er der fremkommet en Række af de mest indgribende Beskyldninger imod Kongens Raad, eller, hvad der er det samme, mod Kongen selv“) skrev Monrad, at vel var kongen ansvarsfri, men de handlinger, monarken foretager, skyldes hans embedsmænds råd og forestillinger, og for disse er embedsmændene ansvarlige.³⁰² Monrad forsøger således at overføre de konstitutionelle staters ansvarlighed på den danske enevælde. Undertiden føres kritikken over i personlige angreb, således beskylder bladet 4. april 1845 udenrigsminister Reventlow-Criminil for at gå Slesvig-Holstenernes ærinde i arvefølgespørgsmålet.³⁰³

Hages liberalisme.

Da Monrad i december 1846 får præstekald, efterfølges han som tidligere nævnt af Hother Hage. Bladet følger Monrads linie, dog kan man mærke den forskel, at medens Monrad beskæftigede sig næsten udelukkende med politik, behandler Hage også økonomiske spørgsmål. Det skyldes vel til dels, at dyrtiden 1847 gjorde disse problemer aktuelle, men Hage, der var af købmandsslægt, havde jo nok speciel interesse for disse sider af samfundslivet. Under hans ledelse bliver bladet forkæmper for den økonomiske liberalisme i renkultur. Den 30. april 1847 udtrykte bladet sin glæde over, at regeringen ikke havde grebet til udførselsforbud under dyrtiden. Den 7.

maj bringes et stykke liberalistisk samfundsøkonomi. Det udvikler, hvor nytteløst det er at gribe ind i ejendomsretten, thi ved at begrænse den frie disposition udtørres man rigdommens kilde. De høje priser, der er fremkaldt af den slette høst i andre lande, har bragt rigdomme til landet. Disse tilfalder ganske vist enkelte individer, men deres velstand gavner hele landet. Samfundet bør dog hjælpe den arbejdende klasse, hvis lønninger ej følger med priserne.³⁰⁴ Den 17. december bringer bladet lavskomiteens betænkning, der kun foreslår lempelser i lavsvæset. Hage kræver i tilslutning til Otto Müller en ophævelse af hele lavsvæset, men er dog villig til at indrømme en overgangstilstand. Han slutter med den interessante betragtning, at man kan ikke skyde erhvervsfriheden fra sig, hvis man ønsker den politiske frihed. Klarest er efter min mening bladets standpunkt i artiklen „De arbejdende Klasser“.³⁰⁵ „Dansk Folkeblad“ skriver, at man skal forbedre arbejdernes forhold ved oplysning, erhvervsfrihed, ophævelse af skadelige og uretfærdige skatter. M. h. t. de politiske rettigheder har aristokratiet haft sin tid, middelstanden vil have sin tid, og massen vil få sin tid. Det sidste indtræffer, når bedre oplysning og en mere ligelig ejendomsfordeling er opnået.

Fortegnelse over udgivne skrifter.

Den skitserede oplysningsvirksomhed i Folkebladet var dog kun den ene side af oplysningsarbejdet, ved siden af virkede selskabet gennem udgivelsen af populære skrifter. Resultatet af dette arbejde blev følgende skrifter gengivet med den i selskabet gængse betegnelse:

1835	Oplag
Udvalgte Fortællinger af J. P. Hebel, overs. af Algreen-Ussing	4000 —

Udvalgte Advents- og Julesalmer ved F. C. Sibbern	5000	—
Fædrelandshistoriske Digte ved Fr. Fabricius	5000	—

1836

Udvalgte Advents- og Julesalmer, 2. oplag ...	2000	—
J. L. Rohmann: Reformationshistorie	5000	—
L. F. Luplau: Reformationshistorie, 1. oplag	6000	—
L. F. Luplau: Reformationshistorie, 2. oplag	3000	—
Danske Sange ved H. Hertz	5000	—

1837

L. F. Luplau: Reformationshistorie, 3. oplag	3000	—
J. W. Marckmann: Franklins Levnet	6000	—
Just Mathias Thiele: Thorvaldsens Levnet...	7000	—
Paaskesalmer ved F. C. Sibbern	7000	—
Chr. Molbech: Skildringer af den danske Historie I	6000	—
Chr. Molbech: Skildr. af den danske Hist. II	7500	—
C. Paulsen: Det danske Sprog i Slesvig	7000	—

1838

× P. Pedersen: Tycho Brahes Levnet	7000	—
O. N. Olsen: Det fysisk-geografiske Kort ...	6000	—
H. G. Bohr: Lykkens A. B. C.	7000	—
M. L. Nathanson: Om Klagerne over Næringsløshed	7000	—
Chr. Molbech: Skildr. af den danske Hist. III	7000	—

1839

J. W. Marckmann: Franklins Levnet, 2. opl.	1500	—
N. M. Petersen: Hans Egedes Levnet	7000	—
H. G. Bohr: Tordenskjolds Levnet	7000	—
Udvalg af J. P. Hebels Fortællinger, 2. saml., oversat af Arboe Mahler	7000	—
× C. A. F. Fibiger: Historisk Læsebog for Bondestanden	7000	—

1840

L. C. Brinck-Seidelin: Det danske Skatte- og Afgiftsvæsen	6000	—
N. M. Petersen: Luthers Levnet	6000	—
Chr. Molbech: Skildr. af den danske Hist. IV	6000	—
A. Oehlenschläger: Nordiske Oldsagn	7000	—
Dansk Folkekalender for 1841	6000	—

1841

C. L. Strøm: Naturhistorisk Læsebog for Bondestanden I	5500	—
P. L. Møller: Bogtrykkerkunstens Historie...	5000	—
Dansk Folkekalender for 1842.....	6000	—

1842

H. Garde: Niels Juel	5200	—
Olger Danskes Krønike ved Nis Hanssen ...	6000	—
C. L. Strøm: Naturhistorisk Læsebog II.....	5000	—
Dansk Folkekalender for 1843.....	6000	—

1843

D. F. Eschricht: Det menneskelige Øje	5200	—
J. J. A. Worsaae: Danmarks Oldtid.....	5200	—
Dansk Folkekalender for 1844	5500	—

1844

J. W. Marckmann: Fortegnelse over Almue- skrifter	5300	—
Monrad: Gjengangeren	4600	—
C. L. Strøm: Naturhistorisk Læsebog III ...	5000	—
C. L. Strøm: Naturhistorisk Læsebog IV ...	5000	—

1845

H. J. Blom: Krigstildragelserne i 1807	4500	—
Ny Samling af fædrelandske Sange ved H. Hertz		

1846

Grimur Thomsen: Udvalgte Sagastykker		
H. Selmer: Om Daarevæsenet		

1848

Fr. Hammerich: Danmark i Valdemarernes Tid.		
---	--	--

Selskabet udfoldede således en betydelig udgivervirksomhed navnlig i 30'erne og udgav digtsamlinger med religiøst eller nationalt indhold, naturhistoriske værker, geografiske arbejder, bøger med historisk indhold, biografier og underholdningslitteratur og enkelte værker med politisk eller økonomisk indhold. Efter den tids forhold blev bøgerne trykt i meget store oplag, men dertil er dog at bemærke, at for det første fik alle medlemmerne bøgerne gratis tilsendt, for det andet uddeltes uden vederlag en mængde eksemplarer til almuebiblioteker, hospitaler, stiftelser og lignende. Såvel skrifternes karakter som afsætningen af disse vil jeg dog senere berøre.

Udgivelsen af skrifter for almuens begynder.

Ifølge lovenes paragraf 2 ville selskabet udgive skrifter, som var skikkede til i alle borgerklasser „at forædle Sindet, forbedre Smagen og udbrede Kundskaber“. I overensstemmelse med dette program udskrev selskabet en række prisopgaver. Den 12. juni 1835 kom meddelelse i „Dansk Folkeblad“ om udskrivningen af 4 prisopgaver:

1. En god historisk Læsebog for Bondestanden. Præmie 200 rbd.
2. Hvori ligger Grunden til de Klager, som nu saa almindeligen høres over Næringsløshed, og hvorvidt staar det i de næringsdrivendes Magt selv at afhjælpe denne? Præmie 150 rbd.
3. Hvad taler for og hvad imod Lavsvæsenet?
 Og hvorledes vil det, saafremt det skulle befindes ikke at kunne bestaa med vor Tids Fordringer paa Næringsfrihed, kunne med mindst mulig Ulempe for de forskellige Interesser enten ophæves eller omdannes? Præmie 150 rbd.
4. En historisk Fremstilling af Reformationens Indførelse i Danmark. Præmie 100 rbd.

Af disse var 1 og 4 tydelig nok bestemt til folkelæsning, mens 2 og 3 vel snarere er beregnet på den højere borgerstand. Men at man i begyndelsen mest tog sigte på almuen, bliver dog klart på repræsentantmødet den 13. juli 1835. Ved denne lejlighed vedtog man at udgive følgende småskrifter:³⁰⁶

1. Udvalg af Hebels „Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes“.
2. Et Udvalg af danske for Almuen passende Digte.
3. Et Udvalg af Jule- og Nytaarssalmer.
4. En Oversættelse af et Par af Musäus's „Volksmärchen“.
5. En Andagtsbog af fortrinlige danske eller fremmede Bidrag.

De tre første punkter blev senere opfyldt. Og foreningen ville ikke alene udgive, men også sikre skrifterne størst mulig udbredelse. Den 6. oktober 1835 vedtog repræsentanterne at tilbyde udgivne skrifter til hospitaler, fattighuse, straffeanstalter og overhovedet sådanne steder, hvor der kan antages at være særdeles lejlighed og trang til læsning. Selskabet overvejede ligeledes at tage initiativet til oprettelse af sognebiblioteker, men besluttede at stille sagen i bero, til foreningen havde udgivet nogle flere skrifter.³⁰⁷ Da foreningens første skrift udkom, anbefalede det varmt i Folkebladet. „Hebels Bog er intet mindre end et Vademecum af morsomme Anekdoter, det er en Samling af lærerige og klare Træk, hvori sunde og klare Tanker kommer os i Møde i smuk og smagfuld Indretning.“³⁰⁸ At finde på tillokkende læsning til almuen var et problem for foreningen. Den 9. december 1835 overvejede man at udgive folkeviser i enkelte numre og „at befordre disses Udbredelse, som et ikke uvigtigt Middel til at forbedre Smagen“.³⁰⁹ Disse bestræbelser vandt tilslutning i hvert fald i visse kredse i pro-

vinsen. I februar 1836 besluttede „Fyns Stifts kongelige patriotiske Selskab“ til enhver skole i stiftet at bortgive et eksemplar af hver af de hidtil udgivne skrifter.³¹⁰

Skrifter både for almue og middelstand.

Selskabet ville dog både knytte almue og middelstand til sig.

Dette belyses da også meget karakteristisk af flere komitéudtalelser om indsendte prisskrifter. Til bedømmelse af prisopgaven om reformationen valgtes den 13. januar 1836 en komité bestående af H. N. Clausen, Molbech og professor Scharling. Denne komité udsendte den 19. februar sin afgørelse.³¹¹ De 4 af 6 besvarelser afvises, men om nr. 5 hedder det, at det er det eneste, der ret har karakter af folkeskrift. Bogen er fortrinlig egnet til folkelæsning og bør derfor udgives af selskabet (pastor Luplaus skrift). Nr. 6 tilkendes prisen som den bedste skildring af reformationen, men man er klar over, at ikke alle vil læse det. „Ved sin Fuldstændighed leverer det en saadan Skildring af Reformationen, som ej blot vil kunne finde Indgang hos den til historisk Læsning ikke uvante Del af Borger- og Bondestanden, men ogsaa enhver dannet Mand vil kunne læse det med Nytte og Behag“. I repræsentantskabet den 17. februar tilkendes Rohmanns skrift prisen, men det vedtoges at udgive begge skrifter. Det erklæres, at de tvende skrifter „maa antages ved den hele Behandlingsmaade beregnede paa et forskelligt Læsepublikum, saaledes at det ene ligesom supplerer det andet“.³¹²

Det samme krav om at kunne læses af forskellige samfundslag stilles til den historiske læsebog for bondestanden. Der indkom ligeledes 6 besvarelser af denne opgave, og til at bedømme disse valgtes: Drewsen, Molbech og pastor P. D. Ihsen. Komiteens bedømmelse udtaler i indled-

ningen, at det har været selskabets hensigt „at fremkalde et historisk Skrift, der ved Indhold og Behandling var skikket til at vække den endnu for en stor Del slumrende Læselyst hos den danske Almue“. Men når den kommer til kritikken af besvarelse nr. 1, hedder det, at forfatteren ikke har taget hensyn til „at et saadant Skrift foruden at være populært eller læseligt for Folket, tillige maa være saaledes forfattet, at det med Behag kan læses af enhver Mand med dannet Smag“. ³¹³ Resultatet af bedømmelsen blev i øvrigt, at ingen af indsenderne fik prisen, men to forfattere blev opfordret til at omarbejde deres værker, og prisen blev da udsat på ny. ³¹⁴ Medens „Dansk Folkeblad“ i denne periode var beregnet for underklassen, skulle skrifterne henvende sig til både almue og middelstand.

Paragraf 2 forsøges realiseret.

Borgerne har også været interesseret i dette oplysningsarbejde, dette kunne urmager Kyhls iver for sagen tyde på. Han foreslog at udgive: 1. En fattelig Haandbog for Lov og Ret. 2. En populær Fremstilling af Jordklodens Fysik. 3. En populær Fremstilling af Danmarks geognostiske Forhold. Skriftkomiteen meddelte, at Ørsted ville skrive nr. 2 og professor Forchhammer nr. 3. ³¹⁵

Men hvad der for borgerstanden måtte have den største interesse, var dog vel realisation af § 2. Det voldte imidlertid selskabet store kvaler at fremkalde skrifter om næringsvæsenet. Prisopgaven om lavsvæsenet fik to besvarelser, der begge blev kasseret som utilstrækkelige. ³¹⁶ Den 24. oktober 1836 udsattes prisen på ny. Opgaven havde nu titlen „Efter en Fremstilling af det hos os bestaaende Lavsvæsen at vise sammes Indflydelse paa Industri og Omsætning“.

To besvarelser indløb og med samme resultat. ³¹⁷ Derefter besluttede man på Davids anbefaling at spalte op-

gaven i to og udskrev den 5. marts 1838 følgende opgaver:

1. En Fremstilling af det hos os bestaaende Lavsvæsen.
2. En Udvikling af dettes Indflydelse paa Industri og Omsætning.³¹⁸

Den 23. april 1838 foreslog postsekretær Bojesen at udarbejde et skrift om „Fiskeriernes Tilstand i Danmark“. Formanden blev bemyndiget til at forhandle med cand. Henrik Krøyer. Bojesen kom med endnu to forslag. Først foreslog han at udskrive en prisopgave om „Landkommunernes Tarv“. Denne tanke vandt også tilslutning, men Bang og David havde lovet at udarbejde en oversigt over de hovedpunkter, der ønskedes behandlet. Dette skete dog aldrig, og sagen blev henlagt. Endelig foreslog den idérige postsekretær en prisopgave om „Industriens Tilstand i Danmark“. Skriftkomiteen havde så dårlige erfaringer i så henseende, og forslaget blev afvist.³¹⁹ Men for dog ikke helt at svigte løfterne udgav man Nathansons skrift „Om Klagerne over Næringsløshed“, der var indsendt som prisopgave, men ikke opnåede at finde nåde hos skriftkomiteen.³²⁰ Bogen blev i 1838 udgivet som et skrift, der var egnet til at fremkalde debat. Det fremhævedes, at komiteen ikke var enig med forfatteren.³²¹ Når resultatet på dette område var så ringe, er forklaringen vel den, at der i virkeligheden ikke fandtes tilstrækkelig viden om handel, industri og håndværksforhold til, at det var muligt at fremkalde oplysende skrifter om disse emner.

Biografier.

Det mest karakteristiske ved den serie af skrifter, som tidligere er anført, er utvivlsomt de mange levnedsskildringer. Der er vel i denne anvendelse af store

personligheders levnedsskildringer i oplysningens og opdragelsens tjeneste en blanding af romantik og rationalisme. En tro på geniets betydning for udviklingen ligger øjensynligt bag ved, men samtidig overbevisningen om, at mennesket som fornuftvæsen vil følge de af den store personlighed anviste veje til fremskridt. I komitébetænkningen over Hans Egede-biografien hedder det, at bogen „kan bidrage til at udbrede Kundskab om og henlede Opmærksomheden paa en fjern og kun lidet besøgt Del af de under den danske Krone beliggende Lande, der vel endnu i vore Dage kunne behøve Ofre, bragte med samme Dygtighed og Kraft og i samme Aand, som Hans Egede bragte dem“.³²²

Blandt biografierne findes to af udenlandske personer (Franklin og Luther), af hvilke Franklin er en tro repræsentant for oplysningstiden. Hans bøger citeres da også ofte i Folkebladet. Men ellers behandles danske personer som Thorvaldsen, Tycho Brahe, Hans Egede, Tordenskiold og Niels Juel. Det er måske værd at lægge mærke til, at listen starter med åndens arbejdere (kunstneren, forskeren og forkynderen) og slutter med krigens helte. Når man sammenholder de sidstnævnte værker med andre udgivne skrifter fra 40'erne, værker som „Olger Danskes Krønike“, „Nordiske Oldsagn“, „Krigstildragelserne i 1807“, „Udvalgte Sagastykker“ og „Danmark i Valdemarernes Tid“, er man ikke utilbøjelig til at se en udvikling fra en rationalistisk-kosmopolitisk indstilling til en romantisk-national opfattelse hos selskabets ledelse. Det stemmer godt med Lehmanns udtalelse på generalforsamlingen 1847. Han erklærer, at man næppe vil udgive flere biografier om fremmede, men foreslår at udgive skildringer af Rantzauerne, Holberg, Struensee, Griffenfeldt, Gustav Vasa, Gustav Adolf og Karl den Tolvte.³²³

Dette skal naturligvis ikke forstås således, at den ra-

tionalistiske opfattelse pludseligt forsvinder. I den komitébetænkning, som H. N. Clausen, H. C. Ørsted og F. C. Olsen afgav over bogen „Nordiske Oldsagn“, sporer man tydelig nok en vis betænkelighed ved at udgive dette værk. Det hedder i betænkningen, at disse ældgamle sagn træder frem i deres oprindelige simpelhed, men derfor også med det præg af råhed, der var hine tider egent.³²⁴ Altså meget lidt af romantikkens begejstring for hedenold. Komiteen fraråder da også at udgive flere bind om dette emne. Da selskabet udgav en ny oversættelse af „Olger Danskes Krønike“, har denne beslutning åbenbart vakt modstand i selskabet, thi den 7. oktober 1842 indeholder Folkebladet et forsvar for bogen. Det fremhæves, at selv om bogen nærmest må betragtes som morskabslæsning, er den dog værdifuld som læsning for almuen ved at give et billede af middelalderens liv og tænkemåde.³²⁵

„Dansk Folkekalender“.

Brydningen mellem to livsanskuelser aner man også i den almanak, som selskabet udgav i årene 1840—44. Vanskeligheden ved at komme i kontakt med bonden gik efterhånden op for de lærde mænd. Flere skildringer i Folkebladet beskæftiger sig med forholdet mellem bonden og de dannede klasser. Således beklages bondens mistillid til intelligensen, som skriver bøger til hans oplysning, i en artikel den 7. august 1840.³²⁶ Bevidstheden om, at foreningen ikke gennem sine skrifter var kommet i kontakt med almuen, fik selskabet til i 1840 at realisere en plan, som allerede havde spøgt i flere år, oprindeligt undfanget af H. C. Andersen.³²⁷ Det var udgivelsen af en almanak med oplysende stof. Folkekalenderen fik sin ivrigste forkæmper i F. C. Olsen, der også blev sjælen i foretagendet. Den første årgang redigeredes af en komité bestående af F. C. Olsen, David og observator P.

Pedersen. Men da de to sidstnævnte ikke deltog særlig ivrigt i arbejdet,³²⁸ overlod man for fremtiden redaktionen til F. C. Olsen alene.

Første årgang har samme karakter som Folkebladets første årgange. Almanakken er fyldt med moraliserende fabler, nyttige råd til almuen om børneopdragelse, bekæmpelse af overtro ved at vise, hvor urigtige mange gamle vejrspådomme i virkeligheden var. For borgerstanden indsattes artikler om økonomiske forhold, således kom hver årgang til at indeholde „statistiske Optegnelser“. I en anmeldelse af Folkekalenderen fra komiteen udtales, at der eksisterer to arter af Folkekalendere. Den ene, som udkommer i England, Frankrig og U.S.A., benytter især almanakken, som er meget udbredt blandt folk, der ellers ikke køber bøger, til at udbrede nyttige kundskaber blandt folket. Den anden art, som især er udbredt i Tyskland, bringer morskabslæsning. Selskabets almanak er af den første slags, „thi Selskabets Formaal skulde være at gavne, kunde man tillige opnaa at more og underholde Sindet, saa maatte dette betragtes som en vistnok væsentlig Vinding“.³²⁹ I overensstemmelse med dette nytteprincip var da første årgang udarbejdet, og almanakken bevarer til dels samme karakter i de følgende årgange, men nu kommer den nationale opdragelse med som en ny faktor. I tredje årgang dominerer således de historiske artikler. Den senere professor Frederik Schiern skriver om „Spanierne i Danmark“.

N. M. Petersen bringer en artikel om „Dronning Dagmar og Dronning Bengerd“, og Worsaae behandler „Archimbolds Segl“. Den vigtigste i denne forbindelse er dog „Linieskibet Prins Christians Kamp og Undergang“. Det statistisk-økonomiske stof redigeret af Nathanson bevares fortsat i bladet, mens det almen oplysende stof skrumper stærkt ind. Fjerde årgang er helliget Slesvig. Allen skriver om „Slesvigs Genforening med

Danmark under Frederik den Fjerde“, og Worsaae behandler „Dannevirke før og nu“. Afsætningen gik strygende, men udgivelsen blev dog alligevel en bekostelig affære for foreningen. Folkekalenderen gav et underskud på 2000 rdl. pr. årgang³³⁰ og medvirkede til den økonomiske krise, der virkede lammende på hele foreningens virksomhed i 40'erne. I 1844 var selskabet ikke i stand til at fortsætte udgivelsen. Skriftkomiteen kviede sig dog ved at opgive, hvad man her med held, så vidt det kan ses, havde påbegyndt. Skriftkomiteen stillede da forslag om udgivelse af en „Nytaarsgave“, d. v. s. et skrift af lignende indhold med udeladelse af det astronomiske stof.³³¹ Også denne plan måtte opgives af økonomiske grunde.

Sognebibliotekerne.

Også på et andet område kom de økonomiske vanskeligheder til at spille ind, nemlig i støtten til almuebiblioteker. Da selskabet startede med at udgive skrifter, tilstillede man eksemplarer af disse til hospitaler, kaserner, fængsler, fattighuse og biblioteker, der ansøgte om frieksemplarer.³³² Antallet af frieksemplarer steg hurtigt, og meningene om gavnligheden af denne fremgangsmåde var delte. Allerede på bestyrelsesmødet den 12. juni 1837 opstod en diskussion om dette forhold. Gad frygtede for, at mange landsbyskolelærere ville melde sig ud af selskabet, når de kunne få et frieksemplar til deres sognebibliotek. Og Ørsted var ængstelig for, at der opstod så mange læseforeninger, at denne uddeling blev en for stor byrde for foreningen.³³³ Der var således en del, der nærede uvilje imod at anvende så mange af selskabets kræfter på denne måde. Tilhængerne var imidlertid i flertal, og uddelingen fortsatte. For Trykkefrihedsselskabet stod det klart, at skulle oplysningsarbejdet lykkes, var oprettelsen af gode biblioteker en nødvendig for-

udsætning. Da foreningen startede, eksisterede faktisk kun lejebiblioteker i byerne. Disse var dog efter bladets udsagn så dårlige, at en dannet mand ikke kunne være bekendt at opsøge dem. Bladet anbefaler flere gange oprettelse af gode læseforeninger i byerne, en gang udkastes endog en plan i bladet om, at boghandlerne skal træde i forbindelse med litterært dannede mænd, der skal bestemme listen over bøger til indlemmelse i lejebiblioteker oprettede af boghandlere.³³⁴ Men hovedvægten lægges dog på at fremkalde biblioteker på landet, hvor de er et praktisk talt ukendt fænomen.

F. C. Olsens forslag.

Agitation for oprettelse af almuebiblioteker og udde-
ling af frieksemplarer af skrifterne til disse var dog ikke
nok for de ivrige oplysningsvenner. F. C. Olsen, der både
som redaktør af „Dansk Folkeblad“ og senere af alma-
nakken „Dansk Folkekalender“ og i sin egenskab af be-
styrelsesmedlem udrettede et stort arbejde på dette felt,
foreslog i sin formandsperiode nedsættelse af en komité
til drøftelse af de midler, der bør anvendes til at under-
støtte og fremkalde læseindretninger for almuen.³³⁵ En
komité bestående af Marckmann, sekretær J. C. Hald og
F. C. Olsen blev nedsat. Udvalgets betænkning forelå 19.
september 1839, men da filialernes betænkning først
skulle indhentes, trak sagen i langdrag, og først den
2. oktober 1840 kom betænkningen til behandling i be-
styrelsen.³³⁶ Komiteens indstilling bestod af følgende
punkter:

1. Et tilskud på 500 rdl. til almuebibliotekernes fremme.
2. Ansættelse af maksimum for gratisuddelingen af bøger.
3. Udsendelse af en opfordring om, at de almuebiblioteker, der ville have frieksemplarer af skrifter,

skulle henvende sig til den nærmeste afdeling, der skal indsende andragendet til formanden med en betænkning.

4. Udgivelse af et skrift, hvori nytten af almuebiblioteker vises.
5. Nedsættelse af en komité, der skulle have tilsyn med almuebibliotekerne.
6. Nedsættelse af en komité, der skulle lede valget af bøger for almuebibliotekerne.

David, som på dette tidspunkt var formand, erklærede bestemt, at selskabets finansielle status ikke tillod nogen yderligere understøttelse. Han oplyste, at selskabet for øjeblikket understøttede 213 biblioteker. Forkæmperne for øget støtte var på dette møde F. C. Olsen og Monrad. Begge gik stærkt ind for tilsyn med bibliotekernes indkøb og administration. Monrad var endvidere begejstret for udgivelsen af et skrift, som viste nytten af almuebiblioteker. F. C. Olsen foreslog at støtte bibliotekerne indtil et antal af 500, derefter skulle nyoprettede have bøger og blade for halv pris. Der var kun 300 almuebiblioteker i Danmark i øjeblikket, men der var brug for 1200, erklærede F. C. Olsen. Davids henvisning til selskabets vaklende økonomi gjorde dog sin virkning, og kun punkt 3 blev vedtaget.

Støtten til almuebibliotekerne indskrænkes.

I den kommende tid fortsætter foreningen med at opfordre præster og degne rundt om i landet til at oprette biblioteker.³³⁷ Disse fik så på anmodning skrifterne gratis tilsendt, men derimod ikke Folkebladet, da man frygtede for, at en sådan fremgangsmåde ville bevirke mange medlemmers frafald, idet man regnede med, at mange stod i selskabet for at få Folkebladet.³³⁸ Derimod indskrænkedes antallet af skrifter til de offentlige institutioner, da selskabet gør den erfaring, at skrifterne slet

ikke kommer menigmand i hænde.³³⁹ Også for bibliotekernes vedkommende fandt misbrug sted. Marckmann erklærede, at bøgerne ofte var i præstens væрге uden at være nøje adskilt fra hans eget bibliotek.³⁴⁰ Dette var således en af årsagerne til, at man ønskede tilsyn med bibliotekerne.³⁴¹ Dette ville flertallet dog ikke indlade sig på. Imidlertid stod man overfor den pinlige kendsgerning, at selskabet heller ikke havde råd til at fortsætte uddelingen af frieksemplarer. I denne anledning nedsættes en komité bestående af Wessely, F. C. Olsen og Marckmann til at overveje sagen.³⁴² Den 27. juni 1843 foreslår dette udvalg, at bibliotekerne for fremtiden skal betale 3 mark om året for skrifterne, mens de nyoprettede biblioteker skal erholde hidtil udkomne skrifter gratis.³⁴³ Dette forslag bliver vedtaget. Den svigtende økonomi er dog ikke den eneste årsag, men også en svindende interesse for dette arbejde gør sig gældende. Den 15. januar 1844 forkastede bestyrelsen et forslag fra Hother Hage om at understøtte „et Foretagende til at fremkalde Oversættelse af gode folkelige Skrifter fra fremmede Litteraturer“. Ved samme lejlighed opsagde selskabet sit abonnement på „Læsning for Folket“ og skænkede sin beholdning af dette skrift til det Skandinaviske Selskab.³⁴⁴ Derimod lykkedes det at gennemføre udgivelsen af et skrift, der skulle give almuebibliotekerne vejledning ved valget af bøger. Den 28. maj 1841 indrykkede skriftkomiteen en opfordring om indsendelse af litteraturlister over bøger egnede til almuelæsning, „en Fortegnelse over saadanne af vor Litteraturs Skrifter, der ved at tilfredsstille Landalmuens Trang til Oplysning om Menneskets eller Statsborgerens almindelige og Bondens særegne Anliggender“.³⁴⁵ Bogen blev udarbejdet af Marckmann og udkom i 1844. I april 1846 sendes en del eksemplarer af bogen til bisperne med anmodning om, at de vil foretage en uddeling blandt stifternes præster.

I følgeskrivelsen oplyses, at man ønsker fortegnelsen uddelt blandt præsterne i de sogne, der endnu ikke har noget bibliotek, da målet er oprettelse af et bibliotek i hvert pastorat.³⁴⁶ Men derved var selskabets arbejde for oprettelse af biblioteker afsluttet, og på generalforsamlingen den 7. maj 1847 vedtoges, at bibliotekerne for fremtiden skal betale fuldt kontingent for blade og skrifter, og de vil ikke længere kunne modtage skrifterne særskilt.³⁴⁷

Udgivelse af politiske skrifter.

Selskabet fattede i sine sidste leveår større interesse for politisk oplysningsarbejde, uden at dette dog fik praktisk betydning. Allerede i selskabets første leveår havde der enkelte gange været planer om udgivelse af bøger med politisk indhold, f. eks. Hages om begivenhederne 1830—35³⁴⁸ og et skrift af Algreen-Ussing om Struensee.³⁴⁹ Da Johannes Hage kom under censur, bortfaldt denne plan, og Algreen-Ussing opfyldte aldrig sit løfte. Derimod vovede selskabet ikke at realisere urmager Henrik Kyhls forslag om at udgive et populært skrift, som i udtog indeholdt alle i stænderforsamlingerne afgjorte sager.³⁵⁰ På samme måde gik det med Rohmanns skrift „Historisk Fremstilling af Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark“. Hverken den nedsatte komité (Velschow, David og Schouw) eller bestyrelsen turde anbefale udgivelsen af et værk om så farligt et emne.³⁵¹ På den anden side ønskede man dog heller ikke ligefrem at drive propaganda for enevælden. Da samme flittige skribent Rohmann indsendte „Trykkefrihedens Historie indtil 1730“, erklærede skriftkomiteen, at man fandt værket udmærket, men ønskede en fortsættelse fra 1730 til nutiden. Dette begrundedes nærmere med, at den behandlede periode var en tid, hvor der faktisk ikke var tale om trykkefrihed, og ved sammenligning med disse

forhold kom den nuværende tilstand til at fremtræde i et gunstigt lys.³⁵² Det lykkedes dog trods talrige bestræbelser aldrig at få værket fortsat af en anden forfatter. Bortset fra Nathansons, Paulsens og L. C. Brinck-Seidelins skrifter udkom således ingen behandlinger af politiske eller økonomiske forhold.

Lehmanns planer.

Da Lehmann på generalforsamlingen den 23. maj 1845 gav en oversigt over foreningens virksomhed i de forløbne 10 år, erklærede han da også, at foreningen havde udsendt alt for få skrifter af politisk karakter. Han bebudede en kursændring og foreslog fremskaffelse af en „Kristian den VII's og Frederik den VI's Historie“. Ved en sådan skildring kommer folket til bevidsthed om sin nuværende tilstand, til klar erkendelse af de opgaver, det har at løse, de midler, hvormed målet kan nåes, og de fejl og forvildelser, det må søge at undgå,³⁵³ erklærede han. Her angaves således tydeligt, at bogen skal være et våben i den politiske kamp. Og Lehmann advarer imod at undlade et sådant skridt af frygt for regeringen. De samme ønsker nærer Lehmann senere på generalforsamlingen den 7. maj 1847. Han foreslår nu foruden en række biografier af skandinaviske personer at udgive en fremstilling af den svenske revolution i 1809 og den norske af 1814. Endvidere foreslås en skildring af industrialismen.³⁵⁴ Atter planen om anvendelse af den politiske historie i den liberale sags tjeneste. Planerne blev dog ikke realiseret, da ingen af de påtænkte værker blev indleveret, før selskabets sammenbrud indtraf.³⁵⁵

Kirkehistorien.

Det var tydeligt, at selskabet efterhånden henvendte sig til andre befolkningslag, end det oprindeligt havde

gjort, og dette forhold var foreningen da også ganske klar over. I året 1841 havde selskabet udskrevet en prisopgave, „En Skildring af den kristne Kirkes Historie“.³⁵⁶ Bedømmelsen af besvarelserne trak ud i årevis, og en af årsagerne til dette var netop komiteens vaklen m. h. t., hvilke befolkningskredse værket var beregnet til. Den 12. november 1847 giver skriftkomiteen imidlertid professor Hjort og pastor Bindsbøll klar besked. Angående dette punkt udtaler bestyrelsen, at hvis man mulig fra først af har tænkt sig almuen eller menigmand som den stand, selskabet skulle virke for, så vidner dets historie om, at et sådant princip ingenlunde er blevet overholdt. Folkebladet har under Monrads og Hages redaktion henvendt sig til de dannede læsere, og det samme gælder ikke få af skrifterne. En anden oplysning er, at selskabets medlemmer alle tilhører den dannede middelstand, „den aandelige Middelstand, der ligger mellem de lærde og den egentlige Almue“ (under denne gruppe henregner bestyrelsen: embedsmænd, anselige købstadborgere, studerende, godsejere og enkelte af de mere oplyste bønder).³⁵⁷

Salget af skrifter.

Som flere gange omtalt lammer den svigtende økonomi selskabets virken. Årsagerne til misæren var flere. For det første havde man for at få almuen med sat kontingentet meget lavt, men 2 rbd. om året i kontingent kunne ikke dække udgifterne til bøger og blade. Ganske vist solgte selskabet en del skrifter. Dette beløb udgjorde:³⁵⁸

1835	315 rbd.	1841	1047 rbd.
1836	985 rbd.	1842	1132 rbd.
1837	1058 rbd.	1843	567 rbd.
1838	816 rbd.	1844	225 rbd.
1839	422 rbd.	1845	91 rbd.
1840	633 rbd.		

Efter en ganske god afsætning i de første år gik salget ned i årene efter 1838, hvilket dels skyldtes, at mange af selskabets skrifter efterhånden mere blev regnet for de dannede klasser end for almuen, dels skyldtes, at flere og flere frieksemplarer blev uddelt. Da selskabet på grund af den lovende start udgav sine bøger i store oplag, fik foreningen betydelige restoplag, og for at få disse afsat måtte man i 1841 foretage en prisnedsættelse, som dog først kom til at træde i kraft året efter, da selskabet i 1841 lod foretage hjemkaldelse af boghandlers, kommissionærers og filialers restoplag.³⁵⁹ På dette tidspunkt havde selskabets forhandlere modtaget skrifter til et beløb af 1591 rbd., som der ikke var afregnet for. Der remitteredes bøger til et beløb af 504 rbd., mens den resterende del må betragtes som solgt. Af disse solgte provinsen for 751 rbd. = 69 % og København for 336 rbd. = 31 %.³⁶⁰ Dette kan dog kun tages som udtryk for, at der i provinsen var opstået store restancer, thi i listen over bestilte bøger fra december 1841 figurerer København med bestillinger for en sum af 432 rbd. = 73 %, mens provinsen kun har købt for 161 rbd. = 27 %.³⁶¹

De smukke tal fra 1841 og 1842 skyldes således henholdsvis opgørelse af gamle restancer og prisnedsættelse på restoplagene. Som opgørelsen over salget af skrifterne viser, gik afsætningen stærkt ned i de følgende år. Det havde foruden skrifternes mindre populære karakter også en anden årsag. I de første år påførtes selskabet betydelige tab gennem kontingentrestancer og underslæb. Da foreningen i 1841 i anledning af prisnedsættelsen gennemtvang en almindelig opgørelse, fastsatte man, at provinsboghandlerne for fremtiden skulle præstere kontant betaling.³⁶² Men selskabet gik videre endnu. I begyndelsen havde man forsøgt at inddrive boghandlernes og kommissionærernes restancer gennem sagsanlæg,

men denne metode viste sig at være for kostbar,³⁶³ og i 1841 besluttede man at foretage en række ændringer. En komité, som blev nedsat til drøftelse af selskabets økonomiske anliggender,³⁶⁴ stillede en række forslag, som alle blev antaget.

1. En indskrænkning af oplagene blev foretaget, så at der udover de til medlemmer og gratis uddeling bestemte eksemplarer kun skulle trykkes 600—700 eksemplarer.
2. For at forhindre opståelsen af store restancer bestemtes, at et medlem, der ikke har betalt kontingent inden midten af halvåret, ikke får blad og skrifter tilsendt, før restancen er betalt.
3. Det blev endvidere pålagt filialernes kasserere og selskabets kommissionærer at indsende afregning ved udgangen af halvårets 4. måned med liste over dem, der endnu resterede med kontingent.³⁶⁵

Bestemmelsen om, at boghandlerne skulle præstere kontant betaling, bidrog sikkert til at indskrænke provinsens bogindkøb, og de andre bestemmelser fik konsekvenser for foreningens medlemstal. Den skærpede kontrol vakte stærk modstand, og selskabet måtte skride til afsættelse af adskillige kasserere og kommissionærer, før bestemmelserne blev respekteret.³⁶⁶ Adskillige filialers bestyrelsesmedlemmer trak sig da tilbage, hvilket i flere tilfælde medførte, at de pågældende filialer opløstes.³⁶⁷

Hvor stor afsætningen af de enkelte bøger var, er straks vanskeligere at blive klar over, men enkelte oplysninger findes dog. Da oplagets antal indskrænkes, oplyser komiteen,³⁶⁸ at af 27 skrifter var der af de 14 solgt under 500 eksemplarer og af 7 endog under 100 eksemplarer, til gengæld solgtes nogle populære bøger i store antal. Således solgtes af:

Luplaus Reformationshistorie	6014	ekspl.
Julesalmer	3316	—
Fædrelandshistoriske Digte	1600	—
Thorvaldsens Levnet	1389	—
Franklins Levnet	1333	—

Der foreligger ikke senere statistiske oplysninger fra selskabets side, men noget kan man dog læse ud af listen over bestilte bøger fra december 1841.³⁶⁹ Denne liste giver ved sammentælling følgende resultat:

Dansk Folkekalender for 1841	31	ekspl.
Dansk Folkekalender for 1842	885	—
Strøms naturhistoriske Læsebog	99	—
Fibigers historiske Læsebog	68	—
Franklins Levnet	54	—
Nordiske Oldsager	16	—
Hebels Fortællinger	30	—
Molbechs historiske Skildringer	8	—
Tordenskjolds Levnet	6	—
Rohmanns Reformationshistorie	4	—
Det danske Skatte- og Afgiftsvæsen	3	—
Det fysisk-geografiske Kort	3	—
Tycho Brahes Levnet	3	—
Luthers Levnet	2	—
Julesalmer	2	—
Fædrelandshistoriske Digte	2	—

1216 ekspl.

Ved bedømmelsen må naturligvis tages hensyn til, hvornår de pågældende skrifter er udkommet. At julesalmer og fædrelandshistoriske digte kun optræder med 2 eksemplarer, siger naturligvis intet om deres popularitet, da der tidligere var solgt mange eksemplarer af disse skrifter. Men det er bemærkelsesværdigt, at bøger som „Luthers Levnet“, „Det danske Skatte- og Afgifts-

væsen“ og „Nordiske Oldsagn“, der alle var udkommet året før, solgtes i så ringe udstrækning. Store triumfer fejrede derimod Strøms og Fibigers populære læsebøger og først og fremmest „Dansk Folkekalender“.

Afsætningen falder hastigt hen i 40'erne, og i 1845 besluttede selskabet at kaste restoplaget på en auktion, som indbragte 525 rbd., dermed var salget af skrifter afsluttet.

Hermed har man sikkert også fundet forklaringen på, at nedgangen i foreningens medlemstal bliver særlig stor efter de liberales overtagelse af magten i selskabet.

Den skærpede kontrol med foreningens tillidsmænd i provinsen, udsendelse af mindre populære skrifter og især opgivelsen af „Dansk Folkekalender“ medførte store frafald, også bøndernes adgang til skrifterne gennem bibliotekerne må tages i betragtning.³⁷⁰ Og bestemmelsen i 1845 om forsendelse af „Dansk Folkeblad“ gennem brevposten forøgede yderligere frafaldet. Denne forsendelsesmåde betød ganske vist hurtigere ekspedition, men forøgede omkostningerne for medlemmerne i provinsen, og det betød endvidere, at medlemmerne måtte præstere kontant betaling.

Medlemsstatistik.

Tilslutningen til foreningen var i begyndelsen forbløffende stor, allerede i april 1836: 2255 medlemmer, og fremgangen fortsatte i de næste par år. April 1837: 4291 medlemmer og 1838: 4891, men dermed havde selskabet kulmineret, og fra nu af gik det jævnt ned ad bakke.

1839 4767,	1840 4464,	1841 4288,
1842 4079,	1843 3978,	1844 3730,
1845 3525,	1846 3087,	
1847 ca. 2600	og 1848 ca. 2100. ³⁷¹	

Den geografiske fordeling var således:³⁷²

1836

København	1204	medlemmer = 53 %
Øerne	786	medlemmer = 35 %
Jylland	253	medlemmer = 11,5 %

1839

København	1855	medlemmer = 39 %
Øerne	1641	medlemmer = 36,5 %
Jylland	888	medlemmer = 18,5 %
Slesvig	215	medlemmer = 4,5 %

1842

København	1577	medlemmer = 39 %
Øerne	1442	medlemmer = 34,5 %
Jylland	817	medlemmer = 20 %
Slesvig	109	medlemmer = 2,6 %

1845

København	1435	medlemmer = 41 %
Øerne	1151	medlemmer = 31,5 %
Jylland	795	medlemmer = 22,5 %

Som det fremgår af tallene, kommer tilslutningen i første omgang i København, men hurtigt kommer provinsen med, først Øerne og sidst Jylland, der til gengæld holder stillingen bedst, da tilbagegangen sætter ind. Endvidere lægger man mærke til, at genindførelsen af generalforsamlingen stopper tilbagegangen i København, derimod har den åbenbart forstærket den vigende tendens på Øerne. Tilslutningen i Slesvig er også ret betydelig i 1838, men slesvigerne falder hurtigt fra igen, da de får deres egen organisation.

*Fordeling efter erhverv.*³⁷³

København 1836

Højere civile embedsmænd	163 = 13,5 %
Lavere civile embedsmænd	70 = 5,8 %
Gejstlige embedsmænd	16 = 1,3 %
Militære embedsmænd	87 = 7,2 %
Liberale erhverv	312 = 25,8 %
Lærere	57 = 4,7 %
Grosserere og købmænd	152 = 12,6 %
Håndværkere og detailhandlere	277 = 23,0 %
Funktionærer	53 = 4,4 %
Andre	17 = 1,4 %

Ialt 1204 medl.

1838

Højere civile embedsmænd	189 = 11,0 %
Lavere civile embedsmænd	124 = 7,2 %
Gejstlige embedsmænd	21 = 1,2 %
Militære embedsmænd	136 = 7,9 %
Liberale erhverv	414 = 24,1 %
Lærere	109 = 6,4 %
Grosserere og købmænd	199 = 11,6 %
Håndværkere og detailhandlere	406 = 24,0 %
Funktionærer	93 = 5,4 %
Andre	25 = 1,4 %

Ialt 1716 medl.

1841

Højere civile embedsmænd	166 = 10,0 %
Lavere civile embedsmænd	127 = 7,6 %
Gejstlige embedsmænd	34 = 2,1 %
Militære embedsmænd	141 = 8,4 %
Lærere	102 = 6,1 %
Liberale erhverv	363 = 21,7 %
Grosserere og købmænd	181 = 10,9 %
Håndværkere og detailhandlere	406 = 24,2 %

Funktionærer	86 = 5,1 %
Godsejere og proprietærer	14 = 0,9 %
Bønder	17 = 1,0 %
Andre	31 = 1,9 %

Ialt 1668 medl.

1843

Højere civile embedsmænd	151 = 9,5 %
Lavere civile embedsmænd	156 = 9,8 %
Gejstlige embedsmænd	35 = 2,2 %
Militære embedsmænd	122 = 7,7 %
Lærere	92 = 5,8 %
Liberale erhverv	296 = 18,5 %
Grossererere og købmænd	176 = 11 %
Håndværkere og detailhandlere	390 = 24,6 %
Funktionærer	92 = 5,8 %
Godsejere og proprietærer	16 = 1,0 %
Bønder	22 = 1,4 %
Andre	42 = 2,7 %

Ialt 1590 medl.

1845

Højere civile embedsmænd	151 = 10,5 %
Lavere civile embedsmænd	126 = 8,8 %
Gejstlige embedsmænd	34 = 2,4 %
Militære embedsmænd	122 = 8,5 %
Lærere	88 = 6,2 %
Liberale erhverv	260 = 18,2 %
Grossererere og købmænd	172 = 12,0 %
Håndværkere og detailhandlere	350 = 24,5 %
Funktionærer	78 = 5,4 %
Godsejere og proprietærer	16 = 1,1 %
Bønder	13 = 0,9 %
Andre	24 = 1,7 %

Ialt 1434 medl.

Øerne.

1836

Højere civile embedsmænd	80 = 10,8 %
Lavere civile embedsmænd	47 = 6,4 %
Gejstlige embedsmænd	90 = 12,1 %
Militære embedsmænd	25 = 3,4 %
Lærere	57 = 7,7 %
Liberale erhverv	82 = 11,0 %
Grosserere og købmænd	104 = 14,0 %
Håndværkere og detailhandlere	93 = 12,6 %
Funktionærer	34 = 4,6 %
Godsejere og proprietærer	48 = 6,5 %
Bønder	46 = 6,3 %
Andre	32 = 4,5 %

Ialt 738 medl.

1838

Højere civile embedsmænd	169 = 9,2 %
Lavere civile embedsmænd	100 = 5,5 %
Gejstlige embedsmænd	216 = 11,9 %
Militære embedsmænd	50 = 2,7 %
Lærere	181 = 9,8 %
Liberale erhverv	152 = 8,3 %
Grosserere og købmænd	233 = 12,8 %
Håndværkere og detailhandlere	285 = 15,6 %
Funktionærer	119 = 6,5 %
Godsejere og proprietærer	138 = 7,5 %
Bønder	142 = 7,7 %
Andre	45 = 2,5 %

Ialt 1830 medl.

1841

Højere civile embedsmænd	106 = 7,1 %
Lavere civile embedsmænd	88 = 5,9 %
Gejstlige embedsmænd	196 = 13,1 %

Militære embedsmænd	32 = 2,1 %
Lærere	159 = 10,6 %
Liberale erhverv	138 = 9,2 %
Grosserere og købmænd	182 = 12,1 %
Håndværkere og detailhandlere	195 = 13,0 %
Funktionærer	129 = 8,6 %
Godsejere og proprietærer	122 = 8,1 %
Bønder	118 = 7,8 %
Andre	41 = 2,7 %

Ialt 1506 medl.

1843

Højere civile embedsmænd	99 = 7,5 %
Lavere civile embedsmænd	77 = 5,7 %
Gejstlige embedsmænd	187 = 14,0 %
Militære embedsmænd	25 = 1,9 %
Lærere	133 = 10,0 %
Liberale erhverv	134 = 10,0 %
Grosserere og købmænd	157 = 11,6 %
Håndværkere og detailhandlere	190 = 14,0 %
Funktionærer	99 = 7,4 %
Godsejere og proprietærer	111 = 8,2 %
Bønder	95 = 7,0 %
Andre	37 = 2,7 %

Ialt 1344 medl.

1845

Højere civile embedsmænd	69 = 6,3 %
Lavere civile embedsmænd	50 = 4,5 %
Gejstlige embedsmænd	177 = 16,0 %
Militære embedsmænd	29 = 2,6 %
Lærere	108 = 9,8 %
Liberale erhverv	142 = 12,9 %
Grosserere og købmænd	113 = 10,2 %
Håndværkere og detailhandlere	134 = 12,1 %
Funktionærer	97 = 8,8 %

Godsejere og proprietærer	113 = 10,2 %
Bønder	47 = 4,3 %
Andre	28 = 2,5 %

Ialt 1107 medl.

Jylland.

1836

Højere civile embedsmænd	24 = 9,5 %
Lavere civile embedsmænd	11 = 4,4 %
Gejstlige embedsmænd	54 = 21,5 %
Militære embedsmænd	11 = 4,4 %
Lærere	20 = 8,0 %
Liberale erhverv	30 = 12,0 %
Grosserere og købmænd	46 = 18,2 %
Håndværkere og detailhandlere	18 = 7,1 %
Funktionærer	9 = 3,6 %
Godsejere og proprietærer	16 = 6,3 %
Bønder	8 = 3,2 %
Andre	5 = 2,0 %

Ialt 252 medl.

1838

Højere civile embedsmænd	71 = 7,0 %
Lavere civile embedsmænd	48 = 4,8 %
Gejstlige embedsmænd	191 = 19,0 %
Militære embedsmænd	44 = 4,3 %
Lærere	103 = 10,0 %
Liberale erhverv	96 = 9,4 %
Grosserere og købmænd	122 = 12,1 %
Håndværkere og detailhandlere	88 = 8,6 %
Funktionærer	41 = 4,1 %
Godsejere og proprietærer	94 = 9,2 %
Bønder	96 = 9,4 %
Andre	30 = 2,8 %

Ialt 1024 medl.

1841

Højere civile embedsmænd	59 = 6,6 %
Lavere civile embedsmænd	46 = 5,2 %
Gejstlige embedsmænd	209 = 23,0 %
Militære embedsmænd	35 = 3,9 %
Lærere	94 = 10,6 %
Liberale erhverv	75 = 8,4 %
Grosserere og købmænd	103 = 11,8 %
Håndværkere og detailhandlere	64 = 7,2 %
Funktionærer	41 = 4,6 %
Godsejere og proprietærer	87 = 9,8 %
Bønder	48 = 5,4 %
Andre	29 = 3,3 %

Ialt 890 medl.

1843

Højere civile embedsmænd	63 = 7,6 %
Lavere civile embedsmænd	35 = 4,2 %
Gejstlige embedsmænd	210 = 25,3 %
Militære embedsmænd	26 = 3,1 %
Lærere	94 = 11,3 %
Liberale erhverv	63 = 7,6 %
Grosserere og købmænd	87 = 10,4 %
Håndværkere og detailhandlere	66 = 7,9 %
Funktionærer	39 = 4,7 %
Godsejere og proprietærer	89 = 10,7 %
Bønder	42 = 5,0 %
Andre	16 = 1,9 %

Ialt 830 medl.

1845

Højere civile embedsmænd	64 = 8,5 %
Lavere civile embedsmænd	39 = 5,2 %
Gejstlige embedsmænd	184 = 24,5 %
Militære embedsmænd	29 = 3,8 %

Lærere	80 = 10,3 %
Liberale erhverv	68 = 9 %
Grosserere og købmænd	95 = 12,6 %
Håndværkere og detailhandlere	49 = 6,5 %
Funktionærer	37 = 4,9 %
Godsejere og proprietærer	86 = 11,2 %
Bønder	18 = 2,4 %
Andre	11 = 1,5 %

Ialt 760 medl.

Slesvig.

	1838	1841
Højere civile embedsmænd ...	9 = 4,9 %	5 = 3,4 %
Lavere civile embedsmænd ...	7 = 3,8 %	8 = 5,4 %
Gejstlige embedsmænd	53 = 28,6 %	42 = 28,2 %
Militære embedsmænd	4 = 2,2 %	2 = 1,3 %
Lærere	39 = 21,0 %	30 = 20,0 %
Liberale erhverv	10 = 5,4 %	8 = 5,4 %
Grosserere og købmænd	6 = 3,4 %	5 = 3,4 %
Håndværkere og detailhandlere	19 = 10,1 %	19 = 12,8 %
Funktionærer	6 = 3,4 %	9 = 6,0 %
Godsejere og proprietærer	6 = 3,4 %	3 = 2,0 %
Bønder	26 = 14,0 %	12 = 8,0 %
Andre		6 = 4,0 %

Ialt 185 medl. 149 medl.

	1843	1845
Højere civile embedsmænd ...	3 = 3,2 %	4 = 7,3 %
Lavere civile embedsmænd ...	3 = 3,2 %	2 = 3,7 %
Gejstlige embedsmænd	28 = 29,5 %	19 = 35,0 %
Militære embedsmænd	0 = 0 %	0 = 0 %
Lærere	21 = 22,0 %	7 = 13,0 %
Liberale erhverv	10 = 10,6 %	9 = 16,6 %
Grosserere og købmænd	1 = 1,1 %	2 = 3,7 %
Håndværkere og detailhandlere	10 = 10,6 %	2 = 3,7 %
Funktionærer	4 = 4,2 %	4 = 7,3 %

Godsejere og proprietærer	4 = 4,2 %	4 = 7,3 %
Bønder	8 = 8,4 %	1 = 1,9 %
Andre	3 = 3,2 %	0 = 0 %
	Ialt 95 medl.	54 medl.

Hele landet.

	1836	1838
Højere civile embedsmænd...	267 = 12,1 %	453 = 9,3 %
Lavere civile embedsmænd...	128 = 5,8 %	282 = 5,8 %
Gejstlige embedsmænd	160 = 7,2 %	500 = 10,2 %
Militære embedsmænd	123 = 5,6 %	237 = 4,9 %
Lærere	134 = 6,1 %	440 = 9,0 %
Liberale erhverv	424 = 19,4 %	692 = 14,1 %
Grosserere og købmænd ...	302 = 13,6 %	585 = 12,0 %
Håndværkere og detailhdr.	388 = 17,3 %	806 = 16,6 %
Funktionærer	96 = 4,4 %	267 = 5,5 %
Godsejere og proprietærer ...	65 = 3,0 %	230 = 4,7 %
Bønder	54 = 2,5 %	234 = 4,8 %
Andre	55 = 2,5 %	104 = 2,1 %
	Ialt 2196 medl.	4834 medl.

	1841	1843
Højere civile embedsmænd...	354 = 8,1 %	342 = 8,4 %
Lavere civile embedsmænd...	271 = 6,2 %	280 = 6,9 %
Gejstlige embedsmænd	503 = 11,3 %	493 = 12,1 %
Militære embedsmænd	214 = 4,9 %	178 = 4,4 %
Lærere	396 = 9,0 %	351 = 8,7 %
Liberale erhverv	601 = 13,8 %	519 = 12,8 %
Grosserere og købmænd.....	490 = 11,1 %	438 = 10,8 %
Håndværkere og detailhdr.	693 = 15,8 %	667 = 16,6 %
Funktionærer	316 = 7,2 %	284 = 7,0 %
Godsejere og proprietærer...	228 = 5,2 %	221 = 5,5 %
Bønder	215 = 4,9 %	167 = 4,2 %
Andre	109 = 2,5 %	99 = 2,5 %
	Ialt 4390 medl.	4039 medl.

1845

Højere civile embedsmænd	310 = 8,9 %
Lavere civile embedsmænd	228 = 6,5 %
Gejstlige embedsmænd	438 = 12,6 %
Militære embedsmænd	185 = 5,6 %
Lærere	293 = 8,4 %
Liberale erhverv	495 = 14,2 %
Grossererere og købmænd	399 = 11,5 %
Håndværkere og detailhandlere	541 = 15,6 %
Funktionærer	236 = 6,5 %
Godsejere og proprietærer	219 = 6,3 %
Bønder	79 = 2,3 %
Andre	64 = 1,8 %

Ialt 3487 medl.

Tilslutningen til foreningen kommer således fra alle samfundslag. Iøjnefaldende er de militæres store antal, også præsterne deltager i et stort antal. M. h. t. de civile embedsmænd er det vel næppe let at trække en grænse mellem højere og lavere embedsmænd, men den her gennemførte adskillelse er dog i stand til at vise, at selv om embedsstandens øverste lag var talrigt repræsenteret, fandtes der dog en ikke ubetydelig gruppe af jævne embedsmænd. Lærerstanden er en gruppe omfattende lige fra universitetsprofessorer til landsbyskolelærere; når de er samlet i en gruppe, er det ud fra den betragtning, at lærerstanden (både store og små) sammen med præsterne repræsenterede de bærende kræfter i selskabet. Inden for gruppen sker der store forskydninger, idet gruppen ved starten kun består af akademikere, men hurtigt kommer skolelærerne med, hvilket i mange tilfælde skyldes deres interesse for støtte til oprettelse af biblioteker. I begyndelsen er de liberale erhverv den stør-

ste gruppe, blandt deres medlemmer udgør studenterne vel omkring en $\frac{1}{3}$. M. h. t. adskillelsen mellem købmænd og detailhandlere er grænsen vel endnu vanskeligere at trække end mellem den civile embedsstands to lag. En ting er dog givet, at de småhandlende og håndværkerne slutter sig til selskabet i stort tal. Funktionærernes gruppe rummer også forskellige elementer, mellem en forvalter og en håndværkssvend er der jo et betydeligt svælg, men fælles for dem er, at de er beskæftiget i private virksomheder. Sammen med godsejere er slået alle det store landbrugs repræsentanter, f. eks. forpagtere, så at den anden gruppe landmænd kun repræsenterer de „rigtige bønder“.

Forskydningerne mellem grupperne er ikke overvældende store. Så meget kan dog siges: Selskabet starter med tilslutning fra samfundets øverste lag, men i perioden 1836—41 sker der en forskydning mellem „overklasse“ og „underklasse“ til gunst for sidstnævnte. Således går lavere civile embedsmænd frem i forhold til deres bedrestillede kolleger, detailhandlerne i forhold til købmændene, og bønderne sammenlignet med godsejerne. Ret naturligt finder den største fremgang dog sted inden for præste- og lærerstand, thi det er jo oplysningsarbejdet, som i denne periode står først på programmet. I perioden 1841—45 går udviklingen den modsatte vej, navnlig er tilbagegangen stor for bøndernes vedkommende. For lavere civile embedsmænd, håndværkere og funktionærer indtræffer tilbagegangen først efter 1843 og kan formentlig forklares ved den ændring, Folkebladet underkastes med Monrads tiltræden. Derimod indtræffer tilbagegangen for bøndernes vedkommende før 1843, også her kan der tænkes en forbindelse med medlemsbladets redaktion. Som tidligere påvist indskrænkes efterhånden stoffet for almuen og her specielt for bønderne. Da oplysningen træder noget i baggrun-

den, begynder landsbyskolelærerne at trække sig ud af selskabet, derimod forbliver præsterne i foreningen.

Bestyrelsens sammensætning.

Men fra denne sociale lagdeling kan man ikke slutte noget om ledelsens sammensætning, dels fordi selskabet gennem hele perioden måtte give København den største indflydelse, provinsens blev trods forfatningsændring ved at være såre ringe, dels måtte foreningen ret naturligt vælge sine ledere blandt de ansete borgere. De liberale var ganske vist af en anden opfattelse og hævdede, at ledelsen af et sådant foretagende ikke krævede særlige kvalifikationer, men disse påstande var vel nærmest vendt imod den snævre kreds af konservative og moderate mænd, som i mange år styrede selskabet. I virkeligheden erkendte alle, at de dannede mænd måtte have ledelsen.

Repræsentantskabet.

	1836	1838	1840
Højere civile embedsm.	6 = 16,7 %	13 = 19,4 %	9 = 14,7 %
Gejstlige embedsmænd	1 = 2,8 %	3 = 4,5 %	1 = 1,7 %
Militære embedsmænd	2 = 5,5 %	12 = 18,0 %	4 = 6,7 %
Lærere	13 = 36,0 %	17 = 25,4 %	12 = 20,0 %
Liberale erhverv	5 = 14,0 %	10 = 15,0 %	12 = 20,0 %
Grosserere og købm. ...	6 = 16,7 %	9 = 13,5 %	17 = 28,0 %
Håndv. og detailhdlr.	3 = 8,3 %	3 = 4,5 %	5 = 8,3 %
	36 repræs.	67 repræs.	60 repræs.

	1842	1843
Højere civile embedsmænd	5 = 11,1 %	7 = 16,7 %
Gejstlige embedsmænd ...		1 = 2,7 %
Militære embedsmænd ...	2 = 4,3 %	3 = 7,1 %
Lærere	11 = 23,7 %	10 = 24,0 %
Liberale erhverv	16 = 34,5 %	11 = 26,0 %
Grosserere og købmænd...	10 = 21,7 %	7 = 16,7 %
Håndværk. og detailhdlr.	2 = 4,3 %	3 = 7,1 %

46 repræsent. 42 repræsent.

Bestyrelsen.

	1838	1840	1841	1843
Højere civ. embedsm. 4=20 %	4=20 %	4=20 %	3=15 %	2=10 %
Gejstlige embedsm.... 1= 5 %	1= 5 %			1= 5 %
Militære embedsm.... 2=10 %	2=10 %	2=10 %	1= 5 %	2=10 %
Lærere	4=20 %	3=15 %	4=20 %	4=20 %
Liberale erhverv 3=15 %	3=15 %	6=30 %	8=40 %	5=25 %
Grossererere og købm. 5=25 %	5=25 %	5=25 %	4=20 %	6=30 %
Håndv. og detailhldr. 1= 5 %	1= 5 %			
	20	20	20	20

Her dominerer tydeligt højere civile embedsmænd, lærere, liberale erhverv og grossererere, enkelte repræsentere den militære stand, men officererne kunne ikke uden risiko deltage i politik, og deres politiske indsats i selskabet blev da også, så vidt man kan se, beskedent.³⁷⁴ Håndværkerne får valgt enkelte fremstående folk som Sager og Scherfig, men ellers skubbes denne stand helt ud. Præsterne får heller ikke lejlighed til at deltage i selskabets ledelse, da gejstligheden er så svagt repræsenteret i København, kun Gad og Marckmann kommer til at øve en indsats i foreningens politik. M. h. t. forholdet mellem de 4 dominerende grupper lægger man mærke til, at civile embedsmænd og lærere efter 1838 trænges tilbage til fordel for liberale erhverv og grossererere. Den samme udvikling gør sig gældende indenfor selskabets øverste myndighed.

Skriftkomiteen.

	1837	1838	1840	1841	1843	1844	1845
Civile embedsmænd ...		1	2	1	1	3	2
Gejstlige embedsmænd 2	2			1	1		
Lærere	7	6	4	4			
Liberale erhverv		1	3	3	4	4	4
Grossererere og købm. ...		1			3	2	3
Ialt ...	9	9	9	9	9	9	9

Tendensen er her endnu mere udpræget; efter at en række universitetsprofessorer indtil begyndelsen af 40'erne har ledet skriftkomiteen, trænger især de liberale erhverv frem og også i nogen grad grossererne.

Filialerne.

Et lidt andet billede giver en betragtning af filialselskabernes bestyrelser. Straks fra begyndelsen havde ledelsen i København varmt anbefalet oprettelsen af filialer, da disse på den mest tilfredsstillende måde kunne foretage uddelinger af blade og skrifter samt opkrævning af kontingent, endvidere har mange vel med Lehmann håbet, at filialerne kunne bidrage til at vække den politiske interesse i provinsen.³⁷⁵ En række filialer dannedes da også i selskabets første år. I april 1836 eksisterede der kun 8 filialer, men allerede i 1837 var tallet kommet op på 19, og i 1838 nåedes 25, men dermed var bevægelsen kulmineret, og i de følgende år begyndte filialerne at gå i opløsning. 1839: 24, 1840: 23, 1841: 19, 1842: 17, 1843: 15, og resten forsvandt hurtigt.

Der er en kedelig ting ved disse filialbestyrelser, og det er, at antallet af bestyrelsesmedlemmer kan variere fra 2—9 medlemmer, hvilket medfører, at statistikken ikke giver noget særlig nøjagtigt billede af styrkeforholdet mellem de forskellige grupper.

	1836	1838	1840
Højere civile embedsm.	8=23,5 %	27=24 %	12=14,6 %
Gejstlige embedsmænd	6=17,6 %	30=26 %	20=24,5 %
Militære embedsmænd	1= 3 %	4= 3,5 %	4= 4,9 %
Lærere	8=23,5 %	16=14,0 %	19=23,0 %
Liberale erhverv	4=11,8 %	19=16,6 %	9=11,0 %
Grosserere og købm. ...	2= 5,9 %	10= 8,5 %	8= 9,8 %
Håndv. og detailhdlr....	4=11,8 %	6= 5,3 %	7= 8,5 %
Godsejere og propriet.	1= 3 %	1= 0,9 %	2= 2,4 %
Gårdejere		1= 0,9 %	1= 1,2 %
	Ialt 34 medl.	114 medl.	82 medl.

	1842	1844
Højere civile embedsmænd...	11=20 %	7=15,6 %
Gejstlige embedsmænd	9=16,6 %	6=13,2 %
Militære embedsmænd	2= 3,7 %	2= 4,5 %
Lærere	13=24,0 %	9=20,0 %
Liberale erhverv	5= 9,2 %	9=20,0 %
Grossererere og købmænd	5= 9,2 %	6=13,2 %
Håndværk. og detailhdlr. ...	5= 9,2 %	3= 6,6 %
Godsejere	4= 7,4 %	3= 6,6 %
Ialt ...	54 medlm.	45 medl.

I filialerne dominerer de tre grupper: civile embedsmænd, præster og lærere hele tiden. Her må tilføjes, at selv om skolelærerne udgør majoriteten af provinsens lærere, får kun en enkelt skolelærer sæde i en bestyrelse, resten er adjunkter og lektorer. En del af disse præster og latinskolelærere har jo sikkert sat oplysningsarbejdet over politisk aktivitet, men nogen generelle slutninger kan næppe drages. Mens Roskilde og Slagelse var konservative, var Randers altid på den liberale fløj, og alle tre filialer har fortrinsvis lærere og præster i bestyrelsen. I øvrigt får man indtryk af, at filialernes virksomhed har været meget ringe, nogle af dem som Odense og Aalborg var endog ofte uden bestyrelse.

Selskabets betydning.

Jeg har her forsøgt at give en kort skildring af selskabets opståen, udvikling og hele virksomhed. Tilbage står da at bedømme den betydning, selskabet fik, og forsøge at forklare årsagen til, at selskabet ikke kom til at svare til de store forventninger, man i starten stillede til det. Da foreningen dannedes i 1835 som en fortsættelse af petitionen, opstod dermed datidens første politiske forening, og mange meldte sig utvivlsomt ind i selskabet for på dets generalforsamlinger at lufte den opposition,

som ellers ikke kunne få udløsning. H. N. Clausen omtaler da også i sine erindringer den betydning, diskussionerne i selskabet havde ved at give mange den første øvelse i parlamentarisk virksomhed.³⁷⁶ Thi som referaterne fra bestyrelsesmøderne har vist, blev drøftelserne af selskabets organisation jo i virkeligheden en diskussion om de principper, som en repræsentativ forfatning burde indeholde. Derved kommer foreningens diskussioner til at give et lille bidrag til forståelse af de nationalliberales synspunkter. Modsætningen mellem de liberales højre- og venstrefløj kommer klart til syne. Begge anså intelligensens ledelse for nødvendig, men medens højrefløjen til den ende ønskede massens indflydelse begrænset, troede venstregruppen at kunne beherske denne og anså en vækkelse af politisk interesse i vide kredse for at være nødvendig, hvis en udvikling, som førte bort fra enevælden, skulle gennemføres.

Vanskeligheden ved at vække interessen i provinsen var stor. Mange filialer blev ledet af konservative folk, og de provinsbyer, hvor interessen for foreningens virksomhed var til stede, blev skuffede, da man ikke turde give dem en virkelig indflydelse i ledelsen. De liberale søgte at imødekomme disse ønsker ved at rådspørge filialerne i alle vigtige anliggender, men nogle filialer fandt ikke denne indrømmelse tilstrækkelig. På den anden side var adskillige konservative trådt ind i selskabet dels i håb om, at det ved at optræde som censurorgan skulle forhindre nye indskrænkninger i trykkefriheden, dels ventende et stort oplysningsarbejde udført af selskabet. Da selskabet efterhånden fik en politisk karakter, trak de sig ud af selskabet, uden at det lykkedes foreningen at hverve tilstrækkelig mange nye medlemmer fra andre lejre. Og her kommer man til en af foreningens vanskeligheder, forsøget på at komme i

kontakt med bønderne. For Nordslesvigs vedkommende mislykkedes forsøget totalt, som skildringen har vist; men også i kongeriget har arbejdet nok haft begrænsede frugter. I de første år, da Folkebladet var beregnet for almuen, lykkedes det at drage en del bønder ind i selskabet, men da bladet får en politisk karakter, bliver artiklerne vanskeligt tilgængelige for menigmand,³⁷⁷ og bønderne falder fra. Lehmann kom da også på generalforsamlingen i 1845 til at afsløre, hvor ringe bøndernes interesse for selskabet var, idet han oplyste, at mange bønder meldte sig ud med den begrundelse, at de nu kunne læse selskabets skrifter gratis på biblioteket.

Men herved kommer vi ind på et område, hvor håndgribelige resultater af selskabets virksomhed kan påvises. Da foreningen startede, eksisterede der kun ganske få biblioteker på landet, men takket være foreningens initiativ steg antallet hurtigt. Foreningen understøttede 1836: 66, 1838: 152, 1840: 295, 1841: 365, 1842: 425, 1843: 477 og 1845: 519.³⁷⁸ Hvilke frugter disse bestræbelser har givet, kan naturligvis ikke vejes eller måles, dog kan „Dansk Folkeblad“ i 1840 citere Landhusholdningsselskabets årsberetning, hvori der berettes om en stigende læselyst blandt bønderne.³⁷⁹ Derimod kan fastslås ved læsning af „Dansk Folkeblad“ og selskabets skrifter, at rationalismen stadig er den dominerende livsanskuelse i 1830'erne, og at den i 1840'erne er på tilbagetog som følge af de nationalistiske strømninger, modsætningen til hertugdømmerne fremkalder.

Hvad årsagen er til, at selskabet efterhånden holder op med at henvende sig til almuen, men i de senere år fortrinsvis henvender sig til de dannede klasser, kan være svært at afgøre, thi det lavere borgerskab repræsenterede stadig en betydelig del af selskabets medlemmer. Foreningens ledelse må ikke have ment, at denne

befolkningsgruppe var moden til at deltage i den politiske virksomhed, som efter de liberales opfattelse var selskabets opgave.

Selskabet blev ikke nogen faktor af betydning i den politiske magtkamp, men det gav det liberale førerkuld en politisk opdragelse, og det gav bidrag til oplysningen af den befolkningsgruppe, der hurtigere, end de liberale havde ventet, skulle få indflydelse på dansk politik.

Selskabets historie giver ikke noget nyt bidrag til Danmarks politiske historie i denne overgangsperiode fra enevælde til folkestyre, men det giver et meget smukt indblik i datidens åndelige strømninger. Adskilligt kunne tyde på, at bruddet i dansk åndsliv snarere indtræffer i 1840 end i 1800, og det hænger sammen med udviklingen af nationalismen, der er romantikkens forbunds-fælle og rationalismens og kosmopolitismens banemand.

LITTERATUR.

- Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. 1944 (Harald Jørgensen).
- Julius Clausen: Bidrag til Trykkefrihedsselskabets Historie. Historisk Tidsskrift 7. række bd. 6.
- H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie. 1877 (H. N. Clausen).
- Jørgen Larsen: H. N. Clausen, hans Liv og Gerning. 1945 (Jørgen Larsen).
- Marcus Rubin: Frederik VI's Tid. 1895 (Marcus Rubin).
- Hans Jensen: De danske Stænderforsamlingers Historie. 1931—34 (Hans Jensen).
- Harald Jørgensen: C. N. David. 1950.
- H. N. Clausen: Joakim Frederik Schouw. 1856.
- Orla Lehmanns efterladte Skrifter I—IV. 1872—74.

Hans Jensen: Brud og Sammenhæng i dansk Aandsliv efter 1870. Kirkehistoriske Samlinger 1942—44.

Trykte kilder.

Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne. Udg. af Povl Bagge og Povl Engelstoft I—III 1945—49 (D. p. B.).

P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede I—III. 1909—16. (P. Lauridsen).

„Dansk Folkeblad“.

„Dansk Ugeskrift“.

„Maanedsskrift for Litteratur“.

„Københavnsposten“.

„Fædrelandet“.

„Berlingske Tidende“.

„Dagen“.

Stændertidende.

Selskabets lovudkast 1835, love 1835—38 og medlemsliste 1836—45 (Det kgl. Bibl.).

Utrykte kilder.

Schouws papirer vedrørende Trykkefrihedsselskabet.

Ny kgl. Samling fol. 1529 III (Schouws papirer).

Orla Lehmanns papirer vedrørende Trykkefrihedsselskabet. — Orla Lehmanns arkiv vedrørende foreninger. — Breve til Lehmann fra Flor, Koch og C. Sørensen. (O. L.s arkiv).

Trykkefrihedsselskabets arkiv.

1. Selskabets forhandlingsprotokol 1837—44 (Protokol).
2. Kopibog over udgåede breve 1837—49 (Kopibog).
3. Selskabets regnskabsprotokol 1841—42 (Regnskabsprotokol).

LITTERATURHENVISNINGER

- 1) Indledningen om presselovgivningen bygger på: Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848.
- 2) „Københavnsposten“ 1834 nr. 32.
- 3) „Dagen“ 1834 nr. 41, 44, 46, 47 og 50.
- 4) „Om Trykkefriheden i Danmark“ i „Maanedsskrift for Litteratur“ 1834 s. 256—282.
- 5) „Om Danmarks Trykkefrihed“ i „Dansk Ugeskrift“ 1834 nr. 109.
- 6) D. p. B. nr. 59.
- 7) Harald Jørgensen s. 173—178.
- 8) H. N. Clausen s. 181 ff.
- 9) A. N. Hansens brev til Schouw (Schouws papirer).
- 10) Efter koncepten til trykkefrihedsadressen i Schouws papirer.
- 11) F. C. Petersens brev til Schouw af 19. februar 1835 i Schouws papirer.
- 12) „Dansk Ugeskrift“ 1835 nr. 152.
- 13) Efter koncepten i Schouws papirer.
- 14) D. p. B. nr. 64, 65, 66, 69 og 71.
- 15) Jørgen Larsen s. 278.
- 16) 7. marts 1835 f. eks. i „Københavnsposten“.
- 17) „Dansk Ugeskrift“ 7. bd. 1835 nr. 157.
- 18) „Dansk Ugeskrift“ 7. bd. 1835 nr. 157.
- 19) Udkast til love findes på Det kgl. Bibl.
- 20) „Københavnsposten“ 1. og 2. maj 1835.
- 21) Selskabets love i „Københavnsposten“ 30. april 1835 og bag i første årgang af „Dansk Folkeblad“, Universitetsbibliotekets eksemplar.
- 22) Davids brev til Schouw 16. april 1835 i Schouws papirer.
- 23) Algreen-Ussings artikel om almuelæsning i „Dansk Ugeskrift“ 1835 nr. 158, 159 og 162.
- 24) „Københavnsposten“ 2. maj 1835.
- 25) Indbydelsen findes i Schouws papirer.
- 26) Formandens beretning på generalforsamlingen 4. november 1836. („Dansk Folkeblad“ 11. november 1836).
- 27) Diskussion om dette forhold på bestyrelsesmødet 11. marts 1839. (Protokol s. 137—140).
- 28) Sibberns artikel i „Dansk Ugeskrift“ og Ørsteds artikel i „Dansk Folkeblad“ 29. maj 1835.
- 29) Molbech: Om Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug og dets Virksomhed 1837.

- 30) „Dansk Ugeskrift“ 1835 nr. 157.
 31) „Dansk Folkeblad“ 28. august 1835.
 32) „Dansk Folkeblad“ 1836 nr. 37.
 33) „Dansk Folkeblad“ 25. januar 1839.
 34) „Dansk Folkeblad“ 30. oktober 1835.
 35) D. p. B. nr. 105, 106 og 109.
 36) Hans Jensen I s. 453 ff.
 37) „Til Pressens sande Venner“ i „Dansk Folkeblad“ 22. januar 1836.
 38) „Dansk Folkeblad“ 17. oktober 1836.
 39) „Dansk Ugeskrift“ nr. 109 1834.
 40) „Dansk Ugeskrift“ nr. 157 1835.
 41) „Københavnsposten“ nr. 116 1835.
 42) „Et par Ord om Dansk Folkeblad“ i „Dansk Folkeblad“.
 43) „Men kan man da gifte sig med sin Faders Søster?“ 7. og 14. august 1835.
 44) „Dansk Folkeblad“ 4., 18. og 25. september, 23. oktober og 4. december 1835 samt 12. februar 1836.
 45) „Dansk Folkeblad“ 5. juni 1835.
 46) „Dansk Folkeblad“ 12. juni 1835.
 47) „Dansk Folkeblad“ 3. og 17. juli 1835.
 48) „Dansk Folkeblad“ 29. april 1836.
 49) „Dansk Folkeblad“ 13. og 20. maj 1836.
 50) „Dansk Folkeblad“ 18. december 1835.
 51) „Dansk Folkeblad“ 8. januar 1836.
 52) „Vinteraftensens Anvendelse paa Landet“, „Dansk Folkeblad“ 16. oktober 1835.
 53) „Dansk Folkeblad“ 3. juni 1836.
 54) „Dansk Folkeblad“ 3. juni 1836.
 55) „Dansk Folkeblad“ 28. oktober 1836.
 56) „Dansk Folkeblad“ 6. maj 1836.
 57) „Københavnsposten“ 28. august 1835.
 58) „Trykkefrihedsselskabet“.
 59) „Københavnsposten“ 1. og 2. oktober 1835.
 60) Lehmanns tale i Schouws papirer.
 61) „Dansk Folkeblad“ 11. november 1836.
 62) „Dansk Folkeblad“ 25. november 1836.
 63) „Dansk Folkeblad“ 17. februar 1837.
 64) „Dansk Folkeblad“ 28. april 1837.
 65) „Dansk Folkeblad“ 12. maj 1837.
 66) De tre komitémedlemmers udtalelser findes i Schouws papirer (20. marts 1837).

- 67) Schouws indbydelse i Schouws papirer.
- 68) „Dansk Folkeblad“ 16. juni 1837.
- 69) „Om lovgivende Myndighed i Trykkefrihedsselskabet“.
- 70) Protokollen 12. juni 1837 s. 3—4.
- 71) Protokollen 26. juni 1837 s. 7—8.
- 72) Protokollen 26. juni 1837 s. 12—13.
- 73) Skrivelsen findes i Schouws papirer.
- 74) Schouws svar var blevet godkendt af de øvrige stiftere (Schouws papirer).
- 75) „Københavnsposten“ 26. og 27. juni 1837.
- 76) „Københavnsposten“ 15. juli 1837.
- 77) „Om Forslaget til en forbedret Organisation af Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“.
- 78) Protokollen 4. september 1837 s. 18—22.
- 79) Protokollen 4. september 1837 s. 22—24.
- 80) Protokollen 4. september 1837 s. 26.
- 81) Protokollen 11. september 1837 s. 27—28.
- 82) Protokollen 11. september 1837 s. 28.
- 83) Protokollen 11. september 1837 s. 30.
- 84) Betænkningerne findes i Schouws papirer.
- 85) Gads af komiteen reviderede forslag findes i „Dansk Folkeblad“ 22. september 1837.
- 86) Protokollen 11. december 1837 s. 38—46.
- 87) Protokollen 18. december 1837 s. 56.
- 88) Protokollen 18. december 1837 s. 57.
- 89) Protokollen 11. december 1837 s. 45.
- 90) Protokollen 13. december 1837 s. 49—50.
- 91) Protokollen 11. december 1837 s. 45.
- 92) „Dansk Folkeblad“ 18. november 1836.
- 93) P. Lauridsen I s. 14.
- 94) C. Sørensen til Lehmann 21. oktober 1837 (O. L.s arkiv).
- 95) Flor til Koch 3. oktober 1837 (P. Lauridsen I s. 104—105).
- 96) Koch til Flor 8. april 1838 (P. Lauridsen I s. 132—133).
- 97) Randbøll til Lehmann 21. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 98) C. Sørensen til Lehmann 15. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 99) Kopibog 16. juni 1837 nr. 31.
- 100) Kopibog 28. november 1837 nr. 114.
- 101) Kopibog 15. december 1837 nr. 137.
- 102) Kopibog 26. januar 1838 nr. 170. — P.s bog er „Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig“, 1837.
- 103) Kopibog 16. marts 1838 nr. 186.

- 104) Randbøll til Lehmann (O. L.s arkiv).
- 105) Kopibog 16. juni 1837 nr. 31.
- 106) Kopibog 18. august 1837 nr. 65.
- 107) Kopibog 19. januar 1838 nr. 156.
- 108) Kopibog 16. marts 1838 nr. 186.
- 109) Kopibog 2. november 1837 nr. 98.
- 110) „Københavnsposten“ 1. juli 1837 s. 18.
- 111) Protokollen 4. september 1837 s. 18.
- 112) Kopibog 23. maj 1837 nr. 9.
- 113) Kopibog 25. august 1837 nr. 72.
- 114) „Dansk Folkeblad“ 3. og 10. februar 1837.
- 115) „Dansk Folkeblad“ 21. december 1837, 2. og 16. marts 1838.
- 116) Kopibog 26. maj 1837 nr. 12.
- 117) „Dansk Folkeblad“ 21. juli 1837.
- 118) „Dansk Folkeblad“ 13. oktober 1837.
- 119) „Dansk Folkeblad“ 23. februar 1838.
- 120) „Dansk Folkeblad“ 2. og 16. december 1836.
- 121) „Dansk Folkeblad“ 10. marts 1837.
- 122) „Dansk Folkeblad“ 4. og 10. august 1837.
- 123) „Dansk Folkeblad“ 7. marts 1838.
- 124) „Dansk Folkeblad“ 5. og 12. januar 1838.
- 125) „Dansk Folkeblad“ 26. januar, 9. og 12. februar 1838.
- 126) „Dansk Folkeblad“ 1. september 1837.
- 127) „Dansk Folkeblad“ 15. september 1837.
- 128) „Dansk Folkeblad“ 23. og 30. juni og 14. juli 1837.
- 129) Protokollen 26. juni 1837 s. 6.
- 130) Protokollen 16. oktober 1837 s. 33.
- 131) Protokollen 24. november 1837 s. 36.
- 132) Provst Christensen til Lehmann (O. L.s arkiv).
- 133) C. Sørensen til Lehmann (O. L.s arkiv) 21. oktober 1837.
- 134) Kryger til Sørensen, som sendte brevet videre til Lehmann,
21. oktober 1838.
- 135) Uddrag af betænkningen (Schouws papirer).
- 136) Marcus Rubin: Frederik VI's tid s. 540 ff.
- 137) „Dansk Folkeblad“ 9. marts 1838.
- 138) Kopibog 8. marts 1838 nr. 181.
- 139) Frederiksborg til Lehmann 27. marts 1838 (O. L.s arkiv).
- 140) Hobro til Lehmann 9. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 141) Randers til Lehmann 30. marts 1838 (O. L.s arkiv).
- 142) Tørninglehn til Lehmann 21. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 143) Fredericia til Lehmann 27. marts 1838 (O. L.s arkiv).

- 144) Nykøbing F. til Lehmann 8. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 145) Fremgår af skriftkomiteens takkeskrivelse. Kopibog 3. maj 1838 nr. 230.
- 146) Protokollen 23. april 1838 s. 67—72.
- 147) Kopibog 3. maj 1838 nr. 230.
- 148) „Dansk Folkeblad“ 27. april 1838.
- 149) „Dansk Folkeblad“ 9. maj 1838.
- 150) „Dansk Folkeblad“ 1. juni 1838.
- 151) Protokollen 13. december 1837 s. 57.
- 152) Protokollen 20. august 1838 s. 80.
- 153) Protokollen 20. august 1838 s. 82—83.
- 154) Protokollen 21. august 1838 s. 88—90.
- 155) „Dansk Folkeblad“ 12. oktober 1838.
- 156) Protokollen 8. oktober 1838 s. 95—97.
- 157) Protokollen 21. august 1838 s. 90.
- 158) Protokollen 8. oktober 1838 s. 96—97.
- 159) „Dansk Folkeblad“ 17. oktober 1838.
- 160) „Dansk Folkeblad“ 24. april 1839.
- 161) „Dansk Folkeblad“ 6. maj 1839.
- 162) „Københavnsposten“ 30. april 1839.
- 163) „Berlingske Tidende“ 9. maj 1839.
- 164) Kopibog 15. maj 1839 nr. 511.
- 165) Protokollen 10. juni 1839 s. 159—161.
- 166) „Dansk Folkeblad“ 14. juni 1839.
- 167) „Dansk Folkeblad“ 14. juni 1839.
- 168) Protokollen 10. juni 1839 s. 153—158.
- 169) „Københavnsposten“ 18. juni 1839.
- 170) Kopibog 22. oktober 1839 nr. 612. Protokollen 21. oktober 1839 s. 171—172.
- 171) Protokollen 6. december 1839 s. 175—178.
- 172) „Københavnsposten“ 14. december 1839.
- 173) Flor til Koch 22. maj 1838 (P. Lauridsen I 143—144).
- 174) Koch til Flor 15. september 1838 (P. Lauridsen I s. 184).
- 175) C. Sørensen til Lehmann 15. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 176) C. Sørensen til Lehmann 15. april 1838 (O. L.s arkiv).
- 177) Lehmann til C. Sørensen 1. november 1838.
- 178) Protokollen 18. juni 1838 s. 76.
- 179) Protokollen 21. august 1838 s. 91—92.
- 180) „Dansk Folkeblad“ 15. juni 1838.
- 181) P. Lauridsen I s. 69.
- 182) Kopibog 11. august 1838 nr. 269.

- 183) Flor til Koch 16. juli 1838 (P. Lauridsen I s. 174—177).
- 184) „Dansk Folkeblad“ 17. oktober 1838. — Nissens Danmarks-historie nævnes ikke i Erslews Forfatter-Lex., men i Joakim Larsen: Bidrag til den dsk. Folkesk. Hist. 1818—1898, s. 150.
- 185) Flor til Koch 6. november 1838 (P. Lauridsen I s. 193—195).
- 186) Protokollen 29. oktober 1838 s. 100—101.
- 187) Koch til Flor 27. november 1838 (P. Lauridsen I s. 213—215).
- 188) Flor til Koch 3. december 1838 (P. Lauridsen I s. 219—220).
- 189) „Dansk Folkeblad“ 24. maj 1839.
- 190) P. Lauridsen III s. 7—20.
- 191) Protokollen 25. februar 1839 s. 134—135.
- 192) Protokollen 8. juli 1839 s. 162—163.
- 193) Protokollen 25. februar 1839 s. 135.
- 194) Protokollen 11. marts 1839 s. 137—140.
- 195) „Dansk Folkeblad“ 20. juli 1838.
- 196) „Dansk Folkeblad“ 25. maj 1838.
- 197) „Dansk Folkeblad“ 16. og 19. november 1838.
- 198) „Dansk Folkeblad“ 28. december 1838.
- 199) „Dansk Folkeblad“ 6. december 1839.
- 200) Kopibog 24. juni 1838 nr. 255.
- 201) Kopibog 25. juni 1838 nr. 256.
- 202) Kopibog 28. juni 1838 nr. 259.
- 203) „Dansk Folkeblad“ 27. juli 1838.
- 204) F. eks. artikler om Sct. Helenæ Kilde 27. juli, 28. september 1839.
- 205) F. eks. „Kammeraterne“ 27. april 1838.
- 206) „Adam Schneekloth“ 19. juli 1839, „Parren Drews“ 9. august 1839.
- 207) „Dansk Folkeblad“ 7. juni 1839.
- 208) „Dansk Folkeblad“ 12. og 24. april 1838.
- 209) „Dansk Folkeblad“ 19. og 24. april 1839.
- 210) „Om Aftenflid paa Landet“ 25. juni og 5. juli 1839.
- 211) „Om jyske Uldvarer“ 23. og 30. august 1839.
- 212) „Dansk Folkeblad“ 13. september 1839.
- 213) „Dansk Folkeblad“ 28. december 1838.
- 214) „Dansk Folkeblad“ 2. august 1839.
- 215) „Dansk Folkeblad“ 4. september 1840.
- 216) „Dansk Folkeblad“ 8. november 1839.
- 217) „Dansk Folkeblad“ 24. og 31. maj samt 14. juni 1839.

- 218) „Dansk Folkeblad“ 23. og 30. november 1839.
- 219) F. eks. julens opståen i „Dansk Folkeblad“ 4. januar og 11. januar 1839.
- 220) Protokollen 16. marts 1840.
- 221) „Fædrelandet“ 8. maj 1840.
- 222) „Dansk Folkeblad“ 18. maj 1840.
- 223) Orla Lehmanns arkiv: Diverse.
- 224) Orla Lehmanns arkiv: Diverse.
- 225) Schouws papirer.
- 226) Stændertidende nr. 637.
- 227) Protokollen 28. september 1840 s. 192—195.
- 228) Protokollen 19. maj 1840 s. 187.
- 229) „Dansk Folkeblad“ 9. oktober 1840.
- 230) Protokollen 2. oktober 1840 s. 196—197.
- 231) Protokollen 15. marts 1842 s. 217.
- 232) „Dansk Folkeblad“ 6. maj 1842.
- 233) Protokollen 11. oktober 1843 s. 225—226.
- 234) Protokollen 9. februar 1841 s. 203—205.
- 235) „Til Folkebladets Læsere“.
- 236) „Aviser og Dagblade“.
- 237) „Dansk Folkeblad“ 3. april 1840.
- 238) „Dansk Folkeblad“ 10. april 1840.
- 239) „Dansk Folkeblad“ 29. maj 1840.
- 240) „Dansk Folkeblad“ 12. juni 1840.
- 241) „Dansk Folkeblad“ 3. juli 1840.
- 242) „Dansk Folkeblad“ 17. juli 1840.
- 243) „Dansk Folkeblad“ 31. juli 1840.
- 244) „Dansk Folkeblad“ 7. august 1840.
- 245) „Dansk Folkeblad“ 10. september 1841.
- 246) „Dansk Folkeblad“ 19. august 1842.
- 247) „Dansk Folkeblad“ 4. september 1840 og 19. august 1842.
- 248) „Dansk Folkeblad“ 18. november 1842.
- 249) „Bladene og Folket“.
- 250) „At holde Middelvejen“.
- 251) „Hvorfor tier de“.
- 252) „Sagernes Stilling“.
- 253) „Dansk Folkeblad“ 22. og 29. januar, 19. februar 1841.
- 254) „Dansk Folkeblad“ 17. marts 1843.
- 255) „Hvad kunne vi forvente af Sogneforstanderskaberne“.
- 256) „Om Aftenskoler paa Landet“.
- 257) „Dansk Folkeblad“ 22. maj 1840.

- 258) „Dansk Folkeblad“ 6., 13. og 20. januar 1843.
259) „Dansk Folkeblad“ 28. august 1840.
260) „Dansk Folkeblad“ 11. og 18. december 1840.
261) „Dansk Folkeblad“ 24. og 31. marts 1843.
262) „Dansk Folkeblad“ 3. januar 1840.
263) „Dansk Folkeblad“ 24. januar 1840.
264) „Dansk Folkeblad“ 21. og 28. januar, 4. og 11. februar 1842.
265) „Dansk Folkeblad“ 3., 10. og 17. marts 1843.
266) „Amerikas Opdagelse af Nordboerne“ 11. og 18. februar 1842.
267) „Søren Nordby“ 4. marts 1842.
268) „Møens Forsvar mod de Svenske i Aaret 1658—59“ 4. marts
1842, „Nakskovs Belejring i Aaret 1659“ 21. og 28. november 1842.
269) „Dansk Folkeblad“ 9. og 16. december 1842.
270) „Om Folkeskikke ved Bryllupper“ 18. marts 1842 og „Som-
mergilde og at ride Sommer i By“ 21. april 1842.
271) „Dansk Folkeblad“ 10. februar 1843.
272) Protokollen 8. april 1843 s. 243—244.
273) D. p. B. nr. 519.
274) „Dansk Folkeblad“ 27. maj 1843.
275) „Dansk Folkeblad“ 21. april 1843.
276) Protokollen 31. oktober 1843 s. 253—256.
277) Protokollen 15. januar 1844.
278) „Dansk Folkeblad“ 15. marts 1844.
279) Protokollen 8. marts 1844.
280) Protokollen 13. marts 1844.
281) „Dansk Folkeblad“ 17. maj 1844.
282) „Dansk Folkeblad“ 5. juli 1844.
283) „Dansk Folkeblad“ 19. juli 1844.
284) Harald Jørgensen s. 272.
285) „Dansk Folkeblad“ 25. oktober 1844.
286) „Dansk Folkeblad“ 30. maj 1845.
287) „Dansk Folkeblad“ 30. maj 1845.
288) „Dansk Folkeblad“ 30. maj 1845.
289) „Dansk Folkeblad“ 8. maj 1846.
290) „Dansk Folkeblad“ 14. maj 1847.
291) D. p. B. nr. 834.
292) D. p. B. nr. 834.
293) „Dansk Folkeblad“ 17. maj 1848.
294) „Om hvad og for hvem“.
295) „Dansk Folkeblad“ 25. august 1843.
296) „Dansk Folkeblad“ 6. september 1844.

- 297) „Dansk Folkeblad“ 12. juli 1844.
298) Protokollen 11. januar 1844.
299) „Dansk Folkeblad“ 29. november 1845.
300) „Dansk Folkeblad“ 8. oktober 1847.
301) „Dansk Folkeblad“ 20. oktober 1843.
302) „Dansk Folkeblad“ 26. juli 1844.
303) „Dansk Folkeblad“ 4. april 1845.
304) „Dansk Folkeblad“ „Kornforsyningen og Brødprisen“.
305) „Dansk Folkeblad“ 11. juni 1847.
306) „Dansk Folkeblad“ 17. juli 1835.
307) „Dansk Folkeblad“ 13. november 1835.
308) „Dansk Folkeblad“ 13. november 1835.
309) „Dansk Folkeblad“ 11. december 1835.
310) „Dansk Folkeblad“ 19. februar 1836.
311) „Dansk Folkeblad“ 19. februar 1836.
312) „Dansk Folkeblad“ 19. februar 1836.
313) „Dansk Folkeblad“ 26. august og 2. september 1836.
314) „Dansk Folkeblad“ 26. august og 2. september 1836.
315) „Dansk Folkeblad“ 24. marts 1837.
316) „Dansk Folkeblad“ 17. juni 1836.
317) Protokollen 5. marts 1838 s. 66—67.
318) Protokollen 5. marts 1838 s. 67.
319) Protokollen 23. april 1838 s. 69.
320) Protokollen 9. februar 1838 s. 63—64.
321) „Dansk Folkeblad“ 10. august 1838.
322) „Dansk Folkeblad“ 1. marts 1839.
323) „Dansk Folkeblad“ 14. maj 1847.
324) „Dansk Folkeblad“ 7. februar 1840.
325) „Om Oiger Danskes Krønike“.
326) „Bondens Mistillid til de dannede Klasser“.
327) Kopibog 1. februar 1838 nr. 173.
328) Protokollen 19. september 1839 s. 168—169.
329) „Dansk Folkeblad“ 18. december 1840.
330) „Dansk Folkeblad“ 17. maj 1848.
331) Protokollen 15. januar 1844.
332) „Dansk Folkeblad“ 9. oktober 1835.
333) Protokollen 12. juni 1837 s. 2.
334) „Dansk Folkeblad“ 24. december 1841.
335) Protokollen 22. april 1839 s. 147—148.
336) Protokollen 2. oktober 1840 s. 197—199.
337) Mange eks. i kopibogen.

- 338) Protokollen 12. juni 1837 og Folkebladet 30. maj 1845.
- 339) Kopibog nr. 665, 669, 670, 671, 715 og 735.
- 340) Protokollen 16. november 1842 s. 233.
- 341) Protokollen 16. november 1842 s. 231—234.
- 342) Protokollen 30. januar 1843 s. 235—236.
- 343) Protokollen 27. juni 1843 s. 247—249.
- 344) Protokollen 15. januar 1844.
- 345) „Dansk Folkeblad“ 28. maj 1841.
- 346) Kopibog 30. april 1846 nr. 1183—1187.
- 347) „Dansk Folkeblad“ 14. maj 1847 og kopibog nr. 1259—1291.
- 348) „Dansk Folkeblad“ 23. september 1836.
- 349) „Dansk Folkeblad“ 10. november 1837.
- 350) Protokollen 12. juni 1837 s. 2.
- 351) Protokollen 21. oktober 1839 og kopibog nr. 614.
- 352) Kopibog 16. april 1839 nr. 487.
- 353) „Dansk Folkeblad“ 30. maj 1845.
- 354) „Dansk Folkeblad“ 14. maj 1847.
- 355) Flere forskere rykkes for skrifter, kopibogen nr. 1315—1321.
- 356) „Dansk Folkeblad“ 8. oktober 1841.
- 357) Kopibog 12. november 1847 nr. 1332.
- 358) Efter selskabets årlige regnskab offentliggjort i „Dansk Folkeblad“.
- 359) Protokollen 16. november 1841 s. 215.
- 360) Udregnet efter selskabets regnskabsprotokol 1841—42.
- 361) Udregnet efter selskabets regnskabsprotokol 1841—42.
- 362) Protokollen 16. november 1841 s. 215.
- 363) Protokollen 21. januar 1839.
- 364) Protokollen 30. juni 1841 s. 209.
- 365) „Dansk Folkeblad“ 8. oktober 1841.
- 366) Kopibogen nr. 827, 828, 866, 870, 927 og 941.
- 367) Kopibogen nr. 960 og 966.
- 368) „Dansk Folkeblad“ 8. oktober 1841.
- 369) Regnskabsprotokollen s. 73—74.
- 370) „Dansk Folkeblad“ 30. maj 1845.
- 371) Ifølge selskabets egen årlige opgørelse over antallet af medlemmer.
- 372) Denne opgørelse er ligesom den foregående givet på selskabets generalforsamling i april hvert år. De to opgørelser er ikke identiske, idet selskabet også havde nogle medlemmer bosiddende på Færøerne, i Island, Sverige, Norge, Vestindien m. m. Heller

ikke den efterfølgende statistik over medlemmernes fordeling efter erhverv, der er udarbejdet på grundlag af medlemslisten, svarer helt til den førstnævnte. Dette skyldes, at der mellem medlemslistens udarbejdelse og generalforsamlingens afholdelse i reglen er forløbet 3—4 uger. I de første år er der i løbet af denne tid sket en del indmeldelser i selskabet. Senere, da tilbagegangen sætter ind, er det modsatte tilfældet.

373) Til lavere civile embedsmænd er regnet cancellister, copister, skrivere, toldbetjente, havnefogder o. lign. Under de militære embedsmænd regnes også regimentskirurger. Gruppen funktionærer omfatter: forvaltere, handelsmedhjælpere, håndværkssvende og kuske. Til grosserer og købmænd henregnes også mæglere, agenter og fabrikanter. Håndværkere og detailhandlere omfatter tillige traktører, søfolk og vognmænd.

374) Ved flere afstemninger gjorde officererne opmærksom på, at de ifølge deres stilling ikke kunne deltage i afstemningen.

375) Lehmann udtrykker dette håb i et brev til Ærø filial (koncept i Lehmanns arkiv).

376) H. N. Clausen s. 186.

377) P. Knudsen, Allinge, til Lehmann (Lehmanns arkiv).

378) „Dansk Folkeblad“ 30. maj 1845.

379) „Dansk Folkeblad“ 27. marts 1840.

NAPOLEONSPILEN
I KJØBENHAVNS SOMMER TIVOLI
OG ANDRE NAPOLEONSPILE
Af JENS ØSTERGAARD.

Indledning.

I Kjøbenhavns Sommer Tivoli fandtes i tiden 1868—1934 bag Georg Carstensens mindesmærke to tæt ved hinanden staaende piletrær. De stod saa tæt ved hinanden, at de over for forbipasserende gav indtryk af, at der kun fandtes een plante, hvorfor i omtalen af dem kun nævntes et træ. Umiddelbart efter aarhundredskiftet opstod det rygte, at det stammede fra Napoleons grav paa øen St. Helena. Det ryddedes i vinteren 1934, og stiklinger af træet fordeltes til havens venner, saa det har efterkommere i forskellige haver.

Om piletræerne ved Napoleons grav paa St. Helena foreligger en del oplysninger, som dog mest er gentagelser fra samme kilde: J. C. Loudon: *Arboretum et Fruticetum Britannicum*, 1838. Mange har besøgt den ensomme ø og Napoleons grav, men kun faa synes at have givet nærmere redegørelse om piletrær der. Derimod er Napoleons navn bleven hæftet til flere pilearter og -varieteteter, hvilke ofte er bleven genstand for omtale i den dendrologiske litteratur, især fra før aarhundredskiftet og har givet anledning til megen forvirring. Der vil i det følgende blive forsøgt at klarlægge deres delvis sagnom-

spundne historie og forekomst især her i landet — dels efter litterære kilder og dels efter fremskaffede oplysninger og egne undersøgelser.

Taarepilen og dens forekomst ved Napoleons grav.

Denne pileart, som i denne forbindelse er kommet til at indtage en førende plads, er Sørge- eller Taarepilen, *Salix babylonica*, et træ, som habituel er let kendelig ved sine lange, lodret nedhængende grenspidser.

I jødernes bekendte klagesang (Salm. 137, 1—2) under den babyloniske landflygtighed hedder det: „Ved Babylons floder, der sad vi og græd, naar Zion randt os i hu. Vi hængte vore harper i landets pile“. Det hebraiske navn for klagesangens pil (eller vidje, som staar i nogle bibler) er Garab, som allerede før Luthers tid var oversat til pil. Taarepilen er givet artsnavnet *babylonica* af C. v. Linné²⁻³ 1737 og 1753. Garab er senere af Daniel Oliver bestemt til poplen *Populus euphratica*.

I Babylon er Taarepilen ikke fundet vildtvoksende men plantet. Kina (og Japan) er dens hjemland, hvor den ogsaa dyrkes, og hvorfra Loudon i sit værk har billeder af den i kultur.

For artens første forekomst i Europa gør Loudon¹ rede. Den franske botaniker Tournefort (1656—1708) havde ifølge Delile i „L'homme des champs“ bragt den med fra sin orientalske rejse i slutningen af det 17. aarhundrede, og han har indført den til Paris. Om dens indførsel til England foreligger flere overleveringer. I aaret 1692 angives den indført til England og plantet i Den botaniske Have i Kew. — I en artikel i „St. James Chronicle“ 1801 findes af Pope en anden beretning om dens indførsel til England; Lady Suffolk i Twickenham (Londons vestlige omegn) havde paa foranledning af Pope, af en vidiekurv, som hun havde modtaget i foræring fra Spanien eller Tyrkiet, udtaget nogle levende pilekviste,

og af dem ladet skære stiklinger, som plantedes i hendes have; en af dem slog rod og blev til træ, som af en senere ejer maatte ryddes paa grund af idelige besøg af fremmede, der kom for at se det interessante piletræ.

Salix babylonica.
Landbohøjskolens Have. 1952.

— En tredje beretning fortæller, at en købmand Vernon tog stiklinger med sig hjem af en taarepil, han saa i Aleppo i Syrien, og han plantede dem i 1730 i sin smukke park i Twickenham. Linnés ven Peter Collinson skal have set dem 1748. 1730 er dog det aar, i hvilken taarepilen regnes indført til England.⁴⁻⁵ Loudon fortæller videre:

Taarepilen kom ogsaa til St. Helena. Øens guvernør, general Beatson, lod 1810 gøre dyrkningsforsøg med engelske skovtræer og -buske, og ved denne lejlighed indførte han ogsaa taarepilen. I begyndelsen trivedes den ogsaa, men man havde besvær med at beskytte den mod vilde gedeflokke. Et skønt eksemplar stod ved en kilde i en yndig dal, hvorhen Napoleon, da han som fange var bleven ført til øen, yndede at rette sine spadsereture, og han opholdt sig ofte længe ved dette sted.

Omtrent paa den tid, da Napoleon døde, altsaa i 1821, blev dette træ kastet om af en heftig storm, som ofte forekommer paa øen. Madame Bertrand, Napoleons trofaste plejerske, anbragte derefter om kejserens grav en indfatning af stiklinger, som hun havde skaarret af den omstyrtede taarepil. De heraf fremvoksede pile var i aaret 1828 i færd med at gaa ud, men man plantede da 28 andre taarepile i deres sted. Disse var 1835 i god vækst, men de begyndte derefter at hensygne, og den ene døde efter den anden. De talrige fremmede, som kom til St. Helena og besøgte Napoleons grav, har muligen bidraget til træernes tilbagegang, thi enhver skulle nemlig have en gren med sig til erindring, og disse indgreb har rimeligvis ødelagt planterne.

Den tyske dendrolog K. Koch⁶ skriver 1872, at de sidste rejsende ikke har fundet taarepilen paa St. Helena, og han mener, at den er gaaet til grunde.

Af taarepilen ved Napoleons grav paa St. Helena kom der senere (muligt allerede 1823) stiklinger til England. Gartnere fandt lettere købere til pil, naar Napoleons navn kunne knyttes til den, og fordi haveejere gerne ville have et eksemplar af et træ, som havde staaet ved Napoleons grav.

Fra anden side har man villet hævde, at det ikke var en taarepil, der fandtes ved Napoleons grav, men det træ, som stod der, skulle have været en ægte akacie.

Saaledes meddeler J. A. Bentzien⁷ i 1858, at den saakaldte taarepil paa Napoleons grav paa St. Helena „ingenlunde, som Man i Almindelighed troer, en Hængel-pil“, men „Acacia vestita“, et træ fra Ny Holland. K. Koch⁶ nævner 1872 ogsaa den ægte akacie ved Napoleons grav, og at den ikke eksisterer mere.

*Diagnoser og oplysninger om træer kaldet
napoleonspile.*

Loudon¹ har i sit store værk givet en indgaaende rede-gørelse om *Salix babylonica*, som han opfører i tre varieteter: 1. *vulgaris* fæm. [= female] hort., 2. *Napoleóna* hort. og 3. *crispa* hort., af hvilke nr. 2 af ham menes at være den samme plante, som blev sendt fra St. Helena og kultiveret i England, og den sidstnævnte er af forfattere (dog ikke engelske men tyske og andre) bleven kaldt napoleonspil. Endvidere er *Salix blanda* og *Salix purpurea* var. *pendula* ogsaa blevet kaldt napoleonspile.

Salix babylonica L., *Taarepil*. Træ indtil 10 m eller højere, bred krone, grenene lange, slapt nedhængende, olivenbrune, glatte; bladene 8—10 cm lange, 1,5—2,0 (2,5) cm brede, lancetformede og langt tilspidsede, fint savtakke med fremadrettede tænder, mørkegrønne paa oversiden, graagrønne paa undersiden, stilk indtil 0,5 cm lang; akselbladene sjældent udviklede; raklerne korte. Hjemsted: Kina, Japan. Synonymer: *S. pendula* Moench, *S. propendens* Ser. Træet, der er slankere af vækst end *Salix blanda*, (se denne) ser som følge af de mange langt nedhængende grene ud, som om det er omgivet af gardiner.

Om *Salix babylonica* er i det foregaaende givet en del oplysninger, (især med J. C. Loudon som kilde). Loudon har *vulgaris* fæm. hort. og *Napoleona* hort., ogsaa i en senere, mindre udgave om „Trees and Shrubs“ 1883 har

han de to former, og andre engelske forfattere holder naturligvis fast ved denne opstilling. W. J. Bean, 1914,⁸ har dog opgivet at føre baade vulgaris fæm. hort. og Napoleona hort. og skriver kortfattet om *S. babylonica*: Numerous descendants of this tree are still scattered over the country (= England).

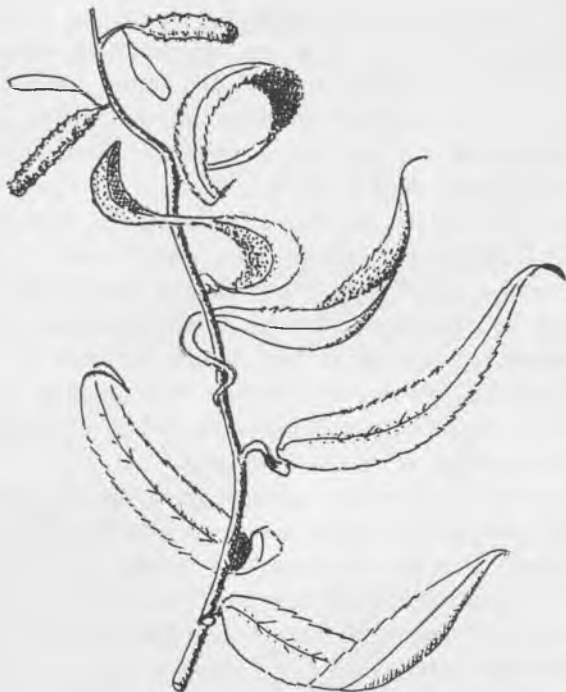
I Tyskland er *Salix babylonica* sjælden i kultur, da den ikke anses for værende vinterhaard i Mellemeuropa. Formen *Salix babylonica* Napoleona hort. synes ikke nævnt i den tyske litteratur undtagen af F. Schultz,⁹ der 1854—56 skrev: „*Salix babylonica* androgyna. Cette plante a reçu le nom de *Salix Napoleonis* parce qu'elle a été observée pour la première fois a Sainte-Hélène sur la tombe du grande successeur de Charlemagne ...“

Efter K. Kochs⁶ grundige „renselsesproces“ 1872 over for *Salix b. crispa* som ikke værende napoleonspil (se omtalen af følgende varietet), opfører flere tyske værker, f. eks. *Gartenbau-Lexikon* 1902 og 1927¹⁰ om *S. babylonica* „echte Trauerweide, „Napoleonsweide“ (weil Napoleons Grab auf St. Helena damit bepflanzt war)“.

I Danmark regnes arten heller ikke for at være tilstrækkelig haardfør til almindelig udbredelse, og saafremt den ønskes dyrket, maa det ske paa gunstige voksesteder. Formen Napoleona nævnes af Bentzien 1852¹¹ og Ørsted 1864¹² uden angivelser af voksesteder, men arten *babylonica*s forekomst omtales af forskellige forfattere. E. Viborg¹³ skrev 1800: „Hos os sees den i adskillige engelske Anlæg, og i den botaniske Have ved Charlottenborg har man deraf et stort Træ, som [blev plantet] i Aaret 1783“. Viborg skriver videre: „Den Babyloniske Piil agtes meget højt formedelst det skønne Udseende, den har ved sine nedhængende Grene, og anvendes derfor til Siir, ved Monumenter, Gravhøje og Kildevælde“. — P. D. Feilberg¹⁴ omtaler 1840, at taarepilen, som i saa høj grad hidrog „til at pryde vore Promenader og Haver,

siden Vinteren 1829—30 efterhaanden [har tabt] deres Skjønhed og døde bort“.

Ved gennemgang af havebrugslitteraturen vil man se arten nævnt plantet i forrige aarhundrede i haverne:

Ring- eller krølbladet pil.
Landbohøjskolens Have. 1952.

Nysø,¹⁵ Langesø,¹⁶ Lungholm,¹⁷ Vallø¹⁸ og Gjorslev,¹⁹ sidstnævnte sted 1 eksemplar af 38 fods højde.

I Universitetets botaniske Have findes *Salix babylonica* var. *sacramenta*, 2 eksemplarer staaende tæt sammen, plantet 1873, hældende ud over søen, og i Landbohøjskolens Have ved Rolighedsvej findes et eksemplar, plantet ca. 1930, 14 m højt, paa muldrig, fugtig jordbund. Et faatal planteskoler synes at have den i kultur.

Salix babylonica var. *crispa* Loud., Ring- eller Krøl-bladet pil. Busk eller mindre træ, der ikke opnaar samme højde som arten: bladene foldede og spiralformet bøjede; mere mærkværdig end skøn. Syn.: *S. annularis* Forbes,²⁰ *S. b. annularis* Aschers.

Loudon angiver, at det er en haveform af uvis oprindelse. Uden for England træffes den under navnet napoleonspil. L. F. Dietrich²¹ skriver om den 1860: „... die Napoleonsweide ... ist erst in neuerer Zeit, angeblich von St. Helena, eingeführt worden ...“ K. Koch,⁶ der i Loudons Arboretum havde set fejltagelsen, skriver 1872: „Bei uns führte sie früher auch den Namen *S. Napoleonis*, weil man glaubte, sie hätte auf dem Grabe Napoleons auf St. Helena gestanden“. Efterhaanden forsvinder navnet napoleonspil for denne varietet fra tyske dendrologiske værker, som endog ofte oplyser om fejltagelsen, hvilket antagelig har bidraget til at aflive navnet napoleonspil for denne varietet.

I Danmark er formen ogsaa plantet. P. D. Feilberg¹¹ skriver om den 1840 under navnet krølpilen eller „napoleonspilen“. Den nævnes plantet i forrige aarhundrede i haverne: Langesø,¹⁶ Hofmangsgave,²² 32 fod høj, og Landbohøjskolen.²³ Ingen af disse træer findes mere. Mindre haardfør end arten. — I Landbohøjskolens Have, Rolighedsvej, findes et eksemplar, plantet ca. 1940, buskformet, 5—6 m højt træ, paa muldrig, lavtliggende jordbund.

Salix blanda Anders. (*S. babylonica* x *S. fragilis*), Hængepil. Træ med vidtspændende krone (større bredde end højde, se nedenfor) og lange hængende grene, som er matgrønne og skøre ved basis; bladene lancetformede, 8—10 (15) cm lange, fint savtakkede, mørkegrønne paa oversiden, blaagrønne paa undersiden, glatte, bladstilken 0,5—1,2 cm lang; akselbladene ægformede til aflangægformede; rakle tynd, 2—3 cm lang; frugten kortstillet.

Syn.: *S. pendulina* Wend., *S. Petzoldii pendula* hort., *S. babylonica* var. *dolorosa* Rowlee. Originalen fremkommet før 1830.

I Danmark maa findes nogle træer af den. Eksemplaret, der findes paa øen i vandbassinet i Landbohøjskolens Have, blev plantet 1858 og er flere gange omtalt af Joh.

Salix blanda.
Landbohøjskolens Have, 1952.

Lange,²⁴⁻²⁵ hvoraf det fremgaar, at det 24 aar og 33 aar gammelt havde større bredde end højde. I 1948 var dets maal ca. 18 m høj og 23—24 m bred;²⁶ det har overlevet mange strenge frostvintre. Arten (bastarden) regnes værende mere haardfør end *Salix babylonica*; den er almindelig solgt og plantet som *Salix babylonica* og napoleonspil.²⁷

Undersøgelse af „efterkommere“ af træet bag Georg Carstensens buste i Tivoli viser, at det gamle piletræ var hængepilen *Salix blanda*.

Salix purpurea L., *Purpurpil* og var. *pendula* Dipp. Arten er indtil 3 m høj busk; grenene slanke og sejge, først purpurfarvede, senere i overgang til det grønlig; bladene lancetdannede, bredest over midten, kileformet basis, svagt savtakke, ofte modsat stillede, 5—8 (10) cm lange, stilkene 0,4—0,8 cm lange; rakler siddende, bøjede. Varieteten *pendula* har meget slanke, hængende grene, bliver podet paa Seljepil eller Dugpil. Syn.: *S. Scharfenbergensis* Bolle, *S. nigra pendula*, *S. americana pendula* hort.

Varieteten nævnes i tysk litteratur umiddelbart efter 1860. H. Jäger²⁸ har den 1865 under navnet *Salix Napoleonis* eller *napoleonspil*, men K. Koch⁹ neddæmper betegnelsen og skrev 1872: „Sie führt als solche schon lange die falschen Namen *S. Napoleonis* ... während sie neuerdings auch als *S. babylonica violacea* von Frankreich aus in den Handel gekommen ist“. Experimental-fältets Trädgård, Sverrig,²⁹ havde i kultur fra begyndelsen af 1900-tallet *Salix purpurea Napoleonis*, som var en næsten krybende form, og *Salix purpurea Napoleonis pendula*, podet paa stammet underlag.

Her i landet findes den i litteraturen opført under synonymet *Salix Napoleoni* hort. og findes endvidere i flere af vore plantefortegnelser, ogsaa under navnet *napoleonspil*, og den blev især tidligere anvendt paa kirkegaarde.

En anden form, *S. purpurea* var. *gracilis* fandtes 1871 i Landbohøjskolens Have²³ under synonymet *S. Napoleonis* hort.

Napoleonspilen i Tivoli.

Kjøbenhavns Sommer Tivoli, der som almindelig bekendt grundlagdes af Georg Carstensen, aabnedes den 15. august 1843.

I aaret 1868 var løjtnant Bernhard Olsen bleven ansat

som direktør for Tivoli (var havens direktør 1868-1885), og da det netop samtidig var etablisementets 25 aars jubilæumsaar, blev det Bernhard Olsens opgave at forestaa rejsningen af et mindesmærke for Tivolis grundlægger, der var død nogle aar før, 1857. Det stod færdigt den 15. august, placeret i buskettet ved Kunstnerplænen over for Nimbs restauration. Den aften var indgangen omdannet til en mægtig triumfbue med verset:

Kom Kjøbenhavn!
 I Tivolis Favn
 gemmes Glæde og Gavn,
 gemmes Carstensen's Navn.

Under afsløringen denne aften lød hurraraabene og sangen, der — forfattet af Erik Bøgh — indeholder versstroferne om Georg Carstensen:

Herinde staar hans Minde med alles Sympati,
 Herinde kan den blinde knap nægte hans Geni!

I sangen skildres videre den fejrede grundlæggers virksomme indsats ved at forvandle det afspærrede glaci's tomhed og mørke til en skøn have, hvor folk om aftenen søgte ud. Herom skrives:

Men saa kom Carstensen frem med sin Idé
 Og stormed' baade Skanser og Grave,
 Sin Tryllestav han svang over Stedet — og se:
 Straks blev det til den dejligste Have,
 Et Syden midt i Norden, med Lys og Leg og Spil,
 Ja rejs kun hele Jorden rundt omkring, saa tit I vil,
 I finder ingen Festsal, der saadan strækker til
 At rumme baade høje og lave.

Samtidig eller umiddelbart derefter plantedes en pil bag ved Carstensen's buste.

Den 31. august 1912 fejrede etablisementet den populære Georg Carstensen's 100 aars fødselsdag. (Man glemte

heller ikke ved denne lejlighed Georg Carstensen's grav paa Garnisons Kirkegaard, hvor blev anbragt en ny marmortavle med inskription: Fanny Elizabeth Webb [hans første hustru, født i England] og Capitain Georg Carstensen).

I Nationaltidende³⁰ fremkom en omtale af begivenheden, hvori skrives, at „Carstensen's Buste ved St. Helena-Pilen ...“ var smykket med laurbærguirlander. Faa dage derefter, den 5. september, fremkom Bernhard Olsen med en redegørelse i Nationaltidende³¹ om Georg Carstensen's mindesmærke og den formodede pil fra St. Helena. Han skriver:

„GEORG CARSTENSENS MONUMENT

I „Nationaltidende“ har en Anonym meddelt, at den Pil, som indhyller Carstensen's Mindesmærke paa Tivoli i sit hængende Bladslør, er en Afkommer af Pilen paa Napoleons Grav paa St. Helena.

Det er ikke rigtigt. Det er en Legende og som saa meget af den Slags en Forvanskning; i dette særlige Tilfælde skabt ved en Nødløgn.

For nogle Aar siden fremkom en Aktionær paa Selskabets Generalforsamling med et Forslag om, at Carstensen's Pil skulde hugges om ...

For at slippe uden om dette Forslag fandt en af Tivolis Bestyrere paa, at Pilen skulde stamme fra Napoleons Grav paa St. Helena, og Forslagsstilleren indsaa, at her stod han over for en Helligbrøde. Pilen blev staaende.

Napoleonspilen er ved Stiklinger bleven bragt til Europa, men figurerer kun i et mig bekendt Plantekatalog, nemlig i det stockholmske Experimentalfälts som „Salix Napoleonensis“, men Carstensen's Pil er en „Salix Babylonica“, og jeg veed det, fordi vi lod den plante i 1868 i Anledning af Tivolis 25 Aars Jubilæum i mit første Direktøraar. Det var vedtaget at rejse et Monument for

Tivolis Stifter for derved at slette alle Minder om gamle Stridigheder mellem Carstensen og Selskabet og samles i Erkendtlighed for, hvad han havde udrettet.

Jeg skrev et Brev til [Billedhugger] Peters ... Han raadede over Marstrands ypperlige Ungdomsportræt af

Carl Peters buste af Georg Carstensen, 1868.

Bagved de samme aar plantede piletrær.

Carstensen, men ulykkeligvis havde han ogsaa faaet sam-
mes Dødsmaske at se, og han valgte den, der jo var lige
at gaa til. Det var et dødt og tomt Billede, vi stillede op
den 15. August 1868, og nu staar det der, og det er ikke
blevet bedre med Aarene ...

At der blev plantet en Hængepil bag Støtten, var for
at faa den skjult i Blade ... Bernhard Olsen.“

Allerede den 7. september fremkom justitsraad J. F. Møllmann³² med et indlæg ogsaa i Nationaltidende om spørgsmaalet; han skrev:

„Paa Tivolis Generalforsamling i December 1901 oplyste Bestyrelsens daværende Formand, Konsul Hansen, at de to Pile bag Carstensens Buste var „Afkommere“ af Pilen paa Napoleons Grav paa St. Helena. Denne Meddelelse var ikke — som Hr. Bernhard Olsen insinuerer i dette Blads Nr. 13079 — en Nødløgn, som Konsulen lavede, fordi „en Aktionær foreslog, at Carstensens Pil skulde hugges om“. Et saa mærkeligt Forslag er nemlig aldrig fremsat af nogen. Pilene er jo meget smukke, og da de ikke staar nogen eller noget i Vejen, vilde det være en stor Vandalisme at fælde dem. Aktionæren foreslog ikke andet end at flytte Carstensens Buste, som til Stadhed var skjult under Sørgepilenes nedhængende Grene, hen paa et iøjnefaldende Sted i Haven, f. Eks. lige indenfor Hovedindgangen.

Hvem skal man nu tro, Hansen eller Olsen? Jeg holder absolut paa Konsul Hansen, thi den gamle, erfarne Tivolimand kendte Tivolis Affærer mindst lige saa godt som Hr. Olsen, hvis høje Alder undskylder hans daarlige Hukommelse. Naar Hr. Olsen ikke kan huske, hvad der passerede paa Tivolis Generalforsamling for 11 Aar siden, er det højst sandsynligt, at han heller ikke kan erindre, hvor de Stiklinger kom fra, som Tivolis Gartner for 44 Aar siden plantede bag Carstensens Buste. Hans mislykkede Forsøg paa at gøre til Løgn, hvad Konsul Hansen udtalte ved den før nævnte Lejlighed, rokker ikke ved det Faktum, at de to omtalte Pile, som oplyst af Konsulen, stammer fra Napoleons-Pilen paa St. Helena.

J. F. Møllmann.“

Det ville naturligtvis have været af interesse i denne forbindelse at kunne have kigget i Tivolis forhandlings-

protokol for december 1901, men da den brændte ved sabotagen mod Apolloteatret under besættelsesaarene, lader det sig ikke gøre.

En række aar gaar. Saa fremkom i et dagblad, udgivet af C. Ferslew & Co.³³ en artikel, hvis overskrift er: „Hvad Verden taler om. Prinsen af Wales paa St. Helena ...“, og i hvilken bl. a. forekommer følgende oplysning om napoleonspilen:

„Af Napoleons tomme Grav, hvis Lig blev ført hjem til Frankrig af Louis-Philippe i Fyrreerne, er der nu saa godt som intet tilbage.

Alligevel er den et Valfartssted for alle, der forvilder sig ud til St. Helena, men den berømte Sørgepil er forlængst gaaet ud.

Som man erindrer, har vi her en Stikling, idet en Sømand i sin Tid forærede en saadan til Tivoli, der lod den plante bag Monumentet for Georg Carstensen, hvis Etablissemments nylig fejrede Fødselsdag jo falder sammen med Napoleons.

Felix.“

Igennem aarene var pilen bag Georg Carstensen's buste kommet i daarlig forfatning, og efter at stadsgartner V. Fabricius Hansen i januar 1934 havde besigtiget træet og udtalt sig om dets tilstand, blev det fældet af havens overgartner C. Jensen, og stiklinger af dets grene deltes ud til havens venner og bekendte.

En del af den københavnske dagspresse meddelte træets fældning.³⁴ I en avisartikel, der er dateret den 20. februar 1934,³⁵ skrives:

„I Gaar har Tivolis Direktion sendt Pilekviste ud til Venner og Bekendte.

Pile-Kvistenes Historie er kort fortalt denne:

Georg Carstensen, Tivolis Skaber, besøgte engang paa en af sine Rejser Napoleons Grav paa St. Helena og stod under det store Piletræs lyse, hængende Løv ved Graven.

Han fik Lov at skære en Kvist af Træet; Kvisten førte han med hjem til Danmark og plantede den i sin gamle Have. Han plantede den over for Basarbygningen. Stiklingen voksede og blev til et stort Piletræ. Da han var død, opstilledes hans Statue under Piletræet, og gennem flere Menneskealdre fik Træet Lov til at vokse og gro.

I Gaar blev det fældet. Det var gammelt og faldefærdigt, man turde ikke lade det blive staaende. Gartneren huggede det om. Men Gartneren skar ogsaa Stiklinger af Træet — og Tivolis Direktion sendte Stiklingerne videre. Napoleons Pil vil nu gaa over i Snese af danske Villahaver, hvis Ejere og deres Efterkommere vil kunne fortælle Historien om Piletræet.“

I 1942, da forfatteren³⁶ til disse linier havde en artikel om Tivoli under forberedelse, forhørte jeg mig om piletræet ved Georg Carstensens buste. Direktør, arkitekt K. Arne Petersen skriver til mig:

„Piletræet var en *Salix babylonica*, plantet 1868 af Bernhard Olsen, da Carstensens Monument blev rejst. Det var Konsul P. Hansen, der paa en Generalforsamling meddelte, at det var en Aflægger fra Napoleons Grav — men det var fri Fantasi. Træet blev erstattet med et andet for en Del Aar siden.“

Saa varierende blev oplysningerne om det gamle piletræ.

Det nye træ, som blev plantet bag Georg Carstensens buste, er en guldhængepil, *Salix alba* var. *tristis*.

Hvor mange stiklinger der fra piletræet i Tivoli blev anbragt blandt havens venner og endnu er i live, er det ikke lykkedes at skaffe oplysninger om. En del meddelelser herom er dog kommet frem.

Selv plantede Tivoli en stikling, som staar paa skraaning ned mod søen til venstre for indgangen til Parterrehaven, hvor den trives godt og i 1952 var 6½ m høj.

En anden stikling stod som et mindre træ i haven hos fru A. Küster, Hellerup; træet er gaaet tabt, men en stikling kom til haven hos hendes søn civilingeniør Ax. Küster, Gentofte, hvorfra en stikling foranlediget af

Salix „Bonaparta“.
Forsthaven, Aarhus. 1952.

skovrider N. Bang blev plantet 1942 i Forsthaven i Marselisborg skov, Aarhus; det er nu et lille træ og staar under det midlertidige navn Salix Bonaparta, og formodentlig vil det faa mulighed for at kunne leve i en lang række aar.

En tredje stikling blev plantet i haven til Emilievej 14, Charlottenlund, hvor det nu er et pænt lille træ, og stiklinger af det er kommet videre til Randers og Aarhus.

En fjerde stikling kom til villa „Hiniko“, Bobakkevej, Aalsgaarde, hvor det er et træ.

Inden vi forlader napoleonspilen bag Georg Carstensens buste, staar tilbage at konstatere, hvilken art eller varietet træet har været.

Som der allerede er gjort rede for, gav Loudon en klar orientering om *Salix babylonicas* indførelse til St. Helena, dens henplantning og trivsel ved Napoleons grav, hvorfra stiklinger overførtes til England og af plante-skolegartnere blev udbredt i engelske haver. Loudon har opstillet den fra St. Helena i Twickenham voksende pil som en særlig varietet under navnet *S. babylonica* Napoleona. Den synes næppe udbredt til det øvrige Europa.

Det fremgaar endvidere tydeligt nok af Bernhard Olsens indlæg, at planten ikke var kommet fra St. Helena, og han regnede heller ikke planten for at være en napoleonspil, thi han henviser til, at i Experimentalfältets planteskole findes den egentlige napoleonspil, *Salix Napoleonensis*, som ifølge foranstaaende oplysninger indhentet fra Experimentalfältet (se side 374) var *Salix purpurea pendula*, altsaa en „uægte“ napoleonspil og en fejltagelse.

Saa vel Bernhard Olsen som Arne Petersen oplyser, at pilen i Tivoli var en *S. babylonica* — netop den art, som var plantet ved Napoleons grav. En nærmere undersøgelse af gren- og bladmateriale af det nye „napoleonspiletræ“ ved Tivolisøen og træet i Forsthaven i Aarhus viser, at det „gamle“ piletræ ikke var en *S. babylonica*, men hængepilen *S. blanda*, der, som allerede nævnt, er en bastard af *S. babylonica* og skørpilen *S. fragilis*, og — det kan for at faa rygterne korrigerede ikke gentages for ofte — den kan ikke stamme fra Napoleons grav.

Det vil være rimeligt at tilføje, at foruden Georg Carstensen-busten over for Nimb har Tivoli ogsaa det smukke, vellignende og udtryksfulde monument af

A. Bundgaards statue af Georg Carstensen
i Tivoli, 1903.

Georg Carstensen, udført af A. Bundgaard og rejst den 15. august 1903; det stod oprindeligt ved det tidligere Kunstindustrimuseum, men er flyttet flere gange; hosføjede billede er af monumentet foran et buskads ved indgangen til koncertsalen.

Egeskovhavens napoleonspil.

I denne forbindelse vil det formentlig ikke være uden interesse at give oplysning om Egeskov Slotshaves napoleonspil, der netop tilnærmelsesvis er den pileart, som Bernhard Olsen taler om.

I bogværket „Danske Herregaardshaver“³⁷ findes i afsnittet om Egeskov Slotshave omtalt, at admiral Steen A. Bille hjembragte en pileplante fra Napoleons grav paa St. Helena, da han som chef for korvetten Galatheas rejse omkring jorden i 1845—47 anløb øen, og at den af ham hjembragte pil findes i Egeskov Slotshave.

Det maa straks tilføjes, at den i 2. udgave 1853 publicerede redegørelse om Galatheas rejse ikke indeholder nogen efterretning om, at admiral Bille lod korvetten anløbe St. Helena.

Om „napoleonspilen“ i Egeskov Slotshave har hofjærgermester, greve G. Ahlefeldt Bille, Fjellebro, velvilligst meddelt mig følgende: Det vides ikke, hvornaar træet (stiklingen) er plantet, men efter traditionen menes den bragt til haven af admiral Steen Bille, der i hvert fald var en hyppig gæst paa Egeskov. Den gik gradvis ud for en 10—15 aar siden. Den var plantet ved en vandgrav, hvor jordbunden er mudret ler. Haardførheden mod frost havde været god. Stammen var ikke høj; kronen, der vistnok havde været skaaret ned een eller flere gange for at faa form af hængepil ud over vandet, var bred. En del stiklinger blev taget i tide og anbragt forskellige steder i haven, og de trives godt.

Af de unge planter modtog jeg i juni 1952 en gren med blade; det er en *Salix purpurea* — dog næppe den hængende form — altsaa ogsaa en „uægte“ napoleonspil. — Det sagnomspundne træ i Egeskov Have kan ikke være hentet hjem fra St. Helena.

Salix purpurea.
Egeskov Slotshave. 1952.

Slutning.

Den ægte taarepil, *Salix babylonica*, forekommer kun i et faatal her i landet i parkerne. Landbohøjskolens Have ved Rolighedsvej og Universitetets botaniske Have har som nævnt eksemplarer af den. Nogle af vore planteskoler synes at føre arten til salg, saa man maa vente at træffe den hist og her plantet. I vore dendrologiske værker anvises som allerede nævnt, at arten kun kan

tilraades i kultur paa beskyttede voksesteder — en oplysning, der naturligvis har sat grænse for dens udbredelse.

Individer, der nedstammer fra *Salix babylonica* ved Napoleons grav paa St. Helena, kendes næppe her i landet.

Disse linier maa formentlig bidrage til klarhed om det sagnomspundne gamle træ i Tivoli. Men det vil dog ikke være urimeligt at fremskaffe to „efterkommere“ af det oprindelige træ, som fandtes i haven fra 1868 til 1934 og anbringe dem paa „stamtræet“s plads bag Georg Carstensens mindesmærke. Det vil være at bidrage til bevaring af minder, der knytter sig til den gamle have.

LITTERATUR

- 1) J. C. Loudon: *Arboretum et Fruticetum Britannicum*. III. London 1838.
- 2) C. v. Linné: *Hortus Cliffortianus*. 1737.
- 3) C. v. Linné: *Species Plantarum*. 1753.
- 4) George W. Johnson: *The Gardener's Dictionary*. London 1872.
- 5) A. Rehder: *Manual of Cultivated Trees and Shrubs Hardy in North America*. New York 1947.
- 6) Karl Koch: *Dendrologie*. 2. Erlangen 1872.
- 7) J. A. Bentzien: *Napoleonspilen*. Dansk Høstetidende 10. 1858. — Samme forfatter: *Napoleons Sørgopil*. Dansk Havetidende, ny række, 1864, p. 120.
- 8) W. J. Bean: *Trees and Shrubs Hardy in the British Isles*, II. 1914.
- 9) F. Schultz: *Archives de Flore*. 1854—56.
- 10) Th. Rümpler: *Ill. Gartenbau-Lexikon*. Berlin 1902, og Paul Graebner u. Willi Lange: *Do*. 1927.
- 11) [J. A.] Bentzien: *Oversigt over de vigtigste Arter af Træer og Buske, som kunne finde Anvendelse i Lyst og Blomsterhaugen, med Anviisning til hensigtsmæssig Dyrkning og Formering af dem*. 1852.

- 12) A. S. Ørsted: Frilands-Trævæxten i Danmark. 1864.
- 13) Erik Viborg: Botanisk-oekonomisk Beskrivelse af de i Landhuusholdningen vigtigste Aspe- og Pilearter. 1800.
- 14) P. D. Feilberg: Erfaringer i Anledning af den Skade Vinteren 1837 til 1838 forarsagede paa Træer og Buske. Have-Tidende, 6. 1840.
- 15) P. D. Faber: Tilskueren for Landvæsenet. 1798—99.
- 16) N. Jensen: Nogle Meddelelser om Frostens Indflydelse paa Træer og Buske i Langensøe Have i Aaret 1837—38. Have-Tidende, 7. 1841.
- 17) Johs. Tholle: Lungholm Have. 1949.
- 18) [C.] Gentz: Bidrag til Kundskab om den Indflydelse, som Frosten i Vinteren 1852—53 har viist paa adskillige Træer og Buske, hvilke dyrkes i Friland i Walløe Have. Dansk Haugetidende, 5. 1853.
- 19) Joh. Lange: Bidrag til de i Danmark dyrkede Frilandstræers Naturhistorie. Tidsskr. f. Skovbr., 8. 1886.
- 20) James Forbes: Salicetum Woburnense. London 1829.
- 21) L. F. Dietrich: Encyclopädie der gesammten niederen und höherer Gartenkunst. Leipzig 1860.
- 22) [J. Aa.] Hofman (Bang): Meddelelser fra Hofmangave. Dansk Havetidende, 12. 1860.
- 23) Joh. Lange: Fortegnelse over de i Veterinair- og Landbohøiskolens Have og i Forsthaven i Charlottenlund dyrkede Frilands-Træer og Buske. 1871.
- 24) Joh. Lange: Bemærkninger om hængende Pile. Tidsskr. f. Havev., 7. 1873.
- 25) Joh. Lange: Bidrag til de i Danmark dyrkede Frilandstræers Naturhistorie, II. Bot. Tidsskr., 18. 1892—93.
- 26) Vald. Jensen, H. K. Paludan og C. Th. Sørensen: Buske og Træer. 1948.
- 27) Ill. nord. Havebrugsleksikon. 5. udg., III. 1948.
- 28) H. Jäger: Die Ziergehölze. Weimar 1865.
- 29) Kataloger. Kungl. Landbruksakademiens Trädgård. Meddelelse fra Sv. Green.
- 30) Nationaltidende, nr. 13075, den 31. august 1912.
- 31) Nationaltidende, nr. 13079, den 5. september 1912.
- 32) Nationaltidende, nr. 13081, den 7. september 1912.
- 33) Udclip, velvilligst laant mig af fru Anna Küster, Hellerup. Artikel 1927?

34) Dagens Nyheder 20. februar 1934 og Berlingske Tidende 23. marts s. aar.

35) Udklip, laant mig af fru A. Küster, dagbladets navn ikke fundet.

36) Jens Østergaard: Københavns Sommer-Tivoli. Havekunst, 23. 1942.

37) Danske Herregaardshaver. 1930—39.

„GIERTRUD BIRGITTE BODENHOFF'S MYSTERIUM“

Af STEFFEN LINVALD

Den 4. juni 1796 afgik den 33-aarige grosserer og tømrerhandler Andreas Bodenhoff ved døden og blev begravet paa Assistens Kirkegaard, hvor hans unge 17-aarige enke Giertrud Birgitte Rosted paa hans grav lod rejse et fornemt marmormindesmærke af Wiedewelt. To aar senere led hun imidlertid selv — „Københavns rigeste Enke, maaske Europas“ — „en smertefuld af Chicane fremvirket Død“, som det hedder i hendes broders, kontorchef i Admiralitetet, justitsraad Christian Ludvig Rosteds „Familie Annotationer“, paa sit landsted Kildevæld paa Strandvejen. Stor var sorgen over den unge, kønne og livsglade enkes bortgang, og hendes mor, justitsraadinde Cecilie Margrethe Rosted, f. Rohde, hvis „eneste kiære og uforglemmelige Datter“ hun var, lod Wiedewelt til hendes minde udføre en sarkofag af marmor og to kvindelige statuer, der blev anbragt paa graven foran monumentet for hendes mand, medens hendes jordiske levninger blev stedt til hvile i en underjordisk muret gravhvælving.

Lidet kunde de sørgende efterladte paa dette tidspunkt ane, at hendes død i generationer fremover skulde beskæftige fantasien og til slut give anledning til, at hendes grav efter mere end halvandethundrede aars for-

løb skulde blive aabnet for om muligt at faa opklaret, om hendes død skyldtes naturlige aarsager, eller om hun var blevet begravet som skindød og derefter myrdet i sin kiste. En tradition i den Rostedske familie beretter nemlig, at natten efter hendes begravelse skal et par gravrøvere have brudt hendes kiste op for at stjæle to kostbare ørenringe, der var en foræring fra hendes mand, og som hun skulde have faaet med i graven. Som følge af deres brutalitet skal en byld i hendes øre imidlertid være revnet, og den døde, der altsaa kun kan have været skindød, skal til røvernes forfærdelse have rejst sig op i kisten og bedt dem tage hende væk „fra dette skrækkelige Sted“, men da de ikke turde lade hende leve, skal de have slaaet hende ihjel med en spade. Adskillige aar senere blev en af dem indlagt paa Frederiks Hospital, og paa sit dødsleje skal han overfor den tilkaldte præst have tilstaaet sin ugerning.

Paa Assistens Kirkegaard var gravrøverier ikke noget ukendt begreb, og da man i 1804 ved en tilfældighed kom paa sporet af et større komplot, blev ialt 509 grave undersøgt — men ikke den Bodenhoffske. Naar dette ikke skete, er det sikkert, dels fordi man kun har undersøgt de nærmest foregaaende aars begravelser, dels fordi man ikke da kunde have nogen formodning om, at hendes død ikke var naturlig, og da hun desuden var gravsat i et muret hvælv under et tungt marmormonument, var der ikke megen grund til at tro, at hendes grav var blandt de plyndrede.

En dag i 1951 fik overlæge Viggo Starcke opfordring til at skrive en artikel i „Hjemmet“, og som emne valgte han Giertrud Birgitte Bodenhoffs liv og død, der siden hans tidligste barndom havde optaget ham stærkt, idet hun var en søster til hans tipoldefar paa mødrene side. Artiklen gav anledning til, at der fremkom en række nye vigtige oplysninger. Stiftsprovstinde Metha Lütz-

høft i Odense, som er en efterkommer af snedkermester Carl Wilhelm Wellmann, der i sin ungdom havde været ven med en af Giertrud Birgittes brødre, meddelte saaledes, at i hendes familie var der en tradition om, at denne broder dagen efter begravelsen ikke havde kun-

Giertrud Birgitte Rosted.
Rødkridtstegning af Paul Ipsen 1788.

net forstaa, hvorfor hans søster var blevet begravet med røde kinder; rektor Otto Zahle fortalte, at i hans familie vidste man, at den præst, der havde modtaget røverens tilstaaelse, var den senere biskop over Sjælland, Jacob Peter Mynster, der var en god ven af hans mor, og fra en kendt familie fik Starcke desuden oplyst, at i denne mente man at vide, at morderens navn var Christian Meisling, og at han var broder til en af deres forfædre, H. C. Andersens rektor i Slagelse og Helsingør Simon Sørensen Meisling. Senere har det imidler-

tid vist sig, at han ikke var broder til rektoren, men derimod hans farbror, og at han havde været overgraver paa Assistens Kirkegaard, hvor han i 1804 havde været impliceret i gravrøveriskandalen, som kostede ham hans embede og en bøde — uden at det dog lykkedes at bevise hans medskyld. Desuden var han i 1816 død paa Frederiks Hospital.

Christian Meisling har fru Bodenhoff kendt, for i juni 1797 holdt hun hans søn, der blev opkaldt efter hendes afdøde mand, over daaben i Frue Kirke.

Da de fremkomne oplysninger saaledes supplerede den Rostedske tradition, foreslog konservator ved Nationalmuseet Peter Linde i januar 1952 dr. Starcke, at han skulde lade foretage en undersøgelse af Giertrud Birgittes grav for om muligt at faa traditionen om hendes død verificeret eller afkræftet, og efter at forskellige vanskeligheder var overvundet, lykkedes det ham i december samme aar at opnaa de nødvendige tilladelser. Da undersøgelserne var afsluttet, gjorde dr. Starcke i en bog, der udkom paa Berlingske Forlag under titlen: „Giertrud Birgitte Bodenhoff's Mysterium“ rede for resultatet. I bogen, der er spændende som en kriminalroman, har han meddelt alle de mange detaillier, der er fremkommet, og som hver for sig intet bevis er, men tilsammen efterlader et overbevisende indtryk om, at Giertrud Birgitte ikke er død nogen naturlig død.

Den 9. januar 1953 blev graven aabnet, og murhvælvingen i gravkamret, der var ca. 1 m tyk, blev gennembrudt, men da man var trængt gennem den, opdagede man, at graven var næsten helt opfyldt med ler. Naar dette er sket, vides ikke, men det bevirkede, at der maatte iværksættes et minutiøst udgravningsarbejde, som under ledelse af konservator Linde blev foretaget af amatørarkæologen politibetjent Binneballe, der med største forsigtighed ved hjælp af en ske og sine fingre

fik leret fjernet, og efter nogle dages forløb kom kisten til syne og nogle dage senere skeletdelene. Den 19. januar var skelettet helt frilagt. Dets stilling var ejendommelig — i hvert fald havde det faste kirkegaardspersonale aldrig set noget tilsvarende. Hovedet var rullet næsten helt rundt, saa ansigtet nærmest vendte nedad, rygsøjlen laa krummet fra lænden til halshvirvelsøjlen, og som følge heraf laa den venstre side af bækkenet lidt højere end den højre hofteskaal. Begge arme laa strakte lang kroppens sider, det højre knæ laa lidt længere nede end det venstre, der laa i en stilling, som viste, at det havde været bøjet. I graven fandtes ingen smykker.

23. januar overførtes skelettet til antropologisk laboratorium paa Universitetets medicinsk-anatomiske institut for at blive underkastet en anatomisk-antropologisk undersøgelse, som bl. a. viste, at der ingen tegn forelaa til kranielæsioner. Derimod kan hun have lidt af en akut ørebetændelse eller haft stærke tandsmerter, som kan være blevet opfattet som øresmerter, og har hun faaet opium mod disse, som var datidens eneste smertestillende middel, og som indeholder morfin, kan det have medført en bevidstløshed, der er blevet udlagt, som om hun var død, og dette kan ogsaa have givet anledning til de røde kinder, som Wellmann omtalte, hun var blevet begravet med. Da Rosteds „Familie Annotationer“ desuden meddeler, at hendes død var smertefuld og fremvirket af chicane, kan det maaske betyde, at hun som følge af vanskeligheder, der kan have voldt hende mange bekymringer, ikke havde megen modstandskraft, da hun blev angrebet af en smertefuld ørelidelse.

Selv om dødsårsagen ikke med absolut sikkerhed kan fastslaaes, synes alle indicier dog at pege paa, at fru Bodenhoff er blevet begravet som skindød, ved gravrøvernes brutale behandling er vaagnet op og har bevæ-

get sig og derefter har lidt en smertefuld død i sin kiste. „Der er gaaet mange Aar, siden disse uhyggelige Begivenheder fandt Sted —“, slutter dr. Starcke sin interessante bog — „og nu, hvor Forbrydelsen stiger frem i al sin Gru, kan den ikke andet end fylde enhver med en inderlig Medlidenhed med den ulykkelige unge Kvinde, hvis Liv tegnede saa lyst, og hvis Død blev saa mørk“.

OPLYSNINGER OM
H. C. ANDERSENS GRAV
AF AXEL CHRISTENSEN

Etatsråd Edvard Collin købte d. 22. november 1872 gravsted nr. C-100 i Frelers Sogns afdeling på Assistentens Kirkegård. Den nuværende betegnelse er afd. P-nr. 513. Gravstedets størrelse er 9 m² med 3 gravpladser.

Der kan være nogen grund til at mene, at man allerede da havde bestemt, at H. C. Andersen til sin tid skulle begraves ved siden af sine venner Edvard og Henriette Collin.

H. C. Andersen døde først og blev efter bisættelse i Vor Frue Kirke begravet i gravstedets venstre side. I Frelers Sogns protokol er han indført som konferentsråd Hans Christian Andersen, begravet d. 11. august 1875.

Etatsråd Edv. Collin, begravet d. 16. april 1886, og hans hustru Henriette Collin, begravet d. 24. november 1894, blev begge nedsat i gravstedets højre side.

Gitteret om graven er utvivlsomt fra den tid, da gravstedet blev købt. Gravstenen over H. C. Andersen har tidligere stået i gravstedets venstre side over hans grav, medens stenen for Edv. Collin og hans hustru stod i midten. For ca. 40 år siden besluttede imidlertid familien Collin at flytte denne sten til familiegravstedet på

Frederiksberg Kirkegård, og H. C. Andersens sten blev flyttet hen på midten af graven.

Etatsråd Edv. Collin og hans hustru ligger dog stadig urørte i deres grave.

Københavns Begravelsesvæsen besluttede d. 7. oktober 1938 at overtage den fulde vedligeholdelse af graven, udsmykning med blomster, granpyntning m. v.

Det kan desuden nævnes, at H. C. Andersens halvsøster,¹ Karen Marie Andersen, f. 22. september 1799, har fået sit sidste hvilested et stykke fra digterens grav. Hun boede sammen med arbejdsmand P. Kaufmann. I Trinitatis gamle protokol er hun indført som arbejdsmand P. Kaufmanns kone, 40 år, bopæl Borgergade 97, død 17. november 1846, begravet 22. november 1846 i frijord-række 9 nr. 125. (Alderen 40 år kan altså ikke passe). Dette frijordsstykke lå i parken umiddelbart efter Hans Tavsensgades Skole, men det nøjagtige sted kan ikke påvises.

Rektor Meisling, som så ofte nævnes i forbindelse med H. C. Andersen, er også begravet på Assistens Kirkegård. I protokollen er indført først professor Meislings hustru Inger Cathrine, 63 år, død d. 27. april 1854, begravet d. 2. maj 1854 fra bopælen Halmtorvet 66 i gravsted C-52 (nu E-801). Og senere professor Simon Sørensens Meisling, 69 år. Død 8. april 1856, begravet fra Vor Frue Kirke d. 14. april 1856 i gravsted C-38 (nu E-802).

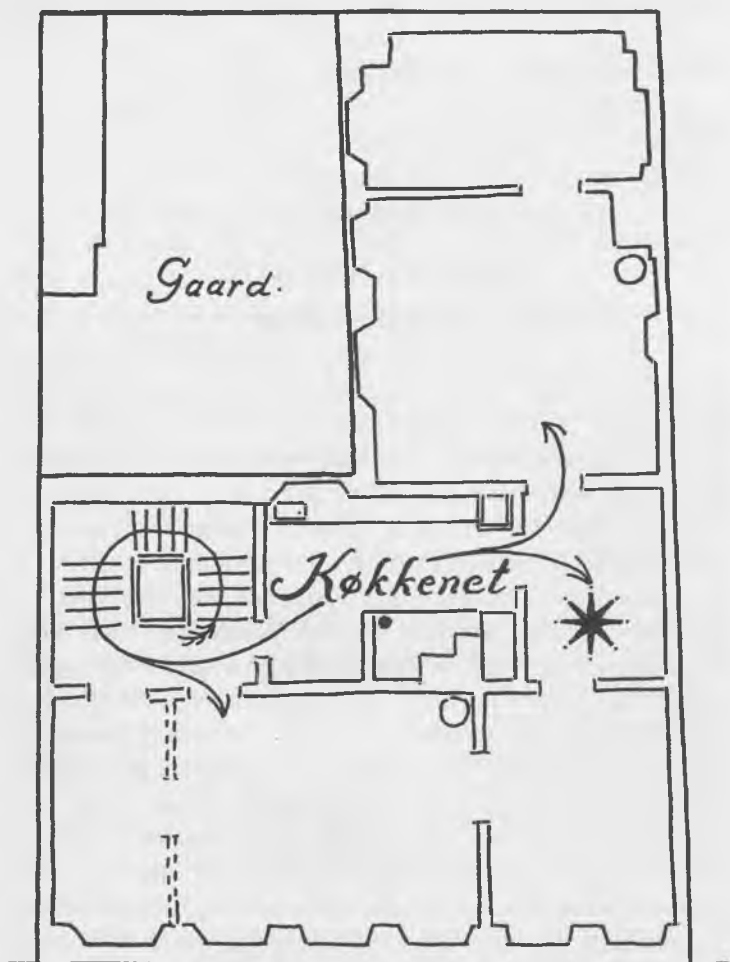
Gravene er udløbet og senere overgået til andre ejere.

¹) Jvf. Personalhistorisk Tidsskrift 4. rk., V, s. 191. — Peter Linde: Adelgade og Borgergade, 1941, s. 146. Matrikelnr. 97 svarer til gadenr. 20.

H. C. ANDERSENS LOGI I HOLMENSGADE

Af PETER LINDE.

1932 blev den smalle Ende af Holmensgade nedrevet. Den største Interesse knyttede sig til Huset Nr. 8, hvor H. C. Andersen logerede, da han som 14-aars Dreng første Gang kom til København, det var i 1819. Det lille Værelse, han fik overladt, blev forinden Nedrivningen forefundet som et mørkt Rum med Brystpanel og betrukket med Papirstapeter paa udspændt Lærred. Der var tre Døre, hvoraf den ene førte til Køkkenet, den anden til Salen i Forhuset og den tredie til Værelserne i Sidehuset. Det havde egentlig været Meningen at flytte hele Værelset op paa Bymuseet, men saa viste Undersøgelserne, at Panelerne og Tapetet afgjort ikke var fra den Tid, da Hans Christian havde boet her, og at de ikke kunde være blevet anbragt her før omkring 1850. Da man flaaede Tapeterne ned fra Væggene, kom de hvidkalkede Mure tilsyne, og saa viste der sig i Hvidtekalken en Mængde tydelige Spor af lodret og vandret anbragt Træværk. Det stemte helt godt med Beskrivelsen af Rummet i en Taksation fra 1808, der angiver, at der i dette „Pige- og Spisekammer“ var en Seng med Skab ovenover og Hylder langs Væggene. Sporene efter Træværket blev omhyggeligt opmaalt, og paa Grundlag heraf er der forsøgt en Rekonstruktion af Værelset, som det

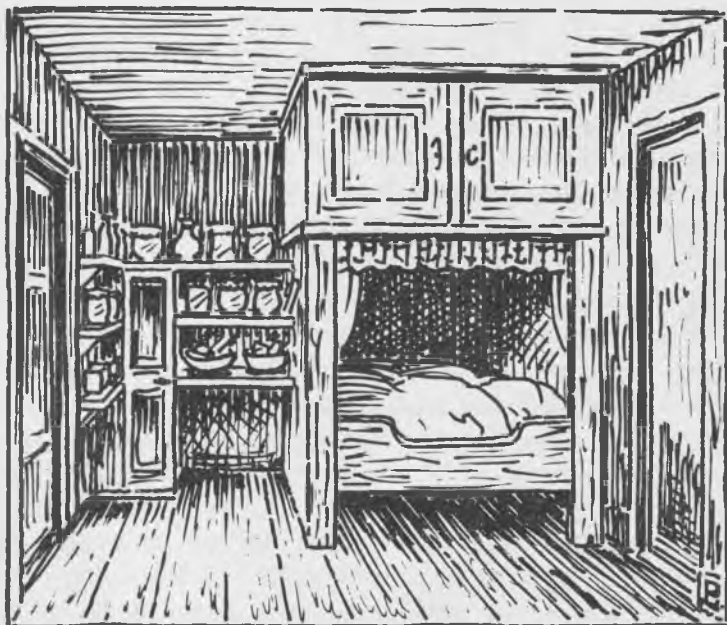
E.1932

Holmensgade 8. Matr. Nr. 108.

Planskitse af Førstesalen Holmensgade 8. H. C. Andersens
Kammer markeret med en Stjerne.

maa have set ud i det væsentlige, dengang Hans Christian boede her.

Det var et skummelt Kammer, han havde faaet sig her. Det har først og fremmest maattet rumme Værtinden Madam Thorgesens Madvarer, hendes Syltetøjer

Rekonstruktion af Inventaret i H. C. Andersens Kammer.

og alt hendes gamle Skrammel. Her har Hans Christian ligget i den klodsede Alkoveseng ved den kalkede Væg og undret sig over Menneskene i den store By: Jeg med mine sjældne Evner, jeg har alt inden i mig, men jeg kan ikke dele med dem! De ved ikke, at jeg kan forvandle de hvide Vægge til de dejligste Tapeter, til rige Skove, til Alt, hvad de vilde ønske sig! — De ved det ikke!

En af de sidste Dage, forinden Nedrivningen blev paa-

begyndt, var vi en lille Kreds af H. C. Andersen-Interesserede samlet paa det historiske Sted, nemlig Professor Hans Brix, Bibliotekar Carl Dumreicher, Bibliotekar Edith Frey, Sceneinstruktør, Skuespiller Holger Gabrielsen, Journalist Georg Nygaard og Peter Linde. Digterens egne Ord fra *Mit Livs Æventyr* lød nu her paa Stedet i det mørke, vinduløse Rum læst af Georg Nygaard ved det sparsomme Lys, der blev skaffet ved at aabne Døren til Køkkenet.

Under Nedrivningen af Huset erhvervede Bymuseet sig Prøver af Husets fine, smedede Trapperækværk og nogle Døre med Messingbeslag fra Førstesalens Lejlighed. I Forvejen ejede Museet en gammel Vindfløj fra Taggavlen, og den er saare mærkelig, fordi den er prydet med et stort Kors og ser meget kirkelig ud.

KØBENHAVNS BYMUSEUM 1952—54

ERHVERVELSER OG IAGTTAGELSER

Af STEFFEN LINVALD

I 1952—54 har Bymuseet i samarbejde med Stadsingeniørens direktorat afholdt en større udstilling, der, under titlen „Broerne 1852—1952“, gav et indtryk af brokvarterernes udvikling og bebyggelse efter demarkationsliniens ophævelse 1852 og af nogle af de planer, som er projekteret for disse kvarterers fremtid. Jernbanemuseet, Kunstakademiets bygningskole og Selskabet for Sundhedsplejen havde beredvilligt stillet materiale til raadighed. I 1953 havde museet til minde om, at det var 100 aar siden, byen for sidste gang blev hjemsøgt af en stor koleraepidemi, arrangeret en udstilling af billeder, der viste de haardst ramte kvarterer og de koleralazaretter, som i al hast blev indrettet; i tilslutning til konkurrencen om den nye Langeliniepavillon udstilledes senere paa aaret en række tegninger, fotografier og modeller af de ældre pavilloner. Den største succés opnaaede dog udstillingen: „Fra hestesporvogn til hurtigbus“, der var blevet til ved et samarbejde mellem museet og direktoratet for Københavns sporveje under medvirken af sporvejsfunktionær Kurt Andersen og sporvejsfunktionær R. L. Christiansen, medens montør A. Katstrup havde stillet sin smukke samling af sporvognsmodeller til disposition. I den forbindelse bringer museet en hjertelig tak til a/s Gottlieb F. Hansen, Ny Østergade 11, som uden vederlag paatog sig den elektriske installation. Ialt besøgte udstillingen af ca. 40,000 voksne og børn. Desuden havde museet i anledning af 200-aarsdagen for Holbergs død den 28. januar 1954 ud-

stillet en samling Holberg-portrætter. Endelig har der i de forløbne aar været afholdt et par mindre udstillinger af nyerehvervelser.

Som et led i sit oplysningsarbejde om vor hovedstads historie og udvikling har Bymuseet i samarbejde med kommunebibliotekerne paabegyndt en række kvarterudstillinger paa kredsbibliotekerne. Disse indledtes med en udstilling i kredsbiblioteket i Griffenfeldtsgade af billeder fra Nørrebro, der efterfulgtes af en Amager-udstilling i kredsbiblioteket i Sundby og af en Vesterbro-udstilling i kredsbiblioteket i Lyrskovgade. Til en lignende udstilling i F.D.F.s lokaler i Valby stillede museet materiale til raadighed og hjælp med dens indretning.

Billeder og genstande har været udlaant til brug for udstillinger paa Nationalmuseet, Tøjhusmuseet, Kunstforeningen og til Hjemmeværnsudstillingen i Raadhushallen samt til Dansk Kulturfilm, Flamingo Film og Statsradiofoniens fjernsynsudsendelser, i hvilke der iøvrigt ogsaa er blevet vist en film fra museets samlinger.

I finansaaet 1952—53 var museet besøgt af 94.336 personer, og af dets vejledning solgtes 1.285 eksemplarer. 632 billeder og genstande var udlaant til studiebrug eller reproduktion. I finansaaet 1953—54 steg besøgsantallet til 110.157 personer, og af dets vejledning solgtes 1.650 eksemplarer, medens 594 billeder og genstande dette aar udlaantes til studiebrug eller reproduktion.

Paa grund af museets forestaaende flytning har der ikke fundet væsentlige omordninger sted i selve samlingen. Nogle montrer er blevet moderniseret og en mindre afdeling med billeder af forstædernes forlystelsessteder i forrige aarhundrede er blevet indrettet. Desuden er dets genstande blevet forsynet med etiketter, en del malerier og genstande blevet restaureret og konserveret, og ordningen af dets portrætsamling og af dets topografiske billedarkiv er blevet fortsat.

I lighed med danske provinsmuseer, hvis indsamlings-

omraade er blevet fastlagt ved indbyrdes aftaler mellem de enkelte museer, har Bymuseet for Sundbyernes vedkommende truffet den overenskomst med Amagermuseet i Store Magleby, at dette skal varetage den egentlige bondekultur, medens bydelens udvikling efter dens indlemmelse i Københavns kommune 1902 paahviler Bymuseet. Ogsaa med museet paa Øregaard, hvor der i de senere aar er skabt en værdifuld samling af billeder fra Gentofte kommune, har Bymuseet indledt et samarbejde.

Efter at museets aarsberetning: „Erhvervelser og iagttagelser“ er blevet udgivet i særtryk af „Historiske Meddelelser om København“ som et selvstændigt hefte, er Bymuseet traadt i bytteforbindelse med Den Hirschsprungske Samling, Kobberstiksamlingen, Kunstindustrimuseet, Nationalmuseets forskellige afdelinger, Ny Carlsberg Glyptotek, Rosenborg, Thorvaldsens Museum, Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Gilleleje Museum, Handels- og Søfarts Museet paa Kronborg, Kalundborg og Omegns Museum, Køge Museum, Næstved Museum, Roskilde Museum, Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Odense Bys Museer, Tobaksmuseet i Odense, „Den gamle By“ i Aarhus, Haderslev Amts Museum, Horsens Museum, Museet paa Koldinghus, Vejle Museum, Bornholms Museum, Helsingborg stadsmuseum, Malmö Museum, Norra Stadsberget i Sundsvall, Röhsska konstslöjd museet i Göteborg, Stockholms stadsmuseum, Oslo Bymuseum, De Sandvigske Samlinger i Lillehammer og Stadsmuseet i Helsingfors. Som medlem af „Icom“ faar det tilsendt den internationale beretning „Icom News“.

Undersøgelser og fund.

Da det har vist sig, at de meddelelser, Bymuseet hidtil har faaet om udgravninger, nedbrydninger og ombygninger, langt fra var tilstrækkelige, har det truffet aftale med de enkelte ledningsinstitutioner om at give mu-

seet meddelelse om de gravninger, der foretages i København, og samtidig har det indledet et samarbejde med mag. art. Søndergaard fra Danmarks geologiske Undersøgelser. For at faa en let tilgængelig oversigt over de resultater, der fremkommer, har det ladet fremstille et kortkartotek, hvor enhver undersøgelse bliver indført, og da kortene er ordnet alfabetisk indenfor de enkelte kvarterer, vil man let kunne efterspore de undersøgelser, der i aarenes løb bliver foretaget.

Blandt de ca. 200 ejendomsundersøgelser, der har fundet sted i 1952—1954, var nedbrydningen af det saakaldte „Gule Palæ“ i Prinsessegade og den saakaldte „Dødens Hule“ — spriternes uhyggelige tilholdssted i naboejendommen Sofiegade 32—34. I ingen af disse ejendomme, der stammede fra begyndelsen af det 18. aarh., forekom dog genstande af interesse for museet.

Af en noget anden karakter var Grønnegade 25, der ligeledes er blevet nedrevet.

Da denne del af byen blev skaanet ved branden 1728, er der al mulig grund til at tro, at ejendommen var opført i slutningen af det 17. eller lige i begyndelsen af det 18. aarh. De foretagne undersøgelser viste, at den fra første færd havde været bygget af bindingsværk, men ved ombygninger og udvidelser foranlediget af den stigende bolignød inden for voldene, var bindingsværket blevet erstattet med grundmur, og huset, der oprindeligt kun var to etager højt, var samtidig blevet forhøjet med to stokværk, ligesom et sidehus og et baghus var blevet tilføjet.

Ved nedrivningen af ejendommene Nørre Voldgade 96—100 fik museet en række udmærkede paneler fra omkring 1730, og ved en ombygning af Frederiksberggade 19 modtog det foruden talrige tapetprøver forskellige bygningsdele, der dels stammede fra husets opførelse i slutningen af det 18. aarh., dels fra dets modernisering omkring 1870. Resultatet af de undersøgelser, der

blev iværksat, og fundene af de genstande, der blev gjort, under de store nedbrydninger i Adel—Borgergade-kvarteret vil derimod først blive omtalt i næste aarsberetning.

I forbindelse med opførelsen af den nye Langebro har der paa H. C. Andersens Boulevard mellem havnen og Rysensteensgade fundet en række store udgravninger sted, hvor man bl. a. stødte paa resterne af murværket ved den forsvundne Rysensteens Bastion.

Ved udgravningen til Statsradiofoniens nye fjernsyns-studier paa Worsaaesvej blev der fundet store mængder skeletdele, der laa hulter til bulter. Da der har ligget en pestkirkegaard fra 1711 paa dette sted, er der næppe tvivl om, at det er denne, man stødte paa ved udgravningen. Da skeletdelene ingen interesse havde for museet, blev de afleveret til Antropologisk Laboratorium til mere indgaaende undersøgelse. Ved udgravningen paa Assistens Kirkegaard af fru Bodenhoffs grav benyttede museet lejligheden til at foretage en opmaaling af gravkammeret og en undersøgelse af Wiedewelts smukke monument.

Foruden disse større udgravninger har der ligesom de foregaaende aar fundet talrige mindre grundgravninger sted, bl. a. i Amaliegade, Hyskenstræde, Gothersgade, paa Kultorvet og i Dronningensgade paa Christianshavn, hvor der er fundet skaar af fajancefæde, kinesisk porcelæn, tekstiler og lædervarer fra tiden omkring 1700. Det bedste fund, der er gjort, er imidlertid fire ganske velbevarede krukker af ler fra omkring 1300, der blev fundet i en middelalderlig brønd under Magasin du Nord's nye salgshal.

Indkøb og gaver.

Foruden en samling interessante luftfotografier af København, som er blevet indkøbt gennem Overborgmesteren, er museets billedsamling i de sidste to aar blevet forøget med adskillige værdifulde folkelivsskil-

dringer og talrige malerier, tegninger og lithografier, der har stor topografisk interesse.

Det har saaledes bl. a. erhvervet to malerier af Peter Cramer fra omkring 1780. Det ene forestiller en kone, der sidder i sin primitive bod af sammentømrede brædder og sælger pølser; det andet en bonde fra omegnen, der i byens gader falbyder grønne kranse af skovmærker, som det var en gammel skik om foraaret at hænge op paa væggen, paa et spejl eller omkring et billede, som tegn paa, at vaaren var kommet. Men nok saa værdifuldt er dog et maleri af David Monies, der viser en høkerbutiks udseende omkring 1865. Levnedsmiddelforretninger var dengang som regel indrettet i husenes kælderetage, og dette synes da ogsaa at være tilfældet med den høkerbutik, Monies har malt. Det lavloftede rum har bjælkeloft og flisegulv. Til højre staar en reol med brød, krukker og en møllehjulsformet ost, og foran er paa gulvet anbragt en kurv med æbler. Medens høkeren taler med en pige, der er paa indkøb, ser en dreng sit snit til at tage et af dem. Selv om det ikke vides, hvor denne butik laa, har billedet alligevel stor kulturhistorisk betydning, da det giver et udmærket indtryk af en københavnsk høkerbutiks indretning omkring midten af forrige aarhundrede.

En lignende værdi maa ogsaa tillægges en tegning af Wilhelm Marstrand, der forestiller et ligfølge, som er ved at samle sig omkring en rigt draperet, meget pompøs ligvogn, der er forspændt to heste med lange folderige sørgedækkener. Paa bukken sidder en kusk med trekantet hat, medens herrerne i følget bærer høje hatte og sorte begravelseskapper. Tegningen giver saaledes et meget godt billede af en scene, som i ældre tid ikke var ualmindelig i København, hvor det var skik til fods at følge den afdøde til hans sidste hvilested.

Foruden disse billeder har museet købt et maleri af Edvard Petersen, hvor man ser en gammel kusk staa

Interiør fra en høkerbutik. Maleri af David Monies ca. 1865.

ved siden af sin droske og vente paa hyre, og et portræt af den kendte københavnske original Krølle-Charles, der er udført af den altfor tidlig afdøde maler Jens Sørensen, men de fleste af dets nyerehvervelser bestaar dog af malerier og tegninger, der belyser byens udvikling.

Helt op til dette aarhundrede var København en hyg-

gelig lille by, og selv om de sociale forhold, samfundets daarligst stillede levede under, ofte gav anledning til kritik, førte de fleste dog et roligt og ubekymret liv. I mange hjem levede endnu de gode borgerlige traditioner fra aarhundredets midte, og kun i ringe grad havde stuktidens bygninger vundet indpas i de gamle kvarterer indenfor voldene. Det København, som H. G. F. Holm skildrede i sine tegninger og akvareller i aarhundredets første halvdel, eksisterede derfor stadig — selv efter fæstningens fald og forstædernes indlemmelse — og deres værdi er gradvis blevet forøget i takt med de forandringer, der har fundet sted.

En meget smuk lille akvarel af ham forestiller Christiansborg set fra Højbro Plads. I store træk svarer den til hans farvelagte lithografi, men er finere i anslaget. Da Christiansborg blev fuldendt 1828, og da den gamle vognremise, der ses bag Slotskirken, først i 1839 blev ombygget til Thorvaldsens Museum, er den sikkert udført omkring 1835. Omtrent samtidig har han malt udsigten fra Nytorv gennem Slutterigade med Sukkenes Bro til de nyklassiske ejendomme i Lavendelstræde. I forgrunden staar tre herrer og taler sammen, medens en skildvagt uanfægtet holder vagt foran indgangen til arresthuset, men bortset fra klædedragterne er det mærkeligt at se, at i virkeligheden er der intet i dette billede, som afviger fra den gaardlignende gades nutidige skikkelse.

Derimod vilde det maaske nok være forbundet med nogen vanskelighed, hvis man ikke vidste bedre, i en akvarel, som Holm ligeledes har udført, at genkende hjørnet af Løngangstræde og Vester Voldgade eller Filosofgangen, som var dens tidligere navn. To store træer indrammer Vartovs kvaderbeklædte hjørne og de nyklassiske ejendomme paa den modsatte side af Løngangstræde, der siden enten er blevet nedrevet eller ombygget til ukendelighed. Langs façaderne ses de aabne

rendestene, som om sommeren udbredte en frygtelig stank, og ved kraftige regnskyl ofte gik over deres bredder og satte de rendestensbrædter, der laa udenfor gadedørene, i drift — til stor moro for byens ungdom.

Vi fortsætter til kvarteret omkring Frue Kirke, som

Løngangstræde. Akvarel af H. G. F. Holm ca. 1840.

ofte er blevet tegnet af Holm, men mærkelig nok er det først i aar lykkedes museet at erhverve en akvarel af ham af kirkens indvendige udseende. Fra hovedindgangen ser man gennem skibet Thorvaldsens tolv apostle op imod apsis med Christus og den knælende daabsengel. Imod hans sædvane er tegningen tør og temmelig kedelig, og kun de faa besøgende er skildret med hans sædvanlige livlighed.

Selv om der i aarenes løb ikke har fundet gennemgribende forandringer sted i det saakaldte Latinerkvarter,

har udviklingen dog medført, at den smukke ejendom, der tidligere laa paa hjørnet af Store- og Lille Kannikestræde foruden en tilstødende fløj i Store Kannikestræde er blevet nedrevet. At staten ikke i tide sikrede sig denne grund, og derved skabte Metropolitanskolen mulighed for at blive paa Frue Plads, hvor den havde ligget siden sin oprettelse omkring 1200, forekommer os uforstaaeligt. Paa grunden opførte arkitekterne Wittmaack og Hvalsøe 1918 K.F.U.K.'s store kompleks.

Maleren Henrik Rasmussen, der i en aarrække var leder af Raadhusets malerværksted, men i sin ungdom bl. a. havde være elev af Sigurd Schou og Jens Møller-Jensen, interesserede sig stærkt for det København, der var dømt til at forsvinde, og et maleri af ham fra 1916 af de gamle ejendomme i Store Kannikestræde viser deres tilstand, umiddelbart før de blev nedrevet Størst interesse havde selve hjørnehuset, der sikkert var bygget i sidste halvdel af det 18. aarh., og som i daglig tal aldrig hed andet end „Kalkeballen“. Omkring 1800 var der i denne blevet indrettet en lille teatersal, paa hvis scene den i sin tid kendte forening „Holbergs Minde“ den 21. oktober 1827 lod opføre sin første forestilling. Salen benyttedes dog ogsaa til afholdelse af maskerader og foreningsballer, men omkring 1870 blev „Kannikestrædes Teaterlocale“, som det officielt kaldtes, under navnet „Erichsens Salon“ omdannet til offentligt danselokale. Ved aarhundredskiftet blev dette imidlertid nedlagt, og indtil ejendommens fald anvendtes det derefter til auktionslokale.

Ikke langt herfra mellem Skindergade og Graabrødretorv laa indtil 1903 den smukke bindingsværksgaard, kaldet „Kejsergaarden“. I dens sted opførtes Hasselbalch & Co.'s store forretningsejendom, men inden den blev bygget, udførte Chr. Nielsen en akvarel af den udsigt, der var fra tomten, mod bagsiden af de ejendomme, der ligger paa hjørnet af Niels Hemmingsensgade og Skin-

dergade, hvor man især lægger mærke til det kraftige stokværksfremspring paa Skindergade nr. 15, hvis facade til gaden intet røber om, at dette hus maa være bygget omkring 1730, og ikke som man ellers vilde kunne fristes til at tro, midt i forrige århundrede.

Fra det nærliggende kvarter omkring Trinitatis Kirke og Rundetaarn, hvis fremtid i disse aar tegner sig noget usikkert, og hvis forsvinden, selv om adskillige bygninger i bolig-mæssig henseende uden tvivl er saneringsmodne, vil blive stærkt beklaget, er museet bl a. kommet i besiddelse af en tegning af det maleriske side- og baghus i Landemærket nr. 27, hvis facade med den høje slanke kvist desværre er helt dækket med skilte, der skjuler smedejernsankrene, som over førstesalsvinduerne danner aastallet for ejendommens opførelse 1731.

Foruden Landemærket vil Aabenraa sikkert ogsaa i nær fremtid blive saneret. De fleste ejendomme, der er typiske for den borgerlige bygningskunst omkring 1730, var oprindelig beboet af haandværkere og handlende. Saaledes tilhørte nr. 5 og nr. 35 tidligere kendte garver-slægter. Af den sidste, der ved dens nedrivning 1873 ejedes af garvermester J. S. Borch, har museet en lille meget fint udført model af pap, og i aar har det som testamentarisk gave fra garver Michael Meyer, hvis slægt 1847—1919 ejede nr. 5, modtaget den gamle virksomheds skilt, to fotografier af ejendommens facade og gaardside foruden et maleri af Alfred Larsen fra 1918, hvor man ser Michael Meyer i gaarden tage del i skindenes forarbejdning. Paa billedet ses desuden et stykke af hovedbygningens bagside og en del af sidefløjen. I denne og i baghuset var det egentlige garveri indrettet.

Tidligere fandtes der i den indre by adskillige mere eller mindre skumle smøger eller „gange“, som flere af dem meget betegnende kaldtes, der ikke havde det bedste ry. De fleste er forsvundet, men endnu eksisterer Pistolstræde som en blind sidegade til Ny Østergade og David

Skolemesters Gang som gaard til Kehlets ejendom, Købmagergade 26. Blandt de forsvundne er Wismars Gang i Gammel Mønt, der oprindeligt havde ført ind til en have paa Christian IX's Gades plads, som Helligaands Kirke i pestaaret 1711 erhvervede af Peter Berthelsen Wismars enke til kirkegaard. Af denne smøge, som blev nedrevet ved Ny Østergades gennembrydning 1906, har museet erhvervet et maleri af Harry William Sonne, der er malt kort før dens forsvinden.

Omtrent fra samme tid er en akvarel af Karel Sedivy af Didrik Badskjærs Gang, som indtil 1906 laa mellem Grønnegade og Store Regnegade.

Den indre by er rig paa maleriske motiver. En regnfuld efteraarsdag i 1906 har Stæhr-Olsen saaledes følt sig tiltrukket af udsigten gennem Magstræde fra Knaebrostrædehjørnet, og den triste stemning, der paa en saadan dag ofte kan være selv i de gader, vi sætter pris paa, naar regnen har silet ned i længere tid, og tusmørket begynder at brede sig, har han forstaaet at give et kunstnerisk udtryk.

Ligesaa malende har Sophus Jürgensen i en akvarel fra 1910 skildret Amagertorvs udseende en bidende kold vinterdag, hvor den isnende blæst trænger gennem marv og ben, og folk skutter sig i deres varme vinterfrakker, medens kuskene paa hestesporvognen og droskerne dukker sig helt ned i deres tykke kapper.

En halv snes aar ældre er et maleri af Søren Christiansen af Højbro Plads i gaslygternes skær, set fra Slotsholmen.

Trods det sidste halve sekels store saneringer er det gamle København dog ikke helt ødelagt. Endnu genken-der man paa et maleri af Ludvig Messmann, der viser udsigten mod Christiansborg omkring 1850—60, de nuværende huse i Fortunstræde — selv om en enkelt ejendoms façade har skiftet kulør — og paa højre haand den smukke nyklassiske ejendom paa hjørnet af Højbro

Plads, der i adskillige aar tilhørte Carl Ploug, men maa-
ske navnlig er kendt som grosserer Moritz G. Melchiors
vinterbolig, hvor H. C. Andersen i sine senere aar var en
daglig gæst.

Et af de betydeligste handelshuse i forrige aarhun-
drede var Chr. Broberg & Søn i storkøbmanden Niels

Naar den isnende blæst flyger over Amagertorv.
Akvarel af Sophus Jürgensen 1910.

Brocks tidligere gaard, Strandgade 36 paa Christians-
havn. Firmact, der var oprettet 1805, importerede kaffe,
sydfrugter og kolonialvarer, men drev tillige ogsaa et
sejlskibsrederi. En tegning af en ukendt kunstner fra
omkring 1870 viser en af dets arbejdsvogne tungt læsset
med tønder, kasser og pakker, alle mærket med firmaets
monogram. Da man bag vognen ser Slotsholmskanalen,
Slotskirken og Kirkeløngangen, og kusken er i færd med
at afregne med en liberiklædt tjener, er det sikkert Hotel
Royal i Dagens Nyheders nuværende bygning paa hjør-
net af Ved Stranden og Fortunstræde, den har haft
ærinde til.

Af Paul Fischer, hvis folkelivsskildringer fra København sikkert vil bevare hans navn, har museet i aar erhvervet en morsom tuschtegning af en herre og en dame, der nyder deres eftermiddagskaffe i Café Continental paa hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv. Begge er meget typiske for den saakaldte mondæne verden omkring 1900 — damen med sin store bredskyggede hat med pleureuse og en cigaret i højre haand, herren, der ser ud til at være lidt ældre, med busket overskæg og lorgnetter. Paa bordet staar kaffekopper og likørglas, og under bakken ligger „Klods-Hans“, hvis første nummer udkom 1899. Gennem vinduet er der udsigt til det saakaldte „Marmorhus“, forsikringsaktieselskabet Skandinaviens bygning paa Kongens Nytorv mellem Bredgade og Store Kongensgade, kiosken foran og to drosker.

Medens de fleste af den indre bys offentlige pladser nu i stadig stigende grad benyttes til parkering, prægedes de tidligere af en livlig torvehandel. Paa Nytorv blev der afholdt flæskemarked, ved Caritas-springvandet paa Gammeltorv solgte bønderkonerne fra Valby æg og fjerkræ, Højbro Plads var grønt- og blomstertorv, paa Gammelstrand havde Skovserkonerne dengang som nu deres faste stude, paa Kultorget kunde man købe tørv og brænde, og paa Graabrødretorv og paa Nikolaj Plads laa slagternes boder. Men desuden havde byen et loppetorv, hvor alskens gammelt skrammel blev udbudt til salg. Det laa oprindeligt paa Graabrødretorv, flyttedes 1857 til Gammelstrand udfor Assistenshuset og derefter omkring 1880 til Vandkunsten. En morsom tegning af Vilhelm Tilly forestiller nogle djærve koner, der falbyder pottemagerarbejder, køkkengrejer, aflagt tøj og paraplyer i et broget sammensurium udenfor den nyklassiske ejendom nr. 8.

Gadernes renligholdelse paahvilede da ladegaardslemmerne, og hver morgen kunde man se dem i et trøstesløst optog med deres riskoste og under en opsynsmands

Udsigt fra Fortunstræde mod Christiansborg.

Maleri af Ludvig Messmann ca. 1850—60.

ledelse paa vej til deres arbejde. Paa et maleri af Tom Petersen fra 1890 er de ved at feje pladsen foran Raad- og Domhuset paa Nytorv.

I slutningen af forrige aarhundrede skiftede Bredgade saa smaat udseende. Palægade blev anlagt, Marmorkirken med de omliggende huse blev opført, og 1881—83 byggede Zar Alexander III og den daværende russiske

regering Alexander Newsky Kirken. Tegningerne til den var udarbejdet af den russiske arkitekt Grimm, der var professor ved Kunstakademiet i St. Petersborg, men det daglige tilsyn med dens opførelse havde Meldahl og arkitekt Albert Jensen.

Af denne kirkes facade med de tre løgformede forgyldte kupler udførte Christian Zeuthen en smuk og detaljeret tegning, der nu er kommet i museets besiddelse. Da Zeuthen døde 1890, maa han have tegnet den kort efter kirkens fuldendelse som et udtryk for den opsigt, den fremmedartede bygning maa have vakt i det stilfulde Bredgade-kvarter.

Faa aar efter tegnede C. (ikke Carl) Bloch en udsigt over Søofficersskolen i Gernersegade. Paa skolens grund ligger i forgrunden et langt lavt udhus, og i den bagved liggende gaard ser man elevernes øvelsesmast og i baggrunden et par Nyboderhuse og de høje huse i Kronprinsessegade, som spiret paa Jerusalems Kirke i Rigensgade, der oprindeligt var opført 1864—65, rager op over.

Blandt Vilhelm Bissens efterladte arbejder fandtes en gipsmodel til en rytterstatue af Christian IV fra 1896, der sikkert maa opfattes som et variantforslag til hans statue i Nyboder, som afsløredes 1900. I kompositionen minder den paafaldende om Frederik VII's rytterstatue paa Slotspladsen foran Christiansborg, der er udført i fællesskab af H. W. og Vilh. Bissen. Modellen til Christian IV's rytterstatue er skænket museet af hr. Hans Møgelgaard, Vordingborggade 90.

Mellem museets nyerhvervelser findes ogsaa en del billeder fra Christianshavn. Langebro er repræsenteret med en akvarel af Karel Sedivy fra 1899, Christianskirken ses paa en udsigt af Per Sonne fra Børsgade og Søkvæsthuset i Overgaden oven Vandet paa en akvarel af Fritz Stæhr-Olsen fra 1911. De gamle bygninger paa Wilders Plads er malt af Otto Olsen, medens en tegning fra 1860 af Chr. Blache forestiller Krøyers Plads.

Det interessanteste billede er dog, dets noget naive udførelse til trods, en gouache af A. Schou: „Prospect af Christiansholm at see fra gammel Questhuus den 15. Martii 1804“, d.v.s. fra Det forenede Dampskibsselskabs

Christian IV. Gipsmodel af Vilhelm Bissen 1896.

bygning paa hjørnet af St. Annæ Plads og Kvæsthusgade, der fra dens opførelse 1682 og indtil 1777, da det flyttede ud i Det kgl. Opfostringshus' oprindelige bygning, Søkvæsthuset i Overgaden oven Vandet, benyttedes til marinehospital.

Paa Schous billede ser man Søarsenalets bygninger

paa Arsenaløen, der er bygget 1742—45 af Philip de Lange, med den senere nedrevne mastekran paa Christiansholm, der ligeledes skyldes ham, i forgrunden.

Befæstningen omkring byen, dens volde og grave, har tit og ofte fængslet vore kunstnere, og adskillige af deres arbejder har mellem aar og dag fundet vej til museet. Ogsaa blandt de sidste aars nyerhvervelser findes et par voldbilleder. Saaledes har Arthur Boesen 1886 malt en akvarel af udsigten fra Kigkurven, som den sydligste bastion paa den ydre fæstningslinie omkring Christianshavn blev kaldt, der laa omtrent paa det sted, hvor nu Islands Brygge og Vestmannagade ligger, mod Vestre Gasværk paa Vesterbro, der var anlagt 1857. Samlingen er desuden blevet udvidet med et ungdomsarbejde af Godfred Christensen af broen over voldgraven ved Nørreport og med en akvarel af C. Jespersen af fundet af Hanetaarnet ved Nørrevolds sløjfning 1874. Desværre blev den interessante ruin fjernet efter faa aars forløb, og en kreds af brosten i cykelstien langs Ørstedsparken og et skilt er nu de eneste minder, vi har om dette taarn, der var bygget i 1520'erne samtidig med Jarmers Taarn. Om selve den gamle befæstning erindrer derimod stadig de parker, som blev anlagt paa det tidligere voldterræn, men at store landskabelige værdier i aarenes løb er gaaet tabt, faar vi bl. a. et indtryk af, naar vi ser en akvarel af den nylig afdøde maler C. F. Beck af Dronningens Mølle paa Rosenkrantz Bastion paa Østervold, der blev nedrevet 1895, og en akvarel, som ligeledes skyldes ham, af Østerports ravelin med det gamle vagthus, der laa omtrent paa det sted, hvor Østerport Station — eller Østbanegaarden, som den tidligere hed — blev opført 1897.

Det er imidlertid ikke blot den indre by og dens volde, at museets nyerhvervelser har udvidet vort kendskab til, idet ogsaa forstæderne — baade de nære og de fjerne — er repræsenteret med en række udmærkede bil-

leder. Ny Carlsbergfondet har saaledes skænket et interessant projekt til Dragespringvandet paa Raadhuspladsen, der er udført i fællesskab af Thorvald Bindesbøll og Joakim Skovgaard.

Allerede i 1889 havde de udført de første skitser til det med henblik paa dets opstilling paa Kultorvet. Motivet illustrerer et gammelt folkesagn, der beretter om en lindorm, som havde lagt sig omkring en landsbykirke, saa menigheden ikke kunde faa adgang til den. En ung tyrekalv blev derfor opfostret med mælk og hvedebrød, indtil den voksede sig saa stærk, at den kunde tage kampen op med lindormen, der oversprøjtede den med edder og forgift. Det er denne vældige kamp, de to kunstnere har villet give en billedlig fremstilling af, men paa springvandet er lindormen erstattet af en drage, som tyren borer sit hovede ind i, medens tre hundrager paa kummens rand spyr gift op imod den. Ideen til tyrens udformning skal Joakim Skovgaard iøvrigt, efter hvad han selv har fortalt, have faaet ved at betragte mønstret i nogle fugtpletter paa tapetet over sin seng. Da springvandet første gang sprang den 20. november 1904, manglede imidlertid baade den kraftfulde midtgruppe med tyren og dragen og det ved springvandets flytning for nylig atter fjernede granitbassin med blomsterkummerne, som 1908 blev anbragt omkring broncekummen. I 1923 opstilledes selve kampgruppen, og dermed havde springvandet efter knap 20 aars forløb faaet sin endelige skikkelse.

Med Bymuseets nyerhvervede projekt har dette ikke megen lighed, men det maa sikkert betragtes som et af de første forslag, efter at dets opstilling foran det ny Raadhus var blevet besluttet. Det ses i baggrunden som en mørk silhouet, medens selve springvandet bestaar af en broncekumme, der udvendig er dekoreret med akantusblade og hviler paa tre øgleformede ben. Det er anbragt i et ganske lavt granitbassin, der dog ikke min-

der meget om det, som springvandet 1908 blev opstillet i, men ligesom selve springvandet giver et indtryk af nogle af de problemer, som de to kunstnere arbejdede med.

Da Københavns første banegaard blev opført 1847, laa den paa den nuværende Hovedbanegaards plads, men da banetrafiken stadig udvidedes, blev den hurtigt for lille, og i 1863—64 erstattedes den under arkitekten J. D. Herholdts ledelse af en ny, der blev bygget paa den modsatte side af Vesterbrogade omkring Axeltorv og Hammerichsgade. Den bestod af to parallelle fløje, af hvilke den østlige benyttedes som afgangstation, medens den vestlige var indrettet til ankomststation. Mellem dem laa den store tog- og perronhal, der aabnede sig ud imod Vesterbrogade, og som efter indvielsen af den nuværende Hovedbanegaard 1911 blev ombygget til biografteater.

Paa en morsom tegning af Sigvard Hansen fra omkring 1890 ser man afgangshallen med billetsalget, og folk, der venter paa, at deres tog skal afgaa. Paa en pille er opslaaet en plakat, der viser vej ind til III klases ventesal, som museet tilfældigvis ogsaa er kommet i besiddelse af en tegning af. Den skyldes Arthur Boesen. Midt i rummet staar to støbejernssøjler med kunstfærdige smedejernslygter, der understøtter loftet, i det ene hjørne er indbygget en garderobe, og langs væggen, som er fyldt med plakater og opslag, er anbragt en bænk.

Da denne banegaard blev bygget, var Trommesalen endnu datidens kvægtorv og dens nærmeste nabo, men 1879 blev det ny kvægtorv ved Halmtorvet taget i brug, og en gouache af den kendte bladtegner Anton Hansen giver et udmærket indtryk af en af slagtehallernes skikkelse. Det slagtede kvæg er ophængt paa jernstænger og i færd med at blive parteret, medens en kalv med et sørgmodigt udtryk i sine kønne øjne venter paa, det skal blive dens tur at blive ført til slagterbænken.

Fra Vesterbrogade, som langt op i forrige aarhundre-

de var en hyggelig vej med lave forstadshuse, har museet erhvervet en tegning af gæstgivergaarden „Løven“ i nr. 30 fra omkring 1840 og en tuschtegning fra 1899 af Arne Rolstad, der viser de maleriske bindingsværkspakhuse bag nr. 65, som blev nedrevet, da Albert Jensen 1903 opførte det store bygningskompleks „Westend“.

Endnu længere end Vesterbro bevarede Frederiksberg sit landlige udseende, som violinisten Fini Henriques fader, Vilhelm Henriques, der var direktør for Frederiksberg Fattigvæsen, priste den for i 1866: „Naar Træer og Buske om Sommeren staae i deres fulde Pragt“ — skrev han — „naar Caprifolier, Roser, Viin og andre Espaliertræer slynge sig op ad Husenes Mure, da skal ingen kunne negte, at Frederiksberg endnu paa mange Punkter ligner en yndig stor Have, hvis landlige Boliger indbyde de Veifarende til at bygge og boe derude“.

Det er imidlertid ikke, fordi Bymuseet lægger særlig vægt paa at erhverve billeder fra Frederiksberg — tværtimod overlod det gerne Frederiksberg indsamlingen af de billeder, der belyser denne bydels udvikling, men naar Frederiksberg, endog efter det ny raadhus' opførelse ikke synes i særlig grad at interessere sig for disse, mener Københavns Bymuseum som hidtil at maatte paatage sig denne opgave. Derfor har det i aar bl. a. erhvervet et maleri af den forlængst nedrevne villa, Gammel Kongevej 91 tæt ved hjørnet af Værnedamsvej.

Huset er set fra bagsiden ud til haven. Det er to etager højt med kælder og kvist og er med sine røde teglstensmure, svungne gavle, sine kvaderbeklædte hjørner og graa vinduesindfatninger meget karakteristisk for tiden omkring midten af forrige aarhundrede, da renæssancen begyndte at gøre sin indflydelse gældende paa arkitekturen, men da midtpartiet mellem de to frempringende sidefløje er kalket med lys farve i senklassisk maner, er det paa den anden side sikkert et ret tidligt eksempel herpaa. Haven er anlagt i tidens stil og

delt i en blomsterhave med en stor græsplæne foran huset og en grønthave til højre med et drivhus, der er bygget op ad et plankeværk, som skiller den fra forhaven. Over dette skimtes udfør hovedindgangen i gavlen den øverste del af en pumpe, medens man bagved ser de høje træer i forhaven.

Villaen tilhørte oprindeligt den kendte entomolog, finanshovedkasserer, etatsraad R. C. Stæger, men erhvervedes 1874 af etatsraad, professor dr. med. Adolf Hannover, der året rundt ønskede at bo i friske landlige omgivelser. I stueetagen boede hans broder Jacob Hannover, der var bibliotekar paa Universitetsbiblioteket, medens han selv havde sin lejlighed paa 1. sal og kvisten. I kælderens boede en portner.

I haven er to damer ved at plukke bær, medens en dreng viser sit legetøjsskib til en herre, der sidder foran drivhuset og ryger paa sin lange pipe. At dømme efter deres dragter maa billedet være malt i 60'erne, og de personer, man ser, er da sikkert etatsraad Stæger og hans familie. Hvem der har udført dette interessante maleri, vides ikke, men meget sandsynligt skyldes det Ferdinand Richardt, der 1873 udvandrede til U.S.A., hvor han virkede som landskabsmaler og tegnelærer til sin død 1895. Det dukkede tilfældigt frem paa en auktion i Frederiksberg Ovenlyssal under titlen: „En patricierejendom i 1860'erne fra en københavnsk forstad“, og skønt museet paa det paagældende tidspunkt ikke var i stand til at identificere det, men skønnede, det maatte forestille en forsvunden Frederiksberg-villa, blev det erhvervet, og ved hjælp af et fotografi af villaen, der tilhørte en efterkommer af Adolf Hannover, lykkedes det hurtigt at faa dets identitet fastslaaet. Efter Adolf Hannovers død 1894 solgte hans enke villaen, og paa grunden opførtes den nuværende ejendom.

I 1852 byggede historiemaleren Niels Simonsen en villa med atelier paa Gammel Kongevej mellem Myn-

stersvej og Martensens Allé. Som arkitekt benyttede han P. C. Hagemann, der til dens facade udførte dels et senklassisk, dels et nygotisk forslag. Det blev udgivet som lithografi, og dette er i dag et af de bedste vidnesbyrd om datidens trang til at efterligne historiske stilarter som et forsøg paa at give bygningskunsten nye udtryks-

Villaen Gammel Kongevej nr. 91. Maleri af Fr. Richardt(?) ca. 1860.

former. Ifølge sin historiske indstilling kan det ikke undre, at Niels Simonsen foretrak det nygotiske projekt, men da villaen er nedrevet, og da lithografiet kun viser façaden, var det meget kærkomment for museet, at der i aar i kunsthåndlen blev solgt et maleri af Adolph Larsen fra 1893, der viste dens udseende til haven. Kun et par aar fik Niels Simonsen imidlertid lejlighed til at glæde sig over sin landlige bolig, for da han 1854 blev udnævnt til professor paa Kunstakademiet, fik han embedsbolig paa Charlottenborg.

Den udvikling, der har fundet sted paa Frederiksberg, fremgaar dog især af et andet maleri af Adolph Larsen fra 1889, der under titlen „Sidst i Oktober“ var

udstillet paa Charlottenborg i 1890. Ifølge oplysninger, som museet har modtaget fra arkitekt Arp-Nielsen og kunsthandler Henry Schou, skal det forestille landstedet Sans Soucis have mellem Frederiksberg Alle og Gammel Kongevej, hvorigennem Martensens Alle blev anlagt.

Som gave har museet endvidere modtaget et maleri og et lithofani af Møstings Gaard i Smallegade. Det fornemme nyklassiske landsted, der er bygget 1800—1801 af assessor Ditlev Frederik Feddersen, erhvervedes 1809 af den senere geheimestats- og finansminister Johan Sigismund Møsting, der bortset fra nogle ganske faa aar ejede det til sin død 1843. Sommer efter sommer nød han opholdet herude, og endnu i hans senere aar kunde man ofte se ham vandre omkring paa sine marker med hvide handsker paa hænderne og ledsaget af sin tjener. Efter hans død blev det købt af postdirektør Hermann Monrad, og som arv kom det tre aar efter dennes død 1876 i postmester Marcus Kalls besiddelse, som dog kun beholdt det en ganske kort tid. Som testamentarisk gave ved fru M. L. Kall, Skt. Marcus Plads 8, er billedets og lithofaniets proveniens derfor hævet over enhver tvivl.

Møstings Gaard er malt 1873 fra en ejendom paa hjørnet af nuværende Howitzvej og Falkonerallé, og i den idylliske have, hvor Rialtoteatret senere opførtes, ser man den hvidkalkede hyggelige villa ligge omgivet af høje træer. I stedet for den veranda, der nu misklæder husets bagside, er der midt paa facaden en have-dør med en stentrappe foran og derover en tre fag bred kvist. I baggrunden faar man til venstre over taget paa forhuset Allégade 6 øje paa spiret paa Frederiksberg Kirke, medens man til højre ser Frederiksberg Slot.

Lithofaniet forestiller ligeledes villaens haveside, men stilles et lys op bagved skærmen, tændes lampen paa bordet i havestuen, medens havens dunkle gange ligger badet i maanens straal.

Gennem overbibliotekar R. Paulli paa Det kgl. Bibliotek har Bymuseet som gave fra frk. Paulli, Frederiksholms Kanal 8, modtaget en tegning fra 1867, hvor Conrad Weidemann har givet en meget morsom karakteristik af datidens skøjteløbere paa kanalerne i Frederiksberg Have.

Adskillige kunstnere er blevet fristet af den pragt-

Møstings Gaard. Maleri af ukendt kunstner 1873.

fulde udsigt, der i sin tid var fra Valby Bakke ind over byen og ud over Kalvehod Strand, men faa har givet et saa følsomt billede af den som Heinrich Buntzen i et nyerhvervet maleri fra omkring 1825—30.

Som bekendt hørte Buntzen til den kreds af skønaander og kunstnere, der havde deres gang paa Bakkehuset, og det kan derfor heller ikke undre, at han indvendig i laaget paa en af Kamma Rahbeks berømte æsker, som findes i Bymuseet, har malt et lille heroisk landskab. Det er da ogsaa Bakkehuset, der ses til venstre i maleriet ved den nuværende Kammasvej, som

færdslen fra Valby ind til byen dengang fulgte. Møllen, der ses til højre, er Amerika Mølle ved Amerikavej, og helt i baggrunden faar man øje paa spirene paa Vor Frelzers Kirke og Christianskirken paa Christianshavn, medens Christiansborg som en vældig byggeklods rager højt op over Vesterbros lave smaahuse.

Af det egentlige gamle Valby eksisterer nu kun spredte rester, der navnlig grupperer sig omkring Skolegade og Annexstræde, men for ikke saa mange aar siden laa der endnu straatækte bondehuse ved Valby Langgade. En akvarel fra 1904 giver et indtryk af de oprindelige idylliske tilstande i det lille stræde ved nr. 85 tæt ved hjørnet af Annexstræde.

I modsætning til Valby skiftede brokvartererne allerede udseende i 80'erne og 90'erne. Landstederne og gaardene blev nedrevet og store boligkaserer rejstes i deres sted, men hist og her fandtes der dog smaa oaser.

En af disse var mærkelig nok Ladegaarden ved Aaboulevarden, der først blev nedrevet omkring 1930. Skønt aæn ud for den, som i ældre tid lagde et formildende skær over dens triste bygninger, var blevet tilkastet 1897, og dens ry ikke var det bedste, viser et maleri af Viggo Langer fra 1902, som testamentarisk er skænket museet af boet efter grosserer Carl Simonsen ved direktør Svend Simonsen og grosserer Emil Simonsen, imidlertid, at indenfor dens omraade var det ikke alle steder, forholdene var lige trøstesløse. Omtrent hvor de store moderne beboelsesejendomme paa Herman Triers Plads nu ligger, havde Ladegaardens inspektør for mindre end 30 aar siden sin hyggelige have. Paa Langers maleri ser man et ladegaardslem feje det nyslaaede græs sammen paa plænen omkring den lille dam, hvor en robaad ligger forløjet ved en bro, og en svane majestætisk svømmer omkring. Fra Ladegaarden har ogsaa den kendte Gilleleje-maler Elias Petersen hentet sit motiv til et maleri, som museet har købt af hans

enke fru Laura Petersen, af det gamle gulkalkede tvangshus, der med sit røde tegltag tog sig saa smukt ud paa baggrund af de fem høje slanke popler, der indrammede det.

I sidste halvdel af forrige aarhundrede var en række større industrielle virksomheder blevet opført langs Jagtvejen. Mellem Borups Allé og Hellebækgade laa saaledes J. F. F. Lilliequists garveri og saffiansfabrik Louis Haab, der er malt af Arthur Boesen 1885. Da grunden stødte op til den nu nedlagte jernbanelinie fra København til Helsingør, er det bommen, som afspærrede Jagtvejen, naar togene passerede, der ses i baggrunden.

Medens Ølunds Mølle paa Nørrebros Runddel forlængst er nedlagt som mølle, benyttes bygningen stadig som pakhus i gaarden bag Nørrebrogade 140 paa hjørnet af Jagtvejen, men forholdene er dog ikke slet saa maleriske nu, som da Karel Sedivy malte den 1895. Dens oprindelige udseende viser et maleri af en ukendt kunstner fra omkring 1850, som i forvejen var i museets besiddelse.

Paa ture rundt om i byen kommer man undertiden ud for overraskelser. Blandt andet er det sikkert kun de færreste, der ved, at midt i det store garagekompleks mellem Esromgade og Nørrebrogade ligger der endnu en rest af et af de mest kendte Nørrebro'ske landsteder — lystgaarden Ventegodt, hvis historie kan føres tilbage til det 18. aarh. Faa aar før den mistede sin landlige beliggenhed, udførte I. L. Ridter en akvarel af stedet. Den er nu i museets besiddelse som et vidnesbyrd om den vældige udvikling, der har fundet sted i dette kvarter.

Fælledens bidrog imidlertid til, at en del af Jagtvejen helt op i dette aarhundrede vedblev at eksistere som en idyllisk landevej, og et maleri af Helge Helme af udsigten mod de store karreer paa hjørnet af Tagensvej bekræfter, at saa sent som 1921 satte endnu de gamle allétræer deres præg paa strækningen mellem Store Vi-

benshus og Tagensvej, hvor bebyggelsen væsentligt bestod af smaahuse, medens trafikken ofte indskrænkede sig til en enkelt sporvogn. I sammenligning med Tagensvej har den dog sikkert alligevel været ret befærdet, for vidste man ikke bedre, vilde man kunne fristes til at tro, at et maleri af Ove Kunert fra vinteren 1913 forestillede en fjern sjællandsk landevej og ikke Tagensvej i omegnen af Haraldsgade, idet de smaa bondehuse paa billedet snarere synes at høre hjemme i en landsby end i en københavnsk forstad.

Indtil Fælledparken anlagdes 1909, hvilte der over fælledens store flade græsmarker en ejendommelig stemning, som Viggo Johansen i et maleri fra omkring 1890 har givet udtryk for, i en udsigt over Blegdams Fælled mod St. Johannes Kirke.

I 1860'erne var det ikke ualmindeligt, at folk, der boede paa Frederiksberg, hvis de skulde ud til Østerbro, foretrak apostlenes heste fremfor at køre, men det hændte dog, at de benyttede sig af „Forstædernes Sporvogn“, som ses paa et morsomt maleri fra 1865, der trods dets noget dilettantiske udførelse maa betragtes som en værdifuld tilvækst af museets billedsamling, da sporvognsbilleder fra den tid er meget sjældne. I forgrunden ser man paa Jagtvejen mellem Østerbrogade og Østre Allé den hestetrukne sporvogn, paa fælleden græsser kvæget uforstyrret, og i baggrunden skimtes byens taarne.

Selv om vi ser bort fra trafikken, er det vanskeligt i vor tid i byens omegn at finde en tilsvarende idyllisk tilstand, men i begyndelsen af dette aarhundrede var det ikke usædvanligt i de ydre forstæder at finde lignende landlige omgivelser. Brønshøj var da en landsby, og paa en tegning af Alfred Broge fra 1896 ser man den gamle straatækte præstegaard, der aaret efter bydelens indlemmelse i Københavns kommune 1901 blev erstattet af

den nuværende, som skyldes slotsarkitekt Thorvald Jørgensen.

Hvorledes bebyggelsen i de nordvestlige forstæder langsomt bredte sig, giver et maleri af Otto Nielsen fra 1919 et udmærket indtryk af. Endnu ligger Ladegaardsaaen og Lygteaaen som en glemt idyl i forgrunden, men længere tilbage ser man de høje huse ved Borups Allé

Vinterdag ved Tagensvej. Maleri af Ove Kunert 1913.

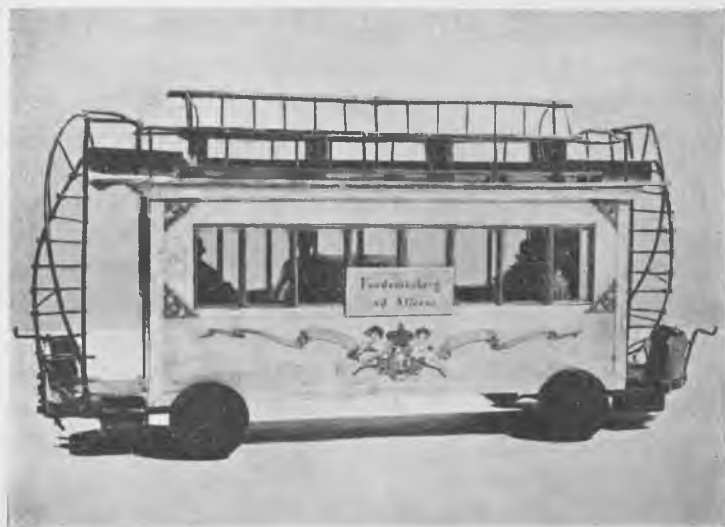
i færd med at fortrænge den. Det er den samme udvikling, der i disse aar finder sted i egnen vest og syd for Damhussøen, hvor den ene gaard efter den anden nedlægges, og deres marker bebygges. Som et lille maleri af Søren Christiansen fra omkring 1915—20 viser, kunde man dengang fra dæmningen mellem søen og Damhusengen mellem træerne skimte de gamle gaarde i Rødovre, og betragter vi en akvarel af Karel Sedivy af den kendte Flaskekro paa Gammel Køge Landevej, er der intet i det triste flade landskab, der erindrer om stedets udseende i dag.

Ikke mindre forbavsende virker den udvikling, der fandt sted paa Amager efter Sundby og Nathanaels Sognes indlemmelse 1902. Ganske vist bevarede bomhuset og landevejsbommen paa hjørnet af Amagerbrogade og Prags Boulevard ligesom de øvrige landevejsbomme i byens omegn til 1915, men sammenligner vi en akvarel af Karel Sedivy fra 1901, der viser, hvor øde og ubebygget Amagerbrogade var paa dette tidspunkt, med de nuværende tilstande, er det unægtelig en forbavsende forandring, der er sket.

I Sundbyerne ligger der dog stadig enkelte gamle landsbyhuse, men desværre er det sikkert kun et tidsspørgsmaal, inden de sidste kommer til at dele skæbne med dem, der allerede er nedrevet, deriblandt de hyggelige smaahuse i Grønlandsgade, som i aarenes løb har tiltrukket saa mange kunstnere, f. eks. Oscar Paulsen, som har malt dem i 1905. Med deres enkle hvid- eller gulkalkede facader og deres afvalmede tegltage repræsenterede de fleste af dem den samme nyklassiske retning som de mindre landsteder fra begyndelsen af forrige aarhundrede, og naar den sædvanlige sjællandske bondehustype, som forekommer saa hyppigt i de nordlige og vestlige forstæder, hører til sjældenhederne paa Amager, skyldes det sikkert, at de fleste huse ikke var egentlige bondehuse, men var opført af haandværkere, der havde deres daglige arbejde i hovedstaden.

Foruden disse billeder har Bymuseet i aar som gave fra politimester Dyrhund i Næstved modtaget en interessant model af den sporvogn, der i 1860'erne kørte gennem Frederiksberg Allé. Den er udført af ingeniøroberst Ludvig Andreas Petersen, der var medlem af borgerrepræsentationen fra 1875 til 1892. Desuden har repræsentant Knud Weidemann skænket den københavnske original Fløjtekarls ejendommelige fløjte, der bestaar af en træklods, hvori der er indfældet fire to-ører og to en-ører, medens Kuskenes Fællesforbund, Lykkesholms

Allé 14, har deponeret deres gamle fane fra 1890 og en skralde, som efter sigende skal have været brugt ved byggeforeningshusene i Farimagsgade indtil 1920. Valgplakater er skænket af de forskellige politiske partier, og fra forfatteren, fhv. casserer og byhistoriograf O. C.

Model af sporgvogn, udført af ingeniørroberst L. A. Petersen ca. 1860.

Nielsen har museet modtaget en række manuskripter til hans artikler om København.

Gaver er desuden modtaget fra Magistratens II. afdeling ved borgmester Julius Hansen; Ejendomsdirektoratet; Københavns sporveje; Staden Københavns statistiske kontor; Stadsingeniørens direktorat; Det kgl. Bibliotek; Forsikringselskabet Baltica; Daells Varehus; Det forenede Dampskibsselskab ved arkitekt Kay Kørbing; frk. Johanne Andersen, Solsortvej 109; sporvejsfunktionær Kurt Andersen; malermester Anthonsen, Skjulhøj Allé 30; grosserer R. von Binzer, Ny Vestergade 19; stadsarkivar Boisen Schmidt, Frederiksberg Raadhus; fru Grethe Christiansen, Malmlosevej 5, Hol-

te; fru Kathrine Dinesen, Sallingvej 37; journalist Ib Eichner-Larsen, Orions Allé 23, Kastrup; overretssagfører Falbe-Hansen, Holmens Kanal 18; fru Fanny Fang, Klostervang 19, Roskilde; stationsforstander W. From-Petersen, Gillesager pr. Glostrup (ved Overborgmesteren); kontorchef Hroar Grundtvig, Fjøsanger, Norge; hr. Karl Grønvaldt, Irlandsvej 92; frk. Maria Gundelach, Helsingfors; murmester Paul Günther, Bangertsgade 11; tilskærer K. M. Hammerfeldt, Bentzonsvej 54; ingeniør Paul Hauton, Kalvebod Brygge 4; civilingeniør Helgesen, A/S C. T. Winkel, Bornholmsgade 8; borgerrepræsentationens formand hr. Sigvald Hellberg; kunstmaler Frans Henriques, Gothersgade 143; museumsinspektør mag. art. Victor Hermansen, Nationalmuseet; salgschef Harry A. Hertz, Strandvej 142; landsretssagfører Axel Hjuler, Linnésgade 28; fabrikant Hoffmann, Skt. Jørgens Allé 1—11; branddirektør W. Jørgensen, Herning; entreprenør Kock, Horsensgade 12; konservator Peter Linde, Nationalmuseet; hr. M. Lintz, Bremen (ved Overborgmesteren); fru Adda Linvald, Norgesmindevej 20; politiassistent Lund; frk. Emilie Lund, P. Knudsensgade 49; underformand Ernst Nielsen, Bomsluttervej 8; markmand Paaske, Borups Allé 22; mester H. Paulsen, Willemoesgade 87; hr. Haakan Petersen, Vesterbrogade 118; arkitekt Alexis Prior, Ny Toldbodgade 15; rengøringsassistent frk. Anne Rasmussen, Raadhuset; speditør Rosendahl; raadhusbetjent Johs. Samuelson; maleren Per Sonne; enkefru Ida Stephensen, Brodersens Allé 13; frk. E. Storm, Torbenfeldtvej 35; glarmester Tonsgaard, Kultorget 13; hr. August Truelsen, Malmbergsvej 17, Holte; fru E. Valgreen, Løngangstræde 37 og dennes søster frk. Johanne Jensen, H. P. Ørumsgade 43 og antikvitethandler P. Vincentz, Slagelse.

OVERPRÆSIDENT
W. J. A. v. MOLTKE'S OPTEGNELSER

1819—27

Ved H. (†) og L. EHRENCRON-MÜLLER.

Overpræsident i København Werner Jasper Andreas Moltke har skrevet de efterfølgende Breve til sin Søn Ehrenreich Christopher Ludvig Moltke, der i Brevenes Aar først var Stiftamtmand paa Island og senere Amtmand i Præstø og Stiftamtmand i Aalborg.

Brevskriveren var født 15. September 1755 paa Walkendorf i Mecklenburg, men kom efter Faderens Ønske som tiaarig til det danske Hof som Page og forblev derefter hele sit Liv i dansk Tjeneste. Om hans Levnedsløb skal her henvises til Brickas Dansk biografisk Lexikon, og om hans lange og fortjenstfulde Virke som Stiftamtmand i Ribe har hans Efterfølger der, Gustav Stemann, skrevet i „Fra Ribe Amt“, V, 1907.

At han baade i Ribe og her i København har været højt værdsat, fremgaar af, at man i Ribe rejste ham en smuk Mindestøtte, og at Københavns Borgere, da han, der i 1775 var blevet naturaliseret, 1834 optoges i lensgrevelig Stand, foranledigede, at Dele af Stadens Vaaben optoges i hans nye Vaabenskjold.

Den sunde og ligevægtige Vurdering af Mennesker og Begivenheder, der afspejles i disse Breve, synes ogsaa at have givet sig Udslag under en Kontrovers, han som Gardelieutenant havde med Københavns Politimester,

Fædder, under Optøjerne i 1781, en Begivenhed, der ogsaa omtales i den nævnte Artikel i „Fra Ribe Amt“.

Modtageren af Brevene var født 18. Juni 1790 i Faderens første Ægteskab (2. Juni 1783) med Ida Elisabeth Lütken (f. 24. Juni 1763 i København, død 17. September 1797 i Ribe, Datter af Kommandørkaptajn Christopher Lütken), efter hvis Død han 27. Juli 1798 ægtede Johanne Caspare Rosenørn (f. paa Katholm, døbt 18. September 1767, død 1. Juli 1829 paa Ulriksholm).

I Stemanns Artikel nævnes tillige, at Moltke fra sin Ungdom skal have ført en Dagbog, der er gaaet til Grunde ved Branden paa Vallø Slot, hvor hans sidste direkte Efterkommer, Komtesse Thorveiga Moltke, der døde 1901, havde Ophold.

De her gengivne Breve findes i en Samling, der beror i Hans Majestæt Kongens Haandbibliotek.

1819.

14. October. Gav Prindsesse Wilhelmine¹ sin Skive paa Skydebanen og en Diné paa 200 Couverts, hvortil heele Statsraadet indfandt sig. Prof. Thorvaldsen var ogsaa dertil indbuden og blev optaget til Æres-Medlem. Ved Bordet hilsedes han med en Skaal, ledsaget med det meest levende og et længe vedholdende Hurra. Han er en yderst modest og artig Mand.

15. Oct. Den unge Grev Schulenburg,² som havde underkastet sig Kongens Naade, fik Resolution, at skulde hensættes i Castellet paa 6 Maaneder i ringeste Grad.

16. Oct. Jeg var hos Faderen, som var meget bevæget, om ikke opbragt over dette Udfald, og vil ikke erkiende sin Feiltagelse og Sønnens fuldkomne Strafskyldighed. Jeg bad ham at giøre Vold paa sig selv og i det mindste være venlig mod Kongen. Hoffet forlader idag Frederiksberg Slot.

De Lærde, Kunstnerne, Studenterne m. fl. gave Thor-

Kammerherre, Stiftamtmand W. J. A. Moltke.

Efter et Generalmajor J. D. v. Stemann tilhørende Maleri.

Bag paa dette staar:

Foranstaaende Afbildning af Herr Werner Jaspar Andreas Moltke, Cammerherre, Storkors af Dannebrog, Stiftsbefalings Mand over Ribe Stift, Amtmand over Ribe Amt, Patron og Eyer af Andst og Giesten Kirker bestemte Venskabet for mit Øye d. 18. Decbr. 1808.

*

Junghans Consistorialraad Sognepræst i Andst og Gjøsten.

*

Dette Billede, som Consistorialraad Junghans, Sognepræst i Andst, 1808 har faaet af Stiftamtmand Moltke, skjænkede Stiftsfysikus I. I. Kjær, i hvis Besiddelse det tilfældig var kommet, mig den 28. September 1903. *Stemann.*

valdsen³ en Velkomst Dinè paa Skydebanen, hvor Oehlenschläger holdt en Tale, men fra hvilket Selskab Baggesen var udelukket. Selskabet bestod af over 200 Personer.

19. Oct. Kongen og Dronningen med deres Børn vare førstegang i denne Saison paa Komediën. Paa Veien modtoges de som sædvanlig med Glædesraab. Der gaves de 6 Rosenbrude,⁴ intet udmærket Stykke.

22 Oct. Ved Taffelet bragte jeg i Erfaring, at Bintzer⁵ havde havd Bryllup den 20de, hvorfor jeg om Aftenen gjorde gratulations Visite hos Rosenkrantz; jeg vilde havd Bardenfleths med, men deres Visite var Dagen forhen aflagd, og de havde endog bivaanet Vielsen i Kirken.

28. Oct. Jeg var om Aftenen ved Hoffet, hvor der gaves Bal. Henved kl. 10 Sl. indløb Efterretning om, at Triers⁶ Vinduer atter vare slagne istykker, som skadede den gode Stemning, som ellers fandt Sted. Patroillerne kom strax igang igien og Garder Officierne fik uformærkt Ordre at forføye sig til deres resp. Corps og da disse Herrer udgiorde det største Antal af dandsende Cavallere, gjorde deres Fraværelse Skaar i Legen. Kongen holdt god Mine og Ballet vedvarede til Kl. 4. Sophie Bardenfleth,⁷ som for første Gang var til Hove blev den 2den Dands opfordret af Kj. Röepstorff⁸ og den 3de, en Valdseser, af Prinds Fritz.⁹ Strax efter 10 Sl. forlod jeg Ballet og alt var roeligt i Gaderne.

29. Oct. Jeg gik i Komediën, hvor der gaves den lille røde Hette,¹⁰ et deiligt fransk Original Tryllespil med gandske allerkjæreste Musik. Cetti¹¹ distinguerede sig i godt Spil og Sang og det var umiskjændeligt, at han alt havde vunden med Siboni;¹² overhovedet gik Stykket godt. Vor hulde Dronning blev med ubeskrivelig Entousiasme modtagen. Alt roeligt i Gaderne, men intet Hurra medens Hoffets Fart. Ferdinand Lutken¹³ og jeg havde leyet en Loge og vi saae Doctoren og Apothekeren,¹⁴ som mine

Damer ikke kiendte, men endskiøndt de erkjendte Musiken at være skiøn, vilde det dog ikke ret moere dem ovenpaa Trylleriet af forrige Aften.

7. *November.* Jeg gjorde min Opvartning hos Prinds Frederik¹⁵ af Hessen, som forlader Staden igien i Morgen. Jeg tog derpaa til Frederiks tyske Kirke for at bivaane Bispe-Vielsen, neml. Hertzes¹⁶ som Bispe i Ribe.

9. *Nov.* Fortaltes paa Raadstuen, at det Danske og Norske Livregiments Navne skulde forandres til det 1ste og 2det Liv Regiment, og at af Rigets Vaaben skulde udelukkes det Norske, i hvis Sted igien skulde indlemmes en Stokfisk for Island, en Hvalfisk for Grønland og et Vild Svinehoved for Lauenborg. At vi beholdt de 3 Kroner i Vaabenet kostede blodige Pander, nu omstunder er man blødere, man giver efter og sparer Blod.¹⁷

10. *Nov.* Fortalte man mig, at Carl Moltke¹⁸ i Garden var forviist til Slesvig, hvor hans Moder boer, paa 6 Maaneder, fordi han offentlig skal have talt haanligt om Regjeringen. Han er virkelig reist.

13. *Nov.* Gaves den lille Røde Hette for fuldt Huus; jeg saae det for 3die Gang og var gandske henrykt over samme. Men under Paaskud af Stykkets formentl. immoralitet skulde det pibes ud, som og fandt Sted, skiøndt Klapperne alligevel beholdt Overhaand, thi Politie Directeuren maatte paa Theateret i Kongens Navn byde Tausshed, som paafulgte med Hensyn til Piberne, medens Klapperne gav den sidste Salve med Hurra og bravo Raab.¹⁹

18. *Nov.* Om Aftenen gaves den lille Røde Hætte, som Hoffet bivaanede for 3de Gang, ventelig for at hæve Stykket, men saadant hialp ikke; thi Kongen havde ej endnu forladt Logen, da Piberne brugte deres Spil og det saa eftertrykkeligt, at Parterne jøge hinanden fra Parterret over til Parquettet. Politidirecteuren bød atter Tausshed, men uden Nytte. Imidlertid er det besluttet, at

Stykket for det første ikke skal gives igien, som nok er det retteste, da Politiet viiser sin Afmagt og ikke kan bringe de uroelige Hoveder til at tie.

19. Nov. Idag var Thorvaldsen som Etatsraad ved Taffelet saa og Kobbersmed Conradsen²⁰ som Borger-Major.

21. Nov. Jeg havde leyet en Loge for at see den lille Røde Hætte, men da Stykket atter den 18de næsten i Hoffets Nærværelse (thi Kongen stod endnu i Logen) blev udpeben, er dets videre Opførelse bleven opsat indtil videre. De Uslinger!!!!

26. Nov. Grev Reventlow,²¹ som siden Dronningens Geburtsdag kom hertil fra Berlin, spiste idag ved Kongens Tafel med en ung Mand, der saae ud som en Skolepog, men som Greven har antaget som Søn og er Gesandtskabet attacheret. Fra Moderens Side stammer han fra den Schimmelmansske Familie, men hans Navn veed jeg ey.

29. Nov. Min Dame ved Taffelet var den nye Gesandtinde i Eutin, Fr. v. Qvalen,²² geborne Comtesse v. Ahlefeldt.

30. Nov. Man hviskede mig i Øret, at Pr. Chr., som alt paa sin Hiemreise havde naaet Cassel, var bleven beordret at reise til Italien og Schubart,²³ som var paa Veien hertil, at ledsage ham! Forsigtighed fra høye Vedkommendes Side skal hertil have gived Anledning.

Under Jødefeiden yttrede nogle forvovne Stemmer, Pr. Chr., som ventes snart hiem igien, skal give os en Constitution.

3. December. Jeg med paa Bal hos Isnardy²⁴ i Anledning af hans Konges Formæling. Vort heele Hof var der, men Dronningen retirerte sig 10 $\frac{1}{4}$ og svøbt i en Kobe kunde hun ikke holde Ministeren ved Armen, hvorudover hun faldt paa den med rødt Klæde betrukkene Trappe, dog uden at tage Skade. Strax derpaa faldt Nicolay²⁵ midt i Raden med Kronpr. ogsaa begge uden

videre Ulempe end den dermed følgende Undseelighed, skiøndt Faldet var heel decent og begge ikkun lagde sig jevnstids som i en Seng. Man dandsede i 2de Sale, hvoraf den sidste ikke var synderlig animeret, da alle helst trængte sig til den første, i hvilken var anbragt den Spanske Konges og Dronnings Navnetræk med Elephant Ordenen, omgivet af den gyldne Flisses Ordens Kiæde. Ved Siden heraf var Kongens og Dronningens Navnetræk med det gyldne Skind og omgivet af Elephant Ordenens Kiæde. Musikken i Forgemakket, som tiende for begge Dandse Sale, istemmede: Kong Christian stod ved høye Mast etc., hvergang et Lem af Kongehuset kom som og da Dronningen tog bort. Disse vare de Galanterier jeg bemærkede, for Resten var Herligheden ikke stor.

4. Dec. Idag sees 2de Plakater, den ene fra Politiet, den anden fra Theater Direktionen, opslaaede angaaende sine yttrende Meeninger om Skuespillene. Frydendal²⁶ havde idag en benefice Forestilling, nemlig Figaros Bryllup og han selv var Figaro. Derefter et lidet Stykke, en Farce,²⁷ som blev udpeben, formodentlig par curiosité for Gongonen, thi den blev fremkaldet og da det 3de Slag var givet, forsvandt Piberne og med en Skoggerlatter forlod Publikum Huset.

9. Dec. Man forærte mig et Kober af det nye Danske Vaaben.²⁸ Herved bemærkes, at Lammet er for Færøerne og Biørnen for Grønland.

13. Dec. Havde jeg en Samtale med Thorvaldsen. Konstneren er ikke født i Island, men i Khvn., hvor hans Fader,²⁹ barnefødt paa hiin Øe, var Gibs-Aftrykker, men døde i Armod i Warthou. Sønnen viiste Anlæg til den høyere Konst ved at udøve Faderens Haandværk, frequenterte Konstacademiet og ved Understøttelse af Gr. Chr. Reventlow,³⁰ Statsministeren, reiste han til Rom, hvor han dannede sig til hvad han nu er.

1821.

6. Oct. Prinds Fritzes Fødselsdag. Han spiiste hos Kongen, der gjorde ham til Obriste i sin Faders Regiment, der glædede ham meget.

16. Oct. Brønsted³¹ tog Afskeed; han har været her i Staden i Anledning af at hans ældste Søn tog Examen med bedste Character. I Morges døde den gamle Raben,³² hvis Tiener kort forhen ved Døden var afgaaet, som vel var, da han var indsat til Arving, nemlig til at nyde Renten af hans Formue, der siden skulde tilfalde Rabens gamle Broder i Mecklenburg, som har en Datter, samt mine Søstere Gallenfeldt og Raben³³ til lige Deeling. Disse tiltræder nu Arven strax og faae 3 á 4000 rbd. Sølv omtrent hver. Disse Penge falde i god Jord.

22. Oct. Jeg blev ansagt til Audience hos den nys hiemkomne Pr. Charlotte³⁴ og maatte jeg altsaa iile hiem for 5½ at indfinde mig. Audiencen udartede til en formelig Cour; thi der vare mange Damer og Herrer ansagt og dette Assemblé expederede hun ved at træde ud til samme i mindre end ¼ Time. Hun er bleven før og har tabt sig. Hun boer i et privat Huus, forrige Hyllesteds,³⁵ tæt ved Consul Gram,³⁶ for hvilket Kongen betaler aarlig 1200 Sp. i Leye. En smuk Sum for et saa simpelt Locale, der ikke afgiver et ordentligt Forgemak.

24. Oct. Fulgte jeg Raben til sit Hvilested. Han havde anordnet, at man ikke skulde begrave ham forinden hans Legeme havde blaae Pletter og Kiødet var svampet; thi da skulde Dr. Strøm³⁷ skiære ham Struven og Puldsaarene over. Det første havde indfundet sig, men det sidste vilde St. ikke gjøre under Paaskud, at Liget derved vilde udbrede en utaaelig Lugt. Executor Test., som det er paalagt at paasee dette, Etatsraad Stenderup,³⁸ lod sig nøye med St.'s Attest om, at Døden virkelig var der med alle sine Kiendetegn, for hvilken ham de belovede 100 RB. efter Testamentet udbetaltes.

26. Oct. Ved Taffelet havde jeg Plads ved Siden af Baron Schubart, der effen kom hiem fra Schlesvig. Han havde ogsaa tilbragt nogle Dage paa Augustenborg, hvor han havde assisteret ved den nyefødte Prindses Daab,³⁹ der blev opkaldet efter Alexander, Kongen af Engeland, Bedstemoderen, Kongerne af Danmark og Sverrig; NB. som man ikke har taget naadig op her, at Navnefølget er efter bemeldte Orden, da Frederik dog nok burde have været det første Navn. Schubart roeser den unge Hertuginde, fordi hun er sig saa aldeles selv lig og føyede til, at, da han for 5 Aar siden var her i Landet, havde Comtesse Danneskiold og Mine Bardenfleth⁴⁰ hoved ham bedst blandt vore unge Piger; den første beholdt nu samme Rang bland Konerne og han formodede det samme om den sidste, hvortil jeg svarede Ney!!!!

28. Oct. Dronningens Fæst høytideligholdtes paa sædvanlig Maade. Om Natten Kl. 2 endtes Taffelet og jeg retirerede mig strax. Men da man ey længere kan benytte sig af sit Porttegn,⁴¹ hvorimod Nørreport staaer heele Natten Aaret igiennem op, hvor man fra Midnat af, paa Militairen nær, naar den er i Uniform, skal betale dobbelt Bompunge og jeg hverken vil underkaste mig dette, eller den lange Veis Kiørsel, saa blev jeg Natten over i mit Værelse paa Raadstuen, hvor jeg har indrettet Natte Leye for mig og Tiener.

1. November. Var Diné paa Skydebanen i Anledning af Dronningens Fødselsdag, hvortil jeg dog ikke indfandt mig, da jeg hverken paa Pungens eller Sundhedens Vegne kan assistere ved alt det Æden og Drikken, som meere og meere bliver Dagens Orden.

2. Nov. Idag gaves det forslitte Menschen Hass und Reuhe,⁴² som man ikke kan være bekiendt at løbe efter.

8. Nov. Jeg gik i Komedien for at see en orig. Komedie af Etatsraad Holten, Kiærligheds Gaaderne⁴³ kaldet, som i Følge Rygtet skulde pibes ud, men da Stage⁴⁴ havde

faaet Skarlagensfeber, saa kunde den ikke gives og vi maatte nøyes med Rasmus Montanus, som rystede Lungerne lidt, især formedelst Rues⁴⁵ fortreffelige Peer Degn.

11. Nov. Blev Overhofmarschal Hauchs⁴⁶ Embeds Jubilæum høytidligholdt paa Skydebanen ved Khr. Hegermann-Lindencrones⁴⁷ og Prof. Ørsteds⁴⁸ Indbydelse. Da Selskabet 260 Personer var forsamlet, blev H. ved H-L. hentet fra sin Boelig. Ved hans Ankomst henved Kl. 5 blev sungen og en Tale holdt af Ø. Sujettet Konsten og Videnskabernes Theorie og Praktik, hvorfra han gik over til dem, som dyrker begge Deelee neml. Jubel Manden. Foredraget var høyst kiedelig, Sujettet blev altfor meget trukken i det specielle og de sultne Maver var ikkun lidt tilfredsstillet ved denne mavre Ret saa at enhver tænkte med Peder Paars, aa vee den Indgang var for lang. Derefter traade H. selv frem og takkede i nydelige Udtryk, hvorved han vandt almindeligt Bifald. Kl. 6 kom vi til Bords, hvor H. atter ved Skaalen takkede paa en passende Maade. Et langvarigt Spiisen fandt Sted, saa at vi først efter Kl. 9 kom fra Bord og $\frac{1}{2}$ Time derefter retirerede jeg mig.

13. Nov. Jeg var i Comedien at see v. Holtens Lystspil Kiærligheds-Gaaderne, som vel kunde gaae med saa mange andre maadelige Stykker, men det blev alligevel total udpeben, Gud veed hvorfor, da ingen endnu kiendte det og altsaa en saadan forud tagen Beslutning syntes at være Partieskhed, som syntes saa meget uretfærdigere, da Spillet var fortreffeligt, som ogsaa med megen Klap paaskiønnedes.

30. Nov. Taffel, hvor intet mærkeligt forefaldt, det være da, at den gl. Wleugel⁴⁹ ved at staae op fra Bordet faldt paa sin . . . og tabte Paryken. Jeg var i Skuespillet, hvor der gaves Brødrene i Leire,⁵⁰ Sørgespil af en Adjunct Bøye. Det blev vel optaget og det spildtes ogsaa virkeligt godt.

6. *December*. Zirza⁵¹ har ikke været synlig paa Theatret i denne Saison, fordi hun, som det hedder, skal barsle, eller og, fordi hun, som Rygtet nu gaaer, har ægtet den unge smukke Röepstorff. Imidlertid har jeg af en ellers sikker Kilde fornummen dette: At Directionen skal have ladet hende vide, at hendes Gage ophører, saalænge hun ikke træder frem, samt at Röepstorff skal have faaet den Advarsel af hans Forældre, at han ikke før 2 Aar kunde vente deres Samtykke til Giftermaalet. Man vil snart kunde erfare Virkningen af dette.

7. *Dec*. Brockenhuus⁵² var ei ved Hoffet idag, eftersom han er reist sin Søn i Møde til Hamborg, hvor til denne ventes fra Paris, hvor han har ved en pludselig Død mistet sin Oncle Grev Schack,⁵³ der efterlader ham alle sine Godser, som Faderen nok gaaer ud paa at malke lidt til sin Fordeel, da han skal være begavet med en Gield af henved 80 000 Rdr.

Man fortalte mig idag, at Frue Sehested, Søster til Ministeren K.,⁵⁴ havde bedet Kongen om et Laan af 12000 Rdr. og at hun paa Afslaget havde faaet vapeurs, var segnet ned paa en Stoel i en equivoc Stilling, men var kommet sig, da Kongen kaldte paa Adjutanten for at transportere hende bort, hvilken Procedure nok stred mod hendes Plan. Hun vidste imidlertid at holde sig skadesløs paa sin Maade. Ved hendes Hiemkomst kaldte hun en forbigaaende Matros op, lod ham vaske, iførte ham en Skiorte tilhørende hendes Mand og gik med ham tilsengs. Efter Actionen gav hun Matrosen en Obligation paa 150 Rdl., hvormed han, samt med det fiine Linned, forsvandt uden at man veed igien at opdage ham. Hendes Naade foranstaltedes derpaa, som afsindig betragtet, transporteret til Hospitalet.

Iaftes gaves Fanchon,⁵⁵ hvor en ung Foersom⁵⁶ fra Odense deputerede(!) i Tapetmagerens Rolle, som forhen spiltes af den afskedigede Kruuse;⁵⁷ i mine Tanker vil han fuldkommen kunde remplace denne.

14. Dec. Ved Hoffet, hvor man fortalte mig følgende besynderlige Tildragelse: Sønnen Brockenhuus, da han meldte Faderen sin Oncles Død, berettede tillige, at Onclen havde paalagt ham at ægte Fr. v. d. Maass Nr. 2,⁵⁸ da denne var hans (Oncles) Datter. Dette Brev viiser Faderen Kongen, som anseer det som en Fortroelighed, men denne Fortroelighed gik snart videre, i det efter Audiencen alle i Forgemakket værende ogsaa fik Brevet at læse, saa at Historien er over den heele Bye, hvorved den ærbare og tilsyneladende modeste Mama v. d. Maass er paa det fæleste comprometteret.

17. Dec. Appartement ved Hoffet. Ikkun faa indfandt sig der, ja endog med Møye skal saa mange Damer have været at faae, som til Taffelet behøvedes, og Frøkener var der næsten ingen af. Hvad Herrerne angaaer, da havde Comandanten sørget for, at en Deel Officierer indfandt sig; thi regner man disse fra, da var Antallet af Resten kun meget ringe. Og hvoraf kommer dette? At Adelen trækker sig tilbage og ikke som i forrige Tider kommer fra Provindserne at tilbringe Vinteren i Hovedstaden; og hvorfor gjør den dette? Det lader jeg være ubesvaret, men tænker kun min Deel derved.

18. Dec. Jeg hørte, at den unge Brockenhuus virkelig skal have anholdt om Fr. v. d. Maass' Haand, endskiøndt det Rygte gik, at Faderen friede for ham i Hamborg til den umaadelig rige Senator Janisch's⁵⁹ Datter. Det er smukt af Sønnen at følge sin Oncles Villie, ligesom det var ædelt af denne at sørge for sin formeentlige Datter, — kun burde han have taget Hemmeligheden med i Graven.

27. Dec. Gaves Figaros Bryllup, for første Gang i Vinter formedelst Zrzas Fraværelse, om hvem der var gaaet saa mange Rygter. Sagen er nu ligefrem denne, at hun efter at have barslet, er igien kommen for Lyset, dog heel undseelig og fuld af Angest ved at træde frem, da hun

stedse saae til Siderne og ikke turde vende Øynene til Publikum; men efter nogle Gange at være applauderet for sin skønne Sang blev hun dristig og tilfredsstillede Tilskuerne i den Grad, at hun for Arien i 3de Akt erholdt 3de Gange Klap og bravo, hvortil hun tilsidst gjorde en net og anstændig Forbøying.

1822.

1. Jan. Jeg couraliserede, bland andet gik jeg til Schimelmann⁶⁰ og blev indladt til Del Borgo,⁶¹ en Méprise fordi jeg havde forfeilet Etagen. Vi syndtes nok forundrede paa begge Sider men man veed at fatte sig, og det fortrød mig ikke at have hendelsesviis couret en gandske elskværdig Familie.

3. Jan. Jeg var til Diné hos Kaas,⁶² som gaves i Anledning af Prinds Emil⁶³ af Augustenborgs Nærværelse, thi han er her incognito som Courier Frederiksen fra Leipzig, hvor han boer. Hans délabrerede financer trække ham hertil; men her er kun lidt at tage og saavidt jeg hører affærdiges han med 3000 Specier. Det var en smuk Herre i sin Ungdom, men nu er han det modsatte og aldeles ukiendelig. Mig kiendte han strax igien. Vi have i Roeskilde bivaanet Sessionerne med hinanden, hvor han og kom i mit Huus.

11. Jan. Kom den sørgelige Tidende med Posten, at den gamle Koefoed⁶⁴ i Følge Commissions Dommen skal arbeide i Fæstningen indtil han kan betale sin Stiftet skyldende Sum, hvis Størrelse jeg ikke kiender. Stakkels ulykkelige Familie! Han skal være aldeles sløv, maatte han dog døe!

16. Jan. I Raadstuen blev jeg modtaget med Efterretning om, at Justitsraad Hvidberg⁶⁵ (forrige Politiedirecteur) havde druknet sig i Damhussøen uden at man vidste Aarsagen dertil, dog skulde han have faaet et Brev, der havde gjort stort Indtryk paa ham. Han var skildt

fra sin første Kone, havde ved Døden mistet den anden og for nogle Uger siden giftet den 3die, som nu maatte ønske sig sin eenlige Stand tilbage. — Ved min Hiemkomst fortaltes, at bemeldte den druknede var i Aftes Kl. 7 bragt til Frederiksberg og lagt i Beenhuset, hvor han den heele Dag laae til Skiendsel for alle Nysgierrige, der strømmede til for at see ham. At saadanne Ulykkelige dog ikke kan vælge en ædlere Dødsmaade som at skyde sig! En Justitsraad, en forhen som Politiedirecteur saa vigtig og anseet Mand at brandmærke sig ved en saadan Skiendsels Død er afskyeligt. I Aften førtes han paa en Arbeidsvogn i en af Breder sammenslaet Kasse til Staden.

17. Jan. I Dag for 50 Aar siden fand Catastrophen med Struensee og Brandt Sted. Merkelige Dag i den Danske Historie, men som der ikke vil hædre de, der toge Deel i samme. Jeg var til et stort Middags Gilde hos Høyesterets Assessor Rosenkilde⁶⁶ med mange juridiske Embedsmænd, ibland andre ogsaa med E.Raad Schlegel.⁶⁷ Jeg gjorde R. opmærksom paa det Jubilæum, som han høytideligholdt, men [han] forsikrede ikke at have tænkt derpaa, imidlertid gav dette Anledning til Samtaler om hiint mærkelige Sujet, dog ikke høyt, men sagte gruppeviis og Adam Müller⁶⁸ fortalte ved denne Leylighed, hvorledes han nyelig ved Acternes Læsning var bleven overtydet om, at Commissionen med Rette havde dømt Brandt til den gyselige Dødsstraf. Denne havde nemlig tilstaaet at have pryglet Kongen, men at denne havde tilgivet ham det, hvorpaa bland andet kunde tiene til Beviis, at han siden havde ophøyet ham i Grevestand m. m. Da dette Udsagn erfarede ved Hoffet, blev den opvartende Kammerjunker Schack⁶⁹ (siden min Svoger) afsend med et Brev fra Kongen til Commissionen, hvori han paa sit Kongl. Ord erklærer aldrig at have tilgivet Brandt, men at han i sin daværende Stilling var tvungen

til at faire bonne mine au mauvais jeux, og at Synderen skulde dømmes efter Loven. — Grusomme Declaration!, som var Dronning J. M.s Værk og blev hun altsaa Brandtes Morderske.

19. Jan. Var Prinds Fritz med sin Major⁷⁰ hos os. Det var en saare munter Dag, thi der legedes Juul, ogsaa maskerede man sig og Prindsen morede sig især med at forklæde sig som Røver-Capitaine og male sit heele Ansigt med Sort og Brunt.

25. Jan. Bivaanede Comedien Fugleskyden af Clauren,⁷¹ oversat af Skuespiller Rosenkilde. Det skulde ud-pibes, men de svage Piber maatte give efter for et rasende Biefaldsklap og Raab. Stykket er i den Art som Kotzebues Kleinstäter og morer meget ved at sees engang, ja vel endog oftere.

P. Bertouchs⁷² Notification om, at hans Kone, født Klanel, den 29de f. M. er forløst med en Datter. Opbyggeligt! Han undertegner sig v. Bertouch-Lehn, dänischer Lehns-*Baron!*

28. Jan. Kongens Fødselsdag indfandt jeg mig ved Parol Tid i Forgemakket og blev med flere indladt til Lykønskning. Den gode Konge syntes at være i god Lune. Gud opholde ham længe derved. — Paa Raadstuen, hvor man sielden hører noget Godt, modtog jeg en Anmeldelse om, at Petræus⁷³ er gaaet falit, som er Utalliges Skiebne i vore Dage. Jeg spiiste hiemme og Kl. 6 rullede jeg afsted til Hove. Couren var stor, hvortil det frequente Besøg af Officierene meget bidrog. Der saaes en Prinds af Bentheim,⁷⁴ før i vores nu i Østerrigsk Tieneste. Han vil vel atter ansættes her med Fordeel, forstaaer sig. Min Dame til Taffelet var Fr. Levetzow⁷⁵ og ikke langt fra mig sad den nye Hofdame Fr. Haffener⁷⁶ hos Charlotte, hvis Bedstefader var Hof Conditor Müller, en Gnier, der i sin Tid ikke undte de daværende unge Hof-folk en Koppe Kaffe.

Avancements hørtes intet til, men for nogle Dage siden fik Politie Directeur Kierulff⁷⁷ og Bankdirecteur Peter Müller⁷⁸ af Høyesteret Korset. Prinds Emil er reist hjem med vel forrettet Sag, thi hans Gemalinde er bleven anerkjendt. Hans 19aarige Søn⁷⁹ er ansat som Ritmester a la suite ved de Jydske Dragoner, han selv har faaet et aarligt Tillæg af 1000 Spec. og 600 do bleve ham givet i Reise Omkostninger.

31. Jan. Var jeg til stor Diné paa Skydebanen, som ikke er af mine bedste Fornøyer. Rosenkrantz⁸⁰ var den eneste Minister som kom der. Kl. 8½ kom jeg hjem, tret og møet af Skaaler og Hurraraab.

2. Februar. Vare vi til Diné hos Wormskiold,⁸¹ hvor den ældste Søn dog ikke saaes, ja han havde endog lukket sine Værelser for Grev Knuth m. f., saa at disse Herrer maatte røge Toback ovenpaa i Faderens Værelse. Manden bliver tilsidst nok reent gal saa at han, ligesom nyelig er skeet med N. T. Bruun,⁸² vil blive sendt til Bidstrupgaard.

I Aften saavel som i Aftes skulde Geburdsdagsstykket været givet; men formedelst Zrzas Hiertesygdom afbestiltes det i Gaar Middags. Nu fortælles de nærmere Omstændigheder heraf. Roepstorff reiste nemlig i Morges paa 2 Aar for at samle Hestekundskaber darausen bei mir, wo die Butter heist Schmier. Denne Skilsmisse er falden Z. for tung til at kunde spille. Man vil paastaae, at Kongen skal have lovet R., at hvis han ved sin Hiemkomst havde endnu den samme Tilbøyelighed for hende, skulde det være ham tilladt at ægte hende. Dog i de 2 Aar vil andre liesons vel udslette denne i sig selv stygge og dumme Gienstand af hendes Hierte.

7. Febr. Var Lie og jeg til et Bryllup over Hestestaldene paa Christiansborg, hos Hofskriver Spiir,⁸³ der giftede sin eeneste Datter bort til en paa Vartpenge staaende Lieutenant Skowbye, der har lagt i Garnison i Ribe,

hvis formedelst Brudgommen, nemlig af taknemmelig Erindring om den Tid fandt sig foranlediget til at indbyde os. Jeg var ikke vel tilfreds dermed, men fortryder

Mindestøtte ved Ribe for W. J. A. Moltke.

det nu dog ikke, thi det var et muntert og høyst galant Bryllup, f. Ex. Overhofmarschallen med det blaa Baand paa Kiolen førte Brudgommen og kørte ham dertil under Fakkelskin m. v. Familierne Linde var der; det kgl.

Kiøkken og Conditorie serverede, kort det var ret bril-lant.

I Aften gaves det nye Stykke, neml. Geburdsdagsstykke-tet,⁸⁴ som nogle ubehøvede Mennesker søgte at pibe ud, men dog stod sig ved Klappernes Tapperhed. Imidlertid haanedes Hoffet, som var nærværende, ved at hysse, naar Kongen klappede og ved at Piberne lod sig høre, medens Hoffet endnu ikke aldeles havde forladt Logen.

15. Febr. [Gaves Fødselsdagsstykket igen]. Efter 10 Minuters Forløb lod Gongongen sig høre og Piberne maatte under et uhyre Raaben og Klappen stikke Pi-berne ind.

18. Febr. Fastelavns Mandag. Det deiligste Foraars-veir, som kunde ønskes til denne for Almuen saa vigtige Dag og den var ogsaa tilgavns paa Færde. Paa Frederiksberg blev Tyrken slaaet af Tønden, saa det havde en Art. Maatte Russerne omsider slaae ham ligesaa brav ud af Constantinopel, da vil Christenheden takke dem.

Paa Theateret gaves denne Aften Ulysses af Itaca, som skal have behaget saaledes, at Directionen er bleven an-modet om at lade det give oftere. En besynderlig Smag.

21. Febr. Blev atter Tyrken slaaet af Tønden paa Plad-sen ved Indgangen til Frederiksberg Have, hvor der var et saa uhyre Tilløb af Khvnere, at jeg henved Kl. 4, thi jeg skulde spiise hos Grev Schmettow,⁸⁵ ikke kunde trænge igiennem med Vognen uden ved en Politiebetients Hielp, der maatte gaae tet foran Hestene og kaste Menneskerne til Side, thi af dem selv veg de ikke af Flekken.

22. Febr. Fredag intet Taffel, thi Prindsesse Charlotte gav et Bal, hvortil Hoffet var indbuden og hvortil Her-terne mødte i civile Klæder, men da Localet er smaat, var kun de Udvalgte indbudne. De boe næst Consul Grams Hjørne Gaard i Amalie Gade.⁸⁶

28. Febr. Jeg hørte, at Kongen var syg og maatte vogte Sengen, hvisformedelst Taffelet til imorgen var afsagt.

1. *Marts.* Jeg indfandt mig Kl. 9 Sl. i Kongens Forgemark for at spørge til Majestætens Befindende og erholdt af v. Oppen⁸⁷ det glædelige Svar, at Kongen havde sovet vel og syntes at være ret munter. Imidlertid var Stadsraadet dog afsagt.

7. *Marts.* Aabnedes Høyesteret, hvor Kongen dog ikke tog Sæde, da han havde faaet Rosenfeberen, hvortil hans Upasselighed havde declareret sig. Ceremonien tabte alt-saa sin Høytidelighed, hvormed den nye Justitiarius⁸⁸ var saa meget mindre fornøyet som han netop havde udsat Begyndelsen af sin nye Function til denne Dag.

8. *Marts.* Indfant jeg mig tidlig i Forgemarket for at høre til de høye Syge og Efterretningerne lyde ikke aldeles efter Ønske. Damerne i Forgemarket vare ey heller i godt Humeur.

9. *Marts.* Jeg indfandt mig atter i Forgemarket og Efterretningerne vare bedre ligesom Damerne ogsaa vare mere oprømte end igaar. Ved Samtalen blev jeg lidt Høyrøstende, hvorudover man gav mig et Vink om, at Kongen befandt sig i det næste Værelse. Dette, i Dronningens Etage, kunde jeg ikke begribe, hvorfor man oplyste mig om, at Kongen, uroelig over Dronningens Sygdom, havde ladet sin Seng flytte op i et Værelse næstoptil Dronningens Sovegemak. Atter et nyt Beviis paa den gode Konges ælskværdige Sindelag.

12. *Marts.* Jeg talte med Jfr. Fenger,⁸⁹ som sagde, at Kongen endnu ikke kunde komme op af Sengen, at Rosen havde flyttet sig til Bagdeelen af Hovedet og at han befrygtede, at den vilde medtage cheveluren. Men hvad vil Kongen siige, hvis han skal tye til en Paryk.

Staden har i denne Tid moret sig med alskens Snak om Engælændernes Hensigt med os, som ikke gik ud paa mindre, end at vi skulde afstaae Sieland og Fyen til samme mod at erholde i Vederlag Kongeriget Hannover,⁹⁰ men idag beroeliges man ved en fiin Erklæring i

Statstidenden i Henseende til sligt. Iøvrigt er det vist, at Foster⁹¹ ventes med første tilbage og at han medbringer Høsebaand Ordenen for vores Konge, hvorhos de Tydske Aviser have givet Vink om en nøyere Alience imellem Engl. og Danmark, samt at der sigtedes til en Formæling (dette sidste maatte da vel være imellem Kongen af Engl. og Caroline).⁹²

14. *Marts.* Kongen er igien flyttet ned hos sig selv, da han første Gang maatte staae op og faae Sengen redt m. v. Khr. Rømeling⁹³ sagde mig, Kongen er vranten, det er et godt Tegn hos den Syge, nemlig at han kommer sig.

15. *Marts.* Conferentsraadinde Fleischer⁹⁴ døde imorges, som var ret vel for dem, der maatte være om hende. Den Afdøde arvede anseeligt efter hendes Mand og havde anseelige Pensioner fra flere Kanter, men døde dog saa fattig, at der intet er til Begravelsen; hvorimod hendes Søster Oberstinde Schmidt⁹⁵ uden Formue med 6 Børn slaar sig godt igiennem med en langt ringere Pension.

16. *Marts.* Dronningen er fuldkommen bedere, men Kongen har faaet en slem Hoste, som ikke lader ham sove, som standser hans Kræfters Tiltagelse.

19. *Marts.* Kongen begynder at faae Interesse igien for de offentlige Anliggender og skal ogsaa have expederet et og andet.

22. *Marts.* Med Kongens Befindende gaaer det vel bedre, men han kan dog ei endnu ret komme til Kræfter, hvisformedelst ogsaa Buletenerne vedvare.

26. *Marts.* Sagnet om Ch. Pr. Forlovelse med Kongen af Engeland fornyer sig som noget Vist.

1825.

6. *Januar.* Var jeg til en stor Diné hos Pr. Chr., hvor General Bülow⁹⁶ spillede en sær munter Rolle i ved Bordet at fortælle meget høyrystende adskillige Krønikker, be-

kræftede med Trumpfer imellem. Der fortaltes, at Wleugel havde udsat 5000 Rbd. til sin Begravelse, som skal gaae for sig paa Mandag med alle Ceremonier, ledsaget af 9 Kanoner etc. Grev Rantzow⁹⁷ gjorde Marschals honneurs og Holck⁹⁸ Kammerjunkerenes.

7. *Januar*: Var jeg til Taffel hos Kongen, hvor ogsaa de 3de nye Admiraler fandtes, saa at Herbst⁹⁹ og Bille¹⁰⁰ toge Rangen over Hoffets Herrer, der nok smærtede noget. Mig kom herved i Tankerne, at nok Buchwald¹⁰¹ er af alle den fiineste Hofmand, thi uagtet han havde beklaget sig over, at hele Verden gik ham forbi, saa var han dog den første, der havde indfunden sig hos Bille for at gratulere. Hvad mig angaar, da føler jeg intet ved Krigsstandens gyselige Spring og ved denne Leylighed havde jeg alt Dagen forhen øved mig i Taalmodighed, da Bille snappede den Dame vek, som ellers var falden i min Lod, og hvad meere er, jeg satte mig ydmigen ved hans venstre Side og morede mig ret godt, endskiøndt jeg havde Bülow ved den anden Side, der mindede mig end meere om min Ubetydelighed ved at tænke mig ligeledes snart placeret paa hans venstre Side.

Ved Taffelet gjorde jeg den Islandske Bispes¹⁰² Bekiendtskab; jeg fand en vakker Mand i ham, der teede sig ret vel og det var langtfra at jeg tænkte mig ham saa brav som han forekom mig at være.

10. *Jan.* Min noviteten Stafette¹⁰³ havde bivaanet Wleugels Begravelse, hvorved intet videre extraordinairt end at i 3de Vogne foran Liigvognen 3de Comandeurer havde kiørt med Dannebrog Ordenen, Commandeurstaven og Elephant Ordenen. Capitainer havde baaren Liiget. Den samme Stafette fortalte, at Ministeren Kaas¹⁰⁴ havde kiøbt Baroniet Løvenborg ved at paatage sig Gielden og udbetale Kongen 27000 Rdl. resterende Skatter. Derimod havde han averteret sin Gaard her i Byen og Bondegaarden paa Ordrup-Veien til Salg. Gjør han dette

i Haab om at faae noget derved til at betale Kongen med, da gjør han nok en feil Regning, thi kan han faae prioritetene ud deraf, saa maa han være glad. Gud veed, hvad den gamle Mand tænker, nu saa silde at inklade sig i slige Vidløftigheder.

28. Jan. Kl. 9 Sl. var jeg i Kongens Forgemak til Gratlations Cour. Det vrimlede der af Officierer og deribland Oberstlieutenant á la suite Hertugen af Augustenborg, som Kongen havde indbudet, siigende, han ventede Prindsen af Hessen for under dette Foregivende at kunde ordne Cronprincessens Palais til hans Modtagelse og saaledes blev Princesse [Caroline] Amalie overrumplet ved at see sin Broder. Efter Couren gjorde jeg min Opvarntning hos bemeldte Hertug, der viiser sig usædvanlig venlig. Om Aftenen Kl. 7 var jeg atter til Hove, hvor der var en talrig Samling, NB. for det meste af Lieutenanter. Kl. 9½ tog jeg hjem igien, da jeg ikke var ansagt til Kongens men til Marschals Taffelet. Ved min Bortgang stødte jeg paa Overhofmarschal Hauch, som sagde, at han, for ikke at genere mig, ei havde ladet mig tilsiiige til Taffelet, hvorpaa jeg svarede, at jeg dog netop havde belavet mig paa at blive, da Grev Schulenburg havde lovet mig, at V. Port skulde staae aaben for mig til efter Midnat, men nu maatte han tillade, at jeg forføyede mig bort; han var gandske tavs herved.

29. Jan. Var jeg i Skuespillet; thi endskiøndt man har berøvet os Friparqvettet om Løverdagen, saa stod det os dog aabent idag. Kongen blev værdigen modtaget, men ikke lige saa værdigen beværtet; thi Operaen Floribelle¹⁰⁵ er meget tør eller rettere altfor monoton til at kunde more; men det er jo sædvanligt, at man paa denne Dag giver noget kiedeligt. Musiken af Weise skal være meget kunstig og derfor er det vel ogsaa, at den ikke faldt i Gehør; dog var der enkelte smukke No., som hovede mig fortrinlig godt og deribland især en duet

imellem Zinck¹⁰⁶ og Kirchheiner.¹⁰⁷ I Parqvettet fortalte man, at de 3de Excell. Danneskiold havde været ved Taffelet Aftenen forhen, hvoraf jeg slutter, at jeg og mine Lige derfor maatte blive derfra.

6. *Februar.* Concert hos Pr. Chr., hvor der var en umaadelig stor Forsamling. Man ventede iaar ingen Concert der, da Financerne ere svage, men ventelig fandt denne Sted i Resp. af Svogeren Hertugen af Augustenborg og, var dette virkelig Tilfældet, da paaskiønnede han det ikke efter Fortieneste, thi han var aldeles ikke nærværende under Couren, men kom i det Øyeblik, da Musikken begyndte og af denne profiterede han ogsaa meget lidt, da han skal have promeneret meest med en og anden i For-Salen. Han synes overalt at være meget forandret og ikkun lidt deeltagende i Forlystelser. Jeg saae der 2de fornemme Damer, Princesse Broglio,¹⁰⁸ Nicolais Svigermoder, og Grevinde Hardenberg, Hardenberg-Reventlows do,¹⁰⁹ men Gud veed, de havde intet fornemt i deres Væsen, den første især er lille, unseelig og har aldeles ingen Air comme il faut; den anden er yderst grim.

8. *Febr.* Schulenburg fortalte mig Aarsagen til Hertugen af Augustenborg, hans Alvorlighed: Kongen nemlig har rystet ham brav ved at bebreide ham, at han ved sin Secretair havde ladet Biskop Tetens¹¹⁰ tilskrive, at Hertugen frabad sig den indbyrdes Underviisning indført i sine Skoler; Kongen lod ham vide, at han ikke var meere end hans Undersaat og, dersom han tvivlede derpaa, vilde han give ham Beviis derpaa; Kongen sluttede endeligen med, at nu kunde han skrive til hvem han vilde og klage. Hertugen har nemlig eengang klaget over Kongen til Keiseren af Rusland som Chef for det Holsteenske Huus.

11. *Febr.* Til Dagens Historie hørte den igaar forefaldne Tildragelse med Major Bülow,¹¹¹ som paa Gaden

dræbte sig med et Pistolskud ved Siden af sin Kone, men da Historien fortælles forskielligt, saa vil jeg ikke anføre noget derom.

4. *Marts*. Jeg hørte fortælle, at Comtesse Joldy¹¹² er forlovet med Khr. Copmann i Paris, som forundrede mig saa meget meere, da Spanieren ellers bærer Næsen saa høyt og dog kan antage en Professor Søn til Sviger-Søn.

7. *Marts*. Jeg regaleredes med følgende Chronique scandaleuse: Khr. Römeling nemlig er bleven sterbens forlibt i Dandserinden Wernecke¹¹³ og engageret hende at boe hos ham med sine 4 Børn; efter at have passeret 2de Nætter hos ham, har hun ikke funden sin Regning ved at forblive Løvtet troe og blev borte, hvorimod han forfulgte hende, hvor hun fandtes, kom endelig ud paa Gaden med hende i Aftenstunden, hvor hun endelig gav ham et par paa Ørene og smuttede ind til en Veninde. 2de af hendes andre Tilbedere havde fulgt dem paa Hælene og været Vidne til denne Scene som nu udbredes overalt. Imidlertid har ogsaa Kongen faaet Nys derom og givet R. en faderlig Formaning, samt sagt ham, at dersom han tog Skøgen ind til sig paa Giethuset, skulde han flytte derfra, hvilket General Bülow ogsaa skriftlig har maattet betyde ham. R. i sin Letsindighed har fortalt dette i sine Thee-Selskaber, bestaaende af Dandsere og deslige, saa at han nu er Fabelen i Byen.

14. *Marts*. Jeg hørte en smuk Anecdote. Der har nemlig været falske Comediebilletter igang, i hvilken Anledning Theater-Directionen har foranlediget et Politie-Førhør optaget, der havde et ubehageligt Udfald for Directeurerne Holstein¹¹⁴ og Olsen,¹¹⁵ da deres Tienere ogsaa bleve kaldt til Førhør; den førstes forklarede, at Kammerherreinde Holstein tillod ham at tage 50 Parket-sedler ad Gangen at sælge dem og at deele Profitten med *hendes Naade*, hans Frue, og den andens gav en saadan Oplysning, at han kunde sælge en Deel Billetter, tage

i Herrens Navn, og sælge dem til sin egen Fordeel, hvorimod han maatte renouncere paa al anden Løn. Kongen, herom underrettet, vilde skaane D'Hrr. Directeurer og gav derom Politiedirecteuren et Vink, som derpaa sluttede Forhøret og sendte Directionen det til behagelig Efterretning, saa at de nu indbyrdes kan fordøye den blamade, de for Verdens Øyne have tilføyet sig.

21. *April*. Schulenburg fortalte mig, at General-Krigs-Commissair Aubert¹¹⁶ i Odense har udgivet et fransk Verk over vores Affaire ved Sehsted og den derpaa fulgte Retraite, hvori han hudflætter Pr. Frederik af Hessen paa en saa grov Maade, at denne har af Kongen forlangt en Undersøgelse, hvorefter enten han eller A. maatte forlade Tienesten. Kongen skal være yderst opbragt og vil ventelig ikke skaane Manden dennegang, som han dog forhen ofte skal have giort.

22. *Apr*. Imorges fik jeg fra Landgreven¹¹⁷ paa Gottorp ved Etatsraad Manthey¹¹⁸ en fransk Bog tilsendt intitulé: La pierre zodiacale du temple de Dandérah, expliquée par S.A.S. le Ch. de H. Imprimé du consentement de S.A. Saavidt jeg i en Hast kan see og skønne er dét en Mr. Champion i Paris, som publicerer Bogen, og at Explicationen er et Foster af Svermerie.

26. *September*. Der taltes om, at Amtsforvalteren i Mariboe Lundal¹¹⁹ er bleven suspenderet og arresteret for Bedragerie og Cassemangel, hvorhos man yttrede Bekymringer for Stiftamtmanden,¹²⁰ der ved Hiælp af L.'s Kasse skal have dækket sine Mangler. Denne samme Herre skal være ude paa Frierie, gid han maatte finde en rig Brud, der kunde læge hans Saar. Man maatte græde over, hvis denne ellers vakkre Mand skulde komme ilde afsted.

15. *November*. Min Noviteten Stafette fortalte mig, at Buchwalds¹²¹ anden maitresse, en fraskilt Doktor Frue

Bugge¹²² var i dyb Sorg kommen til Sørgehuuset for at see Liiget, men at Jomfrue Kiærulf havde nægtet hende Indgangen, hvorudover en Strid imellem disse dydige Damer var opstaaet; den første nemlig beraabte sig paa et aabent Brev, som hun foreviiste og hvori den Afdøde havde tilladt hende Adgang til sit Liig samt at hun havde 2 smaa Børn med den hensovede; hvorimod den anden paastod, at Brevet var falskt og at hun havde en Søn paa 20 Aar med ham. Under denne ædle Strid kom Executor Gössel¹²³ til, han saae det aabne Brev og kiendte for Ret: da Brevet er ægte, bør Frue Bugge indlades; det skeede, hun faldt paa Knæ ved Kisten, ydede den Afdøde sin sidste Tak i ømme Klage-toner, kyste hans kolde Haand og forsvandt. Hvor rørende! men hvilket scandal har ikke den Afdøde givet.

22. Nov. Jeg gjorde først min Cour hos Pr. Ferdinand i Anledning af hans Geburdsdag. Kongen havde alt været der og foræret ham 2 deilige Ridehæste og bland andre Bagateller befandtes paa et dækket Spillebord en Ridepisk, vel passende for de 2de Heste, men dog en synderlig Foræring for en Prinds, der sagde mig, det bedste kommer endnu, thi NB. han ventede endnu Familien. Vi talte om Jessens Giftermaal med Jomfrue Terbork, der i vores Overformynderie har staaende omtrent 28000 Rdr., hvoraf dog ikkun 4000 Sedl. og 1500 Sølv kan udbetales til Udstyr; Resten skal staae fast, som han dog vil vide at faae løsnet, hvilket Tilfælde ikke er sieldent.

Kl. 8 var jeg hos Pr. Chr. til Aften i den fæstlige Sal, som alt talte mange Giæster. Det høye Herskab kom ogsaa strax til Syne og ½ Time seenere var ogsaa Kongen og sine høye Døttre der. Ballet begyndte med en Vals. Pr. Ferd. á la tête med Cr. Princessen og Pr. Chr. med den franske Minister St. Simons¹²⁴ Dame, som er lille og net ret som hendes Datter. Derpaa en Cottillon af 8 Par, som gik ret net. Pr. Wilhelmine dandsede den

med St. Simon, som skildte sig ret godt ved samme; derefter en ecosesse.

23. *Nov.* Auber[t] er da afleveret i Kastelet, en Ritmester Schultz¹²⁵ fra Odense maatte bringe ham derhen, som skal have været en vanskelig Forretning og nær kunde have kostet Ledsageren sin Charge, da han, Auber[t], havde i Kastelet slit sig løs fra ham, men heldigviis blev funden igien i Hotel d'Angleterre.

28. *Nov.* Saa den nye Wodeville: Kong Salomon og Jørgen Hattemager¹²⁶ af den Landflygtige Heibergs Søn med temmelig megen Tilfredshed, dog modtog jeg ikke Stykket med saa uhyre Bifald som Parterret, der og maae have noget forud i denne Genre, men harmeligt var det at høre dette rasende Bifald, naar man kommer ihu, hvormeget Godt derimod som oftest udpiibes. Stykket kan sættes ved Siden af Indtoget.¹²⁷ Originalen maatte dog i et og andet forandres efter at Rollerne alt vare indstuderede, thi man maae ei fornærme de i vore Dage saa vigtige Brødre Rothschild. Meget skal altsaa være bleven strøgen og Navnet Rothschild forandredes til Goldkalb etc. Umaadelige Vittigheder og Løyer, men à la Corsøer forefalde i Piecen og man kunde godte sig ved at see det, naar man kun ikke overdøvedes af et saa støyende Bifald.

1826.

14. *Januar.* Idag bragte jeg Excellencen Colds¹²⁸ dødelige Afgang i Erfaring. Han var nemlig meget svag, som forøgedes ved, at hans Søn¹²⁹ Secretair i Almueskole-Directionen har for anden Gang maattet blive sendt til Bidstrup; den sørgende Fader fik en Blodstyrning og faa Timer derefter var han ei meere, uden sandsynligviis at blive savnet af andre end af sin Familie, thi for Verden var han alt længe forhen død og borte.

28. *Jan.* Henved Kl. 7 indfandt jeg mig ved Hoffet og fandt en stor Forsamling hos Overhofmarschal Hauch, hvor man qvægedes med en god Koppe Thee. Hoffet kom først Kl. 8 til Syne, da Dronningen havde trukken det i Langdrag, ventelig for at forkorte Entretiennen, som ogsaa skeede; thi efter $\frac{1}{2}$ Time omtrent gik de alt til Spillebordene. Gemakkerne var heel lidt opvarmede, saa at Temperatouren var god og at den gode Dronning altsaa ikke vil have taget Skade af denne Aftens Etiquette. Kongen var i Søuniform, som var noget sieldent. Abrahamsen¹³⁰ gjorde Blæst, da han Dagen efter skulde afgaae til Petersborg med Blomes¹³¹ nye Creditiv og med det Blaaebaand for Nicolaus, som dog ikke han men B. skal overlevere. Imidlertid vil A's Ordens Gallerie nok ved denne Leilighed blive forøget med et nyt Exemplar. Paa Stedet blev jeg først ansagt til Kongens Taffel, men, da min Vogn alt ventede paa mig, undskyldte jeg mig først for Hof-Furere og siden for den fine Overhofmarschal selv foregivende, at jeg havde ondt i Foden, som en Mindelse til Podagra og humplede for deres Øyne heel skrøbelig ud af Døren, saa at jeg henved Klokken 10 var i mit Hiem, heel tret af Dagens Byrde.

1. *Februar.* Jeg maatte forføye mig til Skydebanen, hvor Kongens Fest skulde holdes, men noget før min Affart kom Fuglekongen, en god ærlig Bagermester¹³² til mig med Anmodning om, at jeg vilde belave mig paa et par Indvielses Ord i Anledning af Prinsesse Wilhelmines Byste af Thorvaldsen, som nu var opsat og hvis Slør skulde aftages i Selskabets Overværelse i en Slags Høytidelighed. Jeg indvendte meget mod denne sildige Anmodning, men vilde dog ikke lade mig forbløffe og lovede at tage Sagen i Overveielse. Forsamlingen var talrig; Prindserne Chr., Ferd. og Philipstal¹³³ bivaanede den. Den første, som kom meget seen, førte jeg ind til Bysten,

alle øvrige fulgte efter og derpaa oplukkede jeg min Mund saaledes: „Broderskabet, som med dyb Erkiendlighed paaskønner den Naade, Kongehuset viiser samme, erindrer sig med den allerhierteligste Taknæmmelighed den Tid, da Hds. Kgl. Høyhed Prinsesse Wilhelmine værdigede at være Broderskabets høye Foresatte;¹³⁴ men for at forplante Erindringen herom til den sildigste Slegt opstilledes her Allerhøystsammes Byste og idet den bliver synlig for den taknæmmelige Forsamling indvies Hds. Kgl. Høyhed herved som Skydsengel for vort Broderskab. Længe leve Pr. W.! Hurra“, der gientoges tre Gange af Forsamlingen. Med denne Impromptue maatte de tage til Takke og glad var jeg, da jeg var færdig dermed. 7½ kom vi først fra Bordet og henved 9 var jeg først hiemme igien; thi Pr. Chr. forblev usædvanlig længe der efter Bordet, skjøndt han endnu samme Aften skulde paa Harmonie Ballet.

3. Febr. Var jeg ved Kongens Taffel, hvor det heele Kl. Huus var forsamlet, thi da Pr. Chr. havde beværtet de Kl. i Onsdags, saa gaves Giengield derfor. Carl Moltke,¹³⁵ Juel¹³⁶ fra Paris og Grev Schulin¹³⁷ spiiste ogsaa med, den sidste bivaanede, formedelst Sygdom ei Geburdsdagsfesten. Ogsaa 2de Brødre Levetzow,¹³⁸ Kammerjunkere og Sønner af Amtmanden i Huusum, vare ved Taffelet, hvoraf den ældste, der seer et Faarehoved lig, skal have oversat Ingemanns Verke paa Tydsk, det er altsaa en Genie-Mand, som man maae have Respect for, men hvad skal der dog blive af den store Skare Kammerjunkere?

15. Febr. Idag bragtes det Rygte paa Raadhuuset, at v. Oppen¹³⁹ havde expederet sig selv med et Skud, som jeg dog ikke vilde troe, men, da jeg derom forklarede mig for min Noviteten Staffette sagde han med en betænkelig Mine: Kiedsomhed over hans store Lidelser

kunde maaskee have bevæget ham dertil, og nu veed jeg ei, hvad jeg tør troe.

17. *Febr.* Var jeg ved det Kl. Taffel, hvor det lykkedes mig at erfare Dronningens Meening om Medea;¹⁴⁰ de første Ord, hun sagde, vare: Um diese Opera bemühet man sich nur einmal. I øvrigt var hun temlig vel tilfreds med *Zrza* og kunde ikke lide, at man ei var tilfreds med hendes Spil, thi, sagde hun, vi faae aldrig hendes Lige i Stemme igjen.

12. *Marts.* Nyelig, Admiralinde Billes¹⁴¹ Geburdsdag, skulde Pr. Ferdinand efter Sædvane give hende en Present, men havde ei Penge, hvorudover Bauditz¹⁴² gav det Raad, at man efter saadanne Omstændigheder vel kunde lade det glide over, hvorpaa Prindsen svarede: Veed De ikke, at Kongen hvert Aar maae give Røverstaterne¹⁴³ Foræringer? Der kan man ret siige: Stank für Dank.

Ved dette rinder mig en anden Tildragelse i Tankerne: Bille gav nyelig et Bal; Pr. Chr., Bille, den Engelske Gesandt og den unge Schimmelmänn spillede sammen, ved hvert Hjørne blev sat et Bord med Viin etc. Den Engelske og Schimmelmänn skal skifte Plads og see, Bordet imellem dem styrter om og det smukke Gulvteppe blødes i Viinen; der strides om, hvem der har Skylden og da Engelsmanden ei forstaaer Sproget, veltes Skylden paa ham, idet Admiralinden kommer til og harmedes over Viinfloden, vender hun sig om siigende til den første, der mødte hende: Jeg tænkte det nok, at det maatte være den engelske Stud, der var løben paa. En smuk Yttring for en Dame af Stand. Men sandt nok, denne Stand paa dette Sted kan dog ikke qvæle Borger-Nykkerne. Hun dør ei heller i Synden; thi vidt og bredt tales der om denne Vertindens Høflighed.

14. *Marts.* Henved 8 drog jeg i min Gik til Staden for at soupe hos Biskop Munter,¹⁴⁴ hvor Selskabet bestod

af denne og Riber Bisp,¹⁴⁵ Stiftsprovsten,¹⁴⁶ 2 Professorer Theologie, 1 Professor i den latinske Veltalenhed, 1 Lector Theologie, 1 Capellan, 1 Dr. Theologie samt Capellan, 1 Ammanuensis og en Cand. Theologie. Her maatte man vel have sagt om mig, hvad jeg selv tænkte: Hvad vil Saul imellem Propheterne. Haarene reiste sig ogsaa af Skræk paa mit Hoved ved Synet af denne Lærde Forsamling og dog gik det mig ret godt; thi disse Mænd viiste aldeles ingen Lærd-Pedanterie, men talte om alskens verdslige Ting, saa at Tiden gik ret behageligt uden at man spillede Kaart. Soupeen var endt Kl. 11, da enhver drog hjem til sit.

17. *Marts*. Man fortalte mig, at Khr. L. Bardenfleth¹⁴⁷ ikke skal følge sin Prinds paa Reisen, men vel hans Svoger Evald,¹⁴⁸ saa og Hertugen af Holstein-Glücksborg,¹⁴⁹ som skal styre Codillen og en Greve Rantzou¹⁵⁰ til Breitenborg som Cavaler. Denne Indretning er heel anstændig og vel ogsaa hensigtsmæssig, men jeg frygter nu for Emil,¹⁵¹ som dog havde Haab om at følge med.

28. *Marts*. Det nye Stykke, William Schekspear¹⁵² af Boye gaves med velfortient Bifald. [En af Scenerne] er saa comisk vittig, at selv den største Misanthrop maatte lee ad den. Man kunde grant høre Kongens og Dronningens Latter. Uden Tvivl er det et af de bedste Original Producter i den seenere Tid. Huuset var prop fuld.

31. *Marts*. Ved det Kl. Taffel var ogsaa Kammerj. Gr. Moltke,¹⁵³ Admiralens Søn, som nu boer paa Landet, hvor han i Egnen af Hirschholm har en liden Gaard. Denne samme Herre er nok nær ved at blive sin Fader lig i at være gal, thi han talte heel underlig, kaldte mig idelig sin naadige Oncle og trængte sig frem at tale med Dronningen, der kiendelig trak sig en bonne ordre tilbage fra ham. Kongen talte om Professor Rasmussen,¹⁵⁴ der har skaaren Struven over paa sig, at han havde væ-

ret forfalden til Drik, en Lidenskab, hvorfra man letteligen ikke kommer tilbage, naar dette ikke sker ved at den, som førstegang har en dygtig Ruus, faaer en eftertrykkelig Lussing.

9. April. [Gav Moltke en større Diner, ved hvilken serveredes] Skilpaddesuppe, smaae Posteier med Kalvebrissel og Kastanier, Kalve Kyll med Sauce af Fløde og Soya, smaae stegte Blødpølser med Kastanier, Skinke med Lindser og Gulerøder og unge Asparges, Aal i Gelé, Dyresteg, Winer-Tærte og Rødgrød med Fløde, samt en anstændig Dessert. Rødviin, Portviin, Madera og Mallaga; til Aften som sædvanlig med Orange-Iis. Vil man siige, det var for meget, da svarer jeg: Verden er nu saa ødsel, at man ikke kan andet end følge Strømmen og at jeg med Hensyn til Viinen har været saare moderat mod andre.

Det fortæltes, at Gersons¹⁵⁵ Enke nu virkelig er forlovet med Princen af Pigniatello med Tilføyende, at hun i den Katholske Daab skal have Navnet Colorado¹⁵⁶ efter den Østerrigske Minister, som skal staae Fader derved; en plaisanterie formoder jeg.

14. April. Ved det Kl. Taffel var idag en Bülow¹⁵⁷ i Justits-Uniform, som skal være Herredsfoged etsteds i Jylland; mig synes, at der skal være et Aber ved denne samme Herre, men mindes ikke, hvori det bestaaer; han havde ellers megen Suffisance. E. R. Stephensen,¹⁵⁸ som kom noget seent, salutede de Kl. med sin Hilsen, skiondt jeg gav ham at forstaae, at man ikke maatte lade sig mærke med, naar man kom for sildig. Manges Øyne vogtede paa ham. Man har fortalt mig om denne Mand, at han har indgivet en Regning paa 3000 Rdl., det eene Tusinde som Betaling for sin Islandske Lov-Codex,¹⁵⁹ de andre tvende for Reise-Omkostninger. Det første skal han have faaet, men paa Resten har man ikke

villet inklade sig. Jeg slutter af denne hans Adfærd, at Pengene dog maae være ham kiærere end Guldkorset, hvilket han, efter sine Udladelser til mig, gjør stærk Regning paa, men som nok kunde slaae ham feil, hvis han virkelig er bleven belønnet med 1000 Rd.

Dronningen erklærede sig utilfreds med den nye Vaudeville,¹⁶⁰ ventelig i politisk Henseende, da den har den 2den Aprils Feide til Gienstand, thi ellers ere hendes Domme saa juste, at man ikke kan andet end tiltræde dem.

28. April. Jeg gik i Comedien, hvor gaves Heibergs 3die Vaudeville Intriguerne i Skolen,¹⁶¹ ret moersom og om den havde været den første, maaskee meget moersom; thi mig forgaaer Lysten til det Slags Løyer, som for engang er ret artig, men for ofte dog maae kiede, da der ingen sand Gehalt er deri. Publikum synes ikke at være af min Meening; thi Huset var propfuldt og Bifaldet var støyende, især da Rosenkilde¹⁶² traade frem som Skole-Dreng med sine Bøger i en Rem, røde Haar, en Trøye med 2 Rader Knapper tæt ved hinanden etc.; man kan ikke nægte, at han er original i denne Genre. Det Heele skal være en Kritike paa Mis Elkins¹⁶³ Institut; Skildringen er bidende. En Med-Lærerinde, Jomfrue Jørgensen, spiller i Frøken Sporons¹⁶⁴ Manner at tee sig, som skal være frapant lig. Stykket er i een Act, saa rigelig maalt, at man har ondt ved at vedligeholde Opmærksomheden.

14. May. Jubel-Dagen¹⁶⁵ Kl. 12 kiørte jeg ad Høybroe til efter ordonencen og fandt der en lang Rekke af Vogne, saa at der medgik $\frac{1}{4}$ [Time] inden jeg naaede den lille Slotsport ved Siden af Kirken, hvor man skulde staae af. I Kirken blev jeg ledsaget af en Sort Mand til en indlukt Stol i første Rang, hvor jeg fandt Grevinde Danneskjold, som var meget naadig og spurgte med me-

gen Venlighed til mine Aalborgske Børn etc.; der efter kom min Ven Schulenburg, Hauch og Schubart, dernæst Admiralinde Bille og til Slutningen Pr. Bendheim ved Siden af hende, som kryede sig efter at have betragtet os andre med Ligeegyldighed. Henved 1½ kom Hof-fet, nu preluderede Orgelet og under dette kom langs ad Kirkens mellemste Gang 4 sorte Kirkebetjente 2 og 2, efter dem Bispen i sin Kronings Ornat med Kalken og Liebenberg¹⁶⁶ i Messe-Serk og Messehagel med Bibelen paa en rød Fløyels Pude og efter disse Stadens 2de Provster. Bispen og L. traade op til Alteret og hensatte der, hvad de bare, de andre fordeelte dem til højre og venstre af Alteret, hvor alle Stadens Præster sadde i halv Cirkler. Og Bispen samt L. toge ogsaa Plads der under Sangen. Ved Siden af den første sad Aalborgs Bisp,¹⁶⁷ ligeledes i en af Kronings-Ornaterne. 3de Sange, hvorimellem Liebenberg hylede jammerligen Collecten, eller hvad det kaldes, vare evig lange og kiedede saa meget meere, som man alt ventede længe og frøs, endelig traade Bispen for Alteret, ei i Prædike Stolen og brølede paa sin Vis en Tale, som ingen, der ei havde Exemplaret deraf, kunde forstaae, thi denne ellers saa lærte og ypperlige Mand har som bekiendt ei den bedste Tale-Organ. Vi, som fandt Exemplarer af Talen paa vore Stole, kunde følge Taleren, hvorudover vi dog havde nogen Aandsnydelse, men Gesandterne ligeoverfor os syntes at røbe Utaalmodigheds-Bevegelser. Endelig sluttedes Festen med en Lovsang, som udførtes af vore Sangere og Capellet, der var meget skøn, men dog for lang. Nu kiørte hver til Sit og Klokken gik til 5, da jeg kom hjem. Endskiøndt Festen saaledes ei havde det Tilløkkende, som den burde have havt, ved f. Ex. at være kortere fattet, ved en bedre Veltalenhed, ved en fuldkommen harmonisk Messe-Sang, ved blidere Veir etc., saa var den dog

ikke uden Interesse for saavidt at see den skønne Kirke i det Øyeblik, hvor den var fyldt med et stort Mennesketal i bedste Smykke; ja den brogede Vrimmel paa Kirkegulvet gav et skønt Blik ovenfra. For mig, som kiendte Christiansborg i sin forrige fulde Lyster, var det ei heller uden Interesse at see den store Slotsport besat med Vagt af Garden til Fods, som i mine Lieutenants Dage. Hoffet nemlig var draget igiennem denne Port og traadt af i nogle for det arrangerede Gemakker, hvorfra de gik ind i Kirken. Dette maae have været et indtryksfuldt Øyeblik for Kongen og Dronningen, naar de tænkte tilbage til det gyselige Tilfælde, der drev dem ud af denne stolte Kongeborg. Efter Gudstienesten, siiger man, skal Geistligheden have været stedet til Audience i disse Gemakker.

Imidlertid er det frapant, hvad Forskiel der ved denne nye Kirke opdages i Nutidens Smag og den, der herskede i 6te Christians Tid, der lod den gamle bygge. Denne prunkede med Marmor, Forgyldning og et herligt malet Blafon forestillende Opstandelsen, samt var forsynet med mange indlukte Stole, forsynede med Vinduer; denne derimod er hvelved og har intet af alt dette, er ene med en Wurf afpoleret, har faae og halvaabne Stole uden Vindue selv kun faae Vinduer i Murene, saa at den i Vinter Dage vil mangle Lysning. I den gamle Kirke var der i samme Ende som nu 3de kongl. Tribuner med Kakkellovne og Vinduer for; under disse en fyrstelig do. og 2de for Hofdamer og Cavalerer, samt derunder igjen for Stadens Herskaber og kunde den mellemste deraf aabnes saaledes ind til Kirken, at derigiennem høytidelige Processioner fandt Sted. I den nærværende er der kun een kongl. aaben Tribune, der vel seer godt ud, men er mindre hensigtsmæssig for Damerne, hvorpaa Dronningen gav et Exempel, at hun snart maatte svøbe sig

ind i sin Chavl, som hun ikke gjør i Skuespillet. I den gamle Kirke var Prædikestolen over Alteret og et stort Orgel igien over Prædikestolen; i den nye derimod staaer attermeldte Prædikestol ved Foden af Choret som en Jydepotte og over Alteret er under Hvelvingen et slags Gallerie, hvor Musikken gives NB. uden Orgel, thi dette er placeret lige overfor udover den kongl. Tribune paa et lignende Gallerie, og har dette Orgelverk Udseende af et lidet Positif, skjøndt det har stærke Toner nok etc.

22. *May*. Prinds Fritzes Confirmationsdag gik det med Farten til Slots-Kirken til paa samme Maade som Jubel-Søndagen, men jeg blev dennegang ført ind i en anden Stol, dog igien med Grevinde Danneskiold, Frue Colbjørnsen,¹⁶⁸ Generalinde Bülow, Gr. Hardenberg, Hauch og Slanbusch.¹⁶⁹ Kaas, som sad i Naboelaugget, fortalte mig, at Kongen havde ophøyet mig m. fl. til Nr. 11 i første Classe, hvorved jeg tænkte: det er behageligt, at jeg er kommen i Erindring, men hvortil hjælper denne Ophøelse, saa længe General-Lieutenanterne stikker No. 11 med No. 10, dog ligemeget!

Hoffet kom Kl. 1 og da Prindsen skulde fra Kongens Stol gaae ned i Kirken, maatte han passere ad den Gang, hvor jeg m. fl. sad, saa at vi gjorde Front imod ham, og havde vi den Fornøjelse at see ham 3 Gange passere, thi da han kom til Trappedøren var samme lukt i Laas og han maatte gaae tilbage, men da han ved Enden af Gangen mødte en sort Mand med Nøglen, vendte de atter om igien og Prindsen kom endelig til sin Stol neden for Opgangen til Choret; han bukkede op til den kgl. Stol og sat sig ned, medens den sidste Psalm blev sungen. Liebenberg holdt en Tale fra Prædikestolen tet neden for hvilken Confirmanten sad, som reiste sig, da Liebenberg derefter traadte frem for ham; han besvarte Spørgsmaalene høyt og rask, men om ogsaa rigtig, det ved jeg ei, thi vi kunde oppe hos os ikke forstaae et Ord, ja ikke

engang skielne om det var Dansk eller Latin, som blev talt. Prindsen var meget smuk i sin Generals Uniform og teede sig ret net, men ogsaa som om han havde prøvet Scenen forhen, der unter uns gesagt, skal have været Tilfældet. Efter den sidste Tale gik Prindsen igien op til Kongens Stol, men dennegang ad Kirkens brede Gang til Hoved Opgangen. Familien modtog ham i Værelset for den kongl. Stol, saa at man ikke kunde see denne rørende Scene, men ved Indtrædelsen igien i Stolen vare Tørklæderne endnu igang hos Damerne og Prinds Fritz, der sad sig ned ved Wilhelmines Side, tørrede af og til en Taare af sit Øye med Fingeren. Det heele var en høytidelig imponerende Act, der for dem, som kunde forstaae, hvad der blev talt, maae have været det langt meere endnu, thi Liebenberg skal have tiltalt den unge Herre ligesaa skøn som frimodig. — Ved Udgangen af Kirken iførte jeg mig en Frakke og sat Kasketten paa mit Hoved, saaledes listede jeg mig ud ad den store Slotsport og saae de Kl. kiøre afsted; Prindsen kiørte eene med Bardenfleth, denne tillige med Freuchen¹⁷⁰ fulgte ham i Kirken og stode bag hans Stol, den sidste i Præstekiole. Der var en Capitains Vagt i Porten, der hilsede med Trommeslag og Fane, der fornøiede mig at overvære, tænkende mig den Tid tilbage, da jeg som Lieut. stod paa samme Plet.

28. *May*. [Ved Taflet talte jeg] med Kaas og Møsting.¹⁷¹ Disse 2de Ministre have faaet nye Decorationer som Kantsler og Vice-Kantsler, bestaaende i et Kors bærende i et hvidt og blaåt Baand om Halsen, som gloer godt nok, men synes at være plump giort. For Couren trak man No. til Taffelet, thi der skulde ikke spilles, eftersom Dronningen, der vilde spiise med, ønskede det snart skulde være forbi. Couren gik saaledes for sig, at Kongen passerede Circelen med Pr. Fritz bag-

efter sig og ligeledes Dronningen med Wilhelmine, hvilken gik meget gesvind og, da Herskabet havde retireret sig, blev No strax opraabte; jeg havde No. 9 og min Dame var Hofdamen Fr. v. Krogh,¹⁷² paa min anden Side sad Fr. Urne,¹⁷³ saa at jeg var velholden, skiøndt min Plan var gandske forrykt; thi da jeg først var bleven ansagt til Marschalstaffel, var min Plan at begive mig tidlig hiem, men som jeg fik senere Tilsigelse til Taffelet, kunde jeg ikke afslaae samme paa denne Dag. Kongen førte Wilhelmine og Pr. Fritz Dronningen til Taffelet. Ved Champagner Viinen udbragte Kongen de Forlovedes Skaal og dermed var den Stads forbi. Henimod 12 var Taffelet endt og jeg ilede strax afsted, men fandt paa min Tour til Raadhuuset kun faae udmærkede Illuminationer; Lys og Blomster var det sædvanlige. Hos Møsting var et Transparent, ligeledes paa Charlottenborg, men jeg kunde ikke dechifrere dem. Komediehuusets til Torvet vendende Portal var meget skøn decoret med Lamper, og Musik hørtes nedenfra. Raad- og Domhuuset meener jeg var det smukkeste. Bygningen selv var uden fra oplyst med Begkrandse, men den store Børssal var oplyst ved en Deel Lysekroner og Seulerne med Lamper; i Midten et ophøyet Orkester, paa hvis Midte stod (nemlig paa Ballustraden) Figuren Danmark holdende 2de Skiolde med Bogstaverne F og W i Transparent. Orkesteret var besat af Borgerskabets Musik-Chor, 40 Personer, der vare deelte i 2de Chorps, som afvexlede med hinanden, saa at Musiken idelig vedvarede. Dette alt gjorde en god Effect. Bag Orkestret og i Raadstuens Forsal var mange Mennesker forsamlede og Musiken blev der bevertet med Viin og Hvedebrød, saa at det der havde Lighed med et Folksfest, hvori dog desværre kun faa kunde deeltage. Torvet var opfyldt med Gaaende og Kiørende. Fontainen var ogsaa

oplyst med Begkrandse og den spillede med sine Guld-kugler.

29. *May*. Kiørte Kl. 8 til Staden for en Time derefter igien at indfinde mig hos Kongen med en Deputation af Stadens 32 Mænd for at lykønske Kongen, som ogsaa skeede henved 10 Sl.; den ældste, en gammel Klæde-Kræmmer Thomsen¹⁷⁴ holdt en liden kraftfuld Tale, som fremlokkede Majestætens Taare, som jeg aldrig før har seet. Derfra gik vi til Pr. Christian, hos hvem jeg Aftenen forhen havde anmeldt os. Hs. Kl. [Højhed] gav dennegang ikke som ellers sedvanlig efter Parolen Audience, men man lukte strax op for os og Prindsen med sin Søn ved Siden modtog os blid og naadig; ja begge disse Audiencer vare meget interessante.

30. *May*. Den 30. var Byen igien i Bevegelse, da Hoffet efter Skuespillet (efter Rygte) vilde tage Illuminationen i Øyesyn, hvilken altsaa ventedes gientaget. Jeg for min Deel traf de fornødne Anstalter med Hensyn til Raad- og Domhuset og indbød Magistraten og de 32 Mænd at møde der henved Kl. 9 om Aftenen. Jeg gik i Skuespillet, som sedvanlig ved slige Leyligheder, i Uniform uden Baand paa Kiolen, men blev modtaget med Efterretning om, at Hoffet kom en galla og at jeg maatte have Baand paa, hvormed jeg dog ikke kunde tiene, da jeg ikke havde det i Staden, ikke desmindre pøndsede jeg paa, hvor jeg vel kunde faae et til Laans, da min Ven Schulenburg kom til og havde et i Lommen, formodende, at jeg behøvede det; en ærlige Vennestreg, som jeg paa-skiønnede. Han havde nemlig faaet Ordre at bekiendtgjøre for Militairen, som vilde paa Comedien, at komme der en galla og troede nok, som sand var, at vi civile ikke havde modtaget en saadan Ordre, skiøndt vore Ministere dog indfandt sig som meldt en galla. Kongen førte Bruden og Pr. Fritz Dronningen ind i Logen, de bleve

modtagne med entousiasme og efter en Sang efter Weises Folke-Sang¹⁷⁵ gientoges Klap og Hurra. Man gav Joseph og hans Brødre¹⁷⁶ efter Kongens Valg, som tog sig bedere ud end jeg formodede. Imellem 2den og 3die Act listede jeg mig til igiennem Capt. Schwartz¹⁷⁷ at faae at vide, at Staldmester Röepstorff havde faaet Ordre efter Comedien at føre Hoffet igiennem Østergade, Wimmelskiftet over Gl. Torv forbi Raad- og Domhuset, Holmens Canal og over Kongens Nyetorv hiem igien. Jeg instruerede nu R. om, hvorledes jeg ønskede, at Toget maatte gaae over Torvet, nemlig omkring Fontainen, der sprang med sine Guldugler og var oplyst med Begkrandse og tet langs med Facaden af R.- og D. Huuset; jeg iilede nu derhen og fandt alt i Orden samt Folkemængden ved Politiets Forsorg saaledes opstillet, at der vist kunde have kiørt 4 Vogne jevnstids imellem samme og attermeldte R. og D. Huus. Jeg gik langs ad Raden og udbad mig Taushed, indtil jeg begyndte at raabe Hurra, det man ærligt iagttog; thi da Optoget henved Kl. 10 nærmede sig Torvet med et stort Hurraraab fra Gaden, blev dog alting taus paa Torvet. Paa mit Vink til Röepstorff holdt Kongens Vogn stille for Mitten af Collonaden, da Magistraten og de 23 (sic) Mænd traade ned fra det sidste Trappetrin og jeg nærmede mig Vognen, siigende med Høy Ryst: Ds. M. tillade naadigst, at Magistraten og Stadens represententer ved deres allerund. Nærværelse tolke Stadens glade Følelser over den heldige Begivenhed i den Kgl. Familie, der fører Kongehuuset for første Gang forbi denne Bygning. Hver Borger ønsker Held og Velsignelse over de høye Forlovede og at Ds. Majestæter indtil den sildigste Alder maae glædes og lykkeliggjøres ved samme. Længe leve etc. Efter det 3 gange gientagne Hurra gaves Weises Folkesang af vores 40 Musikanter stærke Orkester og ved Enden af samme

takkede Kongen i naadige Udtryk og drog videre frem. Derpaa kom Pr. Chr. med sin Gemalinde; thi Brudeparret sad hos Kongen med Caroline, da Dronningen alt efter første Akt af Operaen var kiørt hiem. Med Pr. Christian gientoges omtrent det samme som med Kongen og han rørte alles Hierter formedelst den Nedladenhed, hvormed han ydede sin Tak. Optoget i det Heele var pompøst formedelst den stærke Escorte af Garden og det store Følge af smukke Vogne. Toget gik nu ad samme Vei tilbage, da man havde bragt i Erfaring at ved Holmens Canal ingen Illumination fandt Sted. Vi, som havde complimenteret det høye Kongehuus, gik ind i Magistrats Salen, hvor Viin og Brød stod bered og man glemte ei heller at tømme Glassene paa de høye Vedkommendes Velgaaende ledsaget af en veldig touche. Jeg blev hilset af alle med Tilfredsheds Yttringer over mine Foranstaltninger og de lydelige Ord, jeg havde modtaget Kongen og Prindsen med, hvortil jeg ikke kunde svare andet end: Jeg beder at tage til Takke med mine ringe Ævner. Men jeg tænkte derhos ved mig selv: Gud skee Lov, at Ordene ikke bleve siddende i Halsen, men at de fore reen, klare ud, saa at jeg med Hensyn dertil dog ikke blamerede mig. Vores Drikke-Laug forøvedes ved en og andens Nærværelse og da Communicationen med den decorerede Sal var aaben, saa havde denne Scene Udseendet til en sand Folkefest. Uden at være bleven af andre end af Rygtet underrettet om, at Hoffet vilde see Illuminationen, slap vi godt derfra; thi hvor let kunde man ikke være bleven uvidende derom og Raad og Domhuuset været mørk. Eftertanke og Opmærksomhed feiler i alle Kanter hos os.

31. *May*. Var Cour hos Dronningen for alle de avante eller Forfremmede og jeg var tilsagt at møde Kl. 2 med min Borger-Deputation. Vi indfandt os og bleve,

forinden Couren begyndte, indladt hos Dronningen, der havde Bruden hos sig; begge vare meget rørte og den sidste kunde ikke frembringe alle de Ord, hun paa Borgernes Tiltale vilde have sagt. Dronningen udlod sig i aldeles borgerlige Udtryk f. Ex. Jeg haaber, min Datter skal gjøre sig verdig til al den Opmærksomhed, som Staden ved denne Leilighed har viist hende. At man retirerede sig rørt og tilfreds med denne Audience er naturligt og vil Hoffets og især Dronningens Naade længe blive omtalt i Borgersamfundene. Couren skal derpaa have vedvaret i en Time; men Mengden gjorde, at ingen Presentation fandt Sted, som ankedes over, da man fandt, at Hensigten af Mødet var forfeilet. Hoffet spiieste derpaa hos Pr. Christian, hvor den rige Mand beværtede eftersom man dømte af Anretningen.

1. *Juni*: Forbi Lundhuset saae vi passere Pr. Chr. med Familie og mange Giester af de Holstenske Fremmede; han havde nemlig givet dem en Diner og indbuden dem derhos at drikke Thee paa Sorgenfrey.

2. *Juni*. Var stort Taffel hos Kongen, thi det heele Kongehuus var samlet der, ogsaa vore Statsministre m. fl. Prindsesse [Caroline] Amalia feilede dog, da hun havde faaet Rosen i Føden. Kongen talte meget venlig et par Ord med mig, men nævnte ikke Scenen fra i Tirsdags Aftes, om af Glemsomhed eller anden Aarsag veed jeg ei; dog er det sædvanligt hos denne høye Herre, at han forbigaaer at yttre sin Velbehag uden given Anledning. Pr. Chr. forbigik aldeles at siige mig et Ord, som vel kunde eller burde have været anderledes efter mit Begreb. Imidlertid indhøstede jeg bland Hoffets Sverm mange tilfredsstillende Yttringer over Raadstuens Oplysning. Fr. Doring¹⁷⁸ f. Ex. kaldte det: Ihr schöner Tempel. Overhofmesterinden¹⁷⁹ forsikkrede mig, at Kongen ved sin Hiemkomst havde yttret megen Tilfredshed i det Heele.

6. Juni. Hørte jeg Kl. 7 Kanoners Lyd, som bebudede Pr. Christians og Families Embarquement paa Caledonia; siden erfarede jeg, at Sønnen alt Aftenen forhen var gaaet ombord, for at forebygge Afskeedtagelsen tidlig om Morgen, som vilde have incommoderet Dronningen, men at Brockenhuus var imorges tidlig gaaet ombord for i Brudens Navn at spørge: Hvorledes Brudgommen havde passeret Natten paa Skibet. Prinsesse Caroline Amalia var ogsaa gaaet ombord, skøndt Rosen ei endnu havde forladt hende.

7. Juni. Imorges Kl. 6 gik Kongen ombord paa Dampskibet Kiel med sine Døttre og Pr. Charlotte m. fl.¹⁸⁰ De gik for det første til Helsingør og Kongen lod anrette paa Marienlyst 40 Couverts og fortsatte derfra Reisen til Aarhus, hvorimod Familien drog til Lands hjem igjen.

9. Juni. Gav Dronningen Diner, hvortil var ansagt mange nye Etatsraader, som alle bleve presenterede saasom Chr. Lund,¹⁸¹ Bentley,¹⁸² Esmarck,¹⁸³ Saxtorph,¹⁸⁴ Fenger,¹⁸⁵ Aagesen,¹⁸⁶ m. fl. Grev Haxthausen¹⁸⁷ gjorde honneurs som Hofmarschal; hans Valg hover mig saa meget meere, som den første Hof-Charge nu dog ikke kan komme i Spanierens¹⁸⁸ Haand, à propos om ham og Brockenhuus: Den gamle Hauch og jeg have nu formedelst Sølvkorset Rang over dem; vi overveiede med hinanden, hvorledes vi skulde forholde os herved og bleve eenige om at see, hvad de vilde gjøre; thi vare de kloge, cederede de frivilligen. Det var imidlertid langt fra, at de vilde give efter, tvertimod iilede Spanien af alle Kræfter at faae Forspringet og B. fulgte ham. Hvorledes vi i Tiden komme ud af dette maae Gud vide, men jeg er glad ved at have Hauch for mig; thi jeg maae følge ham og har aldeles ingen Lyst til at fortredie B., som desuden er saa opbragt over hans formeentlige Tilside-

sættelse, at man ikke kan komme ham nær. Derhos har han ved Høyeste Ret totaliter tabt den Sag, han har anlagt mod Magistraten Overformynderiet vedkommende, som vil volde, at han maae opgive sit Boe til lovlig Behandling. Efter Taffelet besøgte jeg Kongens Bibliothecar Justitsraad Weinvig,¹⁸⁹ der under 2den h. som Efterslet er bleven Etatsraad, der drak jeg Thee. Frøken Levetzow,¹⁹⁰ som jeg sad hos ved Taffelet og som havde været med Herskabet i Helsingøer, fortalte mig, hvor godt de paa denne Tour havde moret dem. Kl. 10 vare de kommen til Commandanten paa Cronborg, hvor de modtog Cour, derpaa toge de til Hellebeck og spiiste Frokost hos Grev Schimmelmann, derpaa tilbage til Marienlyst at dinere, hvorefter de bivaanede et Selskabs Forestillinger af Voltigeren, Ridden etc., drak Thee hos Khr. Krogh¹⁹¹ paa hans Lyststed, hvor de skulde more dem med at fiske, men som ikke vilde gaae, endelig droge de igiennem Staden til Helsingøer til Cronborg. Stadens Bygninger vare udsmykkede med Tapeter, Blomster, Navne etc. Fra Cronborg indskibede Kongen sig og derpaa vandrede hans Døttre igiennem de Gemakker, hvor Dronning [Caroline] Mathilde holdtes fangen, satte dem i Vognen og kom Kl. 2 efter Midnat hiem igjen.

28. *Juni.* Opvartede jeg Kongen, som var blid og god, men hvis Mund saae daarlig ud, da Forkiølelsen havde sat sig paa samme saaledes, at begge Læber var i en blodig Skorpe.

31. *October.* Vores berømte Ørsted har skrevet mod de Symboliske Bøger til faveur for Pr. Clausen¹⁹² i Anledning af dennes Sag med Grundtvig. Kongen lod altsaa Ø. tilkiendegive, at han enten kunde søge Weile Amt eller Justitiarius Embedet ved Overretten, som dog siden blev modereret til en Irettesættelse ved et reskript, hvori ham blev paalagt herefter ikke at udlade sig ved Trykken om

Sager, der ere anhängige ved Retterne, det vil siige, at han ikke fremsætter sine Meeninger om samme. Sagen skal have gjort dyb Indtryk paa ham.

1. *December.* Var jeg ved det kl. Taffel. Dronningen talte saa høyt, at det kunde høres over heele Salen, thi hun beklagede sig over at have faaet en saadan Suusen for Ørene, at hun har ondt ved at høre og derfor talte hun formodentlig højere end hun selv vidste. Der taltes om Mariagen imellem Hofdamen Comtesse Holk¹⁹³ og den unge Grev Reventlow som en stor Lykke, hun gjør, men ikke at tale om, at hun er nogle Aar ældre end han, maae man bemærke, at hans Bedstefader endnu lever og at hans Fader efter hiins Død først kommer i Besiddelse af Grevskaftet forinden han faaer det og at imidlertid mange tære derpaa, saa at der for det første ikke vil blive meget til overs for den unge Mand. Arctander¹⁹⁴ var første Gang som Conferentsraad ved Taffelet; han syntes at være vel tilfreds med denne Ophøjelse og sagde, at Kongen havde tilladt ham at bære Amtmands-Uniformen. Jeg tog paa Comedien at see det nye Stykke *Farens Dage*¹⁹⁵ af Skuespiller Overskou. Min Ven S[chulenburg] fandt jeg der efter Løfte og ventede vi at blive Vidner til Stykkets Udpibning, som var bebudet og som skeete virkelig skøndt uden Virkning, thi Klapperne beholdt Overhaand. Oehlenschläger sagde i den Anledning: Det er ubillig; Stykket fortiener ikke at pibes ud, det indeholder mange gode Ting, og det er sandt, saa vidt jeg kunde skønne, men de mange Liig deri hovede ikke mig; 1 faldt i Opløb, en Dame tager Gift, en General myrdes og Morderen dømmes til Døde. Det er for meget af det gode.

8. *December.* Det kl. Taffel bestod idag af 50 Couverts; i Anledning heraf hørte jeg fortælle, at ligesom Dronningen ofte forandrer Kiøkkensedelen, saaledes til-

føyer hun ogsaa ofte Gæster paa Listen og havde hun f. Ex. idag tilføyet Bar. Holsten,¹⁹⁶ forhen Legations-Secretair i Stockholm, nu gift med en Fr. Schilden fra Itzehoe; hvorfra slig Naade maae komme, veed jeg ei.

10. December. Morede jeg mig om Formiddagen med at læse E. R. Ørsteds Troeskienndelse, den han har lagt alt for tydelig for Dagen i Juridiske Tidsskrift og ligeledes med Læsningen af Lindbergs¹⁹⁷ Bedømmelse af Dommen i Sagen Dr. Clausen og Past. Grundtvig, der er et lige saa grundigt som forvoven Product, thi mig synes at han derved har gjort sig fortient til Justitiens Tiltale, men dog endnu meere Assessor Spandet¹⁹⁸ ved sit i Fortalen indførte Brev til Forfatteren af Bedømmelsen.

1827.

1. Januar. Jeg arriverede i det kgl. Palais i en Sværm af Militaire og Hofmænd og en Amphybie, nemlig een, som hører til begge disse Classer, jeg meener Hagemann,¹⁹⁹ kom strax med den vigtigste Mine mod mig, siigende: S. M. geben nur Audience heute an den Militair und den Hof. Jeg svarede: Das bedaure ich um so mehr, da ich ein Document dem Könige zu überliefern habe. Jeg tænkte NB at dette skulde have foranlediget ham til at melde mig, da jeg var overbeviist at være bleven antaget; men da han gienmælede: Ich bedaure, dasz ich Sie (!) diese Bothschaft bringen musz, saa brød jeg af, skiøndt jeg dog siden erfarede, at andre ikke lode sig saaledes afviise, men gik igiennem Naadesdøren.

12. Januar. Blev jeg i Raadstuen modtaget med Budskabet om Kaas' Død²⁰⁰ Aftenen forhen Kl. 8. Ved Hoffet var megen Tale om dette dobbelte Dødsfald. Dronningen kunde ikke komme fra det igien og Kongen yttrede efter Taffelet den Formodning for mig, at ogsaa jeg tog Deel

i Kaas' Tab; jeg svarede: D. M. har tabt i ham den troeste Tiener og vi andre en troefast Ven. Maj. syntes rørt til Taarer og sagde: Saadanne Mænd voxer ei paa Træerne.

1. *Februar.* Bivaanede jeg den paa Skydebanen i Anledning af Kongens Fødselsdag givende Diner, hvortil ogsaa Pr. ne Chr. og Ferd. indfandt dem. Fuglekongen,²⁰¹ som er ivrig i sin Post, forskiønnede Skaalerne med saa sindrige Indledninger, at der aldrig er Ende paa Tingen og Kl. gik virkelig til 9, inden vi slap fra Bordet. Pr. Chr. generer ikke et saadant Selskab og det gik ogsaa virkelig ret lystigt til, langt meere end jeg ønskede at tage Deel i.

Den 2den var stort Taffel ved Hoffet, thi Deres Majestæter havde spist hos Pr. Chr. om Onsdagen, saa var Prindserne og Prindsesserne igien hos Kongen idag. I øvrigt forefaldt intet mærkeligt og da man igien iaften gav den forslidte Kong Salomon og Jørgen Hattemager, saa drog jeg lige hjem igien, der i Vinter er sædvanligst om Fredagen, hvor der stedse gives forslidte Sager paa Theateret.

12. *Februar.* Saae Heibergs nye Vodeville Recensenten og Dyret.²⁰² Den er vittig nok, men da Dyret er en L.-s, som forekommer mig at være en høyst uværdig Gienstand til Omtale paa Skuepladsen, saa rebuterede Piecen mig, der dog af det fulde Huus med støvende Bifald blev modtagen. Cr. Pr. og Pr. Juliane vare der.

14. *Februar.* Idag kiørte jeg i Respect af den til Aften forestaaende Strabatse at staae i nogle Timer hos Pr. Wilhelm ved hans Barnedaab.²⁰³

15. *Februar.* Den 15de gaves Baggesens Fest, da det var hans Fødselsdag; hans Erik Eiegod²⁰⁴ skulde gives, men formedelst Zincks Sygdom gaves Axel og Walborg med en Prolog af Boye²⁰⁵ og en Epilog af Oehlenschläger, hvorved altsaa denne forsonede sig med sin Fiende i

Graven. Jeg bivaanede dette Skuespil, der virkelig gav en herlig Nydelse, skøndt Prologen Baggeseens Minde var lidt langtttrækkende. 3de Sødskende nemlig glæde sig til hans Hiemkomst, disse vare Md. Wexschall,²⁰⁶ Jf. Pætges²⁰⁷ og Nielsen,²⁰⁸ men deres Piat og Glæde om hans forventende Hiemkomst i Begyndelsen interessant kiedede ved sin Længde. Dernæst kommer Faderen, Holm,²⁰⁹ fortællende sine Børn: B. kommer ikke, han er død! Dette Budskab troes ikke, men en Klagesang i Skoven stadfæster det, endelig kommer de 6 sortklædte Sangerinder frem, Wulff²¹⁰ a la tete, fortsætte deres langvarige Sang; man gjør en Gruppe omkring en Pyramide, bekrandser den og Dekkenet faldt i dyb Taushed uden Klap eller sligt, om af Kiedsomhed eller af høytidsfulde sørgende Følelser, det veed jeg ikke, men vist er det, at, hvis Autor havde fattet sig kortere, vilde efecten have været heldigere, thi Ideen var god. Epilogen fremsagde Nielsen²¹¹ heel skøn efter at han havde sat en Krands paa den med Navnet Baggeseen siiret Urne og Indholden deraf var omtrent: Hvem glædede sig ikke ved den skønne Sang: Der var en Tid da jeg var meget lille. Hvo glædedes ikke ved Sangen den og den og den etc., men nu tone Harpens Strænger ei meere. Dekkenet faldt ledsaget med et lydeligt Bifald. Cron. Pr., Pr. Chr. og Gemalinde samt Pr. Juliane vare nærværende.

16. Februar. Kiørte jeg til Hoffet, hvor jeg uventet kom i et brillant Selskab; thi da der formedelst Dobs-Acten hos Pr. Wilhelm ikke var Taffel i Onsdags, vare alle denne Dags Giæster indbudne til idag, nemlig alle Prindser og Princesser incl. Pr. Charlotte, samt Statsraadet m. fl. Dronningen manglede formedelst Upasselighed og efter Taffelet gik det heele Selskab op i hendes Førgemak for at erkyndige sig om hendes Befindende.

NOTER

1) Prinsesse Vilhelmine Marie (1808—91), Datter af Frederik VI, ægtede 1828 Prins Frederik (den senere Kong Frederik VII), fra hvem hun 1837 blev skilt. Aaret efter ægtede hun Hertug Carl af Glücksburg.

2) Carl Otto Frederik Greve v. Schulenburg (1801—47), Søn af Generallieutenant Georg Ludvig Greve v. Schulenburg (1755—1828), gjorde sig berygtet ved Gadeoptøjer (jfr. L. Daae, Breve fra Danske og Norske, 1876, S. 95). 1820 udkom en Vise om den tyrkiske Janitscharofficer, mod hvilken der blev nedlagt Forbud for Bogtrykker Johs. Breinholm. I 1823 havde han igen en Affære med et Haandgemæng med en Extraskriver i Justitskontoret ved Landsoverretten Johs. Jørgensen Enewold, hvorfor han blev dømt til Fæstningsarrest i 2. Grad i 2 Aar, formildet til 4 Ugers Kvarterarrest (jfr. Forsete 1823, S. 407—36).

3) jfr. L. Daae, anf. Skrift, S. 94.

4) Syngespil af Marie Emanuel Guillaume Marguérite Théaulon de Lambert med Musik af Louis Joseph Ferdinand Hérold; oversat af N. T. Bruun.

5) Jagt- og Forstjunker Moritz Philip Binzer (1787—1849), 1819 Overførster i Flensborg, 1829 Hofjægmester, ægtede 1819 Ulrikke Noline Rosenkrantz (1797—1866), Datter af Kaptajn Thomas Rosenkrantz og Frederikke Christiane Ulrikke Kaas.

6) I Anledning af Jødefejden 1819 (jfr. Daae, anf. Skrift, S. 95, hvor det hedder: „Det Værste var at man fik den gjort om til Kongens Sag og lagde en dybere Betydning i den, end den havde“).

7) Sophie Dorothea Bardenfleth (1803—26), Datter af Søoffice-ren Johan Frederik Bardenfleth (1772—1833), 1810—15 Hofchef hos Prins Ferdinand. Hun ægtede 1825 daværende Kammerjunker Andreas Charles Teilmann (1780—1852), senere Hofjægmester.

8) Carl Chr. Aug. Roepstorff (1798—1870), blev 1817 Kammerjunker, 1829 Kammerherre og endte som Overstaldmester.

9) Den senere Kong Frederik VII.

10) Syngestykke af Théaulon; Musik af François Adrien Boyeldieu; oversat af N. T. Bruun.

11) Giovanni Battista Cetti (1794—1858), Skuespiller og Opera-sanger.

12) Giuseppe Siboni (1780—1839), Kammersanger og Direktør for Teatrets Syngeskole.

13) Otto Ferdinand Lütken (1784—1862), Søofficer.

14) Syngestykke af Gottlieb Stephanie; Musik af Karl Ditter v. Dittersdorf; oversat af L. Knudsen. Det var meget yndet, første Gang opført 1789 og holdt sig paa Repertoiret lige til 1856.

15) Frederik, Prins af Hessen-Cassel (1771—1845), Generallieutenant, var 1810 Vicestatholder i Norge, efter Felttoget 1813 blev han kommanderende General i Hertugdømmerne og 1836 Feltmarskal.

16) Jens Michael Hertz (1766—1825), har udgivet teologiske Skrifter og 1804 Prisdigtet *Det befriede Israel*.

17) Angaaende Forhandlingerne om Rigsvaabnet, der skyldtes Henvendelse fra den svenske Regering, henvises til P. B. Grandjean, *Det Danske Rigsvaaben*, 1926, S. 221 ff.

18) Carl Bernhard Ludvig Otto Moltke (1792—1834), var (siden 1814) Sekondlieutenant a la suite i Livgarden. 1831 blev han karakteriseret Kaptajn og Kammerjunker samt Hofkavaler hos Prinsesse Louise Charlotte af Hessen.

19) Om Teaterskandalen jfr. Overskou, *Den Danske Skueplads*, II, S. 610—12.

20) Jørgen Conradt (1771—1851), Kobbersmedemester, Stads-hauptmand 1836—48.

21) Friedrich Greve Reventlow (1755—1828) blev 1818 dansk Gesandt i Berlin. Han var 1. Gang gift med Frederikke Juliane Komtesse Schimmelmann (1763—1816). Da dette Ægteskab og ligeledes hans 2. Ægteskab med Charlotte Grevinde Schlippenbach (1794—1840) var barnløst, adopterede han sin første Hustrus Broders Dattersønner Joseph Carl (1797—1850) og Heinrich Anna (1798—1869), Sønner af Oberst François Valentin Marquis le Merchier de Criminil og Caroline Komtesse Schimmelmann. De blev 1815 optagne i den danske Grevestand under Navnet Reventlow-Criminil.

22) Rudolph Anton Ludvig v. Qualen (1778—1830), tog 1819 Af-sked med Titel af Oberst og udnævntes til Gesandt i Eutin, hvor han 1830 fandtes myrdet i sin Have. Motivet og Gerningsmanden fandtes aldrig. Han havde 1819 ægtet Caroline Sophie Emerentia Komtesse Ahlefeldt (1787—1870).

23) Herman Baron Schubart (1756—1832) anvendtes til mange diplomatiske Sendelser, bl. a. 1798 til Madrid, 1811 til Holland, ligesom han 1801 var Gesandt i Neapel. I Aarene 1819 til 1821 led-sagede han Prins Christian Frederik og Gemalinde paa deres Uden-landsrejse.

24) Joseph de Yznardi y Ysquierdo var spansk Gesandt i København.

25) Paul Baron v. Nicolay var russisk Gesandt i København.

26) Peter Jørgensen Frydendahl (1766—1836), den bekendte Skuespiller.

27) Det unge Menneske paa tredsindstyve Aar, Lystspil af Jean Toussaint Merle, oversat af Chr. Geo. Nathan David. Det opførtes eneste Gang ved Frydendahls Benefice.

28) Det blev udført af Kobberstikkeren Oluf Olufsen Bagge i 800 Expl. jfr. P. B. Grandjean, ovenanførte Skrift, S. 231.

29) Gottskalk Thorvaldsen (1740—1806) var Billedskærer.

30) Christian Ditlev Frederik Greve Reventlow (1748—1827).

31) Gerhard Johannes Brøndsted (1773—1846), blev 1808 Sognepræst i Hvidding i Ribe Stift, 1815 i Varde og forflyttedes 1824 til Asminderød og Grønholt. Hans Søn Andreas Christian Brøndsted (1801—91) tog 1821 Studentereksamen, blev 1831 Præst paa St. Thomas og St. Jan, 1842 Sognepræst i Skovlænge og Gurreby paa Lolland, tog 1875 sin Afsked.

32) Georg Henrik Raben (1743—1821), Kammerherre, Kommitteret i Økonomi- og Kommercekollegiet, ugift.

33) Der synes ikke at kunne oplyses noget om Søstrene og deres Ægtefæller med det forhaandenværende Kildemateriale.

34) Prinsesse Charlotte (1789—1864), Datter af Arveprins Frederik.

35) Mægler P. Hyllested boede Amaliegade 122 (nuværende Nr. 16).

36) Svensk-norsk Generalkonsul Edv. Gram boede Amaliegade 113 (nuværende St. Annæ Plads Nr. 13).

37) Magnus Strøm (1766—1832), Dr. med.

38) Jacob Stenderup (1756—1826), Overretsassessor.

39) Christian Carl Frederik August af Augustenborg (1798—1869) ægtede 1820 Louise Sophie Komtesse Danneskiold-Samsøe (1796—1867). Den omtalte Søn findes ikke anført paa Kongensfeldts genealogiske Tabeller.

40) Reinholdine Frederikke Wilhelmine Bardenfleth (1800—90), Datter af Kontreadmiral Joh. Fred. Bardenfleth, ægtede 1819 Modtageren af disse Meddelelser, paa hvem det spøgende „Ney“ er møntet, Ehrenreich Christopher Ludvig Moltke (1790—1864), der samme Aar blev Amtmand og senere Stiftamtmand paa Island, 1824 Stiftamtmand i Aalborg, 1828 Hofmarskal hos den senere Frederik VII, 1832 Gesandt i Stockholm og 1846 i Paris, Afsked 1856.

41) Alle Portene i København lukkedes om Aftenen, kun Nørreport stod aaben til Midnat, jfr. Carl Bruun, Kjøbenhavn. III, S. 770.

42) Menneskehad og Anger, Komædie af Aug. Friedr. Ferd. v. Kotzebue, oversat af Fr. Schwarz, første Gang opført 1790. Den her omtalte Opførelse var den sidste paa Det kongelige Teater.

43) Kjærlighedsgaaderne, Lystspil af Carl Henrik Holten (1775—1862), fra 1815 Guvernementssekretær hos Prins Christian Frederik i Odense og efter dennes Tronbestigelse Gehejmekabinetetsarkivar hos ham. Stykket „faldt totalt“, jfr. Overskou, Den Danske Skueplads. IV, S. 673—74.

44) Johan Adolph Gottlob Stage (1791—1845), Skuespiller.

45) Johan Christian Ryge (1780—1842), Dr. med. og Skuespiller.

46) Adam Wilhelm Hauch (1755—1838), Overhofmarskal.

47) Johan Henrik Hegermann-Lindencrone (1765—1849), var dengang Oberst, senere Generalmajor.

48) Hans Christian Ørsted (1777—1851), Professor i Fysik.

49) Johan Peter Wleugel (1736—1825), Kontreadmiral og Deputeret i Admiralitetskollegiet.

50) Brødrene i Lejre, Sørgeespil af Caspar Johannes Boye (1791—1853), daværende Lærer ved Jonstrup Skolelærerseminarium, senere Sognepræst i Søllerød og sidst ved Garnisonskirke i Kbh. Stykket opførtes kun 5 Gange og forsvandt Aaret efter af Reper-toiret.

51) Eleonore Christine Zrza (1797—1862), Operasangerinde, der navnlig gjorde Lykke som Grevinden i Figaros Bryllup.

52) Johan Ludvig Brockenhuus (1759—1830), Overhofmester hos Dronning Marie Sophie Frederikke. Gift 2. Gang 1790 med Anna Ernestine Grevinde Schack (1771—1805). Deres eneste Søn, Henrik Adolph (1794—1847), optaget i den danske Grevestand 1822 under Navnet Brockenhuus-Schack, arvede Godserne Gram og Giesegaard.

53) Knud Bille Schack (1773—1821), død ugift i Karlsruhe.

54) Sophie Hedeving Agathe Sehested, født Kaas (1774—1833), Søster til Statsminister Frederik Julius Kaas, ægtede 1797 senere Kammerherre, Generalmajor Johan Frederik Gyldenstjerne Sehested (1765—1830).

55) Fanchon, Lirespillerinden, Syngestykke af Jean Nicolas Bouilly og Marie Joseph Pain, Musik af Friedr. Heinr. Himmel, oversat af N. T. Bruun; det opførtes første Gang 1814.

56) Christen Martin Foersom (1791—1850) debuterede 1821 efter Anbefaling af Prins Christian Frederik, der havde lært ham at kende i Odense.

57) Jens William Kruse (1775—1823) debuterede 1797 paa Teatret og gjorde en Tid god Fyldest, men hans Tilbøjelighed til Drik indblandede ham i flere Skandaler, saaledes trængte han sig bl. a. 1801 ind i Vor Frue Kirke under en af de kgl. Herskaber bivaanet Gudstjeneste, og hans Udskejelser medførte tilsidst hans Afskedigelse fra Teatret.

58) H. A. Brockenhuus-Schack ægtede 1822 Margrethe v. d. Maase (1802—36), Datter af Staldmester, Kammerherre Frederik Anton v. d. Maase (1773—1831) og Wilhelmine Løvenskiold (1779—1829).

59) Janisch († 1824) ansaas for sin Tids rigeste Købmand i Hamborg.

60) Heinrich Ernst Schimmelmann (1747—1831), Statsminister.

61) Olinto dal Borgo di Primo (1758—1856), født i Pisa med Navnet Giusti, adopteret med Advokaten dal Borgos adelige Navn og Vaaben. Som Privatsekretær for den ovennævnte Baron Schubart kom han til Danmark, hvor han knyttedes til Diplomatiets og endte som Ministerresident ved de spanske og portugisiske Hoffer. Han ægtede 1812 en Adoptivdatter af ovennævnte Statsminister Schimmelmann, Louise, f. Wesselhoff. Begge Familier boede Norgesgade Nr. 171. Jfr. L. Daae, Breve fra Danske og Norske. 1876; passim. Museum, 1890, S. 79—80 og navnlig S. 257 ff. og 423 ff.

62) Se Note 54.

63) Frederik Carl Emil, Prins af Augustenborg (1767—1841); han ægtede 1801 Sophie Eleonore Frederikke Skeel (1778—1836), Datter af Statsminister Jørgen Erik Skeel, Hofdame hos hans Svingerinde Louise Augusta, men maatte paa Grund af dette ikke ebenbürtige Giftermaal forlade Danmark. Han var Dr. phil. og havde Titel af General i den danske Armé. Paa denne Tid var hans Ægteskab dog anerkendt som legitimt i Lighed med hans Brodersøns i Note 39 omtalte.

64) Hans Koefoed (1750—1822) blev 1811 Stiftamtmand i Ribe som Brevskriverens Efterfølger. Suspenderet 1821 paa Grund af Kassesvig. Hans Hustru var født Margrethe Lindholm (1760—1831), jfr. L. Daae, anførte Skrift, S. 109.

65) Otto Himmelstrup Hvidberg (1771—1822) blev 1815 Politidirektør, men afskediges i Naade 1820, hvorpaa han nedsatte sig som Overretsprokurator, jfr. Personalhist. Tidsskr. I, S. 301 og L. Daae, anf. Skr. S. 36, 124. Han ægtede 1) 1799 Christiane Helene Charlotte Ziervogel (skilt, † 1843), 2) 1813 Christiane Charlotte Gerner († 1821) og 3) 1821 Anna Quist Schmidt († 1876).

66) Hans Rosenkilde (1765—1837), blev 1809 Højesteretsassessor, 1828 Konferensraad.

67) Johan Frederik Vilhelm Schlegel (1765—1836), Professor juris; han var forøvrigt 1812 blevet Konferensraad.

68) Adam Gottlob Müller (1769—1833), blev 1800 Højesteretsdommer, 1821 Konferensraad.

69) Engel Carl Ernst Schack (1750—1811), blev 1770 Kammerjunker og 1771 tillige Kammerpage hos Christian VII, 1780 Overhofmarskal, 1784 Amtmand i Flensborg Amt, 1787 Overpræsident i Kiel, tog 1799 sin Afsked. Han ægtede 1776 Mette Pauline Rosenørn (1754—1811), en Søster til Brevskriverens 2. Hustru.

70) Frederik Løvenørn Bardenfleth (1781—1852) blev 1819 Guvernør for Prins Frederik (Frederik VII). Han blev 1849 General-lieutenant.

71) Fugleskydningen, Lystspil af Clauren (Pseudonym for Karl Gottlieb Samuel Heun) oversat af C. N. Rosenkilde.

72) Baron Poul Godske Bertouch-Lehn til Sønderkarle (1796—1836), ægtede 1821 Henriette Juliane Margrethe Klauerk. Samme Aar (iflg. Dansk Adels Aarbog 1886 p. 76 20/12) fødtes hans Datter Elisabeth Juliane Louise Amalie Christiane (1821—58); hun ægtede 1847 Hofjægermester Theodor Emil Neergaard til Viskum. Moltkes „Opbyggeligt“ sigter formodentlig til, at Bertouch-Lehns Bryllup fandt Sted i September og Fødselen allerede i samme Aars December.

73) Westy Petræus († 1828), islandsk Købmand.

74) Ludvig Casimir Wilhelm Heinrich Clemens, Prins af Bentheim (1787—1876) blev 1813 Major, entlediget s. A., 1830 karakteriseret Oberstlieutenant og 1840 karakteriseret Oberst, Storkors af Dannebrog.

75) Formodentlig Margrethe Øllegaard Levetzow (1779—1871), Datter af Generalmajor Hans Friedrich Hannibal Levetzow og Thalia Amalia Bille.

76) Emilie Haffner († 1825), Hofdame hos Prinsesse (Louise) Charlotte af Hessen, Datter af Oberst, senere Generalmajor Adam Mogens Wenzel Haffner (1774—1844) og dennes første Hustru Cathrine Vendelia Møller (1773—1820). Hun var Datter af Hofkonditor Johan Mathias Møller (1735—88).

77) Andreas Christian Kierulff (1782—1846) blev 1820 Politidirektør efter ovennævnte O. H. Hvidberg og tillige 1834 Overpræsident. Død som Geheimekonferensraad.

78) Peder Møller (1767—1844) blev 1801 ordinær Højesteretsassessor, fra 1818 extraordinær, da han blev Direktør i Nationalbanken.

79) Emil (1802—43), blev Oberstlieutenant i dansk Tjeneste.

80) Niels Rosenkrantz (1757—1824), 1811 Geheimstatsminister.

81) Peder Wormskiold (1750—1824), Rentekammerdeputeret. Sønnen, Morten W. (1783—1845), blev 1805 juridisk Kandidat, men søgte ikke Embede. Han var meget interesseret i botaniske Studier og deltog bl. a. i en russisk Expedition til Kamtschatka under Ledelse af Kotzebue. Paa denne Rejse, som forbitredes ham ved Stridigheder med Lederen, udstod han mange Genvordigheder, saa at han, da han vendte hjem 1819, var blevet en Særling (jfr. ogsaa L. Daae, anf. Skr. S. 239—40).

82) Niels Thoroup Bruun (1778—1823), bekendt som flittig Teateroversætter.

83) Peder Jacobsen Spiir († 1841), Hofskriver, senere Etatsraad. Datteren Cathrine Spiir († 1872) ægtede Lieutenant Schoubye.

84) Rosmilda og Constance, Syngestykke af Gaetano Rossi, med Musik af Giacomo Meyerbeer, oversat af K. L. Rahbek; det opførtes første Gang 29. Januar 1822.

85) Gottfried Wilhelm Christian Schmettau (1752—1823), Generallieutenant.

86) Amaliegade 113.

87) Johan Frederik Blix Oppen (1766—1826), Oberst, Kammerherre var nær knyttet til Frederik VI.

88) Anker Vilhelm Frederik Bornemann (1763—1854) blev 1822 Justitiarius i Højesteret (jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 109).

89) Det har ikke kunnet oplyses, hvem denne Jfr. Fenger er; muligvis er det en af det lavere Hofpersonale, hun findes ikke i Statskalenderen.

90) Rygterne om dette Mageskifte findes bl. a. ogsaa omtalt i et Brev (9/9 1822) fra A. C. Gierlew til Math. Friis Irgens-Bergh (jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 107—08). Den officielle Erklæring, der dementerer Rygterne som værende uden allerringeste Grund, men kun „et Product enten af Ørkesløshed eller af Nyhedssyge“, findes i Statstidende for 11/3 1822.

91) August John Foster var engelsk Gesandt i Danmark.

92) Caroline (1793—1881), Datter af Frederik VI, ægtede 1829 Prins (Frederik) Ferdinand (1792—1863). Om disse Rygter jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 110—11.

93) Hans Henrik Rømeling (1770—1840), Generaladjutant („de røde Fjer“).

94) Elisabeth Marie Fleischer, f. Jacobsen († 1822) var Enke efter Amtmand over Korsør og Antvorskov Amter Esaias Fleischer

(1732—1804), der allerede 1785 fik Afsked med fuld Gage og udnævntes til Konferensraad.

⁹⁵) Birgitte Schmidt, f. Jacobsen († 1828), ægtede Oberst Johan Ludvig Schmidt († 1817).

⁹⁶) Frantz Christopher Bülow (1769—1844), Frederik VI's bekendte Generaladjutant.

⁹⁷) Rigsgreve Christian Andreas Friedrich Rantzau (1796—1857) var 1825—29 Hofmarskal hos Prins Christian (Christian VIII), bosatte sig siden i Hertugdømmerne, hvor han 1838 blev Guvernør og Landdrost i Lauenburg.

⁹⁸) Julius Carl Christian Holck (1789—1857), var Premierlieutenant i Livgarden til Fods; han blev senere Overpostamtsdirektør i Hamburg.

⁹⁹) Adolph Tobias Herbst (1746—1825), blev i sit Dødsaar Viceadmiral.

¹⁰⁰) Steen Andersen Bille (1751—1833), blev 1825 Viceadmiral. Den tredje Viceadmiral var Johan Olfert Fischer (1747—1829).

¹⁰¹) Peter Mathias Joachim v. Buchwald (1754—1825) blev 1777 Kammerjunker hos Enkedronning Juliane Marie, 1784 Hofjunker, 1806 Overceremonimester og 1812 Overkammerjunker (jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 71).

¹⁰²) Steingrímur Jónsson (1769—1845) kaldtes 1824 til Biskop over Island og modtog Indvielsen i København.

¹⁰³) Et senere Sted navngives han som Skibssted, det er enten Arnoldus de Fine Skibsted (1785—1846), Kontorchef, Etatsraad eller snarest Michel Skibsted (1785—1847), Raadmand og Etatsraad.

¹⁰⁴) Statsminister Frederik Julius Kaas (1758—1827) købte 1824 Eriksholm.

Fejltagelsen skyldes formodentlig, at Baron Carl Løvenskiold, gift med Kaas' Datter Elisabeth Conradine, da overtog Løvenborg. (L. Daae, anf. Skr. S. 67 har ogsaa det rigtige).

¹⁰⁵) Floribella, romantisk Drama af Caspar Johannes Boye, med Musik af Weyse.

¹⁰⁶) Johan Georg Christopher Zinck (1788—1828), debuterede 1812, Operasanger.

¹⁰⁷) Johan Fredrik Kirchheiner (1798—1865), debuterede 1823, Skuespiller og Sanger.

¹⁰⁸) Se Note 25.

¹⁰⁹) Christian Heinrich August Fyrst Hardenberg-Reventlow (1775—1840), Geheimekonferensraad, ægtede 1822 Emma Louise Frederikke Georgine Hardenberg (1796—1853).

¹¹⁰) Stephan Tetens (1773—1855) blev Biskop i Ribe 1819 og s. A. Biskop for Als og Ærø. Han havde oftere Sammenstød med Hertugen.

¹¹¹) Hans Henrik Eickstedt Bülow (f. ca. 1782) entlediget 1816 med Majors Karakter. Han ægtede 1810 Sine Jørgensen, mon Datter af Byfoged i Stege, Justitsraad Fredr. Chr. Jørgensen († 1817) og Birgitte Platen († 1828)?

¹¹²) Alfonso Maria de Aguirre y Gadea Yoldi (1764—1852), Greve, blev 1800 spansk Gesandt i Danmark, men 1814 erklæret landsforvist fra Spanien. Han, som nød stor Yndest hos Frederik VI, blev knyttet til Hoffet, 1818 Overceremonimester og 1826 Overkammerjunker. Hans Datter Pepita (Josephine) Francisque Xaviere Romualde Agnes Helene Alphonse Louise Gonzague Csse de Yoldi (f. 1802) ægtede 1825 Kammerherre Edzard Willem de Coopmans, Søn af den hollandske Læge Gadso Coopmans (1746—1810), der 1791 blev indkaldt som Professor i Kemi ved Københavns Universitet, hvor hans Ansættelse vakte saa megen Modvilje, at han allerede 1793 blev forflyttet til Kiel (jfr. Bibl. Dan. III, Sp. 1064—65). Hans Søn gik i diplomatisk Tjeneste, blev Attaché ved det danske Gesandtskab i Berlin, senere dansk Ministerresident i Brüssel og Haag, hvor han blev indtil 1853. Ægteskabet blev ikke lykkeligt; hun deserterede med en Rideknægt eller Kunstberider og skal endnu 1880 have levet i Paris (jfr. E. Gigas, Litteratur og Historie. 2. Saml. 1899, S. 133 ff.; 3. Saml. 1902, S. 105 ff.).

¹¹³) Marie Werning (ikke Wernecke), debuterede 1818 og ægtede senere Assistent ved Øresunds Toldkammer Mathias Frederik Gustav v. Kohl (1815—77).

¹¹⁴) Frederik Conrad v. Holstein (1771—1853), senere General-lieutenant og Overceremonimester hos Dronningen, var 1811—40 Chef for Det kgl. Teater. Han ægtede Anna Cathinka Risting (1782—1843).

¹¹⁵) Gottsche Hans Olsen (1760—1829), havde 1794—96 været Konsul i Tunis, blev 1797 Notarius publicus; han blev ved denne Lejlighed foretrukket for P. A. Heiberg, hvad der gav Anledning til den saakaldte Notarialfejde. Fra 1811 til sin Død var han Medlem af Teaterdirectionen.

¹¹⁶) Jacques d'Aubert (1769—1844), karakteriseret Oberst, Kammerherre, 1819 Generalkrigskommissær. I sit Skrift: Mémoires sur les événemens, qui se rapportent à la réoccupation de Hambourg par les Français 1817. Paris, 1825, havde han rettet „ærekrænkende

Beskyldninger mod Prins Frederik af Hessen og forhaanet den monarkiske Regeringsform“. Ved Kommissionsdom af 23/9 1825 blev han straffet med Embedsfortabelse, Landsforvisning for stedse samt Bøde. Denne Dom blev ved kgl. Resolution af 1/11 s. A. formildet til Afsked uden Pension og Fæstningsarrest „paa Vor Naade“ i Kastellet. 1827 blev han, skønt han under Arresten skrev fornærmelige Breve baade til Kongen og flere andre, benaadet og fik Afsked med Pension, hvorefter han tog Ophold i Oldenburg. (Jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 137; H. F. Jørgensen, Trykkefrihedsspørgsmaalet. 1944, S. 140—41, 346 og Personalhist. Tidsskr. 2. Rk. VI, S. 283—94).

¹¹⁷⁾ Carl, Landgreve af Hessen-Kassel (1744—1836), Generalfeltmarskal. Han var hengiven til okkulte Sværmerier og Overtro. Hans Bog udkom i København hos André Seidelin.

¹¹⁸⁾ Johan Daniel Timotheus Manthey (1771—1831) havde været i diplomatisk Tjeneste i Algier og Paris og blev 1808 Sekretær ved Ordenskapitlet; 1811 blev han Geheimelegationsraad og 1828 Konferensraad.

¹¹⁹⁾ Hans Jacobsen Luddahl († 1846), blev 1807 Amtsforvalter i Maribo; 1825 blev han suspenderet og 6/6 1826 afskediget.

¹²⁰⁾ Matthias Reinhold v. Jessen (1780—1853), blev 1813 Amtmand over Hjørring Amt, 1814 Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift og Amtmand over Maribo Amt og tog 1849 sin Afsked. Han ægtede 2. Gang 1825 Juliane Henriette Ter-Borch (1805—66), Datter af den østerrigske Konsul Thomas Ter-Borch og Hustru Elisabeth, f. Heinrich. Rygterne om hans Embedsførelse er sikkert urigtige (jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 110).

¹²¹⁾ jfr. 7. Januar s. A.

¹²²⁾ Det maa formodentlig være Cathrine Gabriele Bugge, f. v. d. Hoven († 1839), der var gift med Dr. med. Simon Bugge (1771—1831), der 1801—16 havde været Landfysikus i Holbæk, men derefter praktiserede i Valby.

¹²³⁾ Frederik Ludvig Christoph Gössel (1771—1841). Generalmajor, Kammerherre.

¹²⁴⁾ Marquis de Saint-Simon var fransk Gesandt i Danmark. (L. Daae, anf. Skr. passim).

¹²⁵⁾ formodentlig Johan Philip Schultz, død 1843 som Oberstlieutenant.

¹²⁶⁾ J. L. Heibergs Vaudeville opførtes første Gang 23. November 1825.

¹²⁷⁾ Indtoget, Syngestykke af P. A. Heiberg med Musik af J. A.

P. Schultz, opførtes første Gang 26/2 1793 og holdt sig paa Reper-toiret lige til 1827.

129) Christian Magdalus Thestrup Cold (1754—1826), blev 1794 Politimester i København, 1799 Deputeret i Danske Kancelli og varetog 1804—25 Generalprokurørens Forretninger. Excellence var han fra 1825 som Geheimekonferensraad.

129) Christian Albrecht Cold (1792—1828).

130) Joseph Nicolai Benjamin Abrahamson (1789—1847), Major, senere Oberst. Han er navnlig bekendt for sin Virksomhed for den indbyrdes Undervisning, som i høj Grad havde Frederik VI's Interesse, ligesom denne ogsaa benyttede ham til forskellige Sendelser til Udlandet. 1827 blev han optaget i den danske Adelsstand.

131) Otto Blome (1770—1849), var 1797—1800 ansat ved Gesandskabet i St. Petersborg, 1802—04 Gesandt i Stockholm og derefter til 1824 samt igen 1826—41 Gesandt i St. Petersborg. 1826 blev han optaget imellem de danske Lensgrever.

132) Jens Nielsen Welding († 1857).

133) Frederik Vilhelm Carl Ludvig, Prins af Hessen-Philippsthal-Barckfeldt (1786—1834), ægtede 1812 Prinsesse Juliane Sophie (1788—1850), Datter af Arveprins Frederik.

134) Prinsesse Vilhelmine Marie var Fuglekonge 1819.

135) Carl Emil Moltke (1773—1858) var 1818—32 Gesandt i London; 1835—46 Medlem af Stænderforsamlingen i Roskilde, men helligede sig ellers Administrationen af sine Godser Aagaard og Nørager.

136) Knud Frederik Juel (1766—1847), Generaladjutant 1814, Gesandt i Paris 1823—36.

137) Sigismund Ludvig Schulin (1777—1836), Greve, Amtmand, Ejer af Frederiksdal.

138) Diderich Wilhelm v. Levetzow (1786—1849), blev 1826 Told- og Konsumtionskasserer i Ringkøbing, Kammerherre. Han udgav 1815 en tysk Oversættelse af Ingemanns Blanca. Broderen Friedrich Ferdinand v. Levetzow (1802—84), blev 1829 Amtmand paa Femern. De var Sønner af Stiftamtmand paa Island og endelig 1800 Amtmand over Husum og Bredsted Amter Hans Christoph Diederich Victor v. Levetzow (1754—1829).

139) Se Note 87.

140) Medea, Melodrama af Friedr. Wilh. v. Gotter med Musik af Georg Benda, oversat af Fr. Schwarz, første Gang opført 1788.

141) Frederikke Vilhelmine Bille, f. Bornemann (1770—1851),

gift med Viceadmiral Steen Andersen Bille (1751—1833). Hendes skarpe Tunge findes oftere omtalt (jfr. bl. a. L. Daae, anf. Skr. S. 88, H. Schwanenflügel, A. N. de Saint-Aubain S. 29, H. B. Dahlerup, Mit Livs Begivenheder 1815—1848, 1909, S. 76). — Hendes Fødselsdag var iøvrigt 23. Juli.

¹⁴²) Ferdinand Christian Fürchtegott Bauditz (1778—1849), fungerede 1822—27 som Hofchef hos Arveprins Ferdinand og blev 1833 virkelig Hofchef. Generalmajor à la suite 1841.

¹⁴³) Danmark betalte i flere Aar Tunis en Sum for ikke at risikere Overfald paa sine Handelsskibe.

¹⁴⁴) Friedrich Chr. Carl Hinrich Münter (1761—1830) blev 1808 Sjællands Biskop.

¹⁴⁵) Se Note 110.

¹⁴⁶) Henrik Georg Clausen (1759—1840), Stiftsprovst 1811—38.

¹⁴⁷) Se Note 70.

¹⁴⁸) Carl Ewald (1789—1866), var paa denne Tid Major og Lærer for den senere Frederik VII. Hans Søster Sophie Ewald (1792—1829) var gift med ovennævnte Frederik Løvenørn Bardenfleth.

¹⁴⁹) Vilhelm, Hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg (1785—1831), Generalmajor. Fader til Christian IX.

¹⁵⁰) Andreas Conrad Peter Rantzau, Rigsgreve (1773—1845), Geheimestatsminister 1831.

¹⁵¹) Muligvis den i Note 79 omtalte.

¹⁵²) William Shakespeare, romantisk Skuespil af Casp. Joh. Boye.

¹⁵³) Adam Gottlob Moltke (1792—1868), blev 1824 Kammerjunker, 1835—52 Administrator ved Talloetteriet, 1847 Kammerherre. Han ejede Lyngebæksgaard. Faderen var Viceadmiral Adam Gottlob Ferdinand Moltke (1748—1820), der i sine sidste Aar var sindssyg.

¹⁵⁴) Jens Lassen Rasmussen (1785—1826), siden 1815 Professor i østerlandske Sprog.

¹⁵⁵) George Gerson (1790—1825), Bankier i København og tillige Komponist. Han ægtede 1824 Adelaide Nathan-David (1795—1891), Datter af Grosserer Joseph Nathan-David og Georgine Debora, f. Levy. Gersons Enke ægtede 1826 den neapolitanske Gesandt i København Prins Pignatello Ruffo og forlod med ham Danmark (jfr. L. Daae, anf. Skr. S. 82 og 142).

¹⁵⁶) Grev Colredo Wallsee var østerrigsk Gesandt i Danmark.

¹⁵⁷) Frants Vilhelm Carl Bülow (1788—1868), blev 1816 Herredsfoged i Fjends-Nørlyng Herreder, 1836 Byfoged og Byskriver i St. Hedinge, entlediget 1856.

158) Magnús Stephensen (1762—1833), blev 1800 Justitiarius i den nyoprettede Landsoverret.

159) Der sigtes formodentlig til den Udgave af Jónsbók, som han 1825 afleverede i Haandskrift til Danske Cancelli, nu i Rigsarkivet.

160) Vennernes Fest eller Testamentet, Lystspil af Chr. Niemann Rosenkilde; Vaudevillen opførtes første Gang d. 2. April 1826.

161) Aprilsnarrene eller Intriguen i Skolen opførtes første Gang 22. April 1826.

162) Skuespilleren Christian Niemann Rosenkilde (1786—1861).

163) Marie Elking havde i Kronprinsessegade 391 et Institut for unge kvindelige Elever.

164) Nicoline Kirstine Sporon (1787—1854), død ugift.

165) 1000 Aarsdagen for Ansgars Forkyndelse.

166) Michael Frederik Liebenberg (1767—1828), blev 1816 kgl. Konfessionarius.

167) Rasmus Jansen (1746—1827), blev 1806 Biskop i Aalborg.

168) Formodentlig Justitiarius Chr. Colbiørnsens Enke Engelke Margrethe, f. Falbe († 1848).

169) Theodor Georg Schlanbusch (1756—1829), Geheimekonferensraad, Amtmand i Rendsborg.

170) Ole Johan Freuchen (1794—1850) var Lærer for Prinsen, 1825 kaldtes han til Sognepræst i Magleby paa Møn og forflyttedes 1842 til Faxe.

171) Johan Sigismund v. Møsting (1759—1843), Geheimestatsminister.

172) Siegfriede Victorine Komtesse Knuth (1790—1866), ægtede 1813 Kaptajn, senere Generallieutenant Gerhard Christoph v. Krogh (1785—1860).

173) Frederikke Urne (1793—1835), var Hofdame hos Hertuginde Louise Augusta af Augustenborg, senere hos Prinsesse Caroline Amalie, død paa Sindssygeanstalten i Slesvig.

174) Silke- og Klædehandler Ludvig Henrik Thomsen (1749—1838). Hist. Medd. om Kbh. 1, VI, 206. — V. Richter: 100 Aars Dødsfald.

175) Det har ikke kunnet oplyses, hvilken Komposition af Weyse det drejer sig om.

176) Joseph og hans Brødre i Ægypten, Syngestykke af Alex. Duval, Musik af Etienne Henry Mehul, oversat af N. T. Bruun; opf. første Gang 10. Okt. 1816.

177) Frederik Schwartz (1782—1843), var paa denne Tid Adjuvant hos Prins Christian Frederik.

178) Formodentlig Ernestine Düring, fhv. Hofdame, død i Haderslev 1860.

179) Lucie Charlotte Sehestedt-Juul, f. Komtesse Scheel (1768—1839), Enke efter Geheimeraad Chr. Sehestedt-Juul til Ravnholt (1741—88).

180) Prinsesse Louise Charlotte (1789—1864), Datter af Arveprins Frederik, ægtede 1810 Landgrev Vilhelm af Hessen-Kassel (1787—1867), Svigermoder til Kong Christian IX.

181) Christian Lund (1789—1845), Kommitteret i Rentekammeret 1822, Rentekammerdeputeret 1841, Konferensraad s. A.

182) Daniel Gottvald Bentley (1786—1869), Borgmester i København 1821—57.

183) Lauritz Esmarch (1765—1842), Landmaaler, Kommitteret i Rentekammeret 1822.

184) Johan Sylvester Saxtorph (1772—1840), Læge, Professor, Konferensraad 1836.

185) Christian Fenger (1773—1845), Læge, Professor, Hofkirurg 1824—30, Konferensraad 1840.

186) Andreas Aagesen (1781—1846), Generalauditor.

187) Christian Ove Haxthausen (1777—1842), Greve, Hofmarskal 1826, Overhofmarskal 1840.

188) se Yoldi, Note 112.

189) Niels Henrik Weinwich (1755—1829), Bibliotekar v. Kongens Haandbibliotek 1828.

190) Margrethe Øllegaard Levetzow (1779—1871), blev 1821 Hofdame hos Dronningen, død ugift.

191) Adam Gottlob v. Krogh (1768—1839), oprindelig Officer, 1796 Kæmmererer ved Øresunds Toldkammer, Kammerherre.

192) Professor theol. Henrik Nicolai Clausen havde 1825 udgivet: *Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*; mod denne udgav Grundtvig *Kirkens Gienmæle mod Prof. theol. Dr. H. N. Clausen*. I den Anledning anlagde Clausen Injuriesag mod Grundtvig, hvis fornærmelige Udtalelser ved Dommen blev kendt døde og magtesløse, ligesom han ikendtes en Mulkt af 100 Rdlr. Men forinden Dommen faldt, havde Anders Sandøe Ørsted i *Juridisk Tidsskrift* XII Bd. 1, S. 213—88, Bd. 2, S. 250—304, offentliggjort en Artikel med Titlen: *Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?*, der vakte megen Opsigt og megen Uvilje ogsaa paa allerhøjeste Sted (jfr. L. Daae: *Breve*, S. 145—146, 148). Reskriptet af 21. Sept. 1826, hvori Kongen udtaler, at Ørsteds Afhandling har været „Os mishagelig“ og med Tilfredshed erfarer, at han, som af ham selv foreslaaet, vil „ind-

skrænke og efter nogen Tid tilendebringe den Virksomhed paa Forfatterbanen, som i flere Henseender vanskeligen lader sig forene med Bestyrelsen af de betydelige Tillidsposter Vi allernaadigst have anfortroet Dig“ findes bl. a. trykt i Fr. Dahl: Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826, Kbhvn. 1929, S. 186—87, hvor der gives en udførlig Redegørelse for hele Affæren, der medførte en Standsning i Ørsteds Forfattervirksomhed.

193) Polly Komtesse Holck-Winterfeldt (1799—1867), Datter af Oberst Gustav Holck-Winterfeldt, ægtede 1828 Christian Johan Ludvig Conrad Greve Reventlow (1801—28).

194) Hans Nicolai Arctander (1757—1837), Kommitteret i Rentekammeret 1796, Amtmand i Frederiksborg Amt 1805, tog 1826 sin Afsked med fuld Gage og blev Konferensraad.

195) Farens Dage, Drama af Th. Overskou (jfr. Overskou: Den danske Skueplads IV, S. 811—13).

196) Adam Christopher Baron Holsten (1793—1879), senere Geheimeraad, til Holstenshus, ægtede 1826 Magdalene Friccius v. Schilden (1799—1846).

197) Jacob Christian Lindberg (1797—1857), daværende Adjunkt ved Metropolitanskolen, senere Præst og Politiker.

198) Niels Møller Spandet (1788—1858), Assessor i Landsoverretten 1819, 1831—45 tillige Kongens Foged.

199) Jasper Lützwow v. Hagemann (1784—1858), Adjutant, afskediget som Generallieutenant.

200) ovennævnte Frederik Julius Kaas.

201) Den i Note 118 omtalte J. D. T. Manthey.

202) Recensenten og Dyret opførtes første Gang 22/10 1826.

203) Den i Note 180 nævnte Landgrev Wilhelm af Hessen-Kassel. Barnet var Sophie Wilhelmine Augusta Elisabeth, f. 18/1 1827, d. 20/12 1827.

204) Erik Eiegod, Opera af J. Baggesen, Musik af F. L. Æ. Kunzen, opførtes første Gang 30/1 1798, sidste Gang 3/5 1827.

205) C. J. Boyes Prolog: Baggensens Mindefest foreligger trykt særskilt, Kbhvn. 1827.

206) Anna Helene Dorothea Wexschall, f. Brenøe (1803—56), blev 1823 gift med Violinisten Frederik Thorkildsen Wexschall, fra hvem hun 1831 blev skilt; 1834 blev hun gift med Skuespilleren Nicolai Peter Nielsen (1795—1860).

207) Johanne Luise Pætges (1812—90) ægtede 1831 Joh. Ludv. Heiberg.

208) Jfr. Nielsen debuterede 19/4 1812, men kom aldrig til at betyde noget særligt for Teatret.

²⁰⁹⁾ Skuespiller Peter Holm afgik 1849 fra Teatertjeneste.

²¹⁰⁾ Ida Elmine Rosaline Wulff (1808—76) debuterede 1824, Operasangerinde, men afgik allerede 1829 fra Teatertjenesten og ægtede 1831 Premierlieutenant ved Husarerne, senere Hofchef hos Kronprins Frederik, Kammerherre og sidst Overpostamtsdirektør i Lübeck Ernst Frederik v. Holstein (1801—83).

²¹¹⁾ se Note 206.

DEN FØRSTE BESÆTTELSE
AF
SKOLELEDIREKTØREMBEDET I KØBENHAVN
BELYST VED AKTSTYKKER
samlet og kommenteret af
F. C. KALUND-JØRGENSEN

Indledning.

Skoledirektørembedet i København blev oprettet ved den af Christian den Ottende udstedte anordning af 20. marts 1844 angående Borger- og Almueskolevæsenet i København § 1. Indledningsvis blev her fastslået, at

„Samtlige Skoler i Vor kongelige Residentsstad København og dens Forstæder med Undtagelse af dem, der enten henhøre under Militæretaten eller have den egentlige lærde Undervisning til Formaal, skulle, under hvilket Religionssamfund de end høre, staa under Overbestyrelse og Overopsyn af Vor Direktion for Almue- og Borgerskolevæsenet“.

Direktionens sammensætning blev i samme § anordnet som angivet ud for de respektive poster:

overpræsidenten, formand:	A. C. Kierulff, f. 1782.
provsten ved Vor Frue Kirke: ...	E. C. Tryde, f. 1781.
provsten ved Holmens Kirke: ...	B. Münter, f. 1794, res. kap., sognepræst og provst fra 1849.
en borgmester eller rådmand, udn. af kongen på Mag.s for- slag	} D. G. R. Bentley, f. 1786, borgmester.

to borgerrepræsentanter, valgt af borgerrepræsentationen ...	}	N. J. Meinert, f. 1791, grosserer. D. G. Monrad, f. 1811, magister.
--	---	--

Hertil føjede anordningen:

„Endelig forbeholde Vi Os selv paa Indstilling af Vort danske Kancelli at udnævne en i Undervisningsfaget kyndig og erfaren Mand til under Navn af administrerende Directeur at tage Sæde i Directionen med en aarlig Løn af 1600 Rbd,¹ der ligesom Skolevæsenets øvrige Udgifter blive at afholde af Stadens Kasse“.

Skoledirektøren skulle have til opgave:

„at føre et virksomt og omfattende Tilsyn med Undervisningsvæsenet,

at paase, at saavel Lærerne som de, der have det nærmeste Opsyn med disse, opfylde deres Pligter, og

at stadig Skolegang overholdes; ligeledes

at føre Hovedkontrollen med, at ingen skolepligtige Børn savne den fornødne Undervisning,

at henvende sin særdeles Opmærksomhed paa, hvad som maatte tjene til Skolevæsenets Forbedring,

at indtræde i den administrerende Direktion for Stadens Fattigvæsen i alle de Sager, der angaae Undervisningen i de under samme hørende Skoler“.²

Beskikkelse af Direktionens medlemmer meddeltes i skrivelse af 14/5 1844 fra Kancelliet til Direktionen, hvori der herom udtaltes følgende:

„Hans Majestæt har ved at afgive allerhøieste Resolution i Sagen angaaende den Østifternes Stænderforsamling i Udkast forelagte Anordning om Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn under 20. Marts sidstl. blandt Andet allernaadigst resolveret, at de nærværende Medlemmer af den kongelige Direction for Almue- og Borgerskolevæsenet her i Staden vedblive at have Sæde

i Samme, indtil de i Overensstemmelse med de hidtil gjældende Regler afgaae, dog med Undtagelse af det Medlem af den administrerende Direction for Stadens Fattigvæsen, der som saadant har Sæde i samme, hvilket aftræder den 1ste Juli d. A., med hvilken Dag den nye Anordning af 20. Marts d. A. træder i Kraft. — Ligeledes har det behaget Hans Majestæt at resolve, at de om den administrerende Directeurs Embede — som er opslaaet vacant — indkommende Ansøgninger skulle tilstilles Directionen for derover at afgive Betænkning, forinden der af Cancelliet nedlægges allerunderdanigst Forestilling om Embedets Besættelse

Sign.

Stemann. M. Lange. Bentzen. L. J. Holm.

/Buch.

Til den kongelige Direction for Almue- og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn³.

I. *Ansøgningen.*

Af de indkommende *ansøgninger* er kun *den* bevaret, der førte til ansættelse, nemlig følgende:

„Kjøbenhavn d. 15de Maj 1844.

Vilhelm August Borgen, Bestyrer af det von Westenske Institut her i Staden, ansøger allerunderdanigst om, allernaadigst at maatte blive udnævnt til administrerende Directeur ved Kjøbenhavns Borger- og Almueskolevæsen.

(Tekst):

Ved Anordning af 20de Marts d. A. har Deres Majestæt allernaadigst bestemt, at der skal udnævnes en i Underviisningsvæsenet kyndig og erfaren Mand til under Navn af administrerende Directeur at tage Sæde i Directionen for Kjøbenhavns Borger- og Almueskolevæsen. Dette Embede, der under 23de April sidstleden blev op-

slaaet vacant, vover jeg allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om at maatte vorde mig betroet.

Efter at have gjort mig bekjendt med de Pligter, der ifølge Anordningen paahvile den nævnte administrerende Directeur, har jeg fundet, at disse ere saadanne, at jeg maa tiltroe mig Dygtighed til at fyldestgøre dem paa en tilfredsstillende Maade. Jeg er mig derhos bevidst at være i Besiddelse af den Nidkjærhed og Interesse for en saadan Virksomhed, der er nødvendig for at sikkre den sin Frugt. Ogsaa troer jeg, at jeg i min mangeaarige Stilling som Skolebestyrer ikke har viist Mangel paa andre Egenskaber, der maatte ansees fornødne til at vedligeholde Orden og en livlig og kraftig Virksomhed blandt et talrigt Lærerpersonele.

Med Skoleunderviisningen og dens Fordringer i alle dens Stadier, fra dens første Elementer indtil Dimission til Universitetet, har en næsten 24 aarig Erfaring gjort mig fortrolig. Allerede i 1820 blev jeg nemlig strax efter at have fuldendt anden Examen, ansat som Lærer ved den lærde Skole i Fredericia; kort efter at være vendt tilbage her til Byen blev jeg 1824 Lærer i Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn, hvorfra jeg var dimitteret, og senere tillige i det von Westenske Institut, hvis Bestyrelse jeg i 1832 overtog i Forening med nuværende Rector ved Realskolen i Aarhus, K. C. Nielsen, og hvilket jeg siden 1839 har forestaaet alene. Angaaende min Virksomhed som Lærer tillader jeg mig allerunderdanigst at vedlægge tvende Attester, den ene fra den lærde Skole i Fredericia, de to andre til forskellige Tider udstedte af Prof. Nielsen. At jeg som Skolebestyrer har haft den Lykke at erhverve mig Deres Majestæts Tilfredshed og Bifald, vover jeg at see et Beviis paa deri, at Deres Majestæt i forrige Aar, efter Indstilling og Anbefaling fra Directionen for Universitetet og de lærde Skoler, viste mig den Naade at forunde mig et betydeligt Laan til at

bygge og indrette et hensigtsmæssigt Locale for min Skole.

Nogle Forsøg til en forbedret Underviisningsmethode har jeg forelagt det Offentlige i adskillige Arbejder, der Tid efter anden have seet Lyset. Disse ere, foruden den i Prof. Nielsens Attest omtalte Ellendtske Læsebog: 1, Latinske Stileøvelser, 1832 (har i et Par Aar været udsolgt); 2, Latinsk Læsebog, 1834 (er nu næsten den eneste, der bruges i vore lærde Skoler); 3, Vejledning til Udarbejdelser i Modersmaalet, 1840 (hvoraf 3die Oplag udkom 1843); 4, Program om Underviisningen i Modersmaalet (er i Boghandelen i 2det Oplag); 5, ABC og Læsebog for Begyndere, 1843 (i Forening med Hr. F. Rung). Alle disse Arbejder ere blevne fordeelagtigt omtalte af sagkyndige Skolemænd. — Endelig har jeg ved mange Aars Praxis faaet Øvelse i de reen ydre Arrangements af en Skoles Fornødenheder og de mechaniske Forretninger, som dertil udfordres.

At min Skole, uden at nyde nogensomhelst Understøttelse, der satte den i Stand til at tilbyde Gratistpladser, (— med ingen andre af de højere kjøbenhavnske Skoler er dette Tilfældet —), siden jeg overtog dens Bestyrelse har tiltaget betydeligt i Discipelantal, og det i Concurrance deels med særdeles meget begunstigede deels fortrinlig bestyrede Skoler, vover jeg at ansee som et Beviis paa, at mine Bestræbelser for at hæve den til et saadant Standpunkt, at den kunde udholde Sammenligning med andre højere Skoler, ikke have været frugtesløse. At jeg ogsaa maa troe, at disse Bestræbelser have vundet Deres Majestæts allernaadigste Bifald, har jeg ovenfor tilladt mig at yttre Formodning om. Det er fornemmelig paa Grund heraf, at jeg vover at haabe, at Deres Majestæt ikke vil ansee mig uværdig til en Virkekreds, der har meget væsentlige Berøringspunkter med min nuværende, og hvortil denne turde være at ansee som en nødvendig

Forberedelse. Jeg tør love, at hvis Deres Majestæt aller-naadigst vil betroe mig det ansøgte Embede, skal jeg vide at vise mig den Tillid værdig, som derved bliver mig viiset.

Allerunderdanigst

V. A. Borgen“.⁴

Som *bilag* til ansøgningen fulgte:

1) To anbefalinger fra rektor, professor M. Nielsen ved Borgerdydskolen i København:

a) „Hrr. Stud. Philologiæ Wilhelm Borgen dimitteredes 1819 fra denne Skole, i hvilken han ved Hoved, Flid og Forhold havde vakt de bedste Forhaabninger. Omstændighederne førte ham siden i nogle Aar fra Byen, og, efterat han var vendt tilbage for at fortsætte sine Studeringer ved Universitetet, har han nu i henimod 5 Aar været Lærer ved Skolen og i alle Henseender opfyldt mine Forventninger. Hans Disciple have stedse gjort Fremgang; i hans Classe hersker der Orden og Stilhed, Villighed og Lyst til at lære; som han stedse til rette Tid er, hvor han skal være, saaledes kommer han ogsaa stedse vel forberedt, anvender Timen med stræng Ækonomie og gaaer med Fasthed frem efter en bestemt og vellagt Plan, der vidner om Erfaring, Tænkning, og Interesse for Sagen. Blandt sine Medlærere og Medstuderende nyder han fortrinlig Agtelse for sin retskafne Karakter og grundige Kundskaber.

Sign.: Borgerdydskolen i Kjøbenhavn,

d. 18. Febr. 1829. M. Nielsen“.

b) „Hr. W. A. Borgen, der dimitteredes fra denne Skole 1819, begyndte sine Studeringer under heldige udvortes Omstændigheder; men disse forandrede sig snart, og han saae sig nødsaget til strax at forlade Byen, da han havde taget 2den Examen. Efterat han i 2½ Aar havde

været Lærer ved Fredericia Skole under Hr. Rosendahl, vendte han i April 1823 tilbage til Kjøbenhavn, for at studere Theologie; men da han selv maatte erhverve sit Udkomme, af Broderkjærlighed paatog sig at læse med en yngre Broder, som han dimitterede til Universitetet, og som allerede for omtrent 3 Aar siden har taget juridisk Embedsexamen, og derhos af Nidkjerhed for sine Disciple anvendte det meste af sin Tid til Læsning og Tænkning over deres Tarv, til Forberedelser og Forarbejder for dem, droges han stedse meer og mere fra Theologien til Philologien og til hvad der nærmest kunde bidrage til hans Uddannelse som Lærer. I denne Skole begyndte han sin Virksomhed som Lærer i Latin 1824 med 5te Classe, som han gik op med og afleverede vel forberedt til 1ste Classe.⁵ Derpaa begyndte han med en ny 5te Classe B, med hvilken han har arbeidet med endnu større Held. 5te A bestod dengang af 20 Disciple, der alle vare modne for Classen, 5te B af 18, der vaklede mellem 5te og 6te Classe; i 2den A er nu kun 8 af de 20 fra 5te A; de øvrige ere deels de daarligste i 2den B, deels ere de i 3die Classe, deels i Handelsclasserne, 1 er gaaet til Søes, 2 skulle til Landcadet-Akademiet; af 5te B's 18 Disciple gik 1 til Sorøe, 2 bleve efter sidste Examen tilbage i 3die Classe, de øvrige 15 ere endnu fulgte sammen op i 2den B, der i det Hele nu er forud for 2den A, og der er Udsigt til at idetmindste de 12 til forestaaende Examen ville komme i 1ste B; det har derfor været min Bestemmelse, at Hr. Borgen, som har været den sikkreste Støtte for Tonen og Fliden i Classen, skulde blive hos dem gjennem begge Afdelinger af 1ste Classe, hvis det ikke lykkes ham at blive betroet Medbestyrelsen af en anden Skole, hvilket vi lige saa meget ønske for hans egen og vedkommende Skoles Skyld, som vi tilfulde erkjende, hvad denne Skole taber i en saa samvittighedsfuld og dygtig Lærer. Jeg tillader mig derfor blot

at tilføie, at det forekommer mig, at han i Spidsen for en Skole vil være paa sit rette Sted: han er rolig og sindig, veed at tie og taale, paatale og straffe til rette Tid, har sine Disciples og deres Forældres Agtelse og Tillid, og er almindelig afholdt; fri for Pedanterier og Smaaligheder arbejder han forstandig, retsindig og redelig med urokkelig Fasthed mod Maalet, hader Skinnet, kjender ikke til Glimresyge og forfængeligt Hensyn, tager sig af Alle, og faaer derfor de Svage med; endelig har han ved Iver for Sagen og Benyttelse af egen og Andres Erfaring ikke blot ved Udførelse, Samtaler og Meddelelser gavnet denne Skole, men ogsaa givet Bidrag til en bedre Methodes Fremmelse i Almindelighed ved for danske Skoler at udgive Ellendt's latinske Læsebog, hvis Idee vist af Alle maa erkjendes for rigtig, men som i Udførelsen af Ideen endnu lader meget tilbage at ønske, og kræver en Omarbejdelse, som Hr. Borgens Tid dengang ikke tillod ham; og for ikke mange Maaneder siden har han udgivet 1ste Hefte af latinske Stiløvelser og i Fortalen gjort Rede for Bogens Plan og Bestemmelse.

Sign. Borgerdydskolen i Kjøbenhavn den 11te Mai 1832.

M. Nielsen“.⁶

2) En anbefaling fra Fredericia Lærde Institut.⁷

„Efter at have tjent halvtredie Aar som Lærer ved Fredericia Lærde Undervisningsinstitut, forlader nu Hr. Studiosus Theologiæ V. A. Borgen samme, for ved Universitetet i Kjøbenhavn at fortsætte sine Studeringer, og det blev undertegnede Commission, som ugjerne savner denne duelige og brave unge Mand, en behagelig Pligt: at anbefale ham paa det Bedste til Enhver, som disse Linier maatte komme for Øine.

Han gav Undervisning i Institutets to nederste Classer i Modersmaalet samt det latinske og græske Sprog, og som Hr Borgen med ufortrøden Flid røgtede sit Kald,

saa udmærkede altid Stræben efter Tydelighed, Grundighed og Nøiagtighed hans Foredrag. Med den Skolemanden saa nødvendige Alvor og Værdighed forbandt han nøiagtigt Tilsyn med sine Disciples Forhold og Opførsel, og som hans øvrige personlige Egenskaber vandt ham Selskabets Kjærlighed, saa sikrede en sjelden Sindighed og uplettet Vandel ham alle Retskaffenes Høiagtelse.

I vor Skole har han efterladt sig et hædrende Eftermæle, og for os selv en kjær Erindring; vi kunne derfor ikke andet end ledsage ham ind i en haabfuld Fremtid med vore oprigtigste og bedste Ønsker.

Sign. Commissionen for Fredericia Lærde Institut
d. 17. April 1823⁸.

3) En udtalelse fra Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler.⁹

„Da Bestyreren af det saakaldte v. Westenske lærde Underviisningsinstitut her i Staden, Borgen, har anholdt om Direktionens Anbefaling for en allerunderdanigst Ansøgning, som han har indgivet om Posten som administrerende Directeur for Kjøbenhavns Borger- og Almue-Skolevæsen, finder Directionen sig opfordret til i denne Anledning at tilmelde det Kongelige danske Cancellie, at Ansøgeren, som siden Aaret 1832 deels i Forening med nuværende Rector Nielsen i Aarhus, deels ene har forestaaet bemeldte Institut, i denne sin Stilling har erhvervet Krav paa Directionens fulde Agtelse og Tilfredshed med den Dygtighed, hvormed han har forestaaet Institutet, som har været og endnu er anset for at henhøre til vore fortrinligste lærde Underviisningsanstalter. Da det tillige omfatter den reale Underviisning, og da det er Directionen velbekjendt, at Borgen ved Siden af sin practiske Virksomhed som Skolemand tillige ved omfattende theoretisk Studium af Pædagogiken har erhvervet sig velfortjent Agtelse som Skolemand, maa

Directionen saavel paa Grund af disse Egenskaber, som med Hensyn til hans practiske Stilling ansee ham for i fortrinlig Grad skikket til det ansøgte Embede og skulde have ham paa det Bedste anbefalet til af velbemeldte Collegium ved sammes Besættelse at tages i velvillig Betragtning.¹⁰

Sign. Den Kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler, d. 4. Juni 1844.

Engelstoft Hansen Kolderup-Rosenvinge
/Selmer.

Til Det Kongelige danske Cancellie“.

II. Sagens behandling i Skoledirectionen.

(Stadsarkivets aktstykker under J. N. 140/1844).

1) Skrivelse fra Danske Cancelli af 4. juni 1844:

„I Henhold til allerhøieste Resolution 20. Marts sidstleden, meddeelt Directionen ved Cancelliets Skrivelse af 14de f. M. skulde Man tjenstligst tilstille Directionen til Betænkning vedlagte 9 hertil indkomne Ansøgninger om Embedet som administrerende Directeur ved Kjøbenhavns Almue- og Borgerskolevæsen, idet Man derhos udbeder sig Directionens behagelige Betænkning over Ansøgningerne snarest muligt hertil indsendt.

Det Kongelige Danske Cancellie, den 4de Juni 1844.

Sign. Stemann. M. Lange. Bentzen. L. J. Holm.
/H. P. K. Møller.

Til

Den Kongelige Direction for Almue- og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn“.

2) Rundskrivelse til Direktionens medlemmer ved Direktionens sekretær, cancelliraad P. Th. Reiersen, der selv var blandt ansøgerne. Disses antal var nu 11.

„Efter Hr. Overpræsidentens Befaling tilstilles herved Directionens Medlemmer til Overveielse de fra det Kongl. danske Cancellie tilsendte Ansøgninger om den administrerende Directeurpost ved Hovedstadens Borger- og Almue-Skolevæsen. Hvorvidt den formeentlig fornødne Samling, denne Sag betreffende, kan afholdes paa Tirsdag, staaer det ikke i Hr. Overpræsidentens Magt, formedelst andre mueligt indtræffende Forretninger, at bestemme, forinden paa Mandag; hvorom i saa Fald Directionens Medlemmer da skulle vorde underrettede.

Ansøgningerne ere fra

1. Institutbestyrer heraf Staden Borgen.
2. Catechet Jürgensen i Helsingør.
3. Pastor Rørdam.
4. Cand. juris Schönberg.
5. Magister Monrad.
6. Cand. theol. og Lærer ved Landcadet-Academiet Berg.
7. Cand. theol. Frølund.
8. Cand. theol. og Underbibliotecar Gundorph.
9. Inspecteur ved Metropolitanskolen Krebs.
10. Overlærer ved Odense Cathedralskole, Dr. phil. C. Paludan-Müller.
11. Cancellieraad Reiersen.

Sign. d. 7. Junii 1844.

Ærb.
Reiersen“.

Skrivelsen har faaet følgende påtegninger:

„Modtaget og afsendt d. 7. Juni. B. Münster.

— - — d. 8. Juni. Meinert.

— - — samme Dato. Bentley.

— - — 8. og 9. Juni. A. C. Kierulff“.

3) Koncept til indstillingen har stiftsprovst Tryde påtaget sig at udarbejde, og han rundsender den til de øvrige medlemmer med følgende skrivelse:

Idet jeg har den Ære herved at oversende et Udkast til den Betænkning, som Directionen har at indgive til Cancelliet over Ansøgningerne om den administrerende Directeurs Post, tillader jeg mig at tilføie, at jeg ved den Orden, hvori de Ansøgende ere opførte, vel er gaaget frem efter nøieste Overlæg, og skal ved den mundtlige Conference, som jo vil blive nødvendig, nærmere motivere den, men derfor ligefuldt erkjender, at den kan modificeres. — Hvad Institutbestyrer Borgen i Særdeleshed angaaer, da har jeg stræbt at indhente Oplysninger og erholdt saadanne, og troer ifølge disse, at den Plads virkelig tilkommer ham, som jeg har tilladt mig at give ham.

Sign d. 15. Junii.

Ærbødigst

E. Tryde“.

4) Hertil har det andet gejstlige medlem, residerende kapellan ved Holmens Kirke Balthasar Münter, afgivet følgende erklæring:

„Directionens øvrige Medlemmer skyldte vistnok Hr. Stiftsprovst Tryde megen Tak for den Uleilighed, han har havt med at concipere den vedlagte Betænkning over de om den oprettende administrerende Directeur Post indkomne Ansøgninger. Hvad mig angaaer, da forekommer den mig at være saa vel redigeret i enhver Henseende, at den godt saaledes uden Forandring i Ord og Udtryk kan indskikkes.

Kun med Hensyn til den Orden, i hvilken Ansøgerne ere blevne nævnte, tillader jeg mig at bemærke:

Jeg var fra Begyndelsen af den Mening, at Dr. Paludan-Müller ikke burde sættes iblandt de Første, deels, fordi han i en vidtløftig Samtale, som jeg har ført med ham, har yttret for mig, at han ikke var uden Frygt for at modtage Posten, og at han under lignende Vilkaar

vilde foretrække en anden Ansættelse, der mere svarede til hans Ønsker; deels, fordi han i 15 Aar har været fraværende fra Kjøbenhavn, og desforuden er noget tunghørig. Men i en mundtlig Conference har Stiftsprovst Tryde, der kiender denne Mand særdeles nøie, forsøgt at overbevise mig om, at han, for hvis videnskabelige Dygtighed jeg har en ubegrændset Agtelse, efter Magister Monrad er den, der især maa ansees qualificeret til Posten. Jeg tilstaaer, at jeg her Intet har at støtte mig til, uden til Hr Stiftsprovstens Mening; men, dersom Directionens øvrige Hrr. Medlemmer skulde træde over til den, skal jeg ikke længere gjøre nogen Indvending imod, at Dr. Paludan-Müller nævnes efter Magister Monrad.

Derimod kan jeg ikke, efter nøie at have overlagt Sagen, komme til den Erkiendelse, at Borgen bør nævnes før Gundorph. Vel har Borgen med Held, saavidt mig bekiendt, forestaaet en stor Skole, og han er, det veed jeg, en videnskabelig dannet og kyndig Mand. Men, det er sandeligen Gundorph ogsaa. Jeg kan desforuden ikke ganske abstrahere fra det Indtryk, som disse to Mænd have gjort paa mig, da jeg længe underholdt mig med Enhver af dem i Anledning af deres Ansøgning; og jeg blev da overbeviist om, at Gundorph er en Mand af langt mere Liv og Energi, end Borgen, hvilket vist nok her bør komme i Betragtning. Gundorphs pecuniære Stilling er derhos langt heldigere end Borgens. Borgen søger Posten mere for at sikkre sig en fast Existents, end af en levende Interesse for Sagen; hos Gundorph troer jeg derimod i høi Grad at have fundet det Sidste. At det er vanskeligt her at staae inde for den, man proponerer, og her at paa tage sig noget Ansvar, vil vist nok Enhver af Directionens Hrr. Medlemmer indrømme; men dersom Hr Stiftsprovst Tryde i den mundtlige Conference med Directionen, der maa finde Sted, før Betænkningen afgaaer,

ikke kan anføre saadanne Fortrin for Borgen, hvoraf det bliver klart, at Gundorph bør vige ham Pladsen, maa jeg for mit Vedkommende blive ved min først yttrede Mening, at Gundorph bør nævnes før ham.

Sign. Kiøbenhavn d. 16. Juni 1844.

Ærbødigst

B. Münter“.

5) Hertil har borgmester Bentley anført følgende:

„Jeg troer alene at finde Betænkelighed ved at stille Paludan-Müller umiddelbar efter Monrad deri at han ikke er lidet tunghør, men da Ordningen af de Ansøgende bliver Gienstand for nærmere mundlig Conference, skal jeg foreløbig ej derom yttre mig.

Sign. d. 17. Juni 1844.

Bentley“.

6) Den endelige indstilling foreligger i koncept i Direktionens aktstykker og i renskrift i Kancelliets sag under 1. Dep. Reg. 1844 Nr. 395, hvilken sidste viser, at stiftsprovst Trydes koncept er bleven vedtaget med få ændringer.

Indstillingen har følgende ordlyd:

„Det Kongelige Danske Cancelli har under d. 4de d. M., i Henhold til den allerhøieste Resolution af 20. Marts d. A. tilstillet Directionen for Almue og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn *ni* til Cancelliet indkomne Ansøgninger om Embedet som administrerende Directeur ved dette Skolevæsen, hvortil senere er kommet en *tiende* fra Lærer ved Borgerskolen og Kirkesanger ved Frue Menighed i Svendborg Jensen,¹¹ og forlangt Directionens Betænkning over disse Ansøgninger.

Idet vi have den Ære herved at opfylde det os overdragne Hverv, troe vi ikke at burde undlade forud at yttre, at vi ved at afgive vor Betænkning over de enkelte

Ansøgende *alene* ere gaaede ud fra Hensynet til de Egenskaber hos dem, der i fortrinligst Grad synes at give en Borgen for, at Øiemedet med Oprettelsen af denne Post vil vorde opnaaet. Dette have vi saameget mere, med *Forbigaaelse af andre Hensyn*, troet at burde iagttage, som det Haab om en velgjørende Indflydelse paa Stadens Skolevæsen, som man skal sætte til denne Foranstaltning, hvorved det bliver muligt, at en Mand kan indvie det sin udeelte Virksomhed, alene beroer paa, hvorvidt Man, især ved det *første* Valg, er saa lykkelig at finde en Mand, der besidder Indsigt og Tact til at gennemføre de Forbedringer, Gaver til at vække det Liv, Besindighed, Kraft og Udholdenhed til at overvinde de fra mere end een Side sig frembydende Vanskeligheder, uden hvilke Egenskaber intet Væsentligt vil være udrettet ved en administrerende Directeurs Udnævnelse. Med disse Hensyn for Øie tillade vi os at udtale os om de Ansøgende saaledes:

Det er vor Overbeviisning, som vi *eensstemmigen* troe at burde udtale, at Ingen af alle de Ansøgende, skjøndt vi blandt dem erkjende Flere som hæderlige og duelige Mænd, vil i den Grad kunne fyldestgjøre denne Posts Krav, som Magister *Monrad*, fordi han med den høiere og almindelige videnskabelige Dannelse og den Interesse for og Kundskab til Ungdommens Underviisning i det Hele, som ogsaa findes hos Flere af de Andre,¹² forbinde en ved egne Iagttagelser erhvervet Kundskab til Skolevæsenets Ordning i det øvrige protestantiske Europa, en forudgaaende dybere Eftertanke over Almueunderviisningens Væsen af en nøie Kjendskab til det Kjøbenhavnske Skolevæsens nærværende Tilstand, hvormed han som Medlem af Skoledirectionen i 2 Aar med megen Interesse har beskæftiget sig, hvilke Fortrin Ingen af de andre Ansøgende ere i Besiddelse af, da de

Alle først skulle sætte sig ind i en Underviisningssphære, hvori de ikke hidtil have bevæget dem,¹³ og i Forhold, som ere dem lidet bekjendte. — Det bør ogsaa ved at omtale denne Mand udentvivl komme i Betragtning, at han ved sin Stilling som Borgerrepræsentant¹⁴ er bleven fortrolig med de communale Forhold, hvilket vistnok meget vilde lette hans Virksomhed.

Af de Øvrige tillade vi os først at fremhæve Dr. Overlærer Paludan-Müller i Odense. Det, hvorfor vi efter Magister *Monrad* først have henvendt vort Blik paa ham, er fordi vi finde det saare ønskeligt, naar Erfaring i Ungdommens Underviisning, practisk Sands, Greb paa administrative Forhold forenes med det omskuende Blik, den Bevægelighed og Flersidighed i Aanden, som alene en høiere videnskabelig Dannelse giver. Denne lykkelige Forening i Forbindelse med en fast mandig Character og en Tillid indgydende Personlighed finde vi hos Overlærer *Paludan-Müller*, ligesom vi ogsaa vide, at han i sin mangeaarige Virksomhed som Adjunct og Overlærer ved den lærde Skole i Odense har udviklet en sjelden Dygtighed og underviist med særdeles Frugt. —

Vi kunne ikke undgaae at bemærke, at hans Virksomhed besværliggjøres dermed, at han er noget tunghørig. — Dog troe vi, at denne Legemsfeil ikke i en administrerende Directeurs Stilling vil lægge ham større Vanskeligheder i Veien, end i hans nærværende, hvor han har vidst at overvinde dem.¹⁵

Som en meget brav og duelig Mand, der er i Besiddelse af flere Egenskaber, som gjør ham skikket til denne Post, nævne vi ogsaa Candidat i Theologien og Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket *Gundorph*. De Egenskaber, som de meget anbefalende Vidnesbyrd fra Underviisningscommissionen for Efterslægts-Selskabets Skole og Overbibliothekaren, Professor Madvig, anprise

hos ham, Iver og Ufortrødenhed, stor Retskaffenhed og Velvillie, fast Villie, Samvittighedsfuldhed i Udførelsen af sine Pligter, streng Sands for Orden og Nøiagtighed og lang Erfaring i Underviisningsfaget, erkjende ogsaa vi hos ham, efter den Kundskab vi have kunnet erhverve os, og ansee ham for en Mand, der paa denne Post vilde blive baade virksom og nyttig.¹⁶

Endvidere troe vi at maatte nævne Institutbestyrer *Borgen* her af Staden, der, som de medfølgende Attester godtgjøre, i en meget lang Række af Aar har med Held beskjæftiget sig med Underviisningsvæsenet, og som ved Ledelsen af sit eget Institut har godtgjort, at han besidder administrativ Dygtighed, ligesom han ved Udgivelsen af adskillige pædagogiske meget hensigtsmæssige Skrifter har viist, at han ikke er af dem, der blot følge efter i de engang udtraadte Spor, men ønsker at bringe det engang Indførte videre, saa er han efter den Kundskab, vi derom have søgt at erhverve os, ogsaa en Mand, der med Besindighed og Fasthed veed at gennemføre sine Planer.¹⁷ —

En stor Deel af de samme anbefalende Egenskaber maa udentvivel ogsaa erkjendes hos Inspecteuren ved Metropolitanskolen *Krebs*, og, skjøndt vi ikke kunne finde os foranledigede til at anbefale ham til at komme i fortrinlig Betragtning, maae vi dog indrømme, at han er iblandt dem, der ved Besættelsen af denne Post fortjener Opmærksomhed.

Det Vidnesbyrd, som den ordinerede Catechet og første Lærer ved Borgerskolen i Helsingør *Jürgensen* har erholdt saavel af Stiftets Biskop som af Helsingørs Skolecommission og flere agtværdige Mænd i denne By, er saa anbefalende, at vi troe at burde gjøre opmærksom derpaa; men Directionens egne Medlemmer, der ere uden personligt Kjendskab og nærmere Berørelse med ham, ere ikke i Stand til at kunne bedømme, om han iøvrigt

vil kunne vække den Tillid og indgyde den fordeelagtige Opinion om sig, uden hvilken en Mand paa denne Post neppe vil udrette Meget.

Naar Directionen ikke har seet sig i Stand til videre at fremhæve Candidat *P. C. Berg*, Lærer ved det Kongelige Landcadet-Academie og Efterslægtsselskabets Skole, der ikke alene som mangeaarig Lærer ved tvende store Underviisningsanstalter, men ogsaa som den, der med Kongelig Understøttelse har foretaget sig en pædagogisk Udenlandsrejse og er Forfatter til forskjellige Afhandlinger og Lærebøger, kunde synes at have mere end almindelige Qualificationer, da hidrører dette alene fra, at han iøvrigt er os aldeles ubekjendt, og vi ingenlunde kunne bedømme, om han er i Besiddelse af de særegne Egenskaber, som Virksomheden paa denne Post udkræver.¹⁸

Hvad angaaer Candidat i Theologien *Frolund*,¹⁹ Candidat i Lovkyndigheden *Schønberg*²⁰ og Lærer ved Borger-skolen i Svendborg *Jensen*, da formener Directionen, at disse, i Forhold til de øvrige Concurrenter, ikke ved denne Befordring kunne komme i Betragtning.

Med Hensyn til *tvende* andre Ansøgende, Pastor *Rørdam*²¹ og Cancelliraad *Reiersen*, som Directionen, uagtet disses Qualificationer i andre Henseender, ikke tør ansee skikkede for denne Post, tillade vi os at tilføie følgende særskilte Bemærkninger.

Pastor *Rørdam* er en Mand, hvis ædle Character, religiøse Tænkemaade og Kjærlighed for Ungdommen Directionen kjender og ærer; men de af dens Medlemmer, der personligen kjende ham, troe, at han miskjender sine egne naturlige Anlæg, naar han troer sig skikket til en administrerende Directeurs Post ved Skolevæsenet. Hans udentvivel fortrinlige Gaver til at meddele Religionsunderviisning og til at omgaaes, især yngre Børn, ere Egenskaber, der her, hvor han ikke selv kan eller skal træde

i umiddelbar Forbindelse med Ungdommen, ikke ere af den Betydenhed, som ved den Virksomhed, han som Præst og Ungdomslærer hidtil har udøvet, hvorimod gandske andre Egenskaber og et Talent for Administration og til at bringe mange og forskellige Individualiteter til at samvirke i en indbyrdes Overeensstemmelse, som til at tilveiebringe Orden og Nøiagtighed ligesaavel i Skolevæsenets oeconomiske som intellectuelle Anliggender, udkræves hos den administrerende Directeur. —

Cancelliraad *Reiersen*, der i 16 Aar har været ansat som Secretair og Regnskabsfører under Skoledirectionen, har upaatvivlelig erhvervet sig et nøiagtigt Kjendskab til Skolevæsenets nærværende Tilstand, men vi tør ikke tiltrøe ham, der desuden oprindeligen har uddannet sig for en gandske anden Bane, den pædagogiske Indsigt og de personlige Egenskaber, som en Mand paa den her omtalte Post nødvendig maa være i Besiddelse af. Da han imidlertid i sin nærværende Stilling kun er saare ringe gageret og saavel af denne som andre Grunde ikke kan finde sig tilfreds ved at forblive i samme, tillade vi os indstændigen²² at anbefale ham til at komme i særdeles Betragtning, hvor en Leilighed maatte tilbyde sig til at forskaffe ham bedre Kaar.

Sluttelig²³ undlader Directionen ikke at bemærke, at der i Samme har været betydelig Menings Ulighed om enten Gundorph eller Borgen, i Tilfælde der skulde blive Spørgsmaal om Ansættelse af en af dem, skulde gives Fortrinet, men at Pluraliteten havde udtalt sig for Gundorph.

Den Kongelige Direction for Almue og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn d. 20de Juni 1844.

Sign. A. C. Kierulff. Bentley. E. Tryde. Meinert.
B. Münter“.

III. *Sagens afgørelse i Cancelliet og Statsrådet.*

Danske Cancellies Forestillinger. 1. Dep. Første Halvaar 1844, nr. 80, Koncept i 1. Dep. Reg. 1844, Nr. 395.

Efter at have modtaget denne indstilling behandlede Det danske Kancelli sagen og havde allerede den 26. juni truffet sin afgørelse, da det afgav følgende:

„Allerunderdanigst Forestilling
om

Besættelse af Embedet som administrerende Directeur ved Almue og Borgerskolevæsenet i Kjøbenhavn.

Ved Anordningen angaaende Borger og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn af 20. Marts dette Aar har det behaget Deres Majestæt i sammes § 1 blandt Andet allernaadigst at fastsætte, at der af Deres Majestæt efter Indstilling af Cancelliet vil blive at udnævne en i Underviisningsfaget kyndig og erfaren Mand til under Navn af administrerende Directeur at tage Sæde i Skoledirectionen og hvem det i Særdeleshed vil paaligge at føre et virksomt og omfattende Tilsyn med Underviisningsvæsenet i samtlige Skoledirectionens Overtilsyn underlagte Skoler og navnlig at paasee, at saavel Lærerne som de, der have det nærmeste Opsyn med disse, opfylde deres Pligter og at stadig Skolegang overholdes.

Den denne Embedsmand ved den ovennævnte allershøjeste Anordnings § 1 tillagte Løn udgjør 1600 Rbd. for uden — ifølge Anordningens § 48 — 400 Rbd. til Bestrielse af Udgifter til fornøden Medhjælp ved Jevnførelsen af de indsendte Schemata og Lister samt ved de øvrige derved foranledigede Forretninger, hvilke Summer blive, ligesom Skolevæsenets øvrige Udgifter, at afholde af Stadens Kasse.

Ved allerunderdanigst at forelægge Deres Majestæt en Fortegnelse over Supplicanterne om dette Embede, skulde Cancelliet, der i Henhold til Deres Majestæts aller-

høieste Resolution af 20. Marts d. A. har indhentet Skole-directionens Betænkning over de indkomne 12 Ansøgninger, allerunderdanigst fremsætte, hvad bemeldte Direction har yttret. Pastor Friis's Ansøgning indkom først, efterat Betænkningen var afgiven.

(Her følger Kancelliets referat af Skoledirektionens indstilling, hvorefter Kancelliet fortsætter:)

Af de saaledes nævnte Supplicanter har Pluraliteten af Collegiets Medlemmer nemlig undertegnede Geheime-Statsminister Ørsted, Conferentsraad Lange og Cancelliedeputeret Holm troet at burde nævne som de mest kvalificerede til det ansøgte Embede 1, Magister Artium Monrad, 2, Bestyrer af det v. Westenske Institut Borgen og 3, Overlærer ved Odense Cathedralskole Doctor Philosophiæ Paludan-Müller. —

Idet Pluraliteten saaledes allerunderdanigst tillader sig fortrinlig at udhæve Magister Monrad, maa den allerunderdanigst bemærke, at ihvorvel det maa erkjendes, at der med Hensyn til Beskaffenheden af hans litteraire Virksomhed giennem de offentlige Blade kunde være nogen Betænkelighed ved at overdrage ham det ansøgte Embede, har Man dog maattet ansee den særdeles Dygtighed til samme, hvoraf han maa antages at være i Besiddelse, som et Moment, der overveiende maatte komme i Betragtning ved Embedets Besættelse, medens Man paa den anden Side ikke har troet at kunne tillægge hiin Virksomhed nogen afgjørende Indflydelse paa den Dom, der maatte fældes om Supplicantens Qualification til at indtræde i Embedsstanden i Almindelighed eller til at betroes nærværende Embede isærdeleshed.

1, Ditlev Gothard Monrad, magister artium, Candidat i Theologien, Borgerrepræsentant og Medlem af Skole-directionen her i Staden, er født i Aaret 1811 og underkastede sig den theologiske Embedsexamen i Aaret 1836

med Characteren laudabilis & quidem egregie. Han anfører i sin Ansøgning, at efter at han havde taget Magistergraden, foretog han sig i Aaret 1838 med offentlig Understøttelse en Udenlandsreise. I Aaret 1841 blev han valgt til Borgerrepræsentant og traadte som saadan det følgende Aar ind i Skoledirectionen. I Aaret 1842 blev det ham allernaadigst forundt at hæve Resten af det ham tidligere tilstaaede Reisestipendium, og i Slutningen af samme Aar og Begyndelsen af 1843 foretog han sig derfor atter en Udenlandsreise, paa hvilken han besøgte Berlin, Halle, Weissenfels, Leipzig, Dresden, Frankfurt am Main, Cöln, Haag, Amsterdam, Leiden, Haarlem og London. Paa denne Reise søgte han udelukkende at sætte sig ind i Skolevæsenets Ordning saavel hvad Methode som Administrationen angaaer og første Hæfte af et Værk, i hvilket han agter at nedlægge de giorte Iagttagelser, har for nylig forladt Pressen. Supplicanten tilføier, at ligesom han tidligere har interesseret sig for Underviisningsvæsenet, saaledes har han bestræbt sig alvorlig for saavel paa en practisk som theoretisk Maade at kjende tilfulde de forskjellige Dele af Pædagogiken, og troer han at kunne sige, at han har erhvervet sig en ikke almindelig Kundskab til Skolevæsenets Ordning i det protestantiske Europa, at han er fortrolig med de communale Forhold her i Staden og har viist, at han forstaaer at samvirke i administrative Anliggender med erfarne og kundskabsrige Mænd.

2, Vilhelm August Borgen, Bestyrer af det v. Westenske Institut her i Staden og Candidatus philologiæ & philosophiæ siden Aaret 1820. Han anfører, at strax efter at han havde underkastet sig anden Examen ved Universitetet i Aaret 1820, blev han ansat som Lærer ved den lærde Skole i Fredericia, i hvilken Stilling han forblev i halvtredie Aar. I Aaret 1824 blev han Lærer ved Bor-

gerdydsskolen i Kjøbenhavn og senere ved v. Westenske Institut, hvis Bestyrelse han i 1832 overtog i Forening med nuværende Rector ved Realskolen i Aarhus, Nielsen, og hvilket han siden 1839 har forestaaet alene. Han bemærker fremdeles, at Skolen uden at nyde nogensomhelst Understøttelse, der satte den istand til at tilbyde Gratistpladser — hvilket ikke er Tilfældet med nogen anden af de høiere Kjøbenhavnske Skoler, — har, siden han overtog Bestyrelsen tiltaget betydeligt i Discipelantal. At han som Skolebestyrer ogsaa har erhvervet sig Deres Majestæts Tilfredshed, troer han at kunne see et Beviis paa deri, at der forrige Aar allernaadigst blev ham forundt et betydeligt Laan til at bygge og indrette et hensigtsmæssigt Locale til Skolen. Supplicanten har derhos Tid efter anden udgivet adskillige Arbeider, der indeholde Forsøg til en forbedret Underviisningsmethode, navnlig Ellendts latinske Læsebog, latinske Stileøvelser, der i et Par Aar har været udsolgt, en latinsk Læsebog, der nu næsten er den eneste, der bruges i de lærde Skoler, Veiledning til Udarbejdelser i Modersmaalet, hvoraf 3die Oplag udkom 1843, Program om Underviisningen i Modersmaalet, hvoraf 2det Oplag er udkommet, og i Forening med Institutbestyrer Rung en ABC og Læsebog for Begyndere. Samtlige disse Arbeider ere fordeelagtigt omtalte af sagkyndige Skolemænd.

Med Hensyn til hans Virksomhed som Lærer ved den lærde Skole i Fredericia har han fremlagt en Attest fra Aaret 1823 fra Commissionen for bemeldte Skole, hvori denne har anbefalet ham paa det bedste, idet han [!] har bevidnet, at Supplicanten med uførtroden Flid røgtede sit Kald og at hans Foredrag altid udmærkede sig ved Stræben efter Tydelighed, Grundighed og Nøiagtighed. Med den for Skolemanden saa nødvendige Alvor og Værdighed forbandt han nøiagtigt Tilsyn med sine Disciples Forhold og Opførsel, og ligesom hans øvrige personlige

Egenskaber vandt ham Selskabets Kjærlighed, saaledes sikkrede en siælden Sindighed og uplettet Vandel ham alle Retskafnes Høiagtelse.

Bestyreren af Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn, Professor Nielsen, har gientagende anbefalet ham; senest i Aaret 1832 har han erklæret, at Supplicanten var den sikkreste Støtte for Tonen og Fliden i de Classer, hvor han underviste, og at han tilfulde erkjendte, hvad Skolen vilde tabe i en saa samvittighedsfuld og dygtig Lærer, naar han forlod samme. Attestanten har tilføiet, at han formener, at Supplicanten i Spidsen for en Skole vilde være paa sit rette Sted, idet han har bevidnet, at han er rolig og sindig, veed at tie og taale, paatale og straffe til rette Tid, har sine Disciples og deres Forældres Agtelse og Tillid og er almindelig afholdt; at han, fri for Smaaligheder, arbejder forstandig og redelig med urokkelig Fasthed mod Maalet, hader Skinnet og forfængeligt Hensyn, tager sig af Alle og faaer derfor de Svage med, endelig, at han ved Iver for Sagen og Benyttelse af egen og Andres Erfaring ikke blot ved Udførelse, Samtaler og Meddelelser har gavnet Skolen, men ogsaa givet Bidrag til en bedre Methodes Fremme i Almindelighed. —

Den Kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler erklærer, at Supplicanten i sin Stilling som Institutbestyrer har erhvervet Krav paa Directionens fulde Agtelse og Tilfredshed ved den Dygtighed, hvormed han har forestaaet Institutet, som har været og endnu er anseet for at henhøre til vore fortrinligste lærde Underviisningsanstalter. Da det tillige omfatter den reale Underviisning og da det er Directionen velbekjendt, at Borgen ved Siden af sin practiske Virksomhed som Skolemand tillige ved omfattende theoretisk Studium af Pædagogikken har erhvervet sig velfortjent Agtelse som Skolemand, maa Directionen saavel paa Grund af disse Egenskaber som med Hensyn til hans practiske Stilling ansee ham i

fortrinlig Grad skikket til det ansøgte Embede, hvortil den paa det bedste anbefaler ham.

3. Caspar Peter Paludan-Müller, Doctor Philosophiæ og Overlærer ved Odense Cathedralsskole. Han er født i Aaret 1805 og er theologisk Candidat siden Januar 1827 med bedste Character, hvilken han ogsaa har erholdt for de practiske Prøver. Siden Juli 1843 har han været i sin nuhavende Stilling, tidligere siden Januar 1829 har han været Adjunct ved den samme Skole. Han anfører, at vel har hans hidtil havde Virksomhed haft en anden Gienstand end Borger- og Almueskolevæsenet, og det ansøgte Embede vilde føre ham ind i en Kreds, hvor meget maatte være ham fremmed, men han formener, at almindelig Indsigt i Underviisningsvæsenets og Lærerkaldets Natur og Midler, vunden ved mangeaarigt Arbejde i Skolevæsenets Tjeneste, turde ikke være uden al Betydning for Behandlingen af beslægtede Forhold.

Den Kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler erklærer, at Supplicanten i de 15½ Aar, han har været ansat i det lærde Skolevæsenes Tjeneste, har vidst at erhverve sig Directionens fulde Tilfredshed i den Grad, at den fandt sig foranlediget til allerunderdanigst at anbefale ham til allernaadigst at forundes Adgang til at søge overordnede Lærerposter ved de lærde Skoler, uagtet han ikke havde underkastet sig den for Erhvervelsen af denne Ret foreskrevne philologiske Embedsexamen, hvilken Adgang ogsaa blev ham allernaadigst bevilget ved allerhøieste Resolution af 18. October 1842. Da Ansøgeren saavel herved som ved den af ham tagne Doctorgrad i Philosophien ved Kjøbenhavns Universitet og ved videnskabelige Skrifter har godtgiort at være i Besiddelse baade af theoretiske Kundskaber og tillige af den practiske Dygtighed som Skolemand, og da Directionen maa erkjende ham for aldeles værdig til at

komme i Betragtning til den af ham ansøgte Post, kan den ikke Andet end paa det Bedste at anbefale ham i denne Henseende.

Undertegnede Cancelliets Præsident og Cancellideputeret Bentzen maae derimod ansee efternævnte 3 Supplicanter for de mest qualificerede:

1. Vilhelm August Borgen, Bestyrer af det v. Westenske Institut her i Staden, om hvilken Supplicanant ovenfor er anført det Fornødne.

2. Hans Gundorph, Candidat i Theologien og Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket; han er født i Aaret 1808, underkastede sig theologisk Embedsexamen i Efteraaret 1836 med Characteren haud illaudabilis og har siden Slutningen af 1839 været i sin nuhavende Stilling. Supplicananten bemærker i sin Ansøgning, at han siden 1830 har været Lærer ved Efterslægtsselskabets Realskole og samtidig dermed begyndte han at forberede unge Mennesker til Universitetets første Examen, af de 10 han i dette Tidsrum har dimitteret, have to erholdt bedste Character med Udmærkelse, 6 bedste og 2 anden Character.

Inspecteuren ved Efterslægtsselskabets Realskole, Professor Friedenreich har tidligere bevidnet hans Livlighed og levende Interesse for Alt, hvad han kan omfatte og som han har vidst at bevare med en aldeles ungdommelig Friskhed, hans store Uegennyttighed, hans faste og bestemte Character, hans store Retskaffenhed, hans hele Vandel, hans store Samvittighedsfuldhed og Punctlighed i sine Pligters Opfyldelse, hans strenge Ordentlighed og hans ikke ringe Gave til at gjøre sig yndet af Ligemænd og Underordnede.

Universitetsbibliothekaren Professor Madvig erklærer, at han med fuldeste Overtydning kan bevidne, at han har lært Supplicananten at kjende som en Mand, der i en

høi og usædvanlig Grad forener Samvittighedsfuldhed i Udførelsen af sine Pligter, udholdende Arbeidslyst og Arbeidskraft og den strengeste Sands for Orden og Nøiagtighed. Attestanten bemærker fremdeles, at han paa mange Maader har iagttaget hans Kyndighed og Øvelse i Underviisningsfaget som en mangeaarig særdeles duelig Lærer i Efterslægtsselskabets Realskole og som Veileder for Privatdimitterende til examen artium, hans varme Iver for Ungdommens ikke blot intellectuelle, men ogsaa for dens sædelige Dannelse, hans rigtige Takt i at opfatte og behandle meget forskellige Livs og Forretnings Forhold med Mennesker af de forskjelligste Stillinger og Dannelsestrin og endelig hans i alle Forhold fremtrædende velvillige, hjælpsomme, til Opoffrelse og Arbejde for andre redbonne Characterer. — Attestanten maa derfor nære den Overbeviisning, at han i en Embedsstilling som den her ansøgte, vil virke med stor Nytte og Velsigelse. Professor Madvig tilføier, at han er sig saa meget inderligere bevidst kun at have afgivet denne Erklæring ifølge en levende Overtydelse, som han, hvis Supplicanten skulde blive allernaadigst udnævnt til det ansøgte Embede, saare vanskelig vil kunne faae det ved hans Bortgang fra Bibliotheket opstaaende Tab erstattet.

Underviisningscommissionen for Selskabet for Efterslægten erklærer, at det mest fremspringende Træk i Supplicantens Character er en høi Grad af Iver og Ufortrødenhed, som især vil fremtræde, hvor han kan samle sin hele Virksomhed til een Opgave; han vil ikke nøies med at tilskrive og meddele høiere Bestemmelser og Advarsler, men han vil selv gaae og tale, indskjærpe og overholde. Hermed forbinder han en meget fast og bestemt Villie, en stor Retskaffenhed og Hjælpsomhed; naar der er Tale om Pligt, har intet Hensyn til Personer eller Ting Indflydelse paa ham. Endelig udhæver Commissionen hos Supplicanten en stor Ordentlighed saavel

i Almindelighed som i skriftlige Arbejder; ligesom han i det Hele forekommer Commissionen usædvanlig dygtig til Embedsmand, saaledes synes han ligesom skabt til at styre et vidtløftigt Contoirhold, der maa gaae meget i Detail. Den tilføier, at hvis det ved et Embede som det ansøgte maa være vigtigere, at man med Kjærlighed, Kraft og Udholdenhed kan give Liv og Betydning til et ofte smaaligt Detail end at kunne fremføre enkelte geniale Ideer, tør Commissionen med fuld Overbeviisning anbefale ham som en meget berettiget Ansøger.

3. Peter Christian Berg, Candidat i Theologien og Lærer ved det Kongelige Landcadetacademie; han er født i Aaret 1808 og underkastede sig i Juli 1832 theologisk Embedsexamen med Characteren laudabilis, hvilken ogsaa er ham tilkjendt for begge de præctiske Prøver; siden 1833 har han været i sin nuhavende Stilling. Supplicanten anfører, at han i 11 Aar har været Lærer ved Landcadetacademiet, hvilken Post han erholdt ifølge Concurrance, samt i de øverste Classer i Efterslægtsselskabets Realskole og det v. Westenske Institut; han bemærker fremdeles, at han med offentlig Understøttelse har foretaget sig en toaarig pædagogisk Udenlandsreise i Tydskland, Schveitz og Frankrig, under hvilken han har søgt at erhverve sig Indsigt i Alt hvad der angaaer disse Landes Underviisningsvæsen med Hensyn til Real-Borger- og Almueskoler samt Seminarier, og hvorom han i sin Tid har publiceret Afhandlinger i Tidsskrift for Litteratur og Kritik. Han tilføier, at han er Forfatter til et fuldstændigt System af Lærebøger over den elementaire Mathematik, der ere indførte i mange af Landets Skoler. —

Chefen for det Kongelige Landcadetcorps, Generalmajor Kammerherre v. Bardenfleth har tidligere bevidnet, at Supplicanten stedse har udviist en sjælden Dygtighed

som Lærer og en siælden Gave til klart og tydeligt at gjøre sine Elever de vanskeligste Sætninger let fattelige.

Forhenværende Underviisningsdirecteur ved det Kongelige Landcadetcorps Oberst Hansen, har ligeledes tidligere anbefalet ham som en Mand af fleersidig Dannelse, af megen Aand og Dømmekraft og af en daddelfri Vandel.

Corpsets Commandeur, Kammerherre Linde, har ogsaa anbefalet ham for hans Kyndighed, Iver og siældne Talent til at vække Arbejdslyst.

Bestyreren af det v. Westenske Institut, Borgen, har bevidnet Supplicantens grundige matematiske Kundskaber, beviste ved flere Lærebøger, der tillige vidne om pædagogisk Indsigt, hans ualmindelige Dygtighed som Lærer, hans siældne Gave til paa en fattelig Maade at foredrage sin vanskelige Videnskab, hans levende Interesse for Underviisningen, udtalt ved det Liv, hvormed han meddeler den og hvorved han fængsler Disciplenes Opmærksomhed. Han har fremdeles omtalt hans Fortjenester af Skolen i Almindelighed og navnlig af den matematiske Underviisning i samme, som han har ordnet efter en vel giennemtænkt Plan.

Cancelliet skulde saaledes i dybeste Underdanighed henstille:

Hvem af de ovenfor af Cancelliet nævnte eller af de øvrige paa den vedlagte Fortegnelse anførte Supplicanter det allernaadigst maatte behage Deres Majestæt at besikke til administrerende Directeur ved Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn. —

Det Kongelige Danske Cancellie den 26. Juni 1844.

Allerunderdanigst

Stemann. M. Lange. Bentzen. L. J. Holm.

/Buch.

Cancellist“.

2. Paa grundlag af denne forestilling traf Christian den Ottende på Sorgenfri Slot den 30. juni 1844 følgende afgørelse:

„Vi ville allernaadigst have Bestyreren af det v. Westenske Institut i Kjøbenhavn, candidatus philologiæ & philosophiæ Vilhelm August Borgen, beskikket til administrerende Directeur ved Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbenhavn.

Sorgenfrie d. 30. Juni 1844.

Sign. Christian R.“

IV.

Traditionen om Monrads forbigåelse.

Ifølge traditionen skyldtes forbigåelsen af Monrad, der i nationalliberale kredse betragtedes som en stor uret, den kendsgerning, at han blev mødt med uvilje af kongehuset. Dronningen, Caroline Amalie, nærede tvivl om Monrads kristelige sindelag og omgikkes med planer om at påvirke kongen til at ansætte sognepræst P. Rørdam, og Christian den Ottende mentes at være bleven personlig krænket over de forelæsninger over Danmarks historie i den nyeste tid, som Monrad havde holdt på Universitetet i begyndelsen af året 1844. Denne tradition er ret overensstemmende kommen til udtryk i den biografiske litteratur, der er fremkommet efter 1860, da Monrad havde fæstnet sin stilling som en af de førende politiske og gejstlige personligheder.²⁴

Nedenfor skal citeres en række aktstykker, som danner det væsentlige grundlag for traditionen og belyser dens holdbarhed:

1. *Redaktionel artikel i „Fædrelandet“.*²⁵

„Af vor Udnævnelsesliste for i gaar vil man see, at Institutbestyrer Borgen er udnævnt til styrende Direc-

teur for Borger- og Almue-Skolevæsenet i Kjøbenhavn. Blandt Concurrenterne til denne Post var *Mag. artium D. G. Monrad*, der har nydt offentligt Stipendium, for at gjøre sig bekjendt med Skolevæsenet i andre Lande; der ved flere fortrinlige Skrifter har lagt sit grundige Kjendskab til Skolevæsenet og skarpe Blik for dets hensigtsmæssige Ordning for Dagen; der som Medlem af den kjøbenhavnske Direction for Skolevæsenet har vist en særdeles Interesse for dette og godtgjort sin store praktiske Dygtighed, samt i sin Virksomhed for det opoffret en betydelig Tid; der af den kjøbenhavnske Skoledirection, bestaaende blandt Andre af Overpræsident Kierulff, Stiftsprovst Tryde og Etatsraad Bentley, enstemmig var anbefalet til den nævnte Post, og af det kgl. danske Kancelli var øverst indstillet“.²⁶

2. *Dronningens brev til P. Rørdam af 10/3 1842*²⁷

„Kjære Rørdam!

Da Skolesagen ligger mig lige saa meget paa Hjertet som Dem, sendte jeg straks Deres Brev til Grundtvig med Bøn om at nedskrive mig nogle slaaende Bemærkninger om, hvor ønskeligt det ville være, at De blev Directeur, for at disse kunde vinde Kongen. Men Grundtvig kom selv og sagde mig: naar han blot kjendte en Anden, der kunde være lige saa dygtig dertil som De, vilde han ei betænke sig paa at lade Dem blive i den lykkelige Stilling, hvori De er,²⁸ men at der ikke existerede Nogen med de mageløse Gaver til Almue Opdragelse som De, og at det vilde være stor, ubodelig Skade at lade en saadan Leilighed gaa forbi. Alting hos vores Almues Ungdom lod til lige at ville bryde frem, saa naar den Rette kom, vilde Alt blive deiligt. Valgtes derimod nu en drivtig, virksom Mand, der uden Vor Herre, som ventelig Monrad, kuns vilde, at Tingene skulde gaae rask frem for at komme ud af den gamle Slendrian, og hos hvem det me-

ste Liv, han vilde bringe i Skolen, blev Raisonneren og Critiseren over Regjeringen, da tabtes den herlige unge Spire og vore gladede Forhaabninger. Dette meddelte jeg senere Kongen. — Nu synes mig, at De, Grundtvig og jeg, der lige varmt elske det unge, det tilkommende Danmark, bør ingen Møje spare for at kjæmpe os denne Sag til, hvis det er Guds Villie, at vi skal seire og dermed, om Han vil, fremme hans Riges Komme. De siger at være Dem Deres af Herren anbetroede store Pund for Skolesagen bevidst; vilde det da ikke være rigtigt i dette Øieblik, og Dem vist ikke umuligt, om endog vanskeligt, at skrive en lille Afhandling om, hvorledes Underviisningen og Opdragelsen i Almueskolerne burde være for at danne den unge Almue til gudfrygtige Mennesker, Undersaatter troe som Guld, tænkende og dømmende Væsener, flittige og nyttige Borgere og Haandværkere. Jeg gad saa gjerne give Kongen et tydeligt Billede paa Almuens tilkommende Udvikling, saaledes som vi have tænkt os den, og som vi inderlig ønske og attraae samme.

Nu skylder jeg Dem at sige, hvorfor jeg ei vilde anbefale Dem eller have noget med hele Skolesagen at bestille.²⁹ Dog bør jeg forud erklære, at hvis jeg havde Enevolds Magten til at ordne Skolevæsenet, betænkte jeg mig ikke et Minut paa at overgive Dem fuld Myndighed til at indrette alle Skolerne. Det vilde være en Fryd, og hvor simpelt og let skulde da Alting gaae. Men nu, under alle disse konstige og forviklede Forhold mellem Skole Commission, Præsten og Provsten, Magistraten og de 32 Mænd, der troer jeg, at Deres skjønnne Pund reent vil begraves under det ækle Dødbideri, og at de Døde ei vil kunne hverken skjønnne eller taale *Deres* Liv. Deres Tilstand som Directeur blev i mine Tanker omtrent som Tantalus's i Tartarus. Og med Tryde troer jeg, at De ikke har Snildhed nok, Slangeklogskab nok, til at overvinde China og sprænge den chinesiske Muur. Skulle

man da ville være af med Dem, da compromitteredes Dronningens Protection og Anbefaling for stedse! Dernæst kommer endnu min Ulyst til at ville befatte mig med at studere den hele forviklede Skolesag. Ogsaa føler jeg, at slige forviklede Forretnings-sager ved deres ubeskrivelige Tørhed overstiger mine Evner. Lad nu denne Erklæring være Dem fyldestgjørende. —

Gud velsigne Dem!

Caroline Amalie.

Deres sidste Brev, hvori De fortæller om Onsdags Læsningen og de geographiske Samtaler, har ret fornøiet mig. Det er jo en fortræffelig maade at udvikle Deres Menighed paa“.

3. Udateret koncept til en skrivelse fra Monrad til Christian den Ottende³⁰

„Ved den Audients,³¹ hvorunder Deres Maj(estæt) i Mandags havde den Naade at tillade mig at overrække Dem et lidet af mig udgivet Skrift, behagede det D.(eres) M.(ajestæt) at udtale Dem om flere mig betræffende Punkter, og da jeg ikke fandt Leilighed til strax at undergive de allerunderdanigste Bemærkninger, jeg til mit Forsvar kunde have at fremføre D.(eres) M.(ajestæts) allerhøieste Bedømmelse, tør jeg gjøre mig Haab om, at D.(eres) M.(ajestæt) ikke vil negte nedenstaaende Linier D.(eres) aller(naadigste) Opmærksomhed.

D.(eres) M.(ajestæt) kan kun kjende de Forelæsninger, som jeg i afvigte Vinter har holdt, af Andres Beretning og jeg tør holde mig forvisset om, at D.(eres) M.(ajestæt) ikke derover vil fælde nogen endelig Dom efter en saadan ensidig Relation, uden i alt Fald at tilstede den Anklagede et Forsvar. Disse Foredrag ere med uafbrudt Opmærksomhed blevne fulgte af en talrig Forsaml.(ing) tildels endog udmærkede M(æn)d, der saaledes ville kunne være mine Vidner paa, at de indeholdt en objectiv, upartisk og sanddru Fremstilling af histori-

ske Kjendsg(erninger) og at Fremstil.(lingen)s Form
 ingensinde overskred hver(ken) d.(en) strengeste Legal.
 (itet) eller den pligtskyld.(ige) Sømmelig(heds) Grænd-
 ser. Navnl(ig) tør jeg paa det Bestemt.(este) benegte no-
 gensinde deri at h(a)v(e) angreb(et) D.(eres) M.(ajest-
 stæt) eller D.(eres) Forgjæng.(er) i Regj.(eringen), og
 jeg tør endog holde mig overbevist om, at de eneste Yt-
 tring(er) jeg hr. tilladt mig om Deres Person og som an-
 gaae en tidligere Tid vilde vinde D.(eres) M.(ajestæts)
 all.(erhøieste Bifald), dersom De kjendte dem. Har No-
 gen forebragt D.(eres) M.(ajestæt) Andet har han sagt,
 hvad der er bevisligen urigtigt, saa har han ikke blot
 gjort Uret mod mig, men ogsaa mod D.(eres) M.(ajestæt).

A(llernaadigste) K(onge). At gjøre nogen af D.(eres)
 U.(ndersaatter) Uret er vistnok saa langt fra Deres Sind,
 at ogsaa jeg trøstigen tør appellere til D.(eres) Retfær-
 dighed for deri at finde Stadfæstelse paa det, jeg veed
 er mine Medborgeres Dom om mig, at det er hæderlige
 Motiver, der lede mig i min Gjøren og Laden. D.(eres)
 M.(ajestæt) kjender bedre end jeg til Verden og dens
 Forhold; De veed derfor, at høist forskjellige Ansku.(el-
 ser) om vigtige Anliggender kunne bestaa med lige ær-
 lig Villie; De veed ogsaa, at det i alt Fald ikke er i D(an)
 mark, at Lyst til indflydelsesrige og indbringende Em-
 beder kunde forlokke Nogen ind i Oppos.(ition). Har jeg
 nu end ikke altid kunne(t) samstemme med D.(eres)
 M.(ajestæts) Regjering med Hensyn til Valget af de
 Midler, hvormed samme søger at ordne de Forviklinger
 og overvinde de Vanskeligheder, som D.(eres) M.(aje-
 stæt) har taget i Arv tillige med dette Rige, saa har dette
 dog aldrig kunnet svække den Hengivenhed og Troskab,
 jeg skylder min Konge og mit Fædreland, eller formind-
 sket den Iver, hvormed jeg har tjent begge i den mig
 anviste lille Kreds, til hvilken det er mig en Glæde ogsaa
 at kunne henregne Kbhvn.(s) Skolevæsen. Da min Virk-

somhed med Hensyn til dette staaer i nøie Samklang med foregaaende Studier, da jeg har stræbt grundigen at sætte mig ind i vore herværende Forhold og at frugtbargjøre denne Indsigt ved en Sammenligning med de tilsvarende fremmede Inst.(itutioner), saa vil D.(eres) M.(ajestæt) sikkert hverken finde nogen Anmasselse eller Bevis paa Ærgjerrighed deri, at jeg under 30. Mai all(erunderdignigst) har ansøgt D.(eres) M.(ajestæt) om at forundes Leilighed til ganske at hellige min Tid og m.(ine) Kræfter til en Stilling, hvori jeg troer at kunne være til Nytte saavel for Skolen som den Commune, der har givet mig saam(an)g(e) Beviser paa mine Medborgeres Tillid, og skulde D.(eres) M.(ajestæt) dele den Mening, som jeg troer at mine Kolleger og Foresatte nære, at jeg dertil vilde være vel skikket, saa tør jeg endnu hengive mig til den Tro, at mine historiske og politiske Anskuelser ikke i saa Henseende ville være mig til nogen Hinder, en Tro, som især er bygget paa den Overb(ewisning) at D.(eres) M.(ajestæt) høit ophøiet over alle Partimodsætninger, vil vide at anvende alle gode Kræfter til det Heles Vel og at anvise enhver redelig Stræben sin rette Plads og Virkekreds. Skulde D.(eres) M.(ajestæt) antage, at Skolen og K.(irken) vilde være bedre tjent med, at dette Embede betroedes en anden, da tør jeg dog fastholde den Overb(ewisning), at min nærværende Stilling i Skoledirektionen vil give mig Leilighed til hos mine Kollegaer og Foresatte yderligere at bestyrke den Formening, at jeg ogsaa hvad Skol.(en) angaaer med et oprigtigt Sind (vil) arbejde for at fremme, hvad efter min Overb(ewisning) godt er. Skulde det forund.(es) mig, at min Virks(omhed) tidl.(igt) ell.(er) sent vandt ogsaa D.(eres) M.(ajestæt)s Anerkjendelse, da vilde et af mine kjæreste Ønsker opfyldes, thi al.(lernaadigste) K(on)g(e), kan Bevidsth.(ed) om redelig Virken end ei andet end frembringe Sindsro, og fjerne end Arbejdslyst og Arbejdsdyg-

tighed andre Bekymringer, saa vilde det dog være smerteligt for mig, om ikke ogsaa jeg havde Lod og Del i D(a)n(mar)ks Konges, i D.(eres) M.(ajestæts) Naade.

Til Chr(istian) VIII.

Da jeg søgte Skoledirektør Posten i Kbhvn.“
(Adresseret på bagsiden „Fra D. G. Monrad til
Chr(istian) VIII.”)³²

Konklusion.

At dronning *Caroline Amalie* nærede uvilje mod Monrad, kan der efter aktstykkerne ikke være nogen tvivl om. Han stod for hende som en „drivtig, virksom mand“, der „uden Vor Herre“ ville bringe skolen ud af den „gamle Slendrian“ og indføre „Raisonneren og Critiseren over Regjeringen“, og hun støttedes i denne opfattelse af Grundtvig. Det synes ogsaa hævet over al tvivl, at hun har delagtiggjort kongen i denne sin mening, men om det havde nogen betydning, kan ikke påvises. Den positive hjælp, hun har ydet Rørdam til at blive en egentlig, end sige farlig konkurrent, har i hvert fald været problematisk. Hendes tilsagn til ham har nærmest præg af et fromt ønske. Hvis hun havde haft enevoldsmagten over skolevæsenet, ville hun ikke have betænkt sig på at overdrage ham fuld myndighed, men under de nuværende „konstige og forviklede“ forhold anser hun ham for uegnet. Det samme resultat var Skoledirektionen kommen til, hvorfor den i sin indstilling direkte diskvalificerer ham, og Kancelliet skænker heller ikke hans ansøgning nogen interesse. Teorien om, at valget stod mellem Rørdam og Monrad, lader sig derfor ikke opretholde.³³

Hvad *kongens* stilling angår, er forholdet mere uklart. Hvis han ville tage politiske hensyn, måtte Monrads chancer være ringe. Hans placering som en af forgrundsfigurerne i oppositionen var manifesteret med al ønske-

lig tydelighed, hvad enten det gjaldt forfatningssagen, det slesvigske spørgsmål eller skandinavismen. Men anderledes stillede sagen sig, hvis der skulle lægges vægt på den specielle skolepolitik og erfaring i skoleorganisation og administration. Så måtte Monrad have gode kort på hånden.

Det københavnske skolevæsen var netop i støbeskeen, da Monrad blev medlem af Direktionen den 10. marts 1842. Kancelliet forelagde d. 15. juli samme år Stænderforsamlingen i Roskilde et forslag til reorganisation af den offentlige skole i København. Overfor en fra flere sider fremkommen kritik og mere eller mindre udprægede ønsker om et systemskifte i retning af større frihed og indflydelse fra forældrenes side fastholdt Kancelliets forslag enevældens princip om den „landsfaderlige omhu“ for børnenes oplærelse med den dertil hørende almindelige skoletvang, mulktssystem og forbud mod privat undervisning eller hjemmeundervisning uden myndighedernes anerkendelse. Til disse problemer tog Monrad stilling i sit første pædagogiske arbejde, det politiske flyveblad nr. 5, der udsendtes samtidig med, at Stænderne behandlede forslaget i tiden inden den 12. september 1842. Han fremtrådte her som fuldtro tilhænger af enevældens skolesystem. Han havde vel nogle forbedringer at foreslå, men ingen af principiell art, og han sluttede med følgende bekendelse:

„Jeg har ei opstillet noget eget Princip, men har bestræbt mig for at opfatte Lovgiverens Tanke og at udfinde Bestemmelser, der kraftigt kunde fremme Opnaelsen af hans Hensigt ... Gid en virksom og besindig, en klog og from, en alvorlig og folkekjærlig; gid med eet Ord en christelig Aand maa besjæle alle dem, hvem det ingenlunde ringe Hverv paahviler at sørge for Opnaelsen af Lovgiverens Øiemed. Uden denne Aand ville alle ydre Bestemmelser kun være til ringe Baade“.³⁴

Denne publikation var uden tvivl afgørende for Skoledirektionens indstilling af Monrad, sådan som den var formuleret af enevældens og den gamle skoles svorne talsmand, stiftsprovst Tryde.³⁵

I sit næste pædagogiske skrift, „Om Skolevæsenet i Berlin“, der er skrevet i tiden 20/3—30/5 1844 og påtænkt som første hefte af en publikation „Om Skolevæsenets Ordning i flere store protestantiske Stæder med Forslag til dets Reorganisation i Kjøbenhavn“, habiliterer Monrad sig yderligere som skoleorganisator og administrator, hvortil han havde samlet stof på en studierejse fra nov. 1842 til april 1843. Der kan næppe være tvivl om, at det var dette hefte, han overrakte kongen ved audiensen i anledning af ansøgningen.³⁶ Heri fastslår han indledningsvis, at skolevæsenet har „tre store Tilknytningspunkter, eller vel rettere tre store Grundfaktorer, hvorfra det ei kan, hvorfra det ei bør løsrive sig, det er Familien, Staten og Kirken“, — en tanke, han derefter udviklede på en så tillidvækkende måde, at al frygt for, at han ville rokke ved samfundets grundpiller, endsige afkristne skolen, måtte forsvinde. Skolen skal ikke blot meddele „en vis Masse af religiøse Kundskaber, den maa vække den religiøse Sands; den maa, idet den slipper Børnene, give dem Bibelen i Haanden og sørge for, at den ei for dem er en lukket Bog“. Og igen bekender han sig til enevældens princip om, at regeringen er ansvarlig for børnenes oplærelse. Hvor tiltalende det end kunne være at lade forældrene overtage ansvaret, — bemærker han, — så kan staten dog ikke „med Rolighed see paa, at den opvoxende Generation forsømmes, og den maa have Ret til at anvende Tvangsmidler mod dem, der tilsidesætte deres helligste Pligter og lade deres Børn uden Undervisning saavel i Hjemmet som i Skolen“.³⁷

Han giver dernæst en beskrivelse af, hvorledes Berlins skolevæsen er udviklet og ordnet, således som han havde

lært det at kende på den omtalte studierejse, og fremhæver adskillige træk, „som fortjene alvorlig Overvejelse, naar Talen er om en Reorganisation af det Kjøbenhavnske Skolevæsen“.³⁸

Skriftet har utvivlsomt haft virkning og bl. a. været en væsentlig årsag til, at A. S. Ørsted kunne gå ind for Monrad.³⁹ I saglig henseende, forsåvidt angår grundlæggende synspunkter og skoleadministration, har Monrad derfor stået stærkt i konkurrencen om embedet som skoledirektør. Spørgsmålet er da, om han ved de forelæsninger over Danmarks nyere historie, han holdt i månederne januar—april 1844, havde ødelagt sine chancer hos den, der havde den endelige afgørelse, Christian den Ottende, den lovgiver, hvis øjemed han havde erklæret at ville opnå.

Forelæsningsrækken blev bekendtgjort ved følgende meddelelse i „Dansk Folkeblad“ den 17. november 1843:

„De der ønske at bivaane mine 12 Forelæsninger over Danmarks Historie i *den nyeste Tid*, der ville blive afholdte eengang om Ugen i en Aftentime, som nærmere vil blive bestemt, ville behage at tegne sig paa Universitetskontoret mellem Kl. 11—1 eller hos Hr. Universitetsboghandler C. A. Reitzel. Adgangskortet til disse Forelæsninger betales med 1 Species.

Ditlev Gothard Monrad.

Magister Artium“.

Fyldestgørende vidnesbyrd om indholdet af forelæsningerne, der blev påbegyndt d. 10. jan. 1844 kl. 7 og afsluttet den 17. april 1844, foreligger ikke.⁴⁰ Der er kun bevaret et fragment af talerens manuskript og et (dog ret fyldigt) referat. Fragmentet foreligger i Monrads håndskrift og omfatter kun de tre sidste forelæsninger.⁴¹ Referatet omfatter alle forelæsningerne. Det er affattet på svensk og har været indsendt til politidirektøren i

København, der således må have haft en svensktalende observatør blandt de 200 tilhørere, som angives at have deltaget. Det er usigneret, og referenten kan således ikke identificeres. I politidirektør C. Bræstrups Privatarkiv nr. 13 (Rigsark.) findes en ordret oversættelse til dansk, skrevet formentlig af politidirektøren selv og i hvert fald på hans officielle papir.⁴² Begge aktstykker viser, at forelæsnningernes antal har været udvidet til 14.

I det bevarede fragment er Monrad nået til Christian den Ottendes tid. Han fremsætter her sin teori om den konstitutionelle bevægelses to faser, den „kongelig konstitutionelle“ og den „folkelig konstitutionelle“. Dengang Europa „gjennekløb“ den første, „blev Provindsen Danmark aldeles uberørt af den kongelig liberale Bevægelse“. Først ved kongeskiftet kom denne fase til os. Men den „bar allerede Tilintetgjørelsens Præg. Den kgl. liberale Bevægelse hviler paa Forudsætningen af en kgl. konstitutionel Villie, og naar denne Forudsætning brister, saa indtræder der en Opløsning, idet det ene Element falder med den virkelige, kongelige Villie tilbage til Absolutismen, og det andet derimod udvikler sig i Stilhed til en folkelig-konstitutionel Bevægelse“. Han illustrerer denne tanke gennem en række citater af de mange petitioner, der i 1840 var indkommet til Stændersamlingerne i Roskilde og Viborg, og af Stændernes adresse til kongen.⁴³

I sin analyse af hele den politiske situation, Stændernes politik og de folkelige tilkendegivelser vedkender Monrad sig klart sit oppositionelle standpunkt, men noget holdepunkt for, at han har tilladt sig fornærmende udtalelser overfor kongehuset eller regeringen eller overskredet grænserne for en loyal opposition i højere grad end i sin øvrige journalistiske virksomhed, synes de bevarede brudstykker ikke at give. Men da han er kommen

et stykke ind i manuskriptet til den sidste forelæsning, afbryder han pludselig med følgende drastiske vending:

„... Nu er jeg Fanden tae mig kjed af at skrive. Her sammenflikkes Artiklen om *Stænderkomiteerne* med den russiske *Prindsesse*, det undertrykte Folkeblad.

- 1) *Regjeringen(s) System Sammensmeltning med Holsten.*
- 2) *Stænderkomiteernes Forhold til Regjeringens System.*
- 3) *Den urigtige Maade at indføre Stænderkomiteer paa.*

(Meget Væsen — man skulde have prøvet paa at indføre uden at sige at man vilde indføre dem, man skulde ikke engang have forelagt et Lovudkast, end mindre en Ide, men man skulde have bedet Stænderne om at vælge Deputerede, f. Ex. til at raadslaae om — Værnepligtsloven[?]).

- Resultat:* 1) Der er Spirer til en folkelig konstitutionel Bevægelse.
- 2) Organisationen af de administrative Forhold.
 - 3) Endes med skandinaviske Sympatier. Oscar den Første⁴⁴.

Det kan heraf sluttes, at den sidste forelæsning delvis er bleven holdt uden manuskript, og da den desuden giver en sammenfatning af resultatet, er der grund til at fæstne særlig opmærksomhed på denne. Den første af de artikler, som den er „sammenflikket“ af, omhandlede planerne om en fælles Stænderkomité, findes i „Dansk Folkeblad“ 8. årg. nr. 23—24, under mærket J. Den ses ikke i skarphed at overgå andre oppositionelle indlæg. Den anden er en artikel i fem afsnit, betitlet „Den russiske Prindsesse og det skandinaviske Samfund“, hvoraf de to første afsnit var bleven beslaglagt af censuren, mens de tre sidste er optaget i „Dansk Folkeblad“, årg. 9,

nr. 24—27 (18/8—1/9 43) som redaktionelle bidrag. Heri behandler Monrad „den dynastiske Tilknytning til Rusland og Ophævelsen af et paa skandinaviske Sympatier begrundet Samfund“. Han rekapitulerer hovedtanken i de tre tilladte afsnit. Det ses af artiklen, at han havde ønsket „at betragte de to spørgsmål . . . i deres indre usynlige Forbindelse og Sammenhæng, om muligt at oplyse de fine, skjulte Traade, der knytte dem til hinanden og at vise dem begrundede i een Villie, i det samme Princip, det samme System“. Men regeringen havde „paa en temmelig tydelig Maade“ ladet ham forstå, at en uforbeholden behandling af dette emne var uønskelig. Man vender sig her i spænding til referatet af denne sidste forelæsning for at se, om han trods regeringens tilkendegivelse havde behandlet det penible spørgsmål og altså taget tankerne op fra de beslaglagte afsnit af artiklen, hvilket vel måtte betragtes som illoyalt.

I den danske version af referatet finder man da følgende passus:

„Han gik nu over til at tale om den mægtige Stat, som er voxet op i Østen, og som man nu for Tiden ikke meget tør tale om, men som han dog troer at kunne nævne ved Navnet Rusland. Han fremviste af en Bog et Kort over dette Land, hvorledes det før havde sine Grændser, og hvorledes det i 100 Aar har udviklet sig til alle Sider, hvorved de vundne Strækninger angaves i Engelske Mile. Om nogen Combinationer fandt Sted mellem dette Land og den Stilling, Holsteen var kommet til at indtage blandt de tydske Forbundsstater, vilde engang vise sig, naar den Tykning, hvoraf vi nu ere omgivne, spreder sig. Imidlertid er det særdeles mærkeligt, at det saaledes som Tingene nu staae, kan indtræffe, at den danske Konge, som Souverain over en af de Tydske Forbundsstater, kunde befinde sig i Krig mod en Stat, med hvilken han

i Egenskab af Souverain over de danske Provindser var i venskabeligt Forhold. Holsteen var som Forbundsstat undergivent Censur over Trykkepressen. Dette blev siden Tilfældet med Slesvig, og paa denne Maade griber Tydskheden mere og mere om sig og udvider sig.

Vi bør imidlertid ikke mistrøstes, men haabe, at naar Taagen engang er forsvunden, lyser Danmarks Stjerne, Nordens Stjerne igien klart, at vore Brødre, som omgives af Norges Klipper, komme til med mere Varme end hidtil at omfatte Nordens fælles Sag, saa at de ikke ligegyldige eller blot tænkende paa sig selv høre tale om fælleds Anstrengelser for det fælleds Maal, at hævde et selvstændigt Norden, endskjøndt med Bibehold af de trede Rigers særskilte Nationaliteter og dynastiske Forhold — at denne Nordiske Eenhed da ikke giver noget af Europas øvrige Lande efter i Cultur og Civilisation, og at det føler sig i sin Forening sikkert mod ethvert fremmed Indgreb. — Vi bør Hver og Een arbeide til et saadant Maal med de lovlige Midler, som staae til vor Disposition, og ikke mistvivle om Udgangen. Han vilde saaledes slutte med det Ønske, at Nordens Hielp paa denne Maade maatte vise sig, naar den nærværende Taage var adspredt.

(Da Taleren sluttede, hørtes nogle Bravoraab og nogen Klappen med Hænderne)⁴⁵

Det må indrømmes, at Monrad efter dette referat er kommet ind på tanker, som ikke så direkte er nævnt i artiklens tilladte afsnit. Om det er tanker, som var nærmere udformet i de beslagnede afsnit, kan jo ikke afgøres, da disse ikke eksisterer. Men umiddelbart synes det anførte ikke at indeholde fornærmende udtalelser mod kongehuset eller det russiske dynasti.⁴⁶ Heller ikke den måde, han fælder staven over stænderinstitutionen på, går ud over, hvad der måtte være tilladt fra opposi-

tionens side. Den var jo kun rådgivende, men man havde „nok af Raad, naar man vilde tage Hensyn til dem, som kom fra de 4 Stænderforsamlinger (Latter)“.

Monrad kunne derfor i sin ovenfor citerede koncept til en skrivelse til kongen hævde, at han havde holdt sig inden for loyalitetens grænser, og at, hvis kongen havde fået et andet indtryk, måtte det hidrøre fra løsrevne eller bevislig urigtige meddelelser, altså bagvaskelser, og det er naturligt, at han som ansøger ønsker at værgе sig herimod. For ham måtte spørgsmålet ganske enkelt blive, om kongen, ligesom flertallet af Kancelliet med Ørsted i spidsen, kunne se bort fra, at han var en politisk modstander, og lade „den særdeles Dygtighed“ være det „Moment, der overveiende maatte komme i Betragtning“.

Der var imidlertid et tredje moment i sagen, som han næppe selv havde haft øje for, og som hans biografer heller ikke synes at have ænset, nemlig det krav, der var stillet i spidsen i selve den københavnske skoleanordning: at direktøren skulle være „en i Undervisningsfaget kyndig og erfaren Mand“, altså en praktisk pædagog. Dette moment kommer tydeligt frem i Skoledirektionen, og navnlig i Kancelliets indstilling, hvor praktiske pædagoger var placeret meget nær op ad Monrad, der aldrig havde været lærer, skoleleder eller udgiver af skolebøger.

Som det fremgår af forestillingen for kongen, havde Kancelliet delt sig i et flertal på 3 og et mindretal på 2 (hvoraf præsidenten, statsminister Stemann, var den ene). Monrad var sat som nr. 1 på flertallets liste, men var ikke nævnt af de to mindretalsmedlemmer af Kancelliet.⁴⁷ Borgen, der havde en solid lærerpraksis bag sig og var udgiver af højt ansete skolebøger i latin og dansk, var optaget på begge lister, som nr. 2 på flertallets og nr. 1 på mindretallets. Ingen af de andre ansøgere var på begge lister. Borgen havde således en særstilling, og det er og har vel også dengang været, en almengyldig

regel, at den kaldende myndighed i en sådan situation først og fremmest retter opmærksomheden på fælleskandidaten. Kongen kunne i dette tilfælde så meget lettere gøre det, som han derved i nøje overensstemmelse med den af ham selv udstedte anordning ville komme til at bane vej for knæsættelsen af et nyt princip, nemlig at lade de rent faglige, pædagogiske og tekniske kvalifikationer være afgørende. På en tid, da den offentlige skole overalt stod under gejstligt tilsyn og administration, fra sognepræsten i de små kredse, til provsten i amtskredsene og biskoppen i stiftet, med et øverste styrende element i det bureaukratiske Kancelli, altså under teologisk og juridisk formynderskab, placerede Christian den Ottende ved sin udnævnelse af Borgen en praktisk pædagog i spidsen for landets største skolevæsen, en mand, der ikke havde teologisk (eller juridisk) embedseksamen, men derimod den højeste skoleembedseksamen, man kunne få, og en ubrudt lærerkarriere bag sig, altså en ansøger, hvis kvalifikationer var uomtvistelige og tilmed dokumenteret af betydende skolefolk og selve Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler. Afgørelsen, der kom til at lægge grunden til en tradition, der er bibeholdt til den dag i dag,⁴⁸ var lagt op for kongen ved den måde, indstillingen var foretaget på. Heri må man se årsagen til, at valget faldt på Borgen, og overleveringen om, at Monrad på uberettiget vis var forbigået af usaglige grunde, må derfor betegnes som en myte, der ikke har nogen hjemmel i de autentiske aktstykker.

NOTER

1) Til sammenligning kan oplyses, at reglerne for lærernes lønning fastsattes ved Direktionens resolution af 8/9 46 (J.N. 374b) til følgende: Beg.løn for 36 ugl. t. 300 dr. årlig, efter 2 års forløb, hvis han har udvist flid og duelighed, et tillæg af 50 dr.; efter andre 2 års forløb erholder han under samme betingelser, og hvis

hans virksomhed har haft heldige resultater, atter et tillæg af 50 dr.; når han har tjent i 6 år og vist særdeles duelighed og hans virksomhed har haft særdeles heldige resultater, erholder han på Komm.s anbefaling et tillæg af 100 dr., i alt 500 dr.

2) Jf. anordningen af 1844 i Samling af Bestemmelser vedr. Københavns Skolevæsen, 1891, pag. 97 ff.

3) Skoledirectionens Forhandlingsprot. og Journal No. 104/1844, Københavns Stadsarkiv.

4) Da. Canc. 1. Dep. Reg. 1844 Nr. 395, Rigsarkivet.

5) 5. Classe er yngste, 1. Classe er ældste trin. Borgen har i 1824—29 gennemført et hold fra 5. til 1. Classe med godt resultat. Derefter har han begyndt en ny 5. Classe med 18 elever, som i 1832 er nået til 2. Cl. med 15 elever, mens en parallel klasse samtidig har haft et frafald på 12 elever.

6) 1. Dep. Reg. 1844 Nr. 395.

7) Oprettet 1818 af byens borgere, efter at den gamle lærde skole var nedlagt 1817.

8) 1. Dep. Reg. 1844 Nr. 395.

9) 1. Dep. Reg. 1844 Nr. 395. Universitetet og de lærde skoler, der tidligere havde hørt under Danske Kancellis område, blev i 1790 lagt ind under den da nedsatte „Commission til de lærde Skolers og Københavns Universitets Forandring og Forbedring“. Denne bestod af prins (fra 1794 hertug) Frederik Christian af Augustenborg (f. 1765, i 1786 gift med Louise Augusta, datter af dronning Caroline Mathilde, samme år optaget i statsrådet) som formand, geheimeraad Brandt, kammerherre Suhm, etatsraad Trant og professorerne Baden, Hornemann, Moldenhawer, Riisbrigh og Rahbek. Resultatet blev tre betænkninger, hvoraf nr. 3 (Litra C) omhandler overbestyrelsen af kirke- og skolevæsenet og bl. a. indeholder forslag om oprettelsen af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler (6/4 1802). Forslaget blev akcepteret, og oprettelsen skete ved placat af 19/7 1805; Direktionen kom til at bestå til 1848, da det lærde skolevæsen ved placat af 4/4 1848 gik over til det nyoprettede Kirke- og Undervisningsministerium, og embedet som undervisningsinspektør oprettedes ved res. af 22/7 48.

10) Det v. Westenske Institut blev oprettet 1799 af translator J. C. von Westen, R. Brendstrup og H. Nisson med det formål „ei alene at uddanne den tilkommende Videnskabsmand, men også Handelsmanden og Haandværkeren“ (jf. Efterretninger om d. v. W. Inst. udg. af Borgen 1840).

11) Foruden de ni ansøgninger, som Kancelliet fremsendte med

sin skrivelse af 4. juni 1844, må der foruden den tiende, der senere er fremsendt (lærer Jensens), være kommen to til, idet Direktionens indstilling omfatter 12 ansøgninger. Kun de 7 af ansøgerne blev betegnet som kvalificerede, nemlig Monrad, Paludan-Müller, Gundorph, Borgen, Krebs, Jürgensen og Berg, mens de 5: lærer, cand. theol. og redaktør F. Frølund, cand. jur. Schönberg, lærer Jensen, sognepræst P. Rørdam og sekretær Reiersen betegnedes som ukvalificerede. En for sent indkommen ansøgning fra pastor Friis kom ikke i betragtning (jf. pag. 517).

12) I Trydes koncept oprindeligt: hos Nogle af disse.

13) Både i koncepten og selve indstillingen står der „dem“ i stedet for „sig“.

14) I Trydes koncept er her overstreget: „hvoraf han, dersom den administrerende Directeurs Post betroedes ham, forudsættes at ville udtræde“.

15) I marginen på Trydes koncept har Kierulff skrevet: „Herefter anføres Underbibliothekar Gundorph“.

16) Her har Kierulff bemærket: „Herefter anføres Institutbestyrer Borgen“.

17) Her anmærker Kierulff: „Herefter anføres Inspecteur Krebs“.

18) I sin koncept har Tryde givet følgende randbemærkning: „I Øvrigt maa jeg bemærke, at da jeg af Hrr. Bergs Ansøgning kunde see, at den ved Indgivelsen maatte have været ledsaget af flere Attester, men samme ikke nu vare den vedlagte, og Cancelliraad Reiersen paa min Efterspørgsel ingen Oplysning om den kunde give mig, forhørte jeg mig derom i Cancelliet, hvor Man i Kontoiret for Skolevæsenet vel ikke var i Stand til at oplyse, hvor Attesterne vare, men havde den Godhed at udlaane mig den Extract af Ansøgningerne og Anbefalingerne, som var forfattet for at indsende den i sin Tid til Hans Majestæt. Denne Extract følger vedlagt, og Attesterne sees deraf at være meget anbefalende. Manden er mig aldeles ubekjendt“.

19) Frølund blev i 1847 inspektør ved Borgerskolen på Christianshavn og i 1848 medlem af den grundlovgivende rigsdag som repræsentant for Bondevennerne.

20) Man har altså fra først af modsat sig at få en jurist som skoledirektør.

21) Sognepræst i Mern ved Præstø 1841—56, tidligere lærer ved v. Westenske Institut og Asylerne, fra 1856 sognepræst i Kg. Lyngby.

22) Ordet „indstændigen“ er tilføjet af overpræsident Kierulff.

23) Denne slutning er i koncepten tilføjet med overpræsident Kierulffs hånd.

24) Jf. Fr. Barfods biografi i Ill. Tid. 1860, pag. 295 ff., P. Vedel i Tilskueren, 1904, pag. 235, Holger Rosendal i Nordlesvigsk Søndagsblad, Folkelige Del, nr. 48, 1911, Fr. Nørgaard: D. G. Monrad, 1918, pag. 51, Svend Hauge: Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed, 1944, pag. 67, Asger Nyholm: Religion og Politik, 1947, pag. 63, P. Staunstrup: D. G. Monrad, Politiker og Gejstlig, 1948, pag. 60, P. Lauritsen: D. G. Monrad, 1950, pag. 159 ff.

25) Fædrelandet 3/7 1844, pag. 2. Ingen af de andre af datidens førende blade ses at have bragt nogen kommentar; Berlingske Tid. havde d. 2/7 1844 kun en kort notits om Borgens udnævnelse.

26) Denne bemærkning viser, at bladet ikke har haft nøje kendskab til Kancelliets indstilling.

27) Trykt i H. F. Rørdam: Peter Rørdam, I, 1891, pag. 251 ff.

28) P. Rørdam var i 1841 blevet sognepræst i Mern ved Præstø.

29) P. Rørdam havde fra 1838 været leder af den københavnske Asylskole for Drengene og havde næret ønske om en ledende stilling indenfor skolevæsenet, hvilket biskop Mynster imidlertid havde sat sig imod, jf. Dansk biografisk Leksikon XX, pag. 444.

30) D. G. Monrads Privatarkiv D., Koncepter, Rigsarkivet.

31) Monrads ansøgning var dateret 30/5 44. Audiensen må da have fundet sted omkring denne dato. Det omtalte skrift har uden al tvivl været hans hefte „Om Skolevæsenet i Berlin“, der i indledningen angives at være udsendt, „efter at Lovgiveren har udtalt sin Villie“, nemlig om ordningen af det københavnske skolevæsen, dvs. ved Anordningen af 20. marts 1844. Det nøjagtige tidspunkt for udsendelsen var ifølge Adresseavisen d. 1. juni 1844, idet avisen under denne dato indeholdt følgende notits under pressenyheder: „Om Skolevæsenets Ordning i flere store protestantiske Stæder, med Forslag til dets Reorganisation i Kjøbenhavn, af Ditlev Gothard Monrad, 1st. Hefte: Om Skolevæsenet i Berlin, heft. 80 sider.“ Audiensen har da efter al sandsynlighed fundet sted mandag d. 3. juni 1844.

32) Kongens modtagelse af skrivelsen har ikke kunnet konstateres. Den findes ikke i sagen, men er sandsynligvis bleven henlagt til Monrads ansøgning og tilintetgjort sammen med denne ligesom alle de andre ansøgninger og deres bilag undtagen Borgens. Formentlig har man her hovedindholdet af Monrads ansøgning sammenholdt med Skoledirektionens indstilling (se foran).

33) Jf. P. Lauritsen anf. skrift pag. 159 f.

- 34) Jf. Politisk Flyveblad nr. 5, C. A. Reitzel, 1842, pag. 36.
- 35) Om Trydes politiske stilling se Dansk Folkeblad, 9. årg. nr. 33—34, 1843.
- 36) Jf. det citerede aktstykke nr. 3 under kap. IV.
- 37) Jf. pag. 7.
- 38) Jf. pag. 68.
- 39) Om skriftet har været lige så påskønnet i nationalliberale kredse, er måske tvivlsomt. Det er i hvert fald påfaldende, at dets fremkomst ikke omtales i Fædrelandet, lige så lidt som Monrad nævner det i det af ham selv redigerede Dansk Folkeblad eller lader det anmelde. Dets fortsættelse med en beskrivelse af de andre europæiske byers skolevæsen, som han havde besøgt, blev opgivet.
- 40) Jf. Fædrelandet 9/1 44.
- 41) Monrads Privatarkiv, D., Koncepter, Rigsarkivet.
- 42) Politidirektør Bræstrups Embedsarkiv, C. III, 6, Landsarkivet.
- 43) Ikke altid helt ordret og undertiden med forvekslinger af byerne.
- 44) Det sidste emne har relation til en artikel om Oscar den Første (fra 8/3 44 konge over Sverige—Norge), som Monrad havde skrevet til Da. Folkebl., 9. årg. nr. 69—70, men som bevirkede, at disse numre af bladet blev forbudt, jf. Da. F. 29/3 44. Referatet nævner ikke artiklen.
- 45) Jf. politidirektør Bræstrups Privatarkiv, Nr. 13, Rigsarkivet. At de to versioner, der foreligger, den svenske og den danske, er identiske, kan der ikke herske tvivl om. Den ene er en ordret gengivelse af den anden. At den svenske er den primære, er også hævet over al tvivl. Det fremgår tydeligt af de mange svecismer, der kan påvises i referatet i Bræstrups arkiv. Eksempelvis kan henvises til sætningen: „og som man nu for Tiden ikke meget tør tale om“ („och som man nu för tiden icke mycket får orda om“), eller til slutbemærkningen: „... hørtes nogle Bravoraab og nogen Klappen med Hænderne“ („hördes några bravorop och något handklappning“). Ganske vist indeholder det Bræstrupske referat en vending, som ikke findes i det svenske, nemlig følgende: „naar den Tykning, hvoraf vi nu ere omgivne, spreder sig“, men den har relation til en vending, Monrad havde brugt tidligere i foredraget. Forfatteren af det danske referat har ved oversættelsen fra svensk indføjet den for egen regning, formentlig for at tydeliggøre tankegangen.
- 46) Det skandinaviske Samfund blev stiftet d. 22/6 1843, og

lovene indsendt til politidirektøren af Ploug dagen efter. Det blev forbudt af regeringen samme år, som en efterdønning af studentermødet i Uppsala 1843.

⁴⁷⁾ Asger Nyholms oplysning (pag. 63) om, at Kancelliet havde indstillet Monrad med tre mod een stemme, er altså ikke overensstemmende med virkeligheden.

⁴⁸⁾ Rækken af københavnske skoledirektører er følgende: V. A. Borgen 1844—1859; J. A. C. Holbech 1859—85; K. Teisen 1885—99 (med Niels Bache som direktør for de private skoler 1885—96, derefter Bauditz); Sophus Bauditz 1900—1915; N. Bang 1915—19; A. P. Fossing 1919—33; Thorkild Jensen 1933—48; Olaf Petersen fra 1948.

Kirkeskib i Bethel.

KIRKESKIBE I KØBENHAVN

Af HENNING HENNINGSEN

Det ældste kirkeskib, der er bevaret i Danmark, er formentlig orlogsskibet „Randers“ i St. Mortens kirke i Randers. Det er dateret 1632. Set på europæisk baggrund er det ikke særligt gammelt; det ældst bevarede kirkeskib i Europa er fra begyndelsen af 1400'erne og har hængt i en spansk kirke. Fra 1600'erne kendes oplysninger om ca. 15 danske skibsmodeller i kirker; heraf er omtr. $\frac{1}{3}$ gået tabt. Fra 1700'erne haves oplysninger om godt 130 skibe, fra 1800'erne kendes over 225 modeller, men den største del af de ca. 900 kendte danske kirkeskibe, nemlig over 500, stammer fra vort århundrede. Skikken at smykke kirken med skibsmodeller er, som det ses, yderst levende i Danmark, mens

den er så godt som uddød i de øvrige protestantiske lande og vist ikke særlig hyppig i vore dages katolske kirke. Da vort land har godt 2000 kirker, kan det ikke nægtes, at der er tale om et endog særdeles højt antal modeller. Flere kirker har da også både to og flere skibe, — helt op til 10.

På Handels- og Søfartsmuseets initiativ blev der 1945 nedsat en komité med det formål at indsamle oplysninger om vore kirkeskibsmodeller, om deres udbredelse, antal, alder, kvalitet osv. En sammenfatning af det fra hele landet indsamlede stof fremkom 1950 (Henning Henningsen: Kirkeskibe og kirkeskibsfester, Søhistoriske Skrifter III, udgivet af museet og selskabet Handels- og Søfartsmuseets Venner). I bogen, der inddrager et temmelig omfattende materiale fra udlandet i undersøgelsen, gives en oversigt over kirkeskibene i inden- og udenlandske kirker, deres historie og forudsætninger, sagn og tro knyttet til dem osv. Endvidere bringes en redegørelse for de ganske enestående danske kirkeskibsfester og -processioner.

I det følgende er der opstillet en liste over de fra hovedstaden kendte kirkeskibe med fremlæggelse af de oplysninger, der er indkommet ved indsamlingen af stoffet til museets undersøgelse.

Absalons Kirke (Sdr. Boulevard).

Skonnert „Ærø“; model af Marstalskonnert. — Bygget af skibsbygmester Gorm Clausen, Marstal, givet af en kreds af kirkens venner i Marstal. — Ophængt 2/9 1934.¹

Allehelgens Kirke (Lergravsvej).

Navnløs fregat, 125 cm. — Ukendt bygmester; givet af Nielsen, Hessensgade 25. — Ophængt 1926 i kirkens krypt, 1932 i selve kirkerummet.²

Bethel (sømandshjemmet, Nyhavn 24).

1. navnløst fuldslib, 68 cm. — Bygget 1874 af en

gammel sømand i New York. — Hang i det gamle „Bethel-skib“ (skroget af en norsk brig, 1881—1906 indrettet til sømandskirke, liggende i kanalen ved Nyhavn); senere overført til sømandshjemmets kirkesal.

2. fuldskib „Ida“, 68 cm. — Bygget af en tømrer i et

Kirkeskib i Citadelskirken.

af Ø.K.'s skibe; givet af fisker(?) Gaihede, Skagen. — Ukendt dato.

3. barkentine (3-mastet skonnert) „Ragnhild“, 62 cm; model af skonn. „Ragnhild“ af Kbhvn., 410 BRT., bygget 1894, et af H. N. Andersens første skibe; med Ø.K.'s kontorflag, navnevimpel og signalfag: „Hvad ladning har De?“ — Bygget og givet af kapt. B. Cl. Jensen, Ribe, der førte skonnerten. — Ophængt 1925.

Skibene er overført til den nye sømandskirke, i hvilken anledning to af dem er blevet repareret på Ærø 1951.³

Blågårds Kirke (Blågårds Plads).

Fuldskib „Haabet“, 160 cm. — Ukendt bygmester; givet af formand Nicolajsen. — Ophængt 1918 i den

midlertidige kirke; senere flyttet til den nuværende kirke, der indviedes 28/11 1926. — Rep. 1925 (?).⁴

Christianskirken (Strandgade).

Fuldskib „Livingstone“, 125 cm. — Bygget ca. 1888 af billedskærmester E. Th. Wiese, rigget 1937 af sømand Ole Andersen, Bombebøssen; givet af sidstnævnte. — Ophængt i forhallen 1/1 1938.⁵

Citadelskirken (Kastellet).

Orlogsfregat „Jylland“, 150 cm; model af fregat „Jylland“. — Bygget af skibsbygmester Gorm Clausen, Marstal; givet af pastor A. V. Storm. — Ophængt sept. 1930.⁶

Esajaskirken (Malmøgade).

Fuldskib „Esajas“ (ex „Hippalos“); vist model af fuldskib „Hippalos“ af København, bygget 1890 i Port Glasgow, 1772 BRT.; smuk model. — Bygget og givet af kapt. F. V. Schjødt (1872—1946). — Ophængt 7/10 1928 i anledning af kirkens 25-års jubilæum.⁷

Filipskirken (Kastrupvej).

1. orlogsskib „Deus rexit“, ca. 150 cm. — Ukendt bygmester; givet af kordegn Foss. — Ophængt 1924 ved kirkens indvielse.

2. skonnertribrig „Anne Cathrine“, ca. 100 cm; klipperstævn med krølle; model af skonnertribrig „Ane Katrine“ af Sønderho, bygg. 1875 i Sønderho, 156 RT., reder J. W. Meinertz. — Bygget og givet af styrmand Anthonis Madssen, Fanø (1862—1927). — Ophængt i begyndelsen af 1930'erne, måske før.⁸

Fredens Kirke (Ryesgade).

Fuldskib „Ægir“. — Givet af de Samvirkende menighedsplejer i København som tak, fordi menigheden havde huset sønderjyske børn (der kom hertil på DSB.'s H/S „Ægir“ — jfr. navnet). — Ophængt 1918.⁹

Frederiksberg Kirke.

Oehlenschläger omtaler et ÷skib, der i hans barndom hang i kirken; ingen efterretninger derom haves.¹⁰

Grundtvigs Kirke (Bispebjerg).

4-mastet bark „Dronning Alexandrine“, 251 cm (total

Marineforeningen ophænger sit kirkeskib i Hans Egedes Kirke. Kommandør Ipsen oplæser gavebrevet; bag skibet ses „skihs-præsten“, pastor Mogens Strunge, Tårnby.

længde: 335 cm); model af bark „Pommern“. — Bygget og givet af kapt C. Almsted, Troense; dronningen gav tilladelse til, at skibet fik hendes navn. — Bygget (og op-hængt?) 1940.¹¹

Grøndals Kirke (Hulgårdsvej—Hillerødgade).

Krydserfregat „Fyen“; model af krydserfregatten

„Fyen“, søsat 1882. — Bygget og givet af bryggeriforvalter Jens Laur. Larsen. — Ophængt 11/2 1917 i det nu nedlagte marinehospital i Prinsessegade; 1919 ophængt i Grøndals Kirke.¹²

Gustafskirken (svensk kirke; Folke Bernadottes Allé).

Fuldskib „Kronprinsesse Ingrid“, 245 cm; model af norsk skoleskib „Sørland“. — Bygget og givet af kapt. C. Almsted, Troense. — Ophængt 1935 i anledning af kronprins Frederiks og kronprinsesse Ingrids bryllup.¹³

Hans Egedes Kirke (Vardegade).

Skonnertrigget S/S „Hans Egede“; skorsten, skrue, 3 master; model af Grønlands Styrelses skib „Hans Egede“, 900 BRT., bygget 1905 af Burmeister & Wain, krigsforlist 1942. — Vist det mest moderne kirkeskib i Danmark (i type). — Bygget af fhv. skibssingeniør, grosserer Chr. Bønnelycke i samarbejde med skibsbygmester Quist; givet af Marineforeningen. — Ophængt 1/10 1949 i anledning af kirkens 25-års jubilæum.¹⁴

Hans Tavsens Kirke (Snorresgade).

Navnløst fuldskib, 155 cm. — Givet af en kreds af damer i sognet. — Ophængt 24/12 1924.¹⁵

Holmens Kirke.

1. iflg. en ikke bekræftet tradition skal den ældste model i Holmens historiske Modelsamling, orlogsskibet „Anna Sophia“, bygg. 1669, oprindeligt have været kirkeskib i Holmens Kirke; det er bygget på klods, ikke korrekt i enkelthederne; den oprindelige rig bevaret (hvad der er meget sjældent for de gamle modeller, især for kirkeskibenes vedkommende); 68 kanoner; gallion, agterspejl; fuld sejlføring. — Modellen bygget 1670 af Johan van Harlingen som gave til kongehuset.¹⁶

2. orlogsskib „Christianus Quintus“, 200 cm; højde 225 cm; 90 kanoner, 3 batterier; model af Danmarks

første tredækker, orlogsskibet „Christianus Quintus“ (senere „Fridericus Quartus“), søsat 1699 (modellen bygget i skala 1:30 efter de originale tegninger). — Bygget af modellerer Otto Dørge, Holmen; givet af dampmøller Troensegaard, — efter sigende fordi kejserinde Dagmar af Rusland og dronning Alexandra af England ved et besøg i kirken havde undret sig over, at Marinens kirke ikke havde noget kirkeskib. — Ophængt 1/5 1904. — Reparerer hvert tredje år.¹⁷

3. orlogsskib „Holsteen“, 200 cm; højde 200 cm; 60 kanoner; model af orlogsskibet „Holsteen“, bygget 1772; det deltog som blokskib på yderste venstre fløj i slaget på Reden 2/4 1801; blev taget af englænderne, omdøbt til „Nassau“ og var med til at ødelægge linjeskibet „Prinds Christian Frederik“ 22/3 1808 ved Sjællands Odde. — Bygget af modellerer Otto Dørge; givet af afdelingschef i Københavns Magistrat E. A. W. Marston og hustru Helga, f. Richter (hun var tipoldebarn af skibets chef d. 2/4 1801, kapt. Jac. Ahrenfeldt). — Ophængt marts 1928. — Reparerer hvert tredje år.¹⁸

Højdevangs Kirke (Højdevangs Allé).

Fregat „Galathea“, 105 cm. — Bygget og givet af rigger Anders Peter Andersen. — Ophængt 1935, kort efter kirkens indvielse.¹⁹

Kommunehospitalets Kirke.

Skib af ukendt type, givet af hovmester Ole Kronby som taknemlighedsgave for helbredelse af nyrelidelse. — Ophængt i 1920'erne (?).²⁰

Kristkirken (Enghaveplads).

Dampkorvet „Niels Juel“; model af korvetten „Niels Juel“, bygget 1855. — Bygget af bryghusforvalter Jens Laur. Larsen; givet af driftsbestyrer Ole Andersen, Kongens Bryghus, og hustru; giveren havde fået modellen foræret af bygmesteren. — Ophængt ca. 1920.²¹

Lindevangs Kirke (Hattensens Allé).

Orlogsskib „Laaland“, 200 cm; 2 batterier; gallion med figur: Neptun blæsende i konkylje; rigt ornamentet agterspejl, sidegalleri; kampagnelanterner; spryd-mast, latinersejlsrå på mesanmasten; model af Torden-skiolds admiralskib, bygget 1711 (modellen bygget efter de originale konstruktionstegninger). — Bygget af modellerer E. Werge, Holmen; givet af grosserer R. Larsen og hustru. — Ophængt maj 1945.²²

Nathanaelskirken (Holmbladsgade).

Navnløst fuldskib, ca. 100 cm. — Bygget 1900—05 af skibsbygger Julius Rasmussen, København; givet af rig-ger Bentzen (?). — Ophængt 14/9 1939.²³

Nazareth Kirke (Ryesgade).

4-mastet bark „Marie“, ca. 150 cm; gallion med krølle og figur; ornamentet hæk; dobbelte merse- og bram-ræer, skysejlsræer. — Bygget af fhv. brandmester Bodil-sen; givet af pens. trafikmester ved Københavns Spor-veje Carl Julius Jeppesen til minde om hans hustru (død 1932). — Ophængt omkr. 1935.²⁴

Reformert Kirke (Gothersgade).

1. kirken skal tidligere have haft et \dagger skib.
2. fuldskib, givet af generalkonsul F. B. Cloëtta. — Ophængt 1909. — Nærmere oplysninger mangler.²⁵

Samuels Kirke (Thorsgade).

Fregat „Samuel“, 170 cm; højde 150 cm. — Bygget og givet af skibsfører F. V. Schjødt, København. — Op-hængt 1/4 1934. — Skibspapirer.²⁶

St. Jacobs Kirke (Østerbrogade).

Orlogsfregat „Ørnen“, 103 cm; husflidsmodel. — Byg-mester og giver ukendte; har været i privat eje før op-hængningen. — Rep. 1938, ophængt 1945.²⁷

St. Johannes Kirke (Blegdamsvej — Nørre Allé).

Bark „De tre Brødre“, 100 cm. — Bygget og givet af sadelmager J. Windfeldt-Schmidt (navnet efter hans tre børn). — Ophængt 1904 (?).²⁸

St. Pauls Kirke (St. Paulsgade).

Fuldskip „Agele“, ca. 80 cm. — Givet anonymt af en

Kirkeskib i Lindevangs Kirke.

konfirmands taknemlige forældre. — Ophængt mellem 1891 og 1904.²⁹

St. Stefans Kirke (Nørrebrogade).

Fuldskip „St. Stephan“, 120 cm; mastehøjde 100 cm; med dueflag og gudstjenesteflag; model af fuldskipet „Heinrich Augusta“ af Hamborg, som bygmesteren byggede 1858 i Åbenrå. — Bygget af skibsbygmester Skifter Andersen, København, tidligere Åbenrå; rigget af skibsførerne S. C. Ibsen og L. Th. Knudsen; givet af Skifter Andersen. — Ophængt 7/3 1883.³⁰

Simeons Kirke (Sjællandsgade).

Fuldskib „Georg Stage“, 110 cm; højde 96 cm; model af skoleskibet „Georg Stage“ (I), bygget hos Burmeister & Wain 1882. — Bygget af modellerer Otto Dørge, Holmen; givet af menigheden (indsamling). — Ophængt julen 1928.³¹

Simon Peters Kirkes menighedssal (Kastrupvej).

I salen, der tidligere brugtes som kirke, findes et skib, vistnok skænket af tømrerm. Laurits Jensen.³²

Sions Kirke (Strandvejen).

Fregat „Margrethe“, 130 cm. — Bygget og givet af Rosenfeldt. — Ophængt 1908. — Rep. 1934.³³

Sundby Kirke (Amagerbrogade).

Orlogsskib „Frederik d. VII“, 150 cm. — Efter traditionen skal det have været Frederik VII's legetøj som barn; senere kom det i grevinde Danners besiddelse. — Givet af grd. Olsen, Sofienhøj. — Ophængningsår vides ikke. — Rep. 1926.³⁴

Taksigelseskirken (Jagtvej).

Korvet „Danmark“, 110 cm; vist model af dampfregat „Danmark“, bygget 1864 (skorstenen dog ikke medtaget); røjl; bibelord anbragt i forstævnen og agter. — Bygget og givet af forvalter J. P. Frederiksen (f. 1852 i Hornbæk); arbejdet begyndt omkr. 1900; modellen oprindelig tiltænkt Sions Kirke, der dog fik et andet skib, hvorpå arbejdet indstilledes; da Taksigelseskirken blev opført, genoptog bygmesteren arbejdet. — Ophængt 25/9 1927 ved kirkens indvielse.³⁵

Timotheus Kirke (Christen Bergs Allé).

Navnløs bark, 120 cm. — Givet af orlogskaptajn K. Hammerich. — Ophængt 1929.³⁶

Vartov Kirke (Løngangsstræde).

Fuldskib „N. F. S. Grundtvig“, 134 cm; model af fuldskib „Columba“ (senere „Elbe“), bygget 1859 i Åbenrå

Kirkeskib i Nazareth Kirke.

af giveren og dennes far; 254 clstr., 6 kanoner; forlist på Kinakysten. — Modellen bygget på Holmen af skibsbygmester Skifter Andersen (død 1903), under medhjælp af forskellige andre; givet af ham. — Ophængt 30/4 1884 til minde om industri og åndsliv i Danmark (Grundtvigs enke ønskede ikke mandens navn på skibet). — Rep.

1927. — Skibspapirer. — Efter en anden tradition skal skibet være en model af det berømte udvandrerskib „Doctor Barth“ af Hamborg, senere af København, bygget af Skifter Andersen 1855 i Åbenrå.³⁷

Fra hovedstaden kender man iflg. ovenstående fortegnelse i 37 kirker ialt ca. 41 skibe, hvoraf 2 er gået tabt i tidens løb.

Regner man for hele landet en bestand på 900 skibe, tabte og bevarede, bliver gennemsnittet pr. amt (hovedstaden og de sønderjyske landsdele regnet hver for ét område) 45 skibe eller 5 %. København ligger lidt under normalen, idet der her findes ca. 4½ % af alle danske kirkeskibe. Over København ligger følgende amter med det i parentes tilføjede omtrentlige antal kirkeskibe: Svendborg (92), Odense og Hjørring (64), Randers (62), Ribe (60), Maribo (57), Thisted (53), Ringkøbing (49), Sønderjylland (45) og Frederiksborg (42).

Ser man bort fra „Anna Sophia“ i Holmens Kirke, som måske med tvivlsom ret er anset for at have været kirkeskib, fordeler skibene sig efter alder på følgende måde: fra 1700'erne med ubestemt datering skibet i Frederiksberg Kirke; fra tidsrummet 1800—1850 ingen skibe, fra 1850—1900 5—7 skibe og fra tiden efter 1900 32 skibe. Det er i og for sig påfaldende, at der findes så få oplysninger om gamle skibe i søfartsbyen København, — men der kan jo være gået nogle tabt i tidens løb. Det store fremstød, som forøvrigt over hele landet, sker i slutningen af forrige og i dette århundrede. Op imod 80 % af alle de københavnske skibe stammer fra tiden efter 1900; det er vist kun Ringkøbing Amt, der kan opvise en lignende høj procentdel nye skibe, ellers ligger procenten på ca. 60 for hele landet. For Københavns vedkommende hænger det ikke alene sammen med skikkens så voldsomt voksende kraft, men selvfølgelig også med det store kirkebyggeri i vort århundrede.

Flere skibe kendes fra Bethel, Filips, Holmens og Reformert Kirke.

Af skibe med en særlig interessant historie kan fremhæves: Bethel I og III, Fredens, Hans Egedes, Holmens I, II og III, Lindevangs, St. Stefans, Sundby og Vartov Kirke.

Hermed er det stof, som er forfatteren bekendt om kirkeskibe i hovedstaden, fremlagt. At det er ufuldstændigt, er der næppe tvivl om. Jeg opfordrer atter læserne til at have opmærksomheden henvendt på dette hidtil ret upåagtede kapitel af kultur- og kirkehistorien. Nøjagtige beskrivelser af modellerne, afskrifter af skibspapirerne, historiske undersøgelser efter kirkernes gavebøger og protokoller, oplysninger om sagn og tro, kirkeskibsprocessioner, samt skitser, avisudklip, litteraturhenvisninger m. m. modtages med taknemlighed af Handels- og Søfartsmuseet. På forlangende tilsendes gerne skemaer til udfyldelse.

Til slut skal der herved rettes en varm tak til alle meddelerne, der med stor velvilje og interesse har ofret deres tid på at besigtige skibene og fremfinde materiale om dem. Det er mig en kær pligt at nævne deres navne i den følgende liste over oplysningernes herkomst.

KILDEHENVISNINGER

- 1) spr. Iver Chr. Poulsen.
- 2) spr. H. Mørch.
- 3) fhv. sømandsmissionær Paul Nielsen, Kbhvn.; kapt. B. Cl. Jensen, Ribe; N. M. Kromann: *Fanø-Sømænd* (1936), 142; *Ærø Avis* 29/6 1951; fmd. f. Indenlandsk Sømandsmission, pastor Eilschou-Holm, Kbhvn.
- 4) kordegn Hilmer Thelle.
- 5) pastor Sv. Jacobsen; Hilsen fra Christianskirken 1937, nr. 22.
- 6) kordegn Alfred Thomsen.
- 7) Den almindelige danske Skibsførerforening (medlemsblad) 1946, 169.

8) spr. Kr. Pontoppidan; N. M. Kromann: *Fanøs Historie II* (1934), 483; III (1935), 197.

9) pastor Fjeldsøe.

10) „Kirken i Drammen“, i *Digterværker og Prosaiske Skrifter XIX* (1852), 155; P. Busk, Fr.-berg Kirkes Kordegnkontor.

11) kapt. C. Almsted, Troense.

12) fuldmægtig, søløjtn. (r) G. Honnens de Lichtenberg; kommandørkapt. H. F. Kiær, Marinens Bibliotek (sølvplade sst.).

13) kapt. C. Almsted, Troense.

14) *Berlingske Tidende* 1/10 1949; *Under Dannebrog*, nov. 1949.

15) spr. Fr. Lerche.

16) orlogskapt. P. Holck i *Tidsskrift for Søværnen* 1930, 119 ff.; samme: *Den historiske Modellsamling paa Holmen* (1939), 11.

17) modellerer Otto Dørge; P. Holck i *Tidsskr. f. Søværnen* 1929, 627 ff.

18) Otto Dørge; orlogskapt. P. Holck; *Vikingen* maj 1928.

19) spr. Johs. Pedersen.

20) *Vikingen* febr. 1929.

21) spr. Einar Gad, Kbhvn.

22) spr. Th. Ravn; *Berl. Tid.* 3/5 1945.

23) spr. L. Hagelkjær Lauridsen; *Nordsjællands Soc.-Dem.* 22/9 1952.

24) depotbestyrer Chr. Frølich Jeppesen, Kbhvn.

25) Børge Janssen: *De reformerte i Danmark* (1922), 94.

26) spr. Johs. Søbye; *Vikingen* maj 1934.

27) spr. C. Nygaard-Andersen; Aage Nielsen, Kbhvn.

28) pastor, dr. theol. Marius Hansen; Fr. Thomassen: *Sct. Johannes Kirke* (1911), 76.

29) kontorchef, kirkeværge P. Th. Petersen.

30) spr. E. Balling.

31) Otto Dørge; *Vikingen* febr. 1929.

32) spr. Vilh. Krarup.

33) kordegn Edv. Rasmussen.

34) pastor Evald Christensen; *Nordsjællands Soc.-Dem.* 22/9 1952.

35) prokurist J. Frederiksen, Hellerup.

36) sekretær, kirkeværge Ernst Askov Olsen.

37) Holger Begtrup: *Grundtvigske Hjem* (1929), 103 f.; valgmenighedspræst Th. Balslev; kapt. E. Juel-Hansen. — F. Holm-Petersen: *Fra Sejl til Diesel I* (1951), 447.

OPMÅLING OG REKONSTRUKTION AF
DRIKKEVANDSBRØND
FRA HJØRNET AF KRYSTALGADE (SKIDENSTRÆDE)
OG FIOSTRÆDE

AF P. BREDAL CHRISTENSEN

Det er almindelig kendt, at der i København indenfor voldene i den ældre tid blev udført et stort antal drikkevandsbrønde, der gennem tiderne er blevet opfyldt og skjult under opfyldslagene, der efterhånden hævede byens terrain.

En del af disse brønde er tid efter anden blevet lokaliseret, således har f. eks. H. N. Rosenkjær i sine optegnelser fra 1906 „Fra det underjordiske København“ givet meddelelse om flere af disse brønde. I „Historiske Meddelelser om København“ fra 1923, 2. række 1, side 266 m. fl. har K. C. Rockstroh meddelt oplysninger om gamle brønde i byens ældste del, herunder oplysning om brønddybder, vandstande og vandets beskaffenhed samt antallet af brønde år 1760, der anføres til 506 stk., men oplysning om konstruktioner og udførelsesmåder er desværre ikke behandlet.

Ved nedrivning af 3 bygninger på hjørnet af Fiolstræde og Krystalgade i 1954 for udvidelse af Daells Varehus blev der ved den påfølgende grundudgravning fundet 6 gamle brønde, som blev udgravet og plomberet med beton. Jeg havde ikke lejlighed til at se disse brønde, men fik dog oplyst, at de fra det oprindelige terrain, der

laa i kote c. 6,2, var ført ned til kote c. 1—0,5, og en enkelt helt ned til kote \div 0,5.

Den nuværende grundvandshøjde blev målt til kote c. 2,2—2,3. Udgravningen og plomberingen af brøndene gjorde det derfor nødvendigt at sænke grundvandsstanden til kote c. 0,2—0,3 for at formindske omkostningerne med sikringsforanstaltninger mod skred i jordlagene m. v.

Den 11. maj 1954 fik jeg meddelelse om, at der var fundet endnu en brønd. Det lykkedes at få udført en opmåling af den murede brøndkrans, men basis for murværket, der var udført af en tømmerkonstruktion, måtte hales op med gravko af c. 1 m dybt, plumret vand. Efterhånden som brudstykker af konstruktionen blev fremdraget, blev de omhyggeligt opmålt, og placeringen af de fundne smedede spigre fastslået, forinden disse blev taget i forvaring. De fremdragede dele var naturligvis medtaget af tidens tand og tildels ødelagt af gravkoen; rekonstruktionen var derfor ret vanskelig, hvorfor jeg besluttede at udføre en model af brøndens nederste del i $\frac{1}{10}$ naturlig størrelse, jfr. fotografi 1. Rekonstruktionen, der er udført så nøjagtigt som muligt, er placeret i en udgravning svarende til den oprindelige og udført af sand hentet ved selve brønden.

Brøndens bundkrans, der var udført af fyrretræ, lå i kote c. 0,5, og det oprindelige terrain i kote c. 6,2, medens det nuværende terrain ligger i kote 8,5. Bundkarmen bestod af en underramme samlet af 4 stk. 12×16 cm tømmer, der var bladet sammen og samlet med et 15 cm langt smedet spiger slået i på skrå i hver samling. De 2 stykker tømmer havde en længde på 122 cm, og de 2 andre stykker en længde af 143 cm.

Bladene i tømmerstykkernes ender var 6 cm tykke og havde en længde og bredde på 16 cm. Tømmeret var anbragt med den bredeste side nedad og med de længste

stykker underst. Over denne ramme var der anbragt en kvadratisk ramme udført af 4 stk. 25×25 cm tømmer med 127 cm længde; også disse stykker var sammenbladet i hjørnerne, her var bladene 12,5 cm tykke, og længden og bredden var 25 cm. Hele bundkonstruktionen var

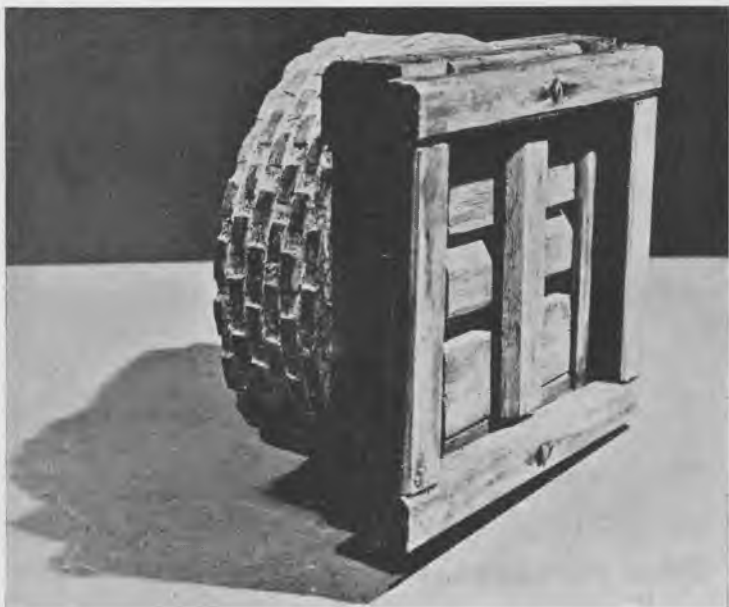

Model udført i $\frac{1}{10}$ naturlig størrelse af en drikkevandsbrønd, fremdraget fra Daells Varehus' grund, hj. af Krystalgade (Skidenstræde) og Fiolstræde. Modellen er placeret i en gravning svarende i størrelse og form til den oprindelige, og udført af sand hentet ved denne. Brønden er sandsynligvis udført for Allexander Lohn omkring 1737.

samlet ved hjælp af 2 smedede spigre på 22 og 24 cm længde, der gennem midten af de lange bundstykker var drevet op i overrammens tømmer på en sådan måde, at hele konstruktionen derved blev „låset“ sammen, jfr. fotografi 2 og 3.

Bunden bestod af en 6 cm tyk og 25 cm bred planke på 85 cm længde, der var drejet ind under den øverste

bundramme, hvorefter 3 planker af samme tykkelse og bredde, men af 77 cm længde, svarende til rammens sidelinier, var fastnaglet til underplanken med et smedet spiger i midten af hver. Dette gulv var tilstrækkeligt åbent til, at vandet kunne sive ind i brønden, men hin-

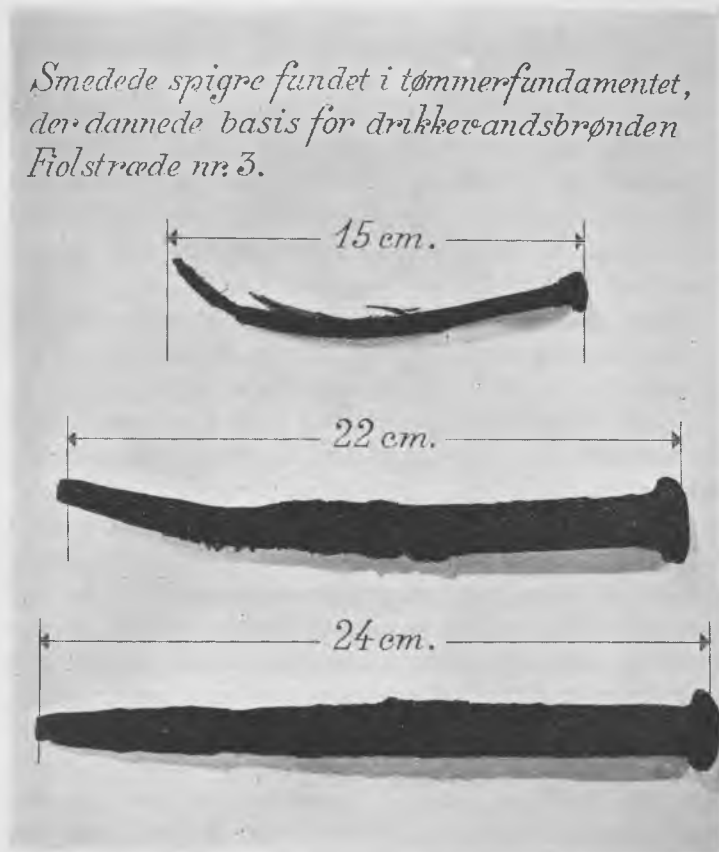
Brønden er her lagt på siden, således at man kan se, hvorledes træfundamentet har været konstrueret og samlet. Bemærk de to svære spigre, hvormed over- og underrammerne er samlet.

drede dog, at de diluviale sandlag, som fandtes under og omkring brønden, i nævneværdig grad kunne trænge ind i denne, ligesom det har været praktisk ved rensning af brønden at have et fast gulv i bunden.

Murværket, der hvilede på de nævnte bundrammer, var udført af de såkaldte Flensborgersten, og størrelsen var $4,5 \times 11,2 \times 23,2$ cm. Opmuringen var udført i en stærk kalkmørtel.

Brøndkarmen var på det nærmeste cirkulær, idet den mindste indvendige diameter var 87 cm og den største indvendige diameter 91 cm. Stenene var opmuret med

Smedede spigre fundet i tømmerfundamentet, der dannede basis for drikkevandsbrønden Fiolstræde nr. 3.

kopskifter med forsatte fuger, således at hvert andet skifte havde stødfugerne i lod. De vandrette fugetykkelser var godt 1 cm, og til hvert skifte var der anvendt 24 sten.

Det var sædvane efter de store brande at udjævne ruinerne, uden at tage det så nøje med også at anvende

affald fra dyrehold eller andet skarn, og derefter opføre de nye bygninger på dette underlag. Det må derfor antages, at terrainet var hævet c. 50—60 cm over det oprindelige terrain, således at jordhøjden lå i kote c. 6,7—6,8, og at brønddybden højst var 6,5 m, hvilket svarede til c. 110 skifter, hvortil var medgået c. 2640 sten.

For at udføre brønden var der gravet en rektangulær grube med en udstrækning på c. 197 cm parallelt med Fiolstræde og 218 cm vinkelret på strædet, og den murede brøndkarm, hvis længste diameter var parallel med Fiolstræde, var anbragt 55 cm fra grubens side længst fra strædet og 30 cm fra de andre 3 sider.

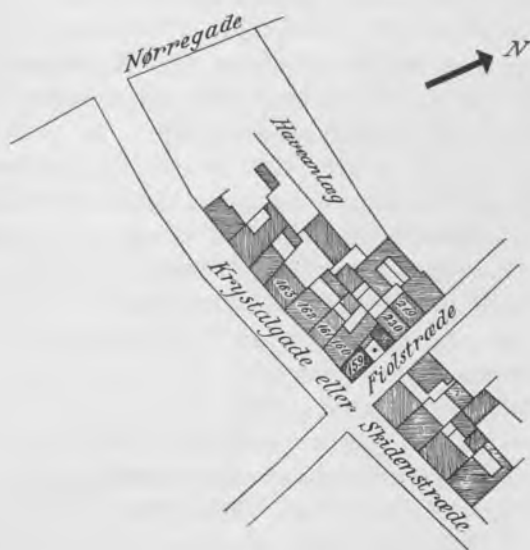
Under opfylden og muldlaget bestod grunden af diluvialt sand, hvorfor udførelsen af brøndgravningen under grundvandsstanden må have været overordentlig vanskelig, idet det tilstrømmende vand ville rive sandet med sig og medføre sammenstyrtning af gravens sider. Denne må derfor på effektiv måde være afstivet og under grundvandslinien være udført på vandtæt måde, hvilket sandsynligvis kun har ladet sig gøre ved anbringelse af vandrette buller fastkilet mod gravningens sider, og med fugerne klinet med ler, således at vandet ikke fra siderne kunne trænge ind i gravningen. Det vand, der trængte op gennem bunden, må være øset op med læderspande, da pumper med tilstrækkelig løftehøjde ikke fandtes.

Muligheden for, at den nederste del af brønden er udført ved undergravning af brøndens fundamentskarme samtidig med påmuring på brøndkarmen, kan jeg ikke afvise, men jeg vil anse den for at have været så praktisk vanskelig, at man har måttet opgive denne fremgangsmåde. Det ville være ønskeligt, om man kunne få løftet sløret, der dækker over den teknik, der blev anvendt, således at fremgangsmåden kunne fastslås med sikkerhed.

Der fandtes intet spor af den øverste brøndkarm eller

ophejsningsanordninger, hvorfor der herom kun kan opstilles hypoteser, som jeg dog ikke vil indlade mig på at fremkomme med.

For at forsøge at tidsfæste brønden har jeg bl. a. i

*Skitseret udsnit af Geddes kort
over København fra 1757 med
angivelse af drikkevandsbrønd på
grunden matr. nr. 159 Klædebo Kvrt.*

ac. Jul. 1954

Stadsarkivet og Landsarkivet undersøgt dokumenterede oplysninger om ejendommen og dens ejerforhold, der i sammentrængt form ser således ud:

1) Jordebogen af 1377 og 2. maj 1496 omtaler ikke grunden, hvorimod Grundtaxt af 1689 betegner den som matr. nr. 166 Klædebo Kvarter indtil 1756.

Fra 1756 til 1806 benævnes grunden som matr. nr. 159

Klædebo Kvarter, og herefter som matr. nr. 66 A, 67 og 203 Klædebo Kvarter.

2) Det i Stadsarkivet beroende skattemandtal af 1728—29 oplyser, at kapitein Jacob Kleve var ejer 1728, og at ejendommen samme år nedbrændte totalt.

3) Skødeprotokollen for 1735—37 oplyser, at ejendommen på auktion d. 25. august 1731 købes af Caspar Pedersen Lind, der d. 14. maj 1736 videresælger den til Allexander Lohn, borger og snedker.

4) Police af 11. marts 1737 oplyser, at grunden er blevet bebygget af Allexander Lohn og vurderet til 1600 rigsdaler; det bemærkes samtidig, at stadskonduktør Sr Søren Balle ved målebrevsforretning af 9. januar 1723 har eftermålt grundens form og størrelse.

5) Oberconducteur Christian Gedde's kort af 1757 viser grunden og bebyggelsen i overensstemmelse med den anførte målebrevsforretning, og beskrivelser af bygningerne såvel i obligationsprotokoller som skattemandtal er i overensstemmelse hermed, jfr. skitsen fig. 4.

6) Skødeprotokollen 1738—39 beretter, at Jens Olsen Kaare d. 18. juli 1739 køber ejendommen for 1420 rigsdaler.

Det er derfor overraskende, at skattemandtallet af 1743 indeholder følgende passus: „Jens Olsen Kaare, Spækhøker, købt Ejendommen og derpaa bygt“, idet den samtidige beskrivelse af bygningerne svarer til de af Allexander Lohn opførte; det må vel derfor antages, at den citerede sætning skal forstås således, at Jens Olsen Kaare har købt grunden, og hvad derpå er bygget.

Ingen af de fornævnte dokumenter omtaler brønden, men det ligger nær at antage, at en efter datidens målestok så forholdsvist stor ejendom ikke har været uden brønd; der er derfor grund til at formode, at den er udført samtidig med — eller kort efter — opførelsen af de nye bygninger, og placeringen af brønden i gårdare-

alet ud mod Fiolstræde taler for denne antagelse, og at den næppe skriver sig fra en ældre dato.

Jeg kan ikke føre bevis for min påstands rigtighed, men vil dog anse det for sandsynligt, at brønden er udført omkring 1737. Det er dog givet, at den ikke er udført efter 1760, idet der i Stadsarkivet findes en vurderingsforretning af 1760, hvoraf det fremgår, at Jens Olsen Kaare's enke har ladet ejendommen vurdere. Foruden beskrivelse af bygningerne omtales „Brønd i Gaarden med behørigt Redskab“. En følgende vurderingsforretning af 1775 omtaler „Opstander og Jern-Pumperedskab“.

Meget tyder på, at der i ret nær fremtid kan ventes flere gamle drikkevandsbrønde fremdraget, så yderligere oplysninger om fortidens brøndbygning forhåbentlig kan komme for dagen.

HENVISNINGER OG NOTER

1) Kjøbenhavns Diplomatarium, bind 1, 1872, Jordebogen af 1377, side 92, jfr. H. U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen, bind III, side 115. Jordebogen af 2. maj 1496, side 234, jfr. H. U. Ramsing: Københavns Hist. og Top., bind III, side 179. Grundtaxt af 30. oktober 1689, bind III, side 661.

2) Københavns Stadsarkiv: Skattemandtal af 1728—29, der angiver kapitein Jacob Kleve som ejer af ejendommen matr. nr. 166 Klædebo Kvarter, hjørnet af Krystalgade (Skidenstræde) og Fiolstræde, da ejendommen nedbrændte totalt under storbranden 1728.

3) Landsarkivet: Københavns Byting, Skødeprotokol for 1735—37, folio 235 b oplyser bl. a., at grunden blev solgt på auktion d. 27. august 1731 til Caspar Pedersen Lind, der dog først tager skøde d. 25. august 1735. Han videresælger den forhen kapitein Jacob Kleve tilhørende brandhærgede ejendom til Allexander Lohn, borger og snedker, d. 14. maj 1736. Købesummen er for grunden 250 rigsdaler og for bygning og en kakkellovn 650 rigsdaler, i alt 900 rigsdaler.

4) Landsarkivet: Police af 11. marts 1737: Grunden bebygget og vurderet til 1600 rigsdaler. Obligationsprotokol af 1739, folio 38: Allexander Lohn lånt 1000 rigsdaler gode danske og 100 rigsdaler

grovkurant d. 11. december 1738 af fru Elisa Scavenia Foss, gift med hr. admirale Judigens. Som pant sættes ejendommen med bygninger: forhus til Skidenstræde, 3 etager foruden kvist og kælder under hele huset, 5 fag mur og bindingsværk. Et baghus til Fiolstræde, 2 etager, 5 fag ligeledes mur og bindingsværk. Italiensk trappe tilhængt. (Navnet Judigens er utvivlsomt en fejlskrift for Judichær).

5) Stadskonduktørens Direktorat, København: Oberconduktør Christian Geddes kort af 1757.

6) Landsarkivet: Skødeprotokol af 1738—39, folio 381 b. D. 18. juli 1739 køber Jens Olsen Kaare, spækhøker, ejendommen, der erhverves for 1420 rigsdaler og modtager samtidig skøde. Samme dag optager Jens Olsen Kaare et lån på 1200 rigsdaler hos fru Elisa Scavenia Foss med pant i ejendommen, oplyser Københavns Byting, Obligationer med Pant i fast Ejendom, folio 399 b. Af folio 421 b fremgår, at Jens Olsen Kaare d. 10. august 1739 yderligere optager et lån på 200 rigsdaler med 2. prioritets panteret i ejendommen hos sr Carl Friderich Dølner, borger og brygger.

EN GAMMEL BRØNSHØJ-SKOLEMESTER FORTÆLLER

Af VALD. MØLLER.

Da jeg i Efteraaret 1897 blev ansat ved Brønshøj Skole, var jeg knap 22 og havde et Aars Tid arbejdet ved en Real- og Købstadsskole. Naar jeg søgte Stillingen, var det for at være nær Hovedstaden. Det var noget nyt for mig at komme til en rigtig gammeldags Landsbyskole med Hverandendagsundervisning. Børneantallet ca. 150 var fordelt i 4 Klasser, og den gamle Rytterskole, bygget 1722, skulde dække hele Brønshøj Sogn. I 1897 gik Børnene fra Vanløse, Husum, Islemark og en Del af Utterslev Mark i Brønshøj. Vi var 2 Lærere. Lønnen var beskeden for mit Vedkommende: Jeg havde „Embedsbolig“, 2 Gavlværelser med yndig Udsigt til Kromand Andersens Have, dertil Brændsel til Klasseværelsets og Lejlighedens Opvarmning.

Rengøringen af Skolelokalerne paahvilede Lærerne, hvorfor jeg med det samme engagerede en Skoledreng — Krebs — til at bestride dette vigtige Hverv. Han fejede Skolestuen, saa der om Morgenen laa et tykt Lag Støv paa Bordene, men det syntes man kun var naturligt — det uhygiejniske blev der ikke talt om!

Kullene var billige; jeg fik en Læst (18 Tdr.) Nødder for 38 Kr. frit i Hus. Endnu mindes jeg, at samme Krebs en Dag meddelte mig, at nu var der kun een „Ildtand“ tilbage i Brændehuset. Jeg saa lidt spørgende paa

ham, og saa gik det op for mig, at han mente en Ildtænder. Sigtens har hans Logik sagt ham, at naar det hed flere Tænder, men een Tand, maatte det ogsaa hedde flere Ildtændere, men een Ildtand.

Endelig fik jeg 700 Kr. om Aaret i rede Penge, og de blev udbetalt i Guld maanedlig paa Sogneraadskontoret paa Frederikssundsvej. Jeg tænker mig, at Kommunens Tjenestemænd i vor Tid vilde være henrykt for at faa deres Gage betalt i det røde Guld!

Tilværelsen var billig dengang; jeg holdt mig selv med tør Kost og fik formedelst 40 Øre pr. Gang serveret Middag paa Kroen, det kunde altsaa højst løbe op til 12 Kr. for en Maaned.

Skatterne var heller ikke *saa* knugende som nu; jeg blev ansat til 6 Kr. aarlig, 1,50 Kr. pr. Kvartal.

Hvorledes var nu Ungdommen i Skolen?

Jeg kan kun give den Lovord: Den var frisk og uhæmmet paa en god Maade. Langede man stundom en Lusning ud, blev denne modtaget i god Forstaaelse af det berettigede heri, og aldrig har jeg oplevet, at nogen af Forældrene besværede sig herover. Hvem skulde de ogsaa have klaget til?

Skønt Fagfordelingen mellem Lærerne lod noget tilbage at ønske, var jeg glad og veloplagt, naar jeg om Morgenen kom ned i Klassen, og vi begyndte Dagens Gerning med en Morgensang. Om Sommeren havde Drengene under min Kommando hvirvlet Støvet op paa Legepladsen — det var Gymnastik, vist ikke meget rationelt. Jeg befandt mig vel, og det var derfor med lidt Vemod, at jeg om Foraaret maatte holde Vikar, da jeg skulde trække i Kongens Klæder. Disse fik jeg dog lagt efter $\frac{1}{2}$ Aars Tjeneste og kom saa tilbage til Skolen.

Fra min Landsbylærertid har jeg mange gode og glade Minder, og den Dag i Dag (55 Aar efter) husker jeg

mange af de flinke Dreng og Piger, skønt de fleste nu sagtens er gledet ud af Hukommelsen: Christian Scharling (velmeriteret Slagtermester i Brønshøj), Edvard Dobel, Oluf Hansen (Biografdirektør i Brønshøj), Marie Dobel, Christiane Scharling samt Smed Eliasens Børn.

Chr. Scharlings Far var Brandfoged og vilde gerne have mig til Brandmand ved Sprøjten, skønt jeg kunde oplyse ham om, at min Stilling fritog mig for dette ædle og nyttige Hverv. Nede ved Søen (kaldet Louises Hul) var lagt en Ildtænderfabrik, hvis Kedel stundom kogte over, saa der blev Brug for Sprøjten. Christian Scharling tudede saa i Brandhornet, og var det ved Nattetid, kunde det hænde, at den brave Graver og Ringer Jens Mogensen maatte op i Kirketaarnet og slaa nogle Slag paa Klokken for at vække den slumrende By.

Det var kort sagt en Idyl, og da der begyndte at gaa Mummiesnak om, at Hovedstaden nærede skumle Planer om at indlemme Brønshøj Sogn, maa jeg sige, at dette ikke just var efter *min* Kogebog. Nok kunde jeg se, at Skoleforholdene i flere Henseender vilde blive bedre, navnlig hvad Lokaler og Fag angik, men det, som jeg altid har sat højest: Friskheden og Friheden, vilde gaa tilbage og stivne — saa jeg en Tid tænkte paa at søge bort.

Børnenes Læreevner fejlede intet: Nogle var rene Regnemestre, f. Eks. Christian Nielsen, Søn af Gartneren i Karolis Minde. Dertil godt Humør med lidt Løssluppenhed, det gav os paa begge Sider mange glade Timer.

Saa fik Skolen en Dag Bispevisitats. Bispens ansaas i de Tider for en stor og fin Herre, og naar hans Karet paa Vejen ud i Sognet kunde ses fra Kirketaarnet, blev der kimet til Ære for den høje rejsende, der tog ind i Præstegaarden. Nu har Bispen, Provster og andre gejstlige ikke noget mere at gøre i Skolen. Vi 2 Lærere optraadte i Kjole og hvidt (jeg laante et saadant Klæd-

ningsstykke, da jeg ikke selv ejede en Svalehale). Det hele gik saamænd meget godt, men hvor var det inderligt overflødigt! Det var da ogsaa 23 Aar siden, der var en Bisp i Brønshøj, og nævnte Visitats satte Punktum for den Slags Besøg.

Det er med Vemod, jeg tænker paa den lykkelige Ungdomstid ved den gamle Landsbyskole, og jeg mindes stadig mange flinke Mennesker i den lille Landsby. Selv om Befolkningen var udpræget materialistisk indstillet og egentlig ikke havde videre Sans eller Interesse for aandelige Spørgsmaal, saa var den godmodig og hjælpsom. Tænk blot paa de 2 prægtige Smede, Brødrene Petersen, og mange andre.

I hin Tid travede man ind til Sporvognen paa Nørrebro, saa kunde man derfra køre helt ind til Kongens Nytorv for 10 Øre. Ja, var man særlig økonomisk anlagt, spadserede man til Kapelvej, hvorfra man for 5 Øre kunde køre til Kongens Nytorv, NB. naar man stod paa en af Perronerne.

Hjemvejen om Aftenen var ikke altid lige hyggelig at befare. Der var langt mellem Gaslygterne, og den sidste Lygte stod ved Kongsbergs Smedie (forlængst nedbrudt), hvor nu Brønshøj Apotek er rejst. Derpaa gav man sig Skæbnen i Vold og gik ud i Mørket. Jeg plejede paa dette Tidspunkt at tage min Gadedørsnøgle i Haanden for i paakommende Tilfælde at kunne værgе mig. Der skete mig dog aldrig noget. En saadan sen Aften kom en Mand et Stykke bag efter mig, og det huede mig ikke rigtig, at naar jeg standsede min Gang, stod han ogsaa stille, men naar jeg satte mig i Gang igen, fortsatte han ogsaa. Til sidst standsede jeg og raabte til ham. Da han kom nærmere, viste det sig at være en Karl fra en af Byens Gaarde; han var ræd for at gaa uden om mig!

Det var kun faa af Gaardmandsbørnene — særlig fra Husum — som søgte Brønshøj Skole, de gik i Privatskoler i København. En Undtagelse var en Søn fra Søgaard, der en Dag fortalte mig, at de havde fanget en ung Ræv nede i Kagsmosen, taget den med hjem til Gaarden og bundet den ved Hundehuset. Nu vilde han gerne have, at jeg kom ned og saa Dyret, hvad ogsaa skete. Det udstødte ofte et langtrukket Va-av og har sagtens længtes efter Friheden. Hen paa Efteraaret fik den da ogsaa det Held at faa Halsbaandet smøget af, hvorpaa den stak ud i den store Mose, og man aldrig mere saa den.

En Dag kom 2 Brødre, der boede paa Bellahøj, hvor deres Far passede Landbrug og Park, med en død Ræv. Der var i Parken bleven lagt Gift for Rovdyrplagen, og Ræven her blev altsaa et Offer. Samme Dyr blev udstopet og indlemmet i Skolens naturhistoriske Samling — mon den er der endnu?

Lige overfor Skolen boede en Familie, hvis 9-10-aarige Søn var ganske særlig dygtig til Læsning og Regning. Jeg betroede ham derfor med god Samvittighed at være „Undervisningsassistent“! Dette Hverv røgtede han upaaklageligt, og jeg smilede, naar jeg saa ham gaa rundt mellem Rækkerne for at kontrollere, om Kammeraterne fulgte med i Læsebogen, eller om de bestilte noget med Regnestykkerne. Engang imellem kiggede han hen til mig, der nikkede anerkendende til ham.

Men ak og ve! det gode varer sjældent længe. Drengen blev saa underlig stille og uvirksom, han var ikke længer den „gamle“. Kort sagt, han var syg, vistnok af en Byld paa Hjernen eller af en Blodsygdom. Vi savnede ham, og vort Savn blev ikke stillet. En Morgen kom hans Mor grædende over til mig med en sidste Hilsen fra ham; han var død om Morgenen, og til det sidste havde Skolen været i den prægtige Drengs Tanker. Det kneb

for mig at faa sagt et Par fattige, trøstende Ord til Moderen; der sad ligesom en Klump og stoppede i min Hals, og Taarerne stod i mine Øjne. Vi glemte ham aldrig. Saa dan vekslede Livet i den gamle Landsbyskole med Glæde og Sorg, saaledes som Livet vel former sig for de fleste af os.

— Naar jeg nu som bedaget Skolemester tænker tilbage paa hin Tid, føler jeg, at jeg staar i Gæld til Skæbningen, der forundte mig disse Aar sammen med de friske, frejdige og gode Børn. De andre Skoleformer, som jeg i rigt Maal kom ind i under min københavnske Virksomhed, tiltalte mig ikke nær saa meget, skønt jeg nok kunde se, at de ny Forhold rummede visse Fordele. Men tænk — som det hændte mig — at dumpe ned i en Hovedstadsskole med 15—1600 Børn efter at have haft Aarene ved den lille Skole.

Aldrig vil jeg glemme den skønne Tid, selv om jeg nok er klar over, at der hviler et romantisk Skær over den. Der var Frihed og Glæde, vistnok paa begge Sider.

Jeg skal da slutte med en Tak til de mange gode Elever, jeg havde ved den lille Skole, hvor vi selvsagt kom hinanden nærmere, end Tilfældet er ved Skoler med et halvt hundrede Klasser. Her lærte vi hinanden godt at kende og blev gode Venner. Tilliden groede frem hos os, og den er jo en meget vigtig Betingelse for et godt Samarbejde. Det gamle Ord: Lysten driver Værket passede godt paa Brønshøj gamle Skole, hvor baade Børn og Lærer var veltilfredse.

Ved Overgangen til den københavnske Skoleform svandt Idyllen.

STEEN STEENSEN BLICHERS STUDENTERAAR

Af SEJER KÜHLE

Syitten aar gammel rejste Blicher fra Randers til København for at blive student. Han havde faaet undervisning af faderen *Niels Blicher* (først sognepræst i Vium og fra 1796 i Randlev ved Odder) og havde kun gaaet 2½ aar i latinskolen, men fik ikke desmindre udmærkelse til eksamen, der afsluttedes den 12. november 1799.

Der var tre andre unge mænd, der kom fra Randers. Den ene var den lidt yngre *Jeremias Müller*, søn af dr. med. Peter Müller. Ogsaa han fik udmærkelse, blev teologisk kandidat i 1804, dr. phil. i 1811 og sognepræst i 1814.

Den anden, *Niels Ove*, hvis fader var købmand i Randers, blev cand. theol. allerede i 1803 og fik i 1806 embede i Vindum, hvor Blicher muligvis kan have besøgt ham.

Den tredie, *Johan Henrik Stabel*, var søn af postmester, raadmand og herredsskriver i Randers. Han døde som postskriver i København i 1810.

Endelig kan nævnes, at i det følgende aar kom Jens Lyngbye til studierne, og at Blicher havde en nær forbindelse med ham, fremgaar deraf, at han skrev et „Kjædebrev“ til ham i 1811. Lyngbye fik netop det aar embede paa Tunø, men kom senere til Trige.¹

Det første aar læste Blicher til filosofikum, der dengang bestod af flere fag. Som manuduktør havde han,

ligesom saa mange andre, den gode *Immanuel Jermiin*, „hvis grundige, venlige, ja faderlige, Haandledning““ han endnu mange aar efter mindedes. Denne lærer spillede han et puds. Jermiin havde bemærket, at Blicher gjorde meget ringe fremskridt i fysikken, og den uheldige elev besluttede da at overraske sin lærer. Skønt han som pensum kun behøvede at gennemgaa halvdelen af A. W. Hauchs Naturlære, angav han at have læst den hele, og eksaminationen, der vedrørte gasarter og elektricitet, gav saa vellykket et resultat, at professor Aasheim, der forøvrigt døde faa maaneder efter, ikke blot gav ham præ med kryds og slange, men rejste sig efter den heldige prøve og lykønskede kandidaten. Den hele eksamen blev afsluttet 4. april 1800 med et smukt laud.²

I det følgende urolige aar læste han til filologikum og boede da den 1. februar 1801 i Springgade 17 (nu Pilestræde 67) hos den senere kendte boghandler Reitzels børnerige halvbroder Benjamin Reitzel. Den 2. april stod slaget paa reden, og Blicher betragtede det fra byens søside; men den forestaaende eksamen var paa den tid saa nær, at han ellers maatte passe sine studier, der 12. maj bragte ham et nyt laud.

Den ulykkelige krig bevirkede, at han meldte sig til Kronprinsens Livkorps (studenterkorpset), hvor han indtraadte i 1. kompagni. Hans adresse var da Brolæggerstræde 105 (nu nr. 12), hvor foruden ham nogle andre akademikere, deriblandt et enkelt medlem af samme kompagni holdt til, nemlig cand. theol. Christian Ludvig Schou (1776—1818), som var student fra Aarhus.³

Om korpsets øvelser fortæller *P. O. Brøndsted* i et brev den 11. maj: „Kronprindsens Livkorps trækker ud med vaiende Fahner og klingende Spil hver Løverdags paa Nørrefelled og skyder og huserer, at det er en Gru. Man er under Gevær fra Kl. 2 $\frac{3}{4}$ til 9. Det er just ingen Spøg. Tilløbet af Mennesker er forskrækkeligt“.⁴

Brøndsted hørte i disse aar til blandt Blichers venner: „Gamle Werlauff, som endnu mindes ham fra den Tid, da han jævnlig traf sammen med ham hos Brøndsted samt hos enkelte andre af Studenterne fra Horsens Skole, skildrer ham som et net ungt Menneske, meget beskedent og tilbageholdende, men, som det syntes, i høj Grad hektisk“.⁵

I forsommeren hændte der ham imidlertid noget alvorligt. Han var en ivrig svømmer; men en dag i stærk hede vovede han sig for langt ud, og resultatet blev det, at han blev angrebet af „Brystsvaghed og Nervesvækkelse“ — formodentlig giftfeber —, der varede hele det følgende aar og var saa ondartet, at et par læger ansaa ham for uhelbredelig. Sengeliggende var han ikke, men dog saa svag, at han ikke uden at gispe efter vejret kunde gaa over sit stuegulv. I hans optegnelser antydes det, at det kunde være en begyndende svindsot. For at styrke lungerne øvede han sig i fløjtespil; men endnu længe efter kneb det at gennemføre mere end nogle faa takter; han gik paa jagt, da han var kommen bort fra byen; men bøssen syntes tung at bære, han gik til dans og andre legemsøvelser, og da han var kommen under andre forhold, aflagde han den diæt, som lægerne havde paalagt ham.⁶

Under de særlige omstændigheder var det voveligt at paatage sig en stilling; men han gjorde det alligevel. Med skib tog han til Stubbekøbing og begyndte 1. november 1801 som informator hos prokurator *Holger Foss*, der i Nørre Alslev Sogn ejede *Holgershaab*, en tidligere anekspræstegaard, og hermed begyndte en helt ny tilværelse for ham. Det var ganske vist henimod vinter, da han tog fat; men da han var blevet en del ældre, mindedes han dog Falster som et lyst og frodigt land: „Hvilken Forandring for mig nittenaarige Lyngmand, da jeg som Hovmester kom til det yndige Falster! Disse Marker med

ægyptisk Kornrigdom, disse herlige Skove, saa frodige, som om de var indførte fra Australien — jeg spurgte mig selv: Er du virkelig i Danmark? Og saa de dejlige Piger — — det undrede mig næsten at høre danske Ord fra deres svulmende Læber“ — —.⁷

Det var nu meningen, at han skulde være lærer for tre drenge og en pige, nemlig *Laurits Foss* (f. 1787), *Ole Foss* (1789), *Christian Foss* (1792) og *Mette Maria* (1790). Drengene, men først og fremmest den ældste, skulde forberedes til at gaa studievejen, og der skulde lægges vægt, ikke blot paa latin, græsk, geografi og historie, men ogsaa paa de nyere sprog som tysk og engelsk. Blicher fik værelse i gavlen paa 1. sal, og hans kammer skulde ogsaa tjene som skolestue.

Børnenes undervisning var en del forsømt, da faderen ofte havde maattet være borte fra hjemmet. Han havde tidligere taget sig af deres uddannelse, og de saa med nogen undren paa den nylig ankomne lærer. Han var spinkel, var ikke meget større end den største af drengene, havde et sygeligt udseende, var tarveligt klædt, og hans jyske sprog var dem saa uvant, at de daarligt forstod det. Endnu var han langt fra rask; men han fortsatte med de øvelser, som allerede havde bragt ham nogen bedring, han tilpassede sig efter forholdene, og eleverne vænnede sig ogsaa til ham og hans undervisning. Den ældste af dem fortæller i de erindringer, han har efterladt, at han fik „forskjellige Legemsøvelser, en Part af Naturhistorien, Vaabenbrug og andet mere“. De gennemgik „de lettere latinske Autorer, og begyndte paa Græsk. Geographi og Historie blev ikke forsømte, men havde jeg været flittigere, havde jeg lært mere“. Han følte ikke stor trang til studierne, men Blicher gav ham kundskaber paa en usædvanlig maade, idet friluftslivet, særlig da han kom til kræfter, indtog en væsentlig plads. „Saa snart Læretimerne, saa nogenlunde fra min side, vare

tilendebagte, og Leiligheden forøvrigt frembød sig, tog B. sin Bøsse i Haanden, og mig med paa Slæbetouget“. Prokuratoren mente undertiden, at det paa den maade vilde blive til for lidt med lærdommen; men sønnen fandt, at den form for undervisning netop var passende for ham.⁸

Foss nævner et eksempel paa, hvor stærkt jagten optog baade lærer og elev. En dag, da drengen blev overhørt, saa han en hare paa marken, og lidt efter hørte man en støj af glammende hunde i gaardens nærhed, og et par timer senere, da middagen var overstaaet, kom bøsserne frem, lærer og elev løb ud, og haren blev skudt. — Der blev nedlagt en betydelig mængde vildt i Blichers lærertid. Han og den halvvoxne dreng kunde ligge og mave sig frem ad en oppløjet fure i brakmarken for at komme fuglene paa nært hold. Paa havet, formodentlig mest i Vaalse Bugt og i Storstrømmen, sejlede de, fiskede og badede, og langs stranden samlede de fugleæg. Om vinteren løb de paa skøjter og tog ud til vaagerne for at gøre fangst. En enkelt gang i sommerens løb overnattede de under fri himmel paa den lille kratbevoksede ø Dyrefoden for om morgenen at fortsætte den jagt, der var indledet den foregaaende dag. Til tider gik Blicher ogsaa med skovfogden paa bekkasinjagt i mosen mellem Høgershaab og Gundslev.

Da den unge Foss i 1841 som borgmester i Roskilde holdt sølvbryllup, kom Blicher til festen og havde da skrevet en sang, der hentydede til ungdomsaarene:

„Kan du huske, dengang
Da paa Falsters Vang
Os tumled vi unge Krabater?
Langt heller paa Jagt
Vi gik, end gav Agt
Paa Latin, Politik og Traktater“.⁹

Paa disse ture forstod Blicher dog at indflette en del lærdom. „Han ledede altid Samtalen hen paa Noget, der kunde være mig gavnligt. Den gjensidig frie Udvikling, som han fremkaldte mellem os, skjærpede i høi Grad min Dømmekraft og reiste mit Mod“. I begyndelsen blev der talt tysk, som Foss kunde noget af paa forhaand, senere blev der talt engelsk, som Blicher havde lært uden dog at være korrekt i udtalen. Desuden blev der samlet et herbarium.

Omgangskredsen var ret betydelig. En del gæster maa der sandsynligvis have været til stede, da Laurits Foss blev konfirmeret i 1802 i Nørre Vedby Kirke, og sikkert er det i hvert fald, at der var en del, da familien Foss havde barnedaab 30. oktober 1801 og 18. marts 1803. Ved den første var bl. a. provst Blicher fra Gundslev tilkaldt som daabsvidne, ved den anden pastor Otto Grundtvig (N. F. S. Grundtvigs broder), ligesom Foss var fadder hos Grundtvigs.

Sognets præst var professor *Henrik Christopher Glahn* (1738—1804), der boede hyggeligt i Riserup og hørte til den nærmeste omgang. Ingemann, hvis fader havde været præst i Torkildstrup før Grundtvig, fortæller i sin *Levnetsbog* — og noget tilsvarende meddeler Foss —, at han som dreng udkæmpede drabelige ridderkampe med Tønne Glahn, Laurits Foss og Hans Jacob Blicher,¹⁰ og han fortæller os, at „Den gamle, fortræffelige Præsts ærlige, trofaste Ansigt med det herlige Udtryk af Kjærlighed og Kraft blev staaende for hans indre Øie, som et af de betydningsfuldeste, han havde seet i sin Barndom“. Da han i aar 1800 skulde rejse fra Falster, havde den gamle mand lagt sin haand paa hans hovede og havde sagt: „Lad mig see, du gjør din Moder Glæde, min Dreng!“¹¹

Af interesse var ogsaa *Carl Ludvig Julius Budtz* (1775—1816). Han boede paa Elysium, lidt nord for Holgers-

haab, og var ikke blot Glahns svigersøn, men ogsaa prokuratorens svoger. Men det nære slægtskab var ikke det eneste, der gjorde, at Blicher følte sig knyttet til familien. Noget andet var den omstændighed, at Budtz, der var søn af birkedommeren paa Frisenvold ved Randers, var broder til Christian Ludvig Budtz (1778—1852), som havde tilbragt et par af sine drengaar i Blichers hjem, var konfirmeret i Vium Kirke 1793 og forberedt af Blichers fader til optagelse i Randers Latinskoie, hvorfra han blev student i 1796. Senere blev han præst i Ødum mellem Aarhus og Randers.¹²

I Gundslev Præstegaard, der laa ved vejen til Stubbe-købing, boede Blichers slægtning provst *Diderick Nicolai Blicher* (1746—1805), der var kendt for sit arbejde for landbruget og for bøndernes frigørelse. Naar den unge huslærer kom der, skyldes det dog ikke blot slægtskabet, det gode hjem og de smukke omgivelser, der var blevet stærkt forskønnede i provstens tid, men ogsaa de fire yndige døtre, som han kaldte tanter, skønt de var yngre end han.

Selv om Ingemann kun var 11 aar, da han forlod Falster, havde ogsaa han set mildt til de kønne piger, hvoraf han fremhæver den ældste, nemlig Bodil Marie (f. 1783), som han betegner som „Falsters yndigste Pige“, „Øens Skjønheidsprindsesse“. Hun blev netop i aaret 1800 forlovet med Poul Egede Glahn (1778—1846), professorens søn, der to aar før Blicher var blevet student fra Randers og blev kendt bl. a. som P. C. Kierkegaards svigerfader. En anden ved navn Lise (f. 1787) blev gift med Grundtvig, som Blicher da ogsaa traf i Gundslev Præstegaard.¹³ Grundtvig var paa Falster 3.—28. januar 1803 og besøgte Torkildstrup, Gundslev og Nebøllegaard. Han var meget betaget af provstens pigebørn, ikke mindst af den ældste, „skjønne“, „smukke“, „tryllende“ datter. Han spillede Rabus, legede Blindebuk, læste højt for forsamlin-

gen o. s. v., men dansede ikke. 13. januar var han hos Budtz og Foss og spillede Kommers.¹⁴

Værd at bemærke er det ogsaa, at der flere steder paa egnen var informatorer. Hos provst Blicher var Lorentz Brock, der i 1796 var blevet student fra København; hos sekretær Carl Adolph Stampe paa Nebøllegaard, som Foss tidligere havde ejet, var Hans Jørgen Klemp, der 1793 blev student fra Slagelse, og paa Egense Hovedgaard (Valnæsgaard) hos kaptajn Edv. Hinckeldej var Johan Peter Fog, student fra Nykøbing F. aar 1798. — De to første var faddere hos Foss ligesom de tre principaler.

Men størst betydning maa man tillægge Blichers venskab med professor *O. C. Olufsen* (forfatter til „Guld-*daasen*“), et venskab, som han betegner som „en kjær og fast forbindelse“. Denne Olufsen var født i Viborg, opfostret i det sydlige Himmerland, var i tre aar paa stiftamtmandens kontor, og efter at han havde studeret i København, foretog han opmaalingen af jyske landstrækninger. Nu var han leder af agerdyrkningsseminariet paa Næsgaard og havde uden tvivl forbindelse med en del landbrugsinteresserede præster. Laurits Foss fortæller, at Blicher kom nogle gange, men dog ikke ofte, i Olufsens hjem. Bemærkelsesværdigt er det i den forbindelse, at Næsgaard ligger temmelig nær ved Grønsund færgested, hvor *Marie Grubbe* henlevede sine sidste aar. Det er derfor ikke mærkeligt, at hun fik en plads i Blichers produktion. Men nok saa vigtigt er det, hvad baade han selv og Foss anfører, at han ved Olufsens hjælp lærte *Ossians (Macphersons) digte* at kende. Han siger selv: „Han gav B. den højskotske Harpe ihænde“. Olufsen havde været i Skotland og havde da kendskab til disse digte, hvad vi erfarer gennem et par breve, han skrev til Pram,¹⁵ og det maa have gjort et saadant indtryk paa ham, at han nu søgte at paavirke Blicher. Det

er muligt, at han selv havde følt nogen lighed mellem de jyske heder og de skotske lyngmarker. Blicher drog i hvert fald en saadan sammenligning, og han, der flere gange havde fortalt sin elev om jyske forhold, indviede ham nu ogsaa i den skotske digtning, der senere fik betydning for hans egen.

Under sine udflugter var den unge informator imidlertid ikke blot nydende, men ogsaa ydende. Foss fortæller, at han sang korrekt, behandlede sin tværføjte smukt og let, efter hans mening endog som en mester, han baade sang og musicerede gerne, og hans konversation var underholdende. Dertil kom, at han var en udmærket danser, skøjtøløber og svømmer.

Efter to aars forløb maatte han dog vende tilbage til København. Han siger herom: „Jeg forlod det dejlige Falsterland, ombytende det med Hovedstadens snevre Gader og haarde Brostene“, men vendte tilbage til byen „sundere og stærkere end nogensinde tilforn“.¹⁶

— Siden han var rejst fra hovedstaden, var der sket noget mærkeligt, idet *Henrik Steffens* havde holdt sine første forelæsninger i vinterhalvaaret 1802—03, og nu fortsatte i 1803—04. Ved de sidste skal Blicher have været nærværende; men det er naturligt, at han havde mindre udbytte, end *Oehlenschläger* havde. Lidt mere glæde kan han have haft af, sammen med *Chr. Molbech*, *F. C. Petersen* og nogle faa andre, samme vinter at høre paa *Rasmus Nyerups* forelæsninger over den romerske litteratur.

Han meddeler selv, at han dyrkede historie, geografi og poesi; men af de faatallige tilhørerlister fra universitetsforelæsningerne kan der ikke udledes noget. Derimod fortæller han, at han gik meget paa de videnskabelige biblioteker. Han siger herom i sin levnedsskildring, at fire aar tilbragte han i hovedstaden, og det „mest i Selskab med *de Døde*, de nemlig, som bestandig gaae igjen

paa Jorden og som i Kjøbenhavn særdeles og i Mængde spøge bag Slottet og paa Runde-Kirkes Loft“, hvor bogskattene opbevaredes.

Hvad han søgte her, kan vi kun i ringe grad efterspore, da ogsaa udlaansprotokollerne for disse biblioteker for en stor del er gaaet til grunde; men i hvert fald laante han ikke blot bøger, der kunde tjene embedsstudiet. Han søgte ogsaa engelsk skønlitteratur, f. eks. værker af Pope og Milton.¹⁸ Dyre haandbøger, som han ikke havde raad til at anskaffe, benyttede han flittigt, naar han hjemmefra havde medbragt de nødvendige notater, der særlig skulde tjene til oversættelse af Ossians digte. Ved læsning af engelsk litteratur kneb det stadig med udtalen; men den lærte han af en mariner, der var født i London. Til gengæld fik denne læremester te og aftensmad.¹⁹

Om embedsstudiet maa vi søge de vigtigste oplysninger i det petitum, der blev indsendt før eksamen. Blicher fortæller her, at han havde gennemgaaet det nødvendige pensum og havde deltaget i øvelser og forelæsninger hos *C. F. Horneman, Fr. Münter og P. E. Müller*, havde læst en del værker, der kunde have betydning for studiet, særlig af *Bastholm*, og havde deltaget i disputatorier.

— Men han havde ogsaa forbindelse med den verden, der ikke føler sig tynget af studier. Han gik til dans, først hos en figurant og derefter hos solodanser Lars Poulsen, hvis fjortenaarige datter Marine han dansede menuet med, saa han svedte, efter at han først havde øvet sig foran et spejl. Desuden gik han til fægtemester, en underofficer ved garden, nordmanden Ole Steen, og fra disse øvelser fortæller han et par episoder.

Formodentlig er det rigtigt, naar han skriver, at han i vinteren 1806—07 var med til fuldmægtig Chr. Bjørns første maskerade i Hofteatret: „Min Meddandserinde var klædt som Amazone, og havde en for et Fruentimmer virkelig heroisk Figur, og Kræfter i Forhold; thi naar

det stak hende, svingede hun mig i Valtzen, som om jeg var en Papirmand. Ikke at forglemme: Jeg var en Grand d'Espagne; og desaaarsag tyktes mig, denne vindige Om-svingen at stride mod min Caracters Grandezza; men afsted maatte jeg, der hjalp ingen „kjære Mo'er!“²⁰

Han blev ogsaa fast medlem af Det borgerlige Selskab (Gl. Strand 7) og var „lige saa fast Deeltager i alle Baller. En heel Vinter igjennem savnede han ved disse kun een eller to Gange en ung, og, som man let begriber smuk Pige, hvis Navn han ikke veed, fordi han aldrig vidste, ej heller *vilde* vide det“. — — „Ved ethvert Bal var denne dejlige Navnløse hans jevnligge Meddandserinde og Borddame, og saa sammenvante vare de, at hun aldrig af Nogen anden lod sig engagere til Borddansen eller Figaro, før hendes Ubekjendte kom; og han lod hende ej heller sidde over, skjøndt der aldrig var talt et Ord, før han kom og bukkede for hende. B. var ikke egentlig forelsket; hans Følelse lignede snarere den, man fornemmer ved Syn og Gjensyn af et Kunstværk, eller ved at høre et lifligt Musikstykke: Hjertet hæver sig, men med Lethed, med ublandet Glæde, som paa Sylphidevinger, og daler igjen uden Modstand eller Smerte. Han troer, at hun under dette Hensyn ganske sympathiserede med ham; thi aldrig opdagede han andet i hendes yndige Aasyn, end mild, barnlig-uskyldig Glæde; der var i de mørkblaa Øjne aldrig den mindste Taageplet; der opsteeg aldrig et Suk fra det roligtbølgende Bryst“.

Ogsaa her var han med til en maskerade; men den var mindre vellykket. Den mø, han da dansede med, var særdeles velskabt og havde en yndefuld dans; men da masken faldt, indtraf en trist skuffelse.²¹

For at klare udgifterne til saadanne udsvævelser, var det nødvendigt, at Blicher skaffede sig indtægter. Han havde allerede haft en del informationer i byen, fra 24. februar 1805 havde han Kommunitetet og fra november

fik han i nogle maaneder Regensen.²² Dertil kommer, at han en tid havde en god indtægt ved at passe to drenge fra Vestindien. Han skulde lære dem at tale dansk, spadsere med dem og have dem under opsyn til sengetid. Faderen var en købmand *Brinck* fra Christiansted og var med sin hustru taget herover for at faa drengene anbragt. „Den yngste, en sexaars Dreng, havde en ubændig Lyst til Sabler, Chacoter, og alt andet, og vilde absolut blive Officer. Denne Stand var Moderen en Afsky — hun har maaskee havt sine Grunde — thi paalagde hun B. indstændigt at stræbe at udrydde Toms Lyst til Krigerstanden“.

Da forældrene var rejst, tog Blicher ham en dag med ud i Kastellet, hvor en soldat skulde løbe spidsrod. Blicher fortalte drengen, at det skulde man gøre, naar man vilde være officer. Straks morede det Tom at se paa skuespillet; men da han saa mandens blodige ryg, gav han sig til at tude og vilde ikke mere være officer.²³

— I den forløbne tid havde Blicher et par gange været i Randlev Præstegaard. Han havde været der i somrene 1804 og 1805. Han fortæller ret omstændeligt om de sæl-jagter, han deltog i ved Helgenæs og Tunø.²⁴ Derimod fortæller han ikke, at han i 1805 havde en helt anden anledning til at komme hjem. Da blev forældrenes sølvbryllup fejret den 19. maj. Der var 55 gæster til bords; men festen forløb, paa grund af moderens sygdom, ikke helt som beregnet. Dog blev den ført til ende, og om aftenen blev der afholdt bal for egnens ungdom.²⁵ — Heller ikke fortæller han, at farbroderen, pastor Diderich Christian Blicher i Borup uventet døde 29. juni, efterat Blichers fader — og maaske ogsaa han selv — et par dage før i Spentrup Præstegaard havde talt med ham og havde drøftet religiøse spørgsmaal med ham.²⁶ Den unge Blicher interesserede sig aabenbart mere for jagteventyr end for familieanliggender.

Hvornaar han vendte tilbage til København, ved vi ikke saa nøje; men formodentlig er der tale om den Blicher, som sammen med fire andre studenter omtrent 1. august sejlede med smakken fra Aarhus til Kalundborg.

Det følgende aar var faderen, der ikke havde været i hovedstaden i mere end femten aar, paa nyt besøg. Han kom til byen med sønnen Jens, som skulde være student, og skrev om sin ankomst den 28. september 1806: „Jeg ilede ned i store Strandstræde til min ældste Søn *Steen Steensen*, som under sin Forberedelse til Attestats informerede de unge *Brinker*, og arbejder paa en Oversættelse af *Ossian*, som allerede er under Pressen“.

Dagen derefter var han paa Komediehuset og saa „Fændriken“ og næste dag paa Blaagaards Seminarium og Assistens Kirkegaard. Den første oktober saa han professor Robertsons ballonopstigning, der var den første opstigning her i landet, og han beskrev den ret omstændeligt. 3. oktober var han paa Kunstkamret sammen med sønnerne for at se paa malerier og derefter paa Lange-linie for at se de steder, hvor krigsskibene havde ligget den 2. april. Han besøgte et betydeligt antal professorer, hvoraf flere i funktion, deriblandt P. E. Müller, Engelse-toft, „den blide og elskværdige Olding“ Riisbrigh, F. C. Bang og „den milde iegode“ Rasmus Nyerup, som han i et brev af 20. januar 1807 betegner som sin „elskede Ven“; men forgæves opsøgte han paa Sorgenfri kammerjunker *Wilhelm Harbou*, som vi kender baade gennem Baggesen, C. J. Boye og Oehlenschläger. Om ham siger han, at han var „en Mand, som ingen kunde kiende uden at elske“.

Før afrejsen den 12. oktober traf han den aftale med bogtrykker Hans Laurits Struch Winding, at Jens skulde bo og spise i hans hjem. Denne Winding var præstesøn fra Fyn, havde gaaet i Katedralskolen paa samme tid

som Niels Blicher, men var student fra 1774. Hos ham samledes en tid en del oprørske sjæle, og han havde bl. a. udgivet nogle af Malthe Conrad Bruuns satiriske digte, dels særskilt, dels i maanedsskriftet „Samleren“.²⁷ — Jens kan dog ikke ret længe have holdt til hos Winding. Kort tid efter boede han nemlig i Lille Kannikestræde sammen med Laurits Foss, der var blevet student fra Vordingborg, og Steen Steensen boede i en anden opgang i samme gade.

Første del af Ossians digte udkom 12. juni 1807 paa Reitz's forlag paa hjørnet af Store Strandstræde og Kongens Nytorv og var tilegnet Wilhelm Harbou. I et senere brev kalder Blicher ham „min anden Fader“, og det skyldes vel i det væsentlige den omstændighed, at han gav ham økonomisk støtte. Digtene havde tidligere faaet en mindre god oversættelse, og Blichers var en væsentlig forbedring. Hvor stor yndest den fik, kan ikke maales; men interessen viste sig her som i andre lande derved, at en del børn fik navne, der var hentet fra de omtalte sange. Det gælder navne som Oscar, Orla, Malvina og Selma. Allerede kong Oscar havde ved Napoleons hjælp faaet sit navn fra Ossian, Orla Lehmann fik sit navn fra de samme digte. Selv kaldte Blicher sin yndlingsdatter Malvina, hvorimod navnet Selma kan være naaet ad forskellige omveje. Det findes i Goethes „Den unge Werthers Lidelser“ og i F. M. Franzéns digte. Navnene Oscar og Selma forekommer desuden i novellen „Jyllandsrejse i sex Døgn“. — Blandt vore digtere fik den skotske sanger bl. a. betydning for Oehenschläger, men mest for Blicher.²⁸ I malerkunsten var han kendt gennem Abildgaards fremstilling.

Der blev imidlertid ikke lejlighed til udgivelse af digtenes anden del. Den 16. august gik Englænderne i land i Vedbæk, hovedstaden blev omringet, i dagene 26.—31. august blev gjort en del udfald, og 2.—5. september

blev byen bombarderet; den sidste nat brændte Frue kirketaarn. Universitetets rektor havde paa forhaand sammenkaldt studenterne, og 14. august mødte 800 mand i Ridehuset, og de fremmødte fik vagttjeneste 20. august—8. september. Blicher stod nu i Livkorpsets 8. kompagni, hvor kaptajn Fr. Kaltenborn var chef, mens filosofen Sibbern var underofficer og C. J. Heise fourer. Syvende og ottende kompagni var fra 2. september opstillet paa volden mellem Pücklers Bastion, hvor nu Danmarksmonumentet er rejst, og Rosenkrantz's Bastion, der laa nærmere ved Kastellet, og fra denne vold betragtede Blicher den „kostbareste af alle Illuminationer“.²⁹

Han fortæller selv et træk fra vagttjenesten: „Under Kjøbenhavns Belejring var Diæten uordentlig, Søvnen urolig og afbrudt. Da Bombardementet begyndte, havde han just lavet sig til, i Sengen at tage sig Oprejsning; men han maatte nu Kl. 8 om Aftenen i Gevær og paa Volden. Efter her i over 7 Timer at have betragtet Bomber og Raketter og deres frygtelige Virkninger, kunde han ikke længer modstaae Søvnighedens Indvirkning, og bad derfor sin Captajn om Tilladelse til at sætte sig tilhvile ved et Træ. Her sov han nu i mere end tre Timer, saa sødelig som, efter et gammelt Mundheld, i sin Moders Dragkiste“.³⁰

Det sted, han havde valgt at sove, viste sig som forholdsviis sikkert. Da han vendte tilbage til Lille Kannikestræde, opdagede han, at ikke blot broderens og Foss' logi var brændt, men ogsaa hans eget. Baade beklædningsgenstande, bøger og papirer var borte, deriblandt nogle faa digte og en femakts tragedie „Fostbrødrene“, mens Ossians digte var i behold. Han stod nu uden hjælpemidler, og en erstatning, der blev stillet til raadighed for de skadelidte, kunde kun i ringe grad opveje tabene.³¹

Derefter havde han ingen anden udvej end den at drage hjem til Jylland. Først gik han til Korsør for at forsøge at komme over ad den vej. Han havde faaet rejsepas paa det engelske kontor, og nu stod han og 97 andre med pas og skulde over Storebælt. Han fik alle papirerne overladt og var to gange med en jolle ude ved et linieskib; men chefen erklærede, at passene var ugyldige; kun admiralen kunde give tilladelse. Derfor maatte han drage tilbage til den mishandlede hovedstad, og sidst i oktober kom han og godt 20 passagerer med et skib, der skulde til Randers. Efter mange genvordigheder, som han udførligt beskriver, kom han til Udbyhøj, og derfra gik turen videre til Randlev Præstegaard.³²

Her opholdt han sig nu i et aar og fortæller ogsaa denne gang om sælhundejagt; men hvad han ellers foretog sig, ved vi ikke. Muligvis gennemsaa han endnu en gang det andet bind af Ossians sange.

Da han atter kom til København, slog han sig sammen med fætteren *Laurits Blicher*. Før afrejsen fra Jylland havde han faaet en hel side røget flæsk, og de to studenter levede derfor en tid i væsentlig grad af flæsk og kartofler; men om søndagen gik de paa spisekvarter og fik suppe med en lille portion steg. Blicher skjuler ikke, at det var smalkost; men 2. november 1808—1809 havde han Walkendorffs Kollegium, hvor han delte værelse med fætteren, og desuden fik han en pengeunderstøttelse. Paa kollegiet var paa den tid folk som Sibbern og Grundtvig; men der foreligger ikke oplysning om, at han havde nær forbindelse med dem. Forelæsninger blev holdt forskellige steder, efterat Universitetet var brændt.³³

„Hans Leveviis var saadan: Om Morgenen Kl. 4 à 5 stod han op, og læste alvorlig til Collegietid; efter den læste han atter til 7 à 8 om Aftenen, da han gik i Klub-

ben, og restaurerede sine trætte Sjælekræfter ved Kort og let Passiar, Pøsegilde og Dands".³⁴

Resultatet blev det, at han den 20. marts 1809 indsendte petitum, og 21. april havde han bestaaet embeds-eksamen med laud, fortrinsvis for den skriftlige del. Samme dag bestod fættren Jens Christian og faa dage efter ogsaa hans broder Laurits. De to sidste maatte nøjes med haud; men alligevel maa den trefoldige eksamen betragtes som en stolt begivenhed.

Kort før, nemlig 17. januar 1809, var 2. del af Ossians digte udsendt og fik samme aar en god anmeldelse i Lærde Efterretninger, en anmeldelse, der skal være skrevet af Werner Abrahamson.

Studietiden blev endelig afsluttet derved, at Blicher den 10. december bestod den kateketiske prøve med haud, og 3. januar 1810 prædikede han til dimis og fik laud.

Derefter var han moden til embede. I november 1809 havde han søgt stillingen som adjunkt, i marts 1810 kom han til Randers Latinskole, og „Lyngmanden“ flyttede dermed tilbage til sit hjemland. Ungdomsaarene var allerede forbi.

NOTER

- 1) Steen Steensen Blicher: Samlede Skrifter III (1920), s. 9ff.
- 2) Samlede Skrifter XXV (1929), s. 85. — Steen Steensen Blichers selvbiografi (s. 83—137), som ogsaa i det følgende er benyttet.
- 3) Stambog for Kronprindsens Livkorps (Hærens arkiv) og Universitets og Skole-Annaler 1808, bd. 1, s. 234.
- 4) Memoirer og Breve, bd. XLVII (1926), s. 16.
- 5) Fr. Barfod: Steen Steensen Blicher (1862), s. 8.
- 6) Samlede Skrifter XXV, s. 94. — Blicher fortæller, at farfaderen døde af brystkrampe, og faderen led hver eftersommer i tyve — han siger selv seksten — aar af samme svaghed. — Se bl. a. J. Aakjær: Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie I (1903), s. 6.
- 7) Samlede Skrifter XXIX (1931), s. 170. — Om slægterne Foss

og Grundtvig, Glahn og Blicher, se Patriciske Slægter, 2. samling (1911), Poul Bredo Grandjean: Familien Glahns Slægtebog (1907), Lengnicks stamtavle over slægten Blicher, Personalhistorisk Tidsskrift 1955, s. 113—127 og Im. Barfod: Den falsterske Gejstlighedens Personalhistorie II (1854), s. 81ff., 194f. og 241ff.

8) Personalhistorisk Tidsskrift 1882, s. 378—81, 1903, s. 149—168 og 177—193. — Sml. J. Aakjær: Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie I (1903), s. 9—18.

9) Samlede Skrifter XXVI (1930), s. 27.

10) B. S. Ingemann: Levnetsbog (1862), s. 41.

11) B. S. Ingemann: Levnetsbog (1862), s. 208. — Af kirkebogen for Nr. Alslev fremgaar det, at litteraten N. D. Riegels kom til Falster den 18. august 1802 og opholdt sig hos Glahns 19.—22. s. md., drog derfra til Gundslev Præstegaard, hvor han imidlertid døde efter et slagtilfælde den 24. august.

12) Kirkehistoriske Samlinger 1893—95, s. 105 og Lengnicks stamtavle over slægten Budtz.

13) B. S. Ingemann: Levnetsbog (1862), s. 186; 37 og 133.

14) N. F. S. Grundtvigs dagbøger 1802—03 (Grundtvigs arkiv, nr. 496); sml. N. F. S. Grundtvig: Udvalgte Skrifter, bd. 1 (1904), s. 41ff.

15) Personalhistorisk Tidsskrift 1907, s. 162.

16) Samlede Skrifter XXIX (1931), s. 179 og XXV, s. 95.

17) Samlede Skrifter XXV, s. 87f.

18) Jhs. Nørvig: Steen Steensen Blicher (1943), s. 52.

19) Samlede Skrifter XXV, s. 88.

20) Samlede Skrifter XXIV (1929), s. 21f.

21) Samlede Skrifter XXV, s. 123ff. — I det lille skrift „Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, et løst Udkast“ (1872), s. 13 og 60 fortæller Fr. Barfod, at Grundtvig og Blicher stundom spillede komedie sammen i Borups Selskab. Det kan imidlertid ikke være i det nævnte selskab, det er foregaaet, da ingen af dem var medlemmer. Grundtvig fortæller i sin dagbog, at han 25. sept. 1803 spillede Jochum i „Gulddaasen“; men paa den tid var Blicher paa Falster.

22) Universitets og Skole-Annaler 1807, bd. 1, s. 95.

23) Samlede Skrifter XXV, s. 88f.

24) Samlede Skrifter XXV, s. 103f.

25) Niels Blicher nævner blandt dem, der var til stede ved sølvbrylluppet: „Steen Steensen Blicher, en habil Student, som taler Engelsk og læser baade Tydsk og Fransk og formodentlig rejser

udenlands næste Aar — og Jens Blicher, en haabfuld Discipel i Aarhus Skole, som næste Aar skal være Student“. Illustreret Tidende 1882—83, s. 15.

26) Aarhus Stiftstidende 3. juli 1805.

27) Cimbria 1806, s. 151—185.

28) Samlede Skrifter IV (1928), s. 226f. — Om Harbou se iøvrigt Personalhistorisk Tidsskrift 1888, s. 246—48. — Om Oehlenschläger: Danske Studier 1951, s. 71ff og 1952, s. 127ff.

29) Universitets og Skole-Annaler 1807, bd. 2, s. 306 og 329f.

30) Samlede Skrifter XXV, s. 96.

31) Universitets og Skole-Annaler 1807, bd. 2, s. 312.

32) Samlede Skrifter XXV, s. 105ff.

33) H. J. Helms: Walkendorffs Kollegiums Historie (1917), s. 234f.

34) Samlede Skrifter XXV, s. 90f.

NOGLE OPLYSNINGER OM
DET KØBENHAVNSKE BORGERSKABS
FORMUESFORHOLD
OG FORMUEPLACERINGER
VED MIDTEN AF DET 19. ÅRHUNDREDE

AF SIGURD JENSEN

I løbet af 1830'erne begyndte der en opgangstid for Danmarks erhvervsliv, efter at dette i henved et kvart århundrede havde været præget af stagnation. København førte ikke an i denne opgang, i al fald ikke i dens første år, men efterhånden kom dog også hovedstaden med og overtog sin naturlige førerstilling. Voksende fortjenester medførte øgede kreditmuligheder, og samtidig opstod der en række nye muligheder for investering af den forhåndenværende kapital. Problemerne i denne forbindelse har historieforskningen nærmet sig ad forskellige veje; det er hensigten med nærværende afhandling bl.a. at søge dem belyst ved at inddrage en del skiftemateriale i undersøgelserne.*)

Der er benyttet en række skifter af den kategori, der kaldes eksekutor- og kommissarieskifter. Disse skifter omfatter nemlig sædvanligvis de større boer, idet det var almindeligt, at formuende folk drog omsorg for, at deres

*) Til nærværende arbejde har jeg modtaget økonomisk støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond, til hvis styrelse jeg retter en ærbødig tak.

bo blev behandlet af eksekutorer. Desuden findes der iblandt dem en del fallit- og opbudsoer, navnlig sådanne, der havde en vis omfattende eller kompliceret karakter og derfor behandlede af kommissarier. Ved disse fallitboer anføres der i reglen ikke sluttal for aktiver og passiver. Noget lignende kan træffes ved fuldt solvente boer, men det er sjældnere.

Man må ved benyttelsen af materialet gøre sig klart, at da en mængde enker og enkemænd har fået lov til at hensidde i uskiftet bo efter ægtefællens død, hvorefter boet først er behandlet, når også den sidste ægtefælle er afgået ved døden, vil aktivmassen let kunne have skiftet karakter — forretningen kan være solgt og midlerne være anbragt i papirer etc. — så det vil være at vente, at et ret stort antal af boerne har en sammensætning, der er karakteristisk for den passive kapitalist. Desuden vil bokapitalernes sammensætning naturligt være præget af, at de afdøde hyppigt har været ældre mennesker, der mere eller mindre har afviklet deres aktivitet som forretningsfolk, håndværkere o. lign. og har trukket sig tilbage for helt eller delvis at leve af deres formue. Endelig må man erindre, at arvingerne i al stilhed kan have truffet aftaler og dispositioner, som tilslører boets sande størrelse og sammensætning.

Først et par ord om, hvordan tiden selv så på spørgsmålet om formuer og kapitaludnyttelse.

Trods den fremgang, der var i 1830'erne, en fremgang, som heller ikke samtiden var blind for, klagedes der en hel del — ikke mindst i København — over „næringsløshed“, hvorved man forstod, at byerhvervene ikke udnyttedes tilstrækkeligt aktivt. Dette bevirkede, at Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug udsatte en prisopgave med titlen „Hvori ligger Grunden til de Klager, som nu saa almindeligen høres over Næringsløshed, og hvorvidt staaer det i de næringsdrivende Klassers Magt

selv at afhjælpe denne?" Spørgsmålet besvaredes af fhv. grosserer M. L. Nathanson, som ved selskabets hjælp fik besvarelsen befordret i trykken i 1838, forøvrigt samme år som han overtog redaktionen af Berlingske Tidende. Et led i den undersøgelse, Nathanson foretog for at udrede årsagerne til den økonomiske situation, som han så på med adskilligt større optimisme, end det synes almindeligt i samtiden, var en udredning af formuesforholdene, specielt i hovedstaden, og takket være sine forbindelser mente han, at han havde forudsætninger for at skaffe sig gode oplysninger. Han siger bl. a. herom: „Det vilde jo naturligviis være yderst upassende at gaae ind paa Enkelthederne af denne Undersøgelse, eller at navngive de enkelte Individider; men jeg appellerer til dem, der nøie kjende til denne Classes (udtalelsen forekommer i forbindelse med behandlingen af grossererstandens forhold) nuværende stilling, og de ville sikkert være enige med mig“.¹

Om grossererne og indehaverne af de større handels-huse i det hele taget fastslår han, at sammenlignet med forholdet ved århundredets begyndelse, er der nu næsten dobbelt så mange i denne gruppe, men formuerne er mindre, selv om forskellen ikke er så stor, som man er tilbøjelig til at forestille sig. Han henleder opmærksomheden på, at de fleste af de kapitaler, som samtidens grosserere arbejdede med, var blevet erhvervet i løbet af de sidste 25 år. De store, gamle handelshuse eksisterer ikke mere, men han mener dog at vide, at flere af de kapitaler, som skabtes i dem, endnu er i behold, omend de er spredt på adskillige hænder og bl. a. til en vis grad er investeret i landbrug.

Var de formuer, som storhandelens folk disponerede over, mindre i 1838 end ca. 40 år tidligere, var det omvendte tilfældet med de mindre handlende, detaillisterne og kræmmerne. Disses antal var meget større end den-

gang, og deres formuesomstændigheder adskilligt gunstigere. Deres formuer var skabt i årene efter krigen. Blandt de særlig velstillede nævner han silke-, uld- og lærredskræmmerne, urtekræmmerne samt isenkræmmerne. Også hørkræmmerne stod sig godt, mens vinhandlernes forhold var mere problematiske. For dem, der handlede i endnu mindre format, såsom høkerne, øl- og brændevinsskænkerne, spiseværterne, konditorerne o.s.v. var forholdene også efter Nathansons opfattelse bedre end ved århundredskiftet, og det slutter han ikke mindst af, at forholdsvis flere af denne gruppe da end før var besiddere af fast ejendom; thi — som han siger — det er velkendt, at netop denne kategori af borgere sjældent køber fast ejendom, uden selv at sætte en del af deres egen formue i den. Desuden er gruppens levestandard og den meget høje leje, den betaler af sine lokaler, beviser for, at stillingen er bedre end før. Han nævner desuden, at der fandtes en del formuende mæglere, og hvad håndværkerne angår, regner han med, at der blandt dem findes adskillige velstillede, idet han på ny slutter ud fra besiddelse af fast ejendom. Han er dog ganske klar over, at en ejendomsbesiddelse ikke er noget ubedrageligt kendetegn på velstand, men han regner med, at medlemmer af håndværkerstanden, som ejer eget hus, ligesom de småhandlende må have en hel del egenformue stående i det, idet det er så svært at skaffe 2. prioritets lån.

Endelig er der de såkaldte „Capitalister, der leve af deres Midler“. Deres tal skulle efter hans mening være vokset, og han nævner, at det er „den almindelige Klage“, at der gives for mange af disse „Obligations-Mænd“. Noget præcist antal kan han dog — som rimeligt er — ikke opgive, så lidt som det er muligt for ham at oplyse noget nærmere om, hvor store formuer sådanne folk disponerer over.

Nathansons hovedindtryk var, at der på ingen måde var tale om kapitalmangel, men tværtimod om et vist kapitaloverskud, hvad der bl. a. viste sig ved en lidt for flot levestandard og ved, at „de fleste Deeltagere i de norske og svenske Laan ere Kjøbenhavnere“.² Men formuerne skulle altså på det tidspunkt være noget mere jævnt fordelt end tidligere. Det er endvidere hans opfattelse, at der på ingen måde er tale om næringsløshed, men om en sund og ganske tilfredsstillende økonomisk aktivitet. Hvad han anfører herom, kan måske nok for os lyde lidt pauvert, men han kunne jo ikke vide noget om de tekniske og kommercielle muligheder, der lå forude. Hvad han anfører om dette, har imidlertid mindre interesse i nærværende tilfælde. Det, som har betydning her, er, at vi kan bruge hans summariske oplysninger om formuesforholdene indenfor det københavnske borgerskab som udgangspunkt for vor undersøgelse af de københavnske skifter, idet vi nu, da der er forløbet mere end 100 år, uden at det kan føles „upassende“, kan „navngive de enkelte Individier“ og ikke behøver at nøjes med at appellere til dem, der „nøie kjende“ forholdene.

Nathanson havde utvivlsomt ret i, at der på det omtalte tidspunkt var tale om en vis pengeregighed i København, og det blev der i endnu mere udpræget grad i de nærmest følgende år, de første år af 1840'erne. Det skyldtes, dels at landet i al almindelighed nød godt af en gunstig handelsbalance, dels at pengemidler af forskellig art strømmede til hovedstaden: bankhæftelser indfriedes i stort tal, Nationalbankens tilgodehavender i Hertugdømmerne afvikledes hastigt etc., og med de dattidige kreditmuligheders ringe evne til udjævning kom dette forhold i særlig grad til at påvirke forholdene i København.³

Pengeregigheden i forbindelse med den ændrede formuefordeling skabte visse problemer. Blandt dem, der

var opmærksomme herpå, var nationaløkonomen A. F. Bergsøe. Han siger ligesom Nathanson, at formuen i Danmark er blevet udstykket på flere hænder, men den lavere borgerstand har ikke rigtig forstand på at placere sine penge: Statspapirer og aktier har disse folk ikke fornødent kendskab til, låne ud mod hypotek tør de ikke, medmindre de kan skaffe sig en førsteprioritet i en ejendom i nabolaget, og at anbringe deres penge hos handelshuse eller fabrikanter (her tænker Bergsøe vel navnlig på vekseldiskontering) forekommer dem endnu farligere.⁴

Under disse forhold var sparekasserne naturligvis en mulighed, som da også benyttedes af adskillige, navnlig indenfor et bestemt publikum (tyende, børns midler etc.). Nathanson oplyser, at 19.299 personer havde gjort indskud i Hovedstadens Sparekasse i tiden fra dens oprettelse i 1820 til 1835, deraf udgjorde tjenestetyende 33 %, børn 35 %, håndværkere 12 %, bønder 1 % og andre 17 %.⁵ I årene omkring 1840 steg indskudene stærkt, og det er øjensynligt, at stadig bredere kredse foretager indskud. I regnskabsåret 1838/39 indbetaltes i Hovedstadens Sparekasse (incl. oplagte renter) 417.126 rdl., 1839/40 492.359 rdl., 1840/41 540.988 rdl., 1841/42 542.610 rdl. og 1842/43 621.820 rdl. Og så var indlånsrenten endda i 1837 blevet nedsat fra 4 til 3 %.⁶

Men borgerskabets små og større kapitalejere var dog nok så meget interesserede i andre kapitalanbringelsesmåder, hvad der gav sig et par karakteristiske udslag i begyndelsen af 1840'erne. Det ene var spekulation i nationalbankaktier, hvis kurs efterhånden blev drevet op i en højde, der var ganske urimelig. I 1839 lå den omkring 80, 1841 passerede den pari, 1845 var den 150, og A. Rubow gør med rette opmærksom på, at det var temmelig meget for et papir, der endnu aldrig havde givet udbytte, og hvis dividende for det indeværende år ikke

af nogen sås anslået højere end 6 %.⁷ Et andet udslag var interessen for aktier. Man kan ligefrem tale om en „aktiemani“ i de første år af 1840'erne. Der blev dannet nogle industrielle aktieselskaber (spinderi, væveri, træskæreri etc.), ligesom der i form af aktieselskaber oprettedes et par vandkuranstalter, et hotel, Hippodromen, Kasino, Tivoli o.s.v., og aktierne fandt god afsætning. Intet af de industrielle aktieselskaber og kun få af de andre fik nogen lang levetid, og ingen af dem, der overlevede, blev foreløbig — investeringsmæssigt — en guldgrube. En undtagelse dannede Fredens Mølle (af 1846), der gav godt udbytte og i det hele taget fik varig betydning, men her var bedriften også adskillige år frem i tiden i hænderne på den dygtige Owen.⁸

Statspapirer havde der gennem adskillige år været betydelig interesse for. Fra midten af 20'erne havde kursen været nogenlunde jævnt stigende. 1842 nåede et af de toneangivende statspapirer, de 4 %'s kgl. obligationer, pari, og i juli 1845 kulminerede kursen ved 105.⁹ Også Husejerkreditkassens obligationer nød godt af denne tendens. 1840 passerede de pari, og i de følgende år var de oppe i 103—05.¹⁰ Nathanson fremsætter den teori, at disse obligationer var særlig søgt af de mindre kapitalister af borgerklassen, fordi der var sikkerhed i fast ejendom, medens de større kapitalister mere interesserede sig for statsobligationer.¹¹ Det er ikke umuligt, at han har ret, men det gennemgåede skiftemateriale giver i og for sig ingen støttepunkter for tanken.

Pengerigeligheden var derimod ikke så betydelig eller sådan fordelt, at den foreløbig satte sig væsentlige spor i form af byggeri. Men de stærkt begrænsede byggemuligheder må naturligvis tages i betragtning i denne forbindelse. Assuranceværdien af hovedstadens ejendomme såvel i den indre by som i forstæderne (på Københavns

grund) stiger ganske vist jævnt år for år, men med relativt beskedne beløb.

Assuranceværdien var

	i det indre København:	i forstæderne på Københavns grund:
1837/38	50.856.500 rdl.	3.265.000 rdl.
1838/39	51.027.000 „	3.298.500 „
1839/40	51.175.000 „	3.322.000 „
1840/41	51.340.000 „	2.986.500 „
1841/42	51.503.000 „	2.991.500 „
1942/43	51.732.500 „	2.950.500 „
1843/44	51.890.500 „	3.014.000 „
1844/45	52.509.000 „	3.098.500 „
1845/46	53.860.000 „	3.189.500 „ ¹²

Det er således først fra omkr. 1845, at der kommer noget større fart over byggevirksomheden, og selv da er udviklingen ingenlunde eksplosionsagtig. 1850/51 var assuranceværdien af ejendomme i det indre København kun steget til 57.445.000 rdl. og i forstæderne på Københavns grund til 3.876.000 rdl.

Det er også værd at bemærke, at da Det sjællandske Jernbaneselskab dannedes i 1844, blev der trods penge- rigeligheden kun tegnet for 250.000 rdl. aktier i København, men for over 1 million i Hamborg.¹³ De dårlige erfaringer fra industriaktieselskaberne kan have spillet ind her, ligesom det kan have spillet en rolle, at Danmark i 1843 havde haft en ugunstig betalingsbalance med deraf følgende kreditstramning,¹⁴ men ellers er årsagen nok den, at der var ganske specielle værdier, tidens overskudspenge koncentrerede sig om at erhverve. Dette valg må formentlig ses i forbindelse med formuer- nes størrelse, fordelingen af dem, sikkerhedskrav og spekulationslyst samt det ubestemmelige, som hedder

mode. Ved hjælp af stikprøver i skiftematerialet vil vi forsøge at komme nærmere ind på livet af disse forhold.

Først et par prøver på formuernes størrelse. I det behandlede materiale¹⁵ findes 33 skifter, der er påbegyndt i året 1841, af disse havde 11 ingen slutopgørelse (det drejer sig hovedsagelig om opbuds- og fallitboer), de resterende 22 havde en gennemsnitlig nettoformue på 20.635 rdl. Den største formue var på 102.526 rdl., den mindste i gruppen på 309 rdl. Af 28 skifter påbegyndt i året 1843 havde 6 ingen sluttal; de resterende 22 havde en gennemsnitlig nettoformue på 18.080 rdl. Den største formue var på 147.913 rdl., medens det fattigste af de opgjorte boer lige netop havde balance mellem aktiver og passiver.

Fra året 1840 findes i det behandlede materiale følgende skifter med sluttal (der forstås herved udelukkende skifter, som er begyndt i det pågældende år): En isenkræmmer efterlod sig ca. 3500 rdl. sedler og tegn, ca. 27.000 rdl. indestående i obligationer, 9500 rdl. i hamborgsk banco og ca. £ 2200, en godssejerenke efterlod sig ca. 21.000 rdl., en grosserer ca. 11.000 rdl., en embedsmand ca. 11.000 rdl., en fhv. søofficer ca. 25.000 rdl., en fhv. købmand ca. 1100 rdl., en grosserer ca. 99.000 rdl. og en embedsmand ca. 2600 rdl.¹⁶ Af karakteristiske formuetal fra de nærmest foregående år kan nævnes, at kaptajn H. F. Bützou (d. 1839) efterlod sig ca. 7600 rdl.,¹⁷ grosserer Søren Jacobsen (d. 1839) ca. 40.000 rdl.¹⁸, forstander ved Vartov hospital Rasmus Platou (d. 1839) ca. 2300 rdl.¹⁹, enken efter kancellideputeret P. J. Monrad (d. 1839) ca. 8300 rdl.²⁰, brændevinsbrænder B. S. Adler (d. 1839) ca. 27.000 rdl.²¹, direktør for Kunstmuseet J. C. Spengler (d. 1839) ca. 63.000 rdl.²², snedkermester J. P. Kretz (d. 1839) ca. 15.000 rdl.²³, strømpefabrikant L. C. Warburg (d. 1839) ca. 32.000 rdl.²⁴, nålemagermester H. H. Wulffs enke

(d. 1838) ca. 32.000 rdl.²⁵, hosekræmmer Michael Pedersen Kierkegaard (d. 1838) — Søren Kierkegaards fader — ca. 131.000 rdl.²⁶, grev Fr. Chr. Raben (d. 1838) ca. 118.000 rdl.²⁷, proprietær og grosserer H. P. Kofoeds enke (d. 1838) ca. 879.000 rdl.²⁸, agent Claus Riis (d. 1837) ca. 131.000 rdl.²⁹, isenkræmmer M. A. Heegaard (d. 1837) — Anker Heegaards fader — ca. 167.000 rdl.³⁰, præsteenken Else Kjær (d. 1836) ca. 13.000 rdl.³¹, silke- og klædehandler Lauritz Kierkegaard (d. 1836) ca. 590.000 rdl.³², brændevinshandler Jens Mortensen (d. 1835) ca. 60.000 rdl.³³, teaterfrisør og klasselotterikollektør Peter Linds enke (d. 1835) ca. 3400 rdl.³⁴ o.s.v.

Til belysning af disse formuers relative størrelse skal lige nævnes, at en herregård som Sæbygård i Løve herred 1837 solgtes for 132.588 rdl., medens herregården Basnæs i V. Flakkebjerg herred 1838 solgtes for 245.000 rdl., Gislingegård i Tuse herred 1845 for 155.000, Falkensten i Slagelse herred 1842 for 113.200 og igen 1846 for 175.000 rdl.³⁵ I begyndelsen af 1840'erne solgtes gården nr. 354 på Kongens Nytorv for 47.000 rdl.,³⁶ medens en lejekaserne i en af smågaderne kunne fås for en halv snes tusind.³⁷ En faglært arbejders familie i København havde ved 1840 antagelig 200—250 rdl. om året at leve for, hvad der svarer til 5000—6250 rdl. på rente til 4 % p. a.³⁸ Man kan vel da sige groft set — blot for at have et par holdepunkter — at ejede man dengang 20—30.000 rdl., hørte man til de velstående, ejede man 100.000, var man rig.

I betragtning heraf har man lov at sige, at urtekræmmer Niels Daniel Holst, der døde 1841, og fhv. kaptajnløjtnant i søetaten Hans Jacob Søbøtke, som var død 1840, begge hørte til de velstillede, idet urtekræmmeren efterlod sig 31.161 rdl.³⁹ og kaptajnløjtnanten 24.577.⁴⁰ Deres formuers sammensætning er imidlertid så forskel-

lig som vel mulig. Urtekræmmeren havde været den aktive kapitalist, den afdankede søofficer den passive. Holst ejede en del fast ejendom, nemlig gården nr. 205 på Kultorvet, et pakhus ved siden af samt et par tilstødende grunde. Men al denne grundejendom var stærkt belånt, og nogle nationalbankaktier, som afdøde havde skaffet sig dels ved at indløse bankhæftelsen på sine ejendomme, dels ved at erhverve sig indløsningsrettigheder hos andre (bl. a. et så fjernt sted som Fåborg),⁴¹ var også belånt. Til gengæld havde han et stort og kostbart varelager, der ved auktioner på Børsen indbragte over 23.000 rdl., ligesom han havde den for en urtekræmmer ikke helt ubetydelige post på 4—5000 rdl. i udestående fordringer. Bemærkelsesværdig er boets ringe beholdning af kontanter, nemlig kun 186 rdl. 3 mk. og nogle fremmede sølvmonter. Kaptajnløjtnant Søbøtke havde sine midler anbragt i gode, solide papirer, således 7500 rdl. i aktier i Brandassurancekompagniet for Varer og Effekter og 7000 rdl. i statsobligationer; i konsignable bankfondsbeviser og speciebanksaktier var anbragt et beløb på noget over 7000 rdl. (opgørelsen gør ikke klart rede for de enkelte poster i denne gruppe), og desuden havde han mindre summer stående i depositokasseobligationer, en aktie i Centralkassen og en enkelt privat obligation.

De to boer byder altså ikke på overraskelser. Lige så naturligt det er at finde, at urtekræmmerens midler i videst mulig udstrækning er investeret i hans varelager og i kreditgivning til kunderne, lige så rimeligt er det, at Søbøtke, der døde næsten 90 år gammel, og som havde været blind og ude af tjeneste et halvt hundrede år,⁴² havde haft sin formue anbragt i anerkendte papirer. At en mand i hans omstændigheder ikke har indladt sig på vidtløftigere udlån til private, er forståeligt. Men ellers må man vente, at passive kapitalister, datidens

kreditsystem taget i betragtning, i nogen grad må have givet sig af med direkte udlån til private mod obligationer eller andre former for forskrivninger. Sådant lån-givning — også i ret stort omfang — er det da heller ikke vanskeligt at finde prøver på i skifterne. Et karakteristisk eksempel på en matador, der har lånt ud i sin nærmeste kreds, finder vi i skiftet efter Magdalene Lovise Modeweg, f. Bock, på Brede, der døde 1843.⁴³ Skiftet påbegyndtes 6. sept. 1844, idet enkemanden, den kendte klædefabrikant Johan Carl Modeweg, ønskede at indgå nyt ægteskab. Af en nettoformue på knap en halv million rigsdaler var ca. 225.000 rdl. private obligationsfordringer o. lign., mest hos nære slægtninge, men også hos en del andre, tilsyneladende for en stor del folk, der på en eller anden måde havde tilknytning til fabrikken på Brede eller familien der. Nogle håndværkere, en læge og en skolelærer — i alt en halv snes stykker — havde udstedt obligationer på fra 100 til 2300 rdl. Andre debitorer holdt sig ikke indenfor disse beskedne rammer, men de havde også været i stand til at stille sikkerhed i gode, velbeliggende københavnske ejendomme. Professor N. C. L. Abrahams havde således stående et restlån på 18.000 rdl. mod pant i nr. 174 B i Borgergade, J. C. Wedel skyldte 10.750 rdl. mod pant i nr. 179 i samme gade, bagermester J. A. Bock skyldte 4700 rdl. mod pant i Pilestræde nr. 114 og 3550 rdl. mod pant i nr. 440 i Rosengaden, J. N. Hansen skyldte 5.000 rdl. mod pant i nr. 262 i St. Kongensgade, R. Bech 13.800 mod pant i nr. 126 i Lille Torvegade, N. B. Lorentzen 12.000 mod pant i nr. 191 i Teglgårdsstræde osv.

Et af de mest karakteristiske tilfælde på en velsitueret mand, der mod pant eller på anden måde låner penge ud til en snævrere kreds, som han har tilknytning til, er iøvrigt ikke fundet i København, men i Roskilde, hvad der måske ikke er tilfældigt; det kan meget vel tænkes,

at netop provinsbyens forhold i særlig grad har betinget den private långivningsbegrænsning til en ganske snæver kreds. Eksemplet medtages her som en illustration af arten i renkultur.

1855 påbegyndtes skiftet efter garvermester i Roskilde Christian Vallentin og hustru Sidse Marie, f. Hansen.⁴⁴ De efterlod sig en formue på 14.000 rdl., hvad der må siges at være meget net, uden at man dog kan tale om rigdom. En væsentlig del af aktiverne bestod, som rimeligt og venteligt var, af dødsboets ejendom, der tilførte formuen ca. 4500 rdl. Desuden var der 5 kgl. obligationer til en samlet værdi af ca. 1300 rdl. Men ca. 8500 rdl., altså mere end halvdelen af hele nettoformuen var udlånt til private, tilsyneladende hovedsagelig kolleger og forretningsforbindelser. Den største debitor var kollegaen garvermester L. Rasmussen, Roskilde, som i 1850 havde pantsat sit hus til Vallentin for et lån, hvis restgæld i 1855 var 4.650 rdl. Sadelmagermester J. C. Roersleff, Roskilde — altså også en mand i læderfaget — havde et lidt ældre lån hos Vallentin. Det var stiftet i 1843, også han havde stillet sit hus som pant, og beløbet var ved Vallentins død 1000 rdl. Et lån af samme størrelse havde skomagermester Jens Petersen modtaget i 1851 — også en mand, der arbejdede i læderbranchen. Han havde som de foregående stillet pant i sit hus. Et mindre lån havde sadelmagermester Søren Bodholt fået i 1842 (400 rdl.), og senere var dennes enke blevet forstrakt med 100 rdl. uden forskrivning af nogen art. Skomagermester Anders Rasmussen havde i 1842 fået et lån, som nu næsten var bragt ud af verden, idet der kun resterede 39 rdl. Uden for den snævrere kreds af kolleger og forretningsforbindelser havde Vallentin lånt 1000 rdl. ud til en pottemager (1847) og 200 rdl. til en tømmervend. Begge var roskildensere, og begge stillede sikkerhed i fast ejendom. Af debitorer uden for Roskilde

træffes kun een, men det er til gengæld en kollega, nemlig garvermester Peter Jørgensen i Hillerød, der skyldte Vallentin 100 rdl.

Som eksempel på en velstående københavnsk forretningsmand, der havde lånt penge ud til private, kan nævnes silke- og klædehandler Anders Fønnesbech (d. 1842).⁴⁵ Hovedparten af hans kreditorer var — således som det så ofte var tilfældet — familiemedlemmer. Men af lån til andre havde han bl. a. ydet et på 3448 rdl. til guldsmed Andreas Møller, stiftet 1830, nu nedbragt til 2400 rdl. Som sikkerhed havde Fønnesbech modtaget en 3. prioritet i Møllers ejendom i Vognmagergade. Kollegaen, silke- og klædehandler Thomas Høyer havde to lån hos Fønnesbech på tilsammen 3000 rdl. mod pant i en ejendom i Lyngby. 1839 havde en P. R. M. Hansen lånt 800 rdl. mod pant i et parti varer. En Maria Simonsen havde i 1840 fået et lille lån på 70 rdl. mod kaution, og en anden dame havde i 1841 fået 50 rdl. mod kaution. 1841 havde glashandler C. E. Fritzsche lånt 50 rdl. uden anden forskrivning eller sikkerhed end en med den afdødes hånd skreven notits. Men pengene blev rigtigt indbetalt til boet, tilsyneladende uden vrøvl, omend først i 1844. Det var således ikke store penge, Fønnesbech havde udestående i private lån, men i sammenligning med, hvad de fleste andre københavnske velhavere havde udestående på denne måde, var det ret meget.

Privat udlånsvirksomhed i større stil finder vi hos skibsbyggermester Lars Larsen.⁴⁶ Han var allerede ved århundredskiftet en af de allerstørste københavnske forretningsmænd. På det tidspunkt blev hans handelsflåde kun overgået af Asiatisk Kompagnis og William Duntzfeldts. Da nedgangen for erhvervslivet kom efter krigen, var han en af dem, der klarede sig bedst. Store dele af hans formue var solidt anbragt i grundejendom, og hans store midler reddedes derved ganske godt gennem tidens

storme. Da han døde i 1844 86 år gammel, efterlod han sig en formue på 712.116 rdl.,⁴⁷ og han må følgelig have været en af sin bys allerrigeste mænd. Hans skibsværft blev købt af Jacob Holm & Sønner for ca. 60.000 rdl., 12 beboelsesejendomme i København — såvel store fine huse i Gothersgade og lignende pæne kvarterer til en snes tusinde rigsdaler som tarvelige f. eks. i Lille Kongensgade på Christianshavn til mindre end 200 rdl. — indbragte boet ca. 125.000 rdl. Hans „Blå Pakhus“ købtes af J. Th. Suhr for ca. 35.000 rdl., og lade- og lossepladsen bag Slotsholmen indbragte ca. 2.700 rdl.

Nogle poster guldrandede papirer havde han — naturligvis — også. Boet omfattede således for ca. 27.000 rdl. nationalbankaktier, for ca. 13.000 rdl. aktier i Det alm. Brandassurancekompagni for Varer og Effekter, bankhæftelsesobligationer for ca. 11.000 rdl., statsobligationer for ca. 7.000 rdl. osv. Det kan ligeledes være værd at nævne, at han havde for over 18.000 rdl. stukket i ædelt metal (mønter, medailler o. lign.). Lars Larsen var ikke den mand, der lagde alle sine æg i een kurv! Men først og fremmest efterlod han sig betydelige værdier i private forskrivninger af forskellig art. Det ser ud til, at den gamle herre, ikke mindst i sine senere år, i ganske væsentligt omfang har frugtbargjort sine midler ved udlån til privatfolk. En del af denne udlånsvirksomhed får vi et indtryk af takket være en protokol, der ligger som bilag til skiftet efter ham. I den har han ført regnskab med visse kategorier af udlån, men den indeholder iøvrigt også indførsler angående forhold, hvorved han har fået penge til gode, uden at der i og for sig er tale om udlån, bl. a. ved at en lejer i en af hans ejendomme er kommet bagud med huslejen og har udstedt en obligation på det skyldige beløb, eller fordi en kunde på værftet ikke har været i stand til at betale en stor regning og derfor har fået lov til at afvikle med en forskrivning.

I et enkelt tilfælde er der også tale om en transporteret fordring. Men for størsteparten er de indførte forretninger almindelige udlån fra årene omkring 1820, derefter vokser deres antal lidt.

	Antal lån	Samlet udlån
1823	3	1514 rdl. sølv 700 „ sedler
1824	4	2552 „ sølv 1700 „ sedler
1825	2	1068 „ sølv
1826	1	3650 „ sølv
1827	3	2250 „ sølv
1828	1	1200 „ sedler
1829	5	978 „ sølv 500 „ sedler
1830	9	2201 „ sølv 1100 „ sedler
1831	1	1506 „ sølv
1832	10	3168 „ sølv 1230 „ sedler
1833	1	50 „ sedler
1834	3	568 „ sølv 400 „ sedler
1835	6	1626 „ sølv 100 „ sedler
1836	7	9500 „ sølv 3700 „ sedler
1837	5	500 „ sølv 600 „ sedler
1838	6	1800 „ sølv 1100 „ sedler
1839	0	
1840	2	350 „
1841	1	50 „

Formen for disse udlån oplyses kun helt klart i en del af tilfældene. I 19 af de ovennævnte 70 ydede Larsen lånet mod håndfået pant, og pantet var da hyppigst en bankhæftelsesobligation. Somme tider indløste Larsen obligationen for låntageren og beholdt den som pant, til andre tider modtog han en allerede indløst obligation. 8 låntagere stillede kaution, een af dem tillige håndfået pant. Vekselobligationer kom til anvendelse i 5 tilfælde, i eet af dem i forbindelse med håndfået pant. Et af disse låneforhold påkalder en ganske særlig interesse, fordi det viser finansieringen af et byggeri. 22. sept. 1832 lånte Lars Larsen bødker Jens Christian Jensen i Lyngby 300 rdl. sedler på en 3 mdr.s vekselobligation til hjælp ved opførelsen af hans hus, 29. novbr. s. å. suppleredes lånet med 100 rdl. sølv, 17. dec. s. å. transporteredes en fordring fra gårdmand Niels Jensen på bødkeren til Larsen, og 29. dec. lånte denne Jens Chr. Jensen endnu 200 rdl. sedler. Låneforretningen bragtes senere — formentlig da huset var færdigt — til afslutning på den måde, at Lars Larsen fik en 1. prioritet i ejendommen for det samlede beløb. (Lånene til bødker Jensen er i tabellen ovenfor regnet for eet lån.) Temmelig mange af lånene, navnlig af de mindre, var ydet i sedler, hvad der almindeligvis var fordelagtigst for udlåneren, dels fordi debitor kom til at betale seddelbeløbet tilbage til en større kurs end den, han havde modtaget lånet til, idet seddelkursen langsomt steg i disse år, dels fordi det var tilladt at tage 5 % af et seddellån (mod 4 % af et lån i sølv).⁴⁸

Ved et flertal af lånene oplyses der intet om, hvilken sikkerhed der er stillet, undertiden skyldes det utvivlsomt, at der i virkeligheden ikke var stillet nogen sikkerhed. Når kreditor kendte debitor godt, kunne dette være forsvarligt, og skiftematerialet viser, at det i al fald skete i et vist antal tilfælde.

Lånene, der er indført i den omtalte protokol, er kun

ganske undtagelsesvis hypoteklån. Den slags lån ydede Larsen imidlertid også, og det endda i et ganske betydeligt omfang. Ved skiftet optaltes ca. 180 udestående fordringer mod hypotek til et samlet beløb af op imod 300.000 rdl. Et ikke ringe antal af dem var hypotekiserede i bøndergårde, navnlig fra omegnen af København, resten i det væsentlige i københavnske ejendomme. Hypoteklånene var ydet over en meget lang årrække og mod såvel 1. som 2. prioritet.

Lån mod håndfået pant fra private til private træffes ikke helt sjældent i skiftematerialet. Hyppigst er der dog kun tale om et enkelt eller et par stykker af sådanne lån i det enkelte skifte. Som f. eks. i følgende tilfælde: Kaptajn i søetaten J. P. Findt (d. 1842), der foruden at være søofficer også var interesseret i og beskæftiget med søassurancevirksomhed, havde ydet vekselerfirmaet Aggersborg & Bechgaard samt vekselerer W. M. Goldschmidt et lån på ca. 9.000 rdl. mod håndfået pant i nationalbankaktier, og han havde lånt grosserer P. L. Petresch 2900 rdl. på lignende måde. Af hans formue på ca. 29.000 rdl. var iøvrigt ca. 4.000 anbragt i Søassurancekompagniets aktier, 7.000 i nationalbankaktier, ca. 2.300 i en bankhæftelsesobligation, ca. 1.500 i en skibspart etc. Han havde været parthaver i De private Assurandørers Forening med en 3%’s part, som ved salg udbragte 1800 rdl.⁴⁹

Blandt de passive kapitalister er der en gruppe, som man skulle vente var prædestineret til i særlig grad at være yder af private lån. Det er „arvetanterne“, de velhavende gammeljomfruer. Deres formuer hidrørte i de fleste tilfælde fra arv, kom altså fra slægten, og slægten har utvivlsomt ofte følt, at den havde en fortrinsret til at udnytte disse kapitalmuligheder. Der vil derfor være en vis grund til nærmere at undersøge denne gruppe medborgeres pengeanbringelser, så meget mere som den

er særdeles talrigt repræsenteret i skiftematerialet, simpelthen fordi der ved disse personers død ikke forefandt en ægtefælle, som kunne få lov til at hensesidde i uskiftet bo.

I det behandlede materiale findes der fra perioden 1840—67 i alt 75 skifter efter ugifte kvinder. At det ikke altid var småpenge, disse damer forvaltede, fremgår af, at nettoformuerne fordeler sig således:

Under 2.000 rdl.	11
2.001—5.000 rdl.	20
5.001—10.000 rdl.	14
over 10.000 rdl.	29

I eet tilfælde foreligger ikke sådanne oplysninger, at formuens størrelse helt præcist kan fastslås. De største af formuerne ligger hovedsagelig i periodens sidste del, hvad man også kunne vente, dels i betragtning af den økonomiske udvikling i det hele taget, dels vel også fordi kvinder fra 1857 arvede lige med mænd.

Jomfru Susanne Rothe, der døde 1841 og efterlod sig ca. 6.000 rdl., havde ydet 6 private smålån til en samlet sum af 1900 rdl.⁵⁰ Jomfru Maria Margrethe Aarestrup, som døde 1843, ejede 14.000 rdl. Hun havde lånt henholdsvis 5.000 og 2.000 rdl. ud til slægtninge.⁵¹ Jomfru Ane Margrethe Lange, der døde samme år, ejede beskedne 2500 rdl., og af dem havde slægtninge lånt halvdelen.⁵² Jomfru Mette Marie Winding, ligeledes død 1843, havde af en formue på 6.600 rdl. lånt 2.000 ud til en slægtning,⁵³ medens jomfru Galle (d. 1845) af en formue på 2—3.000 rdl.⁵⁴ kun havde en enkelt lille udestående privat fordring på 200 rdl. Andre ugifte damer havde i endnu højere grad forstået at holde familie for sig og penge for sig. Jomfruerne A. M. Kragh (d. 1841),⁵⁵ B. Stærch (d. 1843),⁵⁶ A. M. Berg (d. 1843)⁵⁷ og D. C. Schouboe (d. 1844)⁵⁸ lå ikke inde med private obliga-

tioner ved deres død. Deres penge var anbragt i statsobligationer, depositokasseobligationer, konsignable bankfondsbeviser, husejerkreditkasseobligationer, priseobligationer o. lign. Jomfru Berg ejede et lille hus på Frederiksberg, og jomfru Stærch havde en lille sum stående i Overformynderiet. Ingen af disse damers efterladte formue var iøvrigt særlig stor; de lå alle imellem 2.000 og 10.000 rdl.

De nævnte anerkendte og værdsatte papirer var netop den private långivnings farlige konkurrenter. Det er foran omtalt, hvor højt vurderet statsobligationer, nationalbankaktier o. lign. papirer var i årene umiddelbart efter 1840. Man finder papirer af denne kategori i næsten enhver velstillet københavners gemmer. Det er ikke nær så sikkert, at man træffer på obligationer fra private.

Meget gamle papirer som depositokasseobligationer, speciebankaktier, konsignable eller transportable bankfondsbeviser, prise- eller kaperobligationer etc. findes i adskillige boer. Ofte er det vel rester af formuer fra de gyldne år omkring 1800, der stadig hviler i nye slægtleds pengekasser og giver deres lille smule tryghed. Mon ikke følgende tilfælde skulle være et eksempel herpå?

1854 døde den gamle ugifte sproglærer cand. phil. Carl Frederik Wichmann. Han efterlod sig bl. a. 10 kgl. obligationer, udstedt i kraft af kgl. reskript af 10. nov. 1784, værdi: 1.000 rdl, 10 transportable statsfondsbeviser (formentlig af emissionen 1809), værdi: 2.000 rdl., 5 kgl. depositokasseobligationer, værdi: 1.000 rdl., 2 kgl. kaperobligationer, værdi: 1.000 rdl., og en husejerkreditkasseobligation på 500 rdl. Man kan forestille sig, at der her er tale om en arv fra faderen, regimentschirurg J. N. Wichmann, der døde 1807. C. F. Wichmanns egen virksomhed som sproglærer har næppe kunnet øge hans midler med andet end det lille beskedne bibliotek, han også efterlod sig.⁵⁹

Disse gamle papirer findes dog sjældent i store poster. Anderledes med f. eks. nationalbankaktier eller statsobligationer. En type statsobligationer, man atter og atter støder på, er obligationerne af det 3 %'s dansk-engelske statslån, det såkaldte Wilsonske lån. Det var stiftet i 1825 til afløsning af en del ældre udenlandske lån, og lånetransaktionen havde været en heldig finansoperation for den danske statskasse; thi lånet var blevet stiftet på et tidspunkt, da statsobligationer var ret søgte på de europæiske pengemarkeder. I de følgende år, navnlig i slutningen af 30'erne, opstod der også stor interesse for disse papirer herhjemme, og kursen steg. I midten af 30'erne havde den været godt 70, 1839 lå den omkring 72, men i 1840 springer den helt op i ca. 75. Dette skyldtes store køb både af offentlige institutioner og af private. Desuden havde Finanserne gennem nogen tid købt større poster til henlæggelse under sin reservefond. 1844 regnede Nathanson med, at der alene i København lå for £ 1½ million af dette papir.⁶⁰ Blandt køberne i 1840 var også Kreditkassen for Husejerne i København, som solgte sine 4 %'s uopsigelige statsobligationer, som da stod nær pari, og i stedet købte dansk-engelske 3 %'s. Formålet var at opnå den kursgevinst, som kunne fås ved at afvente, at disse med tiden efterhånden indfriedes til parikurs. Kursen på dem steg imidlertid så meget i de nærmest følgende år, at Kreditkassen ikke behøvede at oppebie den noget langsommeligere indfrielse for at opnå kursgevinst. Allerede i 1845 kunne den sælge dem med god fortjeneste.⁶¹ Som eksempel på en privatmand, der ejede et betydeligt beløb i disse papirer, kan — blandt mange — nævnes isenkræmmer N. P. Steenberg (d. 1840), der lå inde med for £ 3.000. De udgør en dominerende post blandt hans aktiver, der iøvrigt bl. a. bestod af for 3297 rdl. svenske hypotekasseobliga-

tioner, for 5900 rdl. konsignable bankfondsbeviser, for 1260 rdl. transportable do., nogle poster brandforsikringsobligationer, priseobligationer m. m.⁶²

Svenske og norske papirer skulle ifølge Nathanson findes i betydelig mængde i København ved udgangen af 30'erne,⁶³ og Bergsøe nævner, at en stor del danske kapitaler skulle være anlagt i norske obligationer.⁶⁴ I vort materiale findes f. eks. i boet efter grosserer Isaac Levysohn, som døde 1849 og efterlod sig ca. 389.000 rdl., og som iøvrigt havde drevet en betydelig handel på Nordskandinavien (tran fra Finmarken etc.), en post på for godt en halv snes tusind rigsdaler svenske hypotekasseobligationer og nogle aktier i Qvænangens Kobberværk i Norge til en værdi af ca. 1000 rdl. Af udenlandske papirer ejede Levysohn iøvrigt et par småposter tyske og franske, nemlig nogle hamborgske præmieobligationer og et par franske dampskibsaktier. Set i relation til boets størrelse var det dog kun ubetydeligheder, det drejede sig om.⁶⁵ Det kan heller ikke siges at være noget relativt stort beløb, når Fønnesbech af en formue på godt 200.000 rdl. havde ca. 8.500 anbragt i norske obligationer. Også hos mindre velstillede folk kan man træffe småposter udenlandske papirer på denne tid. Kommandørinde Cathrine Hedevig Fabritius de Tegnagel f. eks., der døde 1850 og efterlod sig et beskedent bo — sluttal er ikke anført — havde i sine gemmer, imellem kgl. obligationer for godt eet tusind rigsdaler, en priseobligation på 500 rdl., en depositokasseobligation på samme beløb etc., en svensk hypotekasseobligation på 500 mark hamborgsk banco.⁶⁶

En god pengeanbringelse var beboelsesejendomme til udlejning. Oplysende i så henseende er skiftet efter kleinsmedemester Rasmus Hermann og hustru, påbegyndt 14. apr. 1849.⁶⁷ Hermann ejede 3 ejendomme, nemlig nr. 181, 185 og 188 i Lille Regnegade. Nr. 181 rum-

mede værksted og bolig for familien, nr. 185 og 188 var lejet ud. Af huset nr. 185, der ved skiftet vurderedes til 12.500 rdl., og som rummede 21 lejligheder, havde dødsboet 1849 en lejeindtægt af 1380 rdl., altså ca. 11 % af dets værdi. Af nr. 188, der indeholdt 12 lejligheder, havde boet samtidig en årsindtægt på 854 rdl. Da husets værdi sattes til 8.000 rdl., bliver den årlige lejeindtægt altså knap 11 % af værdien. Lejerne var håndværkere og småfolk. Fonnesbech fik tilsyneladende lidt mindre ud af sine ejendomme på Østergade, men forholdet er uklart, fordi det ikke lader sig fuldt oplyse, i hvilket omfang han selv disponerede over disse ejendomme, og i hvilket omfang han lejede ud.

Hermanns skifte viser iøvrigt også noget om, hvad det var for folk, der interesserede sig for de aktier, som kom frem i 1840'erne. Den afdøde kleinsmed havde nemlig ikke mindre end 36 tivoliaktier, 10 kasinoaktier og 12 hippodromaktier. De sidste havde han modtaget som håndfået pant for et lån på 200 rdl. De indbragte 91! Tivoliaktierne gav 273 og kasinoaktierne 200 rdl. Selv om vi ikke ved, hvad Hermann havde givet for de to sidstnævnte aktieposter, er det i al fald givet, at han ikke har spundet guld på den forretning. Det var bedre at leje lejligheder ud til småfolk. Hermann, der var en holden mand, som efterlod sig ca. 19.000 rdl., havde ydet en lang række mindre lån til forskellige privatfolk, mest til børn og svigerbørn, men også til andre københavnske borgere.

Långivning fra borgerskabet til landbruget ses der ikke mange spor af. Lars Larsen repræsenterede tilsyneladende undtagelsen. Der kan dog træffes sælgerprioriteter som hos den i 1840 afdøde Ingeborg Lange, enke efter godsejeren generalkrigskommissær Ole Tønder Lange.⁸⁸ Hun efterlod sig en prioritet i Kastrup Hovedgård på Amager, som hendes mand havde ejet.

Som det ses, stillede de passive kapitalister i København i årene omkring og umiddelbart efter 1840 kun i beskedent omfang kapital til rådighed for erhvervslivet, og når de endelig gjorde det, høstede de ofte — som under aktiemaniën — kun tab som løn. De samlede på statspapirer, nationalbankobligationer, kredittasseobligationer o. lign. og betalte for sikkerhedsfølelsen med at nøjes med et lavt renteudbytte. Besiddelse af fast ejendom var dog også et godt aktiv, og brandforsikringsaktiernes og -obligationernes popularitet var, set fra erhvervenes synspunkt, en stor fordel.

At de aktive kapitalister i stor udstrækning måtte nøjes med at arbejde med egenkapital eventuelt suppleret med vekselkredit, synes givet. Vi har foran set, hvordan urtekræmmer Holst klarede sig ved fuld udnyttelse af egne ressourcer. Lignende tilfælde kan findes i mængde, selv om materialet, som foran nævnt, har slagside mod de passive kapitalister. Den samfundsgruppe, som i mest udpræget grad udnytter sin egenkapital til bunds, er naturligvis købmændene. Det gjaldt urtekræmmeren, og det gjaldt grosserereren. Selv om man også var så velhavende som grosserer Johs. H. Brandt (d. 1840), der efterlod sig lige ved 100.000 rdl., måtte dog det meste af formuen anbringes i varelager, fordringer o. lign.⁶⁹ Ganske enkelte arbejdede med udenlandske værdier i ryggen, heriblandt grosserer James Gordon (d. 1840), der havde betydelige summer stående i London-banken Baring Brothers, ligesom han ejede lidt fast ejendom i Storbritannien.⁷⁰

Håndværkerne, navnlig de større mestre, synes i adskillige tilfælde at have arbejdet med mindre anspændte kapitalforhold. Vi har allerede set eksempler på håndværkere, der var i den behagelige situation at være delvis passive kapitalister. Andre kunne nævnes. Den formentlig almindelige type på en større håndværksmester, som

har hovedparten af sin kapital engageret i sin bedrift, men dog også har lidt til bedste ved siden af, kan illustreres ved boet efter garvermester Peter Larsen Bachmann, der døde 1841 og efterlod sig en formue på 21.500 rdl. Heraf stod 12.700 i garveriets drift, d. v. s. som varelager, fordringer etc., og 5.300 i faste ejendomme, der mere eller mindre var forudsætning for bedriften. Men Bachmann havde været i stand til at yde en kollega et lån på 600 rdl., og af værdipapirer ejede han en af de så eftertragtede bankhæftelsesobligationer.⁷¹

Et af de allerstørste boer fra denne periode er boet efter grosserer Jacob Holm, storkøbmand, fabrikant og skibsreder, der døde 1845. Ansættelsen af formuens størrelse voldte store vanskeligheder, og da forretningskomplekset overtoges og videreførtes af sønnerne, har man vel heller ikke lagt alt for megen vægt på, om man nu også fik de helt præcise tal frem. Det kunne nærmest se ud, som om tallene var sat noget for lavt. Nettoformuen ansattes til 350.000 rdl., og man opdeltede dens bestanddele i 3 hovedgrupper: faste ejendomme, skibe og andre ejendele. De faste ejendomme havde en bruttoværdi af 274.000 rdl., skibene af 95.000 rdl. og de øvrige aktiver af 301.093 rdl. Herfra gik boets passiver på i alt 320.093 rdl. Under gruppe C træffes bl. a. en post på 183.300 rdl. i udestående fordringer af forskellig art. Fonds har Jacob Holm tilsyneladende ikke lagt større vægt på at eje. Der er nogle enkelte statsobligationer, deriblandt konsignable statsfondsbeviser, på i alt 2.800 rdl., samt bankhæftelsesobligationer og nationalbankaktier for 1.000 rdl. Det er det hele. Det kan ses, at Jacob Holm tilførte sin forretning kapital udefra ved at prioritere sine faste ejendomme, men iøvrigt gør skiftet det ikke muligt at få et tilbunds gående indblik i hans finansieringsforhold.⁷² Af andre boer ses det imidlertid, at dette firma som så mange andre arbejdede med en del vekselkredit.

At københavnske borgere i visse tilfælde frugtbargjorde en del af deres kapital ved vekseldiskontering, er givet. Nationalbankdirektør P. G. Bang regnede i 1842 med, at der på det tidspunkt cirkulerede for 4—5 mill. rdl. indenbys vekslere i København, og der var private diskontører (ved siden af Nationalbanken), der satte penge i diskontering af dem.⁷³ Men om disses virksomhed vides meget lidt, og skiftematerialet har ikke givet mange oplysninger til klarlæggelse af hele dette problem. Forretningsfolk med kapitalforholdene i orden har af og til diskonteret en væksel for en forbindelse, men systematisk diskonteringsforretning har næppe mange givet sig af med. En undtagelse dannede øjensynlig grosserer George Ryan (d. 1861),⁷⁴ der var virksom på dette som på så mange andre områder, bl. a. i forbindelse med sine vestindiske forretninger. Som eksempler på folk, der i enkelte tilfælde har givet sig af med diskonteringer, kan nævnes grosserer Peter Rahlff (d. 1851)⁷⁵ og bankdirektør H. P. Hansen (d. 1861).⁷⁶ Den store vanskelighed ved bedømmelsen af skifternes oplysninger om dette spørgsmål er, at det er så svært at afgøre, om der, hvor man i et skifte støder på een eller flere vekslere, har været tale om en almindelig handel, hvori der er indgået en væksel, eller om der er foregået en rent bankmæssig diskontering.

Fra midten af 1840'erne havde handelen, ikke mindst handelen med korn, gode fortjenstmuligheder, og i 50'erne satte en let inflationspræget højkonjunktur ind. Man skulle vente, at denne udvikling havde sat stærke spor i størrelsen af det fremdragne skiftemateriales formuer. Det er dog ikke helt tilfældet. I materialet findes 15 skifter fra året 1847. Eet har ingen sluttal, men de resterende 14 havde en gennemsnitlig nettoformue på 44.993 rdl. Den største formue var på 158.794 rdl., den mindste på 1.664. Fra 1851 findes i materialet 24 skifter,

deraf 20 med sluttal. Gennemsnitsformuen er ca. 30.000 rdl. Største formue var på 178.034 rdl., mindste på 172. Af de 22 skifter fra 1854 har kun 15 sluttal. Gennemsnitsformuen er 17.623 rdl.; største formue er på 47.361 rdl., mindste formue på 3.091. Af de 23 fra 1861 har de 18 sluttal, og gennemsnittet af nettoformuen i dem bliver 123.888 rdl. Hvis man ser bort fra det største af boerne, boet efter millionæren George Ryan, bliver gennemsnittet 46.064 rdl. Den mindste af formuerne var på 529 rdl. Nu er materialet, som det ses, for begrænset til, at sådanne gennemsnitstal siger noget sikkert. Et meget stort eller et meget lille bo kan forvanske hele billedet. Det fremlagte talmateriale peger imidlertid ret stærkt i retning af, at formuedannelsen har været behersket, eller måske rettere sagt, at der ikke har været nogen udpræget tendens til dannelse af særlig mange store formuer. Følgende tal støtter i nogen grad dette. Tager man tallene for boer med en nettoformue på over 50.000 rdl., fordeler de sig således:

For femåret 1841—45	15,
„ „ 1846—50	16,
„ „ 1851—55	22,
„ „ 1856—60	21,
„ „ 1861—65	25.

At der skete en nominel formueforøgelse i disse år, er utvivlsomt, men de anførte taleksempler tyder altså på, at der har været tale om en ret jævn fordeling. Undtagelser var bl. a. enkelte forretningsfolk samt godsejerne. Den sidste gruppe skal vi imidlertid kun komme ind på her i det omfang, dens medlemmer har betydet noget i forbindelse med det københavnske borgerskabs formuesforhold.

Hvad angår de muligheder, der bød sig for københavnske borgere for placering af disses formuer i 1850'erne

og 1860'erne, da forelå der naturligvis først og fremmest i selve den udvikling, erhvervslivet var inde i, forskellige tillokkende chancer. Et erhverv som kornhandelen gav til visse tider kæmpefortjenester,⁷⁷ men krævede selvfølgelig også store kapitalinvesteringer. Noget lignende gjaldt de store importforretninger. Selv om industriens udvikling skete i et yderst stilfærdigt tempo, blev der dog også investeret en del i den⁷⁸ o.s.v. Der byggedes støt i hovedstaden. Assuranceværdien af ejendommene i det indre København var 1850—51 ca. 57½ mill. rdl. og i forstæderne på Københavns grund ca. 4 mill.; i 1860—61 var den steget til henholdsvis ca. 72½ og 14 mill.⁷⁹ Selv om det ikke er store tal, er der dog tale om en respektabel fremgang. I den første halvdel af 1860'erne gik det igen noget langsommere.

Den økonomiske fremgang, der her er skitseret, er altså ret begrænset, og der var da også økonoiner i samtiden, der betragtede den med megen skepsis. 1863 udgav lægen og nationaløkonomen F. C. Krebs under pseudonymet E. et skrift „Fra 1840 til 1860. Om Danmarks Næringsbrug“, hvori han giver udtryk for adskillig pessimisme ved bedømmelsen af de forløbne 20 år. Han er bl. a. meget betænkelig ved den stærke opdeling af det, som han kalder industrien, men som nærmest er, hvad vi ville kalde håndværket, samt af handelsforetagenderne. Han mener, at der findes en mængde små bedrifter, hvis indehavere hutler sig igennem, og han lægger ikke skjul på, at han finder denne demokratisering af erhvervslivet meget uheldig. „20 Aars Stilstand midt i det 19de Aarhundrede er en relativ meget betydelig Tilbagegang“, siger han.⁸⁰

Det fremdragne materiale giver i og for sig nogen støtte til Krebs' opfattelse af demokratiseringen indenfor det økonomiske liv. Uanset hvordan man vil fortolke udviklingen, ser det i al fald ud til, at den linie, Nathan-

son konstaterede i 1838, i nogen grad er blevet fortsat. Bortset fra krisen i 1857 og den ekstraordinære kredit-situation, der opstod omkring og efter den, har der i 1840'erne, 50'erne og 60'erne i de fleste perioder været tale om en vis pengerigelighed (vi taler her alene om København, i provinsbyerne og på landet så det ganske anderledes ud), og det var øjensynlig en pengerigelighed, der havde sin rod i en svag økonomisk aktivitet. Boernes sammensætning bestyrker denne tanke.

Der var nu først de efterhånden temmelig ærværdige værdipapirer fra slutningen af 18. og de første år af 19. århundrede. De findes stadig i skifterne, men posterne er dog gennemgående meget små, og der kan ikke tillægges disse papirer nogen synderlig betydning. Efterhånden inddroges de iøvrigt, som f. eks. speciebankaktierne, der indkaldtes til indløsning ved bekendtgørelse af 26. okt. 1863. Men der var statspapirer endda i kapitalisternes gemmer. Som pengeanbringelsesobjekter nød de en kvalificeret tillid. Hertil bidrog naturligvis i ikke ringe grad den omstændighed, at staten ikke — bortset fra krigslånene — øgede statsgælden. Kursen på uamortisable kgl. 4 %'s obligationer var

ultimo	1852	99
„	1853	98½
„	1854	97½
„	1855	100¼
„	1856	99¾
„	1857	96½
„	1858	96¾
„	1859	96¾
„	1860	97¼
„	1861	96¾
„	1862	97½

Kreditforeningsobligationerne lå adskilligt lavere, særlig købstadkreditforeningernes.⁸¹

Den store som den lille kapitalist så gerne, at der i hans bo fandtes en hård kerne af sådanne gode papirer, og det kan på ingen måde betragtes som en sjældenhed, når f. eks. partikulier David Heimansen, der døde 1851, havde anbragt en så væsentlig del som 20.000 rdl. af sin formue på 32.000 rdl. i statsobligationer.⁸²

Nationalbankaktier var også eftertragtede. Fhv. urtekrammer Ole Sørensen Wad havde 42.000 rdl. af sin formue på ca. 85.000 anbragt i dem.⁸³ Bagermester Terkel Sivertsen (d. 1851) havde ca. 74.000 rdl. af sine 106.846 anbragt i kgl. obligationer, nationalbankaktier, speciebancaktier og konsignable statsfondsbeviser.⁸⁴ Den meget aktive kapitalist George Ryan undlod ikke at lade både nationalbankaktier og statsobligationer være repræsenteret i sin formue (på knap 1½ million rdl.), nemlig med henholdsvis 53.000 og 32.000 rdl. At „arvetanterne“ i høj grad interesserede sig for disse så anerkendte værdier, kan ikke undre. De spiller en meget stor rolle som bestanddel af deres formuer. Frøkenene Marie Elisabeth Baggesen, Johanne Sophie Owe og Engelche Charlotte v. Voigt,⁸⁵ der alle døde i 1860'erne og efterlod sig betydelige formuer, kan anføres som eksempler blandt mange.

Ved siden af de velkendte papirer var fast ejendom nu som før en skattet pengeanbringelse, selv om det gav nogen ulejlighed at have ejendom, ligesom det i reglen var nødvendigt at disponere over en formue af en vis ret stor størrelse samt at have nogen indsigt i ejendomsforhold for at kunne svinge sig op i husejernes distingverede klasse. I det gennemgåede materiale havde blandt andre følgende en væsentlig del af deres formue anbragt i beboelsesejendomme: stempelpapirforhandler Th. Bentzen (d. 1853),⁸⁶ silke- og klædehandler G. F. Zoff-

mann (d. 1863),⁸⁷ universitetsboghandler Reitzel (d. 1853),⁸⁸ fhv. guldsmed og diamanthandler P. W. Moldenhauer (d. 1864),⁸⁹ forannævnte frøken Owe (d. 1866), møller M. R. Kiøllens enke (d. 1853),⁹⁰ klasselotterikollektør A. Berendt (d. 1860),⁹¹ og højesteretsassessor Jacob Koefoed (d. 1868).⁹² De to sidstnævnte havde betydelige lejeindtægter.

Ved siden af disse gammelkendte pengeanbringelsesmuligheder dukkede der i periodens løb adskillige nye op. 1851 begyndte de to første kreditforeninger deres virksomhed, og flere fulgte efter. Men i vor periode var disse institutioners virke dog ret beskedent, og det varede noget, inden obligationernes soliditet kom til at stå helt klar for det pengeanbringende publikum, hvad der bl. a. fremgår af kurserne på kreditforeningsobligationer i 50'erne og 60'erne sammenholdt med kursen på statsobligationer med samme rentesats.⁹³ Hertil kom Københavns Kommunes Obligationslån, privatbankaktier, jernbaneaktier o. a. Førnævnte Wad (d. 1861) havde ca. 16.000 rdl. af sin 85.000 rdl. store formue anbragt i Jydsk Landkreditforenings obligationer og 2.600 rdl. i kommunale obligationer, højesteretsassessor Koefoed lå inde med både privatbankaktier, sjællandske jernbaneaktier, aktier i forskellige assuranceselskaber o. a. Den allestedsnærværende Ryan ejede for 23.000 rdl. jernbaneaktier, for 11.450 rdl. privatbankaktier, for 9.000 rdl. præferenceaktier i Fredens Mølle, for 3.600 rdl. aktier i bryggeriet Aldersro o. s. v. Guldsmed Moldenhauer ejede for 17.000 rdl. privatbankaktier, for 5.400 rdl. aktier i Københavns private Laanebank, for 4.400 rdl. aktier i De sjællandske Jernbaner samt kreditforeningsobligationer (Østifternes Kreditforening) for 4.000 rdl. Enkelte „arvetanter“ begyndte også at interessere sig for de nye værdipapirer. Den tidlige nævnte frøken Baggesen havde ganske vist anbragt 52.000 af sine 84.000 rdl. i

danske statsobligationer, men hun havde dog også anskaffet sig for 3.700 rdl. københavnske kommuneobligationer, for 1500 rdl. sjællandske jernbaneaktier og for hele 4.000 rdl. søassuranceaktier. Frøken Laurence Giersing⁹⁴ ejede ved sin død i 1864 ca. 13.000 rdl., og deraf stod 1500 i Jydske Landkreditforenings obligationer, medens forannævnte frk. v. Voigt havde 8.000 af sine ca. 62.000 rdl. anbragt i københavnske kommuneobligationer.

Påfaldende er den stigende og efterhånden meget stærke interesse, det københavnske borgerskab viser for udenlandske fonds og aktier. Førnævnte frk. Giersing ejede for 5.000 rdl. norske statsobligationer og for 3.400 rdl. svenske kreditforeningsobligationer, hvad der svarede til mere end halvdelen af hendes nettoformue, og den omtalte frk. v. Voigt ejede for 6.000 rdl. svenske statsobligationer. Højesteretsassessor Koefoed ejede for 10.000 rdl. norske bankaktier, svarende til en ottendedel af hans formue. Dyrslæge Fr. Math. Barfred⁹⁵ (d. 1868), der efterlod sig 14.400 rdl., lå ved sin død inde med en række mindre poster udenlandske papirer, nemlig en amerikansk 6 %'s statsobligation (værdi: 830 rdl.), 3 svenske 5 %'s statsobligationer af lånet 1866 (værdi: 637 rdl. og 2 russiske 5 %'s præmieobligationer (værdi: 358 rdl.). Han ejede desuden for ca. 1.000 rdl. aktier i jernbanen Altona—Kiel, aktier i det Dansk-norsk-engelske Telegrafelskab for et par hundrede rigsdaler, aktier i et par hamborgske banker samt var i besiddelse af en lang række danske værdipapirer af vidt forskellig slags. George Ryan ejede for 10.400 rdl. norske statsobligationer, guldsmed Moldenhauer havde 35.000 rdl. af sine ca. 140.000 anbragt i udenlandske fonds (svenske: 16.000, norske: 7.500, italienske: 6.000 og russiske 5.500). Partikulier J. N. Bierre på Frederiksberg, der døde 1867,⁹⁶ havde i alt 9.000 rdl. anbragt i svenske statsobligationer,

svenske hypotekforeningsobligationer og norske hypotekbankobligationer. Men 9.000 rdl. var nu kun et beskedent beløb for Bierre, der efterlod sig ca. 130.000. Det var også kun at regne for småpenge, når den flere gange nævnte rige frk. Baggesen havde sat 1500 rdl. i norske statsobligationer, eller når bankdirektør H. P. Hansen, hvis efterladte formue var på 39.000 rdl., havde anskaffet sig for ca. hundrede rigsdaler tyske obligationer. Derimod var det ikke småpenge, godsejeren og politikeren P. B. Scavenius (d. 1868)⁹⁷ havde stående i udenlandske værdier, selv ikke i betragtning af, at han efterlod sig ca. 3.310.000 rdl. Han ejede nemlig ved sin død for ca. 382.000 rdl. udenlandske papirer, heraf 128.000 i norske bankaktier, 112.900 i svenske statsobligationer, 48.500 i norske statsobligationer samt norske hypotekbanks- og svenske hypotekforeningsobligationer, obligationer af Stockholm Stads lån og russisk-engelske 3 %'s obligationer. Selv om skiftet efter ham afholdtes i København, hvor han havde bopæl, hører han naturligvis kun i uegentlig forstand til borgerskabet, og med undersøgelsen af hans formuesforhold kommer vi til en vis grad ind på spørgsmålet om godsejernes formuesforhold. Scavenius' økonomiske interesser spændte imidlertid så vidt, at det må være berettiget at tage ham med, også når det københavnske borgerskabs kapitalplaceringer er på tale. Han ejede f. eks. for 76.000 rdl. privatbankaktier — godsejernes ikke ubetydelige indsats ved Privatbankens stiftelse er velkendt⁹⁸ — og han lå inde med jernbaneaktier og assuranceaktier til store beløb, havde en stor forskrivning i en københavnsk ejendom o. s. v., foruden hvad han ejede af jordegods, prioriteter i solgt fæstegods m. m.

Blandt dem, der ejede udenlandske papirer, var også urtekræmmer, senere rodemester Chr. P. Lange (d.

1865).⁹⁹ Han var bl. a. i besiddelse af nogle fransk-østrigske jernbaneobligationer. Foruden dem ejede han en del danske papirer, nemlig aktier i Centralkassen, søassuranceaktier, brandassuranceaktier, Jydske Købstadskreditforenings obligationer, Tivoli-aktier samt aktier i hotel „Phønix“. Endvidere ejede han en tid et papir, der gav udbytte i sterling, formodentlig en dansk-engelsk statsobligation. Alt dette oplyses af en lille bog, han har ført, og som er blevet bevaret og lagt ved akterne til skiftet efter ham. I denne bog har han for tiden 1856—61 dels udarbejdet en årlig kalkule over sine forventede indtægter af disse papirer, dels ført regnskab over, hvad de virkelig kom til at indbringe. Fra 1862 til sin død har han undladt at indføre nogen kalkulation, men har nøjedes med at føre regnskab, hvad der måske havde som årsag, at han fra omkr. 1860 tilsyneladende ikke foretog ændringer i sin beholdning af værdipapirer. Dette regnskab viser lidt om, hvorledes den lille passive kapitalist, der havde anskaffet sig en fornuftigt sammensat kollektion af værdipapirer, på den tid kunne tilrettelægge sin økonomi. Lange var nemlig slet ikke rig. Han efterlod sig ca. 13.000 rdl. og kan derfor i det højeste siges at være nogenlunde velstillet. Tallene for hans kalkulerede indkomst af værdipapirerne og hans virkelige indkomst af dem ser således ud:

	Kalk. indkomst	Virkelig indkomst
1856	788 rdl.	905 rdl.
1857	818 „	758 „
1858	803 „	787 „
1859	756 „	877 „
1860	823 „	1187 „
1861	823 „	911 „
1862		896 „
1863		925 „

Lange har, som det ses, kalkuleret forsigtigt, og det er da også kun de vanskelige år 1857—58, der har snydt ham.

Takket være bestemmelsen i stempeloven af 25. marts 1872 om, at fremmede værdipapirer kunne blive stemplet gratis, hvis de blev indsendt til stempling inden en vis frist, er det muligt at få et nogenlunde korrekt tal for, hvad der på den tid fandtes af udenlandske papirer her i landet. Det viser sig da, at private lå inde med for ca. $53\frac{1}{4}$ mill. rdl. og staten med for ca. $17\frac{1}{4}$ mill. rdl., hvortil bl. a. kom statens tilgodehavender i udlandet, hidrørende fra Hertugdømmernes afståelse og afløsningen af øresundstolden. Alt i alt formodes Danmark da at have haft et bruttotilgodehavende i udlandet på $93\frac{1}{2}$ mill. rdl. og et nettotilgodehavende på ca. 75 mill. rdl.¹⁰⁰ De anførte eksempler fra skifter viser, at det ikke alene var de store kapitalejere, der interesserede sig for den slags aktiver, men at disse også i mange tilfælde spillede en ikke uvæsentlig rolle for de mellemstore og mindre kapitalister ved deres formueplaceringer.

Selv om mulighederne for institutionskredit blev stadig større gennem 50'erne og 60'erne, gik långivningen fra mand til mand tilsyneladende ikke tilbage i omfang, snarere tværtimod. Den voksende velstand gav sig også udslag i en stor långivning til private mod hypotek eller anden god sikkerhed.

Bankdirektør H. P. Hansen, der døde 1861 og efterlod sig en nettoformue på ca. 39.000 rdl., havde udlånt ca. 4.600 rdl. til private. Men det var ingenting i sammenligning med fhv. urtekræmmer Ole Wad (d. 1861). Han havde udlånt i alt ca. 17.000 rdl. til en lang række privatpersoner, og det svarede til omtrent en femtedel af hans efterladte formue. Klasselotterikollektør Abraham Berendt (d. 1860) havde også omtrent en femtedel af sin nettoformue udlånt på tilsvarende måde, tilsammen

24.000 rdl. fordelt på 5 obligationslån. Silke- og klædehandler G. F. Zoffmann (d. 1863) havde ca. 19.000 rdl. anbragt på denne måde, fordelt på en lang række lån. Det svarede til næsten en fjerdedel af hans efterladte formue. Agent Josva From (d. 1860) havde ved sin død 23 udestående private fordringer, hovedsagelig mod sikkerhed i hypotek. I alt beløb de sig til 207.400 rdl., eller næsten halvdelen af hans nettoformue.¹⁰¹ Partikulier J. N. Bierre, Frederiksberg (d. 1867) havde udlånt ca. 51.500 rdl. på denne måde, en væsentlig del af hans nettoformue, der var på 129.000 rdl. Guldsmed P. W. Moldenhauer (d. 1864) havde ydet for 38.500 rdl. private obligationslån, svarende til godt en fjerdedel af hans efterladte formue. Også P. B. Scavenius havde betydelige summer udlånt på tilsvarende måde. For hans vedkommende drejede det sig for en stor del om prioriteter i bøndergods. Frøken Thalia Rothe (d. 1865) havde næsten alle sine beskedne 2.000 rdl. udlånt til slægtninge,¹⁰² og frk. Christine Buntzen¹⁰³ havde ca. en trediedel af sine 35.000 rdl. udlånt mod privat forskrivning, medens frk. Giersing (d. 1864) kun havde 2400 af sine 13.000 og frk. Owe (d. 1866) kun 3.000 af sine 130.000 rdl. udlånt på denne måde. Højesteretsassessor Koefoed (d. 1868) havde kun 5.000 af 81.000 rdl. stående i private obligationer, og helt små poster private obligationslån findes der utallige eksempler på.

Blandt ejerne af private obligationer træffer vi også grosserer George Ryan (d. 1861), og det i den helt store stil. Han havde nogle meget store prioriteter i godser, nemlig

32.881 rdl.	i	Ålykkegård,
82.204	„ „	Øbjerggård,
66.791	„ „	Cathrineholm,
25.688	„ „	Hagedstedgård og
51.377	„ „	Skærvad.

Flere, men gennemgående lidt mindre summer havde han anbragt mod pant i københavnske ejendomme, nemlig

32.250	rdl. i Østergade nr. 53,
5.137	„ „ St. Kongensgade nr. 256,
10.344	„ „ Gl. Amagertorv nr. 2,
18.558	„ „ Gl. Strand nr. 10 og 22B,
20.551	„ „ Kultorget nr. 135 og 136,
36.085	„ „ Nørregade nr. 38,
23.792	„ „ Schønbergsgade nr. 24,
16.440	„ „ Hausergade nr. 224B2 og nr. 216B2,
51.377	„ „ Norgesgade nr. 179A-C,
25.688	„ „ Nørre kvarter nr. 228A,
30.826	„ „ Svaneapoteket,
20.551	„ „ Lille Købmagergade nr. 83 og
4.991	„ „ Nyhavn nr. 26.

Når hertil lægges Ryans vestindiske obligationstilgodehavender på små 100.000 rdl. og gældsbreve af forskellig art til ca. 200.000 rdl. (mange lån var ydet mod håndfået pant; bl. a. synes Ryan at have været interesseret i at modtage aktier i Fredens Mølle som pant) samt de allerede tidligere omtalte aktiver i form af danske og udenlandske fonds og aktier, veksler osv., en ejendom på St. Annæ Plads til 24.000, rigelige kontanter og forskelligt andet, kommer aktivmassen op på det efter datidens forhold kæmpemæssige beløb af 1.525.769 rdl., hvorfra gik passiver til 78.876 rdl. Efter danske mål er der således her tale om en storkapitalist, men man bemærker, hvor betydelig en del af hans formue der er anbragt relativt passivt. Ryan var nok en stor forretningsmand, men især var han dog en stor „obligationsmand“ — for at bruge det af Nathanson anvendte udtryk. Dog disse store penge må være indtjent ved aktiv

indsats; Ryan må have været en af periodens allerstørste københavnske forretningsmænd.

At det i det hele taget var handelsstandens folk, der havde de største fortjenstmuligheder, fremgår klart af boerne. Hvis vi ser på, hvem der var ejere af de største formuer og holder os til boer med en nettoformue på 50.000 rdl. eller derover, er der i alt præcis 100 af dem i materialet fra tiden 1840—65 (cfr. side 622, hvor der anføres 99 fra tiden 1841—65; i 1840 var det eet). Nu er det ganske vist ikke altid lige let at skønne over, hvad der har været afdødes hovederhverv, idet han kan have været flere ting, f. eks. fabrikør og grosserer, hvorfor det foretagne skøn i enkelte tilfælde kan være noget usikkert. For de handlendes vedkommende er det i så mange tilfælde umuligt at afgøre, om de væsentligst har været en gros handlende eller detaillister, at de er behandlet i een gruppe, hvortil også er medtaget bagermestrene, hvoraf flere er meget velstående, idet disses forhold synes at ligge mere på linie med detailhandlernes end med håndværkernes. Ved skifterne efter gifte kvinder er der regnet med mandens erhverv. De store boer fordeler sig da således:

Handlende	45
Embedsmænd, dommere, officerer og læger	19
Håndværkere	9
Fabrikanter	7
Godsejere	6
Vekselerere, sagførere etc.	5
Partikulierer, herunder ugifte kvinder	5
Andre og usikre	4

Gruppen embedsmænd osv. er forbavsende stor, men der er nok her i adskillige tilfælde tale om arvede kapitaler; embedsmændenes løn tillod i al fald ikke større

opsparing. Gruppen fabrikanter omfatter også skibsbyggere, der tillige var redere, samt brændevinsbrændere, der formentlig har haft et udsalg. Den største formue i materialet er Ryans, den næststørste grev A. W. Moltkes (697.988 rdl. foruden fideikommisset).¹⁰⁴

Selv om de fremdragne eksempler og det materiale, der er gennemgået, uden at der har været anledning til at anvende det som eksempel, er af for begrænset et omfang til, at der på grundlag deraf kan fældes endelige domme vedrørende det københavnske borgerskabs formuesforhold, kan man alligevel skimte et mønster.

Der har for det første været en almindelig tendens til at skabe en „hård kerne“ i formuerne. Det har bl. a. sin forklaring i datidens sociale forhold, først og fremmest tidens mangel på social forsorg. Man måtte selv sørge for sin alderdom, man måtte selv drage omsorg for, at der var en reserve til stede, om sygdom eller andre ulykker skulle indtræffe. Men en anden del af forklaringen ligger i borgerskabets almindelige ambition, at holde sig indenfor standens rammer, at bevare standspræget, og hertil hørte, at man honorerede visse krav til klæder, bolig, eventuelt selskabelighed, børnenes skolegang i en betalingskole etc.; sønner skulle sættes i vej, døtre skulle have en passende medgift osv. Man måtte derfor have en passende reserve at trække på. Og endelig skulle man i al fald selv i jorden med manér. Der tales om at have „en nøds killing“, „en æres killing“ og „en tæres killing“. Dertil krævedes en fond af gode, let realisable papirer e. lign., og skulle man kunne sove trygt om natten, skulle det være af de papirer, der var indarbejdet i den almindelige bevidsthed som helt og fuldt sikre, altså f. eks. statsobligationer, nationalbankaktier o. lign. Grænsen for, hvor lille denne fond kunne være, bestemtes naturligvis af individuelle problemer, men den burde i hvert fald være så stor, at den kunne sikre ejerens

eksistens, om han blev uarbejdsdygtig, f. eks. på grund af alder. Regner man med, at en faglært arbejder i København omkring 1860 havde en årsindtægt på ca. 325 rdl.,¹⁰⁵ en indtægt som man formentlig må have kunnet forsørge en familie med under tarvelige forhold, vil det sige, at en borger, som ønskede at sikre sig og sin familie en levestandard, der i hvert fald ikke lå herunder, i tilfælde af uarbejdsdygtighed, måtte lægge lidt over 8.000 rdl. hen i 4 %'s papirer, og ønskede han at sikre sig en reserve, der ikke alene garanterede det nødvendigtste, men også sigtede mod at muliggøre en mere standsmæssig levestandard, selv om erhvervsindtægterne skulle svigte, da var han nødt til at henlægge papirer med en betydelig større renteafkastning.

For det andet var de krav, den enkeltes erhverv stillede til udnyttelsen af hans formuekapacitet, en afgørende faktor. Den aktive handlende ville næppe kunne overkomme andet med sin formue end at holde et tilpas stort varelager, yde nødvendig kredit osv. Hos ham trængte grænserne for den fuldt aktiviserede kapital ofte helt ind på livet af nødsstillingen. Når man ved gennemgangen af de mange fallitboer fra 1857-krisen (i det behandlede materiale ca. 40) ser boernes 2—3 nationalbankaktier eller husejerkreditkasseobligationer forsvinde i det store sug af utilfredsstillende vekselforpligtelser, ja, da mere end aner man den store familiesorg.

Men for den borger, der ikke havde aktiviseret en alt for væsentlig del af sin kapital i sin virksomhed, og som havde sikret sine reserver, bød datidens investeringsforhold på en række fristelser og besværligheder. Til fristelserne hørte bl. a. aktierne i industrien o. a., og i begyndelsen af 1840'erne ser vi københavnernes i stort tal kaste sig ud i denne fristelse — og brænde fingrene. Andre fristende tilbud viste sig mere givtige. Det gjaldt nyheder som kreditforeningsobligationer, jernbaneak-

tier, bankaktier o. m. a. Til besværlighederne hørte utvivl-
somt ofte de private lån. Kilderne dækker nådigt over
den sum af intriger, fornærmelser, ængstelse, ydmy-
gelse og ubehageligheder af mange slags, som den pri-
vate långivning må have medført for såvel låntagerne
som — utvivlsumt også — for långiverne. Men disse be-
sværligheder var nødvendige, også fra et samfundsmæs-
sig synspunkt. Man bygger ikke erhverv op, og man
holder ikke et samfundsmaskineri i gang ved udeluk-
kende at investere i guldrandede papirer. Erhvervslivet
havde brug for de private lån, hvadenten disse blev ydet
i form af forskrivninger mod sikkerhed eller ved diskon-
tering af vekslers. Men det må have været en alvorlig
hemsko, at de private lån ydedes indenfor snævrere
kredse, hvor mange andre hensyn end hensynet til pro-
duktiviteten må have gjort sig gældende.

Det, der er kommet frem under denne undersøgelse,
og som i særlig grad understøtter tanken om, at perioden
i nogen grad var passiv, initiativløs, er konstateringen
af de betydelige kapitalmængder, der holdtes i reserve
i form af solide, lavtforrentede papirer og således på en
måde må siges at have ligget mere eller mindre „døde“,
samt konstateringen af, hvordan man investerede, når
såvel forretningens som reservernes behov var dækket.
Her kommer de store mængder udenlandske værdipapi-
rer ind i billedet som noget temmelig betænkeligt. Det er
foruroligende, at et lille land, fattigt på råstoffer, fat-
tigt på industri, uden nævneværdige muligheder for
fragtindtægter og med en beskeden transithandel, men
med en voksende befolkning, over en periode på 30 år
tilsyneladende i jævnt tempo øger sin ejendom af uden-
landske værdipapirer. Man forstår godt, at en og anden
nationaløkonom kunne føle sig utryg ved udviklingen.
For hvor var det-danske initiativ henne, som skulle have
udnyttet disse værdier? Var der da ingen hjemlige inve-

steringsmuligheder for dette kapitaloverskud? De penge, som „obligationsmændene“ gemte hen i guldrandede papirer, kan ikke have skabt alverden af beskæftigelse og fortjenstmuligheder for den brede befolkning.

NOTER

1) M. L. Nathanson, Om Klagerne over Næringsløshed (1838) 126 ff.

2) Anf. værk 138 ff, cfr. 40 m. fl. st.

3) A. Rubow, Nationalbankens Historie 1818—78 (1918) 266.

4) A. F. Bergsøe, Motiveret Udkast til en Creditforening for danske Grundbesiddere (1839) 46 f.

5) Nathanson, anf. værk 141.

6) A. F. Bergsøe, Den danske Stats Statistik IV (1853) 367.

7) Nationalbankens Hist. 1818—78, 272.

8) C. Nyrop, Meddelelser fra Industriens Omraade (1876) 212. R. Willerslev, Studier i dansk industrihistorie 1850—80 (1952) 209.

9) Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik I (1885) 716 f.

10) Ernst Andersen, Kreditkassen for Husejerne i København (1947) 68 f.

11) M. L. Nathanson, Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Statshusholdning (1844) 1007.

12) Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik I, 711.

13) Kjeld Winding i København. Fra Boplads til Storby (v. Harald Jørgensen) (1948) 450.

14) Rubow, anf. værk 270 f.

15) LA. Kbhvn. Hof- og stadsrettens eksekutor- og kommissarieskifter, grupperne 15—36 incl., samt LA. Kbhvn. Københavns amts ekstraordinære boer, de 23 ældste, der ligger indenfor perioden 1840—70. — I alt omfatter det behandlede materiale 674 skifter fra tiden 1840—65, som er den periode, hvorom undersøgelsen i det væsentligste har drejet sig. Af disse har 475 endelige opgørelser. Desuden er i behandlingen inddraget 80—90 skifter fra før 1840 og nogle stykker påbegyndt efter 1865. Ved et skiftes årstal forstås det år, i hvilket det er påbegyndt. — Eksekutor- og kommissarieskifterne er i det følgende citeret EKS efterfulgt af en brøk, hvis tæller er gruppenummeret, medens nævneren angiver skiftets nummer indenfor gruppen. Skifterne i dette arkivfond har ikke været henlagt strengt kronologisk. I samme gruppe kan findes

skifter, hvis begyndelsesår ligger både 20 og 30 år mellem hinanden. Skifternes afslutningsår har tilsyneladende i noget højere grad end begyndelsesåret været afgørende for deres anbringelse, men heller ikke dette har dog været konsekvent bestemmende.

- 16) EKS 15/53, 15/115, 16/45, 23/43, 15/22, 15/5, 17/4, 15/45.
- 17) EKS 15/24.
- 18) EKS 15/26.
- 19) EKS 15/33.
- 20) EKS 15/76.
- 21) EKS 15/10.
- 22) EKS 15/15.
- 23) EKS 15/30.
- 24) EKS 15/14.
- 25) EKS 15/20.
- 26) EKS 15/56.
- 27) EKS 15/47.
- 28) EKS 15/94.
- 29) EKS 15/66.
- 30) EKS 15/59.
- 31) EKS 23/46.
- 32) EKS 27/24.
- 33) EKS 23/40.
- 34) EKS 24/6.
- 35) Trap, Danmark (5. udg.) III passim.
- 36) EKS 15/115.
- 37) EKS 19/14.
- 38) Axel Nielsen o. fl., Dänische Wirtschaftsgeschichte (1933) 486.
- 39) EKS 15/116.
- 40) EKS 15/22.
- 41) Om spekulationen i indløsningsrettigheder se Willerslev, *anf. værk* 208 f.
- 42) Topsøe-Jensen og Marquard, Officerer i den dansk-norske Søetat II (1935) 584 f. Værkets oplysninger om Søbøtters økonomiske vanskeligheder stemmer dårligt med det her fremdragne.
- 43) Kbhvns. amts ekstraordinære boer nr. 20.
- 44) Stds. nr. 21.
- 45) EKS 16/54.
- 46) Dansk Biografisk Leksikon XIV (1938) 55.
- 47) EKS 16/14.
- 48) Frdn. af 5. jan. 1813 § 21. Cfr. Sigurd Jensen i Laanerenten v. P. Nyboe Andersen (1947) 98 f.
- 49) EKS 15/60.

- 50) EKS 15/18.
 51) EKS 15/43.
 52) EKS 15/49.
 53) EKS 15/79.
 54) EKS 16/22. Helt præcis opgørelse foreligger ikke.
 55) EKS 15/3.
 56) EKS 15/69.
 57) EKS 15/111.
 58) EKS 15/103.
 59) EKS 25/22.
 60) Hist-stat. Fremstilling af Danmarks National- og Statshuus-
 holdning 1006 f.
 61) Ernst Andersen, anf. værk 69 ff.
 62) EKS 15/53.
 63) Om Klagerne over Næringsløshed 141.
 64) Motiveret Udkast ... 47.
 65) EKS 25/4.
 66) EKS 34/23.
 67) EKS 19/14.
 68) EKS 15/115.
 69) EKS 17/4.
 70) EKS 16/45.
 71) EKS 23/44.
 72) EKS 16/35.
 73) Axel Nielsen, Industriens Hist. i Danm. III. 1. (1944) 204.
 Laanerenten 114 ff.
 74) EKS 30/18. Cfr. Dansk Biografisk Leksikon XX (1941) 332.
 75) EKS 25/21.
 76) Kbhvns. amts ekstraord. boer, u. nr.
 77) Marius Vibæk, Den danske Handels Hist. (1932—38) 361 f.
 78) Willerslev, anf. værk 192 m. fl. st.
 79) Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik I, 711.
 80) Anf. værk 24.
 81) Troels Glud, Kreditforeningsinstitutionen i Danm. (1951) 43,
 58.
 82) EKS 26/5.
 83) EKS 34/1.
 84) EKS 25/18.
 85) EKS 36/37, 36/36 og 36/23.
 86) EKS 25/19.
 87) EKS 34/8.
 88) EKS 27/23.

- 89) EKS 36/9.
 - 90) EKS 25/18.
 - 91) EKS 31/31.
 - 92) EKS 38/51.
 - 93) Glud, anf. værk og anf. sider.
 - 94) EKS 36/33.
 - 95) EKS 30/48.
 - 96) Kbhvns. ekstraord. boer, nr. 50.
 - 97) EKS 39/2.
 - 98) Jul. Schovelin, Privatbanken (1907) 8.
 - 99) EKS 34/3.
 - 100) Falbe-Hansen i Nationaløk. Tidsskr. II (1873) 424 f og XXX
(1892) 13 ff. R. Willerslev, anf. værk 193.
 - 101) EKS 38/47.
 - 102) EKS 36/11.
 - 103) EKS 33/17.
 - 104) EKS 35/3.
 - 105) Jørgen Pedersen, Arbejdslønnen i Danm. (1930) 101.
-

Et vue over Nordisk Film.

DET KØBENHAVNSKE HOLLYWOOD

Af ARNOLD HENDING

Medens det endnu ikke er opklaret, *hvem* der er filmens fader (en præsentabel række fædre fra flere lande synes at bejle til æren), ved man, at en fremsynet mand, Clément Maurice 28. december 1895 aabnede verdens første filmteater i Paris, og at København om foråret bød paa fremvisning af de første levende billeder i en prunkløs bio paa Halmtorvet, den nuværende Raadhusplads. Man ved ogsaa, at det var kgl. hoffotograf Peter Elfelt, der scorede det filmiske førstemaal i juli 1903 med den tragiske bagatel „Henrettelsen“.

Der *havde* været drejet levende billeder forinden, af A. J. Gee, Elfelt o. a., men det havde været aktuelle film

Illustrationerne er fra forfatterens film-arkiv.

og glimt af sceniske koryfæer, ja saagar en affotografering af tarantellen af „Napoli“ og bidder af „Den lille havfrue“, men altsaa film uden handling.

Alligevel bliver det nødvendigt at udnævne Elfelt til Danmarks første filmproducent. Men han blev meget snart overskygget af Ole Olsen, der evnede at sætte flo- den af danske film i drift og med rette for eftertiden vil kunne staa som stumfilmens dominerende personlig- hed. Den senere saa mægtige generaldirektør havde før sit filmiske rendez-vous haft en nok saa bevæget fortid. Det maa vel anses for nogenlunde kendt, at denne Olsens start i livet var den mest beskedne. Han var søn af en fattig husmand — og hans barndom havde været en kæde af barske dage, som vogterdreng paa egnen om Vallekilde. Vi ved fra hans erindringer, at drengen for- stod at digte dagene lysere, end de var. Ved ogsaa, at han havde faaet fantasiens naadegave — og at han til- lige tidligt lærte at bruge sine hænder. Ole Olsen vidste allerede fra sine første ungdomsaar, at han *maatte* ud af fattigdommen. Han kom det. Ikke ved held alene, men ved energi og opfindsomhed. Forinden havde han været ungtjener, kulleemper og markedsgøgler, ja, var endda i reklamen blevet betegnet som „Danmarks Bar- num“. Han bliver omkring aarhundredskiftet ejer af Malmö Tivoli og lancerer her, uden held, de levende billeder, men tabte ikke troen paa filmen. I 1905 aabner han sin beskedne bio i Vimmelskaftet. Han føler sig imidlertid meget snart skuffet over repertoiret og be- slutter saa, at han selv vil producere film. Han faar fat paa et par kukkasser og debuterer med sig selv ved haandsvinget af nogle meter af Christian IX i Slotskir- ken, hvor majestæten laa paa *castrum doloris* — og drejer selv — senere — hele ligtogets rute. Han fort- sætter med at optage aktuelle billeder og smaa hand- lingsfilm, før han, 6. november 1906, stifter Nordisk

Films Compagni og faar borgerskab som producent. Om sommeren har Ole Olsen ladet indspille en lille buket film med handling, to af dem med den senere berømte Jean Hersholt og med improvisator Louis Halberstadt som instruktør. I Valby Mose har han omsider fundet en velegnet plads til allehaande optagelser, og her, paa et trægulv med plankeværk omkring begynder man. Det var naturligvis smaating, man optog, og næsten alle, der var med i de dage, var rent ud sagt analfabeter paa kunstneriske og tekniske omraader, men en verdensproduktion var uimodsagt ved at fødes.

Kan det undre noget menneske, at det var en mærkelig forsamling af pionerer, der skabte det første aars produktion, anført af den forhenværende sergent Viggo Larsen. Bortset fra Storm Petersen og bugtaler Gustav Lund var alle filmens tropper anonyme størrelser. Man gik uden gran af højtid til dagens arbejde i mosen og haspede et drama eller et lystspil af paa een eller to dage. Og ingen anede, at man var med til at lave verdenshistorie!

Et brevkort var drejebog! Dekorationerne var malet paa maskinpapir og heftet op paa stolper — saa det skete, at grevens salon blafrede søsygt, medens kameraet drejede. Atelier ejede man ikke. Alt blev de første to sæsoner optaget under aaben himmel. De *rigtige* skuespillere holdt sig fornemt tilbage fra den saakaldte kukassekunst, instruktørerne ligesaa — men alligevel groede det anelsesfuldt, hvor filmerne virkede.

Af den første sæsons 43 optagelser var „En gammel underofficers ære“ den længste med sine 240 meter. Men ogsaa Ole Olsens egen film „Fiskernes liv i norden“ maa drages frem, bl. a. fordi man her for første og velsagtens ogsaa eneste gang i dansk films historie oplevede det særsyn, at se filmens helt — Viggo Larsen — posteret paa tre fremtrædende poster. Ikke alene spillede han fiskeren, der omkom i bølgerne, men maatte ogsaa — for

prisbillighedens skyld — agere med i eget ligfølge og til sidst vise sig som præsten, der talte ved sin egen begravelse!

Med let maskering ordnedes sligt i det vaarkaade og sparsommelige Hollywood.

Og der var tempo i de første filmeres tilværelse. I 1907 naar man op paa 57 handlingsfilm, og nu er det ogsaa klassikerne, der maa holde for. Man drejer „Jeppe paa bjerget“, „Dansen paa Koldinghus“, „Der var engang —“, „Trilby“, „Hjortens flugt“ og hele tre film over H. C. Andersens eventyr. I tilknytning til disse sidste tre udtaler Viggo Larsen: Det bedste ved min stilling var, at jeg i min fire-dobbelte egenskab af forfatter, dramaturg, instruktør og skuespiller var fuldkommen suveræn. Direktivet, hvorefter jeg arbejdede, var: Det skal gaa hurtigt, det maa ikke koste noget, og filmen maa ikke være over 165 m. Man tænke sig hele „Fyrtøjet“'s handling trængt sammen paa 165 m: altsaa ca. 8 minutters foreføringstid. Man kan ikke engang læse det fra bladet paa den tid.

Man filmede altsaa baade Holberg, Drachmann og Chr. Winther og en lille suite af eventyrdigteren, men sæsonens clou var alligevel et saakaldt „barbermanuskript“ — „Løvejagten“ —, der, hvad kopiantal angik, slog alle rekorder og mere end det: aabnede det amerikanske marked for dansk produktion.

Af alle optagelser fra dansk films egentlige barndom blev historien om dramaet paa øen Elleore i Roskilde Fjord den mest omtalte — ogsaa paa de store karavaneveje.

Og slet ikke fordi den paa noget punkt ragede op over den øvrige produktion — og slet ikke over en film som „Bjørnejagten“ fra aaret derpaa (der indbragte Nordisk guldmedaille og ærespris paa en international udstilling i Hamburg), men mest fordi den hentede sig en enorm

publicity ved at blive forbudt af Alberti, og saa naturligvis ogsaa fordi den skildrede en safari. Løver var endnu ikke blevet daglig kost paa det hvide tæppe. I dag kan vi sagtens smile overbærende, naar vi tænker paa tallerkenøen Elleore og de paa øen anbragte „afrikanske“ palmer, men dengang var slig en gestus noget sensationelt og pirrende. Den solgtes i 259 kopier!

Den gamle løvehistorie, der er bevaret omtrent i sin fulde længde, vil, hvis den køres i dag, berede publikum et saa overraskende syn som en søgaaende løve! Da løvejæger Larsen ramte løve nummer 2, sprang den ud i fjorden! hvilket vel tør siges at være et zoologisk fænomen. Derude i bølgerne fik det stolte dyr det dræbende skud.

Og da nu justitsministeren havde forbudt filmens optagelse — et forbud, Ole Olsen trodsede — og derpaa forbød dens fremvisning, skete der det, at danskeren lod „Løvejagten“ have ur-premiere i Malmö — og hertil valfartede saa hans landsmænd.

Det er ganske interessant at finde de gamle aviser frem og se, hvor sparsomt man i hine tider omtalte de levende billeder. Selvfølgelig var der ikke det, man forstaar ved anmeldelser af biografernes hastigt skiftende repertoire — de kom i grunden først op i tyverne — men nu og da beskæftiger pressen sig dog alligevel med den unge og lukrative industri.

Da „Under enevælden“ drejes, hedder det et sted: Et langt optog af lukkede drosker kom kørende, og ud af dem myldrede nogle besynderlige karnevalsklædte damer og herrer, drabelige riddere i vams og med sværd ved lænd, skønjomfruer i brogede dragter — det mærkelige selskab forsvandt i en slotsgaard, hvor man lidt efter lidt blev vidne til en hel lille komedie. Der blev ageret og arrangeret og skudt med geværer. Snart var man i haven, snart paa vindebroen, snart atter i slotsgaarden. Men sta-

dig var Rosenborgs røde mure baggrundsdekorationen. Da „komedien“ var til ende, forsvandt de agerende atter i droskerne, som rullede ilsomt bort, medens publikum stod og saa forbavset ud.

Det er rigtigt, som det er sagt, at Storm Petersen ung og uberømt var mosens enfant terrible, at han foruden at spille komedie tegnede og digtede for 5 kroner pr. travl arbejdsdag, men tid efter anden kom ogsaa andre unge sceniske navne til. Purunge Oda Alstrup var med i det tidlige eventyr i Valby og spillede baade Sven-galis offer i „Trilby“ og den saa attraktive Kameliadame, og yderligere kom fra byens og provinsens scener Clara Nebelong, Axel Boesen og Carl Alstrup.

Men verdensberømmelsen kom nu ikke til at genere det energiske førstekuld af filmere; thi paa datidens lærreder stod der intet om, hvem der spillede i optagelserne og naturligvis slet ikke, hvem der havde skrevet eller iscenesat produktionen. Derimod prangede navnet „Great Northern Film Co.“ paa den hvide dug. Saa vil energiske „rygter“ vide, at man i en film som „Gustav Vasa“ saa en højst uhistorisk cykle op ad en mur — og en sifonflaske stillet op foran Holbergs Jeppe. — Det er nok muligt, slige fejltagelser har fundet sted — men hverken paa celluloidmeterne eller de faste plader kan man skue slige anakronismer. Derimod husker den opmærksomme, at slotssalen fra „Der var engang —“ ogsaa var anvendt i „Kameliadamen“. Men hvad gjorde dog det? Det generede heller ingen, at man i „Slavindens flugt“, der foregik i Berlin, nikkede genkendende til Københavns egen banegaard.

Ulige mere bemærkelsesværdigt var det i en cirkusfilm at se cirkusgæsterne malet paa et kæmpelærred i billedets baggrund. For prisbillighedens skyld!

Det var ogsaa det *usle mammons* skyld, at man lod de fleste film indspille paa de valbyske veje og i Sønder-

marken — hvadenten filmene udspillede i russiske, engelske, tyske eller spanske omgivelser.

Fotografen Axel Graatkjær, der drejede det meste af fire aars produktion i filmens barndom — og det er foreløbig den, vi taler om — fortæller bl. a., at Søndermarken var „arenaen“ for *talrige* stumfilm. Her optog man „Fra rokokotiden“ og „Ridderen af Randers Bro“, og her lavede man lystelige farcer, og her duellerede man i fornemme film og henrettede i rystende tragedier.

Det spørgsmaal trænger sig paa: Hvad om de indsigtfulde kunstnere og instruktører med deres erfaring og kultur havde stillet sig paa filmens parti fra første færd?

Lod de ikke teatrets lille gøglende bror passe sig selv? Rent økonomisk var det i det mindste revnende ligegyldigt, om filmen og kunsten giftede sig — dengang — thi allerede i 1907 og 08 sælger Nordisk for 1 million kroner filmmeter til landene udenfor Danmarks grænse.

Ole Olsen siger: Jeg sælger daglig op til 6000 meter, men kunne omsætte det dobbelte, hvis min fabrik var større. Den bedste kunde er de nordamerikanske fristater. Hver maaned sender jeg for 45.000 kroner derover. Paa amerikabaadene forbavses man, naar vi kommer med vore kasser, der er assureret for 30.000 kroner.

Vi havde altsaa succes. Ole Olsen mente, at det var, fordi vi havde mere forstand paa at vælge motiver.

Alligevel er det med blandede følelser, man lejlighedsvis genser disse fjerne film. Man synes jo nok, at de agerende gebærder sig alt for voldsomt og vrider ansigter og gør pantomimebevægelser ud over al ønskelig maade. Men der er ingen paaviselig grund til at negligere pionerernes aktivitet. De skubbede dog filmens vogn det første og vanskelige stykke vej frem. Og frem for andre maa der være en cadeau til Viggo Larsen, der senere, i Berlin, hentede sig nimbus om sit virke.

Saa tidligt som i 1909 kommer „vejromslaget“. Dette

aar er optagelserne oppe paa 83 numre. Man er endnu i „barbermanuskripterne“s lidet aandfulde vold — men en kursændring er umiskendelig. Nu filmer baade Petrine Sonne, Holger-Madsen, Holger Rasmussen og Oscar Stribolt — ligesom metermaalet paa en film er øget, og i et glimt dukker Johannes Meyer og Agnes Thorberg-Wieth frem paa valpladsen, oven i købet i en digters værk — Sophus Michaëlis' „Revolutionsbryllup“. Kunsten forbereder — i al beskedenhed — en fanfare.

Ole Olsen er endnu et stykke tid ene paa det hjemlige marked, og han øser med veloplagthed sin underholdning ud over landene. Man er mindre litterær end tidligere, men det spores, at man gaar omhyggeligere til værks med produktionen. Man har allerede gjort erfaringer. Men noget egentlig kunstnerisk arbejde synes ikke at være stablet paa benene i det nu rejste første atelier, bortset fra Michaëlis' manuskript, hvis muligheder for en storfilm tiden ikke var moden til at kunne honorere fyldestgørende. Der filmes paa livet løs. Man hasper Dr. Nicola af i flere omgange, drejer Nat Pinkerton og en saa solid træffer som „En kvinde af folket“ — og en anelse af værdi fornemmes vel egentlig kun i den 308 meter lange „Paul Vangs skæbne“ med Elith Pio i løfte-
rig udfoldelse.

I en bagatel „Droske 519“ debuterer August Blom, den mand, der faa aar senere skulle blive firmaets toneangivende instruktør og kunstneriske chef.

Det mest generende for os, der filmede saa ofte paa fremmede omraader, siger Blom i et interview, var dog horderne af nysgerrige, der kom med tilraab og stemningsødelæggende bemærkninger. Det kunne ogsaa være svært at gribes, naar man i en slavehandlerfilm move-
rede sig i en kolonihave i Valby.

At det var forfærdeligt at se sig selv paa film, har jeg ikke været ene om at berette, men værre var det — alt-

saa i mine senere aar paa Nordisk — baade at skulle gennemlæse manuskripter, iscenesætte og udbetale forskud! Mange af os arbejdede i døgndrift. — Men det glædede naturligvis os pionerer at se vore film gøre erobringer og oven i købet vinde gehør i pressen. Sporadisk kom der smaa anmeldelser. I mange aar gemte jeg nogle af disse fjerne skrivelser fra 1909—10, da det hele egentlig tog form. I det engelske blad „The Stage“ var der bl. a. en længere artikel om „Den graa dame“, jeg vistnok medvirkede i som politibetjent. Der stod: Hver begivenhed i dette billede er ypperligt udført, og det vil gribe alle, som ser det. —

Det er 1000 aar siden. Det var i 1910.

Nu synes det, som om *alle* har opdaget det filmiske Klondyke. Nordisk sætter produktionen i vejret og faar præsteret 118 film — maaske ogsaa animeret til stordrift af et par opdukkende konkurrenter. Den mest emsige er Søren Nielsen, der kommer fra markederne med et hjerte af guld, men uden gran af interesse for kunsten. Film er metervarer. Basta! Vel er han den, der, efter valbymatadoren, laver flest folkelige sager, men urovarslerne lyder mere faretruende fra Aarhus, hvor man fabrikkerer slagnumre, og fra selskabet „Regia“ paa strøget, der knytter en række sceniske idoler til deres virksomhed — men alligevel er det det, der strømmer fra Hollywood bag Valby Bakke, som fænger i alle de riger og lande. Det danske marked synes heller ikke nu at spille nogen synderlig rolle for Nordisk. Fabian er datidens danske Chaplin. Han sendes ud i serier og gør lykke, et par omgange Sherlock Holmes stimulerer salget paa det store marked, og de saakaldte „kunstfilm“ som f. eks. „Samvittighedens stemme“ øger firmaets ry. Man studser endog i bladene. Thi en film som den nævnte spillede *ude-lukkende* af kunstnere fra Det kgl. Teater. Sligt var ikke hverdagskost i 1910.

Det var netop i disse dage, de københavnske teaterdirektører officielt tilkendegav, at de ikke ønskede deres skuespillere anvendt paa film. Kun nationalscenen saa stort paa sagen. Nu hed det i ny-indgaaede kontrakter: Kun de sceniske kunstnere, der er gagerede med under 2000 kroner, har tilladelse til at optræde hos konkurrenten! De andre maa indhente speciel tilladelse. I bladet „Dannebrog“ hed det, at det jo netop var de skuespillere paa *over 2000 kroner*, som publikum brød sig om at se!

Poul Reumert, der, medens striden stod paa, spillede sin debutrolle i „Afgrunden“, siger i et interview: Jeg fik i sin tid uden vanskelighed en saadan tilladelse af direktør Lindstrøm, og han fortsætter: I hvert enkelt tilfælde, hvor vi opfordres til at medvirke ved filmforetagender, maa vi spørge: Skader det, eller skader det ikke? At gaa med til at lave konkurrence til os selv ville være for taabeligt. Direktør Hjalmar Davidsen, der financierede „Afgrunden“ og var direktør for bioen, der spillede filmen, siger i samme blad, at teaterdirektørernes stilling er et udslag af pæredansk stupiditet. Han fortsætter: Thi sæt nu, at f. eks. folk netop ved at se en bestemt kunstner i film, fik lyst til *ogsaa* at se ham eller hende in natura. Det ville jo direkte *gavne* det paa-gældende teater.

I dette filmens første feberaar og tillige den unge kunststarts maaske mest skelsættende — altsaa i 1910 — hvor det naive og det banale paa en vis maade sang sin svanesang, er det interessant at høre Ole Olsens bemærkninger til striden teater contra film. Olsen er fattet, da journalisten kommer med spørgsmaalet om, hvad *han* vil gøre, og svarer: Jeg vil hede de paagældende kunstnere og kunstnerinder om at komme ud og være hos mig! Jeg engagerer dem ganske ligefrem; thi i længden er det selvfølgelig billigere at have disse dyre kræfter fast hele aaret eller pr. sæson end pr. optræden. Vil

teatrene ikke have dem, kan de komme ud til mig i Valby — vi har nu to store optagelsesteatre. Journalisten spørger: Har De raad til at betale saadanne gager? — og Olsen siger frygtløs: Vi har et større budget end alle de københavnske teatre tilsammen. Vore daglige udgifter er 3500 kroner. Nej, vi har intet at frygte. Efterhaanden vil alle teatrenes hovedkræfter gaa over til os, og det bliver saa *vor* sag at spørge, hvorledes de (teatrene) vil klare sig i fremtiden. —

Teatrene klarede sig — men som Ole Olsen forudsagde, at de store kunstnere ville søge filmen, saadan kom det jo til at gaa. I 1910 filmer næsten alle de, der havde syntes, at det at filme var at stige nedad: Johannes og Adam Poulsen i Thomas P. Krag's „Et gensyn“, Martinius Nielsen i „Kean“, Clara Wieth i „Elskovsleg“ i selve Herman Bang's iscenesættelse, Valdemar Psilander debuterer i Oscar Wildes „Dorian Grays billede“, Asta Nielsen i „Afgrunden“ — Peter Fjelstrup ses i „Amatørtysten“ og Oda Nielsen i „Madame X“. Og endelig producerer man i Valby (og Helsingør) William Shakespeares „Hamlet“.

Bare denne buket af nævnte film og kunstnere, og bemærk ogsaa forfatterne, er jo som festklange til det, der skulle komme, medens kunsten, denne lysende blanding af aand og teknik, skulle fuldbyrdes i en langsom skabelsesproces. København er den nordiske films hovedstad, det er her, det store felttog sættes igang, selv om det ryster staden, at man sender den aarhusianske „Den lille hornblæser“ herover med Christel Holch, og lancerer Aage Fønss som konge i „En helt fra 64“, der begge er træffere med kø-vifter foran de teatre, der spiller disse nationale udfoldelser.

Det gaar den jydsk slavehandlerfilm paa samme maade. Den tromler et præsentabelt antal af andre danske film ned — men ansporer ogsaa marskallerne i

Valby til bedrift i samme lyssky omgivelser. „Den hvide slavehandel“ produceres i 1910 og gaar ud i verden i en vrimmel af kopier, men først efter en meget kølig „prolog“. Ole Olsen skriver i sine erindringer om dens vanskelige premiere for 40 teaterejere i Berlin. Der var ingen af de to snese biofolk, der turde binde an med dette filmiske monstrum (paa 603 meter). Selv om man var fængslet af selve historien, fandt man den *for* lang. Men Olsen havde sin egen maade at ordne den slags sager paa. Da han overfor en biografejer dekreterede, at *hvis* ikke vedkommende satte filmen op, ønskede Nordisk ikke mere at betragte ham som kunde — hjalp det. Saa stor var selskabets magt i de dage. Filmen kom op, og, kort fortalt, gjorde den ovenud furor.

Et maaske barmhjertigt mørke har lukket sig over de fleste af de stumme meter. Johannes Meyer i „Revolutionsbryllup“, Frederik Jensen som grosserer i „København ved nat“, Carl Alstrup som russisk officer i „I det røde lys“ og Otto Lagoni som selskabsherre i „Gadeoriginalen“ ... Alle er endt som skosværte — men tre film fra 1910 maa alligevel i projektørlyset, nu saa mange aar efter: „Hamlet“, „Dorian Gray“ og „Afgrunden“. Shakespeare, Wilde og Urban Gad. Det er dog en trio, der er værd at standse op ved. Ole Olsen havde ikke *flair* for de saakaldte kostumefilm — og fik det aldrig — han ønskede helst film fra de fornemme cirkler, og da han efter lange overvejelser gav sit minde til optagelsen af „Hamlet“, var det paa den betingelse, at filmen kun maatte være paa *300 meter!* Redaktør Oluf Jensen, Helsingør, havde tilrettelagt det vældige stof og leveret et manuskript paa *16 maskinskrevne sider*. Det blev Emilie Sannom, der fik lejlighed til at spille Ophelia op til den første udenlandske gæst paa valbyarealet, tyskeren Alwin Neuss, som prins af Danmark.

Nu skulle altsaa Nordisk have en enestaaende chance for at sætte verdenslitteratur paa strimmel. August Blom blev kaaret til iscenesætter. Det siges, at filmen, som den var fra Bloms haand — den blev jo desværre beklippet

Det sidste billede af dansk films største charmør,
Valdemar Psilander.

indtil det katastrofale — var rig paa maleriske momenter, men da den endelig, i forkortet stand, havde premiere, græd baade Oluf Jensen og Blom deres modige taarer. Ak, de skønne spildte kræfter. Ole Olsen havde bremset en verdensfilm!

Heller ikke Wildes „Dorian Grays billede“ blev nogen

sukces, skønt gode teaternavne stod i billedernes centrum. Filmen blev optaget paa et atelier paa en fjerdesal i Jorcks Passage under uhyre primitive forhold . . . Kvindernes senere saa forkælede hjerterknægt, den unge gude-skønne „græker“ Psilander, traadte her sine første skridt paa filmens jord, og fotografen M. A. Madsen, der var den første, som „satte lys“ paa ham, siger mange aar senere: Jeg anede fra første færd, at denne unge dagmar-teaterskuespiller uden synderlig glorie en dag ville distancere de øvrige elegante herrer, for han ejede roens naadegave og var fra første øjeblik „dus“ med kameraet.

Der findes ikke saa meget som eet billede fra denne „historiske“ film, der indbragte den senere krøsus 300 kroner, og i bladene, oktober 1910, staar der ikke eet eneste ord om Psilander. Han var endnu ikke blevet stof. Politiken skrev bl. a.: — i hovedrollerne medvirker Adam Poulsen, Malberg og Clara Wieth. Udførelsen er saaledes paa de bedste hænder . . . Et andet blad taler om filmens stærkt dramatiske scener, ja, endog om kraftige og nervepirrende. — Nok om det: Her stod altsaa filmens unge konge frem og ikke mere periferisk beskæftiget, end at man fra anden side inklinerede for denne *star* in spe.

Der kom til at staa anderledes gny om Urban Gads førstefødte „Afgrunden“, der en maaned før var rullet i det sagnagtige „Kosmorama“. Det blev Asta Nielsen, den paa scenen oversete, der fik hovedrollen. Der er skrevet saa kilometerlange spalter om denne film, at det egentlig maa være nok at fastslaa, at med denne sin første opgave aabnede den unge kunstnerinde med de udtryksfulde øjne berømmelsens dør paa klem. Resten af hendes eventyr fik næring i den berlinske filmverden, naar man da ser bort fra kortvarige engagementer i Aarhus („Den sorte drøm“, sammen med Psilander) og „Balletdanserinden“ i 1911 i Valby, hvor hun igen lyste i samspil med „Grækeren“. Under den første verdenskrig

Fra venstre: Emilie Sannom, Asta Nielsen og Poul Reumert i „Afgunden“.

Olaf Fønss midt i en panik-scene i „Atlantis“, iscenesat af August Blom.

gæstespillede hun — nu som *filmens Duse*, i den delvis mislykkede „Mod lyset“ og var dermed færdig med dansk film.

En enkelt panorering tilbage: I en anmeldelse af „Afgrunden“ hed det, og man ser, at højstemte superlativer ikke just kan paralisere de implicerede: Heltinden er en lille forældreløs pige, temperamentsfuld og med urolige drømme og længsler flakkende gennem sin hjerne. Hr. Dinesen er en sympatisk og troværdig elsker, og hr. Reumert aabenbarer sig som en udmærket mimiker. „Afgrunden“ bæres dog fortrinsvis af den unge frøken Asta Nielsen. En apachedans, danset af Reumert og Asta Nielsen skal alle se.

*

Og nu — indtil den første verdenskrig — oplever det lille Danmark, lad os indkredse det og sige, det letvakte København med forstæder — sin gyldentid for flokken af filmens raske folk. Skulle man nævne en enkelt film, der i denne periode slaar igennem, maa det vel blive Herman Bangs „De fire djævlé“, der fik premiere kort efter digterens død i det fjerne, og siden henrev fem verdensdeles publikum.

Manuskriptet til denne verdenstræffer — for det blev den — var formet af de unge skuespillere Carl Rosenbaum og Svend Rindom — og noget af historiens impressionistiske stil var lykkeligt overført paa de meter, som Alfred Lind fotograferede, og samtlige hovedskuespillere enedes om at iscenesætte for det nye firma „Kinografen“, der kort efter byggede atelier i Hellerup, det nuværende Palladium. „De fire djævlé“ blev optaget under aaben himmel paa Amager, og herude gav de unge kunstnere sig med iver opgaven i vold, den at skildre artisternes liv i dette mesterværk om kærlighedens og skin-sygens spil. Politiken bragte i juli 1911 en artikel om filmens fødsel, og heri hed det: Ude paa Amager har der

i disse dage været opført en hel cirkus, og Dinesen er under almindeligt bifald styrtet ned fra cirkuskuplen, forbi trapezen, hvor fru Buemann skulle gribe ham, og ned i manegen, hvor han har slaaet sig ihjel. — Der sluttes: Rimeligvis vil stykket paa grund af sit særlige emne egne sig udmærket til eksport, og Herman Bang vil blive endnu mere berømt i udlandet, end han er. —

Hvis den blev kørt nu, vil den naturligvis virke saare primitiv — hvordan kan det ogsaa være andet, da som bekendt filmens udvikling siden 1911 har haft syvmilestøvler paa — men alligevel: en scene som den, hvor artisterne flyver med brændende fakler, kunne dog vist øve en vis virkning ogsaa i dag. Dengang hed det ekstatisk i pressen: Nu kan den fotografiske kunst næppe naa højere! I det paa biografer rekordfattige Afrika var den blevet vist med succes — og altsaa overalt paa kloden, da den i 1913 vendte tilbage til en re-premiere i København, og Rosenbaum havde oven i købet i mellemtiden lavet en fortsættelse af den tragiske historie, der ogsaa hvervede sig publikum.

I et af filmfagbladene, der for længst er sunket i jorden, hed det, at „filmpionererne maatte have „De fire djævla“ for øje, naar de brød nye veje for den nye kunst“. Historien blev senere indspillet af Sandberg i Berlin og af Murnau i Hollywood.

I 1912 og 13 begynder filmsselskaberne at yngle med næsten tropisk voldsomhed. En overgang var Københavns omegn velsignet med 13 firmaer, hvoraf flertallet kun holder en enkelt sæson. Og det meste, der produceres, gør man rigtigst i at fortie. Det er samlebaandskunst skabt af kunstnerisk uformuende mennesker, der blot havde forvildet sig ind i et ønsket „guldland“, som slet ikke eksisterede. Der skulle alligevel mere til at lave film end et kamera og en haandfuld forstadsskuespillere.

Men der er alligevel, i floden af danske film fra de

saakaldte piratfirmaer, lyspunkter. Det var interessant at møde selve Bjørn Bjørnson i „Gøglerblod“, at se Strindberg-skuespilleren August Falck spille aandfuldt op til den debuterende Bodil Ipsen, at skue Ingolf Schanche i det aarhusianske arrangement „Proletar-geniet“ og møde Ellen Price de Plane i Edgard Høyers „Den farlige leg“.

Søren Nielsens fabrikata er det saa godt som uden interesse at drage frem. Men Frederik Jensen kom kuriøst nok til netop at filmdebutere hos denne forunderlige autodidakt, der saamænd ogsaa formaaede at overtale Carl Alstrup til at spille og iscenesætte noget gyseligt kogsammen. Gerda Christophersen stod paa nippet til at falde for Søren Nielsens overtalelse, men veg tilbage. Skal man huske en enkelt eller to af denne mands leverancer til børn og barnlige sjæles underholdning, maa det vel blive den vemodige „Skæbnens dom“ og Zolas „Nana“ med selve Holger Reenberg, som ikke alene spillede hovedrollen, men ogsaa, i et forspil, greb med en scene fra hans Casino-triumf „Faldgruben“. —

Danmarks første vovehals Einar Zangenberg tog sceptret i Hellerup og iscenesatte med sig selv som førstekraft en lang række udmærket underholdende billeder — det var ogsaa ham, der havde det mod at lave stor-krig paa villavejene, hvilket resulterede i den nervepirrende „Adrianopels hemmelighed“, med rig anvendelse af papkanoner og flyvemaskiner — og et andet sted paa Hellerupkanten virkede Rosenbaum en kort tid som chef. Men her ønskede man at lave film med højere adresse. Husker man meget andet end „Luftskipperen“ med Nathalie Krause og Adam Poulsen og „Skænebæltet“ med Benjamin Christensen som debutant? Her, og hos et af de andre smaa selskaber, vandt han sine første erfaringer om den kunst, han senere skattede saa mønstergyldigt til. Inden verdenskrigen rystede han den danske

filmverden med sin spionsaga „Det hemmelighedsfulde X“, der gik hen og blev en bastant succes, med sig selv, Karen Caspersen og den lille Otto Reinwald i hovedrollerne. Det var uhørt, at man i 1914 lavede film paa 2000 meter, og det var en bedrift, af en forholdsvis ny mand i branchen, baade at virke som forfatter, instruktør og førsteskuespiller — og virke med største held. Filmen havde kostet 30.000 kroner at indspille, men alene i Amerika indtjente den 600.000 dollars. Kun en brøkdel af disse guldmasser fandt dog vej til skaberens lommer. Efter ur-premieren i „Metropolteatret“ hed det: Vi mindes ikke herhjemme at have set en film saa rig paa spænding og tilrettelagt for levende billeder med saa overlegent et kyndigt blik for, hvad kinokunsten kræver.

To aar senere gaar man til premiere paa „Hævnens nat“, atter med Benjamin Christensen som instruktør, digter og hovedskuespiller og overbevistes om, at *endelig* havde dansk film fundet sin mesterfortæller.

Han siger selv: Filmens traditioner dengang var alt for meget knyttet sammen med teatrets. Den billedmæssige betydning af dyrs og elementers dramatiske medvirken i en films handling var endnu noget, man kunne overraske verden med. Derfor vakte det sensation, at jeg i „X“et havde befolket en gammel skummel kælder med levende rotter, og at jeg lod den tilfældighed, at vinden i det dramatiske øjeblik blæste en dør aaben, gribe ind i handlingen.

Saaledes talte Zarathustra, i dette tilfælde Ole Olsen: Filmens sejrsgang beror paa det ene, at i det stumme drama kan enhver tilskuere selv digte de replikker, der er bedst egnede til at naa vedkommendes eget hjerte.

Til at tolke dette øjnenes fællessprog havde feltherren i Valby først og fremmest Vald. Psilander og Olaf Fønss paa sværd siden — og Betty Nansen, Clara Pontoppidan og Ebba Thomsen paa spindesiden — og de fremmede:

Nicolai Johannsen og Alf Blütecher, sporadisk ogsaa Gerd Egede Nissen og Rita Sacchetto.

Der var i de travleste sæsoner ikke færre end 12 instruktører i virksomhed paa een gang, og naar disse, i f. eks. en sæson som den i 1913, laver 91 film, kan man tænke sig til, at ikke alle produkter har været rene kvalitetsvarer. Sæsonens clou var vel uimodsagt Hauptmanns „Atlantis“, der var sikret Danmark for et astronomisk honorar — det var jo ogsaa en nobelpristagers værk, man havde været ude efter, men ellers brillerede Psilander, nu paa sin berømmelses middagshøjde, i „Liebeleli“ og „Nellys forlovelse“, og fru Nansen i sin suite af dramaer, bygget af vore fineste digtere med Sven Lange, Poul Knudsen og Otto Rung som hovedleverandører af stoffet.

Det kan godt være, at det er Betty Nansens *Alaine* i „Revolutionsbryllup“ (her sammen med Psilander), der er den rolle, man husker hende bedst fra, men det ville være uretfærdigt ikke at minde om den sjældne divas præstationer i „Moderen“ og „Prinsesse Elena“. Teaterdronningen mestrede til fulde den stumme kunst. Maaske var hun lidt for imponant af ydre, men til gengæld ydede hun bedre kunst end en række af filmens udvendige skønheder, der af uberegnelige aarsager saa sig velplaceret i filmens feberaar. *Hendes* intime kunst overfløj samtlige de film, hun bærede med sin toilettepragt og sine taarer, der randt i kostbart pelsværk.

Med dødsensalvor gik hun til sine krævende opgaver som f. eks. til titelrollen i „Moderen“.

Det er i denne menneskelige historie, hun maa give afkald paa sin egen lykke for datterens skyld. Man vil aldrig kunne glemme lykkens lys i hendes øjne, eller den scene, hvor hun ser, at flokken af arbejdere bærer hendes elskede bort som død. Og i filmens sidste billede, da hun erfarer, at hun ofrede sin egen lykke til ingen

Ebba Thomsen og Alf Blütecher i Axel Gardes
„Den frelsende film“.

Alex Christian iscenesætter Erna Schøyen og Kaj Lind paa Mølle.
Ved kameraet: H. F. Rimmen.

nytte, for dør kommer jo datteren glædestraalende hende i møde med sin forlovede — i dette billede siger Betty Nansens øjne alt om sorg og glæde i et smerteblandet nu.

Efter hendes første filmrolle hed det: Der er grund til at vente sig noget betydeligt af hendes kunst-film — det var en „profeti“, hun indfrie. Hun kom til filmen for ogsaa dør at lære og erfare, og filmens billedskabende fordring var en ny mulighed for hendes enestaaende evne, et nyt krav om koncentration.

Det hed virkelig i et af dagbladene, da dr. phil. Karl Mantzius lod sig engagere, at man nu mente, at den fornemme kunstner var inde paa et vildspor, og i Politiken hed det: Som filmskuespiller berøver han i virkeligheden sig selv det fineste og fornemste af sine virkemidler, sproget, som han behersker med saa stor virtuositet. — Saadan saa man paa filmen i 1914.

Mantzius filmede maaske ikke i det lødige repertoire, og maaske klædte filmens optiske kunst ham heller ikke 100 procent — men han *virkede* — ikke alene ved sin personlige autoritet, men ogsaa ved sin kunstneriske noblesse og sin fantasiskabende evne. (Man mindes ham fra Zolas „Penge“). Man kan godt, de mange aar efter, se, at han, ligesom Schanche, mest virkede i salgsvarer — men han var med til at skabe respekt om en kunst, der var i vedvarende modvind fra toneangivende kredse. Mantzius udtaler selv til pressen: at kinematografien under alle omstændigheder vil gaa sin gang fremad, indtil den har naaet at gengive skuespillerens kunst hørligt og synligt paa een gang. — Dør forudsagde kunstneren talefilmen!

Det er ingen overdrivelse at paastaa, at Ole Olsen sværmede for de saakaldte „greve-film“ med deres ydre pragt og med flotte helte og heltinder i lykke og kvide — men altid med heldigste udgang før finis: *I love you!*, men han saa ogsaa, at der var kommercielle muligheder

i kriminalsager, og mente tillige, at der var marked for dristige cowboy-film. Paa det sidste punkt tog han smertelig fejl. Her var det Amerika, der scorede de store maal. Man husker i denne forbindelse den store misforstaaelse „Vestens børn“, hvori Karen Caspersen, der altid var et fund for en filminstruktør, spillede saa overbevisende og dristigt — til ingen nytte.

Under den første krig var staben af instruktører blevet suppleret med selve Martinius Nielsen, med den iltre George Schneevoigt og med A. W. Sandberg, der begyndte i lystspil — en genre, den nyerhvervede Lau Lauritzen senere saa fortrinligt tog sig af — men det blev Sandberg, der kom til at betyde fornyelsen.

Man behøver ikke i tavshed at forbigaa hans dæmoniske serie med Aage Hertel som „Manden med de 9 fingre“ (denne fremragende filmør havde tidligere ydet stort spil i en anden rystende serie, betitlet „Gar-el-Hama“), men maa maaske med større glæde mindes „Mellem de yderste skær“, „Plimsolleren“ og frem for alle hans „Klovnen“. Det vil velsagtens ikke undre nogen, at den senere version med Gösta Ekman og nu med *happy ending* og fuldt teknisk apparat i anvendelse, sejrede stort, men for alle dem, der oplevede Psilander som Klovnen, vil den gamle strimmel være et mindernes klenodie.

Naturligvis hæmmede Verdenskrigen 1914—18 paa mærkbar maade salget af de danske produkter, men ikke desto mindre filmede man løs. Freden maatte jo komme en dag, og det var bedst at staa rustet med en produktion, der var klar til at kunne sendes ud. Vore film *betød* noget for mange i det fremmede. Vi fabrikerede ikke blot sælgelige meter, men underholdning og skønhed til tusinder og atter tusinder. Hvad *betød* ikke Psilanders film? Hans smukkeste var, foruden „Klovnen“, „Fra en anden bred“ og „Evangelieemandens liv“, og festblussene sluk-

kedes den dag, han i september 1916 forlod det valbyske areal for at kaste sig over ledelsen af eget selskab i Hellerup. Men „Solkongen“, der utvivlsomt havde brændt sit lys i begge ender, naaede kun at faa optaget nogle faa meter af sin første film, før døden i marts 1917 overmandede ham. Stakkels, maaske lykkelige erobrere. —

Psilanders efterfølger paa Nordisk var den flotte nordmand Gunnar Tolnæs, der allerede havde virket i et par sæsoner i Valby. Hans eneste konkurrent til tronstolen, Olaf Fønss, kaaredes i pressen som filmens nye konge og slog sig ned som direktør og førstekraft i et Hellerup, hvor der ellers var blevet saa nogenlunde stille. De myldrende smaa selskaber var næsten alle døde „den vanskelige død“; kun fabrikken „Danmark“ aandede i en afglans af svunden storhed. Det var her, Olaf Fønss havde startet sin karriere, og det var her, Palle Rosenkrantz havde bearbejdet saa gedigne sager som „Guldhornene“ og Böcklins „De dødes ø“ med Den kongelige Ballet i fornem og virkningsfuld aktivitet. Det var endelig ogsaa ved dette selskab, den daarende Lily Bech og solodanser Richard Jensen havde udfoldet sig i et forrygende antal stumfilm. Og endelig var det da ogsaa her, dansk stumfilms dristigste dame Emilie Sannom havde udfoldet al sit eventyrlige mod i kriminalistiske sager. Man vil bl. a. huske serierne „Nattens datter“ og „Panopta“, der vistnok betegnede et højdepunkt i genren.

Men skal firmaets indsats huskes, bliver det dog for de film, hvori den lange række af Det kgl. Teaters kunstnere spillede med, f. eks. „Det gamle spil om Enhver“, Gustav Wieds „Slægten“ og „Det blaa blod“.

Et par billeder af den kræsne Robert Schyberg og den yndige Ellen Tegner erindres. Og i et glimt fra „De dødes ø“ husker man Hakon Ahnfeldt-Rønnes levende ansigt.

Som tidligere omtalt var man i filmens fire første aar ganske ukendt med — modsat nu — at se filmens skue-

spillere, endsige forfattere, instruktører, fotografer og dekorationskunstnere nævnt paa forteksterne i biografen — men maaske skal det ogsaa retfærdigvis siges, at mange heller slet ikke brød sig om at „prostituere“ sig. Det skulle imidlertid blive ganske anderledes. Har man ikke senere oplevet ligefrem kapløb om at faa sit navn, *det dyrebare*, paa fortekster og plakater med størst mulige typer. Gamle breve taler deres eget sigende sprog om dette forhold. Man kan opleve at finde skrivelser fra Laurids Skands (efter manges mening var han vort lands bedste filmforfatter og tekstleverandør), hvori denne bohème trygler Nordisk Films ledelse om ikke at glemme at sætte hans navn paa plakaten til „Bloksaven“, der skal op paa Panoptikonteatret. Det maa endelig paa — af *forretningsmæssige* grunde! hedder det. Den saa vidende globetrotter Svend Gade indsender *anonymt* sin sukkersøde „Maharadjahens yndlingshustru“ til Nordisk, der sætter filmen op med Tolnæs og den svenske skønhed Lily Jacobsson i hovedrollerne — og hvad sker: denne kransekagefilm bliver succes over al maade. Ingen kunne staa for det stolte tema om kærlighedsmødet mellem vesten og østen.

Med anderledes brug af reklamens basuner tegner Ole Olsen i kompagniskab med Michaëlis sig for paterniteten til „Himmelskibet“ og „Folkets ven“.

Endelig havde Olsen fundet en digter, som helt forstod sig paa det visuelle.

Utopien „Himmelskibet“, hvorover digteren senere skriver en roman, her altsaa i den omvendte orden, det plejede jo ellers at være romanen eller skuespillet, man byggede en film over, blev en stor og paa mange maader ødsel film. Banal nu og da, folkekomedieagtig maaske ogsaa, men rummende store skønheder.

Det var atter her parret fra „Maharadjahen“, der førte spillet, men med størst glæde vil man dog huske

Nicolai Neiiendams fine forskeraasyn. Og Tolnæs og Lily Jacobsson er ogsaa duettistparret i den moderne „Folkets ven“, der dampede af revolution paa de valbyske veje og mellem atelier'erne i mosen! — Men ildfuldt gennemført i iscenesættelse ved Holger-Madsen. I en anmeldelse hed det ekstatisk: En festlig og skøn aften, der varslede store tider for Paladsteatret. Det var en moderne film, ført frem af ædle motiver og med megen kraft for et bedre samfund.

Det er i retrospektive artikler set ikke en, men mange gange skrevet, at Nordisk Film under verdenskrig I kørte tom for ideer og var i indre opløsning. Det er nu ikke sandheden. Men sandt er det derimod, at konkurrencen fra udlandet, især fra Sverige, var blevet *tankevækkende*. Vi var herhjemme en smule langsomme til at opfatte vor besøgstid og kørte i overvejende grad paa rutine. Aage Barfoed, der havde forsynet dansk film med rige handlinger, — bedst var hans „Korsets vej“, der var Adam Poulsens farvel til det lærred, der klædte ham saa godt, men som han ikke yndede at skænke mere end sin halve kærlighed — fremkom i disse dage med opfordring til dansk film om at gøre den national, og paapegede, hvor stort et stof der ventede paa forløsning. Selv den døveste kunne nu høre, at raabet lød paa *kvalitetsfilm* og ikke bare paa saa og saa mange meter underholdning.

De ledende indenfor Nordisk Film lyttede til de nye signaler. Man har sikkerhed gennem en skrivelse, der rundsendtes til firmaets betroede medarbejdere, i første række instruktørerne. I skrivelsen hed det indtrængende til dem, at de nu maatte lægge alle kræfter i. Det fremgik tydeligt af denne henvendelse, at man placerede instruktørens indsats betydeligt højere end forfatterens, for det hed med rene ord, at film som Benjamin Christensens „Hævnens nat“ og Alfred Linds „Cirkus Wolf-

sons sidste galaforestilling“ sejrede stort udelukkende paa instruktørernes kvaliteter.

Skrivelsens appel virkede. Man behøver bare at løbe produktionen fra 1917—19 igennem for at overbevises om, at *tonen* var en anden. Der fremkommer naturligvis ikke mesterværker, fordi man appellerer til fantasien og sliddet i en rundskrivelse — lige saa lidt, som man tryl-ler mesterværker frem, fordi man etablerer manuskript-konkurrencer — men i dette par aar, inden kursændrin-gen helt er foretaget med Dickens-filmene og de faa an-dre opgaver — i stedet for samlebaands-filmene — dette skete fra 1919 — drejedes film, som ogsaa fik de kræs-nes anerkendelse.

Det er sandt, at en film som kassesukcessen „Fjeld-pigen“, drejet i Norge af Schnedler-Sørensen, var folke-komedie, men den rangerede højt som underholdning, og det var ubetinget et fint spil, der bragte Sandbergs „Kær-lighedens almagt“ de mange publikums-points, ligesom det ikke var lidt af en bedrift at sende Gunnar Sommer-feldt til Island og dør lade ham indspille Gunnar Gun-narssons „Borgslægtens historie“.

Paa tre maaneder var filmens to dele indspillet. Da instruktøren vendte hjem, og man spurgte ham om ud-gifterne, svarede han: Er 174.000 kroner for meget, naar hede kilder, lavasandflugt, karavaneoptog paa 70 heste, otte telte og en nyopført bygning samt 1000 indfødte medvirker? Premieren fastslog, at dansk film havde vundet nyt land.

Der er ikke nogen som helst grund til at fortie, at dansk film fra 1910—16 var blandt de bedst spillede i verden. Vi havde fortræffelige historier at bygge paa, fine skuespilkværter at sætte ind paa alle pladser og ud-mærkede instruktører — selv om vi manglede en kunst-ner med geniale evner — bortset fra Benjamin Christen-

sen. Saa tidligt som i 1914 optager vi nobelpristageren Bertha von Suttners „Ned med vaabnene“, aaret efter Otto Rungs fantasi „Verdens undergang“ og i 1916 „Pax æterna“ — det var tre storfilm, som ikke saadan lader sig feje til side som kun underholdningsfilm. I 1918 kommer Karl Emil Franzos' „Præsidenten“, der heller ikke kan siges at være servering for „husarerne“. Men naturligvis skulle „møllen“ male, og begribeligvis var meget af det, der leveredes, haandværk og kunst for mas-serne. Men filmens folk har alle dage været trænet i mod-gang. Filmen groede alligevel i vejret, hærdet som den var i ublidt vejrlig. Men der vil altid — og med rette — være velmenende mennesker, der synes, at dansk film ofte burde have sigtet imod højere maal.

*

Som aaret 1910 var det skelsættende, hvor nye toner paa kunstens klaviatur blev anslaaet, saaledes maa ogsaa 1919 kunne betegnes som aaret, der indvarslede en ny og en sidste stortid for dansk film.

I Hellerup har det svensk-finansierede Palladium ind-varslet en epoke, der dog blev døgnflueagtig kort. — Her laver man under Robert Dinesens ledelse bl. a. „Jephtas datter“ under masseudfoldelse af skuespillermæssig og balletmæssig bistand — men det lysende foraar slukkes med den første vinters varsler — og Lau Lauritzen og Svend Nielsen tager føringen og paabegynder farcepro-duktionen, der snart toner over i de vellykkede salgs-varer med Fyrtaarnet og Bivognen og de berømmelige Lau-girls udfoldende sig i dansk natur.

Op imod 10 aars produktion af bogstavfilm som „Film, flirt og forlovelse“, „Han, hun og Hamlet“ og „Ole opfin-ders offer“, underbygger en verdensforretning, der skyl-ler udenlandsk guld ind paa vore kyster.

Det var de to komikere — den lange og den lille (en

konstellation, forfatteren Aage Brodersen utvivlsomt har æren af, idet han skrev den første story for Nordisk „De keder sig paa landet“ — netop med tvende uensartede aktører — dengang Carl Schenstrøm og Frederik Buch), som trak det store læs herhjemme og i udlandet, men det var Lau Lauritzen, der holdt deres egenart oppe med sin opfindsomhed, ja, med rene Svengali-evner, og det var ham, der forstod at krydre sine lystspil med de bedste af vore teatres lystspilkræfter, og som den Mack Sennett han var paa dansk grund, vidste han ogsaa altid at holde sine muntre historier fri for al lummerhed. Tillige var hans film ofte rene billedhymner til dansk natur. —

Bedst var han dog, da han gav sig sin ærgerrigheds offensiv i vold med „Don Quixote“ efter Cervantes' roman. Netop i den klassiske roman laa der to opgaver for Fy og Bi, der, om de lod sig løse med heldigste haand, ville give dem *ridderlaget*.

Det vides maaske ikke helt bestemt, om storfilmene gav de forventede penge, men i hvert fald gav den Lau Lauritzen og dernæst og ikke mindst Fyrtaarnet og Bivognen deres livs store succes.

Filmene lod sig naturligvis ikke optage hverken paa hellerupske villaveje eller i Søndermarken — man maatte til Spanien. En kostbar karavane sattes i gang, og under besvær fødtes det værk, der i kunstnerisk henseende blev Palladiums triumf.

Nu og da ses andre end Lauritzen varme sig ved filmens ild — paa kortvarige gæstespil. Urban Gad er vendt hjem fra stortid i Berlin og drejer lystspillet „Lykkehjullet“, Carl Th. Dreyer indspiller Svend Rindoms smukke „Du skal ære din hustru“, og Skands sætter paa det nærmeste fiasko-rekord med „Livets karneval“, endda han har Frederik Jensen med og Liva Weel som debutant.

Paa et andet terræn i Hellerup er Olaf Fønss felther-

ren, og det tør siges, at hans intentioner har flugt. I en „programtale“ er hans ord saalydende: Det, som publikum ude i den store verden *nu* vil se, er film med stærk handling. Det vil sige: ikke handling i den forstand, at helten skal være udsat for togoverkørsler, automobilvædeløb, udspring fra kirketaarne osv., osv. Men *indre* handling! Stærke sjælsrørelser, voldsomme kampe og karakterkonflikter, hvor det onde og det gode maaler kræfter som jævnbyrdige eller dødelige fjender. — Han tager med sig selv som eneste aktør og sig selv som iscenesætter et drama „Samvittighedskvaler“ — den første og eneste solofilm drejet i Europa. Han lader Martinus Nielsen iscenesætte Harriet Blochs „Republikaneren“ — og med endnu en storfilm, Chr. Winthers „En aftenscene“, er hans sæson i 1919 og stort set hans tid i dansk film — løbet til ende. Tyskland kalder ham, og kun een gang senere, hos Sandberg, er han som billedhugger Malm beskæftiget ved dansk film, i „Fra Piazza del Popolo“, der var en værdig afgang.

Schnedler-Sørensen sætter alle kræfter ind, da han for egne penge lader optage film paa Grønland med en fotografisk succes til H. F. Rimmen og præsterer et billedepos med „Grænsefolket“, hvori gamle Elith Reumert og Peter Malberg skuespillermæssigt har føringen. Det var i et forbigaaende lune, Stephan Vogelius lod Emanuel Gregers lave lystspillet „Stamherren“, og Grevinde Musse Scheel lod Blom dreje „Hendes naade dragonen“, og lige saa meteoragtigt kort blev „Tumlingefilm“s herredømme. Lavede man mere end een film, endda med Johs. Meyer som instruktør? Carl Alstrup startede en produktion, der mislykkedes. Nej, det er kun Palladium og Nordisk Film, der holder vejret indtil talefilmens komme.

I Valby, hvor man i sæsonen 1918 optog 44 film med 30 af Lau Lauritzens smaa farcer imellem, indspiller man aaret derpaa 40 film, deriblandt 24 farcer. Bemær-

kelsesværdig blandt den øvrige og tungere produktion fra 1919 er Holger-Madsens næstsidste danske film „Flugten fra livet“. Større indsats gøres med Edgard Høyers „Blade af Satans bog“ i fire effektfulde dele, og Carl Gandrups „Lavinen“ med Bodil Ipsen og Johs. Meyer i mesterligt sammenspil. Blom tegner sig for en film i to dele, „Prometheus“ med Tolnæs og Clara Pontoppidan, og Gregers laver seriefilmen „Den flyvende hollænder“ med Carlo Wieth. Saa er der endelig Sandbergs optakt til rækken af Dickens-film. Udover „Uden kultur“ magter han kun i denne sæson at præstere „Vor fælles ven“, hans inklination for den berømte fortæller, hvis værker han vilde gendigte. Han lod Skands skrive de første to Dickens-romaner om for film, de to andre gendigtninger blev foretaget af svenskeren Sam Ask, der manglede sin forgængers følsomhed og fantasi. Sandberg havde endnu en medarbejder, der fik stor betydning for de heldige resultater: teatermaleren Carlo Jacobsen. Vel pinte det ofte denne ærgerrige kunstner at se de store engelske gader, han havde bygget i Valby, gader, som havde kostet ham maanedlange studier og maaneders manuelt arbejde, gaa over lærredet i *nogle minutter*; alligevel turde han sige, da hans dagværk med Dickens var endt, at det havde været hans lykkeligste arbejdsaar; thi fra det øjeblik, Sandberg rykkede ind som atelierernes Napoleon, blev der aldrig set paa, hvad det kostede, men kun paa eet: hvor ægte man kunde fremstille billederne. Sandberg vidste ikke alene alt om fotografering, men ogsaa om det saa paakrævede at kunne skabe *atmosfære*. Det var i denne forbindelse ganske interessant at læse i kritiken af en Dickens-film, at det maatte bebrejdes instruktøren, at en person i filmen gjorde brug af gazebind. Det kendte man jo ikke paa den tid, sagde anmelderen. Men dette punkt var omhyggeligt undersøgt. Da Dickens levede, anvendte man til

saarforbinding lange linnedstrimler, som udmærket kunne ligne de moderne gazebind. Andre sagde, at det var forkert, naar man lod de optrædende spise *rugbrød!* Men Sandberg henviste til, at det ikke var rugbrød, men *hvedebrød*, som var lagt i firkantede forme. Man havde gennem korrespondance med museerne i London faaet opgivet de nøjagtige maal paa disse forme og havde ladet dem fremstille i København. Man var paa den rigtige side.

Ikke saa sært, at Frederik Jensen (den uforlignelige Mr. Micawber i „David Copperfield“) i et interview, medens filmoptagelserne stod paa, kunde sige til journalisten, som de nu spadserede i et England, fremstillet af ferme teknikere: Her er man den, man skal være. Det er jo aldeles fremragende, hvad Jacobsen og hans folk har præsteret.

Men for at skabe en storfilm, i dette tilfælde en række Dickens-film, hører der naturligvis foruden manuskriptet, dekorationskunstneren og en følelsesfuld fotograf den stab af skuespillere, som det er instruktørens sag at finde frem.

Til at vælge sine skuespillere og til at finde typer til komparseriet var Sandberg en mester.

I „København“ hed det bl. a.: Den engelske presse har forlængst sagt god for filmens ægte kolorit og tillige svunget sig op til begejstring over de medvirkende. For os, der kender dem som eliten fra forskellige af hovedstadens scener, er der ikke grund til mindre begejstring — men maaske nok til erkendelse af, at vi til tider ikke værdsætter vore egne filmkunstnere efter fortjeneste. Her præsterer de fuldgod kunst med afdøde Peter Fjellstrup, fru Jonna Neiiendam, Bertel Krause, Alfred Møller, Peter Malberg, Peter Nielsen, Aage Fønss og fru Karen Caspersen i spidsen. Og den unge frøken Kate Riise, som her har sin debut, viser sig at være en prima-

Scene fra den første Dickens-film „Vor fælles ven“ med Aage Fønss, Kate Riise og Egill Rostrup.

Karina Bell og Gösta Ekman i A. W. Sandbergs og Poul Knudsens „Klovnen“.

donna, der ved sin skønhed og indtagende naturlighed har alle betingelser for at erobre verden paa det hvide lærred. Et andet sted skrev man om „Vor fælles ven“, at den var en mønsterfilm, et mesterværk i genren.

I 1921 optog Sandberg „Store forventninger“, aaret efter den bedste af Dickens-filmene „David Copperfield“, og i 1924 sluttede han af med „Lille Dorrit“.

Naturligvis hentede ikke alle fire Dickens-filmatiseringer sig ublandet hyldest hverken i pressen eller mellem publikum, men stort set var de *bedriften*, inden stumfilmen med „Klovnen“ „sang med døden i brystet“.

Det var i disse film, den blonde Karina Bell startede sin lyse karriere, det var her, og navnlig i „David Copperfield“, man traf det lille hjertevindende mirakel, den i Berlin fødte barnestjerne Martin Herzberg, og i samme film, man mødte den saa gennemægte tyske filmøse Margrethe Schlegel. Det var i de saa sorgløse tider, hvor sproget ikke rullede jerntæpper ned under optagelserne — men ogsaa saa nær ved den tid, hvor de smaa landes verdensherredømme maatte briste ved talefilmens uønskede fremtrængen.

A. W. Sandberg, denne lykkens yndling med det smukt-naive sind, havde altsaa føringen i det københavnske Hollywood indtil 1926. Han vogtede, som hans ven og medarbejder Poul Knudsen har sagt det et sted, tempelilden fra Dagmarteatrets store tid — men var ikke den dybt originale skaber. Selv sagde han i et interview, at film først og fremmest er atmosfære, stemning og natur — gennem disse tre hjælpekilder kan man udtrykke alt!

Nu er tallet paa film, man producerer, i nedadgaaende linje. 1920 byder paa 5 optagelser, hvoraf August Bloms „Præsten i Vejlby“ er den lodigste, og Sandbergs sukkerfilm „Kan disse øjne lyve“ den hastigt optagne og den, der hverver de fleste fulde huse.

Poul Reumert i „Lasse Månsson fra Skaane“, der følger aaret efter, giver den fremragende skuespiller anledning til stort spil, og i samme sæson henrykker den saa sjældent filmende Bodil Ipsen i dramaet „Frie fugle“. Sandberg laver hver sæson to-tre behændige film, men henter sig i 1923, med Skands' „Morænen“, den store kunstneriske sejr for sig selv, sit firma og sine skuespillere.

Dagens Nyheder betegner den som „en film med noget af det store drag over sig“, og B. T. skriver: Men aftenens store oplevelse var dog Peter Malberg som den aandssvage Aslak, lensmandens stakkels søn.

Forinden Sandberg spiller sit sidste stumme kort ud — den genopstandne Psilander-film „Klovnen“ — laver han den smukke, maleriske og handlingsrige „Fra Piazza del Popolo“ — et kæmpelærred, der viser dansk film paa toppen af sin formaen. —

I sommeren 1925 var filmens gamle og minderige valplads gjort ukendelig. Man var i Rom. Poul Bergsøe (det var jo over hans faders roman, filmen var bygget) skriver i biografprogrammet nogle linjer, som fortjener at huskes. Der staar: Sandberg har ikke kunne finde bedre eller mere illuderende skuespillere her i landet, og han faar 100 pct. ud af deres evner. Jeg ved ikke, hvad jeg skal beundre mest, de 50 store dekorationer af gader, broer, paladser, privat-huse, kroer o.s.v., som er blevet rejst paa Nordisk Films areal, og den øvrige blændende teknik, der naar sit højdepunkt i fremstillingen af Tiberens oversvømmelse — eller den træfsikkerhed, hvormed bogens aand er overført uskadt fra romanen til levende billeder, paa trods af de ca. 70 aar, der ligger mellem bogens og filmens fremkomst. Som filmens unge par saa man Karina Bell for første og eneste gang sammen med den talentfulde svensker Einar Hansson, der klædte

hende betydeligt bedre end Tolnæs, der iøvrigt aaret derpaa sluttede sin løbebane som filmshejk i Kambans „Det sovende hus“, der gav ham anledning til at yde sit bedste.

Med cirkusfilmen over alle, „Klovnene“, er stort set dansk stumfilmstid kulmineret og sluttet paa een gang. Festblussene over Valby slukkes med denne *story* med dens sol- og skyggetonende meter, der belystes af to geniale kunstnere, Gösta Ekman og Maurice de Feraudy's ydelser. Her hos dem saa man, hvor veltalende den stumme kunst kunde være!

Filmen blev skabt i en sidste kunstnerisk rus. Alt var sat ind af tekniske og økonomiske kræfter paa et stort resultat, og efter premieren skrev den samlede presse sejren ind. Det hed: Med denne verdensfilm har Kino-Palæet faaet en succes til langt ind i det nye aar.

En begejstret tilskuer skrev til instruktøren saa mange smigrende ord, at de maatte tynde selv den mest forhærdede i knæ. Han sluttede: og til sidst var der dette bifald, saa man var oppe i temperaturer, hvor diamanter og irridium smelter! —

Sandberg drog til udlandet og kom vel ikke helt til at spille 1. violin som herhjemme — og Jens Locher tog ledelsen over Valby i sin haand det ene aar, før Amerika meldte tonefilmens entré, der kulkastede alle danske erobrerdømme. Det hjalp ikke, at Jens Locher lod Gissemand spille den sørgmuntre barber, eller at Georg Jacoby iscenesatte „Jokeren“, med danske, tyske, franske og engelske kunstnere. Lysene brændte alligevel ned i Ole Olsens engang saa mægtige manege.

*

Det var de to danske ingeniører Axel Petersen og Arnold Poulsen, der var de første i verden, som demonstrerede det, vi i dag forstaar ved talende film. Der havde været gjort ihærdige forsøg af mange her og rundt om-

kring, men alt dette havde egentlig kun haft kuriositetens interesse.

Det er Petersen og Poulsen, der skal i lyset, naar talen er om betydelig pionergerning.

I 1923 præsenterede de deres opfindelse i Paladsteatret. Edisons vision var efter fem kampaar blevet virkelighed: filmen talte!

I 1927 lukkede de store studier i Valby Mose — og maj 1931 er der premiere paa den første totimers pure danske talefilm „Præsten i Vejlbj“. Inden denne, kan man ikke sige *epokegørende* begivenhed, havde vi herhjemme lavet en suite sketches og lanceret nogle visenumre, der var det første og i al beskedenhed anelsesfulde foraar.

Det er Musset, som siger, i et af sine berømte vers, at det franske sprog er saa dejligt, at det efterlader et smil paa den kvindes læber, der taler det. — Det samme kunne desværre ikke siges om det danske sprog, saadan som det lød fra de første talende meter.

Hvordan ville det være at gense og genhøre de historiske sketches som „Rosen“ og „Hesten“?

Men saa har George Schnevoigt ledelsen. Han havde været instruktør og fotograf paa mange pladser, ogsaa i Valby, og havde netop fuldført den internationale udgave af „Eskimo“, da han, via de smaa sketches, faar opgaven at producere „Præsten i Vejlbj“. Han gør det med alle sit sinds ivrige propeller i drift paa rekordtid, og den kostede kun et saa beskedent beløb som 50.000 kroner — men indspillede 350.000. Pressen var overstadigt rosende. Der skete ydermere det, at baade den og den lidt senere indspillede „Kirke og orgel“ blev anbefalet fra kirkernes prædikestole. Det var ikke til at komme uden om, at dansk film havde sejret.

Debutfilmens lydelige smaaskavanker syntes efter anmeldelserne af „Kirke og orgel“ at være neddæmpet. Det hed i en omtale: Det er den første danske talefilm af

international klasse. Alt er i orden: Motivvalg, manuskriptudformning, fotografering, lydoptagelse, maske-ring og spil ... — selve slutningen: Kirken, der styrter sammen, mens orglet bruser, er bogstaveligt taget skrevet til tale, og lydfilmen udnytter til det yderste dens forskelligeartede virkninger.

Schneevoigt havde til sin raadighed haft sikre og talentfulde kunstnere som Eyvind Johan-Svendsen, Clara Pontoppidan, Karin Nellemose, Henrik Malberg og Svend Methling — og i dramaet „Hotel Paradis“, der maaske er den mest uforglemmelige af denne instruktørs førstegrøde, spiller Karen Caspersen og Eyvind Johan-Svendsen med saa hensynsløs en ærlighed og saa stor en kunstnerisk indlevelse, at deres præstationer, ogsaa nu, saa mange aar efter, staar som toppræstationer i dansk talefilms historie.

Det var betegnende for Schneevoigts duelighed, at han for Nordisk drejer selskabets første dusin film paa stribe. Saa først kom nye instruktører til.

Det var i hans lystspil — de fleste mindes han selv med en lidt sørgmunter glæde — Frederik Jensen og Liva Weel talefilmdebuterede. I hans store og evnerige produktion lyser ydermere — mellem lette og halve forbieri — „Champagnegaloppen“ med Johannes Poulsen og „Fredløs“s bevægende drama.

Der er vel intet menneske, der tør forlange hverken af en digter, en maler, en musiker eller en filminstruktør, at han skal kunne levere pletskud hver eneste gang, han barsler — og som Schneevoigt *ikke* gjorde det, forholder det sig, stort set, med hele staben af danske instruktører. — Set nu bagefter, med kikkerten for det velvillige øje, synes det, som om dansk film fra dens fødsel til i dag har været som et barn under for mange fædres højst divergerende tugt.

Hist klinger det af ambitioner og her af merkantile

Carl Alstrup, Petrine Sonne og Bodil Ipsen i „Det gyldne smil“.

Poul Reumert og Marguerite Viby i lystspillet „Frøken Kirkemus“.

hensigter. Sporadisk tegner det vellykkede sig side om side med det mislykkede, og nu og da er det enkeltpræstationer, der hæver sig som en enlig kammertone, der ved et fejltrin er smuttet fra komponisten. Men større og anderledes er ingen af os, end at vi, hver gang *noget* lykkedes for dansk film, var taknemmelige, naar ærens faner bølgede om kunstnerne eller solisten.

Vi undlod gerne at gaa til „Carmen“ paa Kongens Nytorv for at klæde os i smoking til „Tango“ i Paladsteatret, hvor Else Skouboe ydede verdenskunst som caféværtinden, eller til „Det gyldne smil“, hvor Bodil Ipsen henrev til taarer i en scene, hvor hun fortæller eventyr ved et lille barns seng ...

En oplevelse var „Den kloge mand“, hvor Carl Alstrup tilførte historien det sjældne, som hedder sjæl, og saa er det i dette tilfælde en smule ligegyldigt, at enhver kunne se, at filmen var fotograferet teater.

Vi glædede os over i „Genboerne“, der som film skuffede os, at møde Holger Gabrielsen for — desværre — første og eneste gang, som vi senere frydede os, da vi mærkede hans haand bag den mørke historie i „Mani“.

Og en lysning var da ogsaa Illona Wieselmann, der i Lau Lauritzen sens. s muntre og modne lystspil „De bør forelske Dem“ sang Jeppe Aakjærs „Havren“ til guldmedaille og ærespris; ligesom tankerne mindeglade danser om Herman Bangs „Sommerglæder“, der næppe rummede een skurrende tone.

Man ved saa udmærket, at dansk film har et alvorligt handicap i det lille opland. Helst skal en film, for at den kan betale sig, ses af hele „familien Danmark“. Det kan ikke bebrejdes nogen producent, at han ikke formaalsløst øser penge ud til en film, han paa forhaand har diskonteret som fiasko — men det kan bebrejdes, hvis producenten bevidst spekulerer i det kram, der kun vil det ene — at lokke husarerne ind.

Lystspil kan være lavet lige saa rene og være lige saa paakrævede for publikum som drama. Det er manuskriptet, der tæller.

Ved en imponant filmaften i Studenterforeningen i trediverne sagde Sandberg, at vi maatte lade filmen for *feinschmeckere* ligge, men der *har* været emner undervejs, som det maatte være danske producenters pligt at tage op. Andersen-filmen er uimodsagt et af dem.

Det synes, som om — naar man blader avisernes filmstof fra de sidste 20 aar igennem — at *smertensbarnet* i dansk produktion er manuskriptet. Der har været en evig jammer paa stof, vel at mærke velegnet stof. Man har søgt de gamle romaner og skuespil: Andersen Nexøs „Ditte menneskebarn“, Johannes Buchholtz' „Susanne“ (begge blev velskabte og menneskelige billedbøger) — og Aakjærs „Livet paa Hegnsgaard“, Skjoldborgs „Ideale magter“, Jakob Knudsens „Den gamle præst“ og Sven Langes „En forbryder“ o. m. fl. — men hvorfor har man kun højst sporadisk benyttet novellen og genren: episodefilmen? Vellykket, ja, mere end det var Arvid Müllers „Otte akkorder“ i blændende iscenesættelse ved Johan Jacobsen.

*

I talefilmens 25 aar er der produceret omkring 300 lange film, af Nordisk og Palladium, og af de senere opdukkende: ASA og Saga plus Flamingo, der dog kun tegner sig for et par svagere affærer, mindst heldig var „Naalen“, skønt Ebbe Rode havde hovedstillingen i den kriminalistiske forbier. Stumfilmens gamle instruktører bærer i halvdelen af perioden deres del af byrderne. Gamle Lau Lauritzen maa slippe Fy og Bi efter et par mislykkede udsendelser, men starter i stedet for talefilmens dominerende, alsidige, flittigt brugte og ofte *misbrugte* star Ib Schønberg, ligesom samme instruktør lancerer superhelten, sin egen søn Lau Lauritzen (i den

smukke historie „Barken Margrethe af Danmark“) — men Schönberg er det store lykkekast. Han kommer, inden sin altfor tidlige død, til at medvirke i 111 film — og som den fødte filmskuespiller han var, bærer han dem næsten alle og vinder i lette og tunge opgaver den helt enestaaende popularitet.

Sandberg laver „Millionærdrengen“, som Kjeld Abell har omredigeret, og den linde succes „Fem raske piger“.

De to storheder fra det sunkne verdensrige faar ikke meget mere at sige, før døden sætter punktum. Emanuel Gregers, der havde været charmør i gamle dage, følger talefilmen i en række aar og skal huskes for det smilende og kaade kassestykke „Mille, Marie og mig“ med Marguerite Viby som en allerkæreste dobbeltperson, for Henning Kehlers velmodellerede „Biskoppen“ og for det fra hørespil til film saa velskabte lystspil om grevinde Danner „Sørensen og Rasmussen“ med Bodil Ipsen i virtuost og meget menneskeligt spil.

Holger-Madsen kan ikke finde fodfæste. Hans ekstravagante dage herhjemme og i Berlin er *saga* — men han faar nu og da vist sit maskeringstalent i sine gamle kollegers arbejder. Benjamin Christensen, der ikke siden den monumentale helteløse „Heksen“ fra 1921 har vist sig paa arenaen i Danmark (han havde som bekendt haft gyldenaar i Hollywood), dukker op og producerer under pressens lydelige kaglen en net buket af succeser, alle vidnende om hans egenartede talent og levende sans for detaillén og replikken. „Skilsmisens børn“, „Barnet“ og „Gaa med mig hjem“ er durable værker, og Carl Th. Dreyer kommer med berømmelse bag sig og yder sit sparsomme, men til gengæld vægtige bidrag, først med „Vredens dag“ og senest med „Ordet“, hvorefter han overrækkes al ønskelig og velfortjent hæder.

Ellers er instruktionen af vore film overgivet nye og til dels unge kræfter.

Ib Schønberg og Poul Reumert i „Familien Swedenhielm“ —
to store præstationer.

Nu er det den sikre, forhenværende primadonna Alice O'Fredericks — ofte sammen med Lau Lauritzen jun. (der slider for ASA), der tryller den folkelige succes i hus med Morten Korch o. a. og tænder lysglimt i saa mange hjerter. Disse Korch-film er trods alt smidigt gjorte, og de er afgjort god underholdning. De laver

respektable farcer og gedigne storfilm om mennesker i lyst og nød, og naar Lau Lauritzen gaar i kompagni med Bodil Ipsen, fremstaar der værdifulde film som „Støt staar den danske sømand“ og „Afsporet“.

Paa Saga sværger man til den folkelige kost. Det hændes, at John Olsen som producent og forfatter tager fejl i sine manøvrer, men som regel kan han foruddiskontere fulde huse.

Det er herude, Charles Tharnæs laver den smukke „Spurve under taget“ med kunstnerisk udfoldelse af Karin Nellemose og Ebbe Rode. John Olsen styrer ikke altid efter stjernernes kurs, men ihvad han end sætter op, sørger han dog i reglen for at have vore bedste teater- og filmnavne med. De sentimentale historier som den om „Hjortholm“ efter Sophus Bauditz' støvede roman og „Jul i købmandsgaarden“ blev begge baaret frem af første klasses kunstnere. Var Sigrid Neiiendam maaske ikke vidunderlig i julealmanakfortællingen, og var Methling ikke paa sin rette hylde i Bauditz-beretningen?

Og det er samme John Olsen, der lader det franske lystspil „Eventyret“ dreje og genopstaa som en hjertevindende film med Clara Pontoppidan som alle tiders bedstemoder. Stor og stærkt virkende med anklagende blikke og undergangsskønne ord stod samme kongelige kunstnerinde for en kraftpræstation i den bitre „Mens porten var lukket“.

I de seneste tider er det Dirch Passer, der med sin fontæne af tosserier, langstrakt og charmerende sammen med Kjeld Petersen o. fl. haler de langtrækkende successer i land. Det er folkelig fest — men det er *fest*.

Det vil aldrig opleves, at Saga inklinerer for Shakespeare! Hvad man end vil sige om dansk film — og der er sagt meget om den, der ikke havde duft af violer — saa maa det vistnok bestemt betones, at den i de sidste 10 aar har stræbt imod højere horisonter. Man maa søge

at glemme tilbagefaldene. Der er sagt saa meget om dansk film og om filmkunstnere i det hele taget, at det samlet ville fylde slotshvælvinger. I aviserne har man kunnet læse — for nu at tage det i lapidarstil: Dansk film er i væsentlig grad i hænderne paa teaterfolk, hvilket er som at sætte ræven til at vogte gæs. — „De røde enge“ faar grand prix i Cannes. — Dansk film kører med ligvognsfart. — „Pas paa svinget i Solby“ har slaaet alle rekorder i København. — Jeg gaar kun i biografen for spøg (Tom Kristensen). — „Kongen bød —“ er et banebrydende arbejde for Nordisk Film. — „Tre aar efter“ belønnes med 75.000 kr. — „Vi vil ha' et barn“ gaar paa 3. uge i Stavanger. — Stig Lommer hugger fra Chaplin. — Statuetter til Astrid Villaume og Erik Mørk for „Susanne“. — Forfatterne fralægger sig medansvaret for „Jens Langkniv“. — Den første danske operettefilm har kostet ca. 300.000 kr. Hvert fjerde menneske skal se den, før udgifterne kan blive tjent hjem. („Alle gaar rundt og forelsker sig“ med Lilian Ellis). — Instruktøren finder aldrig paa noget (Henning Kehler). — Johannes Jacobsens Fy og Bi satte hundrekord for lavkomik. — „En fuldendt gentleman“ gjorde lykke med Osvald Helmuth som straalende midtpunkt i ungdommelige farceløjer. — Banal filmatisering af et godt stykke med Maria Garland som forsonende moment i sin glansrolle („Min datter Nelly“). — Skandinavisk films store skavank er dens slaviske naturalisme (Adolf Kobitzsch). — Filmen faldt blandt røvere (Viggo F. Møller). — Sabroe-filmen „Kampen mod uretten“ med storartede præstationer (mesterlig var Mogens Wieth). — „En herre i kjole og hvidt“ blev en stor sejr for Bodil Ipsen. — Svend Gade-filmen („Balletten danser“) skuffede. — Jens Locher protesterer mod „Fodboldpræsten“ før premieren. — Morten Korch forstaar fuldtud filmens væsen. — En stor sejr for Alice O'Fredericks og Poul Reu-

mert (i Thit Jensens „Det brændende spørgsmaal“) — o.s.v. — o.s.v.

Mon noget menneske tør paatage sig at udpege 10 eller 12 danske talefilm som værende klimax? Det maa betvivles. Hvis man henvender sig til dagbladenes kritikere, det vil sige, søger at tage et *vue* over samtlige anmeldelser gennem 25 aar — ja, da vil man møde en *uensartethed* i mange, maaske de fleste af domsafsigelserne. Og hvordan kan det være andet?

I sit foredrag i 1936 i Studenterforeningen siger dr. phil. Frederik Schyberg bl. a.: Man skal ikke staa tolerant overfor al kunstydelse, thi da var man ikke kritiker, og med kravene til kunst kan der ikke gaas paa akkord. Men man skal respektere hver genre for sig og bedømme den efter dens egne og ikke sine private maal. Ikke enhver elsker af kunst, sagde allerede Lessing, er ogsaa kender af kunst, ikke enhver, der føler en enkelt præstations skønhed, en enkelt skuespillers rigtige spil, kan ogsaa bedømme alle andres værdi. Den, der har en ensidig smag, har ingen smag, men er ofte desto mere partisk. En film, f. eks. „Op med lille Martha“, om hvilken det i en overskrift hed: Dansk film skraber bunden, blev et kassestykke, vel især takket være Helge Kjørulff-Schmidt, og ofte var det vel solister — som f. eks. Poul Reichhardt — der bar ellers tvivlsomme optrin til succes, og naar det om „Vredens dag“, ved dens premiere i 1943, hed, at tempoet tog livet af „Vredens dag“, saa vandt den frem, fordi den, som der blev skrevet, i ondt og godt var et udtryk for en betydelig personlighed. Der var saa dem, der fandt Tharnæs-filmen „To, som elsker hinanden“ drivende sentimental — men Henry Hellssen noterede: Hele landet vil tale om den usandsynligt dejlige Bodil Kjer, og rygтет om hendes skønhed vil flagre ud over verden. — Men oplagte emner som „En søndag paa

Amager“ og „Elverhøj“, gode intentioner til trods, segnede for kritikernes le og publikums ligegyldighed.

I en artikel for aar og dag siden skriver Jørgen Bast noget, der er værd at lytte til ogsaa i dag. Han taler om den provinsielle danske film — saadan som den demonstrerer sig i talefilmens tidsalder — modsat i stumfilmens, hvor vi ejede noget af verdensvejret. — Der staar: Dørene til verdensmarkedet kan de kun undtagelsesvis presse op. Og videre: Jeg tror simpelthen, at dansk film er blevet mere provinsiel end dengang. I al simpelhed, bevares, havde de mænd, der lavede film i glanstiden, en antydning af verdensmentaliteten, der kunne tilfredsstille i New York som i Moskva, i Budapest som i Cape town, mens man i dag hygger sig i en hjemstavnsmentalitet, der udenfor landets grænser kan virke direkte komisk, selv hvor vi tror, vi er gribende. Han slutter: I stedet for at latterliggøre de gamle films naivitet skulle man lede efter det, der rakte ud over Bavelse-opfattelsen, og saa lade det stryge som en frisk vind ind i den lamrende provinsialisme. Saa kunne det være, at man fandt udgangspunktet for et nyt fremstød mod det større marked. —

Store opgaver ligger og venter paa deres tilblivelse — man skylder vel at præstere baade en film om Niels Finsen og Johanne Luise Heiberg — men naar planerne ikke er blevet til mere end notitser i pressen, er det nok frygten for økonomiske massakrer, der bærer skylden. Man synes ogsaa, Herman Bang burde være paa repertoiret, nu hans 100 aars dag stunder til. Man maa vel iøvrigt erindre sig René Clairs ord: „hvert minut maa man tænke paa at naa ud til millionerne —“, og vide, at for filmens ledende mænd er der noget, der hedder at gaa paa kompromis. Alligevel er det saare indlysende, at dansk film ikke bare har en drift imod højere horisonter,

men ogsaa praktiserer dette — om end sporadisk. Nordisk — verdens ældste firma, det engang saa globebestraalede, har optaget den første farvefilm „Kispus“ og skal, op til 50 aars jubilæet i november, rundkaste selskabets hidtil største indsats Leck Fischer—Erik Ballings arktiske drama fra Grønland i farver, men iøvrigt synes man paa næsten alle filmiske fronter herhjemme at gøre sig de største anstrengelser for at kunne leve op til en større fortid. Lad Urban Gad faa det sidste ord, selv om det første gang hørttes klinge i 1918. Han siger: Tiden er inde for Danmark til at erobre sig en større plads end før paa filmens omraade, baade som handelscentrum og ved formningen af den nye stil, som skal præge de bedste af storfilmens endnu uskabte værker ...

NOGLE KØBENHAVNSKE RETSSAGER FRA CHRISTIAN IV'S TID

AF HANS H. FUSSING (†)

Tingbøgerne er vel den farverigeste kilde til vort kendskab til det daglige liv i 15- og 1600-tallet. Herigenem får man ikke blot viden om de dramatiske begivenheder og om forretningsmetoder og familiestridigheder, men vidnerne kaster også i deres fortælling om, hvad de har set, ofte et morsomt lys over de ganske dagligdags begivenheder i hjemmene og på gaden, ting, som måske slet ingen rolle spiller for de sager, hvorom vidnerne afhøres, men som gør mennesker og deres færden levende for os. Her er man for Københavns vedkommende kun dårligt stillet med hensyn til denne periode, fordi alle bytingbøger fra før 1722 er gået tabt, vistnok ved den store brand i 1728, men man kan dog skaffe en del af dette stof til veje ved at gennemgå *Rettertingets dombøger*. Københavns Rådstueret havde landstingsret, det vil sige, at sager appelleredes direkte fra Rådstueretten til Rettertinget uden først at passere Sjællandske Landsting. Ved en systematisk gennemgang av Rettertingets dombøger vil man kunne finde en meget betydelig samling av københavnske sager, men det vil op til 1615 være et stort arbejde, og er ikke blevet forsøgt her, hvor der kun skal refereres et par processer fra en senere tid, som skulle vise lidt om, hvad man kan få ud av sådanne

sager. Fra 1615 findes i dombøgerne et citantregister, så man kan se, hvem der er blevet stævnet fra København for rigets højeste domstol, og fra 1623 findes et register over, fra hvilke lavere instanser sagerne er appelleret, således at de københavnske sager er lette at udtrække.¹

De nedennævnte sager begynder, ligesom andre appelsager, med appellantens argumentation, derefter følger den appellerede dom og de under sagens behandling fremlagte tingsvidner og andre bilag, som refereres, og, efter parternes udvekslede replikker, kommer til slut dommen. Selv om de indførte referater af vidnernes udtalelser undertiden kan være ret nødtørftige, giver de dog ofte en del direkte refererede bemærkninger og andet, som ikke blot oplyser selve sagen, men som kan fortælle lidt om, hvordan det daglige liv formede sig for det københavnske borgerskab. I det nedenfor meddelte er sagerne beskrevet på grundlag af alle de fremkomne oplysninger uden hensyn til deres kronologiske orden i dombogen. Så vidt det har været muligt, er der desuden givet nogle oplysninger om sagernes personer, uden at disse noter dog gør krav på at være udtømmende.

EN KÆRLIGHEDSHISTORIE 1627

Købmanden Peder Christoffersen købte 28. april 1617 av Universitetet tre grunde på hjørnet av Gammel Torv og Klædeboderne, nu Skindergade, og sammenlagde dem til matrikelnummer 158 i Snarens Kvarter. Han ejede denne ejendom endnu 1645, men må være død kort efter, da hans søn Christoffer Pedersen ejede den i 1649 og endnu var dens besidder i 1668.² I 1633 ejede Peder Christoffersen desuden fem boder på Gammel Torv og een på Nørregade,³ og da han var med som en av de første købmænd, der havde bod på Børsen, må han have været en mand med en vis social position.⁴ Medens hans kone ikke nævnes under retssagen, var han i 1645 gift,⁵ og det er muligvis hans anden kone, for i al fald havde han en voxen datter og i det mindste to sønner og en anden datter i 1627.

Diagonalt overfor ham på hjørnet av Gammel Torv og Nørregade boede da bartskeereren mester Blasius Møller,⁶ der som svend havde Nicolaus Regill eller Regell,⁷ der imidlertid allerede samme år flyttede til Roskilde, måske som følge av den her omtalte sag. Mellem Nicolaus Regell og Peder Christoffersens ældste datter, hvis navn desværre ikke kendes, må der være opstået en venlig kontakt, for han skrev flere gange hemmeligt til hende, men en dag, da der kom en lille dreng med et brev, blev postillonen standset av Peder, der tog brevet og trak drengen med sig ind og examinerede ham, og dermed avsløredes Nicolaus underfundigheder. Når datteren ikke selv har fortalt sin fader om de gentagne henvendelser fra barbersvenden, kan man vist gå ud fra, at hun ikke har været helt ligegyldig for hans opmærksomheder, men efter opdagelsen blev hun yderst forbitret på ham, muligvis fordi han da

synes at have interesseret sig for en anden dame, Johanne Kochs i St. Clemensstræde.

Lørdag d. 3. marts sendte Peder tre-fire gange med sine døtre bud til den ostindiske bådsmand Jacob Nielsen, at han ville tale med ham. Jacob fik det at vide, da han kom hjem fra Bremerholm, hvor han arbejdede, og hans kone Eline Hansdatter gik da hen til Peders. Hun forstod, at det måtte være noget vigtigt, det drejede sig om, for allerede aftenen før havde Peder og hans datter haft bud efter hende og manden. Jacob kom nu først, da Peder for femte eller sjette gang sendte bud efter ham, men så fik han ved sin ankomst også øl at drikke av en sølvkande. De fik nu en lang discurs, hvorunder Peder beklagede sig over den kumpan, der boede hos mester Blasius, og som hemmeligt havde søgt forbindelse med hans datter, hvad han mente, at han burde straffes for, „så han aldrig skulle stå op mere“. Jacob var enig i, at „det ikke var vel gjort, slikt at have beganget“, og Peder sagde da: „Kunne jeg få en, der ville klappe ham dicht, for det han har gjort, da ville jeg betale ham derfor, for han har det vel fortjent“. Jacob tilbød nu at give barbersvenden en livfuld tørre hug, men den vrede datter var ikke tilfreds hermed: „Tørre hug hjælper intet, men I skal enten hugge arme, ben, næse eller øren av ham og ham således skamfere, at han bliver lemmelæstet“, og hertil ville Peder låne ham en degen, hvis han ikke selv havde nogen. Her er nu en usikkerhed i fremstillingen, da Jacob senere på Peders spørgsmål i retten erklærede, at der ikke var blevet tilbudt ham nogen betaling for overfaldet. I al fald var han villig nok, men han kendte nu ikke barberen, og Peder foreslog derfor, at Jacob skulle gå over til mester Blasius og lade sig klippe. Det syntes datteren nu ikke om, og åbenbart for yderligere at ophidse Jacob sagde Peder: „Kan det ikke vorde vildere, da skal jeg selv engang forklæde mig og give ham så meget, han har behov“.

Denne samtale fandt sted i den første stue hos Peders, man kom ind i, og Peder bad ham nu gå ind i den anden stue og få mad med ham, men datteren mente, at dette skikkede sig ilde, for så kunne pigerne og de andre folk mærke, hvad der var i gære. Peder klarede nu denne vanskelighed ved at foreslå, at Jacob skulle lade, som om han var kommet for at købe noget bommesi til et overliv til sin kone. Peder gik nu ind i den anden stue og sendte bud efter Jacob, der så kom ind og fik forelagt tøjet, hvorpå Peder bad ham med til bords. Under måltidet trak datteren Eline ind i den første stue og foreslog hende, at hun skulle gå over til mester Blasius og hede Nicolaus gå hen til Johanne Kochs, for så kunne Jacob „komme i færd med ham og give ham hans rest“. Eline ville ikke og sagde, at de ikke var kommet „på sådan vilkår og lejlighed“, og hun ville ikke sælge sin mand så let, at han skulle gøre sådan gerning og komme i ulykke, og så gik hun tilbage til de andre, og da hun kom, rejste Jacob sig og ville gå hjem. Datteren tilbød nu, at hvis Jacob kom for skade og slog den karl, så han blev landflygtig, så ville hun forsyne Eline, så længe hun levede, „så hun skulle ingen bræk have“. Jacob var imidlertid blevet betænkelig, formentlig takket være sin kone, og han blev fulgt til dørs af Peder, der bad ham komme igen næste morgen „på brændevin for en mark“, for så kunne Jacob stå bag Peders stuedør og se, når Nicolaus gik til kirke, og tage kending på ham. Det lovede Jacob ganske vist, men han kom ikke.

Senere hørte Jacob av andre, at Peder havde bestilt to andre karle til overfaldet, og en dag kom Peders datter til ham og hans kone og bad dem om, at de, hvis de blev stævnet som vidner, ville benægte hele samtalen, da de ellers kunne blive årsag til, at hendes fader kom i ulejlighed og mistede bo og gods, hvis sagen blev åbenbaret. Yderligere havde Jacob haft besøg av en ham ubekendt

mand, som hans kone mente var Frederik Bøgvad ved Østerport, der fra Peder bad ham holde tæt og blot passe sit arbejde på Bremerholm. Peder nægtede senere, at han havde haft noget bud til Jacob om den sag, og i al fald kom dette moment ikke til at spille nogen rolle under sagens behandling.

Da Jacob nu ikke holdt sit løfte om at komme søndag morgen, måtte Peder se sig om efter et andet redskab til at få sin hævn fuldbyrdet, og om mandagen så han den enogtyveårige bådsmænd Roluf Larsen gå over torvet. Han sendte sin ældste søn ud til Roluf, som han må have kendt i forvejen, og drengen bad ham komme ind til faderen, hvor der var en fremmed, der ville tale med ham. Roluf må have betænkt sig, for lidt efter kom en anden av Peders drenge og bad ham komme ind til hans søster, og så fulgte Roluf med. Inde i huset kom han i en længere samtale med Peder, der spurgte ham, om han havde været i Ostindien, og da Roluf bejaede dette, fortalte Peder, at han var en av rederne for skibene til Ostindien, og da de havde talt længe om farten på varmen, bad Peder ham komme igen til aftensmåltidet. Det lovede Roluf, og han gik så ned i Rådhusstræde, hvor han løb på Laurids Christensen, der bød ham på en kande øl i Rosengården. På vejen derhen passerede de Peders hus, og Roluf sagde da: „Bi lidt, jeg vil gå ind til Peder Christoffersens“. Inde i huset spurgte Peder ham, hvor han havde været, og Roluf fortalte da om sit møde med Laurids, der lidt efter kom ind og spurgte efter ham. Peders datter, der havde sikret sig, at Laurids virkelig var en bekendt av Roluf, bad nu denne drikke den nyankomne til, og Peder spurgte sin gæst, hvor han havde faret, og fik at vide, at han havde været i Hispanien, Island og andre steder. Medens de drak lystigt av sølvkanden, sagde datteren: „Her tjener en badskærdreng tvært over. Har I hørt, hvad råb og rygte, han har fået mig udi? Og ville jeg gerne,

han kunne blive avklappet derfor“. Hun vidste nu ikke, hvordan man skulle få Nicolaus Regell ud på gaden, men foreslog, at hun skulle sende bud efter Eline, der skulle kalde ham ud og sige, at han skulle gå hen til Johanne Kochs, for så kom han vel ud. Hun betænkte sig imidlertid og sagde i stedet til Laurids: „Vil I ikke selv gå til ham og sige, han skal gå til Johanne Kochs?“ Laurids var villig dertil og gik over til mester Blasius og sendte bud med en dreng til Nicolaus, at han skulle komme hen til Johanne, hvorpå Laurids vendte tilbage til Peders, hvor datteren bad ham få noget mere at drikke, så skulle hendes søskende stå i døren og tage vare på, når Nicolaus kom ud. Da han alligevel ikke kom, bad datteren Laurids gå derover igen, „for får vi ham ikke ud i aften, så drager han til Holbæk i morgen, og så bliver der intet av“. Laurids gik så igen over gaden og fik fat i Nicolaus selv og afleverede sin besked, hvortil Nicolaus spurgte, om der var nogle gode venner hos Johanne, men det kunne Laurids ikke svare på og gik tilbage til Peders. Lidt efter sagde en anden av Peders døtre, der åbenbart havde stået på vagt i døren: „Han kommer nu. Nu er der lys i mester Blasius' dør, nu vil de udgå“. Roluf og Laurids kom så ud på gaden og „kom så i færd“ med Nicolaus i St. Clemensstræde^s og tog med gewalt hans degen fra ham, men han selv undløb, og de to sømænd bragte blot deres trofæ tilbage til Peders hus, hvor de kom ind ad en bagdør ud til Klædeboderne. På vejen tilbage traf de på hjørnet af St. Clemensstræde og Gammel Torv byskriverens tjener Henrik Therkelsen, der havde været hos Nicolaus, da der kom bud, om han ville komme hen til Johanne. De to båds mænd antastede Henrik, så han måtte undløbe, men en av dem fik fat i ham. Han opdagede nu hurtigt, at det ikke var Nicolaus, og Henrik bad da om at måtte gå med fred, da han intet ondt havde gjort ham, og så slap han fri.

Peder spurgte, om det nu også var Nicolais kårde, for „jeg tror det ikke, formedelst der er ikke blod på den“. „Ja fader“, sagde datteren, „det er hans kårde. Jeg har kendt den hos ham før“. Peder sagde da: „Ja brøders, der kan I drikke sex mark på“. Dette avslog de to kumpaner imidlertid, men så rejste Peder sig og drak dem til av sølvkanden. Datteren spurgte nu, om de havde gjort Nicolaus nogen skade, men det vidste de to voldsmænd ikke noget om med bestemthed. „men hvis han fik, det fandt han“, hvad der formentlig må betyde, at sine klø havde han selv været ude om. Hverken Peder eller datteren var nu tilfreds med dette, for de ville have haft, at de skulle have skåret næse, mund og ører av ham, så han fik skamferet ansigtet.

Desværre fremgår det ikke av sagen, hvordan det senere gik de to bådsmand, udover at de kom i fængsel og klagede over, at Peder havde været årsag dertil. De fortalte også, at Peder og hans datter havde meddelt dem, at Peder havde haft fat i Jacob, men at denne „var for blu“ til at begå overfaldet. Iøvrigt havde Laurids efter overfaldet fortalt om det til nogle skippere og tjenestefolk, så han kan ikke have været særlig flov over den historie.

Selv om Nicolaus ikke havde lidt korporlig overlast, var han naturligt nok vred over overfaldet, og han anklagede da for Rådstueretten Peder for at have „instigeret, med listige ord overtalt og tilskyndet“ de to kumpaner, ligesom hans datters „listige practisering, råd og tilskyndelse . . . tilvejebragte da de to i aftnen udi mulm og mørke på gaden havde lagt sig i mordsti og med knive overfaldet ham for at myrde ham, hvad Gud nådelig har avvendt“. Da mordet „ikke kunne gelinge“, tog de hans værge, og han måtte løbe for at redde livet. Sagen kom for Rådstueretten d. 9. juni 1627, og her dømtes, at da Peder Christoffersen var hovedmand og tilskynder til overfaldet og derved havde handlet mod sin borgered, så skulle han

være pligtig til inden sex uger at befri sig efter loven eller avsone sagen, som han kunne komme overens med øvrigheden og sagvolderen Nicolaus Regell.

Peder Christoffersen valgte nu det første av de i dommen fremsatte vilkår, idet han ved appel til Rettertinget søgte at befri sig for anklagen. Sagen førtes her d. 29. oktober for kongen og hele rådet, og Peders argumentation var mere ordrig end overbevisende. Han påstod, at sagen var blevet ham pådigtet av to løse kumpaner, som, hvis de virkelig havde ligget i mordsti og gjort Nicolaus Regell sår og skade, burde de have lidt „execution på deres liv“. Han mente, at han var for „god og ærlig“ til, at beskyldningen mod ham for at have indbudt de to løse fugle fra gaden og trakteret dem, kunne være rigtig, og herfor forelå da også kun de to fyres usandfærdige ord, men ingen vidner. Iøvrigt havde Nicolaus ikke fået „livsskade“, for han havde ikke lidt noget på „kød eller klæder“, men blot mistet sit væрге, og det var umuligt, at der kunne have været noget fjendskab mellem de to kumpaner og Nicolaus, for de havde senere søgt samkvem med ham, indtil de frivilligt lod sig anholde. Peder klagede dernæst over, at sagen ikke var ført på rette måde, for den burde have været behandlet ved Bytinget først, og i Rådstuerettens dom var kun indført hans modparts vidner og dokumenter, ikke hans egne. Hele sagen burde være blevet avvist som en „mummiesag“ på grundlag av løse personers ord, og da han benægtede beskyldningen, mente han, at dommen var avsagt av avind og had og burde derfor omstødes. Senere fremlagde han en beretning, der „med vidtløftige circumstantier er befat“, og den refereres ikke i dombogen.

Borgmestre og råd mødte også i retten og gentog mundtligt og skriftligt indholdet av deres dom, uden at der dog fremkom andet nyt, end at de to voldsmænd havde haft „tvende blotte knive“ under overfaldet. De

krævede dommen stadfæstet og Peder dømt til at give dem kost og tæring for unødigt trætte.

Endelig mødte Nicolaus og krævede dommen stadfæstet.

Dommen gik ud på, at da det måtte anses for bevist, dels ved de to kumpaners bekendelse, dels ved en række samstemmende vidner, at Roluf Lauridsen og Laurids Christensen havde påtaget sig overfaldet og delvis udført det, og da Peder ikke kunne fremføre andet end sin benægtelse til støtte for sin avisning af beskyldningen for at have anstiftet voldshandlingen, så stadfæstedes Rådstuerettens dom, og yderligere skulle Peder betale borgmestre og råd 10 rdl. i kost og tæring.

Hvordan Peder Christoffersen forligte sig med den overfaldne barbersvend, kan desværre ikke ses, lige så lidt som der i byfogedregnskabet findes nogen indbetaling av bøde fra ham til øvrigheden, men i al fald mistede han ikke, som datteren havde frygtet, bo og gods, for han besad endnu mange år efter sin gård på Gammel Torv.⁹

Således som sagen ligger oplyst, kan der næppe være tvivl om, at Peder virkelig har arrangeret overfaldet, og at datteren har været voldsomt ivrig for at få hævn over sin tidligere tilbøder. Når Peder ikke selv strax har taget fat på Nicolaus, men kun har kunnet tænke sig det som en sidste udvej, *kan* det skyldes, at han var en ældre mand, men mest får man indtryk av, at han har villet dække sig mod ubehageligheder. Nogen helt var han i al fald ikke.¹⁰

Medens dramaets elsker Nicolaus Regell som nævnt forsvinder til Roskilde og ikke synes at have sat sig yderligere sikre spor, kan der oplyses en del om hans mester, bartskeereren Blasius Møller, der *muligvis* har haft et gammelt modsætningsforhold til sin genbo. I 1623 brugte en vis Peder Christoffersen grov mund mod mester Bla-

sius, som han beskyldte for uretmæssigt at have flyttet sin gavl ind på hans grund og derved at have begået ran og vold. Om det er den ovennævnte Peder Christoffersen, kan ikke avgøres; Blasius Møller var ikke nabo til den ejendom, hvor det ovenfor behandlede foregik, men Peder Christoffersen kan have ejet en gård, der stødte op til bartskærerens hus på den anden side av gaden. Blasius Møller ville ikke lade de slemme beskyldninger sidde på sig og stævnedede injurianten for Rådstueretten, der d. 5. maj 1623 idømte Peder Christoffersen fyrretyvemærksbøden og fastslog, at han skulle stå sagsøgeren til rette. Peder Christoffersen appellerede til Herredagen og fik for så vidt noget ud av det, som han fritoges for den fyrretyvemærksbøde, der var ham til skade på æren, men for sin skælden mod borgmestre og råd under rådstuesagen skulle han bøde 40 rdl., og iøvrigt stadfæstedes rådstueretsdommen.¹¹

Hvis det nu er den samme Peder Christoffersen, kan man forstå, at han har næret indgroet modvilje mod alt, hvad der hørte til bartskærerens hus, men her var forholdene heller ikke helt gode, selv om det ikke var mester selv, der kom galt av sted. Mester Blasius må i 1626 have været gift, for da havde han en amme Boel Jensdatter, der havde fået et barn med en bartskærsvend Jacob, som dog var i tjeneste hos en anden mester, Jacob Rowan, og som rejste til Tyskland, inden hans barn blev født, og derved slap for at betale lejemålsbøde. Hans stakkels veninde kunne ikke selv betale sin bøde, men en kone på Nørregade betalte for hende 4 sldl. 1 mk.¹²

Året efter var det rent galt med en anden, der var i mester Blasii brød, for en av hans bartskærersvende blev henrettet med sværd, fordi han havde stukket en student ihjel, hvad der kostede byen 2 dl. cur. til skarpretteren.¹³

Måske var disse fortrædeligheder grunden til, at mester Blasius forlod København og drog til Køge, hvor han av-

lagde sin borgered d. 23. november 1631.¹⁴ Han må være faldet godt til i byen, for allerede d. 13. marts 1632 blev han beskikket til formynder for en pige, hvad der medførte ubehageligheder for ham i form av en retssag om formynderskabet, men han klarede for sig og blev igen d. 28. maj 1633 gjort til formynder.¹⁵ Samme år rantes byen d. 16. juni av en hærgende ildebrand, og d. 30. juli meddelte mester Blasius rådet, at han formedelst den ulykkelige ildebrand ikke kunne blive i byen, men agtede at rejse andetsteds hen, uden at han dog ville opsige sit borgerskab.¹⁶ Han må nu helt have opgivet at bo i Køge, for d. 1. maj 1635 ejede han en gård i København i Løngangsstræde — Vester Kvt. nr. 175 — som han beholdt til sin død.¹⁷ Han levede endnu d. 15. juli 1643, da han sammen med byens andre bartskærere opskar en pige for at finde ud av årsagen til hendes død, idet hun var fundet død på Vor Frue Kirkegård dagen før. Resultatet av denne undersøgelse kendes ikke, men bartskærerne fik tilsammen 2 dl., sådan som de plejede at få for den slags arbejde.¹⁸ Mester Blasius må være død før d. 8. marts 1647, da hans broder, skrædderen Morten Ernst Møllers enke arvede en del av hans gård i Løngangsstræde.¹⁹

TO MAND FREM FOR EN ENKE

Selv om studenterne ikke hørte til det københavnske borgerskab, var de alligevel med til at sætte præg på byen. Både i kraft av deres særstilling som akademiske borgere og som følge av deres tal, som i denne tid må sættes til nogle hundrede, kom de til at spille en ikke helt ubetydelig rolle i en by på vel cirka 25.000. Det har ikke været nemt for de unge mennesker, der overvejende kom fra fjærne latinskoler i det vidtstrakte rige, og som ikke havde megen om overhovedet nogen familietilknytning, at finde sig til rette i den for dem store og fremmede by, og som det skal ses av det følgende, kunne det let gå dem galt, hvis de faldt i kløerne på et eller andet entreprenant fruentimmer.

Mentz Christoffersen Darre var søn af en borgmester Christoffer Bjørnsen i Trondhjem, hvor han var født 30. september 1598. Som trettenårig blev han sendt til Odense for at gå i skole, og herfra blev han student 1618.¹ Han deponerede 4. april, og allerede ret hurtigt efter sin ankomst til hovedstaden må han være kommet i forbindelse med enken Maren Jensdatter, med hvem han hemmeligt indgik en trolovelse. Nu var trolovelse en alvorlig handling, der bandt omtrent lige så meget som det ægteskab, som den var en nødvendig forudsætning for, og den skulle indgås i overværelse av sognepræsten og mindst fem andre,² så den her indgæede overenskomst var uden retslig gyldighed og i sig selv en forseelse, fordi den var indgået hemmeligt, men da den var et udtryk for parternes ønske om senere ægteskab, havde den alligevel moralsk gyldighed. Mentz Christoffersen må nu hurtigt være blevet ked av Maren, for juleaften 1619 fik Christoffer Munk, der vistnok da var Marens værge, et brev

fra ham om „nogle ord om ægteskab“, der skulle være talt mellem Mentz og Maren, og heri sagde han, at hun ikke skulle tøve efter ham, for da han meddelte forældrene sin hensigt, syntes de ikke om den, og desuden havde han forpligtet sig til at tjene skolen i fem år, „så det derfor ikke kunne ske“. Det sidste må betyde, at hans hørerløn ikke var basis for et ægteskab. Uanset dette brev, og uanset at trolovelsen ikke var offentlig, så må i al fald Mentz ikke have følt sig løst fra trolovelsen, for 10. marts 1624 underskrev Trondhjems kapitelsherrer til vitterlighed efter parternes begæring en „ægteskabsskilsmisse“ mellem Mentz og Maren, der erklærede, at de begge frivillig havde avstået fra deres forrige forsæt med venners råd. De lovede ikke senere at „anke på sagen“ og at være gode venner som hidtil. Senere insinuerede Rådstueretten i København, at hun havde „uden tvivl ladet sig fra ham købe“, og det kan lyde meget sandsynligt, men der føres intet bevis derfor.

På dette tidspunkt var Mentz Christoffersen siden 28. oktober 1621 conrektor i sin fødeby. Da han tænkte på gejstlig befordring, måtte han se at komme ud af sin ungdoms letsindige løfte, og når kapitlet i Trondhjem var villig til at bevidne „ægteskabsskilsmissen“, det vil sige trolovelsens ophævelse, uden at der synes at være rejst sag mod ham for den hemmelige trolovelse, må det vel betyde, at kapitlet har set stort på den tyveårige students ungdomsforvildelse. I al fald avancerede Mentz Christoffersen. Efter at han 1627 havde taget magistergraden, blev han 1629 residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i Trondhjem og året efter sognepræst ved byens domkirke, og han blev i dette embede, til han døde i december 1657. Også på anden måde kom han til vejrs, idet han 1632 blev gift med bispedatteren Maren Schiellerup, med hvem han fik tolv børn.

Imidlertid havde Maren Jensdatter ikke ligget på den

lade side. Måske er hun allerede som følge af Mentz Christoffersens julebrev i 1619 blevet klart over, at forbindelsen med ham ikke var videre holdbar, for allerede inden den endelige „skilsmisse“ i 1624 havde hun ved fastelavnstid 1621 fanget en anden fisk. Peder Eilersen var født ca. 1600, blev student fra Haderslev og immatrikuleredes i København 15. april 1620 og studerede, til han blev baccalaureus 1624, og 1. december samme år blev han ordineret til sognepræst for Borre menighed på Møn.³

Som student er han kommet i Marens garn, og de indgik i 1621 en — desværre udateret — kontrakt. Den kaldtes et trolovelsesbrev, og det hed heri, at han havde „av velbetænkte mening og gode råd lovet og tilsagt“ at gifte sig med Maren, og hun havde lovet det samme, og „det av ingen løsagtige forsæt eller udi drukkenskab, men . . . godvilligen“, for hvis ære og gode hun har bevist ham. Han forpligtede sig på tro og love, sjæl og salighed og al den part, han agter hos gud i himlen, aldrig at forlade hende, og intet skulle skille dem uden den timelige død. Da Maren ikke kunne skrive og ikke ville betro andre til at skrive hendes hjertes tanke og gode vilje, så havde hun i stedet foræret ham en guldring som tegn og pant på, at hun heller ikke ville forlade ham eller tage nogen anden. — Så vidt trolovelsesbrevet, som Peder Eilersen senere vedstod, men der må være indgået en yderligere overenskomst mellem dem, for der var senere under landemodesagen i Roskilde tale om „adskillig gods og penge, som han skulle av hende bekomme, som beløb sig til en stor summa penge“. Det ser kort og godt ud til, at Maren har købt sig en mand.⁴

Da Peder Eilersen kom til Borre, gik det imidlertid galt, for der sad en enke på kaldet, og hende må han vist også have lovet ægteskab, for det hedder, at han snød hende nogle penge fra, og det kan tyde på, at også hun

har forsøgt at købe sig en mand til, og da det ikke av sagen fremgår, hvordan hele det pinlige forhold egentlig blev rullet op, kan man måske antage, at det er præste-enken, der har fået fat i en ende av den. I al fald blev sagen behandlet for Landemodet i Roskilde, hvor Peder Eilersen blev endelig „skilt“ fra Maren, men yderligere blev han 22. juni 1625 dør for sit hele forargelige forhold med hemmelig trolovelse, løfte på ikke alene tro og love, men på sjæl, salighed og himmerigspart, for sit snyderi overfor præsteenken, og fordi han havde sig „slemmelig og modvilligen forset i et krohus“, dømt fra kaldet og til at stå offentlig skrifte.

Det var jo en alvorlig sag for Peder Eilersen, og 6. juli 1625 fik lensmanden på Stegehus kongebrev om, at en vis hr. Søren måtte lade sig høre og eventuelt blive præst i Borre,⁵ men det kom der ikke noget ud av, og 23. september samme år kom der et nyt kongebrev om, at Christoffer Jensen skulle høres til kaldet.⁶ Heller ikke han fik embedet, der blev besat med en kapellan fra Vordingborg Hans Andersen Frederiksborg.⁷ Det var således udelukket, at Peder Eilersen igen kunne få det kald, han havde mistet, men han opnåede dog 12. juli 1627 et kongebrev om, at han trods sin forseelse igen måtte få præstekald, når det kunne ske lovligt efter ordinansen,⁸ og i 1630 blev han sognepæst i Hammelev, hvor præsten Georg Stuhr var død, og Peder Eilersen giftede sig med formandens datter Dorothea Stuhr og blev i embedet til sin død 1649.⁹

Mus og rotte begge to slap lykkelig av kattens klo, selv om Peder Eilersen kom noget medtaget ud av sit møde med den, men Maren selv kom heller ikke helskindet fra affæren.

Underfogeden i København Christian Eskildsen tiltalte 9. september 1625 Maren Jensdatter, der kaldes borgerske i København, med sin lavværge, fordi hun „sig meget

grovelig har anstillet udi det hun av tvende studenter på ægteskab har taget breve. . . . Hvorav hendes store løsgættighed, letfærdige gerninger og ungdoms forførelse kan erfares“. Han fandt også, at det var „et sønderlig sned og underfundighed“, at der manglede datering på brevet til hr. Peder Eilersen. Han krævede hende forvist av byen og fra alle ærlige menneskers samkvem. Maren påberåbte sig Mentz Christoffersens brev fra juleaften 1619, hvormed hun mente at være blevet fri for sit løfte om ægteskab med ham, og hun fremlagde et godt skudsmål, hun 2. maj havde fået ved Københavns Byting av forskellige borgere, Niels Jensen Halmfisker, Hans Rasmussen Skrædder med flere, der havde kendt hende både som gift og som enke og kun vidste godt om hende. Hun prøvede også at vælte ansvaret for sit andet ægteskabsløfte over på Peder Eilersen, der efter hendes fremstilling havde „hende tit og ofte derom formanet og med søde ord tilbevæget“, og hvad den manglende datering angik, så havde hun ingen forstand derpå, da hun hverken kunne læse eller skrive. Brevet havde hendes sognepræst m. Jacob Hasebart ved Vor Frue Kirke iøvrigt frataget hende.

Rådstueretten fastslog nu, at det fremgik av det ene brevs datering og av Peder Eilersens vidnesbyrd om den tid, han havde haft det andet, at hun faktisk samtidig havde været trolovet med to i ca. 3½ år, og desuden havde hun i mange år været berygtet „og der ud over erlangt og haft den navn norske collegium“, og hun dømtes derfor til at rømme København inden 14 dage.

Maren Jensdatter fandt nu med rette, at dommen var hende „til stor æres forklening, ulidelig foragt og bespottelse, så og til yderste skade og fordærv“, og især var hun vred over, at hun var blevet beskyldt for at være berygtet, skønt der forelå et godt skudsmål for hende. Hun appellerede derfor sagen til Rettertinget, hvor den dog først blev behandlet d. 3. januar 1628, men her opnåede hun

intet. Rettertinget fandt det bevist, at hun samtidig havde lovet to ægteskab og havde taget skriftlige forpligtelser av dem og dermed voldt forargelse, hvad sognepræsten havde klaget over, så Rådstuerettens dom blev stadfæstet.¹⁰

Hendes senere skæbne er ubekendt, men formentlig er hun gået over i det ulykkelige og forfulgte proletariat av omstreffende forbrydere, syge og prostituerede, der var en landeplage. Selv om sagen ikke giver meget om det københavnske dagligliv, viser den dog lidt om de farer, der lurede på unge studenter, der kom til byen.

EN BRYLLUPSFEST 1635

Arnold Dyssel blev efterhånden en fremstående borger i København, og allerede ved sit bryllup i 1635 må han have siddet godt i det, men selve denne begivenhed var lige ved at give ham et alvorligt knæk, om end ikke så meget økonomisk, selv om det var en alvorlig bøde, der truede ham, men mere socialt, fordi han var ved at komme i en større konflikt med tidens bestemmelser om brylluppers højtideligholdelse. For at bekæmpe den overhåndtagende luksus, der udfoldedes ved alle familiebegivenheder, greb regeringen gang på gang ind og søgte at holde overdådigheden indenfor sømmelige grænser. I 1615 bestemtes således, at til et bryllup indenfor den borgerlige overklasse som borgmestre og rådmænd og gejstlige, og hertil må Arnold Dyssel være blevet regnet, måtte der kun indbydes 24 par, inclusive foregangskvinderne, og desuden 12 ungarle.¹ Foregangskvinderne havde en vigtig funktion, idet det var dem, der smykkede huset, sørgede for madens servering og endelig „redte“ bruden, og hertil kunne da også kun bruges erfarne husmødre. Selve bryllupsfestens omfang begrænsedes i 1624, idet en forordning fastslog, at der ikke måtte være udspisning med øl og mad om mandagen eller andre dage for foregangskvinderne eller andre, idet brylluppet vistnok altid holdtes på en søndag.²

Kort efter sit bryllup fik Arnold Dyssel 25. marts 1636 skøde på den store gård i Kongensgade d. v. s. Lille Kongensgade, matr. nr. 84 i Øster Kvarter,³ hvor han boede resten av sit liv, og som han formentlig har beboet allerede ved brylluppet. Yderligere erhvervede han i samme gade tre våninger — matr. nr. 119 og 120 — i 1640,⁴ og op ad disse våninger løb en gang, der fik navn efter ejeren.⁵ Allerede i 1633 havde han tre boder på Nørregade,⁶ så en væsentlig del af hans formue har været an-

bragt i grundejendomme. Han blev nytårsaften 1639 medlem av Det danske Kompagni⁷ og var 1651-52 stadskæmner.⁸ Selv om han i 1657 må have været en ældre mand, har han dog nok været til volds under belejringen, for han fik fra Tøjhuset udleveret en musket og en degen.⁹ Hans senere sociale position fremgår iøvrigt derav, at han var med til at udstede fuldmagter til hyldningerne av Frederik III i 1648 og av hans søn Christian i 1650.¹⁰ Han døde kort før 10. januar 1659.¹¹

Hans bruds navn forekommer ikke under den her behandlede retssag, men hun hed Maren Andersdatter og må også have hørt til det gode borgerskab, idet den senere borgmester, storkøbmanden Find Nielsen Trellund i 1635 var hendes formynder.¹² Hun levede endnu 13. juni 1640, da hun optrådte som ægteskabsmæglerske. Hvornår hun døde, vides ikke, men Arnold Dyssel overlevede hende og blev gift igen med Maren Jacobsdatter. Formentlig var han enkemand, da han blev gift med Maren Andersdatter, for 24. juli 1631 blev en Arnold Dyssel i Vor Frue Kirke i København gift med Mette Andersdatter.¹³

Bryllupsfesten fejredes vistnok i brudgommens hjem, for i al fald forberedte man sig i hans hus blandt andet ved at slagte et svin, og der var fredagen før brylluppet samlet en del mennesker i huset, blandt andre Hans van Campen ved den gamle mønt og nogle av foregangskvinderne, hvoriblandt var Nilles datter under „Fortun“,¹⁴ Maren, sal. hr. Nilaus' datter, Jacob Jensen Delleskrivers datter og Find Nielsens stadsmø.¹⁵ Nogle av de forsamlede kvinder var frugtsommelige, og da de lugtede den megen slagtemad, „er dem lyst påkommet nogen varm pølse av samme svin at måtte frembæres, deres lyst dermed efter kvindelig vis at efterkomme“, og de fik da også pølse, men det var ikke „nogen fuld måltid“, og Arnold Dyssel var uvidende om dette traktement.

Bruden synes også at have været for stærkt opstadet efter tidens bestemmelser, for underfogeden tiltalte hende for ulovlig „bruderedelse“ og krævede hende dømt til en bøde på 20 rdl., men dette forhold er ikke ordentligt oplyst, idet Herredagen slet ikke beskæftigede sig med dette spørgsmåls detalier og Arnold Dyssel krævede sagen avvist, fordi tiltalen var rejst mod hende som pige, og ingen var mødt for at svare på hendes vegne.

Til brylluppet var indbudt 24 par, sådan som maximalgrænsen for bryllupsgæster i den samfundsklasse var, og under sagen blev fremlagt en av køgemesteren Søren Sørensen og brudgommen underskrevet liste over de til festen søndag og mandag indbudte gæster. De kunne nu ikke alle komme, og derfor indbødes desuden urtekræmmer Meinert Abrahamsen, seiermager Hans Stienbuch og skriver i Børnehuset Laurids Knudsen. Mellem de senere tilkomne gæster nævnes også Find Nielsen, men det må bero på en misforståelse, da det vist er utænkeligt, at brudens formynder ikke har været blandt de først indbudte. Selv med de senere tilkomne var der dog ikke fuldt 24 par til stede ved bryllupsfesten.

Bryllupsdagen kendes ikke, men den må have været før 18. november, da underfogeden Niels Clausen tiltalte bruden for hendes bruderedsel, og 16. december 1635 tiltaltes Arnold Dyssel for „nye påfund til bekostning udi hans bryllups højtids dage“ og for at have indbudt for mange gæster. Rådstueretten fandt nu, at der ikke var indbudt mere end de tilladte 24 par foruden køgemesteren, brudens formynder „og nogle få deres svogerskab“, og han blev derfor frifundet på dette punkt, idet retten åbenbart fortolkede recessens gæstegrænse liberalt. Den mente, at da flere av de indbudte var udeblevet, havde der ikke „in allis“ været 24 par. Derimod fandt den, at det var vedgået, at der havde været spisning fredagen før brylluppet, „dog med den undskyldning, ikke nogen fuld mål-

tid at være“, og Arnold Dyssel skulle derfor inden 15 dage betale 200 rdl. i bøde. Spørgsmålet om den ulovlige bruderedsel avgjordes derhen, at hvis det ikke kunne modbevises, skulle hun bøde, og det må bruden åbenbart ikke have kunnet eller villet, for dette spørgsmål appelleredes til Rettertinget.

Arnold Dyssel appellerede hele sagen, og den behandles av Rettertinget 5. maj 1636. Frifindelsen i sagen om gæsternes antal ansås for avgjort ved Rådstuerettens dom, men spisningen var vedgået, „dog efterdi det alene befindes en hel ringe spisning at være frembåret nogle syge til vilje, har kongelig majestæt nådigst bevilget, at derfor 20 rdl. må udredes“. „Belangende den tjenestepiges bruderedning“ skulle Arnold Dyssel bøde efter Rådstuerettens dom.¹⁶

Selv om Arnold Dyssel ikke helt klarede frisag, sparede han dog det ikke ubetydelige beløb av 180 rdl., idet det her som så ofte viste sig, at Rettertinget ikke hængte sig i formaliteter, men så på sagens realiteter, og her accepterede man den pudsige forklaring, at de gravide kvinder i deres madtrang uden deres værts vidende havde serveret sig selv den friske pølse. Arnold Dyssel havde efter rådstuedommen deponeret de 200 rdl. hos kæmneren, så både kongen og byen, der skulle dele bøden, har fået deres penge, men da byfogedregnskaberne mangler 1635—37, kan man ikke se, når han har fået det overskydende tilbagebetalt.

NOTER

En kærlighedshistorie 1627.

¹⁾ I en avhandling i Historiske Meddelelser om København I. rk., I og III, har V. A. Secher gjort rede for det, især i juridisk henseende, værdifulde stof, der ligger i byfogedregnskaberne sagefaldsregister.

2) H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377—1728, Snarens Kvarter, s. 75—76.

3) Kbh. Dipl. VI, s. 212, 215.

4) Sønnen Christoffer Pedersen blev 1636 udvist af sin bod på Børsen efter en lodtrækning, og da han ikke ville rette sig derefter, truede kongen ham med det blå tårn. Herover klagede Christoffer Pedersen, idet han henviste til, at han havde haft bod på Børsen som en av de første, og at han ikke havde fået varsel i sagen, og kongen bestemte da, at han skulle have enten sin gamle bod igen eller en av de 22 boder, der var nærmest slottet. Christoffer Pedersen havde dengang ikke egen arne, men synes at have været i kompagni med faderen (Kbh. Dipl. V, s. 195, 197).

5) 1645 betalte han kopskat for sig, sin kone og Bente Jensdatter, og boede da på Ny Torv (ibid. VI, s. 255).

6) Han boede i København 1599, da Morten v. Møinichen var i lære hos ham (Personalhistorisk Tidsskr. 2. bd. s. 144), og 1625 havde han en gård på Gammel Torv, hvori en silkekræmmer havde bod. (Hist. Medd. o. Kbh. 1. rk., VI, s. 17). 1633 ejede han fire boder i Nørre Kvarter, (Kbh. Dipl. VI, s. 213). I 1641 havde han været værge for Vor Frue Kirke, men vægrede sig ved at rette sig efter Konsistorium, da han mente, at han som borger kun stod under borgmester og råd, hvorfor kongen beordrede professorerne og borgmestrene til at beskikke en ny værge (ibid. V, s. 239). Hans enke eller datter er formentlig den Ellen Blasius på Gammel Torv, der 1645 betalte hovedskat (ibid. VI, s. 287).

7) Muligvis er han den Nicolai Andersen Regell, der tidligst 1629, senest 1631 ejede matr. nr. 218 i Vester Kvarter og var gift med Maren Spanifar. (Ramsings anf. v. Vester Kvarter, s. 19).

8) Det må være *Store St. Clemensstræde*, der gik i en bue fra Gammel Torv til Mikkell Bryggersgade.

9) Det kan heller ikke av byfogedregnskabet ses, hvordan det gik de to bådsmænd.

10) Herredagsdombog nr. 32, f. 144 ff, Rigsarkivet.

11) Herredagsdombog nr. 30, f. 46 ff.

12) Københavns byfogedregnskab 1626/27. Lejermålsregistret.

13) ibid. 1627/28. Udgifter til bødden.

14) Køge rådstuebog n. d.

15) ibid. 13/3, 17/7, og 6/11 1632, 28/5 1633.

16) ibid. n. d.

17) Ramsing: Københavns Ejendomme 1377—1728, IV, s. 66.

18) Københavns byfogedregnskab 1643/44.

19) sml. note 17.

To mand frem for en enke.

- 1) Andreas Erlandsen: Biographiske Efterretninger om Geistligheden i Throndhjems Stift. Christiania. 1844—55.
- 2) Ordinans av 1582 19. juni.
- 3) Otto Fr. Arends: Geistligheden i Slesvig og Holsten, 1932, I.—Kirkehist. Sml. 6. rk., II, s. 463. — Personalhist. Tidsskr. 8. rk., 6, s. 188.
- 4) Niels Stenfeldt: Roskilde Landemodes Retssager. Supplement. Ms. på Landsarkivet for Sjælland.
- 5) Kanc. brev. nævnte dag.
- 6) ibd.
- 7) Wiberg: Præstehistorie. Den dér nævnte dato for Hans Andersens ansættelse 3. august 1625 kan efter dette ikke være rigtig.
- 8) Kanc. brev. nævnte dag.
- 9) Arends. anf. v.
- 10) Herredagsdombog nr. 32, f. 258b.

En bryllupsfest 1635.

- 1) Reces 1615 21. marts, kap. 28.
- 2) Forordning 1624, 1. maj, prgf. 17.
- 3) H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme, Øster Kvarter, s. 70.
- 4) ibd. s. 74.
- 5) ibd. s. 13.
- 6) Kbh. Dipl. VI, s. 215.
- 7) ibd. s. 59.
- 8) ibd. III, s. 800. — O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie, III, s. 310.
- 9) E. Marquard: Kjøbenhavns Borgere 1659, s. 19.
- 10) Kbh. Dipl. I, s. 663, 667, IV, s. 790.
- 11) Da hans navn i den i note 9 nævnte liste er forsynet med et kors, er han formentlig død, før den blev udfærdiget.
- 12) Om ham se Dansk biografisk Leksikon.
- 13) Personalhistorisk Tidsskr. 3. rk., 2, s. 157 og 6. rk., 2, s. 71. — Vor Frue kirkebog, viede. — I L. W. Dyssel og Vagn Dyssel: Slægten Dyssel i Danmark gennem 300 Aar (1951) findes en del yderligere oplysninger om denne Arnold Dyssel, men det er ikke lykkedes forfatterne at forbinde ham med den i bogen behandlede slægt, og de har ikke kendt de ovenfor nævnte steder i Personalhist. Tidsskr. eller den her behandlede sag.
- 14) En ejendom i det nuværende Fortunstræde.
- 15) ♀: selskabsdame.
- 16) Herredagsdombog nr. 39, f. 79 ff.

REGISTER

Registret er både person-, sted- og sagregister.
Kursivering af personnavne og sidetal betegner udgiver- eller
forfatterskab.

- Abel, konge, 1, 3, 6—7.
Abell, Kjeld, forfatter, 682.
Abildgaard, Nicolai, maler, 590.
Aborrepareren, 150.
Abrahams, N. C. L., professor, 607.
Abrahamsen, Anders, sognepræst, hans enke, 703—04.
Abrahamsen, Meinert, urtekræmmer, 709.
Abrahamsen, O. K., forstander, 53—64.
Abrahamson, Joseph, oberst, 460, 491.
Abrahamson, Werner, kaptajn, forfatter, 593.
Absalon, ærkebiskop, 4—5, 114, 116, 118, 120—22, 124, 129, 140, 142, 146, 149—50, 152—58, 160, 165—69, 176, 195.
Absalons borg, 9, 146, 155—58, 166—67, 176.
Absalonskirken, 548.
Absalon-statuen på Christiansborg, 134—38, 140, 178.
Absalon-statuen på Højbro Plads, 109—83.
Absalon-statuen, som 1876-1938 stod på Råd- og Domhuset, 124—34, 136, 138, 169, 175—76.
Absalon-statuen på Rådhuset, 116, 118, 120—22, 124, 169, 174.
Adel, 444.
Adelgade, 88.
Adelgadekvarteret, 405.
Adler, B. S., brændevinsbrænder, 604.
Adler, P. C., adjunkt, 235.
Admiralitetet, 389.
Adresseavisen, 277, 544.
Afrika, 657.
Aftenbladet, dagblad, 86.
Aftenskoler, 299.
Agerdyrkningsmetoder, 245.
Aggersborg & Bechgaard, vekselerfirma, 613.
de Aguirre y Gadea Yoldi, Alfonso Maria, greve, overkammerjunker, spansk gesandt, 456, 475, 489.
Ahlefeldt, Caroline Sophie Ementia, g. von Qualen, 438, 482.
Ahnfeldt-Rønne, Hakon, skuespiller, 664.
Ahrenfeldt, Jac., kaptajn, 553.

- „Aktiemani“, 602, 619.
 Aktier, 601—02, 618, 632.
 Aktier, udenlandske, 627.
 Aktieselskaber, 602.
 Aktive kapitalister, 606, 619.
 Alberti, P. A., justitsminister, 645.
 Aldersro bryggeriaktier, 626.
 Aleppo, Syrien, 367.
 Alexander I, kejser af Rusland, 441.
 Alexander III, kejser af Rusland, 415.
 Alexander Newsky Kirken, 416.
 Algreen-Ussing, Tage, generalprokurør, retslærd, 228—29, 234, 243, 250, 270, 297, 313, 328.
 Allégade, 165, 182.
 Allégade 6, 424.
 Allehelgens Kirke, 548.
 Allen, C. F., professor, 295—97, 301, 306, 323.
 Almindelig Hospital, 79—108.
 Almindelig Hospital i Amaliegade, 105.
 Almindelig Hospitals Kirke, 79, 84, 94, 101—02.
 Almsted, C., kaptajn, Troense, 551—52, 560.
 Almuebiblioteker, 316, 324—27.
 Almueskoledirektionen, 459, 497—546.
 Als, 265.
 Alstrup, Carl, skuespiller, 646, 652, 658, 670, 679—80.
 Alstrup, Oda, skuespillerinde, 646.
 Altona-Kiel jernbaneaktier, 627.
 Amager, 430, 656.
 Amagerbrogade, 430.
 Amagerkoner, 162, 169.
 Amagermuseet, Store Magleby, 403.
 Amagertorv, 112, 412—13.
 Amagerudstilling, 402.
 Amaliegade, 105, 128.
 Amaliegade 31, 70.
 Amaliegade 113, 450.
 Amaliegade, udgravning i, 405.
 Amalienborg, 194, 222, 478.
 Amalienborg Plads, 114, 140, 191.
 Amerika, 659, 676.
 Amerika Mølle, 426.
 Amerikavej, 426.
 Andersdatter, Maren, g. m. Arnold Dyssel, 708.
 Andersdatter, Mette, g. m. Arnold Dyssel, 708.
 Andersen, kromand, 571—72.
 Andersen, Anders Peter, rigger, 553.
 Andersen, H. C., digter, 322, 391, 395—96, 413, 644, 681.
 Andersen, H. C., digterens grav, 395—96.
 Andersen, H. C., digterens logi i Holmensgade, 397—400.
 Andersen, Johanne, 431.
 Andersen, Karen Marie, se Rosenvinge.
 Andersen, Kurt, sporvejsfunktionær, 401, 431.
 Andersen, Ole, driftsbestyrer på Kongens Bryghus, 553.
 Andersen, Ole, sømand, 550.
 Andersen, Sigrid, g. Neiiendam, skuespillerinde, 102, 684.
 Andersen, Skifter, skibsbygmester, 555, 557—58.
 Andersen Nexø, Martin, forfatter, 681.
 H. C. Andersens Boulevard, 405.

- Andreasen & Lachmann, litogr. anst., 183.
- Andst Kirke, Andst s., Andst h., 435.
- Ane Katrine, skonnertbrig, 550.
- d'Angleterre, hotel, 459.
- Anna Sophie, dronning, g. m. Frederik IV, 194, 201, 206—07, 210, 212—13.
- Annexstræde, 426.
- Anordning om borger- og almueskolevæsenet i Kbhvn., 20. marts 1844, 497—99, 516.
- Anthonsen, H. C., malermester, 431.
- Antropologisk Laboratorium, 405.
- Apolloteatret, 379.
- Appelregister, 690.
- Appelsager, 690.
- Arbejderbevægelsen, 65.
- Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, 68.
- Arbejdere, 28, 37, 313.
- Arbejdere, faglærte, 605, 635.
- Arbejdere, kvindelige, 28, 32.
- Arbejdernes Læseselskabs bibliotek, 78.
- Arbejdsløn, 243, 635.
- Arbejds mænd, 32.
- Arbejdspligt, 13—14, 20.
- Arbejdspligt for befæstningen, 13, 20.
- Arctander, Hans Nicolai, amtmand, 477, 495.
- Arkivbygningen på Slotsholmen, 197.
- Arnold Dyssels Gang, 707.
- Arp-Nielsen, arkitekt, 424.
- Arrest på person, 18.
- Arresthuset, 408.
- Arsenaløen, 418.
- Arvehyldingen, 195, 197, 216.
- Arvetanter, 613, 625—26.
- ASA, filmselskab, 681, 683.
- Asgot, magister, 6.
- Asiatisk Kompagni, 609.
- Ask, Sam, forfatter, 671.
- Aspern, Østrig, 142.
- Assessorer, 231.
- Assistenshuset, 414.
- Assistens Kirkegård, 74, 389—90, 392, 395—96, 405, 589.
- Assurance, 602—03, 623.
- Assuranceaktier, 628.
- Assuranceselskaber, 626.
- Asyl i Store Kongensgade, 288.
- Asyler, 288, 543.
- Asylskolen for Dreng, 544.
- d'Aubert, Jacques, generalkrigskommissær, 457, 459, 489.
- Augustenborg, 441.
- Australien, 580.
- Automobiler, 60.
- Axelborg, Absalons borg, 176.
- Axeltorv, 420.
- B**ache, Niels, skoledirektør, 546.
- Bachmann, Peter Larsen, garvermester, 620.
- Baden, Jacob, professor, 542.
- Badevej, 74.
- Bageriet på Slotsholmen, 200.
- Bagermestre, 633.
- Bagge, Julie, g. Hegel, 96.
- Bagge, Oluf, kobberstikker, 483.
- Baggesen, August, generalmajor, 276.
- Baggesen, Jens, digter, 436, 479—80, 495, 589.
- Baggesen, Marie Elisabeth, 625—26, 628.

- Bahnson, Jesper, krigsminister, general, 89.
- Bajer, Fr., forfatter, politiker, 74, 78.
- Bakkehuset, 425.
- Balle, Søren, stadskonduktør, 568.
- Ballet, Den kgl., 664.
- Ballin, Samuel, professor, 276, 292, 306.
- Balling, E., sognepræst, 560.
- Balling, Erik, filminstruktør, 688.
- Balslev, Th., valgmenighedspræst, 560.
- Baltica, forsikringsselskab, 431.
- Baltiske lande, 186.
- Banegård, Københavns første, 420.
- Bang, F. L., professor, 589 (se rettelserne).
- Bang, Hans Andersen, „professor“, 89—91, 104.
- Bang, Herman, forfatter, 91—92, 651, 656—57, 680, 687.
- Bang, N., skoledirektør, 546.
- Bang, N., skovrider, 381.
- Bang, P. G., nationalbankdirektør, 249, 272, 297, 320, 621.
- Bang, Peder, biskop, 21.
- Bankaktier, 636.
- Bankaktier, udenlandske, 627—28.
- Bankfondsbeviser, 606, 615, 617.
- Bankfondsbeviser, konsignable, 606, 615, 617.
- Bankfondsbeviser, transportable, 615, 617.
- Bankhæftelser, 600, 606.
- Bankhæftelsesobligationer, 610, 612—13, 620.
- „Barbermanuskript“, 644.
- Bardenfleth, Frederik, general-løjtnant, 447, 463, 469, 486, 492, 524.
- Bardenfleth, Johan Frederik, kontreadmiral, 436, 481, 483.
- Bardenfleth, Reinholdine Frederikke Wilhelmine, g. Moltke, 441, 483.
- Bardenfleth, Sophie Dorothea, g. Teilmann, 436, 481.
- Bardenfleth, Sophie Løvenørn, f. Ewald, 492.
- Barfod, Frederik, forfatter, 291.
- Barfoed, Aage, forfatter, 666.
- Barfred, Fr. Math., dyrlæge, 627.
- Baring Brothers, bank, London, 619.
- Barok, 199, 201, 217.
- Bartskærersvende, 699—700.
- Basnæs, V. Flakkebjærg h., 605.
- Bast, Jørgen, redaktør, 687.
- Bastholm, Christian, konfessionarius, 586.
- Bauditz, Ferdinand, hofchef, generalmajor, 462, 492.
- Bauditz, Sophus, skoledirektør, 546, 684.
- Bay, Rudolph, komponist, 160.
- Bean, W. J., botaniker, 370.
- Beatson, engelsk general, 368.
- Beboelsesejendomme, 617.
- Bech, Lily, skuespillerinde, 664.
- Bech, R. H. E., bagermester, 607.
- Bech, Søren Peter Jensen, kap-tajn, 87—88.
- Bechgaard & Aggersborg, vekse-lererfirma, 613.
- Beck, Chr. F., maler, 418.
- Becker, Carl, overretssagfører, borgerrepræsentant, 82.
- Beckett, Francis, professor, kunsthistoriker, 134.

- Beckmann, madam, 94.
 Befrielsesdag, Danmarks, 5. maj, 39, 41.
 Befæstningen, 13, 20, 53—58, 375, 408, 418.
 Begravelser, 38, 40—43, 89, 453, se endvidere kirkegårde.
 Begravelsesvæsen, Københavns, 28, 44, 396.
 Belejringen 1658—59, 53—58, 708.
 Bell, Karina, filmskuespillerinde, 673—75.
 Bellahøj, 575.
 Belysning, 202—03.
 Benda, Georg, komponist, 491.
 Bengerd, dronning, g. m. Valdemar Sejr, 323.
 Benløse Teglværk, 162.
 Bentley, Daniel Gottvald Reimer, borgmester, 475, 494, 497, 507, 510, 515, 527.
 Bentzen, rigger, 554.
 Bentzen, Hans Georg, kancellideputeret, 499, 506, 522, 525.
 Bentzen, Th., stempelpapirforhandler, 625.
 Bentzien, J. A., gartner, 369—70.
 Benzon, Alfred, apoteker, 115—16.
 Benzon, Bøje, fabrikejer, dr. scient., 139, 143.
 de Benzon, Cathrine Hedeveg, f. Fabritius de Tengnagel, g. 2) Fabritius de Tengnagel, 617.
 Beplantning i Jylland, 288.
 Berendt, Abraham, klasselotterikollektør, 626, 630.
 Berg, A. M., 614—15.
 Berg, Malvina, f. Blicher, 590.
 Berg, Peter Christian, lærer, cand. theol., 507, 524, 543.
 Bergström, Axel, svensk landshøvding, 175.
 Bergsøe, A. F., professor, 601, 617.
 Bergsøe, Poul, ingeniør, 675.
 Berlin, 438, 647, 652, 657, 669, 674, 682.
 Berlingske Forlag, 392.
 Berlingske Tidende, dagblad, 73, 227, 544, 598.
 Bernstorff Slot, 218.
 Bertelsen, bommand, 106.
 Bertouch-Lehn, Elisabeth Juliane Louise Amalie Christiane, g. Neergaard, 447, 486.
 Bertouch-Lehn, Henriette Juliane Margrethe, f. Klauerk, 447, 486.
 Bertouch-Lehn, Poul Godske, baron, 447, 486.
 Bertrand, madame, g. m. general H. G. B., 368.
 Besættelsen 1940—45, 35, 43, 58—64, 151, 379.
 Betalingsbalance, 603.
 Bethel, sømandshjem, 548—49, 559.
 Bethel-skibet, sømandskirke i kanalen ved Nyhavn, 549.
 Bibliothek for Læger, fagblad, 95.
 Biblioteker, 316—17, 324—28, 334, 344, 351, 586.
 Bierre, J. N., partikulier, 627—28, 631.
 Biler, 172.
 Bille, Frederikke Wilhelmine, f. Bornemann, 462, 466, 491.
 Bille, G. Ahlefeldt, hofjægermester, greve, 384.
 Bille, Steen († 1833), admiral,

- geheimstatsminister, 453, 462, 488, 492.
- Bille, Steen († 1883), viceadmiral, marineminister, 384.
- Billedskærere, 194.
- Bilæggerovne, 203.
- Bindeshøll, S., biskop, 330.
- Bindeshøll, Thorvald, arkitekt, 419—20.
- Binneballer, Theodor A., politibetjent, 392.
- Binzer, Moritz Philip, hofjægermester, 436, 481.
- Binzer, R. von, grosserer, 431.
- Binzer, Ulrikke Nicoline, f. Rosenkrantz, 481.
- Biografier, 314—15, 321, 329.
- Biografteater i den anden hovedbanegård (Paladsteatret), 420.
- Bispebjerg, 27, 31.
- Bispebjerg Bakke, 44.
- Bispebjerg Kirkegård, 23—52, 99.
- Bispebjerg Krematorium, 30, 32, 43—52.
- Bisper, 3.
- Bispevisitats, 573—74.
- Bissen, H. V., professor, billedhugger, 140, 416.
- Bissen, Vilhelm, professor, billedhugger, 114—15, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 132, 134—36, 138—44, 146, 148—49, 165, 169, 174—75, 416—17.
- Bissen-statuen (H. V.) ved Statens Museum for Kunst, 165.
- Bissens gipsbisp, 124, 131, 133, 174—75.
- Bistrupgård, St. Jørgensbjerg s., Sømme h., 448, 459.
- Bjerre, A. H., brygger, borgerrepræsentant, 276.
- Bjerring, Vilhelm, lektor, 293.
- Bjørn, Chr., fuldmægtig, 586.
- Bjørn, Orla*, kirkegårdsinspektør, 23—52.
- Bjørnsen, Christoffer, borgmester i Trondhjem, 701.
- Bjørnson, Bjørn, norsk skuespiller, 658.
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk digter, 76, 78.
- Blache, Christian, maler, 416.
- Black, 74.
- Blasius, Ellen, på Gammeltove, 711.
- Blechingberg, O. C., generalfiskal, kammeradvokat, 247, 275.
- Blegdams Fællid, 84, 97, 106, 428.
- Blicher, Bodil Marie Elisabeth, g. Glahn, 583.
- Blicher, Diderich Christian, sognepræst, 588.
- Blicher, Didrik Nicolai, provst, 582—84.
- Blicher, Elisabeth (Lise) Christina Margaretha, g. Grundtvig, 583.
- Blicher, Hans Jacob, overlærer, 582.
- Blicher, Jens, degn, 589—91, 595.
- Blicher, Jens Christian, sognepræst, 593.
- Blicher, Jens Nielsen, sognepræst, 593.
- Blicher, Kirstine Marie, f. Curtz, 588.
- Blicher, Laurits, sognepræst, 592—93.

- Blicher, Malvina, g. Berg, 590.
Blicher, Niels, sognepræst, 577, 583, 588—90, 593.
Blicher, Steen Steensen, digter, 577—95.
Bloch, C., 416.
Bloch, Harriet, forfatterinde, 670.
Bloch, William, sceneinstruktør, forfatter, 69.
Blom, August, skuespiller, instruktør, 648—49, 653, 655, 670—71, 674.
Blom, H. J., oberst, 301, 315.
Blome, Anna, g. m. Hans Schack, 220.
Blome, Otto, gesandt, 460, 491.
Blomstertorvet på Højbro Plads, 112—13.
Blütecher, Alf, filmskuespiller, 660—61.
Blæksprutten, 169, 174.
Blå Pakhus, 610.
Blågårds Kirke, 549.
Blågårds Kirke, den midlertidige 1906—26, 549.
Blågårds Seminarium, 589.
Blåtårn, 711.
Bobakkevej, Ålsgårde, 382.
Bock, J. A., bagemester, 607.
Bock, Magdalene Lovise, g. Modeweg, 607.
Bodenhoff, Andreas, grosserer og tømmerhandler, 389—90, 392.
Bodenhoff, Giertrud Birgitte, f. Rosted, 74, 389—94, 405.
Boder, 204, 691, 711.
Boder på Børsen, 691, 711.
Boder på Gammeltorv, 691.
Boder på Nørregade, 707.
Bodholt, Søren, sadelmagemester, hans enke, 608.
Bodilsen, brandmester, 554.
Boesen, Arthur, maler, 418, 420, 427.
Boesen, Axel, skuespiller, 646.
Boeslunde, Boeslunde s., Slagelse h., 158.
Boeslundevej, 158.
Boghandel, 287, 331—32.
Boghandlerforeningen, 286.
Bohr, H. G., skolebestyrer, 314.
Boisen Schmidt, J., stadsarkivar, 431.
Bojesen, S. A., overinspektør ved Fattigvæsenet, 272, 292—93, 320.
Boldhuset på Slotsholmen, 197—98, 200.
Boldmesteren, 200.
Bom ved Blegdams og Nørre Fælle, 106.
Bom på Jagtvej, 427.
Bombardementet 1807, 590—91.
Bomhuset på hjørnet af Amagerbrogade og Prags Boulevard, 430.
Bommes, 693.
Bompenge, 441.
Bonchardy, M. T., forfatter, 71.
Bondecirkulæret, 8. november 1845, 311.
Bondevenerne, 543.
Bonnichsen, B. A., sognepræst, 264—65, 282.
Borch, J. S., garvermester, 411.
Borgen, Bertel Holm, herredsfoged, Middelsom og Sønderlyng h., 503.
Borgen, V. A., skoledirektør, 273, 281, 499—510, 513, 515, 517—22, 526, 540—43, 546.

- Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, 500, 502—04, 518, 520.
- Borgered, 696, 700.
- Borbergade matr. nr. 97, 396.
- Borbergade matr. nr. 174 B og 179, 607.
- Borbergadekvarteret, 405.
- Borgerlige overklasse, 707.
- Borgerlige Selskab, Det, 587.
- Borgerrepræsentation, Københavns, 23, 26, 34, 46, 82, 115—16, 118, 124, 126, 128, 146, 149, 154, 160, 174, 178—79, 498.
- Borgerskabet, 596—640, 690, 701.
- Borgerskolen på Christianshavn, 543.
- Borgervæbningen, 106.
- dal Borgo, advokat, 485.
- dal Borgo de Primo, Louise, f. Wesselhoff, 485.
- dal Borgo de Primo, Olinto, ministerresident, 445, 485.
- Bornemann, A. V. F., højesteretsjustitiarius, 451, 487.
- Bornemann, Frederikke Vilhelmine, g. Bille, 462, 491.
- Bornholm, 302.
- Bornholms Museum, 403.
- Borre s., Møn, 703—04.
- Borup, Borup s., Støvring h., 588.
- Borups Allé, 427, 429.
- Borups Selskab, 594.
- Botanisk Have ved Charlottenborg, 370.
- Bouchardy, Joseph, fransk forfatter, kobberstikker, 184.
- Bouilly, Jean Nicolas, fransk forfatter, 484.
- Bou langer, George, fransk general, 89.
- Bournonville, August, balletmester, 68.
- Boye, C. J., sognepræst, digter, 442, 463, 479, 484, 488, 492, 589.
- Boyeldieu, F. A., fransk komponist, 481.
- Bradlaugh, Charles, engelsk politiker, 69.
- Brahe, Tyge, astronom, 314, 333.
- Brand 1682, Slotsholmsgade, 222.
- Brand 1794, Christiansborg, 194, 199.
- Brand 1884, Christiansborg, 147, 191, 200.
- Brandassuranceaktier, 629.
- Brandassurancekompagniet for Varer og Effekter's aktier, 606, 610.
- Branden 1728, 404, 689.
- Branden 1795, 110.
- Brandes, Georg, forfatter, 164—66, 168, 181.
- Brandes, L. J., overlæge, 84—86, 103.
- Brandforsikringsaktier, 619.
- Brandforsikringsobligationer, 617, 619.
- Brandsby, Humle s., Langelands Sønder-Herred, 75.
- Brandspande, 203.
- Brandt, Christian, kancellipræsident, 542.
- Brandt, Enevold, greve, 446—47.
- Brandt, Johs. H., grosserer, 619.
- Brandvæsenet, 62.
- Braunschweig, 188.
- Brede Klædefabrik, 607.
- Bredgade, 96, 414—16.
- Breidahl, Axel, forfatter, redaktør, 113.

- Breinholm, Johs., bogtrykker, 481.
- Breitenburg, Kreis Steinburg ved Itzehoe, 463.
- Bremerholm, 692, 694.
- Brendstrup, R., skolemand, 542.
- Brenøe, Anna, g. 1) Wexschall, 2) Nielsen, 480, 495.
- Brin(c)k, H. H., købmand, Christiansted, 588.
- Brin(c)k, Tom, 588—89.
- Brinck-Seidelin, L. C., departementschef, 267, 315, 329.
- Brix, Hans, professor, 400.
- Broberg & Søn, Chr., handelshus, 413.
- Brock, Lorentz, student, 584.
- Brock, Niels, købmand, 413.
- Brockenhuus, Anna Ernestine, f. Schack, 484.
- Brockenhuus, Johan Ludvig, overhofmester, 443—44, 475, 484.
- Brockenhuus-Schack, Frands, greve, museumsdirektør, 136.
- Brockenhuus-Schack, Henrik Adolph, hofjægermester, greve, 443—44, 484—85.
- Brockenhuus-Schack, Margrethe, f. von der Maase, 444, 485.
- Brodersen, Aage, forfatter, 669.
- Broen over voldgraven ved Nørreport, 418.
- Broer, 13.
- Broerne 1852—1952, udstilling, 401.
- Broge, Alfred, maler, 428.
- Broglio, prinsesse, 455.
- Brokvartererne, 401.
- Brolæggerstræde nr. 12 (1801: nr. 105), 578.
- Bruderedsel, ulovlig, 709—10.
- Bruun, Malthe Conrad, forfatter, 590.
- Bruun, N. T., oversætter, sufflør, 448, 481, 484, 487, 493.
- Brylluppers højtideligholdelse, bestemmelser om, 707.
- Bryllupsfest, 707—10.
- Bryllupsindtoget 20. dec. 1885, 127—28.
- Brænde, handel med, 414.
- Brændevinsbrændere, 634.
- Brændevinsskænkere, 599.
- Bræstrup, C., politidirktør, 308, 536. *278*.
- Brøndsted, Andreas Christian, sognepræst, 440, 483.
- Brøndsted, Gerhard Johannes, sognepræst, 440, 483.
- Brøndsted, P. O., professor, arkæolog, 578—79.
- Brønshøj, 31, 428, 571—76.
- Brønshøj Apotek, 574.
- Brønshøj Kirke, 27, 573.
- Brønshøj Præstegård, 428, 573.
- Brønshøj Rytterskole, 571—76.
- B.T., dagblad, 675.
- Buch, Frederik, skuespiller, 668—69.
- Buch, P. Chr. N., kancellist, 499, 525.
- Buchholtz, Johannes, forfatter, 681.
- Buchwald, Peter Mathias Joachim von, overkammerjunker, 453, 457—58, 488.
- Budapest, 687.
- Budtz, Carl Ludvig Julius, landmand, 582—84.
- Budtz, Christian Ludvig, sognepræst, 583.
- Budtz, Michel, birkedommer, 583.

- Buemann, Edith, filmskuespil-
 lerinde, 657.
 Bugge, Cathrine Gabriele, f. von
 der Hoven, 458, 490.
 Bugge, Simon, læge, 490.
 Bundgaard, Anders, billed-
 hugger, 383.
 Buntzen, Christine, 631.
 Buntzen, Heinrich, maler, 425.
 Busk, P., kordegn, 560.
 Bussert, Martin, kgl. bygmester
 og stenhugger, 122.
 Bybanen, 112.
 Byfogedregnskaber, 698, 710.
 Byfogedregnskabernes sage-
 faldsregister, 710.
 Byggeforeningshuse, 431.
 Byggematerialer, rekvisitioner
 af, 13, 20.
 Byggeri, 602—03, 612, 623.
 Bygninger på Slotsholmen, 193
 —224.
 Bülow, Frants Vilhelm Carl, by-
 foged og byskriver i St. He-
 dinge, 464, 492.
 Bülow, Frantz Christopher, ge-
 neral, 452—53, 455, 488.
 Bülow, Hans Henrik Eickstedt,
 major, 455, 489.
 Bülow, Sine Eickstedt, f. Jør-
 gensen, 456, 468, 489.
 Bymuseum, Københavns, 117,
 121—23, 125, 130—31, 133, 137,
 147, 151, 180, 197, 205, 397,
 400—32.
 Byretter, 1—2, 12, 17.
 Byråd, 17.
 Bystyre, Københavns, 112, 128—
 29.
 Bysvende, 18.
 Bytingbøger, 689.
 Bytinget, 18, 697, 705.
 Bützou, H. F., kaptajn, 604.
 Byvåben, Københavns, 156, 433.
 Böcklin, Arnold, tysk-schweizisk
 maler, 664.
 Bøder, 18.
 Bøgelund, Thor, tegner, 182—83.
 Bøgh, Erik, forfatter, 375.
 Bøgh, Fr. Jul., toldinspektør,
 235.
 Bøgvad, Frederik, ved Østerport,
 694.
 Bønder, 166, 235, 241—45, 290,
 299, 322, 327, 330, 334, 337—
 45, 351, 601.
 Bøndergods, 631.
 Bønderkoner, 414.
 Bønnelycke, Chr., skibssingeniør,
 grosserer, 552.
 Bønnelycke, Emil, forfatter, 112.
 Børnemidler, 601.
 Børsen, 195—96, 204, 208, 606.
 Børsgade, 416.
 Børspladsen, 205.
 Caledonia, dampskib, 475.
 Camilla, 73.
 Camilla, Blue Earth City, Minn.,
 75.
 Canada, 71.
 Cannes, 685.
 Cape Town, 687.
 Caritas-springvandet, 128, 414,
 470, 472.
 Carl, landgreve af Hessen-Kas-
 sel, generalfeltmarskal, 457,
 490.
 Carl, hertug af Glücksborg, 481.
 Carl, hertug af Württemberg-
 Oels, 216.
 Caroline, arveprinsesse, g. m.
 arveprins Ferdinand, 438, 452,

- 458, 473, 475—76, 479—80, 487.
- Caroline Amalie, dronning, g. m. Christian VIII, 454, 474—75, 480, 482, 493, 526—29, 532.
- Caroline Mathilde, dronning, g. m. Christian VII, 476, 542.
- Carstensen, Fanny Elisabeth, f. Webb, 376.
- Carstensen, Georg, løjtnant, Tivolis grundlægger, 374—77, 379—80.
- Carstensen-busten i Tivoli, 365, 373, 375—80, 382—83, 386.
- Carstensen-monumentet i Tivoli, 383.
- Casino, 69—70, 74, 102, 602.
- Casinoaktier, 618.
- Caspersen, Karen, skuespillerinde, 659, 663, 672, 678.
- Cassel, John, engelsk forlægger, 70.
- Cathrineholm, hgd., Øster Flakkebjærg h., 631.
- Censur, 225, 227—28, 230, 266, 274, 291, 303, 307, 537, 539.
- Centralkasseaktier, 606, 629.
- Centralkassen, 187.
- Cervantes-Saavedra, Miguél de, spansk digter, 669.
- Cetti, Giovanni, skuespiller, operasanger, 436, 481.
- Champollion, Jean François, fransk orientalist, 457.
- Chaplin, Charles, filmskuespiller, 649, 685.
- Charlotte, prinsesse, g. m. Iandregrev Vilhelm af Hessen-Kassel, 440, 447, 450, 475, 480, 482—83, 486, 494.
- Charlotte Amalie, dronning, g. m. Christian V., 222.
- Charlottenborg, 423, 470.
- Charlottenborg-udstillingen, 70, 424.
- Charlottenlund, 73.
- Chicago, 65—66, 68, 70, 73, 75, 77.
- Christensen, Axel*, kirkegårdsinspektør, 395—96.
- Christensen, Balthazar, politiker, 228—29, 261, 273—78, 285, 290—93, 306.
- Christensen, Benjamin, instruktør, 658—59, 666—67, 682.
- Christensen, Charles*, arkitekt, 193—224.
- Christensen, Evald, præst, 560.
- Christensen, Godfred, maler, 418.
- Christensen, H. C., provst, 267, 269.
- Christensen, J. C., konseilspræsident, politiker, 96.
- Christensen, Laurids, hådsmand, 694—96, 698.
- Christensen, P. Bredal*, akademisk arkitekt, 561—70.
- Christensen, Søren, byskriver, 188.
- Christian III, konge, 197.
- Christian IV, konge, 53—54, 156, 196, 200, 202, 204, 208, 219, 222, 416—17.
- Christian IV's Bryghus, 196.
- Christian IV's tid, 689.
- Christian V., konge, 209, 212.
- Christian V-statuen på Kongens Nytorv, 150—51.
- Christian VI, konge, 194, 198, 223.
- Christian VI's tid, 467.
- Christian VII, konge, 446.

- Christian VII's palæ, Amalienborg, 194.
- Christian VIII, konge, 286, 438, 452, 455, 458, 460—62, 471, 473—75, 479—80, 482, 484, 488, 493, 526—32, 535—36, 540—41.
- Christian IX, konge, 87—88, 100, 128, 191, 642.
- Christian IX's Gade, 412.
- Christian, Alex, ingeniør, 661.
- Christian August, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, 483.
- Christiansborg, det første, 157, 194, 198—99, 217—18.
- Christiansborg, det andet, 147, 155, 157, 191, 408, 412, 415, 426, 448, 467, 586.
- Christiansborg, det tredje, nuværende, 112, 134, 136—38, 148, 156, 158, 416.
- Christiansborg Ridebane, 146—47, 154, 191, 199.
- Christiansborgs Malerisamling, 71.
- Christiansen, Christian, borgmester, landstingsmand, 82.
- Christiansen, Grethe, 431.
- Christiansen, R. L., sporvejsfunktionær, 401.
- Christiansen, Rasmus, maler, tegner, 168.
- Christiansen, Søren, maler, 412, 429.
- Christiansgade, 220.
- Christianshavn, 405, 413, 416, 418, 610.
- Christiansholm, 417—18.
- Christianskirken, 416, 426, 550.
- Christiansted, 588.
- Christiansø, 227.
- Christianus Quintus, orlogsskib, 553.
- Christoffer I, konge, 3, 7—8.
- Christoffersen, Chr., 73—74.
- Christoffersen Darre, Mentz, sognepræst i Trondhjem, 701—02, 705.
- Christoffersen, Peder, købmand, 691—99.
- Christoffersen, Peder, hans døtre, 691—96, 698.
- Christophersen, Gerda, skuespillerinde, teaterdirektrice, 658.
- Cistercienserklostret i Clairvaux, 4.
- Citantregister, 690.
- Civilbeskyttelsen, 62.
- Clair, René, fransk filminstruktør, 687.
- Clairvaux, 4.
- Claudius, J. P., sognepræst, 265.
- Cl Lauren, se Karl Gottlieb Samuel Heun.
- Clausen, Gorm, skibsbygmester, Marstal, 548, 550.
- Clausen, H. G., stiftsprovst, 463, 492.
- Clausen, H. N., professor, 230—32, 237—40, 246—52, 273—75, 278—79, 284—86, 291—93, 301, 303—06, 318, 322, 350, 476, 478, 494.
- Clausen, Niels, underfoged, 709.
- Clausholm, hgd., Galten h., 212.
- Clemmensen, Andreas, arkitekt, 25—26.
- Cloëtta, F. B., generalkonsul, 554.
- Colbiørnsen, Christian, højesteretsjustitiarius, 493.
- Colbiørnsen, Engelke Margrethe, f. Falbe, 468, 493.

- Cold, C. M. T., deputeret i Danske Kancelli, politimester, 459, 491.
- Cold, Christian Albrecht, sekretær, 459, 491.
- Collin, Edvard, departementschef, 395—96.
- Collin, Henriette, f. Thyberg, 395—96.
- Collinson, Peter, 367.
- Columba, fuldskib, 556.
- de Coninck, A. L. C., justitssekretær i Lands-over- samt hof- og stadsretten, 309.
- Conradt, Jørgen, kobbersmedemester, stadshauptmand, 438, 482.
- Continental, café, 414.
- de Coopmans, Edzard Willem, ministerresident i Bruxelles og Haag, 456, 489.
- Coopmans, Gadso, hollandsk læge, professor, 489.
- de Coopmans, Pepita, f. komtesse de Yoldi, 456, 489.
- Cramer, Peter, maler, 406.
- de Criminil, Caroline le Merchier, f. Schimmelmänn, 482.
- de Criminil, François Valentin le Merchier, greve, fransk oberst, 482.
- Cross of Sacrifice, The, mindesmærke for britiske soldater, 38.
- Curtz, Kirstine Marie, g. Blicher, 588.
- Daells** Varehus, 431.
- Dagen, dagblad, 227—28.
- Dagens Nyheder, dagblad, 413, 675.
- Dagmar, dronning, g. m. Valdemar Sejr, 323.
- Dagmarteatret, 70, 91, 102, 674.
- Dahlhoff, H., gørtlermester, 309.
- Damaskus, 140.
- Damgaard, Holger, pressefotograf, 113.
- Damhusengen, 429.
- Damhussøen, 429, 445.
- Damkier, J. E., overretsprokurator, 304—06.
- Damkier, J. R., sognepræst, 245, 288—89, 300.
- Damkjer, se Damkier.
- Dampskibsaktier, franske, 617.
- Danmark, dampfregat, 556.
- Danmark, filmselskab, 664.
- Danmarks geologiske Undersøgelse, 404.
- Danmarksmonumentet, 591.
- Dannebrog, dagblad, 650.
- Danner, Louise, f. Rasmussen, lensgrevinde, g. m. Frederik VII, 556, 682.
- Danneskiold, 455.
- Danneskiold, grevinde, 465, 468.
- Danneskiold-Samsøe, Louise Sophie, komtesse, g. m. Christian August, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, 441, 483.
- Dannevirke, 324.
- Dannevirke, ugeblad, 264, 281—83.
- Dansk Folkeblad, 236, 239—47, 254, 256, 259, 262, 266—73, 278—79, 285—91, 293—303, 309—13, 316—17, 319, 321—23, 325—26, 330, 334, 345, 351, 535, 537, 545.
- Dansk Folkekalender, 309, 315, 322—25, 333—34.

- Dansk Kulturfilm, 402.
 Dansk-norsk-engelske Telegraf-selskab's aktier, 627.
 Dansk Lighbrændingsforening, 34, 61.
 Dansk Livregiment, 437.
 Dansk Skrædderforbund, 78.
 Dansk Ugeskrift, 227, 229, 233—34.
 Danske Kancelli, 228, 274, 307, 498—99, 505—08, 510, 515, 517, 525, 533, 540—44, 546.
 Danske Kompagni, 708.
 Darre, Mentz Christoffersen, sognepræst i Trondhjem, 701—02, 705.
 David, C. N., professor, 229—30, 234, 239, 248—49, 251, 253, 255—56, 259, 262, 266, 269, 272—74, 281, 291—92, 295, 297, 319—20, 322, 326, 328.
 David Skolemesters Gang, 411.
 Davidsen, Hjalmar, direktør, 650.
 De gamles By, 79, 86.
 Degen, 692, 695—96, 708.
 Degne, 326.
 Deichmann, Jacob, forlagsboghandler, 250, 273.
 Delbanco, M., overretsprokurator, 237, 247, 250—51, 259, 272, 276, 278, 280, 284.
 Delille, Abbé Jacques, fransk digter, 366.
 Demarkationslinien, 401.
 Den Constitutionelle, norsk blad, 274.
 Den nye Talsmand, blad, 65.
 Den nye Tid, blad i Chicago, 65.
 Depositokasseobligationer, 606, 615, 617.
 Detailhandlere, 231—32, 336—49, 364, 598, 633.
 Diakonissestiftelsen, 71.
 Dickens, Charles, engelsk forfatter, 667, 671—74.
 Didrik Badskærs Gang, 412.
 Dietrich, L. F., botaniker, 372.
 Dinesen, Kathrine, 432.
 Dinesen, Robert, skuespiller, in-struktør, 656—57, 668.
 Diorama, 68.
 Dirckinck-Holmfeld, Constant, amtmand, forfatter, 310—11.
 Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler, 500, 505—06, 520—21, 542.
 Dittersdorf, Karl Ditter(s) von, tysk komponist, 482.
 Djørup, Michael, stabslæge, 276.
 Dobel, Edvard, 573.
 Dobel, Marie, 573.
 Doctor Barth, udvandrerskib, 558.
 Dombøger, 690, 697.
 Domhuset, 119, 129—30, 132—34, 176.
 Dommere, 633.
 Dorph, N. V., maler, 81.
 Dorph, N. V., rektor, 268.
 Drachmann, Holger, digter, 644.
 Dragespringvandet, 419.
 Dresden, 69, 217.
 Drewsen, J. C., fabrikant, 237, 250, 273, 283, 298, 306, 318.
 Dreyer, Carl Th., filminstruktør, 669, 682.
 Driefer, J. J., rådmand, 276, 284, 293.
 Drikkevandsbrønde, 561—70.
 Dronningensgade, udgravninger i, 405.
 Dronningens Mølle, 418.

- Dronning Lovisa, damper, 76.
 Dronninglund, hgd., Dronninglund h., 216.
 Droskekuske, 82.
 Drosker, 82, 412.
 Duer, 176.
 Dumas, Alexandre, den yngre, fransk forfatter, 69.
 Dumreicher, Carl, bibliotekar, 400.
 Duntzfelt, William, grosserer, 609.
 Duntzfelt, William Frederik, grosserer, direktør, 186, 250, 276.
 Duval, Alexandre, fransk forfatter, 493.
 Dybbøl s., Nybøl h., 265.
 Dybbøl skanserne, 100.
 Dyrefoden, Nørre-Vedby s., Falsters Nørre h., 581.
 Dyrehaven, 69, 73.
 Dyrehavsbakken, 69.
 Düring, Ernestine, hofdame, 474, 494.
 Dyrhund, L. C., politimester, Næstved, 430.
 Dyssel, Arnold, 707—10.
 Dødens Hule, Sofiegade 32—34, 404.
 Dølnær, Carl Friderich, brygger, 570.
 Dørgé, Otto, modellerer, 553, 556, 560.
- E.**, pseudonym for F. C. Krebs, læge og nationaløkonom, 623.
 Ebbesen, Niels, herremand, 288.
 Eberlin, P. J., højesteretsassessor, 280, 290.
 Edsaflæggelse, 242.
- Egberg, H. H., maler, 217, 219.
 Efterslægts-Selskabets Skole, 512, 522—24.
 Egede, Hans, biskop, 314, 321.
 Egense, hgd. (senere Valnæs-gård), Falsters Nørre h., 584.
 Egeskov hgd., Sunds h., 384—85.
 Ehrencron-Müller, H. (†), bibliotekar, 433—96.
 Ehrencron-Müller, L., 433—96.
 Eichner-Larsen, Ib, journalist, 432.
 Eigtwedt, Nicolai, arkitekt, 194, 202, 217.
 Eilersen, Peder, sognepræst, 703—05.
 Eilschou-Holm, Fr. Vilh., præst, 559.
 Ejendomme, faste, 599, 602, 606—10, 613, 619—20, 625, 632.
 Ejendomsdirektoratet, 431.
 Ekman, Gösta, svensk skuespiller, 663, 673, 676.
 Eksekutor- og kommissarieskifter, 596—640.
 Ekspropriation, 13—14, 20.
 Ekstrabladet, dagblad, 162.
 Elbe, fuldskib, 556.
 Elektrisk strøm, 59.
 Elevatorstol på Frederiksborg, 223.
 Elfelt, Peter, kgl. hoffotograf, 641—42.
 Eliasen, H., smed, 573.
 Elking, Marie, 465, 493.
 Elkings Pigeinstitut, 465, 493.
 Ellendtske Læsebog, 501, 504.
 Elleore, Himmelev s., Sømme h., 644—45.
 Ellis, Lilian, filmskuespillerinde, 685.

- Elo, Mathilius Schack, billedhugger, 34—35, 122.
- Elysium, Nørre-Vedby s., Falsters Nørre h., 582.
- Emil († 1841), prins af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, general, 445, 448, 485.
- Emil († 1843), prins af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, major, 448, 487.
- Emilievej 14, Charlottenlund, 382.
- Enewold, Johs. Jørgensen, ekstraskriver, 481.
- Enevælden, 194.
- Engelstoft, C. T., professor, 252, 272—73, 276, 278—80, 290, 306.
- Engelstoft, Laurits (Lars), professor, 506, 589.
- Enger, P., 75.
- England, 38, 299, 323, 366—70, 372, 376, 382, 441, 452.
- Englændere, 451.
- Enigheden, Mælkeriet, 61.
- Eremitageborde, 209—10.
- Eremitagen, 69, 194, 222.
- Erichsens Salon, 410.
- Erik Klipping, konge, 3, 13.
- Erik Plovpenning, konge, 3—7.
- Eriksholm, hgd., Merløse h., 488.
- Erlandsen, Jacob, ærkebiskop, 5—12, 17, 19—20.
- Ernst, Johan Conrad, generalbygmester, 200—01.
- Esajaskirken, 550.
- Esbjerg, 69.
- Eschricht, D. F., professor, 269, 315.
- Eskil, ærkebiskop, 4, 153.
- Eskildsen, Christian, underfoged, 704—05.
- Esmarch, Lauritz, landmåler, kommitteret i Rentekammeret, 475, 494.
- Esromgade, 427.
- Etater, 213.
- Europa, 66, 84, 197, 217, 366, 370, 376, 382.
- Europæiske pengemarked, 616.
- Eutin, 438.
- Ewald, Carl von, generalmajor, 463, 492.
- Ewald, Sophie, g. Bardenfleth, 492.
- Evens, Otto, billedhugger, 137.
- Experimentalfältet, Stockholm, 376, 382.
- F**abian, Victor, filmskuespiller, 649.
- Fabricius, Frederik, bibliotekssekretær, 314.
- Fabrikanter, 601, 633—34.
- Fabritius de Tengnagel, Carl Friderich, kommandørkaptajn, 617.
- Fabritius de Tengnagel, Cathrine Hedevig, g. 1) de Benzon. 2) Fabritius de Tengnagel, 617.
- Fabritius de Tengnagel, P. L., bogtrykker, 286—87.
- Falbe, Engelke Margrethe, g. Colbiørnsen, 468, 493.
- Falbe-Hansen, V., overretssagfører, 432.
- Falck, August, skuespiller, 658.
- Falkensten, hgd., Slagelse h., 605.
- Falkonérallé, hjørnet af Howitzvej, 424.

- Fallitboer, 597, 635.
 Familiestridigheder, 689.
 Fang, Fanny, 432.
 Farimagsgade, 431.
 Farimagsgade 63, nu Nørre
 Farimagsgade 69, 68, 70,
 72, 77.
 Fattigdirektionen, 498—99.
 Fattige, 54, 57.
 Fattigforsørgelse, 243.
 Fattighuse, 317, 324.
 Fattigvæsen, 267.
 Fattigvæsenets skoler, 288.
 F. D. F.s lokaler i Valby, ud-
 stilling i, 402.
 Feddersen, Ditlev Frederik, hof-
 og stadsretsassessor, 424.
 Feilberg, Peter Diderik, kontor-
 chef, arkivar, 370, 372.
 Felix, journalitmærke, 379.
 Fenger, jfr., 451, 487.
 Fenger, Christian, professor,
 læge, 475, 494.
 Fenger, Ludvig, stadsarkitekt,
 115—16, 148, 152.
 de Feraudy, Maurice, fransk
 skuespiller, 676.
 Ferdinand, arveprins, 458, 460,
 462, 479, 481, 487, 492.
 Ferdinand VII, konge i Spanien,
 438—39.
 Ferdinandsen, N., stukkatør,
 132.
 Ferdinandsen, Poul, kunstgip-
 ser, 176.
 Fernkorn, Anton, østrigsk bil-
 ledhugger, 141—42, 154.
 Ferslew'ske blade, 379.
 Festdage, nationale, 87.
 le Fevre, P. B., antikvarbog-
 handler, 70—71.
 Fibiger, A. C., fabrikant, 277.
 Fibiger, C. A., ingeniørkaptajn,
 314, 333—34.
 Fiedler, A. C., grosserer, 293.
 Filips Kirke, 550.
 Filmsselskaber, 657.
 Filosofgangen, 408.
 Finansernes Reservefond, 616.
 Findt, J. P., kaptajn i Søetaten,
 613.
 Finmarken, 617.
 Finsen, Niels, læge, 687.
 Fiolstræde 3, 565.
 Fiolstræde, hjørnet af Krystal-
 gade, 561—70.
 Fischer, Leck, forfatter, 688.
 Fischer, Olfert, viceadmiral,
 488.
 Fischer, Paul, maler, 414.
 Fiskeri, 320.
 Fjeldsøe, Christen, sognepræst,
 560.
 Fjellebro, hgd., Salling h., 384.
 Fjelstrup, Peter, skuespiller,
 teaterdirektør, 651, 672.
 Fjerkræ, handel med, 414.
 Fjernsynsstudier, 405.
 Flamingo, filmatelier, 402, 681.
 Flaskekroen på Gl. Køge Lande-
 vej, 429.
 Fleischer, Elisabeth Marie, f.
 Jacobsen, 452, 487.
 Fleischer, Esaias, amtmand,
 452, 487.
 Flensborg, 265.
 Flensborgersten, 564.
 Fleron, William, journalist, 70,
 78.
 Flor, Christian, professor, 264—
 65, 280—83.
 Flyvervarsel, se Luftalarm.
 Flæskemarked, 414.

- Fløjte-Carl (Carl Kattentid),
gårdmusikant, 89, 430.
- Flåden, 39, 196.
- Foersom, Christen, skuespiller,
443, 484.
- Fog, Johan Peter, søkrigskom-
missær, mønsterskriver, 584.
- Fogder, 12.
- Folkekøkkenerne, 62.
- Folketeatret, 68, 70—71.
- Folketinget, 78.
- Folkets Avis, dagblad, 86.
- Fond til kunstneriske Formåls
Fremme, Københavns Kom-
munes, 51—52.
- Fonds, udenlandske, 627, 632.
- Fonnesbech, Anders, silke- og
klædehandler, 609, 617—18.
- Forbindelsesbygningen mellem
Christiansborg og Geheime-
arkivet, 198—200.
- Forbindelsesbygning mellem
Provianthuset og Storms
Gård, 206, 208.
- Forbindelsesgang i Proviant-
huset mellem Københavns
Slot og Storms Gård, 198, 206.
- Forbrydelser, 12, 15, 18—19.
- Forchhammer, G., professor,
319.
- Fordringer, 619.
- Fordringer, udestående, 606.
- Foregangskvinder, 707—08.
- Forenede Dampskibsselskab,
417, 431.
- Foreningen for Ligbrænding, 44,
46.
- Foreningen til dansk Læsnings
Fremme i Slesvig, 284.
- Foreningen til Hovedstadens
Forskønnelse, 112.
- Foreninger, 128.
- Foreningsballer, 410.
- Foreningsfrihed, 297, 308.
- Forfatningssagen, 533.
- Formueplaceringer, 596—640.
- Formuesforhold, 596—640.
- Formynderskab, 700.
- Forordning, som nærmere for-
klarer og bestemmer trykke-
frihedens grænser, 27. sept.
1799, 226, 228—29, 240, 274,
291—92.
- Forordning om landsforvis-
ningsstraffens ophævelse, 30.
marts 1827, 227, 292.
- Forretningsmetoder, 689.
- Forskrivning, privat, 610.
- Forskønnelse af købstæderne,
242.
- Forsthaven, Århus, 381—82.
- Forstæder, 54, 408, 418, 422, 428
—30, 497, 602—03, 623, 656.
- Forstædernes Sporvogn, 428.
- Forsvarsministeriet, 96.
- Forsørgelsesvæsenet, 80, 82, 90.
- Fortling, Jacob, hofstenhugger,
kgl. bygmester, 218.
- Fortunen, Lyngby s., Sokke-
lunds h., 69.
- Fortunstræde, 412—13, 415.
- Forvisning fra byen, 705.
- Foss, familien, 582.
- Foss, Christian, hofmekanikus,
580.
- Foss, Else Veronica Scavenia, g.
m. Ole Judichær, 570.
- Foss, Holger, hof- og stadsrets-
prokurator, 579—81, 583—84.
- Foss, Laurits, borgmester, by-
foged, 580—82, 584—85, 590—
91.
- Foss, Mette Maria, 580.
- Foss, Niels, kordegn, 550.

- Foss, Ole Stampc, plantageejer, 580.
- Fossing, A. P., skoledirektør, 546.
- Foster, August John, engelsk gesandt, 452, 487.
- Fragtindtægter, 636.
- Franklin, Benjamin, nordamerikansk præsident, 314, 333.
- Frankrig, 323, 374, 379.
- Franzén, Frans Mikael, svensk-finsk digter, biskop, 590.
- Franzos, Karl Emil, tysk forfatter, 668.
- Fredensborg, 223—24.
- Fredensborg Slotshave, 205.
- Fredens Kirke, 550, 559.
- Fredens Mølle, 602, 626.
- Fredens Mølle aktier, 632.
- Fredericia, 73, 255—56, 259, 269—71, 275, 291.
- Fredericia lærde Skole, 500, 503—05, 518—19.
- Fredericks, Alice O', skuespillerinde, filminstruktør, 683, 685.
- Frederik, arveprins, 483, 491, 494.
- Frederik II, tysk kejser, 10.
- Frederik III, konge, 56—58, 194, 197.
- Frederik IV, konge, 194, 198, 200—02, 204—06, 212, 218, 223.
- Frederik V's statue på Amalienborg Plads, 114, 140.
- Frederik VI, konge, 194, 218, 230, 232, 275, 279—80, 286, 434, 436—41, 443—44, 447—48, 450—58, 460—63, 467—79, 481, 487—89, 491, 494—95.
- Frederik VII, konge, 87, 92, 191—92, 436, 440, 447, 463, 468—73, 475, 481, 486, 492, 496, 556.
- Frederik VII's statue på Christiansborg Slotsplads, 140, 416.
- Frederik VIII, konge, 191.
- Frederik, prins af Hessen-Kassel, feltmarskal, 437, 454, 457, 482, 489.
- Frederik Christian, hertug af Augustenborg, 542.
- Frederik Emil August, prins af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg (Nør), generalmajor, 454—55, 489.
- Frederik Vilhelm Carl Ludvig, prins af Hessen-Philippsthal-Barckfeldt, 460, 491.
- Frederiksberg, 421, 423, 428, 446, 450.
- Frederiksberg Allé, 424, 430—31.
- Frederiksberg Benhus, 446.
- Frederiksberg Fattigvæsen, 421.
- Frederiksberggade 19, 404.
- Frederiksberg Have, 205, 425.
- Frederiksberg Have, pladsen ved indgangen, 450.
- Frederiksberg Kirke, 424, 551.
- Frederiksberg Kirkegård, 396.
- Frederiksberg Ovenlyssal, 422.
- Frederiksberg Rådhus, 182, 421.
- Frederiksberg Slot, 165, 424, 434.
- Frederiksborg, 223—24, se også Hillerød.
- Frederiksborg, Det nationalhistoriske Museum på, 135—36, 202.
- Frederiksborg, Hans Andersen, sognepræst, 704.
- Frederiksborg-egnen, 143.
- Frederiksborggade, 97.

- Frederiksborg Slotshave, 205.
 Frederiksborgvej, 23, 46.
 Frederiksdal, hgd., Sokkelunds
 h., 491.
 Frederiksen, J., prokurist, 560.
 Frederiksen, J. P., forvalter,
 556.
 Frederiksgade, 191.
 Frederikshavn, 72.
 Frederiks Hospital, 390, 392.
 Frederiks tyske Kirke, 437.
 Frellesvig, Tullebølle s., Lange-
 lands Nørre h., 74.
 Freuchen, Ole Johan, sogne-
 præst, 469, 493.
 Frey, Edith, bibliotekar, 400.
 Fridericia, Ida Sara, enke efter
 A. Hannover, 422.
 Fridericus Quartus, orlogsskib,
 553.
 Friedenreich, D. W., inspektør
 ved Efterslægtsselskabets
 Skole, 522.
 Frihedskæmpere, 40—43.
 Friis, præst (sandsynligvis
 Christen Begtrup Friis, Ny-
 ker), 517, 543.
 Friis, C., 70.
 Friis, Frederik Ferdinand, kgl.
 bygningsinspektør, 204.
 Frisenvold, hgd., Galten h., 583.
 Fritsche, D. G., buntmager, 277.
 Fritzsche, C. E., glashandler, 609.
 Frobenius & Co., Th., orgelbyg-
 ger, 26.
 From, Josva, agent, 631.
 From-Petersen, W., stations-
 forstander, 432.
 Frost, P. N., stiftsprovst, 235.
 Frue Plads, 410.
 Frydendahl, Jørgen Peter, skue-
 spiller, 439, 483.
 Frølund, Frederik, lærer, redak-
 tør, cand. theol., 507, 514, 543.
 Fussing, Hans H. (†), lektor, dr.
 phil., 188—90, 689—712.
 Fyen, krydserfregat, 552.
 Fyn, 451.
 Fyns Stifts kongelige patrioti-
 ske Selskab, 318.
 Fyrretyvemarkshøden, 699.
 Fyrster, 54.
 Fyrtårnet og Bivognen, se Carl
 Schenstrøm, Frederik Buch og
 Harald Madsen.
 Fædder, Christian, borgmester,
 434.
 Fædrelandet, dagblad, 1834—
 82, 227, 230, 239, 253, 291,
 526, 544—45.
 Fædrelandshistoriske digte, 333.
 Fælledparken, 106, 428.
 Færgestræde, Store, 110.
 Færøerne, 363, 439.
 Fæstningsstraf, 445.
 Fønss, Olaf, skuespiller, 655,
 659, 664, 669—70.
 Fønss, Aage, skuespiller, 651,
 672—73.
 Fåborg, 257, 606.
 Gabrielsen, Holger, skuespiller,
 sceneinstruktør, 400, 680.
 Gad, Einar, sognepræst, 560.
 Gad, P. C. Stenersen, biskop,
 237—38, 249—51, 253, 256,
 259, 261, 263—66, 271—74, 277
 —80, 285, 293—94, 324, 347.
 Gad, Urban, forfatter, scenein-
 struktør, 652, 654, 669, 688.
 Gade, Svend, teatermaler, scene-
 instruktør, 665, 685.
 Gadenavne, 158.
 Gadernes renholdelse, 414.

- Gaihede, fisker (?), Skagen, 549.
- Galathea, korvet, 384.
- Galle, jfr., 614.
- Gallenfeldt, f. Moltke, 440.
- Gamle By, Den, Arhus, 403.
- Gammel Amagertorv matr. nr. 2, 632.
- Gammel Kloster, 53—64.
- Gammel Kongevej, 422, 424.
- Gammel Kongevej 91, 421, 423.
- Gammel Køge Landevej, 429.
- Gammel Mønt, 412, 708.
- Gammel Strand, 148, 162—63, 414.
- Gammel Strand matr. nr. 10 og 22 B, 632.
- Gammeltorv, 128, 191, 414, 472.
- Gammeltorv, hjørnet af Klædeboderne, nu Skindergade, 691, 698.
- Gammeltorv, hjørnet af Nørregade, 691.
- Gandrup, Carl, forfatter, 671.
- Gange, 411.
- Garde, Axel, forfatter, redaktør, 661.
- Garde, H. G., kommandør, 315.
- Garff, Alex, lektor, forfatter, 183.
- Garland, Maria, skuespillerinde, 685.
- Garnisons Kirkegård, 376.
- Garrigues, Antoine, direktør, 186.
- Garrigues, Eugenia Malvina, g. Schnorr von Carolsfeld, kgl. bayersk kammersangerinde, 186.
- Garrigues, Henri C. G.*, arkitekt, 184—92.
- Garrigues, J. A. H., grosserer, 184—87.
- Gartnere, 28, 32.
- Garverier, 620.
- Gas, 59, 203, 222.
- Gedde, Christian, overkonduktør, 213—14.
- Gee, A. J., filmfotograf, 641.
- Geheimarkivet, 198—99, 206.
- Geheimerådet, 203.
- Gejstlige, 3, 231, 244—45, 289—90, 302, 326—28, 336—49, 466.
- Generalløjtnanter, 468.
- Generalpostamtet, 213.
- Generalstrejken 1944, 59, 61.
- Gentofte kommune, 403.
- Georg IV, konge af England, 441, 452.
- Georg Stage, skoleskih, 556.
- Gerner, Christiane Charlotte, g. Himmelstrup Hvidberg, 446, 485.
- Gerson, Adelaide, f. Nathan David, g. 2) med prins Pignatelli-Ruffo, 464, 492.
- Gerson, George, bankier, komponist, 464, 492.
- Gesandter, 54, 466.
- Gesandtskabet i Berlin, 438.
- Gestapo, 63.
- Ghirlandajo, Domenico di Tomaso, italiensk maler, 103.
- Gierlew, A. C., generalkonsul, forfatter, 487.
- Giersing, L., 631.
- Giesegård, hgd., Ringsted h., 484.
- Giessing, H. J., sognepræst, 268.
- Giethuset, 456.
- Gilleleje Museum, 403.
- Gislingegård, hgd., Tuse h., 605.

- Gissemænd, se Holger Pedersen, skuespiller.
- Giusti, se dal Borgo.
- Giødwad, Jens, redaktør, 293, 295.
- Gjesten Kirke, Andst h., 435.
- Gjorslev, hgd., Stevns h., 371.
- Glaciset, 375.
- Glahn, Bodil Marie Elisabeth, f. Blicher, 583.
- Glahn, H. C., sognepræst, missionær, 582—83, 594.
- Glahn, Poul Egede, sognekapel-
lan, 583.
- Glahn, Tønne Bloch, general-
krigskommissær, 582.
- Glyptoteket, 178.
- Glæsel, Edv., havearkitekt, 23.
- Godgørenhed, 242.
- Godsejere, 330, 337—45, 348—49,
622, 628, 633.
- Goethe, Johann Wolfgang, tysk
digter, 590.
- Goldschmidt, W. M., vekselerer,
613.
- Goos, C., minister, retslærd, 78,
90.
- Gordon, James, grosserer, 619.
- Gorm den Gamle-statuen på
Christiansborg, 135—38, 178.
- Gothersgade, udgravning i, 405.
- Gothersgade 95, 70.
- Gothersgades Eksercerplads,
191.
- Gotik, 217.
- Gotland, 204.
- Gotter, Friedrich Wilhelm, tysk
digter, 491.
- Gottlob, Kaj, professor, kgl. byg-
ningsinspektør, arkitekt, 129,
131—32.
- Gottorp, 457.
- Grabau, Karl, forfatter, cand.
pharm., 118.
- Gram Slot, Gram s., Frøs h.,
484.
- Gram, Edv., svensk-norsk gene-
ralkonsul, 440, 450, 483.
- Gratis skolepladser, 501, 519.
- Gravlunden i Ryvangen, 43.
- Gravrøverier, 390.
- Gregers, Emanuel, skuespiller,
670—71, 682.
- Grevenkop-Castenschiold, C. H.,
oberstløjtnant, kammerherre,
292.
- Grimm, russisk arkitekt, 416.
- Grosserere, 231, 336—44, 346—
49, 364, 598, 604, 619, 633.
- Grubbe, Marie, adelsfrue, 584.
- Grundejendom, 609, 708.
- Grundejere, 14, 111.
- Grundlovgivende Rigsforsam-
ling, 543.
- Grundtvig, A., f. Krag-Juel-Vind-
-Frijs, g. 1) Reedtz, 557.
- Grundtvig, Elisabeth (Lise)
Christina Margaretha, f.
Blicher, 583.
- Grundtvig, Hroar, kontorchef,
Fjøsanger, Norge, 432.
- Grundtvig, N. F. S., biskop, dig-
ter, 122, 301, 476, 478, 494, 527
—28, 532, 582—84, 592, 594.
- Grundtvig, Otto, provst, 582.
- Grundtvigskirken, 29, 42, 45,
551.
- Grønbeckske Gård, 220.
- Grøndalskirken, 551—52.
- Grønland, 437, 439, 670, 688.
- Grønlandsgade, 430.
- Grønlands Styrelse, 552.
- Grønnegade, 412.
- Grønnegade 25, 404.

- Grønsund, Fanefjord s., Mønbo h., 584.
- Grønt- og blomstertorvet på Højbro Plads, 414.
- Grønvaldt, Karl, konstruktør, 432.
- Gråbrødretory, 410, 414.
- Graatkjær, Axel, fotograf, 647.
- Guido, romersk kardinal, pave- lig legat, 13.
- Gule Palæ, Amaliegade, 128, 218.
- Gule Palæ, Prinsessegade, 404.
- Gundelach, Maria, Helsingfors, 432.
- Gundorph, Hans, underbibliote- kar, cand. theol., 507, 509—10, 512, 515, 522, 543.
- Gundslev, Gundslev s., Falsters Nørre h., 581—83.
- Gundslev Præstegård, Falsters Nørre h., 583, 594.
- Gunnarsson, Gunnar, forfatter, 667.
- Gurre Slot, 269.
- Gustafskirken, 552.
- Gyldendalske Boghandel, 96, 273.
- Gyldenløve, Ulrik Christian, ge- neraløjtnant, 55—56.
- Gyldenløve, Ulrik Christian, greve af Samsøe, 212.
- Günther, Paul, murermester, 432.
- Gæster, 15.
- Gøssel, Frederik Ludvig Chri- stoph, generalmajor, 458, 490.
- Göteborg, 185.
- Haderslev, 263, 265.
- Haderslev Amts Museum, 403.
- Haderslev Latinskole, 703.
- Haffner, Cathrine Wendelia, f. Møller, 486.
- Haffner, Emilie, hofdame, 447, 486.
- Haffner, Wenzel, generalmajor, 486.
- Hage, Hother, byfoged, herreds- foged, 302—03, 305—06, 309, 312—13, 327, 330.
- Hage, Johannes, adjunkt, redak- tør, 237, 239—41, 246, 256, 266, 272, 328.
- Hagemann, Jasper Lützwow von, generalmajor, 478, 495.
- Hagemann, P. C., arkitekt, 423.
- Hagedstedgård, hgd., Tuse h., 631.
- Halberstadt, Louis, improvisa- tor, 643.
- Hald, J. C., sekretær, 325.
- Halmstad Stenhugger-Aktie- bolag, 159.
- Halmtorvet, 420, 641.
- Halmtorvet matr. nr. 66, 396.
- Halmtorvet, biografteater på, 641.
- Hamburg, 444, 603.
- Hamburgsk banco, 604, 617.
- Hammelev s., Gram h., 704.
- Hammerfeldt, K. M., tilskærer, 432.
- Hammerich, Frederik, professor, 315.
- Hammerich, K., orlogskaptajn, 556.
- Hammerich, Martin, rektor, 277, 306.
- Hammerichsgade, 420.
- Handel, 15—16, 234, 288, 299, 319—20, 622—23, 633.
- Handelen på Højbro Plads, 112.

- Handelsbalance, 600.
 Handelsflåde, 609.
 Handelshuse, 598, 601.
 Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, 403, 548, 559.
 Hanetårnet, 418.
 Hannover, 451.
 Hannover, A., professor, 422.
 Hannover, A., professor, hans enke, 422.
 Hannover, Jacob, bibliotekar, 422.
 Hansdatter, Eline, g. m. Jacob Nielsen, 692—95.
 Hans Egede, skonnertrigget *s/s*, 552.
 Hans Egedes Kirke, 551—52, 559.
 Hansen, fru, 75.
 Hansen, Anton, tegner, 420.
 Hansen, C. F., krigsminister, 525.
 Hansen, C. F., professor, arkitekt, 119, 129—31, 134.
 Hansen, Carl, 73.
 Hansen, Caroline, 73, 75.
 Hansen, Christian, 73.
 Hansen, F. N., urtekræmmer (se rettelserne), 607.
 Hansen, Ferdinand, farver, 73—76, 78.
 Hansen, Gottlieb F., A/S, 401.
 Hansen, H. P., grosserer, nationalbankdirektør, 272, 276—77, 280, 284, 621, 628, 630.
 Hansen, Hans (Hellig-Hansen), snedkermester, bygherre, 90—91, 98.
 Hansen, Hedvig, 73.
 Hansen, Jens G., exam. jur., Odense, 73, 75.
 Hansen, J. O., lands-over- samt hof- og stadsretsassessor, 506.
 Hansen, Johannes, 73.
 Hansen, Juliane Marie (Jomfru Tidsfordriv), 100—01.
 Hansen, Julius, borgmester, 431.
 Hansen, Marius, sognepræst, 560.
 Hansen, Oluf, biografdirektør, 573.
 Hansen, Otto, 70, 73, 78.
 Hansen, P., konsul, 378, 380.
 Hansen, P. R. M., 609.
 Hansen, P. T., adjunkt, 235.
 Hansen, Rasmus, fæstemand, 74.
 Hansen, Sidse Maric, g. Vallentin, 608.
 Hansen, Sigvard, maler, 420.
 Hansen, Valdemar Fabricius, stadsgartner, 379.
 Hansen, Viggo, billedhugger, 120.
 Hansen Jacobsen, N., billedhugger, 165.
 Hanson og Hansen, familien, 73.
 Hanson, frøken, 69—72, 74—75.
 Hanson, John R., gravør, 66, 68, 70—76, 78.
 Hanssen, Nis, sognepræst, 277, 284, 287, 315.
 Hansson, Einar, svensk skuespiller, 675.
 Hans Tavsens Gades Skole, 396.
 Hans Tavsens Kirke, 552.
 Haraldsgade, 428.
 Harbou, Wilhelm Henrik, kammerjunker, 589—90.
 Hardenberg, greve, 468.
 Hardenberg, Emma Louise Frederikke Georgine, g. Hardenberg-Reventlow, 455, 488.
 Hardenberg-Reventlow, Chri-

- stian Heinrich August, greve, 488.
- Hardenberg-Reventlow, Emma Louise Frederikke Georgine Hardenberg, f. Hardenberg, 455, 488.
- Harlingen, Johan van, 552.
- Harmoniske Selskab, 461.
- Harsdorff, Caspar, arkitekt, 202, 204, 210.
- Hartmann, Oluf, maler, 105.
- Hasebart, Jacob, sognepræst, 705.
- Hasselbalch og Co., 410.
- Hasselberg, J. A., chef for Statsgældskontoret, 265, 284.
- Hauch, A. W., overhofmarskal, 442, 449, 454, 460, 466, 468, 475, 484.
- Hauptmann, Gerhard, tysk forfatter, 660.
- Hausergade matr. nr. 216 B 2 og 224 B 2, 632.
- Hauton, Paul, ingeniør, 432.
- Haven, Mogens von, pressefotograf, 157, 161.
- Haver i Slotsholmsgade, 205, 208, 212—13, 218.
- Havn, 4—5, 156, 176, 195.
- Havn, borg, 155, se også Absalons borg.
- Havnen, 172, 405.
- Haxthausen, Christian Ove, greve, overhofmarskal, 475, 494.
- Hebel, J. P., tysk digter, 313—14, 317, 333.
- Heegaard, Anker, fabrikejer, 605.
- Heegaard, M. A., isenkræmmer, 605.
- Hegel, Julie, f. Bagge, 96.
- Hegermann-Lindenchrone, J. H., general, 442, 484.
- Heiberg, J. L., forfatter, 124, 175, 459, 465, 479, 490, 495.
- Heiberg, Johanne Louise, f. Pätges, skuespillerinde, forfatterinde, 480, 687, 495.
- Heiberg, P. A., forfatter, 489—90.
- Heide, Axel, bankdirektør, 114—16, 118, 140, 146, 149—50, 152, 154, 158—60, 164—65, 167, 171, 181.
- Heimansen, David, partikulier, 625.
- Heimbach, Wolfgang, maler, 193.
- Heinrich, Elisabeth, g. Ter-Borch, 490.
- Heinrich Augusta, fuldskib, 555.
- Heise, C. J., sognepræst, oversætter, 591.
- Helene Kilde, Tibirke s., Holbo h., 359.
- Helgenæs s., Mols h., 588.
- Helgesen, civilingeniør, 432.
- Hellberg, Sigvald, forretningsfører, formand for borgerrepræsentationen, 432.
- Hellebæk, 476.
- Hellebækgade, 427.
- Hellerup, 656, 658, 664, 668—69.
- Helligånds Hospital, 53.
- Helligåndskirken, 53, 412.
- Hellssen, Henry, redaktør, forfatter, 686.
- Helme, Helge, maler, 427.
- Helmuth, Osvald, skuespiller, 685.
- Helsingborg Stadsmuseum, 403.
- Helsingfors Stadsmuseum, 403.

- Helsingør, 391, 427, 475—76, 651.
- Helsingørs skolekommission, 513.
- Hemmeligheder, 222.
- Hending, Arnold*, filmhistoriker, 641—88.
- Henningsen, Erik, maler, 105.
- Henningsen, Frants, maler, 105.
- Henningsen, Hans, maler, 105.
- Henningsen, Henning*, museumsinspektør, 547—60.
- Henrettelser, 62.
- Henriques, Fini, komponist, violinist, 421.
- Henriques, Frans, maler, 432.
- Henriques, Vilhelm, direktør for Frederiksberg Fattigvæsen, 421.
- Herbst, Adolph Tobias, vice-admiral, 453, 488.
- Herforth, H. H., major, fattigvæsensdirektør, 276, 278.
- Herholdt, J. D., arkitekt, 420.
- Herman Triers Plads, 426.
- Hermann, Rasmus, kleinsmedemester, 617—18.
- Hermansen, Victor, museumsinspektør, 432.
- Hérolde, Louis Joseph Ferdinand, fransk komponist, 481.
- Heroldisterne, 78.
- Herredagen, 699, 709.
- Hersholt, Jean, filmskuespiller, 643.
- Hertel, Aage, skuespiller, 663.
- Hertugdømmerne, 264, 282, 284, 310, 351, 600, 630.
- Hertz, Harry A., salgschef, 432.
- Hertz, Henrik, forfatter, 314—15.
- Hertz, Jens Michael, biskop, 437, 482.
- Herzberg, Martin, drengeskuespiller, 674.
- „Hesten“, 150—51, 154.
- Hestesporvogn, 401, 412.
- Hetsch, G. F., professor, 250, 269.
- Heun, Karl Gottlieb Samuel, (pseudonym: H. Cl Lauren), tysk forfatter, 447, 486.
- Hillerød (Frederiksborg), 256—57, 271—72, 275—76, 291.
- Himmel, Friedrich Heinrich, tysk komponist, 484.
- Hincheldey, Edv., kaptajn, 584.
- Hippodromaktier, 618.
- Hippodromen, 602.
- Hippalos, fuldskib, 550.
- Hirsch, 75.
- Hirschholm, 215.
- Hirschsprungske Samling, 403.
- Historiske Meddelelser om København, 403.
- Hitler, Adolf, tysk rigskansler, 64.
- Hjemmet, ugeblad, 390.
- Hjemmeværnsudstilling i rådhusshallen, 402.
- Hjort, P., professor, 330.
- Hjuler, Axel, landsretssagfører, 432.
- Hjørring, 256—58, 271, 291.
- Hjørring, Anders Matthiesen, præst, 53—58.
- Hobro, 257—58, 269, 271, 275.
- Hoffet, 92, 136, 433—34, 436—38, 443—44, 446, 450, 453—54, 460, 466—68, 471—74, 478—80.
- Hoffmann, Gotfried, ingeniørofficer, 198.
- Hoffmann, Johs., fabrikant, 432.

- Hoffmann, Kai, forfatter, 158.
 Hoffmeyer, A. B., oberst, 266.
 Hofmangsgave, hgd., Lunde h., 372.
 Hofteatret, 586.
 Holbech, J., skoledirektør, 546.
 Holberg, Ludvig, forfatter, 401, 644, 646.
 Holberg-portrætter, udstilling, 402.
 Holbergs Minde, forening, 410.
 Holbæk, 256, 306.
 Holch, Christel, skuespillerinde, 651.
 Holck, Julius Carl Christian, overpostamtsdirektør i Hamburg, 453, 488.
 Holck, P., orlogskaptajn, 560.
 Holck-Winterfeldt, Gustav, oberst, 495.
 Holck-Winterfeldt, Polly, komtesse, g. Reventlow, 477, 495.
 Holger Danskes Brilller, 106.
 Holgershåb, Nørre Alslev s., Falsters Nørre h., 579, 581—83.
 Hollywood, 657, 682.
 Holm, Edvard, professor, historiker, 135.
 Holm, H. G. F., kobberstikker, maler, 408—09.
 Holm, Hans J., professor, arkitekt, 23, 218.
 Holm, J. P., borgmester, 275.
 Holm, Jacob, grosserer, 620.
 Holm, L. J., kancellideputeret, 499, 506, 517, 525.
 Holm, Nic., overlæge, 86, 92, 99, 103—04.
 Holm, P., skrædder, folketingsmand, 70, 78, 90.
 Holm, Peter, skuespiller, 480, 496.
 Holm & Sønner A/S, Jacob, 610.
 Holmene ved Havn, 195.
 Holmens historiske Modelsamling, 552.
 Holmensgade 8, 397—400.
 Holmens Kanal, 472—73.
 Holmens Kirke, 198, 497, 532, 559.
 Holst, Niels Daniel, urtekræmmer, 605—06, 619.
 Holsteen, orlogsskib, 553.
 Holstein, Anna Cathinka, f. Risting, 456, 489.
 Holstein, Ernst Frederik von, hofchef, 496.
 Holstein, Frederik von, general-løjtnant, overceremonimester, teaterdirektør, 456, 489.
 Holstein, Ida Elmine Rosaline von, f. Wulff, operasangerinde, 480, 496.
 Holsten, 230, 263, 282, 298, 301, 310—11, 537—39.
 Holsten, Adam Christopher, baron, 478, 495.
 Holsten, Magdalene, f. Friccius von Schilden, 478, 495.
 Holstenske fyrstehus, 455.
 Holten, Carl, guvernementssekretær, geheimekabinetssarkivar, 441—42, 484.
 Honnens de Lichtenberg, G., fuldmægtig, søløjtnant, 560.
 Honoré, Elise, Fredericia, 73.
 Hornemann, Claus, professor, 542, 586.
 Hornlygter, 203.
 Horsens Museum, 403.
 Hospitaler, 316—17, 324.
 Hospitalstidende, 96.

- Hostrup, C., præst, forfatter, 68.
 Hotel Royal, 413.
 Hoteller, 602.
 Hovedbanegård, Københavns første, 420.
 Hovedbanegård, Københavns anden, 127—28, 420, 646.
 Hovedbanegård, Københavns tredje, den nuværende, 420.
 Hovedstad, København som, 1, 53.
 Hovedstadens Sparekasse, 601.
 Hoven, Cathrine Gabriele von der, g. Bugge, 458, 490.
 Howitzvej, hjørnet af Falkonérallé, 424.
 H. P. Prior, damper, 72.
 Hurtigbus, 401.
 Husassistenter, 59, 64.
 Husejerkreditkassen, 602.
 Husejerkreditkasseobligationer, 615, 635.
 Husflid, 245.
 Husleje, 185, 599, 610.
 Husmandssagen, 298.
 Husmødre, 707.
 Husum, 571, 575.
 Husum amt, 461.
 Husvagter, 59.
 Hvalsøe, Vilhelm, arkitekt, 410.
 Hvass, Tyge, arkitekt, 26, 29, 32.
 Hvidberg, Anna Himmelstrup, f. Quist Schmidt, 446, 485.
 Hvidberg, Christiane Charlotte Himmelstrup, f. Gerner, 446, 485.
 Hvidberg, Christiane Helene Charlotte Himmelstrup, f. Ziervogel, 446, 485.
 Hvidberg, Otto Himmelstrup, politidirektør, 445—46, 485—86.
 Hvide, Skjalm, sjællandsk høvding, 169.
 Hvidt, L. N., nationalbankdirektør, 232, 237, 266, 272—73, 275—76, 278—79, 292.
 Hylding 1648, 708.
 Hylding 1650, 708.
 Hyllested, P., mægler, 440, 483.
 Hypotekbankobligationer, norske, 628.
 Hypotekforeningsobligationer, svenske, 628.
 Hypotekkasseobligationer, svenske, 616.
 Hypoteklån, 601, 613, 628, 630—31.
 Hyskenstræde, udgravning i, 405.
 Hæren, 39, 96.
 Høegh-Guldberg, Ove Emmerich, højesteretsadvokat, 230, 237, 247, 251, 255, 272, 274, 285.
 Højbro, 465.
 Højbro Plads, 109—83, 408, 412, 414.
 Højdevangskirken, 553.
 Højesteret, 448, 451.
 Højesteretsadvokater, 231.
 Højkonjunktur, 621.
 Højres grundlovstog, 89.
 Høkerbutik, 406—07.
 Høkere, 599.
 Hørdum, C. J., forretningsfører, 70, 78.
 Hørkræmmere, 599.
 Hørsholm, 463.
 Høyen, N. L., professor, 230, 237, 250.
 Høyer, Edgard, forfatter, 658, 671.

- Høyer, Thomas, silke- og klædehandler, 609.
- Haagen, C. W., overretsprokurator, bankdirektør, 250, 273, 276, 280.
- Håndpant, 612—13, 618, 632.
- Håndværk, 320, 623.
- Håndværkere, 194, 231—32, 245, 336—49, 364, 599, 601, 607, 618—19, 633.
- Ibsen, P. D., sognepræst, 318.
- Ibsen, S. C., skibsfører, 555.
- Icom, international forening, 403.
- Icom News, internationalt foreningsblad, 403.
- Illustreret Tidende, ugeblad, 104, 127, 131, 134.
- Import, 623.
- Indbyggerantal, 1, 701.
- Indbyrdes undervisning, 455.
- Indenrigsministeriet, 196.
- Indløsningsrettigheder, 606, 638.
- Indre by, 602—03, 623.
- Industri, 319—20, 623, 636.
- Industri- og Kunstudstilling, Den nordiske, 1872, 124—25, 132, 176.
- Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling, Den nordiske, 1888, 140—41, 176—77.
- Industriaktier, 635.
- Industriaktieselskaber, 602—03.
- Industrialisme, 329.
- Industriforeningens hus, 125—26, 175.
- Inflation, 621.
- Ingemann, B. S., forfatter, 144, 461, 491, 582—83.
- Ingerslev, C. F., rektor, 253, 255.
- Inkvisitionskommissionen, 446.
- Innocens IV, pave, 5—6, 8—10.
- Investering, 596.
- Ipsen, Bodil, skuespillerinde, 658, 671, 675, 679—80, 682, 684—85.
- Ipsen, Paul, kommandør, 551.
- Ipsen, Paul, tegner, 391.
- Irgens-Bergh, Mathias Friis von, chargé d'affaires, 487.
- Isenkræmmere, 599, 604.
- Island, 363, 433, 437, 439, 667.
- Island, damper, 68.
- Islands Brygge, 418.
- Islemark, 571.
- Italien, 438.
- Itzchoe, 478.
- Iuul, Stig, professor, retslærd, 1—22.
- Jacob, J. S., bogholder, 267.
- Jacobi, Adolph, borgmester, overretssagfører, 80.
- Jacobsdatter, Maren, g. m. Arnold Dyssel, 708.
- Jacobsen, Birgitte, g. Schmidt, 452, 488.
- Jacobsen, Carlo, teatermaler, 671—72.
- Jacobsen, Christian Frederik, sognepræst, Brovst, 267.
- Jacobsen, Elisabeth Marie, g. Fleischer, 452, 487.
- Jacobsen, Holger, arkitekt, 28, 30, 44, 46, 49.
- Jacobsen, J. C., brygger, 135.
- Jacobsen, Johan, filminstruktør, 681, 685.
- Jacobsen, P. V., kommitteret i Rentekammeret, 237, 250, 276, 278.
- Jacobsen, Sv., sognepræst, 559.
- Jacobsen, Søren, grosserer, 604.

- Jacobsson, Lily, svensk skuespillerinde, 665—66.
- Jacoby, Georg, instruktør, 676.
- Jagtvej, 427—28.
- Janisch, købmand, Hamburg, 444, 485.
- Jansen, Rasmus, biskop, 466, 493.
- Japan, 366, 369.
- Jardin, N. H., fransk arkitekt, 218.
- Jarmers Tårn, 418.
- Jeanne d'Arc, 116.
- Jensdatter, Boel, amme, 699.
- Jensdatter, Maren, enke, 701—05.
- Jensen, fru, 70.
- Jensen, logivært, Ålborg, 72.
- Jensen, Albert, arkitekt, kgl. bygningsinspektør, 416, 421.
- Jensen, B. Cl., kaptajn, Ribe, 549, 559.
- Jensen, C., overgartner, 379.
- Jensen, Chr. Axel, museumsinspektør, historiker, 131.
- Jensen, Christoffer, præst, 704.
- Jensen, Frederik, skuespiller, 89, 102, 652, 658, 669, 672, 678.
- Jensen, Hans, lærer og kirkesanger, Svendborg, 510, 514, 543.
- Jensen, Jens Christian, bødker, Lyngby, 612.
- Jensen, Johanne, 432.
- Jensen, Laurits, tømremester, 556.
- Jensen, Niels, gårdmand, 612.
- Jensen, Niels, halmfisker, 705.
- Jensen, Oluf, redaktør, Helsingør, 652—53.
- Jensen, Richard, solodanser, 664.
- Jensen, Sigurd*, stadsarkivar, 596—640.
- Jensen, Thit, forfatterinde, 686.
- Jensen, Thorkild, skoledirektør, 546.
- Jensine, tjenestepige, 74.
- Jeppesen, Carl Julius, trafikmester ved Københavns Sporveje, 554.
- Jeppesen, Chr. Frølich, depotbestyrer, 560.
- Jermin, Immanuel, sognepræst, 578.
- Jernbaneaktier, 626, 628, 635.
- Jernbanelinien fra København til Helsingør, 427.
- Jernbanemuseet, 401.
- Jernbaneobligationer, fransk-østrigske, 629.
- Jerusalemkirken, 416.
- Jespersen, C., 418.
- Jessen, Juliane Henriette von, f. Ter-Borch, 458, 490.
- Jessen, Matthias Reinhold von, stiftamtmand, 457—58, 490.
- Johannsen, Nicolai, filmskuespiller, 660.
- Johansen, O., overretssagfører, 149—51, 160.
- Johansen, Viggo, maler, 428.
- Johan-Svendsen, Eyvind, skuespiller, 678.
- Johnson, Elisabeth, 75.
- Jomfru Tidsfordriv, Juliane Marie Hansen, 100—01.
- Jónsbók, 493.
- Jónsson, Steingrímur, biskop på Island, 453, 488.
- Jorcks Passage, 654.
- Jord, handel med, 16.
- Josefa, dronning af Spanien, g. m. Ferdinand VII, 439.

- Judichær, Ole, admiral, 570.
 Judigens, se Judichær.
 Juel, Knud Frederik, gesandt, 461, 491.
 Juel, Niels, admiral, 315.
 Juel-Hansen, E., kaptajn, 560.
 Juliane Marie, dronning, g. m. Frederik V, 447, 488.
 Juliane Sophie, prinsesse, g. m. Frederik Vilhelm Carl Ludvig, prins af Hessen-Philippsthal-Barckfeldt, 479—80, 491.
 Junghans, Caspar Frederik, sognepræst, 435.
 Juridisk Tidsskrift, 478.
 Juristen, månedsblad, 132.
 Justitiarius i Hof- og stadsretten, 307.
 Justitsministeriet, 130—33.
 Juul, Chr. Sehestedt, geheime-råd, 494.
 Juul, Lucie Charlotte, f. komtesse Scheel, 474, 494.
 Jydske Købstadskreditforenings obligationer, 629.
 Jydske Landkreditforenings obligationer, 626—27.
 Jylland, 464, 592.
 Jylland, fregat, 550.
 Jørgensen, F. Chr., kateket, Helsingør, 507, 513, 543.
 Jørgensen, Sophus, maler, 412—13.
 Jyske Dragonregiment, 448.
 Jyske Lov, 17.
 Jäger, H., tysk botaniker, 374.
 Jødefejden 1819, 438, 481.
 Jøder, 64, 286.
 Jørgensen, fra Wisconsin, 74.
 Jørgensen, A. D., rigsarkivar, historiker, 149, 152—53, 156, 180, 198.
 Jørgensen-monumentet (A.D.) i Skibelund Krat, 165.
 Jørgensen, Birgitte, f. Platen, 489.
 Jørgensen, Fredr. Chr., hyfoged, Stege, 489.
 Jørgensen, Peter, garvermester, Hillerød, 609.
 Jørgensen, Sine, g. Eickstedt Bülow, 456, 468, 489.
 Jørgensen, Thorvald, kgl. bygningsinspektør, arkitekt, 136, 429.
 Jørgensen, W., branddirektør, Herning, 432.
 Kagsmosen ved Brønshøj, 575.
 „Kalkeballen“, 410.
 Kall, M. L., 424.
 Kall, Marcus, postmester, 424.
 Kaltenborn, Fr., kaptajn, 591.
 Kalundborg, 589.
 Kalundborg og Omegns Museum, 403.
 Kalvebod Strand, 176, 425.
 Kamban, Guðmundur, islandsk forfatter, 676.
 Kammasvej, 425.
 Kanalen bag Børsen, 196.
 Kanalen ved Slotsholmen, 413.
 Kanaler, 172.
 Kancellibygningen, „Den røde bygning“, 193—94, 196—206, 208.
 Kancellicirkulære ang., at politiske efterretninger ikke må meddeles i upriviligerede blade, 16. apr. 1836, 240, 307 (se rettelserne).
 Kancellicirkulære ang. foranstaltninger, sigtende til at hæmme bestræbelser for

- iblandt bondestanden at ud-
brede vildledende forestillinger
om dens retsforhold m.
m., 8. nov. 1845, 311.
- Kannikestrædes Teaterlocale,
410.
- Kapellerne på Bispebjerg Kirke-
gård, 23, 25—26, 36, 43—47,
49.
- Kapelvej, 574.
- Kaperobligationer, 615.
- Kapitalister, 599.
- Kapitalister, aktive, 606, 619.
- Kapitalister, passive, 597, 606,
613, 619, 629, 632.
- Kapitalmangel, 600.
- Kapitaloverskud, 600.
- Karl I den Store, fransk konge,
romersk kejser, 370.
- Karl X Gustaf, svensk konge, 54.
- Karl XIV Johan, svensk og
norsk konge, 441.
- Karl, ærkehertug af Østrig,
141—42, 154.
- Karolis Minde, gartneri, 573.
- Kaserner, 324.
- Kassel, 438.
- Kastellet, 57, 89, 434, 459, 588,
591.
- Kastelskirken, 549—50.
- Kastrup Hovedgård, Sokkelunds
h., 618.
- Katholm, hgd., Sønder h. Dyrs,
434.
- Kattentid, Carl, gårdmusikant,
89, 430.
- Kattrup, A., montør, 401.
- Kaufmann, P., arbejdsmand,
396.
- Kaution, 609, 614.
- Kehler, Henning, forfatter, 682,
685.
- Kehlet, Reimert, fotograf, Køb-
magergade 26, 412.
- Kejsergaarden, 410.
- Kew Gardens, London, 366.
- K. F. U. K., 410.
- Kiel, 475, 627.
- Kierkegaard, Lauritz, silke- og
klædehandler, 605.
- Kierkegaard, Michael Pedersen.
hosekræmmer, 605.
- Kierkegaard, P. C., biskop, 583.
- Kierkegaard, Søren, forfatter,
605.
- Kierulff, A. C., politidirektør,
overpræsident, 448, 486, 497,
507, 515, 527, 543—44.
- Kigkurven, 418.
- Kildevæld, landsted på Strand-
vejen, 389.
- Kina, 366, 369.
- Kinografen, filmselskab, 656.
- Kino-Palæet, 676.
- Kirchheiner, J. F., operasanger,
455, 488.
- Kirkebyggeri, 558.
- Kirkegårde, 28, 51, 374.
- Kirkeinventar, estnisk, 188—90.
- Kirkelige forhold, 300.
- Kirke- og undervisningsmini-
steriet, 542.
- Kirker, romanske, 202.
- Kirkeskibe, 547—60.
- Kirkeskibsfester, 548.
- Kirkeskibsmodeller, 547—60.
- Kirkeskibsprocessioner, 548.
- Kirkestien fra Bispebjerg til
Brønshøj Kirke, 27, 29.
- Kirkeværge for Vor Frue Kirke,
711.
- Kirurgisk Akademi i Bredgade,
96.
- Kiærulf, jfr., 458.

- Kiølle, M. R., møller, hans enke, 626.
- Kjellberg, Isidor, 74.
- Kjer, Bodil, skuespillerinde, 686.
- Kjerulf, Ax., redaktør, forfatter, 113.
- Kjær, Else, f. Lassen, enke efter sognepræst Jakob K., 605.
- Kjær, I. I., stiftsfysikus, 435.
- Kjærulff-Schmidt, Helge, skuespiller, 686.
- Klagesangen (Begrædelsernes bog), 366.
- Klappere, 437, 450.
- Klassicisme, 218.
- Klauerk, Henriette Juliane Margrethe, g. Bertouch-Lehn, 447, 486.
- Klemp, Hans Jørgen, student, 584.
- Kleve, Jacob, kaptajn, 568—69.
- Klods-Hans, vittighedsblad, 414.
- Klostervængets Skole, 64.
- Klædeboderne, 695.
- Klædeboderne, nu Skindergade, hjørnet af Gammeltovej, 691, 698.
- Klædeho Kvarter matr. nr. 66 A, 67 og 203 (1806), 568.
- Klædeho Kvarter matr. nr. 159 (1756-1806), 567—68.
- Klædeho Kvarter matr. nr. 166 (indtil 1756), 567, 569.
- Knabrostræde, hjørnet af Magstræde, 412.
- Knudsen, Jakob, forfatter, 681.
- Knudsen, L. Th., skibsfører, 555.
- Knudsen, Lars, oversætter, sufflør, 482.
- Knudsen, Laurids, skriver i Børnehuset, 709.
- Knudsen, P., borgmester, forretningsfører, 70, 77, 80—81.
- Knudsen, Poul, forfatter, 660, 673—74.
- Knuth, greve, 448.
- Knuth, Siegfriede Victorine, komtesse, g. von Krogh, 470, 493.
- Kobberstiksamlingen, 403.
- Kobitzsch, Adolf, dramaturg, 685.
- Koch, Gabriel, provst, 265.
- Koch, Jens, kirkegårdsinspektør, 52.
- Koch, Johanne, 692—93, 695.
- Koch, Karl, tysk botaniker, 368—70, 372, 374.
- Koch, P. C., redaktør, 264, 280—83.
- Kock, Freddy, entreprenør, 432.
- de Kock, Paul, fransk forfatter, 239.
- Koefoed, Hans, stiftamtmand, 445, 485.
- Koefoed, Jakob, højesterets-assessor, 626—27, 631.
- Koefoed, Margrethe, f. Lindholm, 485.
- Kofoed, H. P., proprietær, grosserer, hans enke, 605.
- Kohl, Marie von, f. Werning, danserinde, 456, 489.
- Kohl, Mathias Frederik Gustav von, assistent, translator, tolk, 489.
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A., professor, 506.
- Kolding, 256, 275.
- Koldinghus, Museet på, 403.
- Kolera, 401.
- Koleralazaretter, 401.
- Kollegialtidende, 232.

- Kollegieembedsmænd, 231.
 Kollegierne, 297.
 Kolonnaden ved Amalienborg, 222.
 Kommissarier, 597.
 Kommissarieskifter, Eksekutor- og, 596—640.
 Kommissionen for Fredericia lærde Institut, 504—05, 519.
 Kommissionen vedr. de lærde skoler og Universitetet, 542.
 Kommunalbestyrelse, Københavns, 30, 44, 114—16, 119, 126—28, 145—46, 149, 152, 158—59, 181.
 Kommunalvæsen, 234, 269, 288.
 Kommune, Københavns, 85, 114, 116, 126, 129, 132—34, 158—59, 428.
 Kommunebibliotekerne, 402.
 Kommunehospitalets kirke, 553.
 Kommunitetet, 587.
 Konditorer, 599.
 Konfirmandundervisning, 242, 268.
 Kongehuset, 100, 128, 198, 439, 461, 464, 469, 472—74, 536—39.
 Kongelige Bibliotek, 425, 431.
 Kongelige Landcadetkorps, 524—25.
 Kongelige Teater, 68—71, 138, 436—37, 439, 441—43, 450, 454, 456, 465, 468, 470—71, 477, 479, 484, 589, 649—50, 664, 680.
 Kongeloven, 296.
 Kongen, 17.
 Kongensgade (nu Lille Kongensgade) Øster Kvarter matr. nr. 84 (1636), matr. nr. 119 og 120 (1640), 707.
 Kongens Håndbibliotek, 434.
 Kongens Lyngby, 543.
 Kongens Nytorv, 150—51, 154, 354, 414, 470, 472, 574, 605, 680.
 Kongens Nytorv, hjørnet af Store Strandstræde, 590.
 Kongens Nytorv, hjørnet af Østergade, 414.
 Kongsbergs Smedie, Brønshøj, 574.
 Konservative, 82.
 Konsistorium, 711.
 Konstantinopel, 450.
 Konstantinopel, Panorama af, 68.
 Konstitutionelle bevægelse, 536—37.
 Konsuler, 185.
 Kontorer, 202—03, 213—14, 217.
 Korch, Morten, forfatter, 683, 685.
 Kornhandel, 621, 623.
 Korsgade 56, 74, 78.
 Korsør, 54, 70, 74—75, 257, 269, 271, 275, 592.
 Kort over Danmark, Holsten og Lauenburg 1838, 281—82.
 Kosmorama, 654.
 Kostich, K., 171, 183.
 Kotzebue, August Friedrich Ferdinand von, tysk forfatter, 447, 484.
 Kotzebue, Otto von, russisk sø-officer, 487.
 Krag, Jens, biskop, 53.
 Krag, Thomas P., norsk forfatter, 651.
 Krag-Juel-Vind-Frijs, A., komtesse, g. 1) Reedtz, 2) Grundtvig, 557.

- Kragh, A. M., 614.
Kraks tidstavler, 113, 173.
Krarup, N. B., rektor, 272—73.
Krarup, Vilh., sognepræst, 560.
Krause, Bertel, skuespiller, 672.
Krause, Julius, 72—73.
Krause, Nathalie, skuespillerinde, 658.
Krebs, Brønshøj, 571.
Krebs, Conrad, skolebestyrer, 507, 513, 543.
Krebs, F. C., stiftsfysicus, 623.
Kreditforeninger, 626.
Kreditforeningsobligationer, 625—26, 635.
Kreditforeningsobligationer, svenske, 627.
Kreditkassen for Husejerne i Kjøbenhavn, 616.
Kreditkasseobligationer, 619.
Kreditmuligheder, 596.
Kreditstramning, 603.
Kredsbiblioteket i Griffenfeldts-gade, 402.
Kredsbiblioteket i Lyrskovgade, 402.
Kredsbiblioteket i Sundby, 402.
Krematoriet på Bispebjerg Kirkegård, 30, 32, 43—52.
Kretz, J. P., snedkermester, 604.
Krigen 1807—14, 578, 590—91.
Krigen 1848—50, 87, 97.
Krigen 1864, 66, 87, 97, 100.
Krigsfanger, 198.
Krigslån, 624.
Kriminalretten, 176.
Krisen 1857, 624, 635.
Kristensen, Tom, forfatter, 685.
Kristkirken, 553.
Krock, Hendrik, maler, 210.
Krogh, Adam von, kæmmerer, 476, 494.
Krogh, Christoph von, general-løjtnant, 493.
Krogh, Siegfriede Victorine von, f. komtesse Knuth, 470, 493.
Krohn, Johan Theodor Sophus, sognepræst, 191—92.
Krohn, Victor (†), forfatter, oversergent, 191—92.
Kronborg, 476.
Kronby, Ole, hovmester, 553.
Kronen, 189—90, 200.
Kronprinsens Livkorps, 578, 591.
Kronprinsessegade, 416.
Kruse, Jens William, skuespiller, 443, 481.
Kruse, Valdemar, inspektør på Almindelig Hospital, 92, 103, 107.
Krüger, Lorenz, gårdejer, 269—70.
Krystalgade, hjørnet af Fiolstræde, 561—70.
Kræmmere, 598.
Krølle-Charles, original, 407.
Krøyer, H. N., professor, 320.
Krøyer, P. S., maler, 105.
Krøyers Plads, 416.
Kuhn, Johan, læge, 104.
Kulturvet, 414, 419.
Kulturvet matr. nr. 135 og 136, 632.
Kulturvet matr. nr. 205, 606.
Kulturvet, udgravning på, 405.
Kunert, Ove, maler, 428—29.
Kunstakademiet, 401, 423, 439.
Kunstakademiet i Slotsholmsgade, 224.
Kunstforeningen, 402.
Kunstindustrimuseet, 383, 403.
Kunstnere, 175, 194, 218.

- Kunzen, F. L. Ae., dansk-tysk kapelmester, komponist, 495.
 Kurser, 616, 624, 626.
 Kuskenes Fællesforbund, 430—31.
 Kvinders arveret, 614.
 Kvinder, ugifte, 633.
 Kvægtorvet ved Halmtorvet, 420.
 Kvægtorvet ved Trommesalen, 420.
 Kvæsthuset ved Kvæsthusbroen, 417.
 Kvæsthusgade, hjørnet af St. Annæ Plads, 417.
 Kyhl, Henrik, urmager, 319, 328.
Kühle, Sejer, fhv. kontrollør, 577—95.
 Küster, A., 381.
 Küster, Axel, civilingeniør, 381.
 København, dagblad, 672.
 København før og nu, 113.
 Københavns Kommunes Obligationsslån, 626—27.
 Københavns private Lånebank's aktier, 626.
 Københavns Slot, 157, 195, 197—98, 201, 206, 208, 212, 222.
 Københavns Sporveje, Direktoratet for, 401, 431.
 Københavnsposten, dagblad, 227—28, 237—39, 241, 246, 250, 252, 255, 266, 269—70, 277—80, 286.
 Købke, Peter, ekspeditionssekretær, 180.
 Købmagergade 26, 412.
 Købmandshavn, 156, 166.
 Købmænd, 231, 336—49, 364, 604, 619, 633.
 Købstadskreditforeninger, 625.
 Køge, 256, 271, 275, 291.
 Køge Museum, 403.
 Køges brand 1633, 700.
 Kørbing, Kay, arkitekt, 431.
Kålund-Jørgensen, F. C., statskonsulent, 497—546.
 Kaare, Jens Olsen, spækhøker, 568—70.
 Kaas, Elisabeth Conradine, g. Løvenskiold, 488.
 Kaas, Frederik Julius, statsminister, 443, 445, 453—54, 468—69, 478—79, 484, 488, 495.
 Kaas, Frederikke Christiane Ulrikke, g. Rosenkrantz, 481.
 Kaas, Sophie Hedeveg Agathe, g. Schested, 443, 484.
 Lade- og losseplads bag Slots-
 holmen, Lars Larsens, 610.
 Ladegården, 426.
 Ladegårdslemmer, 414, 426.
 Ladegårdsåen, 426, 429.
 Lagoni, Otto, filmskuespiller, 652.
 Lamm, A. F., vekselerer, borgerrepræsentant, 82.
 Lamoureux, Abraham César, fransk billedhugger, 150—51.
 Landbohøjskolens Have, 73, 367, 371—74, 385.
 Landbrug, 299.
 Landbruget, lån til, 618.
 Landemodesag, 703.
 Landemodet i Roskilde, 704.
 Landemærket 27, 411.
 Landetatens Generalkommissariat, 212, 214.
 Landhusholdningsselskab, Det kgl. danske, 351.
 Landsbyhuse i Sundbyerne, 430.
 Landskabslove, 12—13, 16, 19.

- Landstingsret, 689.
Lange, Ane Margrethe, 614.
Lange, Chr. P., urtekræmmer, rodemester, 628—30.
Lange, Ingeborg, enke e. gods-ejer, generalkommissær Ole Tønder L., 618.
Lange, Johan, professor, botaniker, 373.
Lange, Michael, kancellideputeret, 499, 506, 517, 525.
Lange, Ole Tønder, godsejer, generalkommissær, 618.
de Lange, Philip, arkitekt, 418.
Lange, Sven, forfatter, 660, 681.
Lange-Müller, P. E., komponist, 168.
Langebroerne, 140, 405, 416.
Langeliniepavillon, Konkurrencen om den nye, 401.
Langeliniepavilloner, de ældre, 401.
Langer, Viggo, maler, 426.
Langesø, hgd., Skovby h., 371—72.
Langhoff, Søren, boghandler, 286—87.
Languedoc, 185.
Larsen, Adolph, maler, 423.
Larsen, Alf, maler, 411.
Larsen, Anders, skolelærer, Brovst, 267, 289.
Larsen, J. E., professor, 272—74, 306.
Larsen, Jens Laur., bryggeriforvalter, 552—53.
Larsen, Karl, maler, 52.
Larsen, Lars, skibsbygmester, skibsreder, 609—10, 612, 618.
Larsen, R., grosserer, 554.
Larsen (Lauridsen), Roluf, hådsmand, 694—96, 698.
Larsen, Viggo, filmskuespiller, 643—45, 647.
Latinerkvarteret, 409.
Lauenburg, 437, 488.
Lauridsen, L. Hagelkjær, sognepræst, 560.
Lauritzen, Lau, jun., filminstruktør, skuespiller, 681, 683—84.
Lauritzen, Lau, sen., filminstruktør, skuespiller, 663, 668—70, 680—81.
Lav, 243, 313, 319—20.
Lavendelstræde, 408.
Lazareth i Klostervængets Skole, 64.
Le Clerc, Louis-Augustin, fransk billedhugger, 217.
Lehmann, Carl, borgmester, 81—83, 88, 92, 97, 99, 102—04, 107.
Lehmann, Henriette Sophie, f. Schwensen, 103.
Lehmann, Johannes, forfatter, dr. phil., 79—108.
Lehmann, Orla, politiker, 239, 247—49, 251, 255, 259—66, 269—75, 277—78, 281—82, 285, 292, 295, 306—09, 321, 329, 348, 351, 590.
Leipzig, 445.
Lejebiblioteker, 325.
Lejeindtægt, 618, 626.
Lejermålsbøde, 699.
Lembcke-monumentet (Edv.) i Skibelund Krat, 165.
Lengrever, 491.
Lerche, Fr., sognepræst, 560.
Lerches Hotel, 194.
„Lersøen“, Lersøparken, 176.
Lessing, Gotthold Ephraim, tysk forfatter, 686.

- Leth, A., sognepræst, 235.
 Levefod, 599—600, 635.
 Levezow, Albrecht Philip, landdrost, 486 (se rettelserne).
 Levezow, Christiane Frederikke, f. Wedel-Wedellsborg, 486 (se rettelserne).
 Levezow, Diderich Wilhelm von, told- og konsumtionskasserer, 461, 491.
 Levezow, Friedrich Ferdinand von, amtmand på Femern, 461, 491.
 Levezow, Hans Christoph Diderich Victor von, stiftamtmand, 461, 491.
 Levezow, Margrethe Øllegaard, hofdame, 447, 476, 486, 494.
 Levnedsmiddelforsyningen, 61—62.
 Levy, Carl, professor, stadsaccouchør, 277.
 Levy, Georgine Debora, g. Nathan David, 492.
 Levysohn, Isaac, grosserer, 617.
 Liberale erhverv, 231, 336—44, 346—49.
 Liberalisme, 263—64, 281—82, 284, 286, 329.
 Licht, Chr., murermester, 160.
 Licht, O., murermester, 162, 170.
 Lie, 448—49.
 Liebenberg, M. F., kgl. konfessionarius, 466, 468—69, 493.
 Ligbrændinger, 46, 49.
 Ligkistesnedkere, 61.
 Lille Kannikestræde, 590—91.
 Lille Kannikestræde, hjørnet af Store Kannikestræde, 410.
 Lille Kongensgade, tidl. Kongensgade, Øster Kvarter matr. nr. 84 (1636), matr. nr. 119 og 120 (1640), 707.
 Lille Købmagergade matr. nr. 83, 632.
 Lille Regnegade matr. nr. 181 185 og 188, 617—18.
 Lille Torvegade matr. nr. 126, 607.
 Lilliequist, J. F. F., garvermester, 427.
 Limfjorden, damper, 71.
 Lind, Alfred, filminstruktør, 656, 666.
 Lind, Caspar Pedersen, 568—69.
 Lind, Kaj, filmskuespiller, 661.
 Lind, Peter, teaterfrisør, hans enke, 605.
 Lindberg, J. C., sognepræst, 478, 495.
 Linde, familierne, 449.
 Linde, Georg, chef for Landcadetkorpset, 525.
Linde, Peter, konservator ved Nationalmuseet, 392, 397—400, 432.
 Lindevangs Kirke, 554—55, 559.
 Lindholm, Margrethe, g. Koefoed, 485.
 Lindstrøm, Viggo, teaterdirektør, skuespiller, 650.
 Linné, C. von, svensk botaniker, 366—67.
 Lintz, M., Bremen, 432.
 Linvald, Adda, 432.
Linvald, Steffen, museumsinspektør, 389—94, 401—32.
 Livgarden, 437, 467.
 Livgardens vagtparade, 191—92.
 Livregiment, 1., 437.
 Livregiment, 2., 437.
 Locher, Jens, forfatter, 676, 685.

- Logihus på Slotsholmen, 200, 223.
- Lohn, Alexander, snedker, 568—69.
- Lolland-Falsters Stiftsmuseum, 403.
- Lommer, Stig, teaterdirektør, 685.
- London, 586.
- Loppetorvet, 414.
- Lorentsen, Chicago, 75.
- Lorentzen, N. B., guldsmedemester, 607.
- Lorenzen, Nis, slesvigsk gård-ejer, politiker, 282.
- Lotterier, 69, 71, 244, 267, 300.
- Loudon, John Claudius, engelsk hortolog, 365—67, 369—70, 372, 382.
- Louis Haab, garveri og saffiansfabrik, 427.
- Louise, dronning, g. m. Christian IX, 128.
- Louise, dronning, g. m. Frederik VIII, 164.
- Louise Augusta, hertuginde af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, f. prinsesse af Danmark, 485, 493, 542.
- Louise Sophie, hertuginde af Augustenburg, f. Danneskiold-Samsøe, 441, 485.
- Louises Hul, sø, Brønshøj, 573.
- Lov om den offentlige fred på folkekirkens helligdage, 7. april 1876, 164.
- Lov om Domhusets overgang til helt at blive statens ejendom, 11. april 1916, 133.
- Lucille, musiklærerinde, 77.
- Ludvig Casimir Wilhelm Heinrich Clemens, prins af Bentheim, oberst, 447, 466, 486.
- Ludvig Filip I, fransk konge, 379.
- Luftalarm, 59, 63.
- Luksus, bekæmpelse af, 707.
- Lumbye, Georg, komponist, 71.
- Lund, 2—3, 5, 7—8.
- Lund Domkirke, 7—8.
- Lund, Chr., deputeret i Rentekammeret, 276, 475, 494.
- Lund, Emilie, 432.
- Lund, Gustav, artist, 643.
- Lund, H. L., politiassistent, 432.
- Lunddahl, Hans Jacobsen, amtsforvalter, 457, 490.
- Lunde, P. F., jernstøber, 277.
- Lundehuset, 474.
- Lunds ærkestift, 8, 15, 124.
- Lungholm, hgd., Fuglse h., 371.
- Luplau, L. F., sognepræst, 268, 314, 318, 333.
- Luther, Martin, tysk reformator, 315, 333.
- Lübeck, 1, 7—9.
- Lygteåen, 429.
- Lyngbye, Jens, sognepræst, 577.
- Lyngbæksgård, Karlebo s., Lyng-Kronborg h., 492.
- Lyon, 5.
- Lyshøj, 32.
- Lütken, Alfred, professor, ingeniør, 23.
- Lütken, Christopher, kommandørkaptajn, 434.
- Lütken, Ida Elisabeth, g. Moltke, 434.
- Lütken, O. D., sognepræst, 244.
- Lütken, Otto, admiral, 230.
- Lütken, Otto Ferdinand, kommandørkaptajn, 436, 482.

- Lützhøft, Metha, stiftsprovstinde, Odense, 390.
- Læger, 95—96, 100, 607, 633.
- Lærde skoler, 542.
- Lærere, 231, 289, 300, 324, 336—49, 571—73, 607.
- Lærerlønninger, 541, 702.
- Lærredskræmmere, 599.
- Læseforeninger, 324—25.
- Læsning, 234, 239, 243, 246, 286—87.
- Læsning for Folket, 327.
- Løjtnanter, 454.
- Løngangen mellem Københavns Slot og Boldhuset, 197.
- Løngangen ved Slotskirken, 413.
- Løngangsstræde, 408—09.
- Løngangsstræde, Vester Kvarter matr. nr. 175 (1689—1756), 700.
- Lørup, Anton, ridelærer, 143.
- Lørups ridehus (Københavns Tattersall), 180.
- Løven, gæstgivergård, Vesterbrogade 30, 421.
- Løvenborg, hgd., Merløse h., 453, 488.
- Løvenskiold, Carl, baron, 488.
- Løvenskiold, Elisabeth Conrardine, baronesse, f. Kaas, 488.
- Løvenskiold, Wilhelmine, g. von der Maase, 444, 485.
- Laaland, orlogsskib, 554.
- Lån, udenlandske, 600, 616.
- Långivning, 618.
- Mackeprang, Otto**, vicekontorchef u. Kbh.s magistrat, 109—83.
- Macpherson, James, skotsk digter, 584.
- Madsen, A. P., maler, raderer, arkæolog, 104.
- Madsen, Anthonis, styrmand, Fanø, 550.
- Madsen, H. P., assistent på Almindelig Hospital, kammerråd, 104—05.
- Madsen, Harald, filmskuespiller, artist, 669, 681, 685.
- Madsen, Holger, instruktør, biografdirektør, 648, 666, 671, 682.
- Madsen, Karl, museumsdirektør, kunsthistoriker, 83, 104.
- Madsen, M. A., fotograf, 654.
- Madvig, J. N., professor, 512, 522—23.
- Magasin du Nord, 405.
- Magistrat, Københavns, 32, 61—62, 80, 82, 111, 115—16, 126—27, 130—31, 133, 148, 154, 159, 178—79, 189—90, 431, 471—72, 476, 498, 528, 697—99, 711.
- Magstræde, hjørnet af Knabrostræde, 412.
- Mahler, M. T. Arboe, redaktør, 314.
- Maksimalgrænsen for bryllupsgæster, 709.
- Malberg, Henrik, skuespiller, 654, 678.
- Malberg, Peter, skuespiller, 670, 672, 675.
- Malmö, 645.
- Malmö Museum, 403.
- Malmö Tivoli, 642.
- Malthusius, se Nathusius (se rettelserne).
- Mangor, P. C. V., justitsskretær, 277.
- Manniche, Erik, kirkegårdsinspektør, 52.

- Mansa, F. V., stabslæge, 250.
- Manthey, J. D. T., sekretær i Ordenskapitlet, 457, 479, 490, 495.
- Mantzius, Karl, skuespiller, teaterdirektør, 662.
- Marckmann, J. W., sognepræst, 267, 306, 309, 314—15, 325, 327, 347.
- Maribo, 256—58, 271, 275, 290.
- Marie, prinsesse, g. m. prins Valdemar, 127—28.
- Marie Sofie, dronning, g. m. Frederik VI, 436, 438—39, 441, 451—52, 460, 462—63, 465, 467, 469—71, 473—80, 484.
- Mariehøj, Utterslev, 27, 30, 32.
- Marienlyst, Helsingør, 475—76.
- Marineforeningen, 551—52.
- Marinehospitalet i Prinsesse-gade, 552.
- Marmorbroen, 191, 199.
- „Marmorhuset“, 414.
- Marmorkirken, 415.
- Marselis, Christoph, arkitekt, 202, 205, 208.
- Marselisborg Skov, Århus, 381.
- Marston, E. A. W., afdelingschef i Københavns Magistrat, 553.
- Marston, Helga, f. Richter, 553.
- Marstrand, Wilhelm, maler, 377, 406.
- Marstrand-statuen ved Statens Museum for Kunst, 165.
- Martensens Allé, 423—24.
- Maskerader, 410.
- Mastekranen på Christiansholm, 418.
- Matr. News og Matr. Record, engelske blade, 69.
- Mauff, tysk oberstleutnant, 37.
- Maurice, Clement, fransk biografejer, 641.
- Mecklenburg, 433, 440.
- Medailler, 610.
- Medlemsstatistik i Trykkefrihedsselskabet, 334—49, 364.
- Méhul, Etienne Nicolas, fransk komponist, 493.
- Meinert, Nicolai Jonathan, grosserer, 231, 276, 280, 306, 498, 507, 515.
- Meisling, Christian, overgraver ved Assistens Kirkegård, 391—92.
- Meisling, Inger Cathrine, professorinde, 396.
- Meisling, S., rektor i Slagelse og Helsingør, 391—92, 396.
- Melbye, Anton, forfatter, teaterdirektør, 168.
- Melchior, Moritz G., grosserer, 413.
- Meldahl, F., professor, arkitekt, 126, 135—36, 175, 416.
- Merle, Jean Toussaint, fransk forfatter, 483.
- Mern s., Bårse h., 543—44.
- Messmann, Ludvig, maler, 412, 415.
- Methling, Svend, skuespiller, sceneinstruktør, 678, 684.
- Metodister, 65.
- Metropolitanskolen på Frue Plads, 410.
- Metropolteatret, 659.
- Meyer, Johannes, skuespiller, 648, 652, 670—71.
- Meyer, Michael, garver, 411.
- Meyerbeer, (Giocomo) Jakob Liebmann, tysk komponist, 487.

- Michaëlis, Sophus, forfatter, 648, 665.
- Michelsen, Carl, ordensjuvelerer, 174.
- Militære, 441, 471, 478.
- Militære embedsmænd, 231, 276, 336—44, 346—49, 364.
- Militæretaten, 497.
- Militærhospitalet, 40.
- Milton, John, engelsk digter, 586.
- Ministre (gesandtter), 471.
- Modeweg, J. C., klædefabrikant, 607.
- Modeweg, Magdalene Lovise, f. Bock, 607.
- Mogens, kirkeherre i Narva, 188, 190.
- Mogensen, Jens, graver og ringer, 573.
- Mogensen, Laurids, stykjunker, 188—90.
- Molbech, C., professor, 237—38, 240, 248—49, 252, 278, 284, 292, 314—15, 318, 333, 585.
- Moldenhauer, P. W., guldsmed og diamanthandler, 626—27, 631.
- Moldenhawer, D. G., professor, 542.
- Moltke, g. Gallenfeldt, 440.
- Moltke, Adam Gottlob, greve, administrator ved Tallotteriet, 463, 492.
- Moltke, Adam Gottlob, lensgreve, overhofmarskal, 194.
- Moltke, Adam Gottlob Ferdinand, greve, viceadmiral, 463, 492.
- Moltke, Adam Wilhelm, lensgreve, premierminister, 634.
- Moltke, Carl, kaptajn, 437, 482.
- Moltke, Carl Emil, greve, gesandt, 461, 491.
- Moltke, Eberhard Friedrich Ehrenreich, 433.
- Moltke, Ida Elisabeth, f. Lütken, 434.
- Moltke, Johanne Caspare, f. Rosenørn, 434.
- Moltke, Ludvig, lensgreve, stiftamtmand, gesandt, 433, 483.
- Moltke, Magdalene Amalie Bernhardine, g. Raben, 440, 483, (se rettelserne).
- Moltke, Reinholdine Frederikke Wilhelmine, f. Bardenfleth, 441, 483.
- Moltke, Thorveiga, komtesse, 434.
- Moltke, Werner Jasper Andreas, lensgreve, overpræsident, stiftamtmand, 433—96.
- Monies, David, maler, 406—07.
- Monrad, D. G., biskop, konseilspræsident, 292—95, 302—04, 306—07, 309—12, 315, 326, 330, 345, 498, 507, 509—12, 517—18, 526—41, 543—46.
- Monrad, Hermann, postdirektør, 424.
- Monrad, Peter Johan, kancellideputeret, hans enke, 604.
- de Montesquieu, Charles de Secondat, baron, fransk forfatter, 253.
- Monument ved de danske politifolks, soldaters og modstandsfolks grave på Bispebjerg Kirkegård, 41—43.
- Morgenbladet, norsk avis, 274.
- Morskabstheatret, 73.

- Mortensen, Jens, brændevins-
handler, 605.
- Moskva, 687.
- Moth, Sophie Amalie, grevinde
af Samsøe, 212, 216.
- Mullik, Christian*, overofficiant,
191—92.
- Mummesag, 697.
- Munk, Christoffer, 701.
- Murnau, F. W., tysk-amerikansk
filminstruktør, skuespiller,
657.
- Musket, 708.
- de Musset, Alfred, fransk digter,
677.
- Musäus, J. C. A., tysk forfatter,
317.
- Müller, Adam Gottlob, højeste-
retsdommer, 446, 486.
- Müller, Arvid, forfatter, 681.
- Müller, Henrik, rentemester,
197, 200.
- Müller, Jeremias, sognepræst,
577.
- Müller, Ludvig, direktør for Den
agl. Mønt- og Medaillesamling
og for Antiksamlingen, 294,
304, 306.
- Müller, Otto, højesteretsasses-
sor, 313.
- Müller, Peter, læge, 577.
- Müller, Peter Erasmus, profes-
sor, biskop, filolog, 586, 589.
- Müller, Tage, biskop, 235
- Münchhausen, Karl Friedrich,
tysk friherre, forfatter, 87.
- Mynster, J. P., Sjællands biskop,
300, 391, 544.
- Mynstersvej, 422.
- Münter, Balthasar, sognepræst,
provst, 497, 508—10, 515.
- Münter, Friederich, biskop, 462,
492, 586.
- Mæglere, 231, 599.
- Møgelgaard, Hans, 416.
- Møinichen, Morten von, bart-
skærer, 711.
- Møller, Alfred, filmskuespiller,
672.
- Møller, Andreas, guldsmed, 609.
- Møller, Bjørn, pianofabrikant,
175.
- Møller, Blasius, bartskærer-
mester, 691—93, 695, 698—
700.
- Møller, Cathrine Wendelia, g.
Haffner, 486.
- Møller, Conrad, pianofabrikant,
175.
- Møller, H. P. K., kancellist, 506.
- Møller, Jacob, apoteker, 277.
- Møller, Johan Mathias, hof-
konditor, 447, 486.
- Møller, Morten Ernst, skrædder,
hans enke, 700.
- Møller, P. L., forfatter, 315.
- Møller, Peder, højesteretsasses-
sor, bankdirektør, 448, 486.
- Møller, Vald.*, viceskoleinspek-
tør, 571—76.
- Møller, Viggo F., forfatter, 685.
- Møller-Jensen, Jens, maler, ar-
kitekt, 410.
- Møllmann, J. F., justitsråd, 378.
- Møn, 306.
- Mønter, 610.
- Mørch, H., sognepræst, 559.
- Mørk, Erik, skuespiller, 685.
- Møsting, Johan Sigismund von,
geheimstatsminister, 424,
469—70, 493.
- Møstings Gård, 424—25.

- Maanedsskrift for Litteratur, 227, 233, 236.
- Maase, Frederik Anton von der, staldmester, kammerherre, 444, 485.
- Maase, Margrethe von der, g. Brockenhuus-Schack, 444, 485.
- Maase, Wilhelmine von der, f. Løvenskiold, 444, 485.
- Nakskov, 256, 271—72, 276, 290.
- Nansen, Betty, skuespillerinde, teaterdirektrice, 659—60, 662.
- Napoleon I, fransk kejser, 142, 365, 368, 379—80, 590.
- Napoleons grav på St. Helena, 365—66, 368—70, 372, 376, 378—80, 382, 384, 386.
- Napoleonspilen, 365—88.
- Narva, 188, 190.
- Nassau, orlogsskib, 553.
- Nathan David, Adelaide, g. 1) Gerson, 2) Pignatelli-Ruffo, 464, 492.
- Nathan David, Georgine Debora, f. Levy, 492.
- Nathan David, Joseph, grosserer, 492.
- Nathanaelskirken, 554.
- Nathanaels Sogn, 430.
- Nathanson, M. L., nationaløkonom, 256, 273, 314, 320, 323, 329, 598—601, 616—17, 623—24, 632.
- Nathusius, Gottlob, tysk fabrikant, 287 (se rettelserne).
- National, restaurant, 71, 73—74, 91.
- Nationalbankaktier, 601, 606, 610, 613, 615—16, 620, 625, 634—35.
- Nationalbanken, 600, 621.
- Nationalbankobligationer, 619.
- Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, 403.
- Nationalliberale, 350, 526.
- Nationalmuseet, 179, 209, 217—19, 402—03.
- Nationaltidende, dagblad, 68, 376, 378.
- Natvagter, kvindelige, 61.
- Nazaret Kirken, 554, 557.
- Nebelong, Clara, skuespillerinde, 646.
- Nebøllegård, Nørre-Kirkeby s., Falsters Nørre h., 583—84.
- Neergaard, Elisabeth Juliane Louise Amalie Christiane, f. Bertouch-Lehn, 447, 486.
- Neergaard, Theodor Emil, hofjægermester, 486.
- Negerslaveri, 311.
- Neiendam, Jonna, skuespillerinde, 672.
- Neiendam, Nicolai, skuespiller, sceneinstruktør, 666.
- Neiendam, Robert, teaterhistoriker, museumsleder, 102.
- Neiendam, Sigrid, skuespillerinde, 102, 684.
- Nellelose, Karin, skuespillerinde, 678, 684.
- Neuss, Alwin, tysk skuespiller, 652.
- New York, 687.
- Nicolajsen, formand, 549.
- Nicolay, Paul von, baron, russisk gesandt, 438—39, 455, 460, 483.
- Niels Bandit, 93—94, 98—99.

- Nielsen, 71.
 Nielsen, Hessensgade 25, 548.
 Nielsen, Anders, underfoged, 188—90.
 Nielsen, Anna, f. Brenøe, g. 1) Wexschall, skuespillerinde, 480, 495.
 Nielsen, Asta, skuespillerinde, 651, 654—56.
 Nielsen, Chr. V., arkitekt, perspektiviker, 131, 410.
 Nielsen, Christian, Brønshøj, 573.
 Nielsen, Ejner, medium, 105—06.
 Nielsen, Ernst, underformand, 432.
 Nielsen, Hanne Margrethe, skuespillerinde, 480, 495.
 Nielsen, Jacob, bådsmand, 692—94.
 Nielsen, K. C., rektor, Århus, 500, 505, 519.
 Nielsen, L. P., overopsynsmand på Almindelig Hospital, 105.
 Nielsen, Martinius, teaterdirektør, skuespiller, 102, 651, 663, 670.
 Nielsen, Michael, rektor, professor, 500—04, 520.
 Nielsen, N. P., skuespiller, 480, 495.
 Nielsen, Niels, professor, matematiker, 83.
 Nielsen, O. C., forfatter, byhistoriograf, 431.
 Nielsen, Oda, skuespillerinde, 651.
 Nielsen, Otto, maler, 429.
 Nielsen, Paul, sømandsmissionær, 559.
 Nielsen, Peter, skuespiller, 672.
- Nielsen, Sigurd, cand. mag., 225—364.*
 Nielsen, Svend, filmdirektør, 668.
 Nielsen, Søren, filmproducent, 649, 658.
 Niels Hemmingsens Gade, hjørnet af Skindergade, 410.
 Niels Juel, korvet, 553.
 Nikolaj Plads, 414.
 Nilausdatter, Maren, 708.
 Nille, hendes datter, „Fortun“, 708.
 Nimb, restaurant, 375, 383.
 Nissen, Gerd Egede, skuespillerinde, 660.
 Nissen, J., forfatter, 283.
 Nissen, Niels Chr., bogbinder, 264.
 Nisson, H., skolemand, 542.
 Nordisk Films Kompagni, 641—88.
 Nordre Fasanvej 218, 182.
 Nordskandinavien, 617.
 Nordslesvig, 263, 286, 351.
 Norge, 65—66, 71—72, 76, 363, 667.
 Norgesgade matr. nr. 179 A-C, 632.
 Norra Stadsberget, Sundsvall, 403.
 „Norske Collegium“, Maren Jensdatter, 705.
 Norske Livregiment, 437.
 Notarialfejden, 489.
 Nyboder, 416.
 Ny Carlsbergfondet, 419.
 Ny Carlsberg Glyptotek, 403.
 Nyerup, R., overbibliotekar, litteraturhistoriker, 585, 589.
 Nygaard, Georg, journalist, 400.

- Nygaard-Andersen, C., sogne-
 præst, 560.
 Nyhavn, 549.
 Nyhavn matr. nr. 26, 632.
 Ny Holland, 369.
 Nyklassicisme, 430.
 Nykøbing F., 256—58, 271—72,
 275—76, 294, 306.
 Nykøbing Katedralskole, 584.
 Nyrop, Martin, professor, arki-
 tekt, 114—18, 120, 124, 129,
 148, 152—54, 156, 174.
 Nysø, hgd., Bårse h., 371.
 Nytorv, 119, 128—29, 191, 408,
 414—15.
 Ny Vestergade, 178.
 Ny Østergade, 411—12.
 Næringsløshed, 597, 600.
 Næringsveje, 234, 288, 299, 316,
 319.
 Næsgård Agerdykningssemina-
 rium, Astrup s., Falster Søn-
 der h., 584.
 Næstved Museum, 403.
 Nævninge, 19.
 Nørager, hgd, Løve h., 491.
 Nørre Allé, 79, 83, 98, 106.
 Nørre Alslev sogn, Falsters
 Nørre h., 579.
 Nørrebro, 402, 574.
 Nørrebrogade, 427.
 Nørrebrogade 140, 427.
 Nørrebros Runddel, 427.
 Nørrebros Teater, 102.
 Nørre Fællid, 81, 84, 97, 106,
 427, 578.
 Nørregade, 691.
 Nørregade matr. nr. 38, 632.
 Nørregade, hjørnet af Gammel-
 torv, 691.
 Nørre Kvarter 228 A, 632.
 Nørreport, 418, 441, 484.
 Nørre Vedby Kirke, Nørre Ved-
 by s., Falsters Nørre h., 582.
 Nørrevold, 110, 191, 418.
 Nørre Voldgade, 112, 191.
 Nørre Voldgade 96-100, 404.
 Obduktion, 700.
 Oberkampf, Christopher, tysk-
 fransk tekstilfabrikant, 268.
 Obligationer, kommunale, 626.
 Obligationer, kongelige, 602,
 608, 615, 617, 625.
 Obligationer, kongelige 4%’s
 uamortisable, 624.
 Obligationer, private, 614.
 Obligationer, russisk-engelske
 3%’s, 628.
 Obligationer, tyske, 628.
 „Obligations-Mænd“, 599, 632,
 637.
 Obligationstilgodehavender,
 vestindiske, 632.
 Odense, 3, 5, 124, 256, 258, 272,
 276, 349, 443, 457, 459.
 Odense Bys Museer, 403.
 Odense Katedralskole, 512, 517,
 521, 589, 701.
 Oehlenschläger, Adam, digter,
 315, 436, 477, 479, 551, 585,
 589—90.
 Oehlenschläger-statuen i Søn-
 dermarken, 165, 182.
 Officerer, 40, 364, 444, 447, 454,
 633.
 Ohm, Hans Frederik, 92—93.
 Oliver, D., engelsk botaniker,
 366.
 Olsen, gårdejer, Sofienhøj, 556.
 Olsen, Bernhard, museumsdirek-
 tør, 202, 374—80, 382, 384.
 Olsen, C. C., billedhugger, 127.

- Olsen, Ernst Askov, sekretær, 560.
- Olsen, F. C., overlærer, 236, 239, 269, 273—74, 276, 278, 281, 283—87, 291—93, 295—98, 304, 306, 322—23, 325—27.
- Olsen, G. H., notarius publicus, forfatter, teaterdirektør, 456—57, 489.
- Olsen, John, filmproducent, 684.
- Olsen, O. N., oberst, 282, 314.
- Olsen, Ole, generaldirektør, 642—43, 645, 647—53, 659, 662—63, 665, 676.
- Olsen, Otto, maler, 416.
- Olufsen, Christian, professor, 584—85.
- Ombudsmænd, 12, 18—19.
- Opbudsboer, 597.
- Opfostringshuset, 417.
- Oplysningsarbejde, 288.
- Oppen, Johan Friderik Blix, oberst, 451, 461—62, 487.
- Optøjer, 232.
- Opvarmning af huse, 202.
- Ordrupvej, 453.
- Originaler på Almindelig Hospital, 86—96.
- Oskar I, konge af Sverige og Norge, 537, 545, 590.
- Oslo Bymuseum, 403.
- Ossians digte, 584, 586, 589—93.
- Ove, Andreas, købmand, 578.
- Owe, Johanne Sophie, 625—26, 631.
- Ove, Niels, sognepræst, 577.
- Owen, J., fabrikant, borgerrepræsentant, 277, 602.
- Overborgmesteren, 40.
- Overfald, 18.
- Overformyndriet, 458, 476, 615.
- Overliv, 693.
- Overpræsidenten, 497.
- Overskou, Thomas, forfatter, teaterhistoriker, 477, 495.
- Overtro, 267, 300.
- Oxenstierna, greve, svensk generalmajor, 54.
- Pailleron**, Edouard, fransk forfatter, 69.
- Pain, Marie Joseph, fransk forfatter, 484.
- Pakhus, Kultorget, 606.
- Paladstatret, 420, 666, 677, 680.
- Palladium, filmselskab, 656, 668—70, 681.
- Paludan-Müller, Caspar, overlærer, 507—10, 512, 517, 521, 543.
- Palægade, 415.
- Panoptikonteatret, 665.
- Panorama og diorama, 68, 74.
- Pant i ejendomme, 613.
- Panteobligationer, 614.
- Paoli, G. C., norsk-amerikansk læge, 70, 77.
- Paris, 120—21, 127, 174, 366, 443, 457, 641.
- Parker, 418.
- Parkering, 179, 414.
- Partikulierer, 633.
- Passer, Dirch, skuespiller, 684.
- Passive kapitalister, 597, 606, 613, 619, 629, 632.
- Paulli, frk., 425.
- Paulli, R., overbibliotekar, 425.
- Paulsen, Christian, professor, 264—65, 283—84, 314, 329.
- Paulsen, H., mester, 432.
- Paulsen, Oscar, maler, 430.
- Pedersen, Axel H., landsretssagfører, dr. jur., 132.

- Pedersen, Christoffer, 691, 694, 711.
- Pedersen, Holger, skuespiller, 676.
- Pedersen, Johs., sognepræst, 560.
- Pedersen, Peter, professor, observator, 314, 322—23.
- Pedersen, Sylvest, Seattle, 75.
- Penge, 606, 632.
- Pengemarked, europæiske, 616.
- Pengerigelighed, 600, 602—03, 624.
- Pest, 412.
- Pestkirkegården på nuv. Worsaaesvej, 405.
- Peter Stive, 176.
- Peters, Carl, billedhugger, 377.
- Petersen, Brødrene, smede, 574.
- Petersen, Arne, direktør, arkitekt, 380, 382.
- Petersen, Axel, ingeniør, 676—77.
- Petersen, Axel E., slotsforvalter, 196, 220.
- Petersen, Edvard, maler, 406.
- Petersen, Elias, maler, 426.
- Petersen, F. C., professor, filolog, 585.
- Petersen, Ferdinand, sanger, guitar-spiller, 89—90.
- Petersen, Haakan, 432.
- Petersen, Jens, skomagermester, 608.
- Petersen, Kjeld, skuespiller, 684.
- Petersen, L. A., oberst, borgerrepræsentant, 430—31.
- Petersen, Laura, enke efter maler Elias P., 427.
- Petersen, N. M., professor, 314—15, 323.
- Petersen, Olaf, skoledirektør, 546.
- Petersen, P. Th., kontorchef, 560.
- Petersen, Peter, portner, 84, 98, 106.
- Petitioner til stænderforsamlingerne, 536.
- Petresch, P. L., grosserer, 613.
- Petræus, Westy, islandsk købmand, 447, 486.
- Philipsen, Gustav, boghandler, rådmand, 115.
- Phister, Ludvig, skuespiller, 184—85.
- Phønix-aktier, 629.
- Pibere, 437, 439, 447, 450.
- Pigeinstitut, Marie Elkings, 465, 493.
- Pignatelli-Ruffo, Antonio, prins, gesandt, 464, 492.
- Pilestræde, 57—58.
- Pilestræde 67, 578.
- Pilestræde matr. nr. 114, 607.
- Piletræer, 365—88.
- Pio, Elith, skuespiller, 648.
- Pio, Louis, redaktør, socialistfører, 65.
- Pistolstræde, 411.
- Pladser, offentlige, 414.
- Plakat om, at der i de offentlige aviser ikke må indføres rygter, 18. oktober 1805, 227, 274.
- Plakat om, at ingen må udgive noget blad, hvor politiske efterretninger bliver meddelt, uden specielt privilegium, 2. okt. 1810, 227, 240, 274.
- Plakat om, at blade først må udkomme, når de har været til politieftersyn, 13. maj 1814, 227, 274.

- Plakat om forhånende el. utilbørlige ytringer om fremmede venligtsindede regenter, 10. juni 1818, 292.
- Plakat om trykkefrihedens grænser, 1. nov. 1837, 274, 291—92, 303.
- Planteskole, Københavns Begravelsesvæsens, 28, 31—32.
- Platen, Birgitte, g. Jørgensen, 489.
- Platen, Wilhelm Friedrich von, overbygningsdirektør, amtmand, 200—01.
- Platou, Rasmus, forstander ved Vartov Hospital, 604.
- Ploug, Carl, redaktør, politiker, 305—06, 413, 546.
- Politidirektøren, 278—79, 535.
- Politiet, 41—43, 78, 96, 107, 227—229, 307, 439, 472.
- Politiken, dagblad, 164, 168, 654, 656, 662.
- Politiobservatører, 536.
- Politiske Flyveblade, tidsskrift, 533, 545.
- Pommern, bark, 551.
- Pontoppidan, Clara, skuespillerinde, 651, 654, 659, 671, 678, 684.
- Pontoppidan, Kr., sognepræst, 560.
- Pope, Alexander, engelsk digter, 366, 586.
- Portene, 54—56, 58, 484.
- Porttegn, 441.
- Posthuset i Slotsholmsgade 8, 213, 215.
- Postvæsenet, Postamtet, 212—13.
- Post- og Telegrafvæsenet, 59—60.
- Pottemagere, 608.
- Poulsen, Adam, skuespiller, teaterdirektør, 651, 654, 658, 666.
- Poulsen, Arnold, ingeniør, 676—77.
- Poulsen, Ivar Chr., sognepræst, 559.
- Poulsen, Johannes, skuespiller, sceneinstruktør, 651, 678.
- Poulsen, Lars, solodanser, 586.
- Poulsen, Marine, 586.
- Poulsen, Olaf, skuespiller, 68.
- Prags Boulevard, 430.
- Pram, C., forfatter, 584.
- Presselovgivningen, 225—29, 231—32, 238—39, 274, 290—91, 306—08.
- Pressen, 226—30, 232—33, 238—42, 246, 270, 274, 280, 286, 298—99, 302—03, 306—07.
- Pressesager, 247, 310.
- Price, Ellen, solodanserinde, 658.
- Prinds Christian Frederik, linjeskib, 323, 553.
- Prins Christian Frederiks Regiment, 440.
- Prins Wilhelms Palæ, selskabslokaler, 103.
- Prinsen af Wales, 379.
- Prior, Alexis, arkitekt, 432.
- Prioriteter, 601.
- Priseobligationer, 615, 617.
- Prisopgaver, 316, 318, 320, 597.
- Privatbankaktier, 626, 628.
- Privatbanken, 165, 628.
- Privatdimitterende til examen artium, 523.
- Private Assurandørers Forening, 613.
- Privatlån, 607, 613, 615, 620, 630—31, 636.

- Privatundervisning, 533, 575.
 Professorer, 231, 344, 348, 711.
 Proprietærer, 337—44, 348.
 Prostituerede, 706.
 Proviantgården, 196—98, 200—
 01, 204, 206, 208, 212—13, 215,
 220, 222—23.
 Provinsen, 235—36, 238, 242,
 253, 255, 261, 270, 272, 278,
 292—93, 300, 306, 331, 346,
 348—50, 444, 624.
 Provinsmuseer, 402.
 Præferenceaktier, 626.
 Præmieobligationer, udenland-
 ske, 617, 627.
 Præstø, 433.
 Psilander, Valdemar, skue-
 spiller, 651, 653—54, 659—60,
 663—64, 675.
 Pustervig, 184.
 Pücklers Bastion, 591.
 Pätges, Johanne Louise, g. Hei-
 berg, skuespillerinde, forfat-
 terinde, 480, 495, 687.
 Paask, markmand, 432.
- Q**
 Qualen, Caroline Sophie Eme-
 rentia von, f. Ahlefeldt, 438,
 482.
 Qualen, Rudolph Anton Ludvig
 von, gesandt, 482.
 Quist, skibsbygmester, 552.
 Qvarne, Nils Joh., 73, 75.
 Qvanangens Kobberværk, Norge,
 617.
- R**
 Raben, Fr. Chr., greve, gods-
 ejer, 605.
 Raben, Georg Henrik, kommit-
 teret i Økonomi- og Kommer-
 cekollegiet, 440, 483.
 Raben, Joachim Iven, kaptajn,
 483 (se rettelserne).
 Raben, Magdalene Amalie Bern-
 hardine, f. Moltke, 440, 483
 (se rettelserne).
 Rach, Johannes, maler, 217, 219.
 Radikale Venstre, 82.
 Ragnhild, skonnert, 549.
 Rahbek, K. L., professor, 487,
 542.
 Rahbek, Kamma, 425.
 Rahlff, Peter, grosserer, 621.
 Ramsing, H. U., generalmajor,
 204, 206.
 Ramsing, V. J. A., sognepræst,
 Ansager, 288.
 Randbøll, J. C., sognepræst, 264
 —65, 271.
 Randers, 253, 257—58, 271—72,
 275—76, 290, 294, 306, 349,
 382, 577, 583, 592.
 Randers Latinskole, 583, 593.
 Randlev s., Hads h., 577.
 Randlev Præstegård, Randlev s.,
 Hads h., 588, 592.
 Rang, 242.
 Rantzau, Christian, rigsgreve,
 guvernør, hofmarskal, 453,
 488.
 Rantzau, Conrad, rigsgreve,
 statsminister, 463, 492.
 Rasmussen, 73.
 Rasmussen, Anders, lademager,
 188—89.
 Rasmussen, Anders, skomager-
 mester, 608.
 Rasmussen, Anne, rengørings-
 assistent, 432.
 Rasmussen, Edv., kordegn, 560.
 Rasmussen, Hans, skrædder,
 705.
 Rasmussen, Henrik, maler, 410.

- Rasmussen, Holger, filmskuespiller, 648.
- Rasmussen, Jens Lassen, professor, 463, 492.
- Rasmussen, Julius, skibsbygger, 554.
- Rasmussen, L., garvermester, Roskilde, 608.
- Rasmussen, Lauritz, metalstøberi, 160, 162.
- Rasmussen, Poul, komponist, 160.
- Rasmussen, R. P., præst, 85, 100.
- Rasmussen, Villiam, 94—96, 99.
- Rath, J., konsul, 71.
- Rationalismen, 245.
- Ravelinen ved Østerport, 56.
- Rawert, J. H., stadskonduktør, professor, 110.
- Ravn, Claus, byfoged, 190.
- Ravn, Th., sognepræst, 560.
- Recke, Ernst von der, forfatter, 109, 160, 165.
- „Rede“ bruden, 707.
- Reden, slaget på, 553.
- Redere, 634.
- Redere i Ostindiefarten, 694.
- Reenberg, Holger, skuespiller, 658.
- Reformert Kirke, 554, 559.
- Regell, se også Regill.
- Regell, Nicolai Andersen, 711.
- Regensen, 589.
- Regia, filmselskab, 649.
- Regill (Regell), Nicolaus, badskærsvend, 691—98.
- Reichhardt, Poul, skuespiller, 686.
- Reiersen, P. Th., sekretær, kancelliråd, 506—07, 514—15, 543.
- Reinwald, Otto, filmskuespiller, 659.
- Reitzel, Benjamin, handskemagermester, 578.
- Reitzel, C. A., universitetsboghandler, 535, 578, 626.
- Reitz's forlag, 590.
- Rendestene, 409.
- Rente, 601, 605, 612, 619, 626, 635.
- Reskript, hvorved den ved reskript af 14. sept. 1770 til-ladte trykkefrihed indskrænkes, 7. okt. 1771, 226.
- Reskript om, at ugebladene ikke må skrive om noget, som an-går staten eller regeringen, 20. okt. 1773, 225.
- Reskript, at intet ang. stænderforhandlingerne må optages i pressen, uden hvad der findes i Stændertidende, 26. sept. 1835, 275.
- Retssager, 689—90.
- Rettertinget, 689—90, 697, 705—06, 710.
- Rettertingets dombøger, 689.
- Reumert, Elith, skuespiller, forfatter, 670.
- Reumert, Poul, skuespiller, 650, 655—56, 675, 679, 683, 685.
- Reventlow, Charlotte, f. grev-inde Schlippenbach, 482.
- Reventlow, Christian Ditlev, greve, kammerherre, 477.
- Reventlow, Christian Ditlev, greve, statsminister, 268, 439, 477, 483.
- Reventlow, Christian Johan Ludvig Conrad, greve, 477, 495.
- Reventlow, Frederikke Juliane,

- f. komtesse Schimmelmann, 482.
- Reventlow, Friedrich, greve, gesandt, 438, 482.
- Reventlow, Polly, f. komtesse Holck-Winterfeldt, 477, 495.
- Reventlow-Criminil, H. A., greve, minister, 312, 482.
- Reventlow-Criminil, Joseph, kancellipræsident, 482.
- Reynolds, forfatter, 73.
- Rialtoteatret, 424.
- Ribe, 1, 13, 235, 433—34, 437, 448—49.
- Ribe amt, 435.
- Ribe Domkirke, 1.
- Ribe stift, 435, 445.
- Richardt, Ferdinand, maler, 422—23.
- Richter, Helga, g. Marston, 553.
- Ridebanegade, 191.
- Ridehuset (1807), 591.
- Ridehuset i Frederiksgade, 191.
- Ridter, I. L., maler, 427.
- Riegels, N. D., historiker, litterat, 594.
- Rigensgade, 416.
- Rigsarkivet, 195, 201, 214.
- Rigsdagens Bureau, 136—37.
- Rigsvåbenet, 437, 439, 482.
- Riis, Claus, agent, 605.
- Riisbrigh, Børge, professor, 542, 589.
- Riise, J. C., klasselotterikollektor, udgiver, 264—65, 284.
- Riise, Kate, filmskuespillerinde, 672—73.
- Rimmen, H. F., filmfotograf, 661, 670.
- Rindom, Svend, forfatter, 656, 669.
- Ring, F. E., billedhugger, 135.
- Ringsted Kirke, 162.
- Riserup, Nørre-Vedby s., Falsters Nørre h., 582.
- Risting, Anna Cathinka, g. von Holstein, 456, 489.
- Robertson, belgisk ballonfører, 589.
- Rockstroh, K. C., kaptajn, arkivar, 561.
- Rode, Ebbe, skuespiller, 681, 684.
- de Roepstorff, Carl Chr. Aug., overstaldmester, 436, 443, 448, 481.
- de Roepstorff, Frederik Christian August, 1. staldmester, 443, 472.
- Roersleff, J. C., sadelmagermester, Roskilde, 608.
- Rohde, Cecilie Margrethe, g. Rosted, 389.
- Rohmann, J. L., sognepræst, 244, 268, 314, 318, 328, 333.
- Rohsska konstslöjd museet, Göteborg, 403.
- Rokoko, 199, 217.
- Rolighedsvej, 371—72, 385.
- Rolstad, Arne, maler, 421.
- Rom, 439.
- Romantikken, 245.
- Roosen, Camilla, 73—75.
- Roosen, Camilla, Kristiania, 74.
- Rosenbaum, Carl, skuespiller, 656—58.
- Rosenborg, 403, 646.
- Rosendahl, Erich Peter, rektor, Fredericia, 503.
- Rosendahl, Kaj, speditør, 432.
- Rosenfeldt, 556.
- Rosengade matr. nr. 440, 607.
- Rosengården, 694.

- Rosenkilde, Christian Niemann, skuespiller, 447, 465, 486, 493.
- Rosenkilde, Hans, højesterets-assessor, 446, 485.
- Rosenkjær, H. N., lærer, geolog, arkæolog, 561.
- Rosenkrantz, Frederikke Christiane Ulrikke, f. Kaas, 481.
- Rosenkrantz, Niels, statsminister, 448, 487.
- Rosenkrantz, Palle, forfatter, 664.
- Rosenkrantz, Thomas, kaptajn, 436, 481.
- Rosenkrantz, Ulrikke Noline, g. Binzer, 481.
- Rosenkrantz's Bastion, 418, 591.
- Rosenvinge, Karen Marie, 396.
- Rosenørn, Johanne Caspare, g. Moltke, 434.
- Rosenørn, Mette Pauline, g. Schack, 486.
- Roskilde, 1, 4—6, 8, 11, 256, 275—76, 291, 294, 306, 349, 445, 607—08.
- Roskilde bispestols våben, 152.
- Roskilde Domkirke, 1.
- Roskilde Museum, 403.
- Roskilde stift, 4—6, 7—8, 10—12, 14—20, 53, 124, 152.
- Rossi, Gaetano, italiensk forfatter, 487.
- Rosted, familien, 390, 393.
- Rosted, Cecilie Margrethe, f. Rohde, 389.
- Rosted, Christian Ludvig, kontorchef i Admiralitetet, 389.
- Rosted, Giertrud Birgitte, g. Bodenhoff, 74, 389—94, 405.
- Rostrup, Egill, skuespiller, 673.
- Rothe, Susanne, 614.
- Rothe, Thalia, 631.
- Rothschild, tysk jødisk bankierfamilie, 268, 459.
- Rousseau, Jean-Jacques, fransk forfatter, 269.
- Rowan, Jacob, bartskærsvend, 699.
- Rubow, Axel, nationaløkonom, 601.
- Rudkøbing, 271.
- Runde Kirke (Trinitatis Kirke), 55.
- Runeberg, W., finsk billedhugger, 165.
- Rung, F., institutbestyrer, skolebogsforfatter, 501, 519.
- Rung, Otto, forfatter, 176, 660, 668.
- Rusland, 455, 537—39.
- Ruths kompagni, major Carl R., 188.
- Ryge, J. C., skuespiller, 442, 484.
- Rügen, 166.
- Rysensteens Bastion, 405.
- Rysensteensgade, 405.
- Rundetårn, 411.
- Ryan, George, grosserer, 621—22, 625—27, 631—34.
- Rytter, Svenning, byretspræsident, 129—30, 132—33.
- Ryvangen, 43.
- Røde bygning, kancellibygningen, 193—94, 196—206, 208.
- Røde Kors, Det danske, 41.
- Rødkilde Plads, 179.
- Rødovre, 429.
- Rømeling, Hans Henrik, generalmajor, 452, 456, 487.
- Rømelingaffæren, 270.
- Rømersgade 22, 70, 78.
- Rønne, 275.

- Rørdam, Peter, sognepræst, 507, 514, 526—28, 532, 543—44.
- Rørdam, Skat, biskop, 164.
- Rørdam, Valdemar, forfatter, 172.
- Råd- og Domhuset, 119, 126—34, 136, 138, 176, 415.
- Rådhus, Københavns femte, det nuv. Domhus, 461, 471—73.
- Rådhus, Københavns sjette, det nuværende, 61, 109, 116, 118—22, 129, 131, 141, 149, 156, 174, 410, 419.
- Rådhuspladsen, 118—20, 641.
- Rådhusstræde, 694.
- Rådstuen, 437, 441, 445, 447, 470, 474, 478.
- Rådstueretten, 190, 689, 696—99, 702, 705—06, 709—10.
- Rådvadvej, 29, 31—32.
- Sabroe, Peter, redaktør, folketingsmand, 685.
- Sacchetto, Rita, filmskuespillerinde, 660.
- Sachsen, 217.
- Saga, filmselskab, 681, 684.
- Sager, H. C., herredsfoged, 272, 276, 280, 284, 347.
- Sagførere, 633.
- de Saint-Simon, Henri Jean Victor, fransk gesandt, 458—59, 490.
- Salicath, Peter, højesteretsadvokat, 251, 256, 259—60.
- Salmer, 314, 317, 333.
- Saly, Jacques-François-Joseph, fransk billedhugger, 138.
- Samuelsen, Johs., rådhusbetjent, 432.
- Samuels Kirke, 554.
- Samvirkende Menighedsplejer i København, 550.
- Sandberg, A. W, filminstruktør, 657, 663, 670—76, 681—82.
- Sandsten, 204.
- Sandvigske Samlinger, Lillehammer, 403.
- Sankelmark, slaget ved, 6. febr. 1864, 88.
- St. Annæ Rotunda, 222.
- St. Annæ Plads, 632.
- St. Annæ Plads, hjørnet af Kvæsthusgade, 417.
- St. Clemens Kirke, 1.
- St. Clemensstræde, Lille, 188.
- St. Clemensstræde, Store, 695.
- St. Hans Torv, 82—83.
- St. Helena, 365, 368—70, 372, 376, 378—79, 382, 384, 386.
- St. Jacobs Kirke, 554.
- St. James Chronicle, 366.
- St. Johannes Kirke, 82, 428, 555.
- St. Mortens Kirke, Randers, 547.
- St. Nicolai Kirke, 1, 145, 147, 204.
- St. Pauls Kirke, 555.
- St. Peders Kirke, 1.
- St. Petersborg, 416, 460.
- St. Stefans Kirke, 555, 559.
- Sannes, 71.
- Sannom, Emilie, skuespillerinde, 652, 655, 664.
- Sans Souci, Iandsted, 424.
- Satrup Kirke, Angel, 179.
- Saxo Grammaticus, historiskriver, 153, 166—67.
- Saxo Grammaticus-statuen på Christiansborg, 137—38, 178.
- Saxtorph, Sylvester, professor, læge, 475, 494.
- Scavenius, P. B., godsejer, 628, 631.

- Schack, familien, 218.
 Schack, Anna Ernestine, g.
 Brockenhuus, 484.
 Schack, Engel, overpræsident i
 Kiel, 446, 486.
 Schack, Hans, greve, feltherre,
 56, 58, 218, 220, 224.
 Schack, Knud Bille, greve,
 kammerherre, 443—44, 484.
 Schack, Mette Pauline, f. Rosen-
 ørn, 486.
 Schackske Gård, 193.
 Schanche, Ingolf, norsk skue-
 spiller, 658, 662.
 Scharling, brandfoged, 573.
 Scharling, C E., professor, 318.
 Scharling, Christian, slagter-
 mester, 573.
 Scharling, Christiane, 573.
 Scheel, Lucie Charlotte, kom-
 tesse, g. Sehestedt Juul, 474,
 494.
 Scheel, Musse, grevinde, 670.
 Scheibelein, Vilhelm Anton,
 88—89.
 Scheller, Carl, stenhugger-
 mester, 159.
 Scheller, Hougaard & Petersen,
 stenhugger- og entreprenør-
 firma, 182.
 Schenstrøm, Carl, skuespiller,
 668—69, 681, 685.
 Scherfig, C. J. A., bager, 347.
 Schiellerup, Maren, g. m. Mentz
 Christoffersen Darre, 702.
 Schiern, Frederik, professor,
 323.
 Schilden, Magdalene Friccius
 von, g. Holsten, 478, 495.
 Schimmelmänn, familien, 438.
 Schimmelmänn, Caroline, kom-
 tesse, g. le Merchier de Crimi-
 nil, 482.
 Schimmelmänn, Ernst, greve,
 statsminister, 445, 462, 476,
 485.
 Schimmelmänn, Frederikke Ju-
 liane, komtesse, g. Reventlow,
 482.
 Schimpfsky, familien, 69.
 Schindel, Charlotte Helene von,
 grevinde, 206.
 Schjödtt, F. V., kaptajn, 550, 554.
 Schlanbusch, Theodor Georg,
 amtmand i Rendsborg, 468,
 493.
 Schlegel, Frederik, guvernør i
 Vestindien, borgmester, 127—
 28.
 Schlegel, J. F. W., professor,
 446, 486.
 Schlegel, Margrethe, tysk film-
 skuespillerinde, 674.
 Schlippenbach, Charlotte, grev-
 inde, g. Reventlow, 482.
 Schmettau, Gottfried, rigsgreve,
 generalløjtnant, 450, 487.
 Schmidt, Anna Quist, g. Him-
 melstrup Hvidberg, 446, 485.
 Schmidt, Birgitte, f. Jacobsen,
 452, 488.
 Schmidt, Boisen, se Boisen
 Schmidt.
 Schmidt, Børge, arkivar, borger-
 repræsentant, 65—78.
 Schmidt, Johan Ludvig, oberst,
 488.
 Schmidt, Justus, 141.
 Schnedler-Sørensen, Ed., in-
 struktør, 667, 670.
 Schneevoigt, George, instruktør,
 663, 677—78.
 Schnorr von Carolsfeld, Euge-

- nia Malvina, f. Garrigues, kgl. bayersk kammersangerinde, 186.
- Schou, fra Chicago, 70.
- Schou, A., 417.
- Schou, Christian Ludvig, sognepræst, 578.
- Schou, Henry, kunsthandler, 424.
- Schou, Sigurd, maler, 410.
- Schouboe, D. C., 614.
- Schoubye, Andr., hofskriver, 448—49, 487.
- Schoubye, Cathrine, f. Spiir, 448, 487.
- Schouw, Joachim Frederik, professor, 229—30, 233—34, 236—40, 246, 248—52, 259—60, 269, 271, 282—83, 292, 328.
- Schubart, Herman, baron, gesandt, 438, 441, 466, 482, 485.
- Schulenburg, Carl Otto Frederik von, rigsgreve, ritmester, 434, 481.
- Schulenburg, Georg Ludvig von, generalløjtnant, 434, 454—55, 457, 466, 471, 477, 481.
- Schulin, Sigismund Ludvig, greve, amtmand, 461, 491.
- Schultz, Friedrich Wilhelm, læge, botaniker, Elsass, 370.
- Schultz, J. A. P., tysk komponist, 490—91.
- Schultz, Johan Philip, oberstløjtnant, 459, 490.
- Schultz, Julius, professor, billedhugger, 165.
- Schwartz, Frederik, oberstløjtnant, postmester, 472, 493.
- Schwarz, Frederik, skuespiller, instruktør, 484, 491.
- Schwensen, Henriette Sophie, g. Lehmann, 103.
- Schyberg, Frederik, teaterhistoriker, 686.
- Schyberg, Robert, skuespiller, 664.
- Schäffer, Dietrich, hofsnedkermester, 218.
- Schäffer, H. A., højesteretsadvokat, 275.
- Schøller, P. C., kobberstikker, 277.
- Schönberg, cand. jur., 507, 514, 543.
- Schönberg, Ib, skuespiller, 681—83.
- Schönbergsgade matr. nr. 24, 632.
- Schøyen, Erna, filmskuespillerinde, 661.
- Scribe, E., fransk forfatter, 68.
- Seddelkurser, 612.
- Seddellån, 612.
- Sedivy, Karel, xylograf, tegner, 412, 416, 427, 429—30.
- Segl, Københavns, 10, 17.
- Sehested, slaget ved, 10. dec. 1813.
- Sehested, Johan Frederik Gyldenstjerne, generalmajor, 443, 484.
- Sehested, Sophie Hedevig Agathe, f. Kaas, 443, 484.
- Sehestedt-Juul, Chr., geheimeråd, 494.
- Sehestedt-Juul, Lucie Charlotte, f. komtesse Scheel, 474, 494.
- Seidelin, Andreas (André), hof- og universitetsbogtrykker, 490.
- Seidelin, H. D. B., viceadmiral, 231.

- Selmer, H. P., bureauchef, 506.
 Selmer, Harald, professor, 315.
 Selskabet for Københavns Historie, 1, 79.
 Selskabet for Sundhedsplejen, 401.
 Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, 225—364, 597—98.
 Sennett, Mack, amerikansk filminstruktør, 669.
 Shakespeare, William, engelsk digter, 87, 651—52.
 Shellhuset, 63.
 Sibbern, F. C., professor, 231, 233, 237—38, 252, 275, 314, 591—92.
 Sihoni, Giuseppe, professor, kammersanger, 436, 481.
 Sildefiskeri, 152.
 Silke-, uld- og lærredskræmmer, 599.
 Simeons Kirke, 556.
 Simon Peters Kirkes menighedsal, 556.
 Simonsen, Carl, grosserer, 426.
 Simonsen, Emil, grosserer, 426.
 Simonsen, Maria, 609.
 Simonsen, Niels, maler, 88, 422—23.
 Simonsen, Simon, 220.
 Simonsen, Svend, direktør, 426.
 Sions Kirken, 556.
 Sivertsen, Terkel, bagermester, 625.
 Sjælland, 11, 391, 451.
 Sjællandske jernbancaktier, 626—27.
 Sjællandske Jernbaneselskab, 603.
 Sjællandske Landsting, 689.
 Skandinavien, forsikringsselskab, 414.
 Skandinaviske Samfund, 545.
 Skandinaviske Selskab, 327.
 Skandinavismen, 533, 537—39.
 Skands, Laurids, filmforfatter, 665, 669, 671, 675.
 Skarprettere, 699.
 Skatter, 14, 313.
 Skeel, Jørgen Erik, statsminister, 485.
 Skeel, Sophie Eleonore Frederikke, g. m. prins Emil af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, 448, 485.
 Skibe, 620.
 Skibelund Krat, Malt s., Malt h., 165.
 Skibsbyggere, 634.
 Skibsmodeller i kirker, 547—60.
 Skibspart, 613.
 Skibsted, Arnoldus de Fine, kontorchef, 488.
 Skibsted, Michel, direktør ved Karantæneforanstaltningen, 488.
 Skibsværfter, 610.
 Skidenstræde, 561—70.
 Skifter, 596.
 Skilsmisse, 702.
 Skindergade, 410, 691, 698.
 Skindergade 15, 411.
 Skindergade, hjørnet af Niels Hemmingsens Gade, 410.
 Skjoldborg, Johan, forfatter, 681.
 Skoledirektionen, 459, 497—546.
 Skoledirektørembedet, 497—546.
 Skoledirektørens løn, 516.
 Skoledirektørens medhjælp, 516.
 Skolegade, 426.
 Skolemulkter, 533.
 Skoletvang, 533.

- Skolevæsenet, se Undervisnings-
væsenet.
- Skotland, 584.
- Skouboe, Else, skuespillerinde,
680.
- Skovgaard, Joakim, maler, 419
—20.
- Skovserkoner, 162—63, 414.
- Skovshoved, 162.
- Skrivere, 201.
- Skuespillere, 102, 649—51.
- Skydebanen, 175, 434, 436, 441—
42, 448, 460, 479.
- Skærvad, Ginnerup s., Nørre h.
Dyrs, 631.
- Skøjteløbere, 425.
- Skåne, 4, 14, 166.
- Slagelse, 256, 291, 294, 306, 349,
391, 584.
- Slagelse Latinskole, 584.
- Slaget på Reden 2. april 1801,
578.
- Slaget ved Sankelmark 6. febr.
1864, 88.
- Slaget ved Sehested 10. dec.
1813, 457.
- Slagtehuset på Slotsholmen, 195
—96.
- Slagterboder, 414.
- Slesvig, 2, 192, 206, 247, 262—65,
282—84, 286, 303, 310—11,
314, 323, 335, 437, 441, 533,
539.
- Slesvigske bevægelse, 280, 282,
284, 297, 312.
- Slotsforvaltningen, 207.
- Slotsholmen, 9, 115, 146—47,
155, 171, 193—224, 412.
- Slotsholmen, lade- og losse-
pladsen bag, 610.
- Slotsholmsgade, 193—97, 199,
201, 204—06, 216, 218—20,
222, 224.
- Slotsholmsgade 2—4, kancelli-
bygningen, 193—94, 196—206,
208.
- Slotsholmsgade 6, 196, 202, 204
—05, 213.
- Slotsholmsgade 8, den Stormske
Gård, 194, 196, 201, 204—08,
210, 212—14, 216, 223.
- Slotsholmsgade 10, Lerches Ho-
tel, 194, 196, 202, 205—06, 212
—13, 216.
- Slotsholmsgade 12, den Schack-
ske Gård, 193, 196, 218—20.
- Slotskirken, 147, 408, 413, 465—
69, 642.
- Slotspladsen, 111, 140, 148, 195,
416.
- Slutterigade, 408.
- Slå tyrken af tønden, 450.
- Smallegade, 424.
- Snarens Kvarter matr. nr. 158,
691.
- Snorre Sturlason-statuen på
Christiansborg, 137—38, 178.
- Social-Demokraten, dagblad,
70, 73, 77—78, 82, 164.
- Social- og børneforsorg, 300,
634.
- Socialdemokratiet, 80—82, 90.
- Socialdemokratisk Forbund, 77
—78.
- Socialdemokratisk Samfund,
78.
- Socialistkongres 1883, 71, 78.
- Sofiegade, 32—34, 404.
- Sognebiblioteker, 317, 324.
- Sogneforstanderskaberne, 299.
- Sognerådskontoret, Brønshøj,
572.
- Soherr, J. A., arkitekt, 218.

- Soldater, 35—43, 56.
 Soldatergrave, 35—43.
 Sommer, A. G., professor, 277, 295.
 Sommerfeldt, Gunnar, filminstruktør, 667.
 Sonne, Harry William, maler, 412.
 Sonne, Per, maler, 416, 432.
 Sonne, Petrine, skuespillerinde, 648, 679.
 Sophie Eleonore Frederikke, hertuginde af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, f. Skeel, 448, 485.
 Sophie Wilhelmine Augusta Elisabeth, datter af landgrev Wilhelm af Hessen-Kassel, 495.
 Sorgenfri, 474.
 Sortedamssøen, 53.
 Sorø, 120, 122—23, 142, 195.
 Spandet, Niels Møller, lands-over- samt hof- og stadsrets-assessor, 478, 495.
 Spanien, 366, 669.
 Spaniere, 323.
 Spanifar, Maren, g. m. Nicolai Andersen Regell, 711.
 Sparekasser, 601.
 Speciebankaktier, 606, 615, 624—25.
 Spengler, Johan Conrad, direktør for Kunstmuseet, 604.
 Spentrup Præstegård, Spentrup s., Nørhald h., 588.
 Spiir, Cathrine, g. Schoubye, 448, 487.
 Spiir, Peder Jacobsen, hofskriver, 448, 487.
 Spindrier, 602.
 Spiseværter, 599.
- Sporon, Nicoline Kirstine, lærerinde, 465, 493.
 Sporvogne, 60, 147, 428, 430—31.
 Springgade matr. nr. 17 (1801), nu Pilestræde 67, 578.
 Springvandet på Gammeltorv, 128, 414, 470, 472.
 Sprittere, 404.
 Sprængning af huse, 62.
 Stabel, Johan Henrik, postmester, herredsskriver, Randers, 577.
 Stabel, Johan Henrik, postskriver, 577.
 Staden Københavns statistiske Kontor, 431.
 Stadsarkitektembedet, 115.
 Stadsarkitektens Direktorat, 42.
 Stadsgartnerens Kontor, 31.
 Stadsgraven, 126, 375.
 Stadsingeniørembedet, 115.
 Stadsingeniørens Direktorat, 30—31, 178, 401, 431.
 Stadskæmner, 708.
 Stadsmuseet i Helsingfors, 403.
 Stadsmø, 708.
 Stadsretten af 13. marts 1254, 1—22.
 Stage, Gottlob, skuespiller, 441, 484.
 Staldgården på Slotsholmen, 204.
 Stampe, Carl Adolph, kammerherre, 584.
 Starcke, Viggo, overlæge, 390—92, 394.
 Starup & Søn, J., orgelbyggere, 47.
 Staten som ejer af Råd- og Domhuset, 129, 133.
 Statens almindelige Videnskabsfond, 596.

- Statens Museum for Kunst, 129
 —30, 132—33, 165, 176, 203.
 Statsbankerotten, 203.
 Statsbedsmænd, 229—31, 263
 —64, 330, 336—49, 604, 633.
 Statsfondsbeviser, konsignable,
 620, 625.
 Statsgæld, 624.
 Statskassen, 616.
 Statslån, dansk-engelske 3 %'s,
 616.
 Statsministre, 474.
 Statsobligationer, 602, 606, 610,
 615—16, 620, 625—27, 634.
 Statsobligationer, amerikanske,
 627.
 Statsobligationer, amerikanske
 6 %'s, 627.
 Statsobligationer, dansk-engel-
 ske, 629.
 Statsobligationer, svenske 5 %'s
 af lånet af 1866, 627.
 Statsobligationer, udenlandske,
 627—28.
 Statsobligationer, uopsigelige,
 616.
 Statspapirer, 601—02, 619, 624.
 Statsradiofonien, 405.
 Statsradiofoniens fjernsyns-
 udsendelser, 402.
 Statsrådet, 434, 451, 480, 516,
 542.
 Statstidende, 452.
 Stauning, Th., statsminister, 81.
 Steen, Ole, fægtemester, 586.
 Steenberg, N. P., isenkræmmer,
 616.
 Steenwinckel, Hans van, arki-
 tekt, billedhugger, 204.
 Steffens, Henrich, professor,
 filosof, naturforsker, 585.
 Stege, 271.
 Stegehus, lensmanden på, 704.
 Stein, Th., professor, billedhug-
 ger, 135.
 Stemann, Gustav, stiftamtmand,
 433—35.
 Stemann, J. D. von, general-
 major, 435.
 Stemann, P. C., geheimestats-
 minister, kancellipræsident,
 499, 506, 522, 525, 540.
 Stempeloven, 25. marts 1872,
 630.
 Stenberg, Erling, præst, 40—41.
 Stenderup, Jacob, overretsasses-
 sor, 440, 483.
 Stephanie, Gottlieb, forfatter,
 482.
 Stephensen, Ida, 432.
 Stephensen, Magnus, landsover-
 retsjustitiarius, 464, 493.
 Sterling, 604, 616, 629.
 Stevns Klint, 166.
 Stienbuch, Hans, seiermager,
 709.
 Stiftelser, 316.
 Stiftsbyer, 11.
 Stigsen, Niels, biskop af Ros-
 kilde, 3—6.
 Stille-Frederik, 176.
 Stive, Peter, 176.
 Stockholm, 478.
 Stockholm Stads lån, 628.
 Stockholms Stadsmuseum, 403.
 Stokkebye, Erik, forfatter, 162.
 Storbritannien, 619.
 Storch, B., 614—15.
 Store Kannikestræde, hjørnet af
 Lille Kannikestræde, 410.
 Store Kongensgade, 414.
 Store Kongensgade matr. nr.
 256, 632.

- Store Kongensgade matr. nr.
 262, 607.
 Store Magleby, 403.
 Store Regnegade, 412.
 Store Strandstræde, 589.
 Store Strandstræde, hjørnet af
 Kongens Nytorv, 590.
 Store Vibehus, 427.
 Storhandel, 598.
 Storkespringvandet, 112.
 Storm, A. V., sognepræst, 550.
 Storm, E., 432.
 Storm, Knud Pedersen, islandsk
 købmand, 206.
 Storm Petersen, Robert, tegner,
 kabaretkunstner, 643, 646.
 Stormen på København, 58.
 Stormske Gård, 194, 201.
 Straffe, 15, 19, 226—27, 229.
 Straffeanstalter, 317, 324.
 Stranden, 54, 110, 155.
 Strandgade 36, 413.
 Strand Kvarter, 214, 221.
 Strandvejen, 389.
 Stribolt, Oscar, skuespiller, 648.
 Struck, Carl F., norsk arkitekt,
 66.
 Struensee, Johann Friedrich,
 greve, minister, 225, 446.
 Strunge, Mogens, sognepræst,
 Tårnby, 551.
 Strøget, 111—12, 128, 649.
 Strøm, C. L., provst, 315, 333—
 34.
 Strøm, Magnus, læge, 440, 483.
 Strøm, Rasmus, nationalbank-
 direktør, 148—49, 152—54.
 Stubbekøbing, 579, 583.
 Studenter, 231, 330, 345, 591,
 699, 701—06.
 Studenterforeningen, 681, 686.
 Studenterkorpset, 578, 591.
 Studentermøde i Uppsala 1843,
 546.
 Studenternes antal, 701.
 Studenternes særstilling, 701.
 Studentersamfundet, 297.
 Stuhr, Dorothea, g. m. Peder
 Eilersen, 704.
 Stuhr, Georg, sognepræst, 704.
 Stæger, R. C., finanshoved-
 kasserer, entomolog, 422.
 Stæhr-Nielsen, Olaf, billed-
 hugger, 26.
 Stæhr-Olsen, Fritz, maler, 412,
 416.
 Stænderadresse, 536.
 Stænderforsamlingen, Roskilde,
 239, 292—93, 308, 498, 533,
 536.
 Stænderforsamlingen, Slesvig,
 286.
 Stænderforsamlingen, Viborg,
 307, 312, 536.
 Stænderforsamlingerne, 240,
 247, 285, 290, 294, 297—98,
 307, 309—11.
 Stænderinstitutionen, 537, 539—
 40.
 Stænderkomiteen, 230.
 Stændertidende, 275.
 Suffolk, lady, 366.
 Suhm, P. F., historiker, 542.
 Suhr, Theodor, grosserer, 231,
 250, 610.
 Sukkenes Bro, 408.
 Sundberg, dr., 73, 75.
 Sundbyerne, 403, 430.
 Sundby Kirke, 556, 559.
 Sundby Sogn, 430.
 Sundeved, Nybøl h., 265.
 Suttner, Bertha von, østrigsk
 forfatterinde, 668.

- Swane, Leo, museumsdirektør,
kunsthistoriker, 129—30.
- Svaneapoteket, 632.
- Svedfod, 176.
- Sweisser, Jacob, guldsmed, 188.
- Svendsen (kaldet Johan-Svend-
sen), Eyvind, skuespiller, 678.
- Svensen, smed, 74—75.
- Svensen, Marie, tjenestepige, 74.
- Svenskekrigene, 301.
- Svenskere, 54—58, 190, 198.
- Sverige, 363, 374, 441, 666.
- Sygeplejersker, 59—60, 86.
- Sæbygård, hgd., Løve h., 605.
- Sælgerprioriteter, 618.
- Søarsenalet, 417.
- Søassurance, 613.
- Søassurancekompagniaktier,
613, 627, 629.
- Søbye, Johs., sognepræst, 560.
- Søbøtker, Hans Jacob, kaptajn-
løjtnant i Søetaten, 605—06,
638.
- Söderberg, C., svensk-norsk
assuranceagent, 72.
- Sørerne, 172.
- Søgård, Brønshøj s., Sokkelunds
h., 575.
- Søkvæsthuset i Overgaden oven
Vandet, 416—17.
- Sølvmonter, fremmede, 606.
- Sømandshjemmet i Nyhavn,
547—49.
- Sømandskirken i Nyhavn,
Bethel, 547—49, 559.
- Sønderborg, 265.
- Søndergaard, Bent, cand. mag.
(se rettelserne), 404.
- Søndergaard, Povl, billedhugger,
41—43.
- Sønderjylland, 282.
- Søndermarken, 165, 182, 646—
47, 669.
- Søofficerer, 231, 604.
- Søofficersskolen i Gernersgade,
416.
- Sørensen, C., faktor, 263—64,
269, 281.
- Sørensen, H. P., overborgmester,
405.
- Sørensen, Jens, maler, 407.
- Sørensen, Søren, køgemester,
709.
- Sørland, norsk skoleskib, 552.
- Sørøvere, 166.
- Tagensvej, 40, 84, 106, 428—29.
- Tagensvej, hjørnet af Jagtvej,
427.
- Taksigelseskirken, 61, 556.
- Tange, 71.
- Tattersall, Københavns, 180.
- Teaterdirektører, 650.
- Teaterfolk, 685.
- Teatersalen i „Kalkeballen“,
410.
- Teatre, 651.
- Teglgårdsstræde matr. nr. 191,
607.
- Tegner, Ellen, danserinde, 664.
- Teilmann, A. C., hofjæger-
mester, 481.
- Teilmann, Sophie Dorothea, f.
Bardenfleth, 436, 481.
- Teisen, K., skoledirektør, 546.
- Ter-Borch, Elisabeth, f. Hein-
rich, 490.
- Ter-Borch, Juliane Henriette, g.
von Jessen, 458, 490.
- Ter-Borch, Thomas, østrigsk
konsul, 490.
- Tetens, Stephan, biskop, 455,
463, 489.

- Thalia, varieté, 71.
 Tharnæs, Charles, skuespiller, forfatter, 684, 686.
 Théaulon de Lambert, M. E., fransk forfatter, 481.
 Thelle, Hilmer, kordegn, 559.
 Therkelsen, Henrik, byskriverens tjener, 695.
 Thiele, Just Mathias, bibliotekar, forfatter, 314.
 Thies, Axel, tegner, 169.
 Thilda Hareskår, 176.
 Thomsen, Alfred, kordegn, 559.
 Thomsen, Ebba, skuespillerinde, 659, 661.
 Thomsen, Grimur, islandsk legationsråd, bureauchef i Udenrigsministeriet, 315.
 Thomsen, Jens, stadskæmner, 188.
 Thomsen, Ludvig Henrik, silke- og klædehandler, 471, 493.
 Thorberg-Wieth, Agnes, skuespillerinde, 648.
 Thorgesen, madam, 399.
 Thorup, P. N., rektor, 235.
 Thorvaldsen, Bertel, billedhugger, 314, 333, 434—35, 438—39, 460.
 Thorvaldsen, Gottskalk, billedskærer, 439, 483.
 Thorvaldsens Museum, 403, 408—09.
 Thrane, Carl, musikhistoriker, 192.
 Thrane, David Herman, norsk-amerikansk læge, 66, 70, 76.
 Thrane, Marcus, norsk redaktør, arbejderpioner, 65—78.
 Thrane, Marcus, amerikansk violinist, 77.
 Thrane, Markitta, 69—70, 75, 77.
 Thrane, Victor, 77.
 de Thurah, C. E., sognepræst, 235.
 de Thurah, Laurids, generalbygmester, 200—02, 214, 216—18, 224.
 Tidsskrift for Kunstindustri, 202.
 Tidsskrift for Litteratur og Kritik, 524.
 Tiggeri, 288.
 Tilflugtsrum, 59.
 Tilly, Vilhelm, maler, 414.
 Timotheuskirken, 556.
 Tingbøger, 689.
 Tingsvidner, 690.
 Tivoli, 365—88, 602.
 Tivoliaktier, 618, 629.
 Tobaksmuseet i Odense, 403.
 de Tocqueville, Alexis, fransk forfatter, 304.
 Tolnæs, Gunnar, norsk skuespiller, 664—66, 671, 676.
 Tom-Petersen, P., maler, grafiker, 415.
 Tonsgaard, J. M., glarmester, 432.
 (De) 32 Mænd, 471, 528.
 Tordenskiold, Peter, viceadmiral, 314, 333, 554.
 Torkildstrup s., Falsters Nørre h., 582—83.
 Tornekrannds, Henrik Christiensen, cistercienserabbed, 122.
 Torstenssonskrigen, 190.
 Torvehandel, 15—16, 147, 414.
 de Tournefort, Joseph Pitton, fransk botaniker, 366.
 Tranhandel, 617.
 Transithandel, 636.
 Trant, Frederik Carl, kollegie-deputeret, 542.

- Trediveårskrigen, 190.
 Trelund, Find Nielsen, borgmester, storkøbmand, 708—09.
 Trelund, Find Nielsen, hans stadsmø, 708.
 Trier, S., bankier, 436.
 Trier, S. M., overmedicus, 250.
 Trige s., Vester Lisbjerg h., 577.
 Trinitatis Kirke, Den runde Kirke, 55, 411, 586.
 Trinitatis Kirkes begravelsesprotokol, 396.
 Troensegaard, dampmøller, 553.
 Trolle-Stenstrup, H., forfatter, leksikograf, 184—85.
 Troloveise, 701.
 Trolovelsesbrev, 703.
 Trommesalen, 420.
 Trondhjems Domkirke, 702.
 Trondhjems kapitel, 702.
 Truelsen, August, 432.
 Trugotsen, Uffe, ærkebiskop, 3, 5, 7.
 Tryde, E. C., stiftsprovst, 497, 507—10, 515, 527—28, 534, 543, 545.
 Trykkefrihedsselskabet, 225—364, 597—98.
 Træskærerier, 602.
 Tumlingefilm, filmselskab, 670.
 Tunis, 462.
 Tunø s., Ning h., 577, 588.
 Turister, 172.
 Turistforeningen for Danmark, 171, 183.
 Tutein, P. A., godsejer, 297.
 Tuxen, L., maler, 105.
 Twickenham ved London, 366—67, 382.
 Tyendes midler, 601.
 Tyre Danebod-statuen på Christiansborg, 135—36, 138, 178.
 Tyrkiet, 366.
 Tyrkisk janitscharofficer, vise om, 481.
 Tyroler-Ferdinand (Ferdinand Petersen), sanger, guitar-spiller, 89—90.
 Tyske forbund, 298, 538.
 Tyskere, 35—41, 43, 62—64.
 Tyskland, 323, 370, 670.
 Tyvestud, 18.
 Tøjhuset, 188, 196, 708.
 Tøjhusmuseet, 402.
 Tømrersvende, 608.
 Tønder, 1—2.
 Tørninglen, Gram h., 264—65, 283.
 Tørv, handel med, 414.
 Tårne, 182—83.
 Udbyhøj Vasehuse, Råby s., Gerlev h., 592.
 Udgravninger, 405.
 Udlejningsejendomme, 617.
 Udpantning, 18.
 Udstillinger, 402.
 Udvalg til formulering af teksten på rådhusallens frise, 180.
 Udvalg vedr. omlægning m. v. af Vestre Boulevard, 178—79.
 Uldeksport, 288.
 Uldkræmmere, 599.
 Ulriksholm, hgd., Bjerge h., 434.
 „Underjordiske“ på Amager-torv, 150, 160—61.
 Undervisningskommissionen for Efterslægts-Selskabets Skole, 512, 523—24.
 Undervisningsvæsenet, 497—546.

- Universitetet, 297, 300, 393, 526,
 535, 542, 591—92, 691.
 Universitetets botaniske Have,
 371, 385.
 Universitetsbiblioteket, 422.
 Universitetsbiblioteket, Nørre
 Allé 49, 106.
 Universitetsbyen på Nørre
 Fælled, 106.
 Urne, Frederikke, hofdame, 470,
 493.
 Urtekræmmere, 599, 619.
 U.S.A., 323, 422.
 Utterslev Mark, 23, 571.
 Utterslev Mose, 27—28, 32.
 Utterslevvej, 32, 40.
 Utzon-Frank, Einar, professor,
 billedhugger, 151.
- W**ad, Ole Sørensen, urtekræm-
 mer, 625—26, 630.
 Wagner, Richard, tysk kompo-
 nist, 186.
 Valby, 414, 426.
 Valby Bakke, 425.
 Valby Langgade 85, 426.
 Valby Mose, 643, 646, 648—49,
 651—52, 654, 659, 664, 666,
 670—71, 676—77.
 Valdemar Atterdag-statuen på
 Frederiksborg, 135.
 Valdemar I den Store, konge,
 4—5, 149, 166.
 Valdemar den Store-statuen på
 Christiansborg, 135, 138, 178.
 Valdemar II Sejr, konge, 2, 5.
 Valdemar Sejr-statuen på Fre-
 deriksborg, 135.
 Valdemar, prins, 127—28.
 Valgreen, E., 432.
 Walkendorf, Mecklenburg, 433.
 Walkendorffs Kollegium, 592.
- Valkyrien, 74.
 Vallentin, Christian, garver-
 mester, Roskilde, 608—09.
 Vallentin, Sidse Marie, f. Han-
 sen, 608.
 Wallsee, Colloredo, østrigsk
 gesandt, 464, 492.
 Vallø Slot, Valløby s., Bjever-
 skov h., 371, 434.
 Valnæsgård, hgd., (tidligere
 Egense), Falsters Nørre h.,
 584.
 Vandkunsten, 414.
 Vandkunsten 8, 414.
 Vandkuranstalter, 602.
 Vanløse, 571.
 War Graves Commission, 38.
 Warburg, L. C., strømpefabri-
 kant, 604.
 Varelagre, 606, 619.
 Vartov i Farvergade, 408, 439.
 Vartov i Pilestræde, 57—58.
 Vartov ved Sortedamssøen, 53—
 58.
 Vartov ved Strandvejen, 53.
 Vartov, Gl., gæstgivergård ved
 Strandvejen, 53.
 Vartov Kirke, 556, 559.
 Webb, Fanny Elisabeth, g. Car-
 stensen, 376.
 Vedbæk, 590.
 Wedel, J. C., 607.
 Wedel-Wedellsborg, Christiane
 Frederikke, g. Levetzow, 486
 (se rettelserne).
 Wedgwood, Josiah, engelsk ke-
 ramiker, 268.
 Vedhaven, 204, 223.
 Ved Stranden, hjørnet af For-
 tunstræde, 413.
 Weel, Liva, skuespillerinde, 669,
 678.

- Weidemann, C., amtsforvalter, amatørtegner, 425.
- Weidemann, Knud, repræsentant, 430.
- Weilbach, Frederik, adjunkt, kunsthistoriker, 222.
- Weinwich, Niels Henrik, bibliotekar, 476, 494.
- Veje, 13—14.
- Vejle amt, 476.
- Vejle Museum, 403.
- Vekseldiskontering, 601, 621.
- Vekseldiskontører, private, 621.
- Vekselerere, 633.
- Vekselkredit, 619—20.
- Vekselobligationer, 612.
- Veksler, 632.
- Welding, Jens Nielsen, bagermester, 460, 491.
- Wellmann, Carl Wilhelm, snedkermester, 391, 393.
- Velschow, H. M., professor, 273, 288, 328.
- Vendere, 158, 166.
- Ventegodt, lystgård, 427.
- Verdens Gang, norsk dagblad, 74.
- Verdenskrigen 1914—18, 654, 656, 658, 663, 666.
- Werge, E., modellerer, 554.
- Werlauff, E. C., overbibliotekar, historiker, 579.
- Wernecke, Marie, se Werning.
- Werning, Marie, danserinde, g. von Kohl, 456, 489.
- Vernon, engelsk købmand, 367.
- Wesselhoff, Louise, g. dal Borgo di Primo, 485.
- Wessely, Abraham, dispachør, 257, 273, 275—78, 306, 309, 327.
- Westen, J. C. von, translator, 542.
- von Westenske Institut, 499—501, 503, 505, 519, 524, 542—43.
- Westend, 421.
- Vesterbro, 418, 421, 426.
- Vesterbrogade, 414, 420.
- Vesterbrogade 30 og 65, 421.
- Vesterbros Theater, 74.
- Vesterbro-udstilling, 402.
- Vester Kvarter matr. nr. 218, 711.
- Vesterport, 56, 454.
- Vester Voldgade, 408.
- Vestindien, 363.
- Vestindiske forretninger, 621.
- Vestmannagade, 418.
- Vestre Gasværk, 418.
- Vestre Kirkegård, 23, 36, 63.
- Veteraner, 87.
- Wewer, Johan Friederich, købmand, 224.
- Wexschall, Anna, f. Brenøe, g. 2) Nielsen, skuespillerinde, 480, 495.
- Wexschall, Fr., violinist, 495.
- Weyse, C. E. F., organist, komponist, 192, 454, 472, 488.
- Viborg, 584.
- Viborg, Erik, professor, botaniker, 370.
- Viby, Marguerite, skuespillerinde, 679, 682.
- Wichmann, Carl Frederik, sproglærer, 615.
- Wichmann, J. N., regimentskirurg, 615.
- Wied, Gustav, forfatter, 664.
- Wiedewelt, Johannes, billedhugger, 389, 405.

- Wiese, E. Th., billedskærermester, 550.
- Wieselmann, Ilona, skuespillerinde, 680.
- Wieth, Carlo, skuespiller, 671.
- Wieth, Mogens, skuespiller, 685.
- Wiinblad, Emil, redaktør, 70, 73, 77—78.
- Wilde, Oscar, engelsk forfatter, 651, 653.
- Wilders Plads, 416.
- Vilhelm, abbed, 153.
- Vilhelm, hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksburg, generalmajor, 463, 492.
- Wilhelm II, tysk kejser, 89.
- Vilhelm, landgreve af Hessen-Kassel, 479—80, 494—95.
- Wilhelmine, dansk prinsesse, Frederik VII's 1. hustru, g. 2) m. hertug Carl af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg, 434, 458, 461, 469—76, 481, 491.
- Wilhelmine, prinsesse, buste af hende på Skydebanen, 460.
- Wilken, Charles, skuespiller, 102.
- Wilkens, Julius, professor, 276, 280.
- Villaume, Astrid, skuespillerinde, 685.
- Wilsonske lån, 616.
- Vimmelskafte, 472, 642.
- Vimmelskafte, biograf i, 642.
- Vincenz, P., antikvitethandler, Slagelse, 432.
- Windfeldt-Schmidt, J., sadelmager, 555.
- Vinding, Andreas, journalist, forfatter, 164.
- Winding, Hans Laurits Struch, bogtrykker, 589—90.
- Winding, Mette Marie, 614.
- Vinduer, 199, 201—02, 204, 208, 210, 216, 219—20, 222, 224.
- Vinhandlere, 599.
- Winther, Christian, digter, 644, 670.
- Visby, C. H., sognepræst, 255, 267.
- Wismar, Peter Berthelsen, 412.
- Wismars Gang, 412.
- Wittmaack, Arthur, arkitekt, 410.
- Vittus, se Elisabeth Johnson.
- Vium Kirke, Vium s., Lysgård h., 583.
- Vium s., Lysgård h., 577.
- Wleugel, Johan Peter, kontreadmiral, deputeret i Admirallitetskollegiet, 442, 453, 484.
- Vogelius, Stephan, filmproducent, 670.
- Voight, Engelche Charlotte von, 625, 627.
- Voldene, 13, 54—55, 58, 132, 141, 156, 404, 408, 591.
- Voldgravene, 13—14.
- Wolff, tysk oberleutnant, 37.
- Wolff, Abraham, overrabener, præst, 276.
- Vordingborg, 590.
- Vor Frelser Kirke, 426.
- Vor Frelser Sogn, 395.
- Vor Frue Kirke, 1, 392, 395—96, 409, 497, 708.
- Vor Frue Kirke i Trondhjem, 702.
- Vor Frue Kirkegård, 700.
- Vor Frue kirkeårn, 591.
- Wormskiold, Morten, naturhistorisk rejsende, 448, 487.

- Wormskiold, Peder, rentekammerdeputeret, 448, 487.
- Worsaae, J. J. A., museumsdirektør, 315, 323—24.
- Worsaaesvej, 405.
- Wulff, Christian, kontreadmiral, 277.
- Wulff, H. H., nålemagermester, hans enke, 604.
- Wulff, Ida Elmine Rosaline, g. von Holstein, operasangerinde, 480, 496.
- Værdier, udenlandske, 619.
- Værdipapirer, udenlandske, 617, 627—28, 630, 636.
- Værgemål, 17.
- Værnedamsvej, 421.
- Værnemagten, 35—41.
- Værnepligt, 301, 309.
- Værtshuset i Boldhuset på Slotsholmen, 197.
- Væverier, 602.
- Våben, Københavns, 128.
- Waage, G. H., præst, 237.
- X**enia, 72, 74.
- Y**ngling til hest, statue af Vilhelm Bissen på Rødkilde Plads, 178—79.
- de Yoldi, Pepita, komtesse, g. de Coopmans, 456, 489.
- de Yznardi y Ysquierdo, Joseph, spansk gesandt, 438, 483.
- Z**ahle, Otto, rektor, 391.
- Zahrtmann, Kristian, maler, 105.
- Zangenberg, Einar, skuespiller, 658.
- Zeuthen, Christian Olavius, maler, 416.
- Ziervogel, Christiane Helene Charlotte, g. Himmelstrup Hvidberg, 446, 485.
- Zinck, Johan Georg Christopher, operasanger, 455, 479, 488.
- Zoffman, G. F., silke- og klædehandler, 625—26, 631.
- Zola, Emile, fransk forfatter, 658, 662.
- Zrza, Christine, operasangerinde, 443—45, 448, 462, 484.
- Æ**delt metal, 610.
- Æg, handel med, 414.
- Ægir, H/S, 550.
- Ægteskabsmæglerske, 708.
- Ærø, 265, 267, 269.
- Ærøskøbing, 257—58, 275.
- Ø**bjerggård, hgd., Hammer h., 631.
- Ødum s., Galten h., 583.
- Øllgaard, C. K., borgmester, ingeniør, 115, 154.
- Øl- og brændevinsskænkere, 599.
- Ølunds Mølle, 427.
- Øregaard Museum, 403.
- Øresundstolden, 630.
- Ørsted, A. S., geheimestatsminister, generalprokurør, 226, 307, 312, 476, 478, 494—95, 517—18, 535, 540.
- Ørsted, A. S., professor, botaniker, 370.
- Ørsted, H. C., professor, 233, 237—39, 250, 259—60, 267—68, 319, 322, 324, 442, 484.
- Ørstedsparken, 418.
- Østbanegården, 418.
- Østerbro, 428.

- Østerbrogade, 428.
Østergade, 472.
Østergade 18, 66, 68, 97.
Østergade matr. nr. 53, 632.
Østergade, hjørnet af Kongens
Nytov, 414.
Østergaard, Jens, overgartner,
365—88.
Østerport, den tredie, 55—57.
Østerports Ravelin, 418.
Østerport Station, 418.
Østersøen, 186.
Østersøiske Handelskompagni,
186.
Østervold, 418.
Østifternes Kreditforening, 626.
Østre Allé, 428.
- Åbenrå 5 og 35, 411.
Åboulevard, 426.
- Aagesen, Andreas, generalaudi-
tør, 475, 494.
Ågård, hgd., Gørlev s., Løve h.,
491.
Aagaard, Knud, provst, forfat-
ter, 283.
Aakjær, Jeppe, forfatter, 680—
81.
Ålborg, 72, 256, 258, 272, 276,
349, 433.
Ålykkegård, hgd., Odense St.
Hans landdistrikt, Odense h.,
631.
Aarestrup, Maria Margrethe,
614.
Århus, 382, 475, 578, 583, 589,
649, 654.
Århus Realskole, 500, 519.
Aasheim, Arendt Nicolai, pro-
fessor, 578.

RETTELSER

- S. 104, l. 10: Carl, læs: Karl.
S. 267, l. 17: provst, læs: sognepræst.
S. 287, l. 2 f. n.: Malthusius, læs: Nathusius.
S. 304, l. 10: Toquevilles, læs: Tocquevilles.
S. 307, l. 4-5: kancelliskr. af 9. juni, læs kancellicirkl. af 16. apr.
S. 314, l. 2 f. n.: C. A. F. Fibiger, læs: C. A. Fibiger.
S. 333, l. 15: Oldsager, læs: Oldsagn.
S. 357, l. 12: 21., læs: 29.
S. 359, l. 10 f. n.: 1838, læs: 1839.
S. 404, l. 3: mag. art., læs: cand. mag.
S. 404, l. 3-4: Undersøgelser, læs: Undersøgelse.
S. 481, l. 10 f. n.: 1780, læs: 1786.
S. 482, l. 1: 1784, læs: 1789.
S. 483, l. 4: Peter Jørgensen, læs: Jørgen Peter.
S. 483, l. 21: læs: 33) W. J. A. v. Moltkes Søster Magdalene Amalie Bernhardine, født 5. Okt. 1776, død 26. Maj 1861, blev 1795 gift med Kaptajn Joachim Iven Raben (1766—1821); Ægteskabet blev opløst 1813. Jvf. Tycho de Hofman, Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd, III, 1779, og Genealogisches Handbuch des Adels, V, Glücksburg 1953, S. 319. Om den anden Søster og hendes Ægtefælle synes der ikke at kunne oplyses noget med det forhaandenværende Kildemateriale.
S. 484, l. 3 f. n.: 1791, læs: 1794.
S. 486, l. 12-13 f. n.: Generalmajor Hans Friedrich Hannibal Levetzow og Thalia Amalia Bille, læs: Landdrost Albrecht Philip Levetzow og Christiane Frederikke Wedel-Wedellsborg.
S. 487, l. 15: Rosmilda, læs: Romilda.
S. 492, l. 8-9 f. n.: Nathan-David, læs: Nathan David.
S. 492, l. 6 f. n.: Pignatello Ruffo, læs: Pignatelli-Ruffo.
S. 589, l. 12 f. n.: C., læs: L.
S. 607, l. 9 f. n.: J., læs F.
S. 685, l. 15-16 f. n.: Johannes, læs: Johan.
Omslaget til hæfte 9—10, sidste side, l. 7: 18., læs: 19.
I registeret indsættes:
S. 722: Campen, Hans van, klædemager, 708.
S. 742: Jensen, Jacob Delleskrivers datter, 708.

